Либерален Преглед

Годишник 2020 (част 1)

ЕКСТАЗ

Списание „Либерален преглед“
Годишник-2020
(част 1)

ЕКСТАЗ
Берлин, 2022

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лицензa „**Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни“ версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано другояче, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите 9

Януари 2020 10

„Бъдещето беше непосредствено до нас“
Автор(и): Иван Кръстев, Саймън Гарнет 11

Смърт по поръчка: дали евтаназията не е отишла твърде далеч?
Автор(и): Кристофър де Белаг 29

Болка и Глория по Алмодовар
Автор(и): Владимир Сабоурин 44

Едно... две... три (2)
Автор(и): Серкан Исмаил 47

Наистина ли Бог е мъртъв?
Ницше, Бъртранд Ръсел и християнството
Автор(и): Скоти Хендрикс 64

Ще се научим ли някога как да говорим с момчетата за секса?
Автор(и): Пеги Оренщайн 73

За сексуалното възпитание на подрастващите (и самите нас)
Автор(и): Златко Енев 84

„Хотелът на спомените“ на Златко Ангелов —
расова семейна сага за либидото, което съзидава и руши
Автор(и): Антония Апостолова 91

И отново за „майсторите на страха“
Автор(и): Георги Карев 95

Последният праг
Автор(и): Герман Максимов 100

„Да живее България!“
Филмът на Адела Пеева и призраците на времето, в което живеем
Автор(и): Златко Енев 115

Февруари 2020 123

Хитлер, все още объркващ умовете ни
Автор(и): Кристофър Кларк 124

„Богът, който се провали“ в Източна Европа
Автор(и): Иван Кръстев 137

По плодовете им ще ги познаете
Автор(и): Златко Енев 148

Дискусия за Народния съд
Автор(и): Клуб „Маргиналия“ 166

Памет, забрава и изопачаване:
Еврейските трудови лагери по време на Втората световна война
Автор(и): сдружение „Маргиналия“ 191

Брад Пит и капанът на красотата
Автор(и): Манола Даргис. 214

Март 2020 224

Светът след коронавируса
Автор(и): Ювал Ноа Харари 225

За болестта — в телата и в главите ни
Автор(и): Златко Енев 234

Писмо от Китай
Автор(и): Ванг Шуинг 244

След отмяната на „Луковмарш“.
Кой е генерал Луков и защо е целият шум
Автор(и): Стефан Дечев 253

Я по-бодро!
Автор(и): Джеръм К. Джеръм 266

Един поглед към короната
от гледната точка на „несъгласното малцинство“
Автор(и): Златко Енев 270

Моят дребен и незначителен, но човешки анти-COVID манифест
Автор(и): Златко Енев 290

В битката срещу коронавируса човечеството е лишено от лидери
Автор(и): Ювал Ноа Харари 297

Нужно ли е всичко да е чак толкова недвусмислено?
Автор(и): Евдокия Борисова 304

Измеренията на епидемията могат да се обяснят чрез по-дълбоки страхове
Автор(и): екип на „Маргиналия“, Златко Енев 307

Сдържането на коронавируса: уроци от Азия
Автор(и): екип на в. „Файненшъл таймс“ 314

Нуриел Рубини за коронавируса: „Тази криза ще се разшири и ще доведе до катастрофа“
Автор(и): Нуриел Рубини 322

Коронавирус: защо се стигна до тази масова психоза?
Автор(и): Георги Лозанов. 326

Епидемията в Италия и Южна Корея: различни подходи, различни резултати
Автор(и): екип на агенция Ройтерс. 343

Как инвестициите на Гейтс и Зукърбърг помагат в борбата срещу Covid-19
Автор(и): Меган Молтени 352

Децата също могат да се заразят с Covid-19. Те просто не се разболяват толкова тежко
Автор(и): Меган Молтени 359

Умберто Еко и възходът на един нов фашизъм
Автор(и): Джоузеф Рахман 364

Откъс от „Хитлер“, том 1
Автор(и): Иън Кършоу 373

Април 2020 382

Вниманието бавно се насочва към най-важния от всички въпроси около коронавируса
Автор(и): екип на списание „Шпигел“ 383

„Движим се по острието на бръснача“: надпреварата за разработване на ваксина срещу коронавируса
Автор(и): Самант Субраманиан 403

За опита
Автор(и): Мишел дьо Монтен 419

Холандският модел е деликатен баланс между необходими мерки
Автор(и): Маргарита Желязкова 486

Шах и генерали
Автор(и): Деян Димитров 506

Белите лебеди на 2020 година
Автор(и): Нуриел Рубини 508

Дневник на Чумата — част 1
Автор(и): Гонсало М. Тавареш 514

Любов по време на КОВИД
Автор(и): Златко Енев 527

Мнозинство и малцинства — нагласи към различните
Автор(и): Евгения Иванова, Боряна Димитрова, Ариф Абдулах. 529

Заглъхващото ехо на неударилия гръм
Автор(и): Златко Енев 558

Дневник на чумата — част 2
Автор(и): Гонсало М. Тавареш 563

„Аутизъм“ е дума, която предизвиква дискомфорт у повечето хора...
Автор(и): Десислава Желева 576

Германското изключение? Защо смъртността от коронавирус в Германия е толкова ниска...
Автор(и): Катрин Бенхолд. 579

Защо броят на случаите на коронавирус в Русия е толкова нисък?
Автор(и): Джошуа Яфа 585

Имунизацията на Камю срещу омразата
Автор(и): Лора Марис 593

Ситуацията с ромите: всичко е на ръба.
Разговор с Дора Петкова
Автор(и): Марин Бодаков, Дора Петкова 597

Време е да пенсионираме национализма. И националистите
Автор(и): Димитър В. Атанасов 610

Списък на авторите

А

Абдулах, Ариф **529**
Апостолова, Антония **91**
Атанасов, Димитър В. **610**

Б

Бенхолд, Катрин **579**
Бодаков, Марин **597**
Борисова, Евдокия **304**

Д

Даргис, Манола **214**
де Белаг, Кристофър **29**
Дечев, Стефан **253**
Джеръм, Джеръм К. **266**
Димитрова, Боряна **529**
Димитров, Деян **506**

Е

екип на агенция Ройтерс **343**
екип на в. „Файненшъл таймс“ **314**
екип на „Маргиналия“ **307**
екип на списание „Шпигел“ **383**
Енев, Златко **84**, **115**, **148**, **234**, **270**, **290**, **307**, **527**, **558**

Ж

Желева, Десислава **576**
Желязкова, Маргарита **486**

И

Иванова, Евгения **529**
Исмаил, Серкан **47**

К

Карев, Георги **95**
Кларк, Кристофър **124**
Клуб „Маргиналия“ **166**
Кръстев, Иван **11**, **137**
Кършоу, Иън **373**

Л

Лозанов, Георги **326**

М

Максимов, Герман **100**
Марис, Лора **593**
Молтени, Меган **352**, **359**
Монтен, Мишел дьо **419**

О

Оренщайн, Пеги **73**

Р

Рахман, Джоузеф **364**
Рубини, Нуриел **322**, **508**

С

Сабоурин, Владимир **44**
сдружение „Маргиналия“ **191**
Субраманиан, Самант **403**

Т

Тавареш, Гонсало М. **514**, **563**

Х

Харари, Ювал Ноа **225**, **297**
Хендрикс, Скоти **64**

Ш

Шуинг, Ванг **244**

Я

Яфа, Джошуа **585**

Януари 2020

„Бъдещето беше непосредствено до нас“ Автор(и): Иван Кръстев, Саймън Гарнет

Интервю с Иван Кръстев за ’89 и края на либералната хегемония

Саймън Гарнет: В *Светлината, която се провали*, новата ви книга в съавторство с политолога Стивън Холмс, вие предоставяте убедително тълкуване на политическите развития след 1989, и по-специално на възхода на нелиберализма – в Централна Източна Европа и Русия, но също така и в САЩ, и Китай. В увода към книгата има един абзац, който прецизно обобщава тезата ви. Вие пишете, че „след първоначалния взрив на сила възбуда от перспективите за копиране на Запада, срещу политиката на имитацията възникна силно отвращение в един свят, определян от липса на политически и идеологически алтернативи. Именно тази липса на алтернативи, а не гравитационното привличане на авторитарното минало или някаква исторически вкоренена враждебност срещу либерализма, е нещото, което най-добре обяснява антизападния етос, доминиращ посткомунистическите общества днес.“ Можете ли да уточните по-специално какво имате предвид под „политика на имитация“?

Иван Кръстев: Бях много поразен от нещо, което Бен Роудс, близкият приятел и съветник на Барак Обама, е написал в своя разказ за президентството на Обама. В деня, в който Обама напусна Белия дом, за да влезе Тръмп, въпросът, който Роудс си задава, е: „Ами ако все пак не сме имали право?“ Не: „Какво *се* обърка?“ Нито пък, „Какво самите ние *сме обърнали*?“. Това е видът самокритика, изказвана от хората в центъра на парадигмата, която ние разглеждаме в книгата си, и чиито илюзии също споделяхме. За самите нас въпросът беше: „Ами ако сме разбрали погрешно естеството на периода след Студената война?“ И ако наистина сме го направили, то: „До каква степен сме оценили погрешно източниците на подкрепа за Тръмп?“

Стивън Холмс и аз твърдим, че в периода след 1989 има нещо много специфично. [Книгата и тезата за] *Краят на историята* на Франсис Фукуяма беше много осмивана, особено наскоро, но в нея е уловено нещо много важно относно онова време. Противно на това как тя често е представяна, това не беше триумфална книга. Триумфализмът се появи в края на 1990-те, но той не определяше атмосферата от началото на 90-те години. Точно обратното. Четейки заглавията на основните книги и статии, публикувани на Запад между 1989 и 1993, човек забелязва определена нервност. Класическият пример в това отношение е *Извън контрол* на Збигнев Бжежински. Хората бяха едновременно и развълнувани, и много уплашени.

Периодът на студената война беше определен от сблъсъка на две универсалистки идеологии – западния либерализъм и съветския комунизъм – и двете родени от традицията на европейското просвещение. В противоположност на това, периодът след края на Студената война беше определян от *липса* на идеологически алтернативи. Това е първата ни основна теза. Част от успеха на книгата на Фукуяма, особено на Изток, сред посткомунистическите елити, се дължеше на това, че тя докосна нещо, което е заложено много дълбоко в марксистко-хегелианското възпитание на хората там. За много бивши комунистически мислители и политици беше много по-лесно да приемат, че капитализмът и демокрацията са краят на историята, отколкото, че историята изобщо няма край. Идеята за историко-телеологичното развитие, за напредъка, за движението в определена посока, беше много силна. От всичко това пък се породи усещането, че няма алтернативи. Втората ни основна теза е, че разделението между демокрацията и комунизма, между свободата и тоталитаризма, типично за Студената война, беше заменено от разделението между общества, които вече бяха либерални демокрации, и такива, които искаха тепърва да станат такива. Това е разликата между оригинала и копието.

Фукуяма не беше човек, влюбен в идеята за края на историята. Напротив, той вярваше, че ерата след 1989 ще бъде скучна, че ще ѝ липсва героизъм и тя ще бъде предимно консуматорска. Освен това той не вярваше, че в следващите десет до двадесет години всички държави ще станат либерални демокрации. Но той каза, че онези, които не го направят, ще трябва да се преструват, че са либерални демокрации, за да оцелеят. Това беше ключовата теза в идеята за края на историята: че все още ще има не-демокрации, но те вече няма да бъдат моделът. Куба и Северна

Корея могат и да оцелеят, но кой би искал да бъде като тях? В книгата си ние твърдим, че сега този период приключва.

Когато говорим за ерата на имитацията, ние не твърдим, че на посткомунистическите общества е било наложено нещо. Имитацията не е въпрос на налагане, тя не е колонизация. Това беше наш собствен избор, в което отчасти е и причината, че всичко е толкова болезнено. Западът не дойде и не ни заповяда да го направим. Ние сами искахме да го направим. Ключовата дума от 1989 беше „нормалност". Не ставаше дума за някакво прогнозирано бъдеще. Просто искахме *нормално* общество, което означава такова като Запада или поне близо до начините, по които ние сме си представяли този Запад. Но все пак имитирането на Запада беше наш собствен избор. Да бъдеш имитатор в един свят, който е влюбен в оригиналността, е доста унизително преживяване. Политическите партии и лидери успяха добре да използват негодуванието срещу императива за имитация. Но те основават политиките си не на реални алтернативи, а на простото желание за съпротива. Идеята, че не е нужно да копираме, че разполагаме със свои собствени способи и възможности, е от решаващо значение за политическия език на Виктор Орбан и Ярослав Качински.

СГ: Вие противопоставяте „нетолерантния комунитаризъм", който е реакция срещу имитационния императив в Централна Източна Европа, на „имитиращата демокрация" в Русия от 1990-те години и руското „огледално отразяване" на Запада от началото на сегашното десетилетие. Можете ли да обясните по какъв начин реакцията на Русия срещу падането на комунизма се различаваше от онази в централна източна Европа?

ИК: За руснаците беше особено болезнено да не могат да разберат как или защо се разпада Съветският съюз. СССР беше ядрена сила, в него нямаше чуждо нашествие и въпреки това той изведнъж се разпадна. Това унизително и неразбираемо поражение породи всевъзможни теории за конспирация сред елита, предал страната. До 1989/1992 комунизмът беше изчерпал силите си да мобилизира. Болшинството от руското население не го искаше, без да има ясна представа какво иска вместо това. Но за руснаците Съветският съюз и комунизмът не бяха едно и също нещо. Съветският съюз беше тяхната страна и те не разбираха защо тя трябва да се разпадне заедно с една изтощена идеология. Въпре-

ки че това може и да изглежда очевидно за хората отвън, за руснаците то не беше непременно такова.

След 1989 западният подход беше, че „ние всички сме победители“, тоест че американците, руснаците и източноевропейците са триумфирали заедно. Но след като Русия изгуби една трета от икономиката си в резултат на депресията от 1993, не беше лесно руснаците да се убедят да виждат себе си като победители. За източноевропейците нещата бяха други, по много причини. На първо място, при тях комунизмът беше определян като чужда окупация. Второ, имаше перспектива за присъединяване към Европейския съюз. Трето, те бяха свободни да пътуват. И четвърто, след първия преходен период имаше положителни икономически промени, поне за определени части от населението.

Мнозина в Русия бяха силно заинтересовани от демократизиране на страната си, но те знаеха, че това ще бъде болезнен процес, поради степента на промените и последиците от разпадането. За тях имитирането на Запада беше начин за оцеляване. Огледалната стратегия, която започна с втория мандат на Путин, бележи края на този модел на имитация. Оттам нататък ставаше дума за това да се докаже на Америка, че Русия ѝ е равносилна. Смисълът на намесата на Русия в американските избори от 2016 беше не в това да има президент, който те могат да контролират, а да се покаже на Америка, че Русия също може да прави онова, което е било правено с нея.

СГ: Последната глава на книгата ви се занимава с нелибералния обрат в Съединените щати и по-специално връзката му с издигането на Китай, който е готов да оспори хегемонията на САЩ. Твърдите, че това развитие „сигнализира края на епохата на имитацията, както ние я разбираме“.

ИК: Ние отиваме отвъд централна и източна Европа, защото наследството от 1989 не е ограничено до този регион. 1989 трансформира Запада не по-малко, отколкото Изтока, и това е нещо, което обикновено се губи в дебата. Западният дискурс се фокусира върху онова, което се случва на Изток – една обсебеност, която се корени в страха от изправянето лице в лице с проблемите на западните демокрации. Най-важният въпрос тук е доколко либералните демокрации са били определяни от съществуването на Студената война. Ние разглеждаме начините, по които САЩ са били засегнати от края на ерата на имитацията. Как точно имитираният модел е започнал да вижда себе си като жертва на създа-

дения от него свят? Тръмп казва на американците, че те са не лидерите на света, а негови заложници – заради всички войни, които смятат, че трябва да водят; заради търговската им политика, която е рестриктивна по отношение на китайската икономика. За Тръмп единственият отговор може да бъде в това САЩ да се съсредоточат върху собствените си интереси. Това е краят на американската изключителност. Радикалното послание на Тръмп е, че Америка е не по-добра от другите, а просто по-силна от тях – и, ако е необходимо, също толкова гадна.

Тези промени са от решаващо значение за нашето разбиране не само на това защо периодът след 1989 е приключил, но и защо той се разпада по начина, по който го прави. Може би е лесно да се разкаже историята за кризата на либералната демокрация в просто икономически план, но това няма да обясни политическия път на Полша, например. Лесно е да се каже, че всичко това е резултат от руската намеса, която доказано се осъществява. Но не бива да попадаме в капана, в който самите руснаци се бяха хванали през последните три десетилетия: да си обясняват като резултат от западен заговор всичко, което се случи с Русия. Способността на Русия да мобилизира [западните] избиратели срещу собствените им представители се основава на определени недостатъци в нашите собствени демокрации. Проблемът е вътрешен, макар че в екстернализацията му може и да има определени тактически изгоди.

Стивън Холмс и аз не вярваме, че се намираме отново в период на Студена война. Конфронтацията между Китай и САЩ ще оформя света ни в обозримото бъдеще, но ние не вярваме, че ще има сблъсък между два идеологически проекта. Един от основните ни аргументи е, че Китай не си мечтае да бъде имитиран от останалия свят. Всъщност Китай не вярва, че *може да* бъде имитиран. Това е не само поради вярата му в превъзходството на китайската култура, но и защото неговият модел за притежаване и проектиране на сила не се основава на създаването на собствени копия. Китай е лишен от универсалисткия стремеж, който беше неразделна част от западната политика след края на Студената война.

Често чуваме кризата на либералната хегемония да се описва като криза на либерализма, но аз не приемам това. Либералната хегемония беше изключителен момент, породен от изключителни развития. Фактът, че не всички държави по света са станали либерални демокрации, не означава, че правата на човека вече не се разглеждат като релевант-

ни или че авторитаризмът ще надделее навсякъде. Напротив, популистките движения говорят през цялото време за права. Проблемът е, чии права? Правата, които се защитават от популистите, са онези на мнозинството, на нацията. Антиколониалното движение се е превърнало в модел за крайнодясната западна Европа. Чрез това присвояване на езика на правата, днес вече Западът представя себе си като колонизирания, антиколониалния. Тръмп е най-добрият пример за това. Тази замяна на най-уязвимите и необлагодетелстваните с най-силните и най-привилегированите е онова тотално преобръщане на политическото въображение, което аз виждам като най-типично за сегашния момент.

Река Кинг Пап: Предупреждавате да не се чете историята назад от един определен поврат на събитията. Либералният триумфализъм на 1990-те години беше продукт на такова телеологично мислене. Но не препрочитате ли самите вие последните тридесет години, ако ли не и последните седем десетилетия преди 1989, назад откъм настоящата ситуация? Как човек да избягва телеологията, когато говори за 1989 днес?

ИК: При телеологичните истории човек знае [предварително] какво ще се случи и мисли в рамките на категориите на напредъка и регреса. Ние разглеждаме историята много по-открито. Не сме искали да разказваме историята на десетилетията след 1989 от гледна точка на това защо нещата са се объркали и какво точно е могло да бъде направено по други начини. Нещата вероятно биха могли да бъдат много по-различни, но ние не знаем как точно. Основният ни аргумент е, че имаше компромис между хегемония и плурализъм. Загубихме хегемонията, но получихме шанса да изобретим отново плурализма.

Не сме фаталисти. През 1989 нещата не се въртяха около края на историята; ставаше дума за бъдещото отваряне. Изведнъж хората можеха да се видят в напълно различни светове, да се преоткрият. Много често всичко това може и да е било илюзорно, но освен това то даваше и усещане за определени правомощия. Изведнъж нещата изглеждаха така, сякаш човек можеше да се реши на всичко. 1989 беше обединяващ момент на надежда – или по-скоро надежди. Някои хора се надяваха на по-добър жизнен стандарт, други – на свобода, трети на национална слава. Въпреки че не споделяха една и съща идеология, те споделяха един миг.

1989 оформи хората отново, независимо от политическите им позиции. Свободата не беше просто политически термин. Нагласите на хора-

та се промениха за една нощ. Да кажем, че сте бил чиновник на средна възраст някъде в България: изведнъж можеше да си представите, че ще бъдете голям бизнесмен. Вероятно никога нямаше да опитате, а шансовете за успех така или иначе бяха минимални, но въпросът е, че сте започнали да храните мечти, каквито никога преди не сте имали. Тези надежди също изиграха важна роля при последвалите неудовлетворения, подкопавайки легитимността на случилото се през 1989.

Повечето революции се легитимират не чрез изпълняването на обещанията си, а чрез чувството за отмъщение, което предоставят. Но либералните революции от 1989 бяха водени от хора, травмирани от опита на комунизма. Те не искаха да започват революция, която да погълне собствените си деца. Ето защо номенклатурата на *ancien régime* беше в състояние да се интегрира в новия свят. Това се превърна в уязвимост: идеята, че революцията е била предадена чрез оставането на едни и същи хора на власт. Революцията от 1989 не обеща, че последните ще бъдат първи: тя обеща, че всички могат да бъдат първи.

СГ: „Демографската паника“ е централно понятие за вашето обяснение на появата на нелиберализма в централна източна Европа – идеята, че етнонационализмът е израз на страха от национално изчезване.

ИК: Обикновено революционерите искат да живеят в бъдещето. Троцки е вярвал, че е в центъра на света, че самият той е бъдещето. След революциите обикновено има изселване, но най-вече от страна на победената партия. След 1989 обаче напускаха най-вече победителите. Едва ли можем да си представим, че след Руската революция Троцки би получил стипендия в Оксфорд, както направиха Орбан и други [млади източноевропейски интелектуалци] около 1989. Светът се отвори и бъдещето изведнъж се оказа непосредствено до теб, под формата на твоя непосредствен съсед на запад. Много от хората, които бяха инвестирали усилия в демократичния завой, бяха и първите, които напуснаха, след като той беше осъществен. Въздействието на това изселване на способни хора от Централна и Източна Европа често се подценява, не в икономическо отношение, а като политически фактор.

Мнозинството от централните и източните европейци казват, че най-доброто, което им се е случило след 1989, е била свободата да пътуват и да работят в чужбина. В същото време около половината от всички унгарци и поляци биха подкрепили евентуални правителствени действия за ограничаване възможностите на хората да работят в чужбина за

по-дълги периоди от време. Най-доброто и най-лошото са едно и също: най-доброто е, че мога да изляза аз, а най-лошото – че твърде много хора правят точно това. Това се превърна в част от националистическата реторика на Орбан и Качински. Става въпрос не толкова за имигрантите, които така или иначе не идват [в тези страни], колкото за опит да се попречи на собствения народ да напусне.

Източна Европа е изправена пред същия проблем, с който се сблъска ГДР през 1961: населението в трудоспособна възраст напуска страната – било по политически, или по икономически причини. Хората просто не искат да останат в една страна, която им предписва как да живеят и да дишат. Недостигът на работна ръка плаши инвеститорите, което още повече срива икономиката. Всички пари, инвестирани в образованието на хората, напускат заедно с тях, а вие оставате със застаряващо население. Това води до нещо, което демографите наричат висок коефициент на зависимост, при който много малък брой хора в трудоспособна възраст трябва да издържат голям брой стари хора. В основата на популистката подкрепа стои не страхът пред един безграничен свят, а страхът от градовете без лекари. Десет хиляди лекари са напуснали България през последните две години. И тогава същите правителства, които са предизвикали проблемите, заемат позата на доброжелателния патриарх – единственият, който реално е загрижен за вас.

СГ: Като твърдите, че нелиберализмът е рационален отговор срещу една реална демографска криза, не го ли легитимирате по някакъв начин? Поне това твърди Алайда Асман [в статията си *Да вървим на Изток!*] в отговор на една по-ранна ваша и на Стивън Холмс статия [*Имитацията и нейните недоволства*], в която вие очертавате теорията си за „имитационния императив“. Какъв е вашият отговор срещу обвинението на Асман, че не успявате да осъдите в достатъчна степен идеологическата същност на нелибералния етнонационализъм?

ИК: Много съм благодарен на професор Асман за нейния отговор на нашата хипотеза за имитацията. Аргументите ѝ са добре разгърнати и статията ѝ е прекрасно написана. Но, разбира се, ние си имаме разногласия. Никога не съм подкрепял идеята, че „да се разбира“ означава да се „оправдава“ нещо. Анализът на популизма не може да се сведе до неговото морално отхвърляне. Човек трябва да внимава с опитите да бъдат маркирани като нерационални всички противници. Разбира се, популистите инструментализират страховете на хората. Но може ли

да се считат за напълно ирационални всички онези хора от унгарската провинция, които през последните години са гласували за Орбан? Можем ли да сведем всичко до някакви силови механизми? Едно е да се направи това в случая с Унгария [където медиите се намират под силен правителствен натиск или дори контрол], но какво да кажем за Полша, където медиите са доста плуралистични? Разбира се, полското правителство контролира държавните медии, но не може да се твърди, че поляците нямат достъп до различни [от официалните] гледни точки.

Да се твърди, че по някакъв начин човек подпомага популистките лидери, като казва на хората, че страховете им са легитимни, означава да се поеме в една посока, която аз и Стивън Холмс намираме за много рискована. Ако започнем да казваме истината или онова, което смятаме за истина, единствено в случаите, когато тя работи за нас, то в определен момент бихме станали не много по-различни от някои от хората, които силно не харесваме. Това е морална дилема, и то такава, която все по-често се среща в ежедневния политически живот. Легитимираме ли другата страна просто като споделяме с нея един и същи подиум? Дали бива да участваме в дискусия със Стив Банън или Мария Шмит? При какви условия трябва да правим това, при какви не? Мисля, че това е много важен въпрос.

РКП: В централна и източна Европа демографията винаги е била централен въпрос при формулирането на националността. Цялата романтична националистическа литература се върти около този проблем. Унгарците са прекарали два века в ужас от пророчеството на Хердер, че ще бъдат удавени в потопа от славянски нации и езици. По-късно Николае Чаушеску каза направо, че Карпатският басейн ще принадлежи на онези, които го напълнят с повече деца. Това е централен елемент на биополитиката.

ИК: Онова, с което популистите не разполагат, е модел на някакво общество с универсална привлекателност. Това прави авторитарния национализъм много по-различен от комунизма, който – независимо дали сте съгласен с него или не – беше универсален светоглед. Не вярвам, че моделът на Орбан може да обикаля света по начина, по който той би го желал. Той е твърде предусловен от една определена политическа традиция и твърде вкоренен в конкретни обстоятелства. Централна Източна Европа е изключително етнично хомогенен регион, в резултат на Втората световна война и развитията след нея – етническите прочист-

вания, унищожаванията на другите и т.н. По същество Унгария е моноетническа държава и това създава страх от етническо разнообразие и национално изчезване. Моделът на Орбан не може да бъде експортиран дори и в Австрия. Говорим за две много различни социални реалности.

Връзката между национализма и демокрацията в Централна Източна Европа след 1989 е много по-различна от онази, която се е получила в Западна Европа след Втората световна война. След 1945 национализмът е бил еднозначното зло. Но в централна и източна Европа интернационализмът беше именно езикът на комунистите. Национализмът винаги е бил част от антикомунистическата коалиция и той е особено силен в Полша. Либералите и националистите формираха коалиция за сваляне на комунизма и през 1989, за разлика от 1945, много националисти смятаха, че именно те са победителите. През първите няколко години това беше доста очевидно. Ако разгледате някои от посткомунистическите лидери през 1990, основният им начин да претендират за легитимност беше чрез националистическа реторика. Но след това дойдоха югославските войни. Онова, което се случи на Балканите, масово оформи периода след Студената война. Първо заради страховете, които предизвикаха войните. Но второ, тъй като национализмът сега вече се асоцииираше с бивши комунисти – Милошевич беше моделът-националист. Орбан беше много по-опортюнистичен, но Качински остава последователен в мирогледа си: той не можеше да говори езика на национализма, защото не можеше да се идентифицира с Милошевич. Това би обезсилило цялата му биография.

Трябваше да се стигне до 11 септември и възхода на ислямофобията, за да се върнат тези хора към опити за съчетаване на идеята за демокрацията с националния суверенитет. Онова, което прави тези лидери много различни от класическите авторитаристи е, че не можете да си представите нито един от тях без избори. И тук се връщаме към въпроса за демографията. Ще си спомните, че през 1953, след антикомунистическото въстание в Източен Берлин, Брехт беше задал въпроса дали „няма да е по-просто правителството да разпусне народа и да си избере друг?“ Парадоксално е, че свободата на движение сега направи това възможно. Играейки различни игри с институциите, правителствата в много източноевропейски страни успяха да си изберат „друг“ народ.

Ако сте унгарец, живеещ в Трансилвания, гласуването в унгарските избори е лесно. Ако обаче сте един от многото унгарци, живеещи в

Лондон, там има само една избирателна станция. Това е съществена промяна във функционирането на демокрациите. В едно поляризирано общество с множество информационни пропуски става въпрос вече не за промяна на мнението на хората, а за мобилизиране на онези, които са на ваша страна, и демобилизиране на отсрещната. Можете да направите това чрез институционални решения. Ако успеете да обезсилите една голяма диаспора, живееща в Западна Европа, и в същото време дадете възможност на друга диаспора, живееща в съседна държава [и която поддържа вашите политики], то в известен смисъл вече си избирате свой собствен народ.

Много от нещата, които виждаме от нашата страна, виждаме и от западната – не само в САЩ, но и в Европа. Разбира се, етническата хомогенност в централна и източна Европа улеснява много мобилизирането. Според социологическите проучвания повече унгарци твърдят, че са виждали НЛО, отколкото лично са се срещали с бежанец. В Централна и Източна Европа, Другият е нещо напълно въображаемо, абстрактно. Популистите експлоатират нещо, което вече е налице.

СГ: Германия е отразена зле в книгата ви. Имате раздел за „новата немска идеология“, който описвате като „деисторизиран постнационализъм и културно-безинтересен конституционен патриотизъм“. Но Европейският съюз никога не е бил постнационален проект, напротив. Това е нещо, което рядко се признава в либералния дискурс в Германия. Другият аспект на вашата критика към Германия се отнася до опита за цялостна подмяна на комунистическите елити след ‚89, имайки предвид реинтеграцията на бивши нацисти през 1950-те години.

ИК: Критични сме към Германия, защото искрено ѝ се възхищаваме и симпатизираме. Но никой не може да разбере Източна Европа, без да разбере централната роля, която германските политики и германският модел изиграха в посткомунистическия преход. Основен въпрос за мен беше защо германското обединение не успя да се превърне в модел за Централна и Източна Европа. Много е трудно да се универсализира германския опит. Първо, възгледите на Германия за национализма са дълбоко оцветени от нацисткия период. Беше невъзможно да се очаква, че поляците, които са се борили срещу Съветите и германците едновременно, ще гледат на национализма си със същите очи. Тоталната нелегитимност на национализма, която беше абсолютно разбираема в случая с Германия, не можеше да бъде пренесена на Изток. Не критику-

вам германците за онова, което направиха, но мисля, че те подценяваха извънредния контекст, в който то се е случило.

Второто нещо е, че след 1989 Германия се опита да учи Източна Европа не на това как самата тя реално е правила нещата след 1945, а как всъщност е трябвало да ги прави. В продължение на двадесет години имаше амнезия относно поведението на хората през нацисткия период. Не казвам, че това [поведение] е грешно; за да бъда абсолютно честен, не вярвам, че е имало друг избор. Независимо дали това е част от успеха на Западна Германия, то със сигурност не беше нещо, което Германия беше готова да изнася [представя открито] след ,89. Това доведе до негодуване [на Изток] и отчасти обяснява проблемите, пред които Източна Германия е изправена сега. Германия е единственото място, където се проведе декомунизация. Но понеже тя се проведе асиметрично, сега там се стигна до една от най-крайните версии на десния популизъм. Кризата на германския модел беше още по-тежка, защото Германия беше идеалното копие [на либерално-демократичния модел]. В определен смисъл тя беше по-добра от оригинала. Но в момента, в който тя се превърна в модел за всички останали, се получи откат в обратната посока.

РКП: След Втората световна война легитимността на режимите както на Изток, така и на Запад се основаваше на признанието на Германия за нейната изключителна и несравнима вина. Това санкционира един вид табу върху темата за съучастие с престъпленията на нацистите [в други страни]. Това е вярно за Австрия също толкова, колкото и за Унгария, Полша и други места. Отказът да се признае това днес е типична черта на популистката десница.

ИК: Това е причината, поради която Германия ще бъде от решаващо значение за бъдещето на Европейския съюз. След Втората световна война имаше две държави, които не разполагаха с лукса да говорят за себе си като за жертви. Едната беше САЩ, защото беше толкова мощна, а другата – Германия. Сега, при управлението на Тръмп, САЩ представят себе си като крайната жертва на света след Студената война. В Германия също: там определени политически сили все по-често започват да твърдят, че Германия е основната жертва на европейската интеграция – че всички искат да харчат парите ѝ, че тя е виновна [на всички] за всичко. Част от това е вярно. Но в момента, в който най-могъщият се превърне най-голямата жертва, легитимността на целия проект се губи. Това е една от най-мрачните страни на въображенията на властимащи-

те в наши дни: те биха искали да бъдат разглеждани като жертви, но да им се позволява да действат като злодеи. Това е нещото, което ме плаши най-много.

СГ: [Пренебрегването на] Ролята на източноевропейските дисиденти е основна част от критиката на Алайда Асман. В това отношение има два аспекта: първо, че не разглеждате транснационалните процеси, свързани с движението за човешки права от средата на 1970-те – един процес, който предшества ’89. Като не отчитате тази Източно-западна история на човешките права и приноса на дисидентите – и това е вторият аспект – вие подкрепяте разказа на западния „културен империализъм“ и, косвено, нелиберални разказ. Вместо това, продължава аргументите си Асман, вашето задължение като европейски интелектуалец би трябвало да е свързано с осигуряване на интегративен, терапевтичен тип разказ. Тя твърди, че историята на дисидентството и правата на човека е идеално средство за това.

ИК: Алайда Асман твърди, че, за да спасим либерализма, ние трябва да възстановим централното място на правата на човека като основополагаща идея в нашето разбиране за 1989. От друга страна, тя казва, че трябва да правим разлика между либерализма и неолиберализма, както и да го определя човек. Това беше преобладаващата програма за реформи след 1989. Но да се каже всичко това е далеч по-лесно, отколкото да се направи. Абсолютно правилно е да се каже, че в движението на дисидентите е имало силна антикапиталистическа тенденция. Това със сигурност е така при хора като Вацлав Хавел, Яцек Курон и част от движението „Солидарност“. Но през 1989 някои от основните дисиденти решиха, че един от основните въпроси в политическия дневен ред на техните държави е да заприличат повече на западните общества, които те считаха за „нормални“. Курон беше страхотен в това: той каза, че първо трябва да опитаме да изградим капитализма, и след това да се борим срещу него. Дисидентите решиха, че бившият им антикапитализъм е опасен и че не искат той да бъде инструментализиран. Така че вместо това те решиха да бъдат политически ефективни.

Шоковата терапия беше силно подкрепена от Адам Михник, Курон, Бронислав Геремек – някои от ключовите имена на дисидентската традиция. Това беше политическо решение. То беше и морална дилема. Например, Михник не прие да получи акции за [ръководения от него] *Gazeta Wyborcza,* когато вестникът стана търговско предприятие. Той под-

крепяше капитализма, но не искаше сам да бъде капиталист. Един от основните ни аргументи е, че озападняването се е извършвало чрез покана [а не насилие]. Никой не налагаше нищо на никого, самите ние настоявахме за повечето неща, които дойдоха.

Имаше интересна полемика около книгата на Стивън Коткин и Ян Грос, наречена *Uncivil Society [Нецивилизованото общество]*. Основният им аргумент беше, нека спрем да се заблуждаваме: Полша не е моделът за Централна и Източна Европа. Полша е мястото, където имаше масово антикомунистическо движение с 10 милиона членове на „Солидарност“, но то беше силно изключително. В Чехословакия и Унгария също имаше стотици, вероятно хиляди дисиденти, но именно привличането на западния консумеризъм, далеч повече от онова на западния либерализъм, е нещото, което е решило изхода на Студената война. Правата на човека със сигурност присъстваха през ’89 и бяха много важни за *легитимирането* на процеса. Но освен това зад волята на източноевропейските общества да станат като Запада имаше и далеч по-малко високоморални мотиви.

Част от легитимността, притежавана от правозащитните кампании от 70-те и 80-те, беше използвана за оправдаване на същите политики, за които Алайда Асман смята, че делегитимират прехода. Трябва да припомним, че за много хора в Централна и Източна Европа, особено за по-старото поколение, капитализмът беше много по-легитимен от демокрацията. За тях демокрацията означаваше гласуване по различен начин, но получаване на същото.

РКП: Част от наследството на дисидентите са самите Орбан и Качински, и двамата от които се появиха в резултат на 1989 и не могат да бъдат отхвърлени просто като аномалии. Друга огромна част от това наследство е съставена от хора като Ференц Кьосег – основателят на Унгарския Хелзинкски комитет, а също и други, които днес са централни фигури в организации, намиращи се в черния списък на правителството на Орбан. Или Павел Адамович, покойният кмет на Гданск, студентски лидер на дисидентите 0т 1980-те, който в продължение на години бе превърнат в мишена на кампании за размазване в медиите, приятелски настроени към ПИС, преди да бъде убит през януари 2019. Наследството на движението за права на човека и гражданското самоорганизиране са определеният враг на Фидес и ПИС.

ИК: Наследството на дисидентите е много по-разнообразно, отколкото изглежда на пръв поглед. Част от антикомунистическата съпротива се състоеше от хора като Йозеф Антал, един традиционен консерватор – в сравнение с онова, което виждаме днес, той беше пълнокръвен либерал! Той произхожда от традиция, свързана с идеите за семейството и нацията, основаващи се на естествените права. Разбира се, има и друга, много по-либерална и космополитна традиция на дисидентството. Алайда Асман е абсолютно права да настоява, че това е нещо, споделено между Изтока и Запада. Дори бих твърдял, че Изтокът е бил интелектуално по-влиятелен на Запад през 1970-те и 80-те, отколкото през 1990-те. Интересното е, че в началото на 90-те години на Запад имаше много левичари, които вярваха, че краят на комунизма ще преоткрие демокрацията и либерализма. Един такъв пример беше Брус Акерман и книгата му *Бъдещето на либералната революция*. Имаше голям дебат върху това дали ще изградим нещо ново или Изтокът ще бъде асимилиран. На Запад имаше много повече хора, които се интересуваха от източноевропейския опит.

Това е важно, тъй като наследството на дисидентите беше до голяма степен трансформирано от факта, че много от тях постигнаха властови позиции, макар и само за кратък период от време. Не можете просто да обвинявате неолиберализма за случилото се, сякаш ходът на събитията няма нищо общо със самите дисиденти, защото е факт, че дисидентите решиха да използват политическия си капитал в подкрепа на неолиберализма. И тук не казвам, че са сгрешили. Много лесно е да ги обвиняваме за онова, което са направили, но какво всъщност е трябвало да направят? Никой от тези хора не е имал икономическо образование, нито един от тях не е бил заинтересован да влезе в правителството. Янош Киш е добър пример.

РКП: Харизмата на хора като Михник или Киш се изпари много внезапно след ‘89 – не точно за една нощ, но все пак за много кратко време. Влиянието на другите пък постепенно се разду: Вацлав Хавел, Гаспар Миклаш Тамаш или Агнес Хелер, например.

ИК: Ние интелектуалците сме хипнотизирани от интелектуалци, но в политически план това не винаги е така. При първите частично свободни избори в Полша през 1989 кампанията на Солидарност беше много проста: всички кандидати бяха снимани до Лех Валенса. Харизматичният водач на полската революция не беше дисидент с особено

изтънчени възгледи за капитализма и демокрацията: той беше работник, електротехник. През 1980-те Адам Михник беше не толкова *либерален* интелектуалец, колкото *полякът,* който застана срещу съветската власт. Онова, което не може да се отнеме на Михник, дори и ако човек го е намразил толкова силно, колкото го правят крайно десните, са затворническите му години. Той беше лежал в затвора и беше се държал *невероятно* през цялото време. Дори и най-радикалните му критици не могат да отрекат това. В същото време обаче виждаме, че в днешната среда, определяна от крайна поляризация, героичните биографии на дисидентите престават да имат значение.

Трябва също да се припомни, че интелектуалците-дисиденти лесно намериха общ език със Запада. Онези, които по време на комунизма бяха чели на английски, френски и немски език, винаги са се чувствали част от този европейски разговор. За обикновените хора всичко това беше напълно различно преживяване. Погледнете унгарските проучвания на общественото мнение. Правителството на Орбан използва *масирана* антикомунистическа реторика, но в същото време е много позитивно по отношение на Янош Кадар. Онова, което се мрази у комунизма днес, са пост-комунистите. В известен смисъл антикомунизмът се превърна във водещата атаката след 1989, а не преди това.

СГ: Между историците в Германия е имало подобна дискусия относно ролята на дисидентите в Лайпциг и на други места през ,89. Твърди се, доста спорно, че политическото им въздействие е незначително в сравнение с масата на гражданите, които са гледали откъм кулоарите и са се възползвали по-опортюнистично от разпадането на комунистическата власт.

ИК: Всяка революция е, поне през първите десет години, историята на активните малцинствени групи. Помислете за болшевиките или за Френската революция. Но когато се съсредоточите само върху тези групи, не можете да разберете някои неща, например внезапните промени в поведението на гласоподавателите. А всъщност, много често не хората [като цяло] са променили мнението си, а много хора, гласували по определен начин, са напуснали страната. Второ, появяват се нови поколения, за които всичко това е древна история. Младите хора са силно мобилни, но те са много малка кохорта. В централна и източна Европа днес можете да спечелите избори, без да получите нито един глас от хората под 25

години. Ето защо младите хора *трябва да* бъдат на улицата – защото, ако не го правят, никой няма да ги забележи.

Ако отидете отвъд Източна Европа, ще видите, че бъдещето се завръща, но не като проект, а като кошмар. Има два вида апокалиптични сценарии. Единият идва откъм дясното, което казва, че бъдещето ще унищожи нашия начин на живот. Светът ще бъде пълен с чужденци, транссексуални, роботи и т.н. От друга страна пък имате новото политическо поколение, което казва: не става дума за унищожаване на *нашия* начин на живот, а за унищожаване на *живота изобщо*.

Хората забравят силното психологическо въздействие на атомната бомба върху западните общества, особено в Америка и Западна Европа. Но ако сравните антиядреното движение с екологичното движение днес, налице са две важни разлики. Първо, през 70-те години на миналия век е било достатъчно просто да се изисква от правителството да не използва бомбата. Сега правителствата се атакуват не заради онова, което *правят*, а заради нещата, които *не правят*. Така че протестиращите на улицата също трябва да знаят какво точно искат от правителствата си да направят. Второ, в една ядрена война всички щяхме да умрем заедно. В климатична катастрофа онези от нас, които са на средна възраст, все още ще се радват на живота си. Но не можем да сме толкова сигурни, когато става дума за децата и внуците ни. И така, идеята за политическата общност се променя. От една страна, имаме хора като Орбан, които твърдят, че искаме да бъдем такива, каквито сме били преди единадесет века. От друга страна, имаме млади хора, които искат да включат неродените в политическата общност. Това е много интересна промяна. Сега става въпрос за това от чие име говорим, как описваме политическата общност.

Иван Кръстев е политолог и председател на Управителния съвет на Центъра за либерални стратегии, София. От април 2004 г. той е изпълнителен директор на Международната комисия за Балканите, председателствана от бившият министър-председател на Италия Джулиано Амато.

Коментари

- **04-01-2020|Valpet**

За тези, които се интересуват, на страница
kultura.bg/web/%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D1%83%...0%D0%BD%D0%B4%D0%B0/
може да се види мнението на Алекандър Кьосев относно разбирането на Иван Кръстев за посткомунистическото развитие на Източна Европа като период на имитация на Запада.

- **05-01-2020|Kunev**

Чета „Прегледа“ единствено за да знам какво е лъжа.

Смърт по поръчка: дали евтаназията не е отишла твърде далеч?
Автор(и): Кристофър де Белаг

Миналата година един холандски лекар на име Берт Кайзер бил повикан в дома на човек във финална фаза от рак на белите дробове, за да сложи край на живота му. Когато Кайзер и сестрата, която трябвало да му асистира, пристигнали на мястото, те заварили там към 35 души, събрани около леглото на умиращия. „Те пиеха, кикотеха се и плачеха“, каза ми Кайзер, когато наскоро се срещнахме в Амстердам. „Беше бурно преживяване. И си помислих: ‚Как ли да прочистя обстановката?‘ Но мъжът знаеше точно какво да прави. Изведнъж той каза: ‚Хайде, юнаци!‘, и всички го разбраха. Всички замълчаха. Малките деца бяха изведени от стаята и аз му поставих инжекцията. Направо ми идеше да го разцелувам, защото инак нямах идея как да прекъсна партито.“

Кайзер е един от около 60-те лекари, които могат да се открият в книгите на *Levenseindekliniek*, или Клиниката за край на живота, където се извършва точно напасване между лекарите, желаещи да извършват евтаназия, и пациентите, които желаят да сложат край на живота си, и която е отговорна за евтаназията на около 750 души през 2017 г. За Кайзер, който е бил философ преди да е учил медицина, появата на широко разпространен достъп до евтаназия представлява началото на нова ера. „За първи път в историята“, каза ми той, „ние сме създали пространство, в което хората се придвижват към смъртта, докато ние ги докосваме и те са сред нас. Това е нещо напълно различно от това да се самоубиеш, докато жена ти пазарува, а децата са в училище, и ти се обесваш в библиотеката – което е най-ужасният начин да го направиш, защото тяхната рана няма да заздравее никога. Фактът, че сте човек, означава, че сте свързани с други хора. И сега сме намерили поносим начин да прекъснем тази връзка, не чрез естествена смърт, а чрез самоволен край. Това е много специално нещо.“

Това „специално нещо“ всъщност е новата нормалност. Изглежда, че вече всички в Холандия са познавали някой, който е бил евтаназиран, а видът на онова хореографирано „сбогом“, каквото описва Кайзер, е далеч от необичаен. Със сигурност идеята, че ние, хората, имаме възможността да избираме между различни видове смърт, е по-добре позната в Холандия, отколкото където и да е другаде. Но дългосрочните последици от тази идея започват да стават понятни едва сега. Евтаназията е била легална в Холандия достатъчно дълго време, за да има възможност да се види какво може да се случи след прилагането ѝ. И като специалист по слагане край на живота в една нация, която от десетилетия насам е стандартният носител на либертарианската реформа, Кайзер може да бъде приет като свидетел от бъдещето, което очаква всички ни.

През 2002 г. парламентът в Хага легализира евтаназията за пациенти, изпитващи „непоносимо страдание без перспектива за подобрение“. Оттогава насам евтаназията и нейната близка сродница, асистираното умиране, при което един човек улеснява самоубийството на друг, са били приети от Белгия и Канада, докато общественото мнение в много други страни, където те не са части от националния статут, като Великобритания, САЩ и Нова Зеландия, се е обърнало силно в тяхна полза.

Възходът на евтаназията изглежда неудържим; след Колумбия, през 2015 г., и австралийския щат Виктория, през 2017 г., Испания може би ще бъде следващата голяма юрисдикция, която ще легализира подпомаганата от лекари смърт, а един на всеки шестима американци (по-голямата част от тях в Калифорния) живее в щати, където това също е законно. В Швейцария, която има най-старите в света закони за асистирано умиране, чужденците също могат да получават евтаназия.

Ако западното общество продължи да следва холандския, белгийски и канадски пример, има висока вероятност след няколко десетилетия евтаназията да се превърне в широко достъпна опция от менюто за възможни смърти, включително и отровно хапче за „край на живота“, достъпно при поискване за всеки, който намери живота за непоносим. За много посивяващи членове на поколението на бебешкия бум – ветерани на по-ранните борби за легализиране на абортите и контрацепцията – цивилизованата смърт в момента на техния собствен избор е право, което държавата трябва да осигури и регулира. Докато това поколение постепенно навлиза в последните си години, предписанието, че

животът е скъпоценен, независимо от медицинското състояние на човека, се поставя под въпрос както никога досега.

Но като първопроходец в света, Холандия вече е открила, че, макар и узаконената евтаназия е в състояние да разреши една етична главоблъсканица, заедно с това тя отваря път за цял куп други – на първо място, къде точно трябва да бъдат поставени границите на тази практика. През последните няколко години една малка, но влиятелна група от учени и юристи повдигнаха тревога относно нещо, което обикновено се нарича, малко лукаво, „хлъзгавият склон“ – идеята, че една мярка, която по принцип е била въведена, за да осигури облекчение на болни от рак в късните стадии от развитие на болестта, е била разширена дотам, че днес вече включва хора, които иначе биха могли да живеят в продължение на още много години – като се започне със страдащи от заболявания като мускулна дистрофия и се свърши с шестдесетилетници с деменция, та дори и психично болни млади хора.

Може би най-известният сред тези скептици е Тео Бьор, който преподава етика в Богословския университет в Кампен. Между 2005 и 2014 г. Бьор е бил член на един от петте регионални съвета, които са били създадени за преглед на всеки акт на евтаназия, както и предаване делото на прокурора, ако бъдат установени нередности. (Всяка комисия за преглед се състои от адвокат, лекар и етик.) Последните правителствени статистики подсказват, че съмненията във връзка с евтаназията в Холандия оказват влияние върху желанието на лекарите да извършват процедурата. През ноември здравното министерство разкри, че през първите девет месеца на 2018 г. броят на случаите е намалял с 9 % в сравнение със същия период на 2017 г., първи спад от 2006 г. насам. Друг знак за това, че правната среда става по-враждебна беше, че малко след това съдебните власти обявиха първото наказателно преследване на лекар за злоупотреба, докато е прилагал евтаназия.

Рано е да се каже дали евтаназията в Холандия е достигнала точката на зенита си – както е твърде рано да се каже и дали другите страни, които в момента улесняват асистираната смърт, също ще се поколебаят, ако практиката започне да се счита за твърде широко разпространена. Но е важно, че в допълнение към страстното застъпничество на Берт Кайзер – който приветства „хлъзгавия склон“ – по-критичните възгледи на Бьор се търсят от чуждестранни парламентаристи и етици, които обмислят законови промени в собствените си страни. Както ми обясни

Бьор, „когато показвам статистиките на хората в Португалия, Исландия или където и да е, казвам: ‚Погледнете внимателно Холандия, защото това е мястото, на което вашата страна може да бъде след 20 години.‘„

„Процесът на въвеждане на законодателство за евтаназията започна с желание да се намери решение за най-сърцераздирателните случаи – наистина ужасните форми на смърт“, каза Бьор. „Но в начина на прилагане на закона се получиха важни промени. Пуснахме в ход нещо, за което сега откриваме, че има далеч повече последици, отколкото някога сме предполагали.“

Берт Кайзер е извършил първата си евтаназия през 1984 г. По онова време, когато е работел като лекар в старчески дом, прекратяването на живота на отчаяно болни хора по тяхно искане е било незаконно, ако и законовото преследване да е било рядко. Когато един пенсиониран обущар на име Антоний Албертус, който умирал от рак на белите дробове, поискал да бъде избавен от мизерията си, Кайзер установил, че две страни от собствената му личност – лекарят, спазващ закона, и алтруистът, се намирали в противоречие една с друга.

„Антоний не изпитваше болки“, каза ми Кайзер, „но страдаше от онова изтощение, което познава всеки онколог, едно особено състояние на изнемога, и аз виждах как той се стопява пред очите ми.“ В този случай, Кайзер, който на 11-годишна възраст наблюдавал как майка му претърпява мъчителна смърт от чернодробно заболяване, взел решение на страната на алтруиста. Той инжектирал на Антоний 40мг валиум – достатъчно, за да го доведе до кома – а след това му дал антидихателно лекарство, с което сложил край на живота му.

Кайзер не бил разследван, след като от своя страна съобщил за неестествена смърт, нито пък пострадала кариерата му, както се страхувал, че може да се случи. Но какво, попитах, го е подтикнало да наруши закона и един важен принцип – запазването на живота – който определя медицинската етика от времето на Хипократ насам? Кайзер замълча, докато избръсква паячето, което беше пропълзяло неканено по рамото ми. „Това [т. е. неизпълняването на подобна молба] е нещо много егоистично“, отговори той. „Ако някога бих бил в неговата ситуация, молейки за смърт, бих искал хората да ме изслушат, а не да казват: ‚Това не може да стане поради закона или Библията.‘„

През последните няколко десетилетия Библията бива все повече пренебрегвана и законът е подкрепил младия лекар, който е приспал

Антоний завинаги. И докато хората постепенно свиквали с новия закон, броят на евтаназираните холандци започнал рязко да нараства, от под 2000 през 2007, до почти 6 600 през 2017 г. (За приблизително същия брой хора се смята, че искането им за евтаназия е било отхвърлено като несъответстващо на законовите изисквания.) Също през 2017 г., около 1900 холандци са се самоубили, докато броят на хората, починали при палиативно приспиване – на теория, в резултат на болестта си, като заедно с това са били предпазени от физически дискомфорт, но на практика често умирайки от обезводняване, докато са в безсъзнание – е достигнал удивителните 32 000. Общо над една четвърт от всички смъртни случаи през 2017 г. в Холандия са били извършени при външно подпомагане.

Една от причините евтаназията да стане по-обичайна след 2007 г. е, че наборът от условия, които се считат за допустими, се е разширил, докато дефиницията за „непоносимо страдание“, която е централна за закона, е била разширена. В същото време започват обаче да се долавят изкази на опасения, които се засилват дори и в удивително благопристойната обстановка на холандския публичен дебат. Притесненията се съсредоточават най-вече около два въпроса със силно значение за евтаназията: деменция и свободна воля.

Много холандци пишат предварителни указания, в които се уточнява, че ако впоследствие психическото им състояние се влоши отвъд дадена степен – ако, да речем, вече не са в състояние да разпознаят членовете на семейството си – те трябва да бъдат евтаназирани, независимо дали са се отказали от първоначалната си воля. Но през миналия януари една медицинска етичка на име Берна Ван Баарсен предизвика определено вълнение, след като подаде оставка от един от контролните съвети, в знак на протест срещу нарастващата честота, с която страдащите от деменция се евтаназират въз основа на писмени указания, които вече не могат да потвърдят след загуба на мисловните си способности. „По принцип е невъзможно“, каза тя пред вестник „Трув“, „да се установи дали пациентът страда непоносимо, защото той или тя вече не може да го каже.“

Скрупулите на Ван Баарсен изкристализираха в първото дело за злоупотреба с евтаназия в страната, което прокуратурата подготвя в момента. (Разследват се и други три случая.) То касае жена, страдаща от деменция, която е поискала да бъде убита, когато „времето е дошло“, но когато лекарят преценил, че това е така, тя се съпротивлявала. Наложило се да

бъде дрогирана и държана здраво от членове на семейството си, преди най-накрая да бъде подложена на фаталната инжекция. Лекарката, която е приложила дозата – засега неидентифицирана – защити действията си, като заяви, че е изпълнила молбата на пациентката си и че, тъй като тя вече е била некомпетентна, протестите преди смъртта ѝ са без значение. Каквито и да са юридическите основания на нейния аргумент, те едва ли променят онова, което трябва да е било непоносимо-зловеща сцена.

Основният проблем на предварителните указания е, че те предполагат подчиняването на едно вече ирационално човешко същество на рационалното му бивше Аз, като по този начин разделят един човек на две взаимно противоположни същества. Много лекари, които са наблюдавали как пациентите се адаптират към обстоятелствата, за които някога са очаквали, че ще се окажат нетърпими, се съмняват дали някой може да прогнозира точно какво ще желае дадена личност, след като състоянието му/ѝ се влоши.

Вторият конфликт, който се е оформил след нормализирането на евтаназията, е обществен. Той възниква, когато има противопоставяне между правата на индивида и задължението на обществото да защитава живота. „Най-проблематичните искания за евтаназия са онези, които се основават на свободната воля на пациента, която ги кара да кажат на лекаря: „Вие не сте онзи, който да прецени дали да живея или да умра.“ Тя не очаква този импулс, вече силен сред днешните възрастни, да намалее сред следващите поколения. „При нашите млади хора принципът на свободната воля е водещ за мисленето им.“

Нарастващите разделения по отношение на евтаназията се отразяват върху обсъжданията в контролните съвети. Консенсусът е по-рядък, отколкото е бил, когато единствените случаи, които се появявали при тях, включвали пациенти с терминални заболявания в късен стадий, инак умствено здрави. След оставката си Берна Ван Баарсен се оплаква, че „правните аргументи натежават все повече“ в работата на комисиите, „докато моралният въпрос дали в определени случаи чрез убиването е направено нещо добро, е заплашен от замитане под килима“.

В тази нова, по-неоднозначна среда, спадът на случаите на евтаназия не изглежда изненадващ. Освен страха от привличане на прокурорското внимание, някои лекари са раздразнени и от нарастващото обществено схващане, че те са просто доставчици на достойна смърт, които не задават въпроси. За холандските лични лекари търсенето на евтаназия

от настойчиви пациенти, които се възмущават и от най-малкото нежелание от страна на лекаря, се е превърнало в един от най-неприятните аспекти на работата им.

„В най-студените седмици на миналата зима – каза ми Тео Бьор, – възрастен пациент казал на мой приятел-лекар: ‚Искам евтаназията ми да бъде проведена тази седмица – вие обещахте‘. Лекарят отговорил: „Навън е -15°. Вземете бутилка уиски и седнете в градината си. Утре ще ви намерим там. Аз не мога да приема, че ме правите отговорен за собственото си самоубийство.“ Въпросният лекар, каза Бьор, прилагал евтаназия на около трима души годишно. Сега вече е престанал напълно.

Въпреки че е подкрепил закона за евтаназията през 2002 г., днес Бьор съжалява, че не е предвидил факта, че пациентът трябва да бъде компетентен в момента на прекратяването на живота му“, и че, ако е възможно, той или тя трябва сам/а да приложи фаталната доза. Бьор е загрижен и за психологическия ефект върху лекарите, които убиват някого при изгледи за значителна продължителност на живота: „Когато евтаназирате пациент с рак в последен стадий, знаете, че дори и решението ви да е проблематично, този човек така или иначе би умрял скоро. Но когато този човек може да живее още цели десетилетия, това, което винаги е в ума ви, е, че може би той или тя ще намери нов баланс в живота си.“

През ноември 2016 г., Моник и Берт де Гоойер, съпрузи от Тилбург, се превърнаха в дребни знаменитости, когато един регионален вестник, „Брабантс Дагблад“, посвети цял брой на евтаназията на сина им – затлъстял, мрачно-хумористичен, дълбоко умствено разстроен мъж на 38-годишна възраст, на име Елко. Евтаназията му беше един от първите сериозни случаи с млад човек, страдащ от психични заболявания. Сред стотиците реакции, които вестникът е получил, повечето от тях подкрепящи, онази, която е направила най-силно впечатление на де Гоойерови, е дошла от жена, чиято дъщеря излязла един ден, за да върне празни бутилки в магазина, а след това се хвърлила под преминаващия влак. „Тя ни завиждаше“, каза ми Моник, докато седях с нея и Берт в гостната им стая, „тъй като не знаеше защо дъщеря ѝ го е направила. Тя каза: ‚Вие сте успели да зададете на Елко всички въпроси, които сте имали. А на мен ми останаха само въпроси.“

Личното, тайно предприето самоубийство, оставя след себе си разбити животи. Дори и когато всичко мине по план, някой намира тялото. Това, че открито обсъжданата евтаназия може да намали или дори да

заличи голяма част от тази болка, е нещо, което всъщност не бях обмислял преди да се срещна с де Гоойер-ови. Нито пък бях напълно осъзнавал иронията, че самоубийството, с неговия висок риск от провал и странични щети, е било незаконно в цяла Европа допреди няколко десетилетия [тоест в момента вече е законно], докато евтаназията, с нейните очевидно по-доброкачествени – или поне по-управляеми – последствия, си остава незаконна в повечето страни.

Каквото и да ни говори за холандските възгледи за човешкото благополучие този акт на убийство на физически здрав млад мъж, смъртта на Елко де Гоойер не е травмирала никой машинист на влак или риболовец в някой канал. Елко е бил евтаназиран едва след дълги размисли и дискусии със семейството си. Той се смял от сърце с представителя на погребалното бюро, който дошъл, за да вземе мерките му за ковчег със супер размери. Успял да се сбогува с всички, които го обичали, и умрял, както ме увериха Моник и Берт, в мир. Може и да има дума за този вид самоубийство – такава, която е приемлива за всички страни. Нека го наречем „по взаимно съгласие“.

„Човек се опитва да направи детето си щастливо“ казва Моник, „но Елко не беше щастлив в живота. Той искаше да спре да страда и смъртта беше единственият начин.“ Елко достигнал пълнолетие точно когато евтаназията се узаконявала. След дълги години на психиатрични прегледи, в резултат на които били предоставени множество диагнози и предписани различни неефективни лекарства, той започнал да моли лекарите в Тилбург да му бъде позволено да сложи край на живота си.

Евтаназията се счита за основна здравна услуга, покрита от месечните вноски, които всеки гражданин плаща на застрахователната си компания. Но лекарите са в правото си да не я извършват. Единствена сред медицинските процедури, успешната евтаназия не е нещо, което можете да оцените с пациента си след събитието. Една малка група лекари отказва да го изпълнява по тази причина, други пък отказват по религиозни подбуди. Някои просто не могат да приемат идеята, че трябва да убиват хората, заради чието спасяване изобщо са влезли в медицината.

Онези, които отказват по принцип, са малка част от професията, може би по-малко от 8%, според специалистката по евтаназия Агнес ван дер Хайде. Причината, поради която не съществува еднозначно разбиране по отношение на евтаназията, е, че личните възгледи на лекарите – например за това, какво представлява „непоносимото страдание“,

често се оказват от решаваща важност. Като най-тържествената и свързана с необратими последствия намеса, която един холандски лекар може да предприеме, при това в професия, която има за цел да стандартизира процедурите при всички евентуални ситуации, решението за убийство се намира в директна зависимост от това неясно нещо, човешката съвест.

Един от видовете молба за евтаназия, която холандските лекари обикновено отхвърлят, е онази на психично болен човек, чието желание да умре може да се тълкува като симптом на лечима психиатрична болест – тоест именно човек като Елко де Гоойер. Молбата на Елко е била отхвърлена от двама лекари в Тилбург, единият от тях жена; тя отказала да извърши процедурата, защото в онзи момент била бременна. В отчаянието си Елко се обърнал към Levenseindekliniek. При тамошната идеологическа обвързаност с идеята за евтаназията, плюс широкия набор от лекари-специалисти, клиниката е направила много, за да подпомогне разширяването на обхвата на практиката, и един от екипите ѝ сложил край на мизерията на Елко на 23 ноември 2016 г. Втори екип от същата клиника е сложил край на живота на друга психически разстроена млада жена, Аурелия Бруерс, в началото на миналата година.

В идеалния случай евтаназията представлява структура с три основни страни: пациент, лекар и близките на пациента. В случая с Елко де Гоойер страните са били здрави и подравнени. Смъртта му е била извършена със състрадание, внимателност и скрупульозно зачитане на чувствата на всички засегнати. Нищо чудно, че Холандското дружество за доброволна евтаназия или NVVE го оценява като пример за евтаназия в най-добрата ѝ форма.

След като се разделих с де Гоойер-ови, потеглих на север, като пресичах цели хектари с растителни разсадници, близо до европейската фабрика на Tesla, за да отида на конференция, организирана от NVVE. Освен че е родителската организация на Levenseindekliek, NVVE, с членството си от 170 000 души (по-голяма от която и да е холандска политическа партия) и непрекъсната програма за публични срещи, е една от най-мощните групи по интереси в Холандия. Тази конкретна конференция беше организирана около въпроса как да се преодолее добре познатата съпротива на психиатрите срещу евтаназията при психиатрични случаи. Всъщност става дума за опит да се превъзмогне значителното противопоставяне от страна на множество психиатри срещу евтаназирането на психически разстроени млади хора като Елко и Аурелия.

Конферентният център в покрайнините на Дриберген се намира сред високи борове и редици от кошери. Предложиха ми чаша тиквена супа с къри, докато в главната зала приключи сесията, която беше в ход, когато пристигнах – озаглавена „Насоки за прекратяване на живота по искане на пациент с психиатрично разстройство“. Точно три минути след графика, холандският истеблишмънт по въпросите на планираната смърт се изля от залата, за кратка пауза и освежителни напитки.

Бях срещнал един от членовете на NVVE съвсем случайно в Амстердам. След като е наблюдавала как майка ѝ умира, в състояние на инконтиненция и пълно затъмнение, тази около 70-годишна жена беше подписала предварителна директива, изискваща евтаназия, ако някой ден самата тя получи деменция или загуби контрол над червата си. По-настоящем тези условия доминират в дебата за евтаназия, тъй като толкова много хора в 60-те и 70-те си години искат да се предпазят от страданията, които са наблюдавали при родителите си. Когато споменах на жената в Амстердам за нежеланието на много лекари да евтаназират някой, който не е психически компетентен, тя отговори, настръхнала: „Никой лекар няма право да решава кога да приключи животът ми.“

На всяка среща, организирана от NVVE, ще търсите напразно бедни хора, благочестиви християни или членове на значителното мюсюлманско малцинство в Холандия. Родена заедно с ултра-рационалния дух на холандското либертарианство (духът, който направи от Холандия пионер в реформата на законите за наркотиците, секса и порнографията), холандската сцена на евтаназия съдържа силен привкус на самоувереността, идеща от принадлежността към висшата средна класа.

В кафенето бях запознат със Стивън Плейтер, директора на Levenseindekliniek. Излязохме навън и се порадвахме на ранното октомврийско слънце, докато той ми описваше „промяната на мисленето“, която се опитва да постигне. Подбирайки внимателно думите си, Плейтер заяви, че се надява, че в бъдеще лекарите ще се чувстват по-уверени при удовлетворяването на исканията за „най-сложните разновидности на евтаназия, като например при психиатрични заболявания и деменция“ – не чрез промяна в закона, добави той, а чрез вид „приемане ... което ще нараства все повече в хода на годините“. Когато го попитах дали самият той разбира скрупулите на онези лекари, които отказват да извършват евтаназия, защото са избрали професията си, за да спасяват животи, той отговори: „Ако ситуацията е непоносима и няма перспек-

тива за подобрение, а евтаназията е вариант, би било почти неетично [от страна на лекаря] да не помогне на една такава личност“.

След основаването на Levenseindekliniek през 2012 г., Плейтер седнал заедно с представители на застрахователните компании, за да договори плащанията, които те ще правят в полза на клиниката за всяка процедура по евтаназия, извършвана от нейни лекари. Настоящата цифра е 3000 евро, платими на клиниката, дори ако кандидатът се оттегли в последния момент. Намекнах му, че застрахователните компании сигурно винаги ще предпочитат да плащат еднократна такса за евтаназиране, вместо да изплащат огромни суми, за да поддържат даден човек, безсилен и непродуктивен, в някой старчески дом.

Болезненото изражение на Плейтер подсказваше, че съм въвел нотка на цинизъм в една дискусия, която би трябвало да се води на по-извисено ниво. „В тялото ми няма дори един атом, който да е съпричастен с това, което описвате“, отговори той. „Тук става въпрос не за пари... а за съпричастност, етика, състрадание.“ И той повтори кредото, което вдъхновява движенията, свързани навсякъде с правото за свободен избор на смърт: „Вярвам силно, че няма нужда от страдание“.

Че не всички планирани смъртни случаи съответстват на преживяванията на Берт Кайзер или семейството на де Гоойер е нещо, което човек лесно може да забрави на фона на общо положителната аура, която заобикаля евтаназията. Колкото повече научавах за нея, толкова повече изглеждаше, че евтаназията, придавайки похвална стойност на доброволното прекратяване на живота, може едновременно с това да обезцени самия живот. Друг фактор, който не бях премислил достатъчно, беше възможността за непредвидени щети. При нещо от толкова деликатно-договорно естество, каквото е евтаназията, може да има най-различни видове страдание.

Преди време, когато евтаназията е била незаконна, но толерирана, евтаназиращият лекар е бил длъжен да се консултира с близките на човека, който е поискал да умре. Поради опасения относно личната самостоятелност и поверителността на отношенията между пациенти и лекари – както и напълно уместната грижа относно необходимостта от защита на уязвимите хора срещу недобросъвестни роднини – това задължение не е станало част от закона от 2002 г., чрез който евтаназията е била легализирана.

Тази правна тънкост е станала болезнено значима в случая с един продавач на мотоциклети на средна възраст от градчето Зволе, на име Марк Велд. През пролетта на миналата година той започнал да подозира, че майка му Марике планира да бъде евтаназирана, но така и не получил възможност да обясни на лекаря ѝ защо, според самия него, страданието ѝ не е нито непоносимо, нито невъзможно да бъде облекчено. На 9 юни лекарят му се обадил и казал: „Съжалявам, майка ти почина преди половин час.“

Марк ми показа снимка, която беше направил на Марике в ковчега – с внимателно вчесани бели коси и кожа, излъчваща гладкия, равномерен блясък, идещ от козметичните средства, употребявани от погребалните агенции. Между пръстите ѝ се виждаше писмо, което Марк беше сложил там, за да бъде погребано заедно с нея – писмо, в което подробно се описва неговото злочестие, негодуване и чувство за собствена вина.

Почти няма съмнение, че Марике е прекарала голяма част от своите 76 години в мъки, като се започне с ранната ѝ детска възраст, прекарана в японски концентрационен лагер след нахлуването [на японската армия] в Холандските Източни Индии през 1941 г., както и годините на нещастната ѝ зрелост в Холандия. Но холандските лекари не евтаназират хората заради депресия – макар че по-крайните защитници на правото на свободна смърт смятат, че трябва. В резултат на това не е рядкост депресивни или самотни хора да наблегнат на физическото си неразположение, за да получат одобрение за евтаназия. Докато е бил член на контролния съвет по евтаназия, Тео Бьор се е натъкнал на няколко случая, в които „желанието за смърт предшестваше физическото заболяване... някои пациенти са щастливи, че могат да поискат евтаназия въз основа на физическа причина, докато истинската причина е далеч по-дълбока“.

В случая с Марике, физическата причина била терминална белодробна болест, която според Марк, тя сама е влошила и преувеличавала. Тя направила това, като отменила сесиите за физиотерапия, които може би биха забавили напредъка на болестта, и бомбардирала личния си лекар с оплаквания за недостиг на въздух и падала „като чувал с картофи“ по време на посещенията му. „За да направите така, че да бъдете евтаназирани със сигурност“, казва Марк сухо, „преди всичко трябва да вземате уроци по актьорско майсторство.“

Онова, което го измъчва днес, е, че майка му е починала, докато е имало надежда, че болестта ѝ може да бъде забавена. „Ако имаше рак и

изпитваше болки, и това бяха последните три месеца от живота ѝ, щях да се радвам на евтаназията. Но тя можеше да изживее поне още няколко години."

Защитниците на личната свобода на волята биха казали, че Марк няма никакво право да се намесва в [избора на] смъртта на майка си, но под гнева му се крие неутешимата тъга на един син, който обвинява себе си, че не е направил нищо повече. Евтаназията на Марике е извършена според закона и няма да предизвика каквито и да е тревожни сигнали в ревизионния съвет. Но освен това тя е била извършена без оглед на нейната свързаност с други човешки същества.

При всички предпазни мерки, въведени срещу опитите за манипулиране на кандидатите за евтаназия, в случаите, когато пациентите наистина се допитват до роднини при вземането на решения, това никога не може да бъде изцяло изключено, както открих при историята на една лекарка от Валония, френскоезичната част от Белгия.

Въпросната лична лекарка – ще я наричам Мари-Луиз – е самопризната идеалистка, която вижда като своя основна мисия да се „грижи, грижи, грижи". През 2017 г. на един от пациентите ѝ – мъж в късна средна възраст – била поставена диагноза за деменция и той подписал директива, изискваща евтаназия, когато състоянието му се влоши. Но в процеса, в който умът му започнал да отслабва, същото се случило и с решителността му – нещо, което никак не зарадвало жена му, която пък се превърнала в един вид поборница за смъртта на съпруга си. „Сигурно е променял решението си поне 20 пъти", казва Мари-Луиз. „Видях натиска, под който тя го беше поставила."

За да илюстрира изблиците на жената, Мари-Луиз се изправя до бюрото си, отива до шкафа с документи и, като имитира вбесената съпруга, удря с юмрук и възкликва: „Само ако имаше поне малко смелост! Страхливец!"

Повечето медицински етици биха одобрили отказа на Мари-Луиз да евтаназира пациент, който е бил подложен на натиск. Когато миналото лято отишла на почивка, тя вярвала, че е спечелила от пациента си съгласие да не настоява за евтаназия. Но тя не вземала предвид [евентуалното участие на] собствения си колега в практиката – лекар, настроен благоприятно към евтаназията. Когато Мари-Луиз се завърнала от почивката, узнала, че този колега е евтаназирал пациента ѝ.

Когато посетих Мари-Луиз няколко месеца след събитието, тя все още се чувстваше силно объркана от случилото се. Както при Марк, чувството за вина отново беше фактор; ако не би била отишла на почивка, дали пациентът ѝ все още би бил жив? Сега тя планираше да напусне практиката, но все още не беше обявила решението си, от страх да не разстрои останалите си пациенти. „Как мога да остана тук?“, пита тя. „Аз съм лекарка и въпреки това не мога да гарантирам безопасността на най-уязвимите си пациенти.“

Докато за много хора, чиито близки са били евтаназирани, процедурата може да бъде задоволителна и дори вдъхновяваща, за други тя може да доведе до разстройства и вътрешни конфликти. Берт Кайзер отбелязва правилно, че самоубийството оставя върху приятели и семейство белези, които никога не могат да се излекуват. Но самоубийството е индивидуален акт, самомотивиран и самостоятелно администриран, а неговата сила е донякъде ограничена. За разлика от него, евтаназията е продукт на обществото. Когато при нея се обърка нещо, то се обърква за всички.

Дори и когато законът и културата правят евтаназията да изглежда по-нормална, тя си остава един от най-непознатите и радикални актове, които едно общество може да оправдае. Не е достатъчно да се спазват правните тънкости; трябва да има и споразумение между заинтересованите страни по въпроса защо и с каква цел се провежда тя. Без консенсус по тези основни въпроси, евтаназията няма да бъде повод за съпричастност, етика или състрадание, а тояга, която се размахва над животите на хората, и последствията от чието въздействие не могат да бъдат отменени.

Преди две години министрите на здравеопазването и правосъдието на Холандия пуснаха съвместно предложение за пускане в употреба на хапче за „завършване на живота“, което ще даде право на всеки човек над 70 години да получи смъртоносна отрова, и така напълно да се отстранят от картината лекарите. В конкретния случай, разпокъсаният характер на холандската коалиционна политика спря предложението още в началната му фаза, но лекарите и специалистите по края на живота, с които говорих, очакваха законодателството да въведе законопроект за завършване на живота, който да влезе в парламента след известно време.

Ако приемем, че е възможно подобна идея да бъде предпазена от всевъзможните мислими злоупотреби (което е доста смело допускане), хапчето за завършване на живота не би трябвало непременно да пробу-

ди гнева на многото лекари, с които разговарях; всъщност то би им позволило да се върнат към основната задача на професията, спасяването на живота. Но докато някои кандидати за евтаназия се гневят на лекарите, които са ги отхвърлили, на практика хората не желаят да отнемат живота си. Вместо да вземат отрова или да прибегнат към някакво друго подобно средство, 95% от кандидатите за активно прекратяване на живота в Холандия се обръщат към лекари. В едно общество, което възхвалява отхвърлянето на утвърдените авторитетни фигури, когато стане дума за доброволна смърт, всички искат Мама.

Дори и онези, които имат сериозни притеснения относно „хлъзгавия склон“, признават, че консенсуалната евтаназия поради терминална болест може да бъде нещо красиво, и че принципът на посрещане на смъртта в лично избрано време, може да се впише в рамката на грижата за човека. Въпросът за всяка страна, която евентуално обмисля законодателство за евтаназия, е дали практиката неминуемо трябва да се разшири – в който случай, както признава Агнес ван дер Хайде, смъртта в крайна сметка „ще придобие различно значение, ще бъде оценявана по друг начин“. В Холандия много хора биха спорили, че – при всички настоящи колебания – този процес е вече необратим.

Кристофър де Белаг (род. 1971) е британски журналист, който работи предимно върху теми от Близкия изток и Южна Азия. Работите му се занимават най-вече с развитията от последните двадесет години в Иран и Турция. Последната му книга е *Rebel Land: Unraveling the Riddle of History in a Turkish Town*.

Болка и Глория по Алмодовар
Автор(и): Владимир Сабоурин

Последният филм на Педро Алмодовар е възхвала на остаряването и старостта в епохата на все по-безскрупулното убиване на уморените от възрастта коне. Макар че главният герой (великолепен Бандерас) няма грижите на масите остаряващи негови съвременници на внимателно култивираното усъмняване в солидарните пенсионни системи, той обективно живее във времето на необратимото сякаш икономическо деградиране на старостта. Собственик на прекрасен дом с картини, искани за включване в изложби от световни галерии, остаряващият режисьор успешно е капитализирал труда (творчеството) на един живот в недвижимост и движимости, които го предпазват от неумолимостта на съдбата на изгонените от домовете си в предпенсионна възраст неизрядни платци на ипотеки или плащащите наем пенсионери. Така Бандерас може да бъде суверенен герой на цветово и веществено (а и стаф'но) пищна барокова драма на физическия упадък, която за момент да помири с не само физически, но и икономически неминуемото дори нищите имуществено и пенсионно.

Странното на това помирение, чийто виртуоз е Антонио с неговия апел отвъд все по-голямото му актьорско майсторство е, че то не е принципно различно от сигурната компенсаторна логика на латиносапунките – и все пак задоволява и най-изискания и изискващ от продукта и себе си зрител. Това е логиката на красотата и натежалия като медена пита кинаджийски майсторлък, който определено предпочитам пред младежките изцепки на младия Педро и една млада луда испанска демокрация постфранко и отскоро в Европейския съюз. От *Жени на ръба на нервна криза* (1988), с който Алмодовар дойде в една България на ръба на демокрацията и първите публични прожекции на девет-седмици-и-половина софтеротика в отишлото си вече кино „Сердика“, до *Болка и величие* (2019) трийсет години по-късно е извървян път, който изглежда малко вероятен както всяка автентична еволюция и промяна на себе си.

И крайната точка на тази промяна не е, разбира се, „величието“, каквото разумно няма във филма дори чисто сюжетно, а „удоволствието“, „наслада“ с теологически обертонове (включително и на „рай“) – *gloria*.

Тази болка и наслада на остаряването предполага сериозна редукция на сексуалността не само спрямо ранния Алмодовар, но и в абсолютни стойности: във филма има една-единствена целувка – Тарантино с гордост би казал, следвайки коментара си към целувката на Джаки Браун и (покойния вече Робърт Форстър в ролята на) Макс Чери, че общата възраст на целуващите се (мъже) надхвърля 100 години. Милото предложение за секс, отправено на прага от единия, умъдрено е отклонено от изпращащия го друг (Антонио). Изключително интересна е женската фигура на нещо като асистентка на режисьора, която тъкмо е в процес на развод, и в която дискретно прозира обичайната у Алмодовар, но прекрасно поднесена очарованост от грижовната женственост, пронизваща цялото му творчество. Бащата на режисьора, епизодично явяващ се в детската ретроспекция, е подчертано безличен, каквито са винаги бащите при Алмодовар, когато изобщо присъстват, което е рядко.

Прологът на *Болка и величие* е апотеоз, потопен в детска носталгичност, на грижовната женственост в нейната изпявана – буквално пееща – множественост. Перачките на реката, сред които е майката на режисьора (една вече възрастово неубедителна в ролята на майка на 5-6 годишния герой Пенелопе Крус). Жените пеят, докато простират прането върху крайбрежните папури. Хорът на многото жени, идилично цитираш ранната луда комедия от края на 80-те, е утопията на Алмодовар за пълноценния, обилен и защитен в своето преливащо изобилие свят на една (хомосексуална) мъжественост, чиито опорни точки са майката и неинтимната, (но мечтала някога за невъзможната интимност) приятелка.

Финалът на филма е изненадващо (дори в рамката на режима на помирението) – при цялото късно майсторство – директен хепиенд, разкриващ, че детските ретроспекции са всъщност снимките на новата лента на режисьора, възстановил се успешно от безбройните болежки и справил се дори с хероинова зависимост и последваща абстиненция на стари години. Истината зад тази виртуозно лековата привидност е уловена в малък шедьовър на падането на пода на таблетка от множеството на ежедневните токсикомански коктейли: тя пада, изчоплена от блистера, под съпровод на минорно пиано – и последвана от резигнативно

метната на пода до нея светлоиндигово синя възглавница (най-сериозният здравословен проблем на героя е с гръбначния стълб).

Следва наистина глориозно падане на колене (NB: на едно коляно) върху възглавницата и досягане на мъничката насъщна нафора на модерната болка.

Владимир Сабоурин е пишещ на български литератор от френско-кубински произход: поет, филолог, историк на културата и литературен критик, причисляван към българския постмодернизъм. Автор на *Манифест на новата социална поезия* и основател на литературното движение „Нова социална поезия“.

Едно… две… три (2)
Автор(и): Серкан Исмаил

„... реката, величествена и мощна, с множество ръкави, сбрали се,
преминаващи през теб и отминаващи...“
Често се връщам в живота си при „нея“. Може би е част от мен...

* * *

Макар „ВЧЕРА“, „мини-микро-аспергерчето в мен“ да връткаше все още около онова, което ми се вклини в главата, „духа-тялото-тялото-тялото...“, все пак, и благодарение на, реалните социални пръстени, които все още ме държат И В ТОЗИ СВЯТ, се поокъпах и в другата „река“. И тя беше интересна, нужна, шумна, отрезвяваща, но... не ми даде „нова сила“.

Всеки трябва „да уравновесява“ по свой начин. Не всички сме „динамични“, има хора, които са „по-тихи“ и това люшкане, между света на душата и този на тялото, това недостижимо равновесие, търсят да го намерят в нещо тихо, бавно и „(не)променящо“ се...

* * *

Красивото на „виртуалния свят“ е точно тази възможност да „намигнеш на някого“, тогава, когато онова, НЕЩО СИ, неразбираемото, но част от всеки от нас, „заговори през теб“. Красиво е и защото с това едничко „намигване“, може да обиколиш, минеш през толкова много други „трепкащи“ и се върнеш обратно при себе си. Не знам дали този пръстен, съдбите ни, са предопределени или ги изграждаме ние, „намигащи и трепкащи“, но трябва да продължим да го правим. Като капчици, падащи в река...

В реалният свят обаче, по-мъничък, по-ограничен, горчащ и болезнен, ни е отредено да продължим „търсещи“, не знаещи...

* * *

Стана така, че 1989 моето семейство посрещна новата година на едно „друго“, доста „по-различно“ място...

През лятото се бяхме изселили от България... Днес вече приемам, че и в това сме имали ИЗБОР. Опълчили сме се, а други и в него момент не са успели, макар и от „твоите“... Човек, понякога трябва да приеме „докосванията“ на онази, нежеланата, но „автентична“ елитарност. Макар и след много „патиланства“ го проумяваш...

България обаче беше в нас, не можеше да ни напусне така лесно...Сега бяхме в Турция, нашата втора родина, която макар и „бедничка“, се оказа необятна. Отвори ръце за нас. Поредните отхвърлени „нещастници“ в човешката история. Пак тук, пописвайки в историята на Балканите...

Шокът бе огромен!

Тялото смля духа по един брутален начин. Осъзнах го, доколкото съм способен, много години след това. Помогнаха ми някои хора, оракули земни...

От дремещия, „сладко-горчив“, еднакъв за почти всички материално оскъден животец на тялото в социалистическа България, попаднахме в реалния ЖИВОТ. Капитализъм. Изпепеляващ, война ден за ден, ден след ден, особено ако не си от групата на географски щастливите и не чак толкова подпийващи конкистадори... Турция в него момент вече беше извървяла един много дълъг, много труден процес на трансформация.

Бяха я сринали със земята след първата световна война. Край с империята на османците, прогнилата, остарялата, нищо-недонеслата на света. Никому ненужна вече, предадена, използвана и захвърлена. Почти всички се отрекоха от нея. Тогава обаче, когато си на земята, съборен, ритан от всички, изпъква най-силно благородството на единствения (или малкото), които ти „подават ръка“. Трябва да имаш „сила“ в себе си обаче да я „видиш и хванеш“.

Вилхелм вече не можеше да помогне на Кемал. Появи се не-очакван „спасител“. (гледай ти) още един Владимир... И той много спорен, но... помогнал казват на Кемал, с нещо си, да стигне по-късно до „Ататюрк“. От нужда ще да е било. За разлика от Петревци, Катерини и Николаевци... НО, ЕВАЛЛА!

Дупе да му е яко на човек, да гради, да заповяда в такава среда и такива условия...

После се появиха и други „приятели“ на запрепускалата към запада Турция. От тези, дето по нашите географски ширини все идат късно... А „дядо Йоцо гледа“ ли гледа... Стар вече, а никой не ще да хване след него кирката... Съдба. В Турция обаче, през десетилетията, които бях изпуснал и кирки са захващали и други нещица...

Не искам да преразказвам обаче „История“, макар и „преразказвана“ винаги и само в „западен“, поучителен, тъй „нашенски“, европейски стил. Модерен, широк и тъй горчиво несправедлив, когато си от „другата страна“.

Искам да разкажа „моята история“, а тя се преплете в този „чужд, друг пръстен“, който ме приюти. Приюти и отхвърли, но остана в мен с един огромен, необятен свят. „Противоречащ“, изпълващ ме и днес, когато продължавам да бродя из „запада“ с тяло, а душа предопределена някога от „реката“ на моето детство, да се връща все там, в началото на „изтока“, в тез все тъй страшни и плашещи „черни“ води...

От първата вечер ни приютиха роднини. Не ни оставиха да отидем в лагер за бежанци.

Истанбул, не знам дали съм готов за това завръщане, но ще го опиша... Ще опитам.

Останахме в най-близките си роднини около 2 седмици. Семейството на брата на дядо Исмаил. Наследниците на семейство Дюнерташ (Въртящ се камък).

> *„Прадядо ми е бил мелничар. Имал е воденица в село Добротица, ако не се лъжа. Жена му починала при раждането на дядо ми. Годината е 1927. Прадядото сломен, продал каквото имал и решил да се изсели в Турция, а новороденото бебе, което не можел да отгледа сам го оставил на едно бездетно семейство турци в Силистра. Дядо ми отраснал кажи речи като сираче. Пращали го да продава семки и бонбонки от малък. Пенсионира се след повече от 40 години работа като продавач из повечето магазини в Силистра. Познаваха го много хора и го познаваха с добро. Дядото се видял с баща си много години след 1927, не знам точно кога. В Турция, баща му се оженил отново, имал двама сина, братя на дядо ми. Единия още е жив. Чичо Дюнерташ. Той ни посрещна 1989 лятото по време на изселването на българските турци в къщата си в Истанбул.“*

Имаха къща в квартал Гаази (герой) Осман Паша. Да, същият онзи Осман паша от плевенската епопея, генерал и герой в Турция. Моя прадядо също се казвал Осман.

Дюнерташови бяха 5 човека – чичо Яшар, леля ..., двете им дъщери Ляле и Йонджа. И баба ..., втората жена на моя прадядо. С нея са емигрирали навремето и в Турция са им се родили двама сина. Единия, от които ..., беше починал, опитвайки да спасява друг човек в Боаза. В главата ми е останала само една семейна снимка. Прадядото с тримата си сина заедно някъде в 60-те. Комунистическият режим ги е „пуснал“ да си заминат – дядо Исмаил, баба Сидика, баща ми Назми и брат му, чичо Ведат. Обаче те отишли само на екскурзия, баба Сидика имала голямо семейство в Силистра, не искала да се разделя с тях. Гостували известно време, няколко седмици и се върнали в България. Явно още не са били така „нежелани“. Или така „пожелани“, кой знае. После, пак през 60-те, още един път ги пуснали, на екскурзийка. Всичките. И те пак се върнали. После вече спрели да ги пускат. Тогава, към края на 70-те ни посети чичо Яшар, прадядо вече беше починал. Донесе ни дъвки. Май повече от един път ни посети. А после, 80-те, вече спряха да го пускат и него. Вече не пускаха никого. Нещо ново се готвеше. „По-голямо“, по-зловещо от животеца човешки.

Не помня всички имена, това е част от „историята“. Отбелязах ги с ..., довечера ще питам татко, все още мога да го питам за някои неща. Ще си ги припомня... за известно време.

Да се върнем, все пак на лятото на 1989. Етническото прочистване е надминало всякакви очаквания. Невероятен „успех“. Избягаха презглава близо 360 000 човека... За това съм писал по-рано. Преди 10 години, 2009. До там ми стигнаха силите в него момент... Колко бавно е всичко тук по-тези земи, когато градим и как разрушаваме и прочистваме с такъв експлозивен резултат. Поколение след поколение. Непоклатими.

Скоро след нас дойде семейството на чичо Ведат, брата на татко. С леля Фатма и двамата ми братовчеди Дениз и Север. Аз бях на 14 ненавършени. Брат ми Севгин на 11, Дениз на 8, Север на 3.

Станахме много хора в къщата на чичо Яшар. Беше хубава къща, имаше си всичко, но стана тясно. Търсеха ни квартира. И на двете семейства. Първо намериха на моето. Една малка къщичка на 5 минути от тях, в същия квартал. С добър наем, нямаше топла вода, но... В началото

се започвало така. Носехме си бързовар. Вместо компоти, тук започнахме да топлим вода...

Къщата на чичо Яшар обаче не можеше да си отпочине. Тошо, Пенчо и компания, добре си бяха свършили работата. Скоро дойде дядо Исмаил, бащата на татко, с втората си жена ... Баба Сидика беше починала преди 3 години. А времената бяха започнали да модернизират навсякъде, в самота не се живее... Дядо Исмаил или вече беше пенсионер в България или беше на крачка, на 62 години.

Тук пак ще се върна в България, няма как, много преплетена тази наша „история“.

В България, в Силистра, аз отраснах до 5 години в дядовия апартамент. Споделяха го старите с младото семейство на баща ми 10 години. 70-те. Тук се роди и брат ми. И чичо Ведат, брата на баща ми и той беше тук, къде да иде. В 2 стаички и кухня, тухла, 4-етажна сграда. С две тераси с изглед към „Новия стадион“ от 3-тия етаж. Бяхме „излезли“ от „гетото“. Циганската махала на Силистра беше на 50 метра. Други времена бяха обаче тогава. Онези, на щастливите хората от 60-те, които не са били деца на „враг на народа“. За „враговете на народа“, ние четяхме текстове тип „списание Дъга“. По него време, съсед ни беше един от видните партийни дейци в Силистра, а жена му ми беше учителка в детската. Колко вечери не можеха да ме измъкнат от тях като дойдеше време за лягане. И останалите съседи, с изключение на едно друго семейство, български татари, всички бяха българи. Всички, свестни и много добри хора. Тази година видях две от бабите, на по над 90. Добри жени, невероятни... В моето ранно детство ги видях така, „сладки времена“. Докато не ме заведоха на детска градина, около 4 годинки ще да е било. Тогава е и първият ми спомен на онова „... ама той Серкан иначе е много умничък ...“. Как само се впива в теб, в дебелата ти „носорогова“ кожа. И как всеки ден искаш да бъде по-дебела и по-дебела, нищо лошо да не влезе. А как да го направиш, колцина човеци успяват?!

Към края на 70-те дойде време да се ожени и чичо Ведат, трябваше да напускаме „скоропостижно“. Как съм ги запомнил тези неща? При условие, че от години, години съм човек „без корени, без семейство“... В някой моменти явно съм го имал, явно е имало някакво по-дълбоко, по-продължително преплитане на родови пръстени.

Татко работеше в Оргтехника, стругар. Майка в планов отдел на Пътно управление. Татко учеше за разряди, майка, ходеше от време на вре-

ме до централата в София. Работа, планове, строят живота нов... Работи татко там някакви часове допълнително, след 2 години, около 1980-1981 се изнесохме в собствен апартамент. Пак двустаен, в 8-етажна сграда, панелка, в нов квартал на разширяващата се Силистра. Първи етаж, мда, „Розите“, до супера „Хмелницки“. Огромен нов квартал беше това. Беше пълно с деца. И имаше всякакви. Имаше много умни деца. В моето училище „Иван Вазов“ бяхме 5 класа по 34-36 човека...

В някой момент ни „смениха имената“... Това вече съм го описвал. Започнах да излизам по-малко и да уча повече, исках да продължа напред. Мислех, че така ще стане, че един ден ще има „някаква промяна“. Говореше се за перестройка. В някой момент и на мен ми подариха една руская книжка, с едни сини дискове. За да я слушам обаче, ходех до съседа, приятеля ми Радослав. Дядо имаше грамофон-радио. Ние, в новия си дом, нямахме. Имахме едно касетофонче, подарък от чичо Яшар от Турция. До края, до изселването през 1989, родителите ми не „сполучиха“ да прокарат телефон. Не „сполучиха“ да си купят кола. Сигурно не са искали, иначе щяха и за това да се напънат... Неистово. Успявахме да платим вноските за панелния ни апартамент, който накрая си го взеха и него в момента преди „тръгването“.

Тези години на 80-те, чичо Ведат беше новият съжител в апартамента на дядо Исмаил. Там си създаде семейството, там се родиха моите братовчеди. Споделяха този малък „дом“. 1986-1987 този дом „отесня“. Почина баба Сидика. От рак, не успя да стигне до пенсия, 30 години трудов стаж в тъкачната. Нещо си я довърши.

Малко преди това си беше отишла и другата ми баба, майката на майка. Баба Исмюгюл от село Бръдвари. Беше останал дядо Рахми и семейството на брата на майка, Ахмед. Не ги уцели лотарията на „голяма екскурзия“. Неговото семейство, което живееше на село, 1989 имаха войник в Българската армия. Братовчед ми Сунай и братовчедка ми Тюркян, спътниците ми във всяко мое детско лято на село... Погребенията, надгробните плочи с нови имена... По-добре „НЕ“, по-добре „не“, но не може... Смачкай, не жали, има цел, има цел...

Истанбул. Къщата на чичо Яшар, този мини преселнически лагер в това лято. Идва дядо, намериха апартамент под наем на чичо Ведат. Подалечко, в друг квартал, но пък по-голям, трябва да приюти и дядо и неговата втора жена. Не знам дали имаха топла вода. В апартамент са били, трябва да са имали.

Нашият квартал на Истанбул, Гаази Осман Паша е пълен с преселници от Балканите. Всякакви хора имаше, бошняци, албанци, гърци... И българи. Може би най-многобройните. Жената на чичо Яшар беше с родители бошнаци. Те обаче бяха родени вече в Турция, а и техните деца. Чичо Яшар имаше магазин за авточасти. Помогна на татко да си намери работа. Като стругар в ателието на един набожен човек. Тук, още в първите дни на лятото, при всяко връщане на татко вкъщи на обед започнах да опознавам ЕДНА от страните на нещо непознато за мен до тогава. Религията. Не бях стъпвал до тогава в живота си ни в църква, ни в джамия. Пишех за нея в тетрадката по история като за едно от трите злини, заедно с фашизма и капитализма всяка година, а сега... Ето ти капитализъм, ето ти религия.

Сега, 1989, тя беше наблизо в Турция и за нас. Все още не толкова „близо“, но изключително дълбоко. Аз обаче в него момент, а и много години след това гледнах на нея под един доста по-различен мироглед. И видях в нея само и единствено „зло“. Нещо, което ме наранява, разделя и отблъсква. И не толкова с другите, с мен. С това, което в него момент можех да определя като „мен“.

Татко работеше като майстор стругар, в ателието на един набожен човек. Човек, който го взе на работа. Даде му работа и хляб за нашето семейство. На него и на доста други, измежду които и за първи път в живота си срещнах онези „гаврошчета“, за които бях чел в книги като на Юго. Все още непълнолетни, дори на моята възраст, напуснали училище, което в Турция беше задължително само до 5-ти клас. Работещи от сутрин до вечер, идващи „черни“ и отиващи си вечер още по-черни. А какъв пламък имаха в очите, въпреки всичко. Може би беше защото бяха много млади, пълни с живот, щастливи от това, че си заработват хляба.

На обяд, всички заедно отиваха до едно от хилядите работнически ресторантчета на Истанбул. Когато свършеше обяда, отиваха за обедна молитва. Всички, без баща ми. Той си вземаше минералната вода и си идваше в къщи... Така издържа няколко месеца, после говори с чичо Яшар и с негова помощ смени работата. Не можа да се приспособи към този религиозен кръг.

Тогава виждах само „злото“, в цялата тази история. До скоро виждах нещата точно така и само така. Не можех да мрънда и „милиметър“. Много хора, не по света, а в самата Турция, до днес виждат нещата така

радикално и повече. Когато си там, на първа линия не е лесно, ден след ден, след ден.

На втората работа обаче му дадоха в някой момент някакъв автоматизиран струг. Тук пък науката след някой и друг месец го избута от своя си „пръстен“. На 40 години да започнеш да пипаш компютър в живота си, а и книжки няма, за интернет дори и не сме сънували.

7-8 години по-късно аз бях един от първите в моя випуск в УАСГ, България, който си купи компютър, но моето семейство до тогава го чакаше една „главозамайваща“ адаптация.

От татковия живот в Истанбул, от лятото на 1989, до завръщането ни в България, януари-февруари 1990 ми останаха две важни, живото определящи решения, които той безпогрешно взе. Нямаше никакъв друг избор, за него и неговото семейство. Упреквах го много години. Едва наскоро го видях, направо се размазах, под един друг ъгъл.

„Той“ избра да заминем за Турция. Имаше характер и чест, не искаше да остане в тази среда, България от времето на „възраждането“ преди „сгромолясването“. В Турция, още от първите дни, още от първите „ЗАМ“, повишения на цените всяка втора седмица, ми даваше кураж „Ти ще станеш Военен лекар“... Беше усетил веднага, че сам няма да може да ме изучи. Държавата трябва да помогне, военните...

Когато обаче падна и Берлинската стена, когато падна режима на Живков, когато дядо Исмаил реши да се върне при пенсията си, когато по-късно се разболя и влезе в болница, когато втората му жена, вече от България, звънна по телефона на татко плачеща „... баща ти умира, няма да има кой да го погребе ...“, татко се „предаде“. Каза ми „... няма да мога да ви изуча тука, няма да успея“...

Наскоро, когато аз вече от дълги години работех като строителен инженер, но не в България, а на запад, в Испания, явно „предателството на родини“ е част от гените ми, след военния преврат в Турция от лятото на 2016, се видях „там“. Проектирах се „там“, в решението на баща ми да ме спаси от това, което най-вероятно щеше да ме сполети един ден.

Буден, интелигентен, без достатъчно средства... Сам в големия град, Истанбул, капитализма... И „ръката, която ти се подава“...

Слаби са думите да опишат как се чувства човек в една такава черна нощ... Дори на хиляди километри, „виртуално“...

* * *

В годините след връщането ни в България, която ни посрещна „тъй бързо трансформирана“, „засрамени“, бедни, смачкани, живеещи в най-малката къщица на света, две кирпичени стаи, с тоалетна, в началото, от дъски и една дупка зейнала, аз и татко бяхме „там“. Бяхме изпуснали падането на стената и на режима, но сега подкрепяхме, търсехме, чакахме „Демокрацията“. Разделени с татко в двата края на града, всеки на една будка стратегическа. Купен, жадно изсмукан и изплют, в него момент дори не сме предполагали какви още ще ни дойдат на главите. Тук вече, най-накрая, бяхме „заедно“. „Народе мой, защото се обичахме...“

В следващите години започнахме да споделяме съдбата си с „множинството“, да бъдем отново малко по-добре разбирани... И така 30 години, до тук. За това и седнах да пиша „днес“. Има още работа, има нови неща, нови нюянси, нови въжделения. Пак търся да съм „заедно“, само дето малко по-различен...

Описах татко, неговата проекция в моя живот, но тя беше само една проекция.

Там, в мен, беше останало много друго, което дано, „болката в левия ми крак“ позволи да допиша...

Истанбул, лятото на 1989.

Голямата дъщеря на чичо Дюнерташ, Ляле, беше в подготовка за влизане в университет. Малката Йонджа, на годините на брат ми, 11, прекара с нас, мен и брат ми, цялото лято. Тя беше нашия гид. Братовчедите ми бяха „далеч“ от нас. Едните останали в България, другите в някой друг квартал на Истанбул. Тогава обаче, още от първите дни се появи един друг човек, а като започнах училище, намерих и още един. В него момент дори не подозирах, колко пъти ще се сещам за тях. В съседство на къщата на чичо Яшар живееха различни хора. Един от съседите му беше беден, с три деца, едното, момчето, беше завършило 5-ти клас и беше решило да не се върне повече в училище. Сестра му, по-голямата, момиче към на 17-18, много ни обичаше с брат ми, но нямахме място, където да се събираме да говорим. Все на улицата бяхме. Тези хора бяха секуларни, момичето не носеше забрадка, никога не ми говори нещо „по-важно“, което да ми остане в главата. Просто беше добра. Не и помня името, нито на брат и. В съседната къща обаче имаше друго семейство, „религиозно“. Бащата имаше текстилна фабрика, печелеше доста добре, даже и с пари ни помогна, на мен и брат ми. Имаше син, Аадем,

той беше на моята възраст някъде, панта, не ще да учи, иска да живее... Имаха и дъщеря, Фатма. Заради нея пиша всичко това... Фатма беше на същата възраст или една-две години по-голяма от моята братовчедка Ляле (всъщност е на баща ми, но имат много голяма възрастова разлика). Тази, която се готвеше за влизане в университет. Влизане, което не се получи доколкото си спомням по най-успешният начин. Фатма не се готвеше за университет. Тя го беше „отписала“. Тя носеше забрадка. Живееше по цял ден с майка си в къщи. И аз не знам защо, нямам представа, как се е случило, но ме допуснаха и мен там. И не само това, искаха ме, обичаха ме, грижиха се за мен и ме уважаваха. Докато „маймуната“ в мен, онова човече грозното, отблъскващото, непроменяемото, не ги разубеди да ме „оставят“... Фатма ми описа всичко, как тя иска да учи, как се е подготвила, а за умна тя беше и това няма какво да ви описвам, то ще се види от цялата история. Ден след ден ме е канила у тях, говорейки ми, споделяйки и изслушвайки. Нещо, което само веднъж-два ми се е случвало в живота. Свързахме се в много неща, описвах и България, това „което ни направиха“. Бях много наранен, но носех и полъха на „другото“ в себе си, на чуждото, различното. На българина в мен. Цялата тази „среда“ за добро и лошо се бе впила и сега биваше всмуквана от един човек, който искаше да те чуе. Така и така не го искат в университета. А то иска да учи... Фатма беше моят първи личен досег с „ДРУГ“ вариант на религията. Описа ми и обсъждахме молитви, как да се подготвяш и пречистваш преди тях... Тя ме „приюти“. „Помоли ме“ и „да остана“, но „не приех“. Придружаваше я и майка и. Опитаха и двете, но видяха, че ми причинява болка и спряха. Аз обаче не спрях. В останалите дни до края на лятото, продължих да ровичкам и да ровичкам, по темите, които бяха „повдигнали“ в цялото ми тяло, не само съзнание. Спомням си, че ги нараних. Видяха, че дори не искам да ги разбера. Но не ме отхвърлиха. Продължиха да ме „приютяват“, докато започнах училище.

Там вече бях „изгубен“ окончателно.

Турското училище ...

Серкан Исмаил е роден в Силистра през 1976 г. По професия е строителен инженер. От 2003 г. насам живее в Каталуния (Испания), заедно със съпругата си и — отскоро — малкото си дете.

Коментари

- **06-01-2020|Серкан**

Dia dels Sants Innocents - Възхвала на „свободата“

Avui escriure de „Catalunya“...

Да, днес ще пиша за „Каталуния“... Има и други „важни теми“, но тук усети моята антенка, че има някой, много, много важен, който се нуждае от „едно рамо“. От малко повече подкрепа и разбиране. И не защото е „прав“, а защото има „нещо в него“, за което си заслужава да се бориш. **Затова днес ще пиша за „свободата“. Онази, с мъничката буква, изстраданата ден след ден... Борейки се за нея и благодарение на нея.** Защото изчезне ли и тя... Е, тогава наистина трудно ще се намери какъвто и да е останал лъч надежда.

В квартала, където живея, единствения детски спортен клуб, който има е частен, скромен и споделя параклиса на една църква, който са пригодили в баскетболно закрито игрище. В Каталуния има села със закрити басейни и по два спортни полигона, но нашия квартал, част от един от най-важните 4 града на Каталуния, няма дори парцел, където да се изгради нещо подобно. А е хубаво кварталче, ама нещо лошо са го управлявали... Много дълга тема и има много за разправяне.

Днес ще разкажа една детайл, нещо, което всички виждат по един или друг начин, но някакси не правят нищо повече от това, което виждаме навсякъде масово около нас.

НЕсолидарното гражданско общество и вечната битка за съдбата на „другия“

Накоро бе Деня на шегата в Каталуния-Испания. Аз обаче не го знаех. Сутринта на 28-12 получих съобщение в групата на уатсап на детския екип по баскет, където играе моят син вече 6-та година. От треньора, един от най-добрите, които сме имали, бивш играч от първа лига. „През нощта били влезли крадци в инсталациите на клуба и откраднали всички топки. Ако можем, след празниците всеки да донесем по една топка.“ След едно, две семейства, които само сложиха много развеселени иконки. Аз, „мъничко“ озадачен, сложих едно тъгуващо личице и попитах „Кой вид топки точно ви трябват, дайте линк...“. Треньорът ми отговори „petites – мънички“ и след по-малко от минута си изтри съобщението. „Pilotes petites – мънички топки“, се използва тук като майтап за някой, кото няма достатъчно кураж, смелост, правейки връзка с генитали... Аз разбрах майтапа, но... продължих да чакам линка за покупка на топка. Все още не знаех, кой ден е днес. След 17 години по тези земи. И определено, аз самия имам една важна вина за това „незнаене“. По-късно всички се посмяхме и продължихме напред...

Обаче, аз си го отбелязах в графата поучителни. Беше просто дреболия.

Само преди година ми се случи, пак някъде тук, в тез „спортно-семейно-каталунско-испанско-европески среди“ една от най-покъртителните сцени на **масов егоизъм**, който аз, вечно неразбрал, борих с зъби и нокти да е мъъъъничко по-малко. Ако може...

Този път не беше шега. От баскет клуба поискаха по 100 евро на семейство, за да поправят „нещица“ из пригодения параклис-баскет полигон. Бяха в сериозна финансова криза и измислиха някаква томбола от 20 билета по 5 евро. Да ги продават децата и после щяло да има три големи награди... Мина новата година, аз занесох 100-те евро, банкнота пратена ми по роднина от, баба и дядо в България, за внучето, за подарък. Викам си, тука им е било мястото. Мина един месец, пращат съобщение в уатсап групата „деца, които са донесли до тук 100 евро – само моето дете“. Минава втори месец. Пак същото. Ние имаме тренировки, лига всяка събота, говорим си, аз подкрепям, „пръстени правя“, ЗНАМ КОЙ ПЛАЩА 90% от всеки инфраструктурен проект в моя „изток“, обаче... Някъде в началото на пролетта изпратиха последно трето съобщение „... молим ви, вече е твърде късно, не връщайте билетите, става сериозен

проблем ...“ Питах, търсих, спорих, че даже се карах и глоби плащах (за каране с превишена скорост), но единственото, до което стигнах е да видя как имаше семейства, които бяха накарали и децата си да излъжат за да не „...дадат едни пари, които някой щял да изяде...“...

Накрая на сезона се събрахме всички заедно, ядохме, пихме и се веселихме и продължихме напред. По екскурзийките и родните места.

Има и солидарни хора и семейства, но определено са ярко малцинство. А трябва да продължим напред всички заедно. Как ми се иска да продължим да се борим за „всички“...

На открито, заедно. Иначе ще бъде, както до сега или по-зле.

Вчера видях в българския магазин сложили на стената за декор едни захабени и износени народни носии. И снимчиците на Тошо и Николае... Не се сдържах, казах и на жената продавачка „Знам какво чувствате, всички го чувстваме, но по времето на Тошо не беше по-добре. Не беше. Трябва да продължим да се борим. Тук ни е останало поне това...“ Усмихна ми се със свити устни, в отговор на моите и се разделихме...

- **08-01-2020|Трезвомислещ**

Господин Енев,40 хиляди от прогонените се върнаха в България преди да изтече срокът на паспортите им и не им падна и косъм от главата-това може ли да стане при „етническо прочистване“!? Да не забравяме, че и преди Възродителният процес съществуваха турски терористични и/или диверсански организации, а Турция беше нахлула в Кипър, без от Вашингтон да искат да я спрат срещу Натовска Гърция-именно тогава Гърците създадоха терминът „неоосманизъм“, това не е „измислица на ДС“! Повишено внимание към Възродителният Процес в 90-те години е разбираемо, понеже е бил Актуално Събитие, но сега са минали повече от 30 години, през които държавата ни е станала единствената в Източна Европа, самообвинила се в „Етническо Прочистване“, докато Щатите едва ли ще си признаят чрез Конгреса за Геноцида, извършен над местните Американци! А и сега не е кръгла годишнина или каквато и да е годишнина, че да отбелязвате това! Особено в последните 10 години вие от либералните кръгове превръщате това събитие в ключово за идентичността на Българските Турци, които исторически са господствали в България и са дошли като Завоеватели по Нашите Земи, и заради него сте готови да реабилитирате Османската империя в максимална степен -един Казанлъшки вестник миналото лято даже нарече

турското поробване на земите ни „5 века земесподеляне“, а един полски либерален журналист миналата пролет нарече България „творение на Руският империализъм“ и едва ли не искаше да спрем да изучаваме Националноосвободителните ни Борби през тези 5 века и да учим историята на Българските турци и дошлите с тях цигани, а приятелката ви госпожа Методиева от „Маргиналия“ писа, че по време на Голямата Екскурзия в България-май 89-та, се били случили, цитирам „повече събития, отколкото в цялата съвременна Българска история“ -от Освобождението! Тоест, госпожа Методиева проявява чист Туркоцентричен шовинизъм, считайки това за по-определящо за развитието на страната ни от Освободителната война, Учередителното събрание, Съединението, Сръбско-Българската война, Войните за Национално Обединение, участието ни във Втората Световна,4-те военни преврата и 45-те години комунизъм взети заедно-защото от първото събитие били засегнати турци и други мюсюлмани, а от останалите събития-Немюсюлмански Българи! Внушаваше и на младите читатели на сайта си, че родителите им били „престъпници“-тя ни лук яла, ни лук мирисала, и дори еничарите от ОМО „Илинден“ правят сравнение между тези две събития и така наречените „репресии над Македонците в България“ по времето на Тодор Живков, за да ни направят единствените Източноевропейци, на които им е отказаното правото да са жертви на Комунизма, и да ни набедят за „рецидивисти“-и сайтът на Методиева им приглася! Вие превърнахте Възродителният процес в противобългарски култ, целящ да забрани на Българският народ да има своя Родова памет, да почита героите си, да остоява интересите си спрямо Турция, да има приемственост с предците си, да защити земите си от Ислямизация, да защитава Духовното си Единство, да има националнориентирани партии, да протестира против Дълбоката държава на ДПС и и да бъде солидарен с Диаспорите си! И то, когато граничим с над 80 милионна Неоосманистка Турция-готвеното самостоятелно нахлуване в Либия окончателно го доказва! Защото в Кипър Турция нахлу от логиката на Националната държава, в Ирак и Сирия се бореше с Кюрдските Партизани, заплашващи териториалната ѝ цялост, но във Либия целите на Турция не могат да са други, освен Имперски-тя е отдалечена от нея на стотици километри, дели ги Средиземно Море и единствената връзка е, че до 1912-та година Либия е била Османска провинция!

- **09-01-2020|Златко**

Странно, единствената мисъл, която занимава съзнанието ми при четенето на този коментар е до каква степен съм се променил в хода на годините и работата тук. Само допреди няколко години, примерно докъм 2016, сигурно бих се впуснал във вихрено-безсмислени (д)ебати (каламбурът се получи без да искам, в резултат на грешно натискане на клавиатурата, хахаха). Днес вече всичко това ме оставя напълно хладен и не бих си дал труда дори да го прочета, ако не беше едно писмо до близък приятел, което писах преди малко, и част от което пасва доста добре като коментар към горния коментар. Прочее да (не) чете който иска!

(Писах тези неща по повод филма „Да живее България“ на Адела Пеева и Слободан Милованович. Оттук и леките неясноти, ако има такива...)

Основното ми, базисно наблюдение и усещане е, че нещата, които вие тук запазвате за поколенията, са от вида, който аз наричам „стратегията на костенурката“: основният начин на оцеляване и еволюционно приспособяване тук е изграждането на броня около една изключително крехка и лесна за разрушаване вътрешност, плюс инстинктивни реакции на свиване и затваряне вътре в бронята при всеки, дори и най-слабия, сигнал за опасност. Всички тези хора – стари, млади, повече или по-малко образовани, са обединени от едно и също нещо: неспособност за конкуренция и приспособяване към света извън най-тесните им, обикновено селски, дребно-градски или регионални области, както и затваряне плътно в границите на нещата, с които са били възпитани в най-ранното детство, обикновено в училищния курс на класическо българско образование, който не е помръднал и на йота през последните стотина години, що се отнася до „националната идея“. Слава Богу, историческите удари срещу този тип мислене са вече толкова многобройни, че е буквално невъзможно то да бъде поддържано без уговорки (всички тези хора, без изключения, прибавят поне по едно „но“ към националистическите си изцепки). Но всичко това ми се струва банално до такава степен, че ми е дори малко неудобно да го разпростирам чак толкова много. Важното за самия мен при гледането на този филм е да установявам, отново и отново, до каква степен България се намира отвъд границите на онова, което се случва в по-централните европейски региони, особено в страните от Средно-източна Европа, където върви една далеч по-модерна, по-умна, по-хитра и много по-коварна борба за умовете

и сърцата на хората. Видът национализъм и „патриотизъм“, който демонстрират хората от този филм, е до такава степен „праисторически“, „наивен“ и „безсилен“ от гледната точка на онова, което се случва тук, че за мен той е леко смехотворен, при всички рискове, свързани с едно подобно твърдение. Предполагам, че първата реакция срещу една такава оценка ще бъде раздразнение, тъй като, гледани отблизо, тези неща може и да изглеждат „много опасни“, но за мен есенцията на посланието тук са думите на онова нещастно младо момче, което казва: „Бре, каква излагация, няма хора!“ Повече факли, отколкото хора, ето това е за мен всичко в тази история. И това, отново по мое лично мнение, е неизбежно именно поради примитивността и безхитростната простотия на „идеите“, които тези хора проповядват: идеи отпреди сто години, оглозгани до кости, няма грам месце по тях, никой разумен човек не ги поглежда дори и само с едно око, дори и в самата България, както изглежда. А тук – тук е много по-различно. Тук се говори не за „патрията“, не за „родината над всичко“, нито дори чак толкова много за това колко у нас си е най-хубаво (щото не сме виждали нещо друго и през плет). Тук се говори за „борба на цивилизациите“, за „заплаха от загуба на идентичността“, за „чужди, нежелани ценности“, за „запазване на традицията“ и много други далеч по-фини, уж „далеч по-малко заплашителни“ (от гледна точка на историческите поуки) идеи. Тук се пипа с кадифени ръкавички, а отдолу – същите железни шипове, дето са толкова очевидни в посланията на хората от вашия филм. Сега, повтарям, че мнението ми е такова на външен човек и е напълно възможно то да изглежда като пълно подценяване и омаловажаване на инак изключително важни неща. Съгласен съм дори да приема, че може и наистина да е точно такова. Но усещането ми за пълен примитивизъм, за пълна неспособност за каквато и да било идеологическа манипулация, за пълно непознаване на далеч по-модерните и по-опасни способи за промиване на мозъци, които се използват извън нашата малка родина, е смазващо. Както повечето „идеи“, които слушам или гледам в българските неща, които ме достигат – независимо дали става дума за „хубави“ или „лоши“, неща, за мен е очевидно само едно: те имат по-нисък от нулев шанс да получат дори и най-мимолетно внимание извън границите на България. Дали ще става дума за съвременна българска литература или за съвременен български национализъм, от гледна точка на шансовете за видимост извън България, (с изключение на прозата на Георги Господинов), работата

е все една и съща: нула, нула, нула. Жалка работа, жалка реалност, жалко време. Единствените шансове се състоят в напускане на това място – физическо и духовно напускане – след което пък човек започва тежка борба да не се превърне в нищо и никой, защото на практика цялата тази операция е толкова близо до прерязване на собствените корени, че по-близо от това идва само лоботомията. Ето това е реалността поне на моя собствен живот и житейски опит.

- **09-01-2020|Златко**

Така както гледам, тук сме на път да превърнем една хубава, човешка история, в обект на идеологизирани надбъбряния.

Прощавай, Серкане, увлякох се!

Наистина ли Бог е мъртъв? Ницше, Бъртранд Ръсел и християнството

Автор(и): Скоти Хендрикс

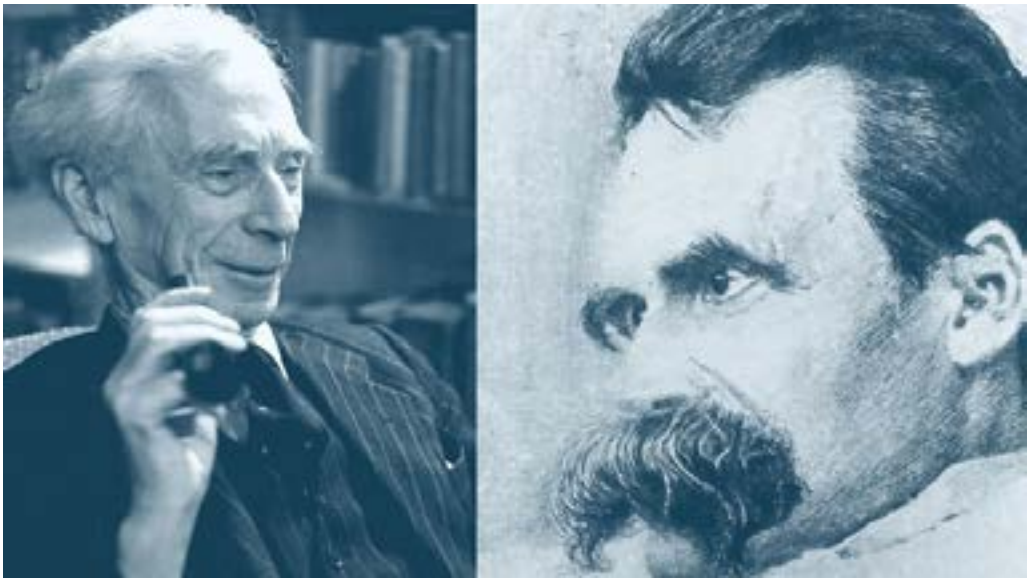

За Ницше се говори много. Неговите идеи за Бога, живота, разума и политиката продължават да интересуват дори непрофесионалните читатели на философски текстове. Но идеите на германския философ си имат своите критици, при това силно влиятелни. Един от най-ярките и сурови сред тях е Бъртранд Ръсел.

Кой е Бъртранд Ръсел?

Бъртранд Ръсел е британски философ, работил в много философски области. Работите му в областта логиката променят мисловните парадигми от началото на 20 век, а писанията му за любовта са възприети

от съвременниците му като толкова шокиращи, че за известно време след публикуването на книгата му *Брак и морал* (1929), той не успява да си намери работа. И докато днес бихме сметнали тези радикални идеи по-скоро за нормални, по онова време той е изключен от „доброто общество“ заради тях. Именно по времето, в което той е включен в „черния списък“ на британските академични среди, принуден да търси начини да плаща сметките си, Ръсел пише книгата *История на западната философия,* където представя и критиките си срещу Ницше.

Какво Ръсел има да каже?

В историята си Ръсел посвещава на Ницше отделна глава. И макар че като източници му служат ранни преводи[1], и по-късно той е критикуван за неразбиране на ницшевата мисъл, критиките му към Ницше все още имат тежест и трябва да бъдат взети напълно серриозно.

Ръсел започва с пояснението, че Ницше не е ирационален и дори приветства някои от прозренията му. Той обяснява ницшевата мисъл така, както я е разбрал, в областите на етиката и религията. А след това започва критиката си.

Той осъжда „властовите фантазиите на един инвалид“, които според него определят етиката на Ницше. Ръсел разбира отлично основната специфика на ницшевата философия, а именно, че, за разлика от всички предишни мислители, които са постановявали, че религията винаги е била използвана от властимащите за упражняване контрол над бедните, Ницше твърди, че всъщност тя е използвана от слабите за ограничаване

1 Около творчеството на Ницше съществува фундаментален дебат, свързан с факта, че след постепенното му изпадане в ранна деменция, ръкописите му биват „фундаментално преработени“ от сестра му (жена, напълно лишена от гениалността на брат си и, в малко по-късни времена, видна поддръжница на нацизма), поради което някои от по-радикалните му идеи относно мястото на „свръхчовека“ в историята и правото на изключителните индивиди да „диктуват“ съдбата на човечеството, придобиват аспекти, силно асоциирани с идеите на нацизма. Едва когато идеите му придобиват значително по-либерална интерпретация, в началото на 1950-те години, Ницше получава онова място в историята на философията, което заема и до днес: един от фундаменталните реформатори на традиционните християнски ценности и мощен критик на онзи вид морал, който е определял западното (предимно християнско общество) докъм края на 19 век. Без Ницше и неговите идеи едва ли би се стигнало до толкова радикална и бърза преоценка на множество идеи и ценности, поддържани от целия западен свят в продължение на поне едно хилядолетие Бел. пр.

на амбициите на силните. По-нататък той твърди, че Ницше е бил мегаломан и тази гнила основа прави етичните му възгледи съмнителни от гледна точка на реалната им употреба.

Той оценява като ужасяваща склонността на Ницше да оправдава страданието на милиони хора заради появата на един велик човек, цитирайки *Генеалогия на морала:* „Революцията е направила Наполеон възможен: в това е и нейното оправдание. Ние би трябвало да желаем анархичния крах на цялата ни цивилизация, ако резултатът от нея е една такава награда.“

Ръсел завършва анализа си с ясно изявление, което премахва всякакво съмнение относно мнението му за Ницше.

> *Не харесвам Ницше, защото той харесва съзерцанието на болката, защото издига самонадеяността в дълг, защото мъжете, на които най-много се възхищава, са завоеватели, чиято слава е в умението да карат други мъже да умират. Но мисля, че крайният аргумент срещу неговата философия, както и срещу всяка неприятна, но вътрешно последователна етика, се крие не в позоваването на някакви факти, а в апела към емоциите. Ницше презира всеобщата любов; самият аз пък чувствам именно нея като мотивиращата сила на всичко, което си желая по отношение на света. Последователи му са имали своите върхови моменти, но можем да се надяваме, че всичко това ще приключи бързо.“*

Но противопоставянето на Ръсел срещу ницшевата мисъл надхвърля всичко това. Ръсел е аналитичен философ, докато Ницше е континентален такъв[1]. И двете школи са склонни да гледат с малко подозрение една към друга, тъй като аналитичните философи смятат, че колегите им не подхождат към философските проблеми с достатъчно (аналитична) строгост, а континенталните разглеждат аналитичната философия като отдалечена от проблемите на живота.

1 Противопоставянето на „аналитичната“ срещу „континенталната“ [традиционна] философска школа е неудачно като минимум поради факта, че някои от най-известните представители на аналитичната философия (като например участниците в широко известния „**Виенски кръг**„) идват именно от континента. Бел. пр.

Ръсел е стар, лейбъристки настроен демократичен социалист; Ницше презира демокрацията и социализма. Ръсел е утилитарист, Ницше ненавижда тази мисловна система. Ръсел смята, че страданието е нещо лошо, Ницше смята че то може да бъде и добро. Ръсел е аристократ (граф), който смята, че обикновеният човек има определени добродетели. Ницше е човек от среден произход, който смята, че добродетелта е монополизирана от малцинствата.

Но почакайте, как е възможно и двамата да бъдат известни атеисти, ако са били на противоположни мнения по всичко останало?

И Ницше, и Ръсел са известни с интелектуалния си атеизъм. Ницше е добре известен със заявлението си „Бог е мъртъв“, във *Веселата наука* (1882). Ръсел е също толкова известен с книгата си *„Защо не съм християнин“* (1927 г.). И двамата са съгласни, че няма Бог. Разногласията им започват там, където се стига до въпроси като „защо религията е лоша“ и „какво трябва да правим, след като обществото се секуларизира.“

Ницше възприема религията като морална усмирителна риза за обществото и нещо особено лошо за свободно настроените личности, както и потенциалния Свръхчовек. Освен това той е загрижен от способността на религията да сдържа нихилизма в един пост-просвещенски свят.

Ръсел възприема религията като ненаучен мироглед, надживял всякаква полезност. Той ѝ се противопоставя, защото тя е причинила далеч повече страдания, отколкото полза, и е насърчавала хората да действат жестоко, нелогично и догматично.

Фундаменталните разлики между двамата философи могат да бъдат обобщени по следния начин:

Ницше е загрижен от въздействието на религията върху [свръхнадарените] малцинства, докато Ръсел се тревожи за съдбата на мнозинствата. Ницше се безпокои от това, че, без наличието на система, която да предостави опора срещу нихилизма, светът клони към себеразрушение, докато Ръсел иска да подобри света, помагайки на хората да намерят път към едно по-научно мислене, и не е загрижен от проблема с нихилизма.

Но в една точка Ръсел е съгласен с Ницше, и то именно по отношение на религията. В *История на западната философия* той се съгласява, че животът на Достоевски е бил неоправдано ограничен от крайното му благочестие, тъй като руският мислител би се съгласил дори и с греха,

само и само да получи още един шанс за покаяние. Разликата между двамата е в това, че Ницше възприема религията като пречка по пътя на всички велики хора, докато за Ръсел това е по-скоро изключителен случай.

И така, толкова ужàсен ли е Ницше?

Онзи Ницше, който Ръсел напада, е „твърдият Ницше“ от времената, преди наследството му да бъде подложено на либерална преоценка. Днес ние считаме Ницше за далеч „по-мек“. Тази промяна се дължи на засилените проучвания на творчеството му, премахването на някои по-късни редакции на работите му, както и денацификацията, извършена основно в писанията на Валтер Кауфман.

Някои от позициите, които Ръсел атакува като „властови фантазии“, вече не се считат за позиции на самия Ницше, а идеята на Ръсел, че Ницше утвърждава биологичното превъзходство на благородните по дух, е погрешна. Някои от аргументите, които Ръсел отхвърля, като например твърдението, че „робският морал“ на християнството се използва срещу благородните, вместо да поддържа бедните под контрол, отправят послания, която Ръсел изглежда е пропуснал.

Но въпреки това, дори и при тези грешки и недоразумения, критиките на Ръсел приемат отчетливата форма на демократична, егалитарна реакция срещу аристократичните писания на Ницше. Ръсел е аргументирал и се е борил, за да сложи край на страданията на всички хора – както в писанията си, така и в хода на целия си живот. Той ни напомня, че ако не сме шокирани, когато четем Ницше, то може би не го четем достатъчно задълбочено.

Противопоставянето между двамата блестящи мислители, заедно с техните мимолетни съгласия, са неща, от които всички можем да се учим.

Скоти Хендрикс е американски журналист и автор, базиран в Чикаго, Илинойс.

Коментари

- **06-01-2020|Златко**

Леко (или може би тежко) повърхностен текст, точно от рода, най-подходящ за онова, което възприемам като тукашното четящо мнозинство. Уморявам се от неадекватни реакции срещу добрите неща, та от време на време пускам и такива, на нивото, което очаквам и предполагам...

- **06-01-2020|Цончо**

„ECCE HOMMO: How One Becomes What One Is," е последната книга на Ницше, писана преди смъртта му. „Ecce Homo" (Ето Човека!) са думите на Пилат към Христос преди разпъването на „Човешкият Син" (така Исус нарича себе си). Заглавието на книгата е взето от следния библейски пасаж:

„Тогава Иисус излезе вън с трънения венец и в багреница. И Пилат им рече: „Ето Човека!" (Ecce Hommo!) А когато първосвещениците и слугите Го видяха, закрещяха: „Разпъни, разпъни Го!" Пилат им каза: „Вие Го вземете и Го разпънете, защото аз не намирам у Него вина." (Иоан 19:12)

Народът и водачите искат смъртта на „Човешкия Син". Хората искат Бог мъртъв. Хората не искат Бог. Те си искат „разбойника"—този който добре познават, този който е възможен. Или, както е в библейския текст:

„„Не Него, а Варàва." Варава пък беше разбойник...'„(Иоан 18:40).

Те, свобода за „Бого-човека“ не желаят, а за разбойника. Но също искат и „царят,“ който може да отнеме свободата на всеки разбойник. Или, според библейският текст,

„Пилат им каза: „Вашия Цар ли да разпъна?“ Първосвещениците отговориха: „Ние нямаме друг цар освен императора.“ (Иоан 19:15)

Или, казано по друг начин, хората от (такъв) Бог не се нуждаят, Бог-слаб, и разпнат. Бого-човек. Императорът не е човек, а Човеко-бог, той е власт—държава. Той е този, който има власт да наказва и награждава, тук, сега, на земята. Човекът за Човеко-бога, за „Супер-човека,“ е нищо. Още по-малко нещо е самозванецът, посмял да се представи като Бого-Човек. Императорът, не Разпнатият, е Човекът-Бог. Единият носи корона, другият тръни. Единият горд, другият смирен. Единият виждаме, другият не щем дори да познаваме.

Подзаглавието на „Това е Човека! (ECCE HOMMO)“ е „Как се става такъв, какъвто си.“ Друга библейска алюзия, която Ницше използва за началото на книгата, след чието написване замлъква завинаги. Когато Мойсей пита Бог, какво е името му, Бог му отговаря, името ми е „Аз съм, който (ще) съм.“ Или „Аз съм, каквото (ще) бъда.“ Или, според библейския текст:

„...След това Мойсей каза на Бога: „Когато аз отида при израилтяните, ще им кажа: ‘Бог на вашите бащи ме изпрати при вас.’ А те ще ме попитат: ‘Как Му е името?’ Какво тогава да им кажа?“ 14 Бог отговори на Мойсей: „Аз съм Вечният – Този, Който съм.“ („I am who I am“, „I am what I am“ or „I will be what I will be“) И рече: „Така кажи на израилтяните: ‘Вечният – Този, Който съм, ме изпрати при вас.’“ (Изход 3:14)

Тази последна книга на Ницше, този лабиринт от загадки и алюзии, завършва с краткото: „Разбрахте ли ме? – Дионисий срещу Разпнатия...“ Или, който разбрал, разбрал... от тук нататък мълчание.

- **12-01-2020|Ansa**

Колко небивалици е изписал предишният „умник“ – явно няма къде да го чуят и разберат! Нещастието не идва само! И той се мидли за ЧОВЕК!?!

- **12-01-2020|Цончо**

Що за коментар?... Абе, Златко, що въобще ги публикуваш тези коментари? Надменни и злобни...

- **12-01-2020|Цончо**

Спомням си, бях в казармата. В една от седмичните отпуски, успявайки да спестя пари (беше мизерия тогава, началото на 90-те), си купих с вълнение две книги на Ницше—първи том на „Човешко, твърде човешко“ (мека корица, илюстрирана с картина на разпнатият Христос, гледан отгоре) и „Веселата наука“ (твърда корица, луксозно издание). Върнах се в поделението, и понеже ми беше тъпо, реших да започна с Веселата наука. Тази книга четох в продължение на седмица, само по време на нощния караул; през деня, ако успеех да се изплъзна от заповедите и вниманието на старшините, се шмугвах под едно легло-вишка, и там, в дъното на спалното помещение и се храних със Солженицин. Един ден, виждайки, че Ницше не е нито весел, нито пък интересен за „селските бичета,“ (мнозинството бяха корави момчета от дълбоката провинция) реших да го остава на етажерката до леглото си. Е, подвоумих се малко. Но гледам страниците--лъскави, твърди. Не ставаха за „по голяма нужда.“ Пролетта бе дошла, печки не се палеха. Добре, казах си, оставям книгата върху шкафчето си, няма кой да я вземе, от нея никой няма нужда. Връщам се след час-два. Ах, книгата липсва! Проверих в тоалетните. Няма. В печките, в сгурията. Няма. Гледам бичетата, една по едно ги наблюдавам. Няма. Няма ни един заподозрян! Всичките естествени: реват, ритат си, смеят се, търчът насам-натам, дремят, сумтят. Ни един способен на това твърде специфично злодеяние „крадец на книги“! Надвечер обаче. Гледам на един младши сержант нещо му стърчи от куртката. Чукнах го по издутината и Ницше се обади. Вади я! му викам. Той се усмихва, бърка в пазвата, и подава книгата. Защо бе? питам го. Мълчи. Обичаш ли, Ницше? Мълчи. Защо, защо я открадна, кажи? Човекът мълчи. Обичаш ли да четеш? питам го накрая. Питам го с надежда, защото това ме интересуваше. Той мълчи. И се усмихва. Викам си, явно тук, наистина няма кой да чува и разбира. Един се изкуши да открадне книга, и мотивът е мълчание... Взех си Веселата наука и благодарих на Господ, че не я намерих в кенефите... Ницше обаче не ми влияеше добре. Не го разбирах. Потискаше ме и сякаш ми убиваше вярата. Солженицин, въпреки Гулага, ми даваше повече надежда... Години по-късно. На място, нямащо нищо общо с родната казарма, където вярата (макар и не официално) бе все още „бивалица,“ се върнах отново към Ницше. Този път аз бях крадеца. Изтеглих електронната книга Ессе Но**m**о (в горният коментар съм повторил една и съща грешка няколко пъти!), и я прочетох на един дъх. Голяма книга. Както по-

вечето на Ницше. Парадоксът е, че открих в нея не Свръх-човека, а Човека (и Бога). Това което аз разбрах от Ессе Homo, казвам го съвсем откровено (казвал съм го и на студенти и на професори), е това което всеки разбира за себе си: в този лабиринт от криви огледала читателят вижда или Дионисий, или Разпнатия. Аз видях Разпнатия. Мнозина виждат Дионисий. Затова, по-добре е да се каже: кой каквото разбрал, такова...

- **13-01-2020|Златко**

Хубава история, човешка. Благодаря, Цончо!

Ще се научим ли някога как да говорим с момчетата за секса?
Автор(и): Пеги Оренщайн

Преди известно време, по време на дискусия, която провеждах с група ученици в областта на сексуалната етика, едно от момчетата вдигна ръка и ме попита: „Може ли да се прави секс без чувства?“ Останалите момчета в стаята закимаха, наведоха се напред любопитно, може би малко предизвикателно. Строго погледнато, разбира се, дори безразличието е чувство, но аз знаех какво те имат предвид: искаха да знаят дали могат да правят секс без да ги е грижа: да го правят, бидейки лишени от уязвимост, дори с пренебрежение към партньорката си. Казано на юношески език, те искаха да знаят дали е наистина възможно да се прави секс от вида „чук – чао“.

Тази седмица се замислих отново за тези момчета, докато гледах как Харви Уейнстийн, в едно достойно за „Оскар“ театрално представление на гнусна безобидност, куцукаше след проходилката си във Върховния съд на Ню Йорк в Манхатън. Движението #МеТоо разкри картина на масови сексуални простъпки, принуда и тормоз във всички сектори на обществото. Но хвърлянето на светлина върху даден проблем само по себе си не може да го реши, дори и ако в края на краищата господин Уейнстийн получи най-дългата затворническа присъда в историята (на което се надявам). За да постигнем реална промяна, трябва да се справим с нещо далеч по-голямо и по-системно: всеобхватната култура, която подтиква момчетата към неуважение и непукизъм в интимните им връзки.

Въпреки новия императив, според който пълното [сексуално] съгласие трябва да бъде повече от очевидно, младите мъже все още са обект на непрекъснати послания, че сексуалното завоюване – винаги да бъдат готови за секс, да преследват собственото количество „бройки“, независимо от това как те или партньорките им могат да се чувстват след това – си остава мярата на „истинския“ мъж и надежден път към социалния статус. Както ми обясни едно момче от долните класове на средното учи-

лище: „Момчетата трябва да се докажат пред своите момчета. А за да постигнете това, трябва да доминирате. Може би ще прекалявате. Защото, [в края на краищата] момичето сякаш е там просто като възможност за него да изпъкне, а също и като средство да се хвали след това.“

Никога не съм имала намерение да пиша за момчета. Като журналистка съм прекарала повече от четвърт век в описания на живота на момичета – това беше призванието и страстта ми. Но преди четири години, след като публикувах книга за противоречията, с които младите жени все още се сблъскват в интимните си връзки, най-после разбрах, може би по неизбежност, че ако наистина бих искала да насърчавам по-безопасните, по-приятни, по-егалитарни сексуални отношения сред младите хора, то трябва да проведа и другата половина на разговора. Ето така започнах да интервюирам млади мъже – десетки, с различен произход, в ранните им тийнейджърски и 20-те им години – по въпросите на секса и любовта, културата на срещите и връзките, мъжествеността и медиите, сексуалното съгласие и неправомерното поведение. #МеТоо не беше основният тласък за тази част от работата ми (започнах доста преди историята на Уейнстийн да прогърми), но тя бързо подчерта неотложността ѝ.

Само малцина от момчетата бяха имали преди това такива разговори. И със сигурност не с родителите си, повечето от които по-скоро биха забили в очите си вилица, отколкото да говорят откровено със синовете си за секса. Не мога да кажа, че ги обвинявам: това е нещо мъчително, пък и не е като собствените родители да са ни предлагали някакъв модел за такъв вид поведение.

И все пак от това мълчание има тревожни последици. Според едно национално проучване от 2017 г., проведено сред 3000 ученици и млади подрастващи от проекта „Да превърнем грижата [за другия] в нещо обичайно“, голяма част от момчетата никога не са имали нито един разговор с родителите си, например за това как да бъдат сигурни, че партньорката им „действително иска – и се чувства удобно – да прави секс с теб“, или за това какво означава да бъдеш „грижовен и ценéн сексуален партньор.“ Около две трети от тях не са чували от родителите си, че не трябва да правят секс с момиче, което не е в достатъчно трезво състояние, за да може да изкаже реално съгласие. На повечето никога не е било казвано от родителите им, че не бива да подсвиркват след момичета или да използват унизителни термини като „кучки“ или „сливи“ – и това въпреки факта,

че близо 90 процента от момичетата в проучването са съобщили, че са били тормозени сексуално.

Възрастните могат и да допускат, че тези неща са очевидни и не се нуждаят от коментар, но като се има предвид степента на принуда, неправомерно поведение и нападения от страна на мъже, както млади, така и стари, то момчетата очевидно не могат да получат това послание чрез някакъв вид осмоза. И все пак по-голямата част от тийнейджърите, които *действително* са водили с родителите си разговори като тези – и при момчетата това е в сила дори повече, отколкото за момичета – ги определят като най-малко „до известна степен важни“ за собственото им мислене.

Нито пък училищата могат да поемат щафетата. Повечето днешни държави все още изискват сексуалното образование най-вече като способ да се подчертае необходимостта от въздържание (валидна опция, без съмнение, стига да е само една от многото, а не повеля, която приравнява сексуално активните тийнейджър(к)и с, да речем, предъвкани парчета дъвка). Но и много други, по-прогресивни, уж по-разнообразни образователни програми, не са много по-добри; те често се фокусират предимно върху риска и опасността: неща като избягване на бременност и предотвратяване на болести. Все по-често сексуалното съгласие се добавя към този предпазлив списък от задачи, както и трябва да бъде. Твърде често обаче, въпросът за „да или не“ се превръща в заместител на всички разговори относно вземането на решения в сексуалната област: просто още един начин да се избегнат по-нюансираните дискусии относно личната отговорност, откритата комуникация, установяването на отношения, разбирането на половата динамика и – третата линия при часовете за сексуално просвещение – взаимното удоволствие и перспективите на LGBTQ.

Между другото, аз открих, че гей-момчетата са значително по-желаещи и по-способни от други да договарят условията на сексуалните си контакти – отчасти по неизбежност, разбира се, тъй като [в тези случаи] кой точно прави какво с другия, не е нещо, което може автоматично да се предпостави от самото начало. Те често изглеждаха озадачени от необщителността на хетеросексуалните. „Не знам защо хетеросексуалните момчета виждат в съгласието един вид убиец на настроението“, каза един от колежаните-студенти. „За самия мен това е по-скоро нещо тако-

ва: ‚охо, щом си говорим, а това означава, че ще правим секс – хей, ами че това е страхотно!‘„

Дан Савидж, съвместният колумнист [на Ню Йорк Таймс] в областта на сексуалните съвети, споменава „четирите вълшебни думи“, които гей-момчетата употребяват по време на сексуални срещи: *Какво точно те разпалва? [What are you into?]* „Това е много по-различна гледна точка от онази на „правите“ момчета, които обикновено се стремят към едносрично съгласие с опциите, които [самите те] определят. Опасявам се обаче, че тъй като [на тази възраст] момичетата, както многократно съм установявала, толкова често са не-наясно с желанията и реакциите на телата си, то и отговорът им при един автентичен начален разговор може би ще бъде само: „Нямам идея.“ Но дали [научаването на сигналите, идещи откъм собственото тяло] не е нещо, което спокойно би могло да се получи, ако само тийнейджърите биха се научили отрано да започват да говорят един с друг(а) по този начин?

При липсата на съвети от страна на доверени възрастни, момчетата се обръщат към медиите като основен учител по секс, където са бомбардирани с картини на сексуална достъпност на жените и сексуални права на мъжете. С възхода на Интернет, смартфоните и сайтовете за видео-споделяне от рода на Pornhub, родителите все повече се притесняват от потенциалното въздействие на порнографията върху сексуалните очаквания на тийнейджърите. Позволете ми да бъда ясна: Любопитството към секса е нещо напълно естествено. Мастурбацията? Страхотно! Нещо повече – има всякакви видове порно – етично порно, феминистко порно, „обратно“ порно. Но най-лесно достъпните, безплатни съдържания, представят една [по правило] изкривена представа за секса: като нещо, което мъжете извършват *над*, а не *заедно с* партньор(к)ите си, а удоволствието на жените – като нещо, което се демонстрира с цел задоволяване на мъжете.

В разговорите си с мен момчетата често изразяват амбивалентност относно собствените си порно-навици. „Мисля, че порното оказва влияние върху способността ти да бъдеш невинен в сексуалните отношения“, коментира един младеж от горните училищни класове. „Цялата идея за изследване на секса без предварителни представи за това какво той всъщност е, нали разбирате?“

Дори и ако родителите биха били в състояние да блокират всички сайтове с тройно X (желая ви късмет при опитите), то реалността е, че

излагането на сексуални съдържания при медийна консумация на каквото и да било – телевизия, филми, игри, социални медии, музикални видеоклипове – е свързано с по-голяма толерантност към неща като сексуален тормоз, вяра в митовете за изнасилване и обективизиране [използване като играчки] на жените. „Мисля, че музиката има едно от най-силните влияния върху начините, по които момчетата се отнасят към момичетата“, ми каза друг ученик от горните класове. „В колата моите приятели и аз слушаме всичко, което е ей такова“ – след което изревава няколко напълно-невъзможни-за-публикуване фрази за жените и секса. „Когато слушате нещо такова, примерно, по пет, шест, десет пъти на ден, е трудно да избягате от подобни умонагласи.“

Обещанието за страстен секс при студено сърце вдъхновява [голяма част от] колежанската (а все по-често и гимназиалната) култура на свързване [с другия пол] – което е и причината, според Лиза Уейд, професорка по социология в Occidental College, за увереността, че „да се нафиркаш преди това“ е от толкова решаващо значение: Алкохолът предпазва младите хора от почти фанатичния поколенчески страх пред неудобството, като в същото време създава онова, което г-жа Уейд нарича „задължителната небрежност“, необходима за евентуална еднократна свалка. Повечето от момчетата, които срещнах, знаеха, че сексът с човек в неадекватно състояние е равносилен на нападение. Но понеже, според тях, за да бъде в състояние да се свали с някого, човек трябва да бъде мóтан, то трикът е в това да си достатъчно пиян (и да намериш някой друг, който също е), за да иска да го направи, но и достатъчно трезв(а), за да може да изкаже някакъв вид достоверно „да“. И кой точно трябва да бъде съдията по всичко това?

Както се оказва, пияните момчета са склонни силно да надценяват интереса на момичетата към секса, при което често интерпретират простите изрази на дружелюбност като *ОК, готово*. Доказано е също, че алкохолът намалява способността им да чуват думичката „не“, или да забележат колебанието на партньорката си. Пияните млади мъже са далеч по-склонни, отколкото биха били в трезво състояние, да използват принуда или сила, за да получат онова, което искат, а освен това – все още гледайки за пример към теб, Брет Кавано[1] – те осъзнават в значително по-малка степен стреса на жертвите си.

1 Брет Кавано е последният избран член на Върховния съд на САЩ, който получи поста въпреки свидетелствата на няколко различни жени, че преди около тридесет години, по

[Но дори и при] консенсусните пиянски скачания, сексът има тенденцията да бъде *тъп*. Той „може да се получи като нещо, което двама души преживяват по напълно различни начини“, каза ми първокурсник-студент, който е имал множество партньорки. „Няма особено много разменени погледи. Понякога дори не казваш нищо. И е странно да бъдеш толкова близък с непознат човек. Изглежда така, сякаш и двамата се *преструвате*, че сте уязвими, но всъщност не *сте* такива с човек, когото не познавате и който не ви интересува особено много. Това не е *проблем* за мен. Просто е странно. Странно и всъщност не много забавно.“

Според Андрю Смайлър, психолог, специализиран в поведението на подрастващите мъже, който е анкетирал над сто момчета-тийнейджъри по въпросите на запознанствата и секса, повечето момчета всъщност предпочитат физическата близост с човек, когото познават, комуто се доверяват и с когото се чувстват комфортно. Самата аз също открих, че това е вярно, макар че те сякаш го разглеждат като своя лична странност, не споделяна от връстниците им. Мистър Смайлър предлага възрастните да питат момчетата какъв точно сексуален опит си желаят. „Не само дали искат да достигнат оргазъм“, казва той, „но да се говори и за контекста, и за качеството на този оргазъм. Ако сме готови да бъдем по-вулгарни и по-директни, то можем дори да попитаме: ‚желаеш ли си партньорка, която да бъде нещо повече от тяло, в което можеш да мастурбираш?‘„

Струва ми се, че след четвърт век на разговори с тийнейджърки, активизмът от името [и за правата] на момичетата може да предложи модел и за по-доброто ориентиране на момчетата. През 1990-те години, когато за пръв път започвах да пиша за проблемите на младите жени в един бързо променящ се свят – загубата на доверие, подрязаните амбиции, отрицателният образ на тялото [ако не е съвършено], сексуалният срам – налице беше както желание за, така и опасение пред промените. Някои родители се тревожеха, не без основания, че отглеждането на дъщеря, която да бъде напълно свободна в говоренето или сексуалното си поведение, ще има собствена социална цена, че в края на краищата едно такова момиче ще бъде етикетирано като кучка или уличница. Други пък беснееха,

---

време на студентските си години, е имал с тях секс без съгласие. Битката около избирането и назначаването му (при значителната подкрепа на президента Доналд Тръмп, чиито „мъжкарски“ подвизи и разбирания за отношенията между половете не са тайна за никого), се превърна в един от решаващите моменти в борбата за правата на жените в САЩ от 2016 насам. Една от поредните изгубени битки, поне засега. Бел. пр.

че момичетата биват тласкани, противно на собствената си природа, да станат „по-подобни на момчета“.

Но годините на обръщане на повече внимание върху опита на момичетата, както и на повече работа от страна на родители и професионалисти, намалиха някои от тези страхове, облекчиха ограниченията, разшириха кръга от роли и възможностите на момичетата. Нещата не са перфектни, всъщност далеч от перфектни, но са по-добри. Независимо от това, в разговорите си с момичета често ми се е искало ранните им сексуални преживявания да не биха били, както често се е случвало, неща, които им се е налагало да преодолеят. А за да се получи това, то ще трябва да се намалят вредите, които момчетата причиняват, независимо дали от чудовищно хищничество, усещане за безнаказаност, непукизъм или дори (а може би най-вече) невежество.

За свое лично добро, както и онова на партньорките си, те се нуждаят от един публичен разказ [и медийна образност], които да се противопоставят срещу онзи, в който преходното се поставя над обвързаното, чувственото, нежното; момчетата трябва да ценят взаимното удовлетворение при сексуалните си срещи, независимо дали те са с еднократни или с дългосрочни партньори. А това не може да бъде постигнато в резултат на еднократен „разговор за секса“, нито, всъщност, в резултат на която и да било единична и лесна за постигане „поправка“ на утвърдените сексуални образности – по същия начин, по който е невъзможно да научите детето си на добри маниери на хранене в хода на един-единствен урок. Като минимум, [внимателното] изслушване на собствените им страхове и несигурности е добро начало. Мисля си за едно от момчетата, с което разговарях в началото на опитите си в тази насока, начинаещ студент, който беше изтълкувал поканата на момиче да дойде в стаята ѝ като израз на сексуално съгласие. „Искам да върша правилното“ – каза ми той, „но не знам какво е то. Просто знам онова, което знам, а това изглежда е цял куп наистина много объркващи и погрешни неща“. Той започнал да тласка нещата в желаната посока без да мисли особено много, човек би казал, „мъжкарската“ – или, както сам го описва, „давай, давай, давай“ – чак докато тя притиснала дланта си до гърдите му и казала *„Хей!* Аз не искам да правя това.“

„И в този момент“ – казва той, – „изведнъж успях да видя колко погрешно е всичко това. Пълната липса на комуникация, която се беше случила в тези пет или десет минути. Както и осъзнаването на факта, че

не се чувствах особено добре от онова, което вършехме. Просто ...“ – той поклаща глава със съжаление. „Мислех, че това е единственият вариант. Мислех, че това е начинът, по който се правят тези неща.“

Пеги Оренщайн е американска журналистка и авторка на книгите „Момчетата и сексът: Младите мъже по въпросите на свалянето, любовта, порното, съгласието и навигацията в новата мъжественост“, както и „Момичетата и сексът: Навигацията в сложния нов пейзаж.“

Коментари

- **11-01-2020|Златко**

Имам толкова много неща за споделяне под този текст – като се започне със спомените за точно същите грехове, които съм правил, и на тийнейджърска, и на далеч по-късна възраст – и се свърши с опитите да разговарям с подрастващия си син по тези теми, които завършваха с постоянни катастрофи, без да си спомням изключения. Едва вече днес, когато той е на 25, а аз почти на 60, сме в състояние да разговаряме за всички тия неща без смущения и страхове, понякога може би прекалено много. Кое всъщност е правилното родителско поведение, по дяволите? Опитах да върша обратното на всичко, което някога беше вършено с мен, само за да установя, че всичките ми добри намерения не струват пукната пара. Цяло щастие, че нещата все пак отидоха в някакво добро, нормално русло, въпреки или поне без прекалено много щети от моите добри родителски намерения.

- **12-01-2020|Златко**

Откъм Фейсбук:

> *Zlatko Anguelov Адаш, тук съм краен: всичко зависи от семейната среда, от родителите, от доверието, което успяват или не да спечелят у децата си. Сексът е само част от емоционалната интелигентност, която не е вродена, а само подложена генетично — тази емоционална интелигентност доброто семейство превръща в емоционална култура. В тази култура доминирането на мъжката сексуалност над женската е все още неизбежен, неизтребим елемент, но дори и в този контекст, момчетата може да усвоят едно уважително, галантно, изравняващо сексуално поведение. С мен никой не е разговарял за секс когато бях тийнейджър и ти знаеш резултата, който, нескромно, е абсолютно здравословен, при толкова много деца, две от които момчета, няма нито едно сексуално отклонение или събития на агресивно поведение спрямо жените. Като казвам, че никой не е разговарял за секс, искам да подчертая, че общата култура на семейството обаче изграждаше у мен отношение към ХОРАТА и ЛЮБОВТА, които естествено се отразяваха и на сексуалните ми прояви. Удивително е как никой от младите хора, вкл. и интервюираните от авторката, не споменава нито веднъж, че родителите му не го контролират, че всичко му е позволено и че той НЕ се е учил от техния пример. Сякаш в съзнанието на тези младежи родителите не присъстват.*
>
> *Zlatko Enev Тоест, ако съм те разбрал правилно, ти все пак вярваш, че тези неща се научават от момчетата по някакъв вид семейна осмоза, адаш. В което няма нищо лошо, не ме разбирай криво, но все пак аз си мисля, че да даваме примери за възпитание „от стари времена“, което се е получило успешно по принципа „въпреки това“, си е малко нещо консервативна, да не кажа рискова, идея. Що се отнася до самия мен, израстването ми в някаква дребнобуржоазна, провинциална и по принцип лишена от кой знае какви рискове среда никога не е било повод да го считам за „правилно“ или дори „препоръчително“. В интерес на истината, трябва да призная, че възпитанието (включително собственото), така както го разбирам в момента, е*

нещо, което продължава до живот, тоест там краища и постигнати цели няма и не може да има, по същия начин, по който не може да има краища и постигнати цели в ученето, любопитството, отвореността към света и т. н. При собствените ми деца възпитанието винаги е вървяло в две посоки, тоест аз възпитавах тях, но и те възпитаваха мен, доколкото съм успявал да надмогна дяволите на гневливия си и неуравновесен характер. Така е и до днес във връзката със сина ми поне, при която изобщо няма авторитетна фигура и двамата се изслушваме взаимно с възможното уважение и интерес, без никой да настоява другият да възприеме неговите мнения или гледни точки (които са най-често доста различни, хаха). Може би това е ключът към всичко, знам ли. Във всеки случай неговият интимен живот, с който съм запознат добре, без да настоявам или да се вра в неща, които не са моя работа, върви значително по-безпроблемно от моя собствен, който беше белязан от силни конвулсии и липси както на предварителна подготвеност и знание за някои елементарни неща, така и от сравнително голямата ми склонност към крайности и зависимости от всякакъв вид. Общо взето, децата са едно от малкото неща, на които гледам с истинско удовлетворение и благодарност в досегашния си живот. Ако е късмет, надявам се да постигна подобна степен на развитие и в останалите поприща, които са ми важни, но ще иска още доста работа и усилия, така си мисля...

- **12-01-2020|Златко**

Между другото, бързам да добавя, че всичко казано по-горе в никакъв случай не означава, че възпитанието, което опитвах с децата си (предимно с Паул, при Леа задачата бе поета основно от Дорейн, която се справи повече от отлично)... та, в края на краищата то май също се получи някак по принципа „въпреки това“, тоест въпреки всичките ми усилия да изградя вкъщи система на откритост и равноправие, която вече ми се струва пълна утопия, най-вече поради множеството опасности, с които са свързани напълно лишените от ръководство и родителски съвет тийнейджърски експерименти. Познавам отблизо и едно друго младо същество на годините на Паул, за чиито тийнейджърски години родителите най-вероятно не знаят нищо или съвсем малко – и

като знам през какви рискове е минало това човешко същество (днес вече пораснало без катастрофи, да му помага Господ!), просто косата ми настръхва.

- **12-01-2020|Златко Ангелов**

Авторката също не споменава нищо за семейния контекст, културата, възможността родителите да не бъдат сексуално правилно ориентирани и съответно да не могат да дадат добра насока на децата си, т. е., да бъдат авторитет за тях. Изглежда като че ли родителите са една положителна даденост и всичко се свежда до това, че ги е срам да говорят за секс с децата си. А къде са данните за процента на дисфункционалните семейства, където именно сексът на родителите е най-слабото звено? Това е толкова БЕЗУМНО повърхностно: ridiculously superficial. Тя явно е стараещ се журналист, но си няма хабер от социология.

- **12-01-2020|Златко**

Нека се опитаме да разгледаме нещата спокойно, моля: основната теза на авторката е, че да не се говори с момчетата за секс е нещо, което **не им** помага да се ориентират в тази толкова сложна и заплетена област на човешките отношения. Обещания за гарантиран успех **няма**, има само емпирично потвърденото наблюдение, че да се правят опити за говорене е по-добре, отколкото да се мълчи. Това е твърдение, чиято валидност не може да бъде оспорвана чрез (за мен парадоксалната) „критика“, че видите ли, при дисфункционалните семейства това не може да помогне пет пари. При дисфункционалните семейства най-вероятно не може да помогне вече НИЩО. Да се изтъква някаква подобна критика според мен е равносилно на твърдението „да, ама аспиринът не може да помогне срещу рака“. Това е абсолютно вярно. Абсолютно ясно!

Абсолютно неясното, поне в този случай, е кое от двете твърдения е всъщност повърхностното – че аспиринът може и трябва да помага там, където му е мястото, или че не може да помогне срещу рака?

Разбирам раздразнението на моя адаш (започна от разногласието във Фейса), и намирам в него основното обяснение за тази, нека я нарека така, не особено убедителна критика. Хубавото в отношенията ни е, че тези моменти не са определящи за тях, не и в дългосрочен план.

За сексуалното възпитание на подрастващите (и самите нас)

Автор(и): Златко Енев

Преведох и публикувах вчера в списанието един текст, Ще се научим ли някога как да говорим с момчетата за секса?, който, сравнително неочаквано за мен, предизвика няколко конфронтационни коментара от страна на стар познат и човек, когото нямам причини да подозирам в мъжки шовинизъм. Причините за разногласието ни са други, те идват от дълбоката увереност на стария ми познат, че да се говори за секс с подрастващите все пак е нещо напълно ненужно и излишно. Тезата, с няколко думи, е същата като навсякъде по света: „абе, говориш, не говориш, ти ако не си свършил реалната си родителска работа, ползата от всичко това е пет пари“. На което мога да отговоря единствено: „ами то това говорене, поне според мен, е именно част от вършенето на тази работа; тя не може да бъде реално свършена без него, ако и липсата му да не води до родителски провал, разбира се“.

Та така. А сега, с надеждата да направя този разговор поне от малко-малко по-интересен и по-малко конфронтационен, нека ви разкажа (пред)историята на собствените ми опити за сексуално възпитание подрастващия ми син. Мисля, че в нея може да се намери материал за всичко, което липсва в досегашния тукашен разговор: нещо реално, нещо, което човек може да използва като ориентир в собствената си родителска практика, пък дори и само като пример за онова, което работи или онова, което не работи.

Значи, първото голямо събитие в собствения ми интимен живот, първата реална среща със същество от другия пол, завърши с доста здраво фиаско. Аз съм силно мечтателна, силно потопена в собственото си въображение натура, и това не помага особено много в моментите, когато е необходимо човек да се вземе в ръце и да приеме света такъв, какъвто е: обикновено осъзнаването на факта, че между собствените ми фантазии и реалността има някакво разстояние (не винаги тясно), ми

отнема известно време. А и не особено приятно, понякога силно болезнено време. В този случай се получи сериозна травма.

Та така. Не обичах, нито дори харесвах момичето, с което се уединихме в онази далечна 1979. Бяхме в местната дискотека, която по онова време се държеше от близък мой човек, и с негова помощ получих достъп до „задната стаичка“. Немарливо, неуютно помещение, в което след известно време, изпълнено с все по-голямо неудобство, постепенно преминаващо в ужас, аз трябваше да призная, че... не мога да направя нищо. Нищо особено, нормален случай на еректилна дисфункция, в резултат на младежки стрес, пълна неподготвеност, а също и добра доза невежество, по всички въпроси на близостта, любовта и секса, надхвърлящи сферата на уличното момчешко образование, което в ония години се свеждаше до взаимното надлъгване кой на кого е „разказал играта“. Така. В онази вечер играта беше разказана на мен... от самия мен.

Дотук добре, но реалната история едва започва. Завърнах се вкъщи някъде в ранната нощ, родителите ми вече си бяха легнали, но, в пълното си отчаяние и изгубеност аз все пак реших да потърся помощ. Вай, завалийчето. В стаята беше тъмно и това помагаше – инак не знам как бих се осмелил – та, след известно каканижене и заекване, аз най-после успях да изплюя някаква фраза от рода на „ами, аз май съм импотентен“.

Последва дълго мълчание (тук сигурно пък моите старци са били благодарни за тъмнината в стаята), след което баща ми смотолеви „иди си в стаята и се наспи, утре ще се чувстваш по-добре“.

Това беше всичко, това беше единственият опит за някакъв вид „разговор“ между мен и родителите ми, досягащ поне малко всичките страхове, несигурности и безсилия, с които по онова време беше обвеяна в съзнанието ми тази толкова „срамна“ тема. За такива неща не се говори! Това беше единствената лекция, която някога съм получавал от родителите си. Точка.

В резултат на това изминаха една или две години, преди отново да се осмеля изобщо да погледна към някое момиче, а първият „успешен“ опит беше равносилен, ако не на чисто насилие, то поне на кражба с взлом – успях да „надхитря“ една мома и да я заваря достатъчно неподготвена и объркана, за да не ѝ остане време за никакво „не“. Познавахме се отдавна, бяхме разменяли множество срещи и целувки в по-ранни времена, но дали наистина е била съгласна, дали изобщо е успяла да из-

пита някакво удоволствие от сравнително бързия и неумел акт, е нещо, в което дълбоко се съмнявам. Не се видяхме никога повече.

Целият ми сексуален живот от този момент нататък премина под знака на тази травма. Чак до времената, в които заживях с бившата си съпруга – добро, мило и всеотдайно германско момиче, което вложи стотици часове в лекуване на моите страхове и травми, докато най-накрая, след мнооого години, аз най-после успях да достигна спокойствието и увереността в собствената мъжественост, които, уфффф, превърнаха секса от демонстрация на спортна издръжливост и бича упоритост, в някакъв си там акт на взаимност, споделеност, обвързаност. Не беше лесно, мамка му!

Превъртаме машинката на времето с десетина-петнайсет години след началото на собственото ми превъзпитание на чувствата, и стигаме до момента, в който аз живея сам с подрастващия си син (майка му вече ни е напуснала, след като е решила, че да се хвърля чак толкова работа по превъзпитанието на един упорит като биче фантазьор и вечен опонент, май-май е нещо, което не си струва труда).

И започвам аз, значи, да правя опити да „говоря“ с момчето. При което определящият мотив винаги е само един: да му спестя на всяка цена онова, което се е случило с мен, никога, никога, ама при никакви обстоятелства, да не допусна това момче да се обърне назад с горчивината, която изпълва мен, и да ми каже, „а ти къде беше, некадърник с некадърник, когато имах нужда от твоята помощ и съвет, а?“

И представете си какво е удивлението и фрустрацията ми, когато всички, ама всичките ми до последния, опити за „мъжки разговор“, удрят на камък и бетон, та чак искри хвърчат. Всеки мой опит да заговорим за „оная работа“, да му споделя нещо от собствения си опит, да му кажа, че няма страшно, че всичко си идва на мястото ако само запазиш спокойствие и бъдеш добър и мил към нея, тя повече от това няма да иска, не и при първия опит, не и на тези години (което може и да е пълна глупост, но така го мислех, така го и казвах)... Та, всичките ми опити се сблъскват с такива резки реакции на срам и неудобство от страна на момчето, че направо се виждам в чудо. Защо бе, човек? Пристискам ли те нещо, насилвам ли те да ми споделяш, карам ли те да правиш това или онова? Свободен си като птичка, прави каквото поискаш, само изслушай твоя старец, преди да се набуташ и ти в някоя история, дето ще я носиш после като власеница цял живот на гърба си, да ти пàри дето

седнеш, дето станеш. Всичко, което искам, е да ти спестя неприятности, какво толкова лошо, какво толкова погрешно във всичко това?

А момчето се ежи като коте и си мълчи. Не ще да каже и дума, не ще да сподели нищо. Има ли там някакво момиченце, което си е харесало, има ли държане на ръчички в тъмното, разменени ли са първите целувки? Няма ни вопъл, ни стон, братко! Мълчи си и това е.

Ами накрая се вкиснах и си замълчах и аз, какво да правя? Измина дълго време, преди да започнем първите си по-дълги, по-интересни разговори. И знаете ли за какво? За... философия. Всичко, което синковецът искаше да знае от мен, беше какво представлява системата на Декарт, какво означава облогът на Паскал, що е то екзистенциализъм, що е монизъм, що е това, що е онова... Уф, направо ми задзиндзиква на езика и сега, като си спомня. Ами хубаво, като няма друго, да говорим за философия тогава – нали съм там „господин докторът“, опитвах се да го занимавам с тия неща без шаблони и без готови отговори, пък и да слушам, а не само да говоря. И, представете си какво е удивлението ми, когато изведнъж установявам, че на тоя малък юнак пипето му сече като бръснач – говорим значи за неща, от които той естествено хал-хабер си няма, но някак инстинктивно усвоява и разбира със светкавична бързина, та дори сварва да ми задава въпроси, които доста така ме поизпотяват.

Така измина тийнейджърството му – или в мълчание, или в разговори за философия. Опитвах се да бъда добър баща, не ще и дума. Опитвах се да бъда за него всичко, което баща ми е бил за мен, без болезнения срам и неудобството пред „онази тема“. Имах късмета да отрасна с най-добрия и обичен баща, който мога да си представя, та всичко, от което съм се ръководил в родителския си стаж, беше онова, което ми беше останало като основно разбиране на възпитанието, което практикуваше баща ми: оставяй ги да си трошат главите както могат, а ако имат нужда от помощ, не се стискай. Ей това беше всичко, останалото вятър и мъгла го веят.

А момчето се оказа оправно, малко неочаквано за самия мен. Бях привикнал да го чувствам под крилото си – и когато на осемнайсет години ми съобщи, че напуска дома, за да заживее самостоятелно (никакви кризи, никакви сблъсъци помежду ни; просто иска да си е самостоятелен и това е)... Та, когато ми съобщи това, се поококорих малко, но инак се съгласих, къде ще ходя.

И, гледай ти, изведнъж като че някакъв яз се отприщи. Не знам в кой точно момент беше, нито пък си го спомням като нещо бурно, отчетливо, но малко по малко момчето – а всъщност вече подрастващият млад мъж – започна да ми споделя по някоя и друга подробност от интимния си живот. В началото малко ме провокираше, мисля: беше започнал някакъв курс тук в Хумболдтовия университет, дето го издържа май цял семестър и половина, но инак приказките му големи: колегите ми са толкова готини, че съм готов да преспя с всички, и с момичета, и с момчета. Аз се усмихвам кротко, потискам вътрешния си подскок и си мълча. Каквото поискаш, каквото си избереш сам, това ще бъде. Ако искаш да бъдеш с мъже, твоя си работа. Ако искаш с жени, може и да съм в състояние да помогна с нещо, знам ли. Седя, налягам си парцалите и чакам.

Ами, дочаках го. След няколко години на театрални експерименти от всякакъв вид най-после го приеха в мечтаната му специалност, актьорско майсторство, падна от плещите му тежестта на съмненията и страховете пред собствената некомпетентност, навири гребена момчето, разви се, изправи се, ококори се. Та и аз покрай него.

Ето това, долу-горе, е мястото, на което искам и да приключа. Днес вече сме напълно равностойни партньори в разговорите си, включително и ония за секса. Споделяме всичко, което намерим за добре. Темата, разбира се, е безкрайна, пък и не е единствената ни, да пази Господ. Говорим за всичко, без напрежение, без да се изсилваме да го правим прекалено често, просто когато имаме хъс и достатъчно мисли за споделяне. И, знаете ли какво – получават се толкова страхотни, толкова задълбочени, интензивни и интересни разговори, че от известно време насам вече започнах да ги записвам на видео (с негово съгласие, разбира се). И спокойно мога да кажа, че на този етап от живота ми Паул е моят най-близък човек. Дали това говори за мен добре или зле, нямам идея. Във всеки случай съм безкрайно щастлив и благодарен, че го има.

Остава си въпросът, „но каква все пак е връзката между всичко това и сексуалното възпитание на подрастващите?“ Ами знам ли, ще отговоря. В моя случай поне тя не е праволинейна, не е от аксиоматичен вид. Онези неудачни опити за „мъжки разговори“ през неговото тийнейджърство може и да не са помогнали с нищо, знам ли? И все пак се надявам, че са. Все пак се надявам, че усилията ми да проникна под бронята, с която момчето се беше навлякло, да му дам усещането за това, че „няма нищо срамно“, че сексът е най-нормалното нещо на тоя свят, са му по-

могнали да надвие това или онова. Ако не друго, то със сигурност съм го избавил от усещането за тази според мен толкова фалшива, толкова пречеща родителска увереност, че „човек се ражда научен“, или че „щом ние сме го направили, то и малките сами ще се оправят някак“. Сексът е нещо, което изисква яко учене, яки упражнения, най-маловажните от които са физическите. Защото при секса, това поне е моето сегашно разбиране, само малка част от нещата се случват „там долу“, и почти всичко важно се случва „горе“, в главата, във въображението, във фантазията, в умението да запленишв достатъчна степен и партньорката, и себе си до степен, при която повторителните, уморителни и в края на краищата бързо доскучаващи телодвижения, се превръщат във фееричен танц, в магия, в бясно препускане, задъхана лудост, пълен и всеотдаен обмен на енергии, които ви докарват до ръба на взаимната, и, о, толкова, толкова пленителна лудост!

Ей това са нещата, които винаги съм се опитвал да обяснявам и на себе си, и на Паул, а и на всички жени, с които съм бил интимен.

А резултатите?

Е, резултатите са, нека да го кажем така, малко нещо неясни. Но представете си само за секунда колко скучно, тъпо и безобразно фалшиво би изглеждало всичко, ако бих се опитал да ви уверявам, че съм достигнал каквато и да било яснота по този най-важен от всички въпроси, онзи за вечния копнеж, който ни подлудява и тласка напред – и сигурно ще се съгласите с мен, че, без да са идеални, нещата тук наоколо са всичко друго, но не и тъжовни, мъчителни или изтощени. И аз, и Паул живеем животите, които можем да живеем. И се опитваме да си помагаме взаимно.

Ей това май е всичко за днес.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

„Хотелът на спомените“ на Златко Ангелов — расова семейна сага за либидото, което съзидава и руши
Автор(и): Антония Апостолова

„Всяка трагедия започва безгрижно, с непоносимата лекота на битието. Всяка трагедия започва с незнание.“

„Хотелът на спомените“ е изключително амбициозен философски и интелектуален роман, подчинил всичко на значимите човешки теми, които разглежда – до степен, в която сюжетът на моменти е съзнателно принуден да ги обслужва, логиката понякога отстъпва на втори план, диалозите се превръщат в поредица от внушителни сценични монолози, които е трудно да бъдат изречени в действителността, а на места текстът се родее с есеистиката.

Особено любопитство предизвиква фактът, че „Хотелът на спомените“ е заявен като автобиографичен, макар да работи и на територията на художествената измислица. Ето защо читателят неизбежно се опитва да детективства в заплетения сюжет на този емигрантски роман, чието действие ни пренася от България в Америка и Европа.

Респектираща е задачата на Златко Ангелов да разкаже семейната сага на няколко поколения през спомените, сякаш отседнали в различните стаи на един и същи хотел. „Съдържатели“ в него са един несъстоял се баща и две от четирите му отчуждени деца от два приключени брака. Повествованието се разгръща през гледната точка на баща, син и дъщеря, проследявайки техния живот, като поставя особен фокус върху начина, по който те преработват взаимната си липса по пътя към приемането и възможността за прошка и обич.

До голяма степен „Хотелът на спомените“ е роман за отсъстващата и същевременно точно поради това обсебваща фигура на бащата-патриарх – ситуация, която в случая е въпрос и на избор, и на обстоятелства,

и на вина, и на съдба – както и за произтичащите психологически и морални последствия от това. Тази липса е наследствена, тъй като самият протагонист е син, който е в дълбок разрив със собствения си баща – високопоставен партиен функционер. Връзката родители-деца е осъзната и като най-силното доказателство дали е съществувала родителска обич (по думите на една от епизодичните героини) и в тази връзка главният герой е представен и в ролята му на съпруг, провален заради себичността на либидото си и неизбежния разпад на привързаността, която то временно създава.

Твърде много са противоречията в този централен бащински образ, ала нима не носим поне две начала в себе си. Той заявява себе си като „добър човек, (но) зает с егото си“; осъжда себе си като „животно“, но поддържа илюзията, че е обичал истински и двете изоставени от него жени; ненавижда насилието, но се оказва способен да го причини; изповядва себе си като равнодушен конформист спрямо властта, но произлиза от нея; не става бунтар, но не стига и дотам да се присъедини към „тези които си бяха присвоили ролята да контролират съдбата ми, и то в името на някаква празнодумна идеология“; ненавижда самоцелното трупане на пари, но той и децата му се превръщат в техни пасивни получатели.

Двете централни тематични линии, по които протича наративът – сексуалната енергия от една страна и властта-парите-творчеството-насилието, тясно обвързани с нея, се изразяват ясно чрез тези думи на героя: *Човешката енергия, разрушителна в същата степен, в която е и създателна, е сексуалната енергия“*, както и *„Светът, какъвто е днес... сме го създали ние мъжете по свой образ и подобие и затова той е толкова зависим от парите. Неговата цел, на мъжкия свят, е властта. А парите осигуряват власт“*.

Сякаш за да опровергае широкоразпространеното схващане, че българската литература е традиционно свенлива и благопристойна, романът прибягва до разгърнати сексуални сцени, които могат да смутят или дори шокират някои читатели с откровеността и честотата си. Те са оголени, физиологични, натуралистични до степен на хипербола (макар и според мен не задължително правдоподобни или функционални).

Женските образи в книгата са видени преди всичко през мъжката гледна точка и сексуалност и в този смисъл, с изключение на разказвачката Спасена, са разбираемо далеч по-безплътни от мъжките. Впрочем

думата „безплътни“ тук е крайно неподходяща. Защото жените са обективизирани и представени през тялото, раждането, отдаването, прилепването, обсебването, изнасилването. Те като че ли са в състояние на някакъв Стокхолмски синдром, в подчинена мисионерска поза спрямо онзи, който ги иска, оставя или насилва. Изключително силна е началната сцена, с която се открива романа – сцена на раждане, описана с чувствена физиологична образност.

Мнозина биха определили този роман не просто като патриархален, но и като алфа-мъжкарски, мачистки, дори сексистки. И биха имали основание – Златко Ангелов сполучливо пресъздава светогледа на протагониста си – до степен, в която искрено може да смути, предизвика или дори ядоса женските си читатели. Това със сигурност може да бъде ябълка на раздора при обсъждането на книгата.

Една от важните заслуги на „Хотелът на спомените“ е, че той е пореден, но не типичен опит да бъде обговорено, припомнено и преосмислено близкото комунистическо минало. Основен акцент е сложен върху цената – и съответно облагите – на това да израснеш във влиятелно комунистическо семейство; върху наследствеността на вината у неговите представители и техните деца; върху конформизма и съпротивата, вкл. безразличието; както и конкретно върху прословутото изтичане на комунистическите пари и тяхното участие в успеха на цяло едно поколение наследници на бивши функционери.

Възникват логичните въпроси: този успех на наследниците компенсира и осмисля ли тяхното незаконно/неморално получаване и носят ли те отговорност за това? Наследствена ли е вината, щом кръвта и парите се обвързани? Еднаква ли е отговорността на онези, които безогледно трупат пари като самоцел, и онези, които са пасивните им получатели? „Съществува ли компромис, който да е морално оправдан с пълната невъзможност за алтернативно поведение?“

„Хотелът на спомените“ умело противопоставя законното и моралното, и като че ли донякъде прокарва идеята, че личните постижения, от една страна, и личните страдания, от друга, на героите са достатъчно изкупление за наследеното от тях – създавайки впечатлението за някакъв вид реабилитация. В това, че не говори от страната на класическите жертви на тоталитаризма, а дава думата на „другата страна“, този роман е нетипичен – и е възможно да подразни с незаплануваната си,

но неизбежна класова, породиста арогантност, елитарност, дори снизходителност.

В „Хотелът на спомените“ Златко Ангелов отдава почит и на двама свои колеги по перо – Пруст, на когото е отделил есеистични страници с разсъждения за основополагащия му роман „По следите на изгубеното време“, и Владимир Зарев, към когото реверансът се усеща стилистично, в това, че начинът на писане, но всъщност и тематиката, особено от последния роман на Зарев (виж рецензия за „Чудовището“ тук), силно напомнят за него.

Лично за мен в „Хотелът на спомените“ имаше някои логически – морални, сексуални и психологически противоречия. Възможно е те да се обясняват по-скоро с конкретния опит, отколкото да са действителни, но все пак ме смутиха. Не съм напълно сигурна, но имах усещане и за неточности в датирането – признавам обаче, че не съм смятала дати и години.

Помненето е душа, травмата привързва, биографията е отворен проект до предела на смъртта. С тези мисли се разделям с този роман. И тъй като се появиха достатъчно книги, които разказват близкото минало през другата гледна точка, определено трябва да му обърнете внимание.

Антония Апостолова е родена в Бургас, където завършва английската гимназия и издава първата си книга („Солена ябълка“, 1994). По-късно учи английска филология в СУ и оттогава живее в София, а в момента дели времето си между България и Холандия. Има 15-годишен опит като редактор във водещи български медии. Публикува редовно критика и в „Литературен вестник“.

И отново за „майсторите на страха“
Автор(и): Георги Карев

Току-що прочетох в „Либерален преглед“ есето Майсторите на страха владеят уплашения народ от Херта Мюлер. Както всички текстове на света, и този си има своите плюсове и минуси. За мене плюсовете са много повече, може би защото 90 % от целия този наратив съм го преживял в комунистическа България и продължавам да го живея и сега в (уж) посткомунистическата си страна. А чудовищната приемственост между тези две България се дължи или на това, че създателите на страх и омраза са били особено ловки и находчиви, или на това, че „ядачите“ (страшно не харесвам тази дума, по-нататък я заменям с чуждицата „консуматорите“) на страха и омразата са били достатъчно страхливи и глупави, за да помагат със всички сили на техните създатели. Вероятно и двата фактора са действали едновременно, но аз ще се спра на втория, защото ми е по-интересен, а и, като част от народопсихологията, е много по-трагичен от първия. При това лъвският пай (дял) от него се пада по право на т.н. „художествено-творческа интелигенция“, която беше главният преносител на идеите на създателите на страха към все по-промитото и осакатено съзнание на консуматорите му.

Започвам с едно от най-мерзостните политически престъпления на комунистическия режим у нас, чиято наглост достигна дотам да нарече това престъпление „възродителен процес“. Старанието на слугите на властта достигна дотам, да разрушават паметници в турските гробища или да заличават надписите в тях, за да не останат никакви следи, че е имало турци в България. Този факт е добре известен, но ето още един, който вероятно е известен на малцина. В института, в който преподавах (ВМИ-Варна) беше разпоредено всички преподаватели да си направят нови дневници, а дотогавашните (в които във всяка студентска група имаше по няколко етнически турци) до еди-коя-си дата да бъдат предадени в канцелария „Студентски дела“. Аз нов дневник си направих, а стария занесох в къщи и, колкото можах и колкото и да е наивно, го

скрих. В канцеларията казах, че съм го загубил. Чиновничките ме изгледаха с едва прикрита омраза – не толкова, че не съм им занесъл дневника си, а че толкова съм ги подценил, като не съм си направил труда да измисля обяснение, което да не звучи толкова тъпо.

Въпреки трогателните разкази как в селищата със смесено население българките по Великден носели на съседските турски семейства козунаци и великденски яйца, а по Рамазан Байрям туркините черпели българските си комшийки със сиропирани орехови баклави, за мене няма никакво съмнение, че мнозинството от българското население посрещна този процес равнодушно (в по-добрия случай) или със задоволство (в по-лошия). Причините (извън традиционния страх от властта) са няколко. На първо място – налаганите десетилетия наред клишета по отношение на турското владичество („Ами те малко ли са ни клали?“). Патриотарите скочиха като ужилени, когато стана ясно, че положението на българите в Османската империя не носи нито един от задължителните белези, използвани по света като критерии за робство; че нито една от многото руско-турски войни не е имала за цел освобождаването на когото и да било, а само завладяване на Протоците, а един ден, (дай Боже!) и на Константинопол, вековната мечта на руския империализъм, и че мужиците от „освободителната“ руска армия са били изумени колко по-добре от самите тях живеят „робите“, които те са дошли да освобождават. Ето тук особено важна роля изиграха продажните български „творци“ – поръчковият роман на Антон Дончев „Време разделно“ (1964) и още по-поръчковият едноименен филм (1988) на Людмил Стайков по този роман. В резултат на тази обработка, в „мероприятията“ по възродителния процес, освен Държавна сигурност и редовните армейски части, с готовност се включиха и цивилни български граждани, на които е било раздадено оръжие. Един такъв, мой бивш (много посредствен) съученик, разказваше как е преименувал „турчулята“, а самия себе си по време на тези подвизи описваше, като се потупваше гордо отзад с думите „Пищова на гъза!“.

Особен подем тази вълна от „ура“-патриотизъм и ксенофобия достигна малко по-късно, вече след 10 ноември, когато беше узаконена възможността „възродените“ етнически турци да върнат истинските си имена. Тогава разни „Национални фронтове“ и „Разградски републики“, без изключение ръководени от закоравели комунисти и кадри на ДС, хукнаха из страната да организират протестни митинги. На един такъв,

в родния ми Велики Преслав, докато ченгетата произнасяха пламенни речи от типа „България – за българите, турците – в Турция!“, някой идиот беше уредил да бият камбаните на градската църква и у бедните ми съграждани се създаваше усещането, че градът се вдига на въстание или пък тръгва на война.

Извън страха от властите, който, за жалост, е единственият мотив в есето на г-жа Мюлер, в късната реакция към „възродителния“ процес се преплиташе още един недостолепен, (за да не кажа позорен), мотив. Освен на страха, ксенофобията и омразата, комунистическата власт и нейните служби за сигурност заложиха на още една отблъскваща черта от психологията на по-голямата част от българското население – алчността. Дълбокият конфликт, в който тогавашната власт сама се вкара с българските турци, особено в началото на Голямата екскурзия, много българи от смесените райони изживяха като своя златен шанс. Въпросните турци, добре известни и със своето трудолюбие, и със спестовността си, не можеха да вземат със себе си нищо друго освен най-елементарните и най-лесните за транспортиране неща. Затова благородните им български комшии се втурнаха да изкупят всичко останало – жилища, земеделски инвентар и домашни животни. Няма да забравя как, прекарвайки летния си отпуск в Плиска при родителите на жена ми, веднъж попаднах в дома на един плисковец, който иначе беше симпатичен човек, но далеч нямаше славата на особено добър и успешен стопанин. Не помня как стана реч, но той ме покани в обора си да видя кравата му. А като я видях, загубих и ума, и дума – нито дотогава, нито след това съм виждал по-едро, по-красиво и по-добре гледано животно. Беше ми пределно ясно, че то не е отраснало от теленце в този дом. Затова, въпреки риска да обидя домакина, направо го попитах: „Откъде я имаш, бе Стояне?“. „Ами купих я от Мустафа, той нали замина за Турция“ – беше отговорът. Нямам нищо лично срещу този Стоян, но зная, че същите хора, които купиха почти „за жълти стотинки“ нещата, които споменах по-горе, продадоха за много добри пари скапаните си „Москвич“-и и „Жигули“-та на съседите, които се отправяха на югоизток. Именно тези купувачи/продавачи се опасяваха, че промяната на държавната политика към техните съседи-“екскурзианти“ може да върне обратно в страната ни повечето от тях. Не че някой ще им потърси сметка за сделките от типа „кон за кокошка“, ама все пак кой знае, както казваше един Алеков герой. Именно затова хората, които смятаха, че са ударили своя

„джак-пот“, скандираха своите лозунги на „анти-турските“ митинги, организирани от ченгетата в селищата със смесено население.

Ако тези мои бележки се отклоняват от насоката на повечето други коментари, в свое оправдание ще направя следното обобщение. Никоя диктатура не е в състояние да всее страх у всички свои поданици. Но всякоя такава власт е в състояние да „напипа“ у тях редица пороци, кои генетично получени от предците им, кои придобити под нейно въздействие и да се облегне удобно връз тях. Те ще ѝ осигурят у консуматорите на страха убеждението, че не той е водещият, че не той ги кара да бъдат такива, каквито са, а че те сами са избрали това управление и под него се чувстват задоволени, щастливи и, най-важното, освободени от отговорността, която отличава свободните хора. И, за да покажа, че не подценявам страха, ще цитирам двама души, чието мнение безкрайно уважавам. Тридесет и деветият президент на САЩ, Франклин Делано Рузвелт, казва: „Единственото нещо, от което трябва да се страхуваме, е самият страх“. А италианският магистрат Паоло Борселино казва в едно интервю: „Който се страхува, умира всеки ден. Който не се страхува, умира само веднъж“. Тези, които умираха всеки ден, по-късно го взривиха в колата му в Палермо. Но той вече ги беше победил, защото беше от тези, които умират само по веднъж.

По професия Георги Карев е лекар. Роден през 1943 г. във Велики Преслав. Завършва с отличие хуманна медицина. Преподава биология и генетика във ВМИ-Варна, а през 1993 г. се хабилитира като ст. н. сътр. по антропология в БАН. Народен представител от (тогавашния!) СДС в 36-то и 37-мо Народно събрание, председател на Комисията по здравеопазване.

Коментари

- **26-01-2020|проф. Боян Дуранкев**

Не е лошо авторът да осмисли ако му е възможно – обективните причини за „Възродителния процес“, като се порови малко повече из отворените исторически документи за влиянието на Турция в тези български райони. Ако е възможно, нека отвори стенограмата на срещата на Митеран и Живков, за да прочете препоръките на Митеран към нашия пръв ръководител (тогава). А за опитите на Турция да се намесва „стратегически“, нека прочете монографията на Ахмет Давутоглу „Стратегическата дълбочина“. И тогава да пренапише отново есето си.

Последният праг
Автор(и): Герман Максимов

„По заповед на Лак-Ифар-ши Яст бил издигнат Дом на смъртта, който съществувал един период и половина.
Ако някой линг, носещ червения знак на пълнолетието, искал да прекъсне нишката на своя живот, той идвал тук. И повече никой не го виждал...
Тоя Дом бил построен от един механик на име Велт. И същият тоя механик го разрушил.“

(„История на планетата Сим-Кри“, списък 76, раздел 491)

„Окончателно ли е твоето решение?“ Надписът се простираше по цялата врата отдясно наляво. Покритите някога с жълт олин букви бяха олющени и потъмнели. Прахът, който проникваше навсякъде, се стелеше по тях и образуваше тънък слой. Металната рамка на вратата, облечена в пластмаса, беше изпъстрена с набързо направени надписи. Оставили ги бяха тези, които бяха влезли през тази врата, за да не се върнат никога. В ъгъла се издигаше купчина предмети, хвърлени от хилядите, минали оттук: апарати, които показваха времето, гривни, метални кутийки за зърна от кан. „Окончателно ли е твоето решение?“ На въпроса трябваше да се отговори. Само с една дума. Велт се побави за миг, като се мъчеше да успокои своето разбушувало се сърце, и едва чуто промълви:

– Да.

Вратата не помръдна. Зеленото око на обектива внимателно следеше всяко движение на линга. В полутъмния тунел миришеше на влага. Едва мъждукаше обраслата в паяжина лампа. В застоялия въздух висеше безжизнена тишина. Само нейде далече, далече по околовръстния път протракваха едноместните хитоплатформи: трак, трак, трак... Без да ще, Велт напрягаше слуха си и ловеше тези слаби звуци, които проникваха в подземието от повърхността. В тях имаше движение, следователно и живот. Трак, трак, трак – сякаш някой безмилостно забиваше звуците като гвоздеи в главата, в гърдите, в сърцето. Велт стоеше, слушаше далеч-

ните звуци на живота и чувствуваше, че не му е останала почти никаква увереност. Ей сега ще се дръпне назад, ще се обърне с гръб към страшната врата и ще побегне. Ще побегне, гонен от ужаса. И ще бяга дотогава, докато сърцето му не се задави в кръв, докато не почувствува мириса на топла земя, паднал на галената от слънцето трева.

А сетне? Сетне връщането към миналото. Докато той е тук, и угризенията на съвестта, и кошмарите наяве, и нощите, пълни с тежки като камъни мисли, са нещо минало. Сълзите на майките, студената ненавист на бащите и братята, последните проклятия на тия, пред които се беше отворила тая и още двадесет такива врати на Дома на смъртта – това е също минало. Докато е тук. Но заедно с дневната светлина, заедно с живота отново ще се върне всичко това. И ще се роди новото – презрението към себе си заради минутната слабост.

Велт протегна ръка и докосна изпъкналите, олющени букви. Те бяха студени и грапави: „Окончателно ли е твоето решение?“

– Да! – ясно и високо изрече той, макар че всяка клетка на тялото му, всеки нерв викаше „не!“ – Да!

Стоманената плоча безшумно се плъзна нагоре и отвори входа. В тунела го плисна студена светлина. Велт откъсна от земята непослушните си нозе и влезе в светлия коридор. Тежката врата зад гърба му меко се спусна на мястото си.

Големината на помещението не можеше да се определи. То изглеждаше едновременно и безкрайно огромно, и безкрайно малко. Такова го правеха огледалата. Пространството, притиснато и многократно отразено от огледалните плоскости на стените, плочите на пода и тавана, се възприемаше като илюзия. Сякаш и времето, уморено да се мята от стена на стена, се беше спряло и сгъстило, отхвърлено в центъра на стаята Последна изповед. Отвсякъде към Велт гледаха неговите отражения – хиляди велтовци с изпити лица и обърканн очи. Като тромави безплътни тълпи те се трупаха зад огледалните стени; приведени се надвесваха от тавана и се гънеха под краката му, сякаш бяха отлети в пода. Велт беше сам със себе си. Огледалата го раздробиха на множество късчета и с всяко от тях – той чувстваше това почти осезаемо – от него се отделяше миг от неговия живот, капка от неговите сънища и мимолетни надежди. В самия него остана толкова малко, че вече не си струваше нито да съжалява, нито да се бои. И това усещане на пустота, която изведнъж се бе открила у него, премина в равнодушно спокойствие. Спокойствие

на обречен. Велт отиде в ъгъла и се отпусна в единственото кресло, което стоеше до ниската метална масичка. Креслото беше изтърбушено и отрито.

И тозчас машината изповедник заговори:

– Животът ще си отиде, но не ще угасне свещеният огън на великия Чимпо – изрече машината ритуалната формула. – Кой си ти, който пристъпяш последния праг?

Гласът ѝ беше мек и тих и така познат, че Велт потръпна и неволно се озърна, като търсеше тая единствена, на която можеше да принадлежи гласа. Чувствата лъжеха – стаята беше празна, само хилядите безмълвни отражения ловяха неговия поглед. Чувствата лъжеха, но той не можеше и не искаше да се съпротивлява срещу тая измама. Той се отпусна върху облегалото на креслото и потъна в бездънния водовъртеж на паметта. Студените плочи на пода се разсипаха и се превърнаха в мек и топъл прах по междуселски път, а самият той стана малко момченце в къса, до издрасканите колене, дреха; майка му го викаше и той тичаше, като подскачаше към къщи и вдигаше след себе си облаци прах.

– Кой си ти?

Той дотича, спусна се и я прегърна, като свря лице в нейния топъл и мек корем. А тя го милваше по разчорлената глава и нещо му говореше. Той не можеше да си спомни точно какво, но думите бяха ласкави и малко тъжни.

– Кой си ти?

С усилие на волята той се отърси от вцепенението. Призраците на миналото се стопиха и изчезнаха. Детството потъна във водовъртежа на времето.

– Аз съм Велт-Нипра-ма Гулит, механик, почетен линг на Сим-Кри.

– Къде и кога си роден?

– В село Ихт, на седмия възел на Големия канал, през Годината, когато цъфтя синята рея. Това беше преди четири периода и седем обиколки.

Една минута машината мълча, сякаш претегляше чутото. След това в динамото, скрито под купола на тавана, нещо изхриптя, затрепери и механическият изповедник... запя:

Заплашват мъничкия линг
дванадесет беди.
Но той се смее.
Не вярвайте му вие...

Машината пееше с груб старчески глас, като извикваше лудо отделните думи. Изстъпление, животински страх, отчаяние, ярост – всички тия чувства се смесваха в хрипкавия поток на песента, изригнат от механическата глътка. В утробата на машината пращеше, пищеше, скърцаше, като че някой невидим караше валяк по счупени стъкла. Сякаш удариха Велт под брадата. Той скочи и впери в тавана разширени от ужас очи. Едновременно скочиха и вдигнаха глави нагоре хилядите негови отражения. Машината пееше. Това беше неочаквано и диво. Това приличаше на бълнуване. Тя може да се моли заедно с този, който се готви да умре, да плаче с него, да го утешава. Но не трябва да пее. Той знаеше това добре.

Защото на смъртта Домът
е неговият дом единствен...

Машината прекъсна песента и с официален тон на чиновник запита:

– Прости ли се с тия, с които си свързан кръвно?

Велт не можеше да говори, устните му трепереха. Той стоеше сред стаята и виждаше как в тая огледална гробница се мятат обречените, как обезумели от ужас, удрят с юмруци по стоманената врата, забравили, че тя не може да се отвори, докато те са живи. А побеснялата машина си тананика ту улични песнички, ту свещени псалми. Изповед, превърната в мъчение.

– Но как можех да разбера, че се е развалила? – каза той гласно, сякаш се оправдаваше пред отраженията, които го гледаха. – Как можех да разбера?

Отраженията мълчаха. Велт потършува в джоба си, измъкна няколко зърна кан и ги хвърли в устата си. Наркотикът веднага подействува; лека пелена замъгли съзнанието му, нервното напрежение спадна, мускулите се отпуснаха.

– Как можех да разбера? – повтори той, като се отпускаше в креслото.

– Сбогува ли се с близките си?

– Аз нямам близки – уморено отвърна Велт, – аз съм последният от рода Гулит.

– С приятелите си?

– Сим-Кри обедня откъм честни линги; аз нямам приятели.

– Приятел, приятелка, другари – рече машината, – да се сприятелиш, да дружиш, дружба... На кого трябва да изпратя известие?

– На Върховния повелител. Той ще бъде доволен.

Да, Върховният ще бъде доволен. Той не умее да прощава оскърбленията. А писмото, което му изпрати Велт, беше настойчиво и поради това оскърбително за деспота. Въображението, шибано от наркотика, услужливо разгърна картината: дебелият късокрак Лак-Ифар-ши Яст върти в ръцете си черното квадратно картонче с издълбания върху него знак на Дома на смъртта и неговото име – Велт. След това се обръща към придружаващите го чиновници и с престорена скръб казва: „Каква загуба, нашият най-добър механик Велт се е самоубил“. „Това трябваше да се очаква – ще се откликне някой от чиновниците, най-вероятно това ще бъде дългият Кут-Му, – в последно време той се държеше доста странно.“ И всички ще се усмихнат, едва забележимо, за да не нарушат приличието.

– Какво добро си направил през живота си?

Машината изповедник се успокои, сякаш и тя сдъвка от червените зърна кан. Гласът ѝ отново зазвуча меко и проникновено, макар че в него все още се долавяха нотки на скрито безпокойство.

Велт вдигна рамене, забравил, че машината няма да разбере тоя жест. Направил ли е той нещо добро? Навярно е направил. Трудно е да преживееш четири дълги периода, без да направиш нищо достойно. Но какво все пак? Велт затвори очи – така му е по-леко да си спомня. Ето например той конструира „твърдата трига“ – цяла система от машини, която позволи да се доберат до богатствата на Втория материал. Това е добро; нима иначе биха поставили неговата статуя на брега на Бялото езеро редом със статуите на великите мислители и механици на Сим-Кри? Той откри закона на вълнàта. Неговият труд беше оценен – той стана триста седемдесет и шестият почетен линг на Планетата. Той извърши колосалния експеримент с летящите дарни и победи в спора с догматиците, които доведоха до задънена улица науката за Нещата. Но това не е главното. Той само се върти наоколо и се мъчи да излъже себе си. Главното...

– Аз те създадох тебе!

– Мене?

– Да. Тебе и целия Дом на смъртта.

Мълчанието продължи цяла вечност. Машината обмисляше чутото.

– Истина ли говориш?

– На изповед не лъжат.

– Лъжат – каза убедено машината.

– Но аз говоря истината. Аз, механикът Велт от рода Гулит, построих тоя Дом.

– Добре – примирително рече машината, – ако това е така, ти трябва да знаеш какво те чака.

– Знам.

– Разкажи.

Велт уморено се усмихна. „Проверява както учителят ученика, който се е оплел в лъжите си.“

– Когато свърши изповедта, ти ще отвориш вратата към Стълбата. Четиридесет и две стъпала. Едно от тях – не знам кое ще избереш този път – носи заряд енергия. Внезапен шок и вече нито жив, нито напълно мъртъв ще ме хвърлиш в басейна с разтвор от куатър. След седем секунди от почетния линг няма да остане нищо.

– Ще останат пластмасовите копчета – огорчено, както се стори на Велт, рече машината, – те няма да се разтворят. Заради тях вече три пъти чистих отвеждащите тръби.

На Велт изведнъж му стана весело. Стана му така весело, както никога през живота. Просто го напушваше на смях. Той чувствуваше как от гърдите към гърлото и от гърлото към устните му се търкаля гъделичкащо кълбо смях. И тя, виждаш ли, си имала грижи! Пластмасови копчета. Тя чисти тръбите и при това навярно мърмори като някоя старица, която кърпи старата дреха на внука си. И пет пари не дава за съдбата на тия, които всеки ден чукат на вратата на Дома – какво общо има с тях... Само копчетата им да не са от пластмаса.

– Ти се смееш – рече машината, – това се случва с мнозина. Разбирам – нерви.

В динамото отново нещо изхлипа. Там, вътре, се водеше някаква непонятна борба. Неясни звуци – мърморене, просвирване, съскане – се изтръгваха навън. Следващия въпрос машината почти изкрещя, като се стараеше да надвие шума.

– А сега кажи какво лошо си направил през живота си?

Шумът се усилваше. Звуците се набираха на вълни на вълни и найсетне плиснаха в стаята. Те я запълниха догоре, те крещяха нещо свое и се удряха в огледалния лед на стените. И изведнъж настъпи тишина. Звуците умряха моментално. Само самотен гонг отмерваше медни удари.

– Те винаги правят така – рече машината, – не им се лежи в Хранилището.

– На кого? – с недоумение попита Велт.

– На схемите, които снемам от всекиго след изповедта. Твърде много са се насъбрали и постоянно искат да прескочат в говорния контур. Дори понякога не мога да се справя с тях и те крещят през динамото. Но ти не отговори на въпроса.

– Да – рече Велт, – лошо също съм направил.

– Какво?

– Създадох тебе.

– Не разбирам – каза машината, – ти си противоречиш. Току-що нарече това дело добро.

– Доброто може да бъде лошо, а лошото – добро.

– Това противоречи на логиката.

– Но това е така.

– Аз не мога да разбера – каза машината. – Уморена съм. Всеки линг е задача, а два блока в решаващото ми устройство отказаха.

– Ти няма да разбереш, дори ако вместо шест имаш хиляда напълно изправни блока.

– Но аз искам да разбера.

Велт напипа в джоба си последното зрънце кан. Глупава машина. Какво всъщност иска да разбере? Живота? Но животът е над логиката. Любов и ненавист, радост и мъка, щастие и разочарование – нима може да се решат тия уравнения без грешка? Кой ще определи къде свършва едното и започва другото? В дебрите на чувствата и мислите е също така лесно да се заблудиш, както и в лесовете на Катона. И да блуждаеш цял живот. Както той – Велт. И да излезеш най-сетне на пътя и да разбереш, че той води към Дома на смъртта. Глупава машина.

– Аз искам да разбера – повтори машината.

– Какво? – попита Велт.

Той се надвеси над масата и натисна копчето, което стърчеше отстрани като жълта пъпка. В центъра на масата се отвори кръгъл капак и по тръбата крак автоматът изпрати нагоре висока тясна чаша, пълна догоре със сок от дървото туг и винени плодове.

– Защо каза, че като си ме създал, си постъпил добре?

Велт отпи първата глътка и се вслуша в себе си, като очакваше мига, когато приятната топлина на опиянението ще започне да се разлива по тялото му.

– Аз бях убеден, че правя нещо необходимо и добро. Смятах, че Домът ще помогне на лингите...

– Да умират ли?

– ... да живеят.

– Не разбирам.

Естествено. Безполезно е да обяснява това на машината. Нима тя ще разбере, че истинската свобода е преди всичко свободата да разполагаш с живота си? Защо лингът трябва да живее, ако вече не иска? Нима не може да последва примера на светия Чимпо, който, след като завършил своите работи и видял, че неговият живот не е нужен вече никому, се изкачил на кладата? Така смяташе той, най-добрият механик на Планетата, когато у него е зреел проектът, така смяташе и известно време след като Домът беше построен. У него постоянно поддържаха и укрепваха тая мисъл. Самият Върховен повелител много пъти беседва с Велт на тази тема. Той говореше за кризата, която вече шести период подриваше икономиката на Планетата. Той говореше за милионите безработни, които искаха да се самоубият, но не се решаваха, тъй като се страхуваха, че погребението ще струва твърде скъпо. За такива Домът на смъртта е благодеяние. А старците? Тия безпомощни старци с трепереши ръце и нищо неизразяващ поглед? Те са като камък на шията на семействата си, излишни уста, подяждащи обществото. „Когато остарея – разправяше Лак-Ифар – и ръцете ми се изморят да държат Свещения жезъл, аз сам ще дойда в Дома на смъртта.“ Освен това той казваше: „Лингът, който е загубил интерес към живота, не само е безполезен, но е и вреден за обществото. Такива са причина за безпорядъка: не им е мил собственият им живот и затова не ценят чуждия. Четиридесет и двете съсловия, на които е разделено нашето разумно уредено общество – това е стълба, по чиито стъпала поколенията влизат в историята. И всяко следващо стъпало на тая стълба се опира на предидущото. Загубилите интерес разклащат основите на нашия строй, като се надяват, че стълбата ще рухне на главите им. Те искат да умрат и ние трябва да им помогнем.“ Велт кимаше с глава одобрително и се учудваше на мъдростта и хуманността на Повелителя.

Не всички разбираха мъдростта на Върховния. Мнозина бяха против. Осъждаха я.

Говореха: лъжа.

Говореха: кощунство.

Говореха: престъпление.

В тия думи може би имаше и истина, но това беше дребнавата истина на тия, които не умееха да гледат в бъдещето, истината на страхливците. Тя не заявяваше за себе си гръмко, на всеослушание, тя пропълзяваше в ушите с плах шепот, пременяше се с прозрачните одежди на намеците, тя отстъпваше и се криеше, щом само направеше опит да я разгледа по-отблизо. Тя беше твърде нездрава тази истина и Върховният я уби с две думи – социална демагогия.

Говореха. Шепнеха от ъглите. А той, Велт, строеше. Избра хубаво място – малка долчинка край Обсидиановите скали. Той вряза Дома в черните камъни, като изведе на повърхността двадесет и един входове-тунели. Той построи автоматичен околовръстен път, който изключваше възможността да се срещнат пред последните врати отиващите на смърт. Той предвиди всичко: огради къщата със защитно поле, постигна съвършенство в работата на всички механизми, заедно с психолозите разработи програма за изповедника. Той строеше за векове, като се надяваше дълбоко в душата си, че със собствените си ръце създава паметник на своя гений.

– Като построи Дома, облекчи ли живота на лингите?

Велт се сепна. Той съвсем беше забравил за машината, беше забравил къде е и по каква работа е дошъл. В чашата беше останало съвсем малко сок – за две глътки. Той я разклати и от дъното се надигна сива мътилка от утайката.

– Не – рече Велт, – стана тъкмо обратното.

Да, стана тъкмо обратното. Като се бореше за лъжлива хуманност, той се опълчи против истинската хуманност. Появата на Дома узакони самоубийството и дори го поощри. Съблазънта за лек край дразнеше лингите, смазани от несгодите на живота. И те идеха пред стоманените врати и казваха „да“. И вратите към небитието се отваряха. Тук идваха не само тия, които бяха тласкани от страдания, но и ония, водени от дребнава обида или минутно заблуждение. А сетне смъртта стана мода.

Домът стана съдба, символ на поражение. Неговото съществование парализираше волята и лишаваше борбата от смисъл. Той прокара чер-

та между желанието и възможността. Нямаше свобода да живееш, имаше свобода да умираш. Лъжа – вместо надежда, изповед – вместо храна, равнодушие – вместо ненавист. Това, което му се струваше, че ще потече като балсам по раните на страдащите, се превърна в сол, която разяждаше язвите.

И плахата истина, стъпкана в праха, изправи глава и напълни нощта на Велт със звънък шепот. Това беше шепот вик, шепот плач. Така крещи нощната птица шун над покрива на къща, сполетяна от нещастие.

Тя викаше: лъжа!

Тя викаше: кощунство!

Тя викаше: престъпление!

Тя викаше, че той, покòрен на злата воля, докара на Планетата мъката, че той живее пипнешком, страхувайки се да отвори очи.

Това е страшно – ден след ден да се разубеждаваш в себе си. Това е като да вървиш към пропастта със завързани очи. Писмата пареха ръцете му, хиляди писма с проклятия. И купища черни картонени квадратчета, които пневмопощата ежедневно му носеше. Върху тях имаше съвсем непознати имена. Те викаха, тия безмълвни картонени квадратчета, акуратно подпечатани с двете известни на всекиго букви – „ДС“. Те бяха като храчки, от които не можеше да се скрие.

Той се скри. Избяга на Втория континент, завря се в най-затънтеното място, потъна до гуша в работа. От черните квадратчета и писмата се огради с разстояние и десетки секретари. Не можа само да се огради от себе си, от своята птица шун.

Един период и половина далеч от обществото. За него трябваше да забравят, времето изтрива много неща от паметта. Но още първият, който заговори с него, когато току-що се беше спуснал по стълбичката на суперлана, му напомни за тоя Дом. Това беше една старица с лице изтъкано от бръчки. Тя го хвана за ръкава и го попита:

– Кажете ми, високопочитаеми, не е ли страшно?

– Кое? – не разбра той.

– Ами там, във вашия Дом...

Той се дръпна от нея. Но тя се вкопчи в дрехата му и бързо-бързо заговори:

– Та той беше съвсем момче, току-що беше получил червения знак.

Той се изскубна и побягна, като разблъскваше минувачите.

А надвечер дойде Урам-Карах и от него Велт научи за таблетките. „Съвсем мънички – разправяше шепнешком Урам, – колкото прашинка. Достатъчна е една, за да почувствуваш непреодолимо желание да умреш. Вар-Луш, Кам-Дан, Фот-Грун – ще повярваш ли, че те отидоха в Дома доброволно? Кой може сега да каже на Лак-Ифар, че той отстъпва от Деветте правила? Никой. Разбираш ли?“

Велт допи сока, внимателно постави чашата на масата и като се обръщаше към самия себе си, рече:

– Време е да свършвам.

– Имаш още четири минути – отвърна машината, – времето за изповед не е изтекло.

– Нека вечността, която ме чака, бъде с четири минути по-дълга.

– Бързаш ли да умреш?

– Не, бързам да те унищожа.

– Да ме унищожиш ли? Ти не можеш да направиш това.

– Но можах да те направя, както виждаш.

– Ти нямаш никакви оръдия.

– Аз самият съм оръдие.

Той стана и оправи дрехата си. Усмихна се: навик.

– Как смяташ да направиш това?

Той знаеше, че тя не може да му попречи. Тя не би му отворила вратата, ако носеше със себе си оръжие, тя би пресякла всякакъв опит да я разрушат отвън. Домът беше прекалено добре защитен отвън. Но след като го беше пуснала вътре, машината бе подписала присъдата си. Програмата не предвиждаше защита от жива бомба, каквато беше направил от себе си.

– Преди да дойда тук – рече той, – аз глътнах две малки дози ситан.

– Какво е това ситан?

– Вещество. Прах. Когато падна в басейна, ситанът ще влезе в допир с куатъра и...

– Взрив ли?

– С колосална сила.

– Така – рече машината, – добре си го измислил. Но взрив няма да има, аз няма да те пусна на Стълбата.

– Всеки, който е попаднал тук, трябва да стъпи на Стълбата. Дори ако ти не искаш това.

Той отиде по-близо до вътрешната стена и високо изрече:

– Аз съм готов!

Огледалата отстъпиха и откриха тесен проход. Точно под краката му започваха стъпалата на спускащата се надолу Стълба. Велт понечи да стъпи.

– Почакай – почти извика машината, – почакай! Страшно е да умираш. Искаш ли да те пусна оттук?

– Не можеш да направиш това. Зная.

– Вярно. Сбогом. Аз включих записа за всепланетна панихида. Нали си почетен линг.

– Сбогом.

Той се огледа и помаха с ръка на отраженията си. Те му отвърнаха със същото движение.

1965 г.

Превод: Русалина Попова (1967 г.)

ГЕРМАН МАКСИМОВ

Герман Максимович Максимов е руски автор на научно-фантастични разкази. Роден е през 1937 г. в Чувашия. Като метеоролог участва в експедиция до Антарктида през 1963 г. Живее в Алма-Ата. През 1963-66 г. публикува девет разказа във вестник „Ленинская Смена“, два от които — „Вероятността е нула“ (1964 г.) и „Последният праг“ (1965 г.) — са публикувани в Москва през 1965 г. През 1970-те превежда от казахски. От 1998 г. е гражданин на Руската федерация.

Коментари

- **16-01-2020|Златко**

Странно нещо са спомените, особено онези от детството. Този кратичък и сравнително безхитростен разказ, историята на една надхитрена машина за саморъчно слагане край на живота, попадна в ръцете ми някъде в началото на 1970-те, трябва да съм бил на десетина години, но споменът за него е толкова мощен, че буквално ме застигна с гръм докато превеждах последния текст за списанието, посветен на евтаназията такава, каквато се практикува днес. В момента нямам време за повече приказки, надявам се да поговорим по-надълго, по-късно...

- **16-01-2020|Гост**

Любим разказ от детството... благодаря!

- **16-01-2020|Златко**

Наистина ли? Колко приятна изненада! Този сборник с научно-фантастични разкази от 1969, толкова невзрачен на външен вид, е сред книгите, които са оказвали най-силно влияние върху фантазията ми в детството, а оттам и целия ми живот. Бях толкова запленен, че почти всички истории са останали в паметта ми, завинаги. Това бяха първите кълнове на някакви нови, напълно непознати дотогава в страната издания, първите кокичета на една бавна, закъсняла, залиняла, но все пак истинска, пролет. като нищо ще започна да ги препубликувам тук, ей така, за да си припомням. Пък и повечето от тях днес вече са някакъв вид класика. Подборът е невероятно успешен.

Ето тук съдържанието:

I. ХОРА И РОБОТИ
ГЕНРИХ АЛТОВ
Може ли машината да мисли — превела Цвета Христова 7
АРТЪР ПОРДЖИС
Сфероидът — превел Спартак Хаджиев 13
ИВАН АГЛОБЛИН
Присъда — превела Цвета Христова 25
КЛИФЪРД САЙМЪК
Лека нощ, мистър Джеймс — превела Цвета Христова 33
ГЕРМАН МАКСИМОВ
Последният праг — превела Росалина Попова 51
ФРЕДЕРИК ПОЛ
Тунел под света — превел Николай Калчев 63
КЕТРИН МАКЛИЙН
Другият — превел Ал. Хрусанов 96
ИГОР РОСОХОВАТСКИ
Сихомът и създателят — превела Людмила Леонидова 100
ЙОЗЕФ НЕСВАДБА
Ангелът на страшния съд — превела Невена Захариева .....

122
ДИНО АЛДАНИ
Онирофилм — превела Росалина Попова 131
ГЕОРГИЙ ГУРЕВИЧ
Осемнулевите — превела Росалина Попова 156
АЙЗЪК АЗИМОВ
Машината, която спечели войната — превел Ал. Хрусанов 186
II. СРЕЩИ С НЕИЗВЕСТНОТО
ИВАН ЕФРЕМОВ
Сянката от миналото — Росалина Попова 195
ИЛЯ ВАРШАВСКИ
На атола — превела Цвета Христова 236
А. и Б. СТРУГАЦКИ
Извънредно произшествие — Цвета Христова 241
АРТЪР КЛАРК
Справка от контраразузнаването — превел Ал. Хрусанов 258
СТАНИСЛАВ ЛЕМ
Патрул — превела Малина Иванова 264
СЕВЕР ГЕНСОВСКИ
Ден на гнева — превела Цвета Христова 290
ДЖОН ГОРДЪН
Честността е най-добрата политика — превела Цвета Христова 316
КОНРАД ФИАЛКОВСКИ
Нулево решение — превела Малина Иванова 335
УЙЛЯМ СЕМБРЪТ
Проверка чрез хипноза — превел Ал. Хрусанов 350
III. ВРЕМЕТО И ВСЕЛЕНАТА
МОРИО КИТА
Машината на времето — превела Надежда Чекърлиева 369
ДЖЕЙ УЙЛЯМЗ
Някой, с когото да играеш — Ал. Хрусанов 388
ФРИДРИХ ДЮРЕНМАТ
Мисията на „Вега“ — превел Страшимир Джамджиев .....

401
РОБЪРТ ШЕКЛИ
Експедицията от Глом — превела Цвета Христова 435
ВАЛЕНТИН БЕРЕСТОВ
Ало, Парнас! — превела Цвета Христова 451
МАРСЕЛ ЕМЕ
Картата — превел Георги Куфов 455
РЕЙ БРЕДБЪРИ
И гръмна гръм... — превел Ал. Хрусанов 472

- **19-01-2020|Гост**

Това издание не го помня (може като дете да съм го виждал – и „глътнал“ – в библиотеката на някой почивен дом на предприятие на родители или прародители), но всички тези разкази със сигурност са ми известни от по-късни сборници било по автори, било по теми, било пък от периодичната преса (предимно рускоезична), на случаен принцип ще спомена например „Онирофилм“ от Библиотека „Галактика“ – всички са изключително добре подбрани знакови текстове, уникално съставителство! (Север ГАнсовски е с А.)

„Да живее България!“ Филмът на Адела Пеева и призраците на времето, в което живеем

Автор(и): Златко Енев

„За онова, за което не може да се говори, трябва да се мълчи“, беше казал един от гениите на миналия век. Предполагам, че от факта, че започвам да говоря за това тук нещо, би могло да се направи заключението, че за него *трябва* да се говори. Логически напълно погрешно, разбира се, но не и в други, според мен далеч по-важни смисли – политически, социални, дори чисто културни. Да, за това трябва да се говори. Нещастни, заблудени, застрашени са местата и човешките общности, в които липсва способността, готовността, та дори и просто усета, за говорене – публично говорене – по темите, свързани с уродливостта на някои от

радикално-националистическите движения, младежки или не, в днешния свят. В днешна България.

Цяло щастие – и чист късмет – беше за мен срещата с този филм. Бях чувал за него, разбира се, но принципната му недостъпност беше го направила напълно невидим, така че нямах реална представа за онова, което се показва в него. Предполагам, че съдбата му е обичайната за всички филми от този остро-критичен, политически неудобен, „излагателски“ вид. Властимащите се чумерят, хората свиват рамене, пресата и медиите не успяват да открият „келепир“ в една толкова срамна и принципно неудобна тема. Европа, естествено, не успява да забележи нищо – и така историята нашенска си продължава както го е правила от веки-веков: полека-лека, „со кротце и со благо, па и с малце кьотек“. Какво пък чак толкова?

Разбира се, тази мрачна и донякъде неинформирана представа със сигурност идва от отдалечеността ми от реалния живот на страната, в която съм роден. Дочувам по нещо за борбите на немалко хора срещу тези и други цирейни израстъци на българската демокрация (присъщи не само за нея, разбира се). Разбирам от авторите, че тук и там е имало немалко силни, разгорещени дискусии. Разбирам, че много хора са готови да се борят срещу този вид „баламурничество“ с всички достъпни в рамките на закона средства. Но това не променя усещането ми, че като цяло в страната няма ни най-малък усет за реалността, за мястото на този вид параноично мислене и поведение в някакъв по-широк, по-мащабен контекст. Да, тези момчета изглеждат доста лудички. Да, те говорят и вършат неща, които май вече сме виждали, основно в стари, вече добре забравени документални ленти отпреди много десетилетия. Да, понякога изглеждат застрашителни. Е и какво? В тази страна лудички изглежда са всички; какво толкова ни занимавате точно с тия? Хлапешка им работа: ще пошумят, ще пошумят, пък ще пораснат.

Така, или долу-горе така, си представям типичната реакция срещу филма. Но дали нещата са наистина чак толкова просто обясними и безобидни? Дали тук става дума единствено за заблудени, невежи, лишени от перспективи и други възможности за реализация млади хора? Дали загноялата тъкан не се простира далеч по-дълбоко от няколкото картини на неща, които могат да се опишат и като „младежки дивотии“?

Нека се опитаме тогава да поразнищим малко мисловните конструкции, около които се върти идеологията на хората, представени във филма.

Нека забележим, на първо място, че те варират широко както по възраст, така и – поне на пръв поглед – по образование, а също и позиции в обществения живот на местата, по които живеят (основно Стара Загора, на която очевидно се е паднала „честта“ да бъде отново развъдник на идеи, които – някъде около 150 години след първоначалната им поява – днес изглеждат толкова архаични и мухлясали, че, ако не би била очевидната готовност на носителите им да ги проповядват и налагат с всички възможни средства, включително и зле прикритата готовност към насилие, то, хм, хм)... Та, нека на първо място отбележим, че тук става дума далеч не само и единствено за някакви „хлапешки работи“. Да възприемат себе си като „родолюбци“ и „патриоти“ там очевидно са способни множество хора от най-различни социални произходи, прослойки, подредби и пр. Всички те очевидно възприемат себе си като поборници за „българщината“. Но за каква точно българщина става дума тук?

За зрителя, дори и без особено концентрирано вглеждане, става очевидно дори само след няколко минути, че мотивациите и обединяващите идеи сред всички тези хора далеч не са от някакво патриотично естество (в смисъла на класическия патриотизъм, който обикновено се дефинира като гордост и любов към собствената родина, без опити за негативно, агресивно разграничаване от нейните „други“, основно географските съседи.) Не, техните мотивации са от съвсем друго естество. Онова, което обединява всички тези хора е на първо място страхът. Именно страхът, а едва след това всичко останало.

Основното ми, базисно наблюдение и усещане е, че нещата, които са запазени тук за поколенията, са от вида, който аз наричам „стратегията на костенурката“. Основният начин на оцеляване и еволюционно приспособяване тук е изграждането на броня около една изключително крехка и лесна за разрушаване вътрешност, плюс инстинктивни реакции на свиване и затваряне вътре в бронята при всеки, дори и най-слабия, сигнал за опасност. Всички тези хора – стари, млади, повече или по-малко образовани, са обединени от едно и също нещо: неспособност за конкуренция и приспособяване към света извън най-тесните им, обикновено селски, дребно-градски или регионални области, както и затваряне плътно в границите на нещата, с които са били възпитани в най-ранното детство, обикновено в училищния курс на класическо българско образование (който не е помръднал и на йота през последните стотина години, що се отнася до „националната идея“). Изпод приповдигнато-

то, високопарно, понякога граничещо с евтино театралничене говорене, е толкова лесно да се провидят емоциите на страх, несигурност и объркaност пред заплашителното настъпление на един свят, в който да се открие някакво добро, стабилно, уютно за тях място, е изключително трудно, може би дори невъзможно... Повтарям, страхът и несигурността прозират толкова ясно, че човекът като мен (достатъчно отдалечен от реалността на всички тия неща) неволно започва да изпитва нещо като съжаление, вместо истински гняв или желание за борба. Нещастници, нещастници, нещастници! Окопани дълбоко в подземията на невежеството и архаичността си, незапознати с нищо по-ново или по-различно от лозунгите на национал-патриотарската ни идеология във формите, в които тя винаги е била използвана за насъскване на хората срещу първите попаднали пред очите им „виновници“ (обикновено членовете на малки и слаби етнически малцинства, сред които те с удоволствие изживяват себе си като вълци сред агнета, дори ако са на буквално юношеска възраст)... Слепи, голи, напълно неспособни на оцеляване извън нищожните рамки на най-непосредственото си обкръжение, плъхчета. Именно така, и никак другояче, се разкриват за мен гордите носители на „българщината“ от този документ на времето, в което живеем, при всичките параферналии на войнстващото им поведение.

Не че им липсват остри зъбки, естествено. И не че не биха могли да се превърнат в истинска напаст от гризачи, при подходящи за размножаването им условия. Но при всички случаи за мен те изглеждат като някакъв силно екзотичен, силно зависим от „екологическите“ (социо-културни) обстоятелства на най-тясната среда в която са родени, дребно-хищнически вид. Извън нея те имат нулеви шансове – и това ги прави, в крайна сметка, някак нещастни, достойни единствено за моментно внимание, дребни и еволюционно-неконкурентни хищници. Вид, който е измрял или се е приспособил и променил по другите места в Европа (където е значително по-опасен и предизвикващ истинска загриженост относно бъдещето). Но не и в България, където еволюционните промени очевидно се нуждаят от значително повече време, за да бъдат осъществени. И за добро, и за зло, родината на всички ни все още си остава място, неизкушено от „хитроумията“ на Западна и Средна Европа. България на тези младежи и старци, във всеки случай, е толкова безнадеждно изостанала от духа на времето си, толкова неспособна да предложи нещо от малко-малко интересно за умовете и сърцата на хората от малко по-отдалечени

места, че в края на краищата си остава осъдена да играя ролята на екзотично, нуждаещо се от непрестанна подкрепа отвън място. Една екологическа ниша, която поражда странни и уродливи, но инак сравнително дребни и безопасни извън най-тесните граници на нишата си, *чудовищенца*. С други думи – това, което е била винаги.

Но какво точно имам предвид, кои са основанията за тези думи, които може би ще прозвучат безразсъдно или дори безотговорно, за множеството загрижени хора вътре в страната? Ами, простичко е...

Слава Богу, историческите удари срещу този тип мислене са вече толкова многобройни, че е буквално невъзможно то да бъде поддържано без уговорки (всички тези хора, без изключения, прибавят поне по едно „но“ към националистическите си изцепки). За да бъда откровен, ще трябва да призная, че всичко това ми се струва банално до такава степен, че ми е дори малко неудобно да го разпростирам чак толкова много. Важното за самия мен при гледането на този филм е да установявам, отново и отново, до каква степен България се намира отвъд границите на онова, което се случва в по-централните европейски региони, особено в страните от Средно-източна Европа, където върви една далеч по-модерна, по-умна, по-хитра и много по-коварна борба за умовете и сърцата на хората. Видът национализъм и „патриотизъм“, който демонстрират хората от този филм, е до такава степен „праисторически“, „наивен“ и „безсилен“ от гледната точка на онова, което се случва тук, че за мен той е леко смехотворен, при всички рискове, свързани с едно подобно твърдение. Предполагам, че първата реакция срещу една такава оценка ще бъде раздразнение, тъй като, гледани отблизо, тези неща може и да изглеждат „много опасни“, но за мен есенцията на посланието тук са думите на онова нещастно младо момче, което казва: „Бре, каква излагация, няма хора!“ Повече факли, отколкото хора, ето това е за мен всичко в тази история. И това, отново по мое лично мнение, е неизбежно именно поради примитивността и безхитростната простотия на „идеите“, които тези хора проповядват: идеи отпреди сто години, оглозгани до кости, няма грам месце по тях, никой разумен човек не ги поглежда дори и само с едно око, дори и в самата България, както изглежда. А тук, в другата Европа – тук е много по-различно. Тук се говори не за „патрията“, не за „родината над всичко“, нито дори чак толкова много за това колко у нас си е най-хубаво (щото не сме виждали нещо друго и през плет). Тук се говори за „борба на цивилизациите“, за „заплаха от

загуба на идентичността“, за „чужди, нежелани ценности“, за „запазване на традицията“ и много други далеч по-фини, уж „далеч по-малко заплашителни“ (от гледна точка на историческите поуки) идеи. Тук се пипа с кадифени ръкавички, а отдолу – същите железни шипове, дето са толкова очевидни в посланията на хората от вашия филм.

Повтарям: мнението ми е такова на външен човек и е напълно възможно то да изглежда като пълно подценяване и омаловажаване на инак изключително важни неща. Съгласен съм дори да приема, че може и наистина да е точно такова. Но усещането ми за пълен примитивизъм, за пълна неспособност за каквато и да било идеологическа ефективност, за пълно непознаване на далеч по-модерните и по-опасни способи за промиване на мозъци, които се използват извън нашата малка родина, е смазващо. Както повечето „идеи“, които слушам или гледам в българските неща, които ме достигат – независимо дали става дума за „хубави“ или „лоши“, неща, за мен е очевидно само едно: те имат по-нисък от нулев шанс да получат дори и най-мимолетно внимание извън границите на България. Дали ще става дума за съвременна българска литература или за съвременен български национализъм: от гледна точка на шансовете за видимост извън България, (с изключение на прозата на Георги Господинов), работата е все една и съща: нула, нула, нула. Жалка работа, жалка реалност, жалко време.

Това е, което съм в състояние да съзра и обозра откъм удобната позиция на един много страничен, много далечен наблюдател. Давам си добре сметка, че тя не може да послужи като особено голяма опора или упование, пред лицето на една вълна от плъхове, колкото дребни, толкова и острозъби, и способни да разнасят навсякъде чумни бацили. Но какво друго, освен призива към търпение и издръжливост, бих могъл да ви предложа?

Ах, да – има и едно краткосрочно, аламинутно решение, разбира се. Онова, което в някакъв момент от живота си избрах самият аз. Но пък то е едностранчиво, донякъде егоистично, а и непрактично, поне за хората, които биха искали да живеят с грижа и очакване на подобрение не единствено в собствения живот, но и в съдбата на мястото, на което им е било отредено да бъдат родени. Знаете за какво говоря, нали?

Единствените шансове, поне в рамките на онова, което предоставя като възможности отделния, кратък, слабо значим човешки живот, изглежда се състоят в напускане на това място – физическо и духовно на-

пускане – след което пък човек започва тежка борба да не се превърне в нищо и никой, защото на практика цялата тази операция е толкова близо до прерязване на собствените корени, че по-близо от това идва само лоботомията. Ето това е реалността поне на моя собствен живот и житейски опит.

Но, разбира се, не това е „решението“, което бих предложил. „Решение“ всъщност няма, има единствено еволюция. Има поток на времето, има необратимост на промените, има я дори – в някакъв мрачен, антиутопичен сценарий – и възможността всичко това да няма ни най-малко значение, предвид далеч по-големите заплахи, пред които е изправена днес планетата ни.

Но всичко това, естествено, започва да се отклонява в посоката на безсмисленото, „философско“ мъдруване, с което самият аз бях образован и възпитан преди тридесетина години – и срещу което съм се борил цял живот. Единствената причина за това да се отклонявам – тъй нетипично, надявам се – в тази посока, е зеещата маломерност, анти-модерност, провинциалност, накрая, просто *невидимост*, на картините от реалнобългарския живот, с които ме конфронтира този документ на времето. Една нещастна, жалка, невидима за всички други, освен за самата себе си, България.

Слава Богу, тя е далеч не единствената – инак не би имало дори найнищожен смисъл да говорим за всичко това, нито пък да благодарим за всеотдайността и работата на авторите, които не са спестили усилия, за да отправят към българската общественост едно тревожно послание. Послание, чиито реални измерения може би си остават недостъпни за мен.

Прочее, благодаря ви, Адела и Слободан, за това че ми дадохте възможност да видя неща, които инак със сигурност биха ми останали недостъпни!

(Повече информация за филма, както и за цялостното творчество на Адела Пеева и Слободан Милованович, можете да намерите на сайта им, ***www.adelamedia.net****).*

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари

- **06-02-2020|Гост**

Подобно на футболните ултраси (също важен елемент от ултранационализма не само у нас – вж. Шотландия и Италия), на които в България се прощава всичко, включително изнасилвания и убийства, стига да са постоянно в готовност за агресия, тези също приличат на дремещ силов контингент, очакващ указания от съответните силови сили... вероятно кухотата на идеите на нашите хора се дължи не толкова на липсата у въпросните силови сили на желание да разработят по-солидна идейна основа, колкото на това, че по-информираната идеология води до размисъл и колебания при пряка заповед за агресия, което по-тъпата идеология се опитва да предотврати, пък и така се отсяват всички хора с неподходяща умствена настройка. А пък липсата на масовост изобщо не е проблем, откакто Сталин е отнел личното оръжие първо от членовете на партията, а после и от всички, та у нас и до днес нормалните хора обиковено нямат нито оръжие, нито някакви умения в този план, което тъпите ултранационалисти трескаво компенсират. Шепа плъхове може да обезглави цели маси от пасивни светци само за една нощ – Вартоломеева, Кристална или по-зацапана. Но всичко това е само хипотеза, дай Боже.

Февруари 2020

Хитлер, все още объркващ умовете ни
Автор(и): Кристофър Кларк

Хитлер: Един живот от Петер Лонгерих
Оксфорд, 1324 стр.
Хитлер: Само светът беше достатъчен от Брендан Симс
Алън Лейн, 668 стр.

Нещо много странно се случва в средата на *The End*, шестия и последен том от титаничното себеописателно произведение на Карл Ове Кнаусгор. Някъде около 482 страница книгата се отклонява от сцените на семейния и социален живот, и се хвърля, като кола, катастрофирала през мантинела, в продължителен размисъл за Адолф Хитлер. В продължение на 360 страници Кнаусгор обсъжда младежкия копнеж и сериозността на Хитлер, любовта към майка му, борбата му с авторитарния баща, отказът му от съдбите, предписани му по силата на конвенцията. Дълги пасажи са отдадени на обобщаване или просто цитиране от първия том на *Mein Kampf*, написан, докато Хитлер е бил в затвора през 1925. Кнаусгор размишлява (на два пъти) върху един момент от 1945, запазен на кинолента, когато Хитлер се появява, „ръцете му треперещи от болест“, от един бункер под Берлин, „със света в пламъци и милиони хора загинали в резултат на волята му“, за да поздрави редица млади новобранци, набрани за защита на разпадащия се град. В този опасен момент, пише той, Хитлер разкрива, „с мимолетен блясък в очите... нещо топло и мило, душата си“. „Бил е малък човек“, признава Кнаусгор, „но всички сме такива“. А от тези и много други мисли за Хитлер се развива дълга спираловидна поредица от разсъждения за съвременния живот, придружена от литературни и културни справки от висок клас. Едва на страница 848 *The End* успява да напусне орбитата на Хитлер. А междувременно читателят се е разхождал из огромна, подобна на кратер, падина в структурата на книгата. Ние имаме реалното усещане, че най-после отново поемаме въздух, когато най-накрая ни е позволено отново

да се вселим в тялото на писателя: „Седнах за пореден път, налях си малко кафе от вакуумната кана и запалих друга цигара“.

Но какво търси Хитлер в тази книга? Предполагам, че появата му в някакъв момент е била неизбежна, като се има предвид, че норвежкото заглавие на цикъла, прието с неохота от издателя на Кнаусгор, е *Min Kamp*. (Германският преводач [разбира се!] отказва да използва като заглавие *Mein Kampf*, а книгите са публикувани в Германия под тромавата рубрика *Das autobiografische Projekt [Автобиографичният проект]*.) Попитан защо е избрал такова заглавие, Кнаусгор е склонен към увъртания. „Един приятел го предложи“, казва той на един от интервюиращите. А и това е по-добро от другите му заглавия, „Аржентина“ или „Папагалски парк“. Есето за Хитлер, залегнало в основата на Книга шеста, също не отговаря на въпроса, не и директно. Налага ни се да открием целта му, като изследваме услугите, които Хитлер е извършил на човека, който го е призовал обратно от мъртвите.

Майн Кампф, казва Кнаусгор, е „единственото произведение в литературата, за което не може да се говори“. Да го четеш означава да пътуваш в забранена зона. Това, което Кнаусгор открива, когато нарушава табуто, е един смачкан, подобен на Хитлер собствен образ. Омразният баща, любимата майка, страхът от интимността, усещането за аутсайдерство и приповдигнатата сериозност, с която той подхожда към живота, всички тези подпори на Аза, които се откриват навсякъде в *Min Kamp*, присъстват и при автора на *Mein Kampf*. Дори въздържанието на Хитлер от мастурбация, припомнено от младежкия му съквартирант Август Кубицек и широко обсъждано в литературата за фюрера, звучи в унисон със закъснелите и трудоемки усилия на Кнаусгор в онанизма, мрачно регистрирани в книга четвърта.

Очертаването на пътуването към Хитлер като среща със себе си е неочаквано. Това не означава, че Кнаусгор подкрепя деянията или мирогледа на Хитлер, ако и да настоява, че трябва да е възможно да се прави разлика между това кой е Хитлер и какво е извършил той. В случая с младия Хитлер, който вече е самият себе си, но все още не е автор на геноцидна война, разграничението (поне за Кнаусгор) изглежда невъзможно за отричане. Оттук и яростта, която той насочва към Иън Кършоу, автора на класическата англоезична биография [на Хитлер]. Кнаусгор обвинява Кършоу, че е възприел пренебрежително отношение към младия Хитлер, че не е успял да схване страстта и невинността на своя

обект. Този твърде „негативен“ възглед, според Кнаусгор, не е просто „незрял“, а прави биографията „почти нечетима“.

Тези резки критики са изумителни. Едно е норвежки писател от мъжки пол да преживява съпричастно някакъв образ на Адолф Хитлер, който е развил в собствената си фантазия, след като е прочел половин дузина книги. Но задачата на историк от ранга на Кършоу, който в продължение на десетилетия се е потапял във всевъзможни трактати и архивни записи, едва ли може да се търси в някакъв вид изясняване на собствената духовна близост с Хитлер. Тя трябва по-скоро да се състои в някакъв вид разбиране относно кои точно са нещата, дори в младостта му, които биха помогнали да се обясни по-късната му кариера. Отдалечената, аналитична перспектива на историка е именно нещото, което отвращава Кнаусгор.

Фиксирайки Хитлер като някакъв смущаващ двойник на авторското си его, Кнаусгор разширява моралната сфера на творбата си, като я въвежда в арката на съвременната история. Хитлер се превръща в тестов случай за *Narrenfreiheit*[1] на съвременния романист. Читателите с по-добро от моето разбиране на норвежкия контекст без съмнение ще различават и други, местни резонанси. Но може би си струва да се има предвид, че влиянието на нацистката окупация върху норвежкото общество е особено дълбоко. В масовия съдебен процес, продължил от 1945 до 1957, са разследвани повече от 90 000 случая на сътрудничество (3,2% от населението на страната) и са осъдени 46 000 души. Далеч от това да стабилизират страната, както се надява завръщащото се по онова време от изгнание норвежко правителство, процесите имат дълбоко поляризиращ ефект. Това е най-всеобхватното юридическо отдаване на дължимото където и да било в следвоенна Европа. Кнаусгор не споменава тези събития, освен че регистрира изненадата си, когато открива нацистка значка сред вещите на мъртвия си баща. Но злобната противоречивост на онези процеси се отразява в нуждата му да даде израз както на привличането, така и на отвращението, което пробуждат у него нацизмът и Хитлер.

Да се обърне човек към [биографичния труд на немския историк] Петер Лонгерих *Хитлер: Един живот,* превъзходно преведен от Джеръми Ноукс и Лесли Шарп, означава да се срещне отново с онази трезва, оценяваща позиция, която Кнаусгор така ненавижда в писането на Кър-

1 Свободата човек да говори като шут, тоест каквото си поиска. Бел. пр.

шоу. Лонгерих не се съмнява, че обектът на разглеждането му е бил емоционално „изостанал“ и не е бил в състояние да изпитва съпричастност. Ранният живот на Хитлер разкрива, пише той, „липса на чувства в отношенията му с другите“, „подчертана егоцентричност“ и склонност да се търси убежище в „един свят на фантазията, фиксиран върху самия себе си“. Дори като войник по време на Първата световна война той е изпъквал като „ексцентричен самотник“: единствената му емоционално значима връзка е била с кучето му Фокс, на което било позволено да спи с него.

Подробното изложение на Лонгерих засяга много въпроси – от управлението на несъгласието в собствената партия до мислите на Хитлер относно външната политика, превъоръжаването и икономиката; от тактическото умение, с което той е направлявал отношенията между своето движение и политическите елити, до разбирането и консолидирането на собствената му лидерска роля. Лонгерих отделя малко време на схващането, че харизмата на Хитлер е била от решаващо значение за поддържането на авторитета на режима. Монополисткият контрол върху медиите и обществените комуникации е по-важен от „мита за Хитлер“, изследван от Кършоу, или, ако щете, от духовно-еротичния съюз, въобразен от Кнаусгор, между „лишеното от ‚ние‘ Аз“ на Хитлер и „лишеното от ‚Аз‘ ние“ на германския народ.

Две направления в аргументацията на Лонгерих са особено достойни за отбелязване. Първото е, че въпреки твърденията, които прави през целия си живот, ранната кариера на Хитлер не е белязана от някаква самотна мисия за спасяване на страната му. Напротив, влизането му в политиката е организирано от мощни интереси. Именно информационният отдел на Райхсвера (Германската армия) в Мюнхен урежда Хитлер да бъде обучен като публичен говорител, а след това го назначава като агитатор, който да „имунизира“ войниците, все още служещи в Мюнхен, срещу призивите на социализма. Като естествено талантлив публичен говорител, който изпъква чрез яростния си антисемитизъм, Хитлер скоро става част от мрежа от армейски офицери, расистки настроени журналисти и крайно десни организации, всички обединени в целта си да създадат платформа за антисоциалистическа агитация. През 1920-21 тези групи също са спонсорирани и окуражавани от баварското правителство на Густав фон Кар, който полага изключително много усилия да

трансформира Бавария в „Ядро на реда“, където крайнодесните групи биха могли да процъфтяват.

През ваймарските години и особено в периода 1930-33 г., Хитлер продължава да бъде разглеждан като потенциален актив от консервативните интереси, които се надяват да го използват като оръжие срещу политическата левица. Така нареченото завземане на властта е също толкова постижение на тези консервативни елити, колкото и на нацистките лидери и тяхното движение. Именно те, а не нацистите, разпускат преждевременно два парламента – през 1930 и 1932 г. – в момент, когато подкрепата за крайната десница нараства; именно те свалят през лятото на 1932 г. социалдемократическото правителство на Прусия чрез преврат, който заменя избраното пруско държавно правителство с императорски комисариат. И именно поглъщането на Прусия във федералното правителство дава възможност на Херман Гьоринг да осигури контрол върху пруските полицейски сили – най-големите в Германия – след назначаването на Хитлер на канцлерския пост. И тук консерваторите предоставят на нацистите ключови инструменти за консолидиране на собствената им власт. Дори постановленията по повод пожара на Райхстага, които прекратяват гражданските и политическите права, както и Разрешителният акт, който дава възможност на кабинета на Хитлер да отмени парламента, са политически инструменти, направени от консерваторите. Успехът на изборите и контролът върху голямо политическо движение с огромна военизирана сила са, разбира се, важни предимства, но именно комбинацията от тези предимства със сътрудничеството на старите елити дава на Хитлер и неговата партия предимството, от което те се нуждаят през 1933 г. Консерваторите предоставят на нацистите ключови инструменти за консолидиране на собствената им власт.

До каква точно степен Хитлер е бил способен да оформи еволюцията на режима си е обект на отдавнашни дискусии. „Интенционалистите“ твърдят, че той се е радвал на изобилие от власт и го е използвал, за да следва последователна програма. „Структуралистите“ пък твърдят, че хаотичното взаимодействие между лошо координирани силови центрове е направило режима податлив на влияния отдолу, което означава, че лидерите му често пъти са били просто повлечени от прилива на „кумулативна радикализация“, генериран от отрицателните енергии, за чието освобождаване те са отговорни, но които в крайна сметка не се намират под техен контрол. Биографията на Кършоу балансира двете

перспективи, идентифицира много различни местни и регионални инициативи, които оформят политиката, но освен това акцентира върху ролята на Хитлер при вземането на решенията кои от тях да бъдат приети.

Лонгерих клони силно към интенционалистката версия, идентифицирайки Хитлер като ключовият фактор при вземането на практически решения във всеки от решаващите моменти. Хитлер ръководи вътрешнопартийния преврат срещу СА и други противници на режима през лятото на 1934 г., позволява насилствената стерилизация на „копелетата на Райнланд“ (децата на войници от френския окупационен корпус и германски жени) през 1937 г. и отново той поставя в ход убийството на седемдесет хиляди души по програмата „Евтаназия“ от 1939-41 г. Хитлер настоява, че войната срещу Съветския съюз ще бъде война на расово завоевание и унищожение, повтаряйки непрестанно, че това е „конфронтация между две идеологии“, в хода на която „еврейско-болшевишката интелигенция... трябва да бъде премахната“. И отново Хитлер е замесен във всеки етап от геноцида срещу евреите. През април 1943 той подлага унгарския лидер адмирал Хорти на систематичен тормоз, настоявайки унгарските евреи да бъдат изпратени в лагерите на смъртта. „Евреите“, казва той на Хорти, трябва да бъдат „премахвани като туберкулозни бацили“. Словаците, хърватите и други съюзници също са рязко смушкани да не влачат крака при депортирането на „своите“ евреи.

Внимателният разказ на Лонгерих се обляга на изумителен прочит на архивите. Ако в него има някаква слабост, тя се крие в решението да се фокусира изследването толкова силно върху Хитлер. Докато ранните части на книгата обръщат скрупулозно внимание на контекста и зависимостта на младия Хитлер от множество помощници, то напълно развитият диктатор доминира сцената изцяло. И това, разбира се, затруднява проверката на твърденията, които Лонгерих прави относно централното място на Хитлер в структурата за вземане на решения на режима.

***

Книгата на Лонгерих се движи равномерно върху терена си, подобно на онези машини за почистване на басейни, които събират по дъното удавени насекоми и мъртви листа. Но книгата на Брендан Симс, *Хитлер: Само светът беше достатъчен,* е доста по-различно начинание; написана със страст, тя хваща читателя за ръка и го тласка още от пър-

вата страница към едно-единствено, окончателно заключение. Централното твърдение е, че определяща за мирогледа на Хитлер е била дълбоката му загриженост по повод „Англо-Америка“. Тя е получила началото си на Западния фронт по време на Първата световна война, когато поделението му е било изправено срещу британски, канадски и австралийски войски, и той ги възприема като изключително трудни противници. По-късно, през 1918, когато младият Хитлер се натъква на американски военнопленници, току-що пристигнали отвъд Атлантика и забелязва, че някои от тях имат немски имена, тя се усилва допълнително. Тези „зачатъчни“ преживявания, твърди Симс, гарантират, че Хитлер е обсебен от силата, размера и глобалния обхват на капиталистическата Англо-Америка. Освен това той вярва, че „англосаксонците“ притежават тези предимства отчасти поради факта, че расовата им ценност е била повишена от няколковековния приток на германски емигранти, които, напускайки страната си, са предали стабилен наследствен материал в ръцете на една чужда сила.

Симс не е първият историк, който подчертава важността на Америка за нацизма. В книгата си *Заплатите на разорението [Wages of Destruction]* (2006), Адам Тоуз изтъква смазващата асиметрия между усилията на американската и германската военна машина през 1941-45 г. Следващата му книга, *Потопът [The Deluge]* (2014), предлага едно преосмисляне на 20 век като ера, белязана не от крехкостта, а от огромната сила на либералния англо-американски ред. Проследявайки мисленето на Хитлер относно англоезичния свят в обширна гама от фронтове в рамките на политическата му кариера, Симс е в състояние да покаже, че САЩ и Великобритания са били по-важни ориентири, отколкото е признавано досега, и че геополитическата визия на Хитлер е била наистина глобална. Аргументите, с които той подкрепя твърдението си, са завладяващи и оригинални. Ако това би било единствената цел на книгата, то бихме могли просто да регистрираме одобрението си и да си лягаме, уморени, но щастливи. Но Симс има много по-голяма цел.

Книгата му, обявява той в увода, не е предназначена да бъде „добавка“ в смисъла на просто въвеждане на нови идеи във вече съществуващата литература. Вместо това тя цели да бъде „заместваща“. Книгата не предлага нова гледна точка за Хитлер: тя предлага *нова теория* за Хитлер. Антисемитизмът на Хитлер, търсенето на „жизнено пространство“ на изток, стремежът му да преодолее класовите антагонизми чрез създа-

ването на хармонична „народна общност“ (*Volksgemeinschaft*), дори архитектурните му предпочитания – всичко това, в прочита на Симс, е подчинено на манията му относно Англо-Америка. В тази интерпретация *Volksgemeinschaft-ът* е опит на Германия да се изравни с американската мечта; целта на войната с Русия е да отнеме ресурси на англо-американците; антисемитизмът е само израз на ненавистта на Хитлер към англо-американския „плутократичен капитализъм“.

Преосмислянето на Хитлер по този начин принуждава Симс да прехвърли Съветския съюз, решаващия театър на войната, в периферията на собствения си анализ. Дори когато Хитлер е затънал в конфликта си с Червената армия, Симс настоява, че той всъщност е зает с Англо-Америка. Не всички тези твърдения са нови. В едно противоречиво изследване, публикувано през 1987, германският историк Райнер Цителман твърди, че Хитлер е презирал радикалните антисемити, възхищавал се е на Сталин и се е стремял да завоюва източното „жизнено пространство“ главно като средство за постигане на паритет със САЩ. Онова, което отличава Симс от сходни интерпретации е решимостта му да отговаря буквално на всеки въпрос с един и същи аргумент.

Това означава, че Хитлер трябва да бъде изключен от идеята за [базисната значимост на борбата срещу] антиболшевизма и вместо това да бъде приравнен с враговете на „плутократичния капитализъм“. Но дали Хитлер е бил „антикапиталист“? В рамките на Нацистката партия действително е имало антикапиталистическо „ляво крило“, но Хитлер никога не е полагал сериозни усилия да следва исканията на неговите представители: банките никога не са били национализирани, корпоративните печалби си остават все така високи, универсалните магазини остават в частни ръце, а силата на онези нацисти, които са подкрепяли идеята за „втора [социална] революция“, е премахната чрез вътрешнопартийния преврат от 1934, в който той играе централна роля. Що се отнася до честите изказвания на Хитлер, че ненавижда болшевизма и германската левица (да не говорим за убийствените атаки на режима му и срещу двете), Симс трябва да ги остави настрана като отклонения или да ги интерпретира като косвени препратки към световното еврейство и неговите капиталистически схеми.

Антисемитизмът на Хитлер също се превръща в зависима променлива. Въпреки че със сигурност е вярно, че той си е играел с идеята да използва евреите като „заложници“, за да възпре Вашингтон от включване

във войната, разсъжденията на Симс правят невъзможно да се обясни увеличаването на интензивността на унищожителните мерки през последните години на конфликта, когато Америка вече е влязла в битката и нищо не може да се спечели чрез по-нататъшни масови убийства във все по-свиващата се зона под немски контрол. Лонгерих твърди, според мен коректно, че за Хитлер изтребването на евреите е самоцел, но също така, че то се е превърнало в инструмент на властовата политика, като е оплитало съюзническите правителства в мрежа от престъпни съучастия, измъкване от които не може да има. Както [американската изследователка на Холокоста] Люси Давидович аргументира преди много години, и Ричард Евънс ни напомни в по-скоро време, хитлеровата „война срещу евреите“ действително е била война срещу евреите.

Еднопосочният подход на Симс създава инерция в основата на разказа му. Хитлер, оформен за цял живот от ранните си военни преживявания, е имунизиран срещу промените. Това, че е придобил набор от трайни убеждения доста рано, изглежда правдоподобно, но че освен това може да ги е фиксирал в някакъв вид непроменлива йерархия и да се е придържал към този ред приоритети през целия си живот изглежда много по-малко вероятно. Политическите коментари, меморандуми и монолози на Хитлер – и, в тази връзка, политическото му поведение и вземане на решения – са пълни с моменти, когато той изглежда сменя един приоритет с друг, в зависимост от обстоятелствата. В разказа на Лонгерих Хитлер многократно е принуден да се отдръпне от един ангажимент и да отдаде по-висок приоритет на някой друг. За Симс умът на Хитлер е инертен като химически елемент от семейството на благородните газове: той никога не се променя и на йота под натиска на събитията. Последното изречение от първата глава сумира всичко това: „Както в началото, така и в края“.

Хитлер е сгрешил в много неща, казва Симс, и кариерата му в крайна сметка е „катастрофален провал“. Но той е „напълно прав“ относно „огромната сила на Англо-Америка“ и „изцяло коректен“ в убеждението си, че германците са твърде слаби, за да надделеят над „англосаксонците“, глобалната „господарска раса“. Било е фатална грешка, отбелязва Симс, да се свика някаква континентална европейска „коалиция на сакатите“ срещу страхотната мощ на Англо-Америка, за чиито подвизи срещу Третия райх тук се разказва с огромно удоволствие. Внушението на Симс, че по същество Хитлер е бил антикапиталист, вече му спечели

рязко изобличение от страна на Ричард Еванс в *Гардиън.* Еванс го обвини, че използва Хитлер, за да омаловажи репутацията на левицата и по този начин да внесе в британския академичен дискурс екстремистката полемика на американските „алт[ерантивно]-десни“. Това ми се струва недоразумение. Книгата на Симс демонстрира геополитическа визия от един пост-брекзитски свят, в който Англо-Америка се издига над слабата и разпокъсана Европа, която е прекалено много лишена от политическо сцепление, за да бъде в състояние да упражнява някаква реална власт на глобалната сцена. Не случайно подзаглавието на книгата посочва [с намигане] към заглавието на филма *Светът не е достатъчен* (1999), в който Джеймс Бонд и един американски ядрен физик спасяват света от хаос. Симс е плодотворен коментатор на текущите въпроси и многократно критикува държавите от ЕС (особено Ирландия) за това, че не са забелязали, че Великобритания, подобно на Америка, е по традиция и характер „командваща сила“, а не такава, която може да бъде подчинена на някакъв ред, по-голям от самата нея. Казано съвсем просто, това е страна от различен, по-силен и по-добър вид. Както изглежда, по този въпрос Симс и неговият субект са на едно и също мнение.

Кнаусгор си припомня усещането за почти гадене, което го е овладяло, когато е започнал да чете *Mein Kampf*: „Думите на Хитлер и мислите на Хитлер бяха възприети от собствения ми ум и за кратко станаха част от него“. Симс изповядва подобно опасение: „авторът [тоест „аз“] – пише той – „се е опитвал навсякъде да навлезе в съзнанието на Хитлер, без да позволи на [Хитлер] да навлезе в неговото“. Независимо дали Хитлер влиза в съзнанието ни, или ние се заблуждаваме с мисълта, че сме положили нещо свое в неговото, то ясно е, че този странен и омразен човек, който е мъртъв от 74 години насам, все още продължава да обърква умовете ни.

Кристофър Кларк (Сър Кристофър Мънро Кларк, род. 1960) е австралийски историк, който работи в Англия. Той е двадесет и вторият носител на висшата британска академична титла „Региус професор по история“ в университета Кеймбридж. През 2015 г. Кларк беше удостоен с рицарско звание за заслугите си в сферата на англо-германските отношения.

Коментари (7)

- **26-02-2020|Златко**

Дребно сравнение между Норвегия и България, по повод сътрудничеството с про-нацисткия режим и съдебното му преследване (какво представлява норвежката версия на Народния съд).

Из горния текст:

> *В масовия съдебен процес, продължил от 1945 до 1957, са разследвани повече от 90 000 случая на сътрудничество (3,2% от населението на страната) и са осъдени 46 000 души.*

- **27-02-2020|Павел Павлов**

Признания на Върбан Ангелов, виден партиен функционер на БКП и обвинител в т.нар. Народен съд:

„В края на 1940г. и началото на 1941г. по нареждане на ЦК на БКП се разпространяваха хвърчащи листове, с които се подканяше българското правителство да подпише Тристранният пакт – да влезе в анти-комунистическата ос, като се добавяше, че и СССР ще влезе в него.

...Когато германските войски нахлуха у нас, партията (БКП) издаде нареждане да ги посрещнем не като враждебни, а като приятелски войски.

...През юни или юли ни привикаха 28 души в Дирекция на полицията и един от важните – Павлов или Гешев ни упрекнаха, че агитираме да влезем във войната на страната на Тристранният пакт, облепяме и пишем по стените на зданията позиви с такива подкани:"Знаем че вашата партия (БКП) агитира за влизането на страната ни в Тристранният пакт, правителството обаче е решено да пази неутралитет, то е против влизането във войната...предупреждаваме ви че ако не престанете да агитирате в това направление, ще вземем строги мерки срещу вас."

След около една седмица бяхме арестувани и отправени по различни села. На гарата видях Трайчо Костов, когото тоже откарваха някъде. Аз бях изпратен в село Сини вир, а в друго – Антон Югов."

Ако Народният съд наистина е бил справедлив, е трябвало неговият член – обвинителят и комунист Върбан Ангелов, да осъди самият себе си и мнозина свои другари като Антон Югов, например.

- **01-03-2020|борислав гърдев**

Прочетох текста с удоволствие.Моите предположевния от десетилетие се оправдаха – Хитлер е изпитвал респект към Англия и САЩ.Така си обяснявам и спирането на немските войски пред Дюнкерк на 24 май 1940 г., и желанието засключване на мир с Обединеното кралство от 28 май с.г..Според мен най – голямата му грешка е обявяването на война на САЩ на 11 декември 1941 г. в покрепа всъщност на Япония, същата Япония, която по никакъв начин не го подпомага в кампанията му на Изток, тъй като има сключен договор за неутралитет със СССР от 13 април 1941 г.

- **01-03-2020|Женя Кънева**

Господин Павлов, в какъв текст обвинителят Върбан Ангелов е направил тези признания? Народният съд е консолидиран, когато ВСВ е приключила и по искане на съюзниците в България се търси отговорност за участието на страната ни в хитлеристката коалиция. БРП(к) не е била част от управлението в годините 1941 – 1944. Начело на държавата са били други и именно те са понесли отговорността за решенията си(не всички, разбира се). Виждаме в статията мащабен съдебен процес при това в окупирана държава. Какво според Вас е трябвало да се случи в България?

- **01-03-2020|Българин**

Златко, Златко,

Вашето „дребно сравнение между Норвегия и България и т.н.“ е толкова абсурдно, колкото сравнение между Кнут Хамсун и Златко Енев!

- **01-03-2020|Гост**

И какво не му е наред на Кнут Хамсун?

- **03-03-2020|Павел Павлов**

Г-жо или г-це Кънева, признанието на Върбан Атанасов е в контекста на това, че той е бил против „българските“ комунисти да подкрепят влизането на България в Тристранният пакт, но в крайна сметка се е подчинил на официалната партийна линия на БКП.

Всеки човек лично възприема живота и историята. Ключовата дума е „лично“. Друго разбиране и действие е невъзможно. В този смисъл нямаме право да съдим юридически хората за тяхната позиция. Можем да ги съдим ако са извършили военни престъпления или такива срещу човечеството. В България, в Европа и в света хората са се разделили на две половини – едните са подкрепяли Съюзниците,(на практика комунизма), а другите – Тристранният пакт,(нацизма и фашизма).

Бихте ли посочили българската държава да е извършвала военни или други тежки престъпления в периода 1941г-1945г.? Аз не знам за такива. Към свалените и пленени американски военни пилоти, българите са се отнасяли напълно според международните закони за водене на война. Присъединяването на България към Тристранният пакт не е престъпление само по себе си. В противен случай трябва да е престъпление заповедта на „българската“ комунистическа държава след 09.09.1944г. към Българската армия да се присъедини към Червената армия и да воюва срещу нацистка Германия.

Ще познаете ли на кого са тези думи?

> *...образът на Хитлер всякога ме е привличал със своята мистериозна загадъчност и психологическа феноменалност и никога не съм могъл да намеря задоволително обяснение на онова, което днес историята ни поднася като негов образ...*

Думите са на писателя Георги Марков от книгата му „Ходене на българина по мъките“, част 3, стр.203. от есе четено по „Дойче веле“ през 70те години.

„Богът, който се провали“ в Източна Европа
Автор(и): Иван Кръстев

През пролетта на 1990 Джон Фефър, 26-годишен американец, прекарва няколко месеца, обикаляйки Източна Европа с надеждата да разкрие мистерията на нейното посткомунистическо бъдеще и да напише книга за историческата трансформация, която се разгръща пред очите му. Той не е експерт, така че вместо да тества теории, интервюира колкото се може повече хора от най-различни сфери на живота. Противоречията, които среща, са завладяващи и озадачаващи. Източноевропейците са оптимистични, но и тревожни. Много от хората, които той интервюира по онова време, очакват да живеят като виенчани или лондончани в рамките на пет, най-много десет години. Но тези надежди са смесени с безпокойства и предчувствия за предстоящи проблеми. Както отбелязва унгарският социолог Елемер Ханкис: „Хората внезапно осъзнаха, че през следващите години ще се реши кой ще бъде богат и кой беден; кой ще има власт и кой не; кой ще бъде маргинализиран и кой ще се намира в центъра; кой ще се окаже способен да създава династии, и чии деца ще страдат.“

В края на краищата Фефър публикува книгата си, но не се връща в страните, които за кратко са запленили въображението му. Едва значително по-късно, вече след 25 години, той решава да посети отново региона и да потърси онези, с които е разговарял през 1990. Този път Източна Европа е по-богата, но измъчвана от негодувание. Капиталистическото бъдеще е пристигнало, но неговите ползи и тежести се оказват неравномерно, дори доста грубо разпределени. След като ни напомня, че „за поколението от Втората световна война в Източна Европа комунизмът беше ‚богът, който се провали‘„Фефер пише, че „За сегашното поколение в региона [вече] либерализмът е богът, който се провали“.

Стремежът на бившите комунистически държави да подражават на Запада след 1989 е получавал най-различни названия – американизация, европеизация, демократизация, либерализация, разширяване, ин-

теграция, хармонизация, глобализация и така нататък, но той винаги е означавал модернизация чрез имитация и интеграция чрез асимилация. След срива на комунизма, според днешните централноевропейски популисти, либералната демокрация се е превърнала в ново, неизбежно вероучение. Тяхното постоянно оплакване е, че имитирането на ценностите, нагласите, институциите и практиките на Запада е станало императивно и задължително.

В Централна и Източна Европа много от демокрациите, които се появиха в края на студената война, днес са се превърнали в конспиративно настроени мажоритарни режими. При тях политическата опозиция е демонизирана, неправителствените медии, гражданското общество и независимите съдилища са лишени от влияние, а суверенитетът се определя от решителността на ръководството да се противопоставя на натиска за съобразяване със западните идеали на политическия плурализъм, прозрачността на управлението и толерантността към чужденците, дисидентите и малцинствата.

Нито един отделен фактор не може да обясни едновременното възникване на авторитарни антилиберализми в толкова много различно разположени страни през второто десетилетие на 21 век. И все пак негодуванието срещу каноничния статус на либералната демокрация и политиката на имитацията като цяло, са изиграли решаваща роля. Именно тази липса на алтернативи, а не гравитационното притегляне на някакво авторитарно минало или исторически вкоренена враждебност към либерализма, е нещото, което най-добре обяснява антизападния етос, доминиращ в днешните посткомунистически общества. Самонадеяната увереност, че „друг начин няма“, е дала силен импулс за вълната от популистка ксенофобия и реакционен нативизъм, която започна в Централна и Източна Европа, а сега се разпространи в голяма част от света.

Когато студената война приключи, надпреварата за присъединяване към Запада беше мисията, споделяна от повечето централни и източни европейци. Всъщност основната цел на революциите от 1989 беше превръщането в нещо неразграничимо от Запада. Ентусиазираното копиране на западни образци, придружено от евакуацията на съветските войски от региона, първоначално се преживяваше като освобождение. Но след две тревожни десетилетия, недостатъците на тази политика на имитация станаха твърде очевидни, за да могат да бъдат отричани. И

докато негодуванието се разрастваше все повече, нелибералните политици набираха популярност, а в Унгария и Полша те дори дойдоха на власт.

През първите години след 1989 либерализмът като цяло беше свързван с идеалите за индивидуални възможности, свобода за придвижване и пътуване, безнаказано несъгласие, достъп до правосъдие и бързи отговори на правителството към обществените искания. Но към 2010 версиите на либерализма в Централна и Източна Европа вече бяха незаличимо оплескани от две десетилетия на нарастващо социално неравенство, всеобхватна корупция и произволно преразпределение на публичната собственост в ръцете на малък брой хора. Икономическата криза от 2008 породи дълбоко недоверие към бизнес елитите и рулетковия капитализъм, които, взети като цяло, почти унищожиха световния финансов ред.

Репутацията на либерализма в региона така и не се възстанови след 2008. Финансовата криза значително отслаби мотивацията да се продължава с имитацията на капитализма в американски стил, както все още се правеше от шепа западно-обучени икономисти. Увереността, че политическата икономия на Запада е модел за бъдещето на човечеството, е свързана с увереността, че западните елити знаят какво правят. Но изведнъж стана ясно, че това не е така. Ето защо кризата от 2008 имаше такъв разтърсващ идеологически, а не просто икономически ефект.

Друга причина, поради която централните и източните популисти успяха в преувеличаването на тъмните страни на европейския либерализъм е, че с течение на времето те изтриха от колективната памет още по-тъмните страни на европейския нелиберализъм. Междувременно, управляващите нелиберални партии в Централна и Източна Европа, като Гражданският алианс (Fidesz) в Унгария, както и партията Право и справедливост (PiS) в Полша, се стремят да дискредитират либералните принципи и институции, за да отвърнат на законните обвинения в корупция и злоупотреба с власт. За да оправдаят демонтажа на независимата преса и съдебната система, те твърдят, че защитават нацията срещу „чуждо настроени“ врагове.

Но съсредоточаването само върху корупцията и непочтеността на нелибералните правителства в региона няма да ни помогне да разберем източниците на народната подкрепа за националните популистки партии. Произходът на популизма е безспорно сложен. Но той се крие отчасти в униженията, свързани с трудната борба за превръщане (в най-

добрия случай) в някакво второкачествено копие на един превъзходен модел. Недоволството от „прехода към демокрация“ в посткомунистическите години бе подсилено и от посещенията на чуждестранни „оценители“, които слабо разбираха местните реалности. Тези преживявания се комбинираха и така предизвикаха в региона силна нативистка реакция, свързана с потвърждаване на „автентичните“ национални традиции, за които се твърди, че са задушени от зле пасващи към тях западни форми. Постнационалният либерализъм, свързан с разширяването на ЕС, позволи на амбициозните популисти да претендират за изключителна собственост върху националните традиции и националната идентичност.

Това беше основната мотивация на антилибералния бунт в региона. Но един допълнителен фактор е неоспорваното предположение, че след 1989 няма алтернативи на либералните политически и икономически модели. Тази презумпция породи едно противоположно желание да се докаже, че такива алтернативи има. Вземете крайнодясната популистка партия на Германия, Алтернатива за Германия (AfD). Както подсказва името ѝ, тя е била лансирана в отговор на безцеремонното твърдение на Ангела Меркел, че нейната парична политика е „*alternativlos*“ („без алтернатива“). Описвайки предложението на правителството като единствено наличната опция, тя предизвика интензивно и непреклонно търсене на алтернативи. Една подобна реакция, провокирана от предполагаемата нормалност на постнационализма, доведе в бившите комунистически страни до анти-либерален, антиглобалистки, антимигрантски и антиевропейски бунт, експлоатиран и манипулиран от популистки демагози, които знаят как да демонизират „вътрешните врагове“, за да мобилизират обществената подкрепа.

Според Джордж Оруел, „Всички революции са провали, но те не са един и същ провал.“ И така, какъв точно провал беше революцията от 1989, като се има предвид, че целта ѝ беше да се постигне нормалност в западен стил? До каква степен либералната революция от 1989 е отговорна за нелибералната контрареволюция две десетилетия по-късно?

„Кадифените революции“, които се проведоха в Централна и Източна Европа през 1989, бяха до голяма степен неопетнени от човешкото страдание, което обикновено е част от базисните политически катаклизми. Никога досега толкова дълбоко вкоренени режими не са били сваляни и замествани с нови чрез използването основно на мирни средства. Ле-

вицата разхвали тези кадифени революции като израз на народна сила. Десницата пък ги възхваляваше едновременно и като триумф на свободния пазар над командната икономика, и като заслужена победа на свободното правителство над тоталитарната диктатура. Американските и проамериканските либерали от своя страна с гордост асоциираха либерализма (инак рутинно осмиван от левите критици като идеология, насочена към поддържане на статуквото), с романтиката на еманципиращата промяна. И разбира се, тези до голяма степен ненасилствени смени на източните режими бяха заредени със световноисторическа значимост, тъй като маркираха края на Студената война.

Ненасилственият характер на революциите от 1989 не беше единствената им уникална черта. Като се има предвид известната обществена роля, изиграна по това време от креативни мислители и умели политически активисти като Вацлав Хавел в Чехословакия и Адам Михник в Полша, събитията от 1989 понякога се представят като революции на интелектуалците. Но онова, което гарантираше, че тези революции ще останат „кадифени“, беше всеобщата враждебност към утопиите и политическите експерименти. Бидейки възможно най-далеч от желанието за нещо истински ново, водещите фигури в тези революции целяха да премахнат една система, само за да копират друга.

Най-важният германски философ Юрген Хабермас приветства топло „липсата на новаторски или ориентирани към бъдещето идеи“ след 1989, тъй като за него революциите в Централна и Източна Европа бяха „коригиращи“ или „догонващи“. Тяхната цел беше да се даде възможност на обществата от Централна и Източна Европа да получат онова, което западноевропейците вече притежаваха.

Нито пък самите централно- и източноевропейци от 1989 мечтаеха за някакъв съвършен свят, който никога не е съществувал. Вместо това те копнееха за „нормален живот“ в „нормална държава“. В края на 1970-те, когато немският поет Ханс Магнус Енценсбергер посети Унгария и разговаря с някои от най-известните критици на комунистическия режим, онова, което те му казаха, беше: „Ние не сме дисиденти. Ние представляваме нормалността.“ Посткомунистическият лозунг на Михник беше „Свобода, братство, нормалност“. След десетилетия на преструвки, че очакват лъчезарно бъдеще, основната цел на дисидентите сега беше да живеят в настоящето и да се наслаждават на удоволствията от ежедневието.

Централноевропейските елити възприемаха имитацията на Запада като добре утъпкан път към нормалността именно в този смисъл. Но, окуражени от надеждата за присъединяване към ЕС, реформаторите подцениха местните пречки пред либерализацията и демократизацията, и надцениха възможностите за внос на напълно разработени западни модели. Вълната от антилиберализъм, обхващаща централна Европа днес, отразява широко разпространеното народно негодувание по повод онова, което се възприема като обиди към националното и личното достойнство, произлизащи някак неизбежно от този инак напълно искрен проект за реформа чрез имитация.

В Източна и Централна Европа като цяло, еуфорията при срива на комунизма доведе до очакването, че в най-скоро време ще настъпят и други радикални подобрения. Някои смятаха, че би било достатъчно комунистическите чиновници да напуснат постовете си, за да могат централно- и източноевропейците да се пробудят в други, по-свободни, благоденстващи и най-вече по-западни страни. Когато бързото озападняване не се осъществи с магическа пръчица, сред голяма част от тамошните хора започна да си прокарва път едно алтернативно решение. Предпочитаният вариант стана заминаването със семейството на Запад.

Там където някогашните дисиденти в страни като Полша бяха свързвали емиграцията на Запад с неща като капитулация и дезертиране от собствената държавна, след 1989 тази гледна точка вече нямаше смисъл. Една революция, която определя като своя основна цел озападняването, не може да предложи убедителни възражения срещу емиграцията на Запад. Защо младите поляци или унгарци би трябвало да чакат страните им да станат някой ден като Германия, когато още утре биха могли да започнат работа и да отглеждат семействата си в Германия? Демократичните преходи в региона бяха по същество форма на масово преселване на Запад и по тази причина изборът беше само между това дали да се емигрира рано и поотделно, или по-късно и колективно.

Революциите често принуждават хората да прекосяват граници. След Френската революция през 1789 и отново през 1917, след като болшевиките завзеха властта в Русия, хората, които напускаха страните си, бяха победените врагове на революциите. Но след 1989 именно победителите в кадифените революции, а не губещите, бяха онези, които избраха да напуснат. Хората, които с най-голямо нетърпение бяха очаквали да видят промяната на собствените си страни, бяха и онези,

изпълнени с най-силно желание да се гмурнат в живота на свободното гражданство. Ето защо те бяха първите, които отидоха да учат, работят и живеят на Запад.

Невъзможно е да си представим, че след победата на болшевишката революция Троцки би решил да се запише в Оксфорд. Но именно това направи бъдещият унгарски премиер Виктор Орбан, както и много други. Революционерите от 1989 бяха силно мотивирани да пътуват на Запад, за да наблюдават отблизо как работи на практика нормалното общество, което те се надяваха да построят у дома.

Масовият отлив на хора от региона в периода след Студената война, и особено това, че онези, които гласуваха с краката си, бяха предимно млади хора, доведе до дълбоки икономически, политически и психологически последици. Когато някоя лекарка напуска страната, тя взема със себе си всички ресурси, които държавата е инвестирала в образованието ѝ, и я лишава от собствения си талант и амбиция. Парите, които в крайна сметка тя ще изпрати обратно на семейството си, не биха могли да компенсират загубата на личното ѝ участие в живота на родния край.

Освен това изселването на млади и добре образовани хора навреди сериозно, а може би и фатално, на шансовете на либералните партии да се класират добре в изборите. Отливът на младежта може да обясни защо в много страни от региона ние откриваме красиви детски площадки, финансирани от ЕС, но без деца, които да играят по тях. Показателно е това, че [централно- и източноевропейските] либерални партии се представят най-добре сред избирателите, които подават бюлетините си в чужбина. През 2014 например Клаус Йоханис, либерално настроен етнически германец, беше избран за президент на Румъния, най-вече защото 300 000 румънци, живеещи в чужбина, гласуваха масово в негова подкрепа. В една страна, в която мнозинството млади хора копнеят да напуснат, самият факт, че сте останали, независимо колко добре се справяте, ви кара да се чувствате като губещ.

Въпросите на емиграцията и загубата на население ни водят до бежанската криза, която се стовари върху Европа през 2015-16. На 24 август 2015 Ангела Меркел, германската канцлерка, реши да приеме в Германия стотици хиляди сирийски бежанци. Само десет дни по-късно, на четвърти септември, Вишеградската група – Чехия, Унгария, Полша и Словакия – обяви, че квотната система на ЕС за разпределение на бежанци в Европа е „неприемлива“. Правителствата на Централна и Източ-

на Европа не приемаха хуманитарната реторика на Меркел. „Мисля, че това са просто глупости“, коментира Мария Шмит, главната интелектуалка на Виктор Орбан.

Това беше моментът, в който популистите в Централна Европа обявиха декларацията си за независимост не само от Брюксел, но и – далеч по-драматично – от западния либерализъм и неговия етос на отвореност към света. Насъскващите страха популисти от Централна Европа интерпретираха бежанската криза като категорично доказателство за това, че либерализмът отслабва способността на нациите да се защитават в един принципно враждебен свят.

Демографската паника, която бушуваше в централна Европа от 2015 до 2018, напоследък избледнява до известна степен. Но въпреки това ние все още трябва да се запитаме защо тя намери такъв политически запалим материал именно в Централна и Източна Европа, като се има предвид, че на практика в тези страни не са пристигнали почти никакви имигранти.

Първата причина, както споменахме, е емиграцията. Тревогата относно имиграцията се подхранва от страха, че в страната ще нахлуят уж неприспособими чужденци, които ще разредят националната идентичност и ще отслабят националното сцепление. От своя страна този страх се подхранва до голяма степен от неизказаната загриженост във връзка с демографския срив. В периода 1989–2017 Латвия е изгубила 27% от населението си, Литва – 22,5%, а България почти 21%. В Румъния 3.4 милиона души, по-голямата част от тях по-млади от 40 години, са напуснали страната след присъединяването към ЕС през 2007. Съчетанието от застаряващо население, ниска раждаемост и непрекъснат отток на емигранти, е може би реалният източник на демографската паника в Централна и източна Европа. Повече централно- и източноевропейци са напуснали страните си за западна Европа като резултат от финансовата криза от 2008-9, отколкото е цялостният брой на бежанците, които са дошли там вследствие от войната в Сирия.

Степента на емиграция от Източна и Централна Европа след 1989, която пробужда опасенията от национално изчезване, помага да се обясни дълбоко враждебната местна реакция срещу бежанската криза от 2015-16, макар че в страните от региона са се заселили толкова малко бежанци. Можем дори да предположим, че антиимиграционната политика в един регион без имигранти е пример за онова, което някои

психолози наричат подмяна [displacement] – защитен механизъм, чрез който в този случай умовете несъзнателно заличават една напълно неприемлива заплаха и я заменят с друга, която също е сериозна, но значително по-лесна за управляване. Истерията около несъществуващите имигранти, които ще залеят страната, представлява подмяна на една реална опасност (обезлюдяване и демографски срив) с друга, илюзорна такава (имиграцията), чието име просто не може да бъде назовано.

Страховете пред многообразието и промяната, допълнително подсилени от утопичния проект за прекрояване на цели общества според западни образци, са важни причини за източния и централноевропейския популизъм. Травмата, свързана с това, че толкова много хора напускат региона, обяснява нещо, което инак може да изглежда озадачаващо – силното усещане за загуба дори в страни, които са спечелили толкова много от посткомунистическите политически и икономически промени. По същата логика, в цяла Европа районите, които през последните десетилетия са претърпели най-големи загуби на население, са онези, които са най-склонни да гласуват за крайнодесни партии.

Преследвани от страха пред демографски срив, източноевропейските правителства търсят аргументи, с които да накарат недоволните си граждани и особено младежта, да се колебаят дали да се преместят в Западна Европа. Понякога Орбан звучи така, сякаш би искал да провежда политика на затворена държава с помощта на безмилостно налагано вето както върху емиграцията, така и върху имиграцията. И тъй като няма как да постигне нещо подобно, той е принуден да умолява младите унгарци да не се изселват. Но как би било възможно да се убедят младите унгарци, че няма да намерят по-добра родина на Запад, особено когато собствените политики на Орбан унищожават повечето шансове за водене на удовлетворителен, творчески живот в страната?

Популистите във Варшава и Будапеща изглежда са превърнали бежанската криза на Запад във възможност за пропагандиране предимствата на Изтока. Според тях гражданите ще спрат да напускат само ако Западът би изгубил притегателната си сила. Охулването на Запада и обявяването на институциите му за нещо, което „не си струва да се имитира“ може да се обясни като въображаемо отмъщение, родено от негодуванието. Но то е снабдено и с допълнителната полза от обслужването на първостепенния политически приоритет в региона – възпирането на емиграцията. Популистите негодуват срещу начина, по който

Западна Европа е посрещнала африканците и хората от Близкия Изток. Но истинското им недоволство идва от това, че западните членове на ЕС са отворили вратите си за централните и източни европейци, което потенциално лишава региона от най-продуктивните му граждани.

Цялата тази дискусия ни довежда до основна идея на съвременния нелиберализъм. Противно на много съвременни теоретици, популистката ярост е насочена не толкова срещу мултикултурализма, колкото срещу индивидуализма и космополитизма. В политическо отношение това е важен момент, защото, ако бъде приет, това ще означава, че популизмът не може да бъде преборен чрез изоставяне на мултикултурализма в името на индивидуализма и космополитизма. За нелибералните демократи от Източна и Централна Европа най-голямата заплаха пред оцеляването на бялото християнско мнозинство в Европа е неспособността на западните общества да се защитят. А те не могат да се защитят, защото управляващият индивидуализъм и космополитизъм уж ги заслепяват за заплахите, пред които са изправени.

Нелибералната демокрация обещава да отвори очите на гражданите. Ако либералният консенсус през 1990-те години касаеше индивидуалните законови и конституционни права, днешният антилибералният консенсус е, че правата на застрашеното бяло християнско мнозинство се намират в смъртна опасност. Според тях, за да се защити крехкото господство на това обсадено мнозинство срещу коварния съюз между Брюксел и Африка, ще бъде необходимо да се замени воднистия индивидуализъм и универсализъм, който му е бил вдъхнат от либералите, със собствена политика на мускулеста идентичност или групов партикуларизъм. Това е логиката, с която Орбан и лидерът на PiS Ярослав Качински се опитват да разпалят вътрешния ксенофобски национализъм на сънародниците си.

Окончателното отмъщение на централните и източноевропейските популисти срещу западния либерализъм се състои в това не просто да отхвърлят идеята за имитиране на Запада, а да я преобърнат с главата надолу. „Ние сме истинските европейци“, твърдят многократно Орбан и Качински, и ако Западът би искал да се спаси, той ще трябва да имитира Изтока. Както Орбан каза в една от речите си през юли 2017: „Преди двадесет и седем години тук, в Централна Европа, ние вярвахме, че Европа е нашето бъдеще; днес вече вярваме, че ние сме бъдещето на Европа.“

Иван Кръстев е политолог и председател на Управителния съвет на Центъра за либерални стратегии, София. От април 2004 г. той е изпълнителен директор на Международната комисия за Балканите, председателствана от бившият министър-председател на Италия Джулиано Амато.

По плодовете им ще ги познаете
Автор(и): Златко Енев

Шведската феминистка Лив Стрьомквист, книгата-комикс „Плодът на познанието“… и поредната битка за незнание

Ще започна този сравнително важен за мен текст с цитат на вечнолюбимия Казандзакис. (Смях се и плаках със Зорбас преди около четиридесет години, но това „Варда от жени!“ се е закотвило в паметта ми накриво и до гроб! Така поне ми изглежда.)

Та, да си припомним:

> *Виждал ли си някога, началство, пръч, след като е покрил няколко кози? Текат му лигите, помътняват очите му, гуреляват, кашлюка, пресипва, не може да се държи на краката си. В такъв хал изпадал често пъти и горкият Зевс. Прибирал се в*

къщи на разсъмване и казвал: „Ах, кога най-сетне и аз, Христе боже, ще легна да се наспя? Не мога вече да се държи на краката си!“ — и току бършел лигите си.
Но изведнъж дочувал въздишка — долу на земята някоя жена отмятала завивките, излизала на терасата си, въздишала.
И веднага сърцето на Зевс се разтапяло от умиление. „Ах, ах, трябва да сляза пак на земята, горкият аз, една жена въздъхна, трябва да сляза да я утеша!“
Докато накрая жените го разсипали, не му държал вече кръстът, захванал да повръща, схванал се целият и гибердясал. Дошъл тогава наследникът му, Христос, видял хала на предишния бог и рекъл! „Варда от жени!“

Боже господи, да се смее ли човек, да плаче ли? Толкова много мъдрост, а всъщност прикритото ядро на идеологията на християнския Запад, уловено в няколко изречения, изтипосано, издокарано, че и със щипка сол посипано отгоре. Именно това „Варда от жени!“, повтаряно, потретвано и похилядвано от десетки, стотици – а всъщност безброй много – учени и не чак дотам учени мъже, е фразата, която по мое усещане задава тона и патоса на малката книжка, която бих искал да ви представя днес. Смешна, пъстра, непослушна и луничава книжка. Една книжка, писана от Пипи Дългото чорапче, но вече след като е пораснала, напук на всички хапчета за непорЕсване, ако пък си припомняте това друго чудо на човешкия дух и стремеж към свобода и независимост, шведската Библия „за деца“.

(Пред)историята

Бях изключително поласкан и немалко удивен, когато Манол Пейков – български издател и – напоследък – все по-чест събеседник, та дори и малко нещо приятел, ми изпрати електронен екземпляр на „Плодът на познанието„, с кратичката молба „да напиша нещо“. Бях вече прочел книжката в английски вариант, бях дори успял да я „подредя“ в собствения си мисловен библиотечен шкаф – („поп-феминизъм“, вариация на тема „Вулва“, виж Миту Санял), след което вече се канех и да я позабравя. Така де, съчувствам ви, мили сестри, но вашата борба не мога да водя, имам си достатъчно собствени ядове!

Но поканата на Манол изведнъж пробуди у мен нещо далеч по-силно от суетното чувство на задоволство, че някой ме е „почел“ с вниманието си. Зачетох се отново, замислих се – и някак постепенно започнах да провиждам, че задачата да се представи тази книга съвсем не е толкова проста, колкото ми се е привиждало в началото. И причината за това далеч не е само във факта, че тя подскача „като козле“ от хилядолетие в хилядолетие и от (свръхсложна) тема на друга такава. Основната причина за трудностите, свързани с представянето, идва от това, че е изключително лесно „Плодът на познанието“ да бъде възприет(а) като нещо, което всъщност тя НЕ Е.

Та с това и мисля да започна. Какво точно тази книжка НЕ Е.

Първо: това НЕ Е книжка за „онази там работа“. Не е книжка за женския полов орган, във всичките му физиологични или културологични измерения, макар че за тях се говори надълго и нашироко в немалко картинки и части от книгата, в съгласие с основните постулати на попфеминизма. Или, ако бихте искали да го възприемате като нещо такова, то и „Малкият принц“ вероятно би се оказал ръководство по развъждане на рози. Защо пък не, нали и за това се говори в него?

Второ: това не е и книжка за „сексуално просвещение“. След ядовитите дискусии около образователните брошури на фондация „ПУЛС“ и чутовната пернишка борба срещу тях, няма нищо чудно в това, че немалко читателки я възприемат именно в такъв дух. Ми бори се момичето за свобода и сексуално просвещение, какво толкова? И правилно, на такава възраст е. Само дето моята собствена май вече нещо е поотминала. Къф секс, кви пет лева, когато гнездото ми е пламнало от четири страни бе, момиче младо?

Трето: това не е книжка, която се опитва да разбули социалните табута около отношенията между двата пола, като постави „в един кюп“ и мъжките, и женски табута (прочетох и такава интерпретация някъде в мрежата). Не е книжка, която казва нещо от рода „абе, мъже, жени, все тая; стане ли дума за секс и свобода, мани, мани, мазалото е едно и също навсякъде“).

Е добре, но за какво тогава Е тази книжка?

Ами просто е, мисля си: това е книжка за тоталното избутване, изтласкване, изличаване, на женскостта и женствеността от мисловните хоризонти на всички ни – и мъже, и жени. Това е книжка за невидимостта на „женското“ във всички сфери на човешкото съществуване,

които имат нещо общо с авторитет и власт (забележете, че на английски език и двете неща се обозначават с една и съща дума).

Не знам дали самата авторка би се съгласила с една толкова широка интерпретация на собствената си творба, но пък и не откривам никакъв по-малък общ знаменател, под който да могат да се сведат отделните части и послания на малката книжка. Защото в нея става дума за удивително множество от идеи, о да!

Хм, така ли? Да започнем тогава по ред, викам.

Реалното съдържание

Започва книжката с гневно изреждане на „седмината най-големи виновници“ за охулването на женскостта и женствеността (по мнението на Стрьомквист, разбира се). Биха могли да бъдат и седемстотин, предполагам – с все същия ефект на безумна недостатъчност. Няма как да се изредят всички, дори и ако човек би се опитал да се ограничава само до големи и значителни исторически фигури. В края на краищата онова „Варда от жени“ не е просто шегичка някаква, това е едно от основните скрити послания на християнството, поне в институционализираната му форма. И причината за това, най-вероятно, лежи в монополистичните претенции на църквата за абсолютна власт не само над мисловния, но и над онова, което днес бихме нарекли „подсъзнателен“ свят на всеки християнин/всяка християнка. А сексуалният копнеж (ненавиждам думичката „нагон“) без съмнение е нещо, което влиза в силна конкуренция с *пред*писанията на Писанието, пък дори и само в най-базисната му, десет-точкова форма. „Не прави това, не прави онова... Бе аз мога ли ти... или не мога?“ Една подобна мисъл, естествено, е напълно недопустима от гледната плоскост на който и да било що-годе свестен християнски мислител – и Блажений му Августин, с всите му добре известни мерци, е отлична илюстрация към гореизказаната теза. „Ами не може, просто няма как, не става, и душата в рая – и оная работа вътре“. Това май го знаем всички, и без повелите на Библията.

Е дотук хубаво, но защо пък точно жените са били нарочени за жертви изкупителни? Защо само тяхната сексуалност е била открай време идентифицирана с попълзновенията на Нечестиваго, защо само те са били тормозени и горени на каквото си поиска човек, само защото имат там, на едното място, някакво парченце плът, дето се разраства неимоверно при сексуална възбуда? Бе знам ли? Но някак от само себе си ми идва едно такова простичко, да не кажа просташко, обяснение: „ами защото не могат да се бият, защо?“ А се опитай да изгориш някой мъж на клада, щото му се увеличавал някой си телесен орган при сексуална възбуда, пък да те видя тогава! Така де. Някои исторически феномени си имат пределно простички обяснения, ако питате мен. Инак за какъв чеп ни е бръсначът на Окам?

Оттук нататък нещата стават по-малко абстрактни и далеч по-нагледни. В следващата част от книжката си порасналата Пипи ни занимава с принципното несъществуване на женския полов орган, поне що се отнася до измеренията на „по-високите сфери“ като културата, изкуството и самия език, в края на краищата. Тезата е добре позната, тя е един от крайъгълните камъни на поп-феминизма, а освен това е и под-

робно разработена в една друга, предишна книга с подобна насоченост и патос – „Вулва„на индийско-германската културоложка Миту Санял, която е и основен източник на вдъхновение за Стрьомквист в тази част от комикса. Нещата са пределно прости: всяко момченце на този свят израства с простичкото и базисно знание, че има между крачетата си нещо важно, и това нещо се казва „пишка“. А какво точно имат момиченцата? „Маргаритка“, „шушулка“ или просто „онова там долу“? Хм. Сега май я оплескахме сериозно, защото – така поне ни учат лингвист(к)ите и семиот(к)ите от последните няколко десетилетия – едно нещо, което няма име, не може и да съществува в човешкия свят. То е нещо като призрак, привидение, мъглявост някаква. Всичко друго, но не и възможен източник на идентификация, на нещо, с което да свържеш някакви основни аксиоми относно самата себе си. „Петърчо е човек С пишка, а аз съм човек БЕЗ пишка“. Точка.

Ако всичко това ви се струва наивно, несериозно и дори малко скучно, то замислете се за миг над факта, че определенията за женскостта на някои от най-големите мислители на модерността, сред тях и архимандаринът Зигмунд Фройд, са точ-в-точ такива. „Мъжът е същество с пенис, а жената е същество без пенис“. И не само това, ами и същество, измъчвано от копнеж по пениса, от завист по това, че си няма и то, горкото, какво да дърпа нощно време под завивката. Егати и съдбата, юродива, та пре-юродива!

И най-ядното в случая е, че всичко това далеч не е било такова през цялата история на човечеството. Ама изобщо не е било! В един момент, някъде към страница четирийста, милата Лив ни хваща за ръчица и повежда през „люлката на човешката цивилизация“, за да ни покаже, с помощта на ред малко така поизчервяващи фотографии, множество изображения на широко раззинати вулви, издялани най-вече в камък по времена, дето ги помнят само нашите гени, но без да са изгубили нито йотичка от мощната си сугестивна сила. Днешната мъжка лудост по „големите патки“ очевидно е била предшествана от друга такава, по големи... така де, знаете думичката, хайде да не се препъваме в непечатаеми слова тук. И защо не? Ако питате мен, разбираема причина няма никаква (освен църковно-християнския мерак за тотален контрол над душите и подкоремията на хората). Изчезнали са тия неща от културите, че и от некултурите ни даже, изличени са без следа – и множество жени с право виждат в това поредна несправедливост, поредно неравенство, пореден повод за гняв и бунт. И кво сега – работим и блъскаме по равно, а накрая само вие можете да си развявате каквото си поискате на всеизложение, докато нашата половина за друго освен гнусни смехорийки не става, така ли? И кой го е казал това? Кой го е разпоредил? Бе аз мога ли...

И така стигаме до частта, в която авторката ни онагледява множеството недоразумения, че и баш-така грубички невежества, произтичащи от факта на принципната невидимост на вулвата. Така де: едно нещо, което не съществува, няма как да бъде източник и на удоволствие, не е ли така? Като как тъй някаква си дупка може да води до силни, мощни, насладителни емоции? Естествено, че такъв влак няма! Женски оргазъм, ама де, де. На жената работата ѝ е да произвежда деца, останалото е от Юродиваго (с което пак се завръщаме там, откъдето започнахме)! Варда от жени!

Картината, не ще и дума, е малко така тъжна, братя и сестри. Що народ се е изредил да затвърждава, че именно сексуалността е основното поле, на което се демонстрират разликите между мъжете и жените, не ти е работа! „Жените са движени от тялото, а мъжете от разума“. Или точно напротив: „Сексуалността на жените е много слаба, докато онази на мъжете е мощна“. С две думи, както и да бъдат описвани – дали като жрици на греха, или като фригидни ледени фигури, жените все го отнасят. Естествено, че ще е така. А как иначе ще ми работи дистанционното, тоест да запокитя чехъла си в пространството, а булката да ми го

донесе обратно, плюс салата и ракия? Такива, или някакви подобни, ще да са били скритите мотиви на всички юнаци, дето са ги умували тия премъдрости в хода на вековете. (Е хубаво де, може и да е било водка и краставичка, в зависимост от географските обстоятелства).

Следват обширни информативни части, в които е представено постепенното откриване на ... клитора. Тук вече наистина зяпнах, не от притеснение някакво пуританско, ами просто защото осъзнах колко малко знам всъщност по темата. Ще ми повярвате ли, ако ви кажа, че този тъй деликатно-важен за женското (а значи нашето собствено) щастие орган, е бил подробно описан, изследван и в някакъв смисъл разбран... едва през 1998? Е, това пък не можех да си го представя, честно? 2000 години след Христа ние не сме имали реална представа дори за размерите и връзките на този тайнствен орган. Че то не било само пъпка някаква, ами гигантско коренище, дето отива директно горе в мозъка, че си имало крачета, че приличало на камертон... Всичко това НЕ СМЕ го знаели буквално до вчера? Ей Богу, трудно ми беше да го повярвам. И не само това, ами в шведските учебници от 2006-та, примерно, клиторът все още се описва като нещо „с дължина около един сантиметър“. А как е у нас, всъщност? В смисъл, то си е ясно, че българският клитор ще бъде или най-големият, или най-загубеният на света, но описание някакво, представа някаква за него, дава ли се на подрастващите? Ало, Перник?

Изгубих ли ви някъде по пътя? Охоо, ами ние едва започваме!

Защото следващата глава – в пълен цвят, за разлика от предишните – се занимава с въпроса за Срама и всичко, което той води след себе си. И започва тази глава с една мисъл, която си струва пълното цитиране:

> *Веднъж прочетох в една книга, че разликата между вина и срам е, че чувстваме вина за нещо, което сме направили, но срам чувстваме заради това какви сме.*

И се започва тя! Многообразните форми на чисто женския срам – непознат и при всички случаи нелесен за разбиране за средния мъж, който никога не е бил принуден да ходи с мокро дъно на панталоните през зимата, или да се чувства потънал в земята от срам при първата среща с „онова там долу“ в някое порнографско списание (обичайната придружителна дума е „разчекната“, както знаят повечето от нас). И безсилното заключение: *„Всеки път същият страх, същият ужас!“* Гнусливостта на повечето мъже пред женското кръвотечение. „Никой в училище не искаше да ползва тази тоалетна. Наричаха я ‚мензисната тоалетна‘„.

И какво е решението? Ами, просто е: затваряме очи и си казваме, че това го няма. То не съществува. Не е наш проблем. Не ни интересува. Те да си се оправят. Бе кой му пука!

Като тийнейджър ли говоря? Или като средностатистически български мъж? Кво? Да *говорим* с тях? За кво бе, за мензис? Бе аз мога ли или...

And so it goes...

Женското кръвотечение – една от малкото разлики между двата пола, които са свързани с директни, инстинктивни усещания за „гнусота“ и „нечистота“, е обект на обширно разглеждане в следващата част от книгата. Признайте си, че ви догнуся мъничко, а, читатели-мъже? Само преди няколко дни чух или прочетох някъде съобщение, че преди месец или два за пръв път в Индия е осъден мъж за преднамерено убийство, защото е заставял сестрата на жена си (това балдъза ли се казваше, забравил съм вече)... Та, заставял я значи юнакът, да спи в плевнята на двора когато „ѝ дойде“, щото иначе като нищо ще ги зарази с нещо си. И починала, нещастницата, от пневмония. Такива работи. Ха сега продължавайте да си се гнусите. Ваша си работа.

Ха! Оказва се, за пореден път, че всичко това май е изглеждало доста по-различно във времената, които сме свикнали да наричаме „зората на човечеството“. Че женското кръвотечение е било не само „не-противно“, но дори май свещено, подчинено на сили и енергии, излизащи далеч извън обсега на нормалното човешко съществуване (лунни фази, приливи, отливи), а значи много тайнствени, много сакрални някак. *„Има милион примери за първобитни народи, които са свързвали мензиса с религиозното, магичното, екзистенциалното.“* И коя е била причината всичко това да престане и изчезне от културите ни? Патриархалните религии. И неизбежно свързаната с тях борба за власт.

Ууф, започвам яко да се уморявам вече. Следващите до края страници, в които темите за менструацията и предменструалния синдром (ПМС) са буквално разчепкани до дупка, ме преизпълниха с все по-тъжна умора. Много тормоз, много нещо. Пък и, да си призная, в един момент, искам или не, започвам да се чувствам сериозно виновен. Знам, че на това място много мъже (че и жени) сигурно ще възкликнат „Ами аз за какво ти говоря? Всички тия приказки това и целят – да ни накарат да се чувстваме виновни, та след това да започнат да си ни яхат както си искат! Така де, ние като сме мъже (или анти-феминистки), да не би доматите да ги ядем с колчетата?“

Е, за това вече не ми се спори. Давам право на всеки/всяка от нас да избира свободно призраците, от които ще предпочита да се страхува. А що се отнася до мен, аз предпочитам да обръщам очи към собствената чиния. По-лесно ми е така, някак по-удобно. И, за да довърша тук наблюдението си, бих искал да ви представя онези аспекти от невидимостта не женската невидимост (успях ли сега да ви заплета, а?), които ми се струват особено важни, особено актуални, за днешна България. Те не се откриват непременно у Лив Стрьомквист, но това едва ли е за учудване, като се има предвид, че тук ще говоря вече не за социо-биологични предразсъдъци, препятствия, спънки пред идеята и идеала за равенството на половете, а за чисто културни, езикови такива. Прочее, преценявайте сами.

И едно (може би ненужно) допълнение

Прочетох днес във Фейсбук една такава рецензия на „Плодът“ (от Надежда Цекулова, българска журналистка, която нямам честта да познавам, но чието мнение вземам силно сериозно):

> *От няколко дни Манол Пейков пуска отзиви за новата книга на „Жанет 45“ и аз сега се чувствам малко неудобно. Налага се да споделя усещането си за книгата след хора, чието професионално перо ме кара да се чувствам недодялана и твърде улична в изказа, асоциациите и мислите си. Но пък, Лив Стрьомквист е за всички, и се надявам този текст да има своята публика и своя смисъл.*
>
> *Седнах да чета „Плодът на познанието“ в деня след една дискусия за нуждата от сексуално образование в училище. Събрахме се със съмишленици, поговорихме как трябва да бъде, и че липсата на здравна и сексуална грамотност — като при всяка грамотност — ограбва целия живот на човека и може да бъде причина да го съсипе напълно и да го обримчи с ненужни страхове, скованост и травми. Като че ли не формулирахме достатъчно ясно целта да се изостри общото ни внимание, да ни насърчи да споделяме убежденията си на глас — не само за здравното и сексуалното образование, но и за правата на децата, правата на жените, правата на уязвимите и на хората изобщо, необходимостта от публични политики, базирани на наука и доказателства, необходимостта от защита на това, което някак бяхме свикнали да наричаме „нормално“.*
>
> *В същия този ден научих, че някакви хора се интересуват какъв секс предлагам (защото защитавам нуждата от сексуална грамотност), и че заради това си убеждение следва да бъда класифицирана като сатанистка и изпратена на о. Персин.*
>
> *Та в този контекст разтворих „Плодът на познанието“.*
>
> *Няма да се спирам върху конкретни аспекти от съдържанието, защото аз не съм литературен критик, и не искам да се преструвам на такъв. За мен, като човек, който се занимава с журналистика, активизъм и човешки права, „Плодът на познанието“ е невероятна сатира, изключителен учебник и ефективно оръжие.*

[...]

При което ме порази следната пределно проста мисъл:

Цитирам само едно изречение от горния текст, в което според мен се отразява цялата огромна нужда от именно онзи вид просвещение, който насърчава книгата на Стръмквист. Защото тук става дума далеч не само и единствено за секс. Самият аз бих казал, че сексът дори не стои на първо място. Тук става дума за културни модели и начини на мислене, говорене и поведение, утвърждавани в хода на много векове. Начини, които самите жени са интернализирали (възприели като нормални) до такава степен, че дори не ги осъзнават. В ни най-малка степен.

Та, за какво говоря? На едно място в рецензията си Надежда пише:

„...защото аз не съм литературен критик, и не искам да се преструвам на такъв“

Забелязвате ли ДРЕБНИЯ детайл, че дори една жена, която очевидно възприема тази книга и нейните послания като нужни, полезни, важни, изобщо не си дава сметка за това, че говори за себе си в МЪЖКИ род, когато стане дума за неща, които звучат „неавторитетно“, ако бъдат произнесени в женски? Разбира се, ЕДИНСТВЕНО правилното говорене — и мислене — в случая, би било

...защото аз не съм литературнА критичКА, и не искам да се преструвам на такАВА“.

Всичко останало е мълчаливо признание, че, „Абе, можем да си приказваме и бърборкаме каквото си поискаме, но си е друго нещо да си мъж. Еееех, ако можеше и аз така...“

Моля, ви, не ме разбирайте погрешно. Това е упрек или критика НЕ КЪМ самата Надежда, а към властващите в българския език граматически и мисловни форми, които очевидно поставят мъжкото далеч над женското във всички сфери на живота, свързани с някакъв вид авторитетност и власт. Помислете само, колко хиляди пъти сте чували фразата „българинът това, българинът онова“. А къде остава българката? И защо никой, ама абсолютно никой, не е в състояние да отбележи това чудовищно потискане на всички женски форми на словес-

ността както в официалния, така и в ежедневния език на тази страна?
Защо? Колко време трябва да мине, преди САМИТЕ ЖЕНИ в България най-после да осъзнаят, че доброволно поддържат — и дори се борят за — собственото си потискане? Колко още време ще върви тази поредна борба за робство?

Спирам дотук, защото рецензията стана прекалено дълга, пък и не виждам нужда от чак толкова много обяснения. Между другото, под тези два коментара във Фейсбук се завихри мощна дискусия, която може би ще публикувам по-късно в коментарното поле под текста. А дотогава – всекиму своето, нали така?

Благодаря ви – и лека нощ!

Берлин, февруари 2020

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (4)

- **21-02-2020|Златко**

Интересно наблюдение на Златко Ангелов, писано във Фейсбук:

> *Манол Пейков откликна на интереса ми като ми изпрати екземпляр от „Плодът на познанието“ (Жанет45, Пловдив 2020). Тук са моите две стотинки по темите, които тази навременна книга повдига:*
> *На мен лично тази книга ми е скучна. Причината? В дисекционната зала съм показвал на студентите си толкова пъти нещата, за които тя говори. Също от малък ми е било ясно, че менструацията е свързана с възпроизводството на човеци. И от сексуалните ми отношения с жени, които са споделяли с мен преживяванията си, съм разбрал, че удоволствието за тях е сложно емоционално преживяване, за което мъжът трябва да положи специални грижи по време на секса, но и във всекидневието. Познавайки мъжката природа обаче, не се учудвам, че много жени прибягват към секс със жени, за да изпитат оргазъм.*
> *Но това е една страхотна книга. Защо? Защото ИЗОБЛИЧАВА мъжкия модел, който управлява сексуалните нрави във всички общества. Една разлика между западните общества и българското, според мен, е в това, че в България няма да се намери авторка, която да създаде толкова откровен и необходим комикс. Друга разлика е, че в България няма критична маса жени, които да предизвикат и изискват тяхната сексуалност да бъде уважавана, разисквана и поставена наравно с мъжката. Елементарно е такава книга да бъде схващана като инструмент на феминизма. Нека приемем, че терминът феминизъм се отнася до политическото движение от 60-те и 70-те години на 20 век, което раздвижи женското самосъзнание, формирано насилствено по мъжкия модел, и което предшества активизма на #MeToo, който е следващата стъпка в разобличаването на мъжкия модел. Моята дефиниция за това, което става — и трябва да става навсякъде — и което е съдържание на „Плодът на познанието“, е, че е настъпило време мъжете да се изравнят с жените. Погрешно всички клишета на движението за равен-*

ство твърдят, че жените трябва да се изравнят с мъжете. Не! Мъжете трябва да признаят, че няма нищо, което да ги прави по-важни или с повече права, включително сексуални, от жените. Мъжете трябва да приемат, че времето на техния модел е изтекло и трябва да се замени с модел на пълно равенство. Мъжете трябва да си признаят, че са „по-слабия пол“ — нещо, за което има категорични биологични доказателства.

Затова моят въпрос към издателите и всички жени, участвали досега в дискусията, е: за кого е тази книга? За жените или за мъжете? Отговорът „и за двата пола“ би бил отбиване на топката. Писана от жена, тя изглежда като че ли е предназначена жените да получат образование за езика, с който да търсят освобождение и равенство в сексуалните си отношения. Но под нейния неутрален призив за езикова грамотност — и разкрепостеност — се съдържа мощен упрек към мъжете с авторитет, които са вменили в културата табутата, утвърждаващи сексуалната второразрядност (и поради това подчиненост) на жените.

Доколкото мога да следя дискусията, предизвикана от Манол Пейков, досега от книгата са развълнувани предимно жени. И то интелигентни, професионални жени, които са запознати със сексуалността и на двата пола, както и със социалната роля на секса. И се питам дали третата разлика между западните общества и България няма да се окаже слабия интерес към книгата у нас и от жени, и от мъже? За мъжете съм сигурен, но дали жените ще опровергаят песимистичното ми предвиждане, че у нас тази книга е сериозен търговски риск за издателя?

Фокусирането върху езиковата страна на неравенството излезе, поне засега, извън сферата на женската сексуалност и нейното езиково обозначаване. Въпросът, според мен, не е, че езикът ни е сексистки. За просташки и по мъжки долнопробно вулгарен да не говорим! Въпросът, който е време да си зададем, е ЗАЩО е сексистки? Отговорите на Стрьомквист в книгата са пределно ясни: патриархалния модел, поддържан от мъже-авторитети, включително и дядо Фройд. Има ли податки, че този патриархален модел в България започва да се пропуква?

Интересът и отзвукът на „Плодът на познанието“ може би ще отнеме от реторичността на въпроса ми. Засега не съм оптимист.
Риск или не, хвалена или недолюбвана, тази книга е удивителна културна придобивка. В нея за всеки има по нещо. Дори и за онези, които знаят всичко и имат задоволителен сексуален опит. Дори и за онези, които не знаят, че думите вулва и клитор са също толкова медицински, колкото и лабиа. И че устно-пластика няма как да замени термина лабиопластика. Впрочем, пластичните хирурзи много трудно рекламират своите услуги, понеже по цял свят не е прието да се показват снимки на вулвата. Но най-много има за балканските мъжкари, стига да искаха да четат.
А пропо вулва, дали в България би било възможно да се гледат епизодите от серията на Гуинет Палтро The Goop Lab, където жени показват вулвата си и оргазмите си? Ако да, това би било следващата стъпка в сексуалното освобождаване на жените след „Плодът на познанието“. Размечтах се. Моля за извинение.

- **25-02-2020|Павел Павлов**

Възможно е все пак някак си да се уравнят политическите права на мъжете и жените, но е абсолютно невъзможно те да имат равни биологични „права“.

- **25-02-2020|Златко**

Мда. Остава само да ни обясните какво точно представляват тези „биологични права“ и какви са пълномощията, които те дават. Философ.

- **26-02-2020|Павел Павлов**

Според доклад-изследване на екип от Пентагона, жените служещи в американската армия воюваща на фронта в Афганистан не могат да се справят когнитивно и физически със задълженията си. Изводът на докладчиците е че жените не могат да воюват на фронта и препоръката е те да бъдат изтеглени в тила. Този случай показва, че биологията си казва решаващата дума когато трябва да се дадат или отнемат политически права.

Дискусия за Народния съд
Автор(и): Клуб „Маргиналия“

В редовния ни клуб „Маргиналия“ поканихме политолога проф. Антоний Тодоров и младия историк д-р Димитър Атанасов за дискусия по теми, свързани с публичните реакции около 1 февруари –денят за възпоменание на жертвите на комунизма. Двамата участници заедно с модератора Юлиана Методиева потърсиха отговори на въпросите:

— Защо общественото мнение намира за нормално имената на палачите и на жертвите да са изписани на Мемориалната плоча

— Кои са причините да замре у нас дебатът имало или не фашизъм в България и кои са истинските измерения на антифашисткото движение в България

— Откъде следва дефицитът на емпатия към страданията на евреите у нас и към близките на депортираните 11 343 еврейски граждани от Македония и Беломорска Тракия, изпратени от пронацисткото управление на царя и Богдан Филов в концлагера Треблинка

Понятията „фашизъм“ и „антифашизъм“ парят, хапят, ние бягаме от тях

Юлиана Методиева: Добър ден! Поводът за това издание на клуб Маргиналия е поредното церемониално отбелязване на първи февруари – ден на почит към жертвите на комунизма. В публичните си участия десни политици, интелектуалци, граждани даваха твърде едностранна оценка за смисъла и ценността на датата, свързана с трагичното събитие – произнасяне на присъдите на Народния съд. Тревожи ме това, че малцина четат имената от паметната плоча[1] пред която се

1 Денят за почит към жертвите на комунизма е определен като такъв по предложение на президентите на България Желю Желев и Петър Стоянов. Президентът Росен Плевне-

полагат цветя и венци. До имената на осъдените от Народния съд виновници за про-нацистката система у нас („цветът на нацията“ според десния мейнстрийм) стоят имената и на невинно избитите („жертвите на комунизма“). Виждате ли проблем в това?

Проф. Антоний Тодоров: Гледа се еднозначно, защото може би повечето политици и общественици така да са свикнали. От преди много време ние също имахме една еднозначна история, която не подлежеше на кой-знае какви нюанси или допълнения и дори спорове. Разбира се, че има проблем, веднага ще го кажа – проблемът е точно, както го формулира ти – имената върху този паметник. Не само че сред тези имена има хора, които биха се обърнали в гроба, ако видят че са се намерили на едно място. Там има дейци на Земеделския съюз, антифашисти, които са пострадали после, по времето на комунизма, които са били преследвани от същите тези, които са на същия паметник – които съжителстват със същите тези фашисти, нека ги наречем, български, които са ги преследвали тях самите. Да не говорим, че на паметника има имена на хора, които всъщност не са били убити! Така че, как да кажа, този паметник беше направен, разбира се, трябваше да има такова място, на което хората, които биха желали, ще отдадат почит на загиналите в тези репресии, но не може той да смесва толкова набързо и безкритично какви ли не имена. От друга страна можем ли да направим паметник, и как би изглеждало това в други европейски страни, на хора, които са отявлени виновници за съюза на България с нацистка Германия и за провеждането на цялата пронацистка политика в България по време на Втората световна война? Не само не е редно – не е морално. То не носи добър знак. Все едно да си представим един официален паметник на маршал Петен във Франция. Видяхме какво се случи в Испания – социалистическото правителство реши нещо, което никой не смееше да направи, а именно – да изнесе тленните останки на Франциско Франко от един мавзолей, построен в негова чест и представен като мавзолей на всички паднали в Испанската гражданска война. Направи го просто защото това беше място за поклонение пред един отявлен диктатор. Мисля, че по историята си заслужава да продължаваме да говорим, но това смесване, приплъзване, подхлъзване – всъщност има един обективен резултат, който е много лош – оневинява. Оневинява откровени винов-

лиев обявява 1 февруари за дата от национално значение и утвърждава тържествената церемония.

ници за репресии, преследвания – срещу евреи, срещу инакомислещи, срещу всякакви други...

Юлиана Методиева: Сред имената, които Вие изброихте има такива и на антифашисти. Остаряла и неадекватна дума ли е антифашизмът? А българският фашизъм?

Антоний Тодоров: Както антифашизъм може да бъде оправдание за онези, които по времето на комунизма прилагат същите методи спрямо опозицията, по същия начин антикомунизмът не може по никакъв начин да оправдае тези, които са откровени фашисти. Хитлер е бил антикомунист, това не го прави по-добър. Това искам да кажа. Тази игра с непълно прочетената история е крайно време вече да приключи.

Юлиана Методиева:

Господин Атанасов, Вие не само че сте автор на Маргиналия, но и сте представител на едно младо поколение затова ми е любопитно да ни кажете какво се случва с българската историография? След първи февруари в известното предаване „История БГ“ по темата за Народния съд[1], участваха историци, ваши колеги, може би и учители. Те не използваха нито веднъж думата нацистка България, колаборационистка България. Какво означава това?

Димитър Атанасов: Първо да кажа няколко думи във връзка с паметника и с това смесване на имена и възгледи и парадигми на хора, които наистина вероятно на живо дори не са се намирали в едно и също помещение без да се скарат. Всъщност всеки един паметник е плод на някакъв замисъл, тоест някакви хора са се договорили, измислили са го да изглежда някак, подчинили са го на някаква концепция, след което са го направили. Тоест ние първо трябва да видим какви са намеренията, кои са хората и какви са намеренията им. Опасявам се, че в последно време, последните 20-ина години, паметниците в България се правят без задълбочено проучване, без участване на истински експерти, в крайна сметка.

Юлиана Методиева: Паметната плоча за жертвите на комунизма е дело на инициативна група от клуба на Репресираните, партийни лидери от СДС, общественици. Те именно приветстваха решението на Конституционния съд през 1996 г. за отменяне на присъдите на Народния съд. Бих могла да обобщя, че същите хора прокарваха през цялото

1 **История. бг** – Народният съд. Участват: Даниел Вачков, Михаил Груев, Ивайло Знеполски, Ивайла Александрова.

време тази еднозначна, черно-бяла линия, която проф. Тодоров преди малко описа.

Димитър Атанасов: На това настоявам. И също тази линия, с която започнахме. Тоест разграничаването на разните видове антифашистки претенции и опитите за усвояването на полето на антифашизма от разни играчи. Същото нещо, само че с обърнат знак, стана и в началото на 90-те, когато отменянето на присъди от Народния съд беше изравнено с много разни други неща, които далеч не бяха толкова обезпокоителни. Плод на резултат от този процес на измиване на биографии, на хора, които наистина са страдали невинно, станаха и такива, които далеч не са били толкова безобидни. Опасявам се, че тук всъщност хвърлям камък в собствената си градина, казвайки че ролята на експертите не само е недоизпълнена – тя въобще не е начената да бъде изпълнявана. Доколкото тъкмо експертите са тези, които поддържат едно поле с крайно размити понятия. Ние до днес говорим за българската историография, до днес ние не сме провели качествен дебат във връзка с това какво е нацизъм, какво е фашизъм, какви са българските проявления на тия движения и явления.

Юлиана Методиева: Ще ви върна отново към предаването „История.бг“. Участниците в него олицетворяват парадигмата на историографията ни през последните 20-25 години. Проф. Даниел Вачков от БАН, доц. Михаил Груев, директор на ДА „Архиви“ са представителни за тази парадигма. Виновни ли са, невинни ли са, нека да изясним!

Димитър Атанасов: Вижте, аз тук ще бъда максимално радикален и ще кажа, че няма невинни. Тоест онзи, който си е прикачил названието „историк“, и не се е опитал да съучаства в това изчистване на понятийните обмени, в това уточняване какво разбираме под тия понятия – всеки такъв е виновен. В това число и моя милост. И аз не съм дал необходимия дан, признавам си го. Но, вижте, до голяма степен всъщност тази неуточненост, тази мъглявина от термини, обслужва определени политически интереси. Тоест изравняването на нацизъм, фашизъм, крайно-дясно, тоталитарно – това са понятия, които имат допирни точки без да са едно и също. Не напразно те съществуват като различни речникови форми, различни фонетични комбинации. Защо? Защото те са етикети за различни неща. Ние на български терен все още не сме преодолели изгодата от това те да не бъдат доуточнени така, както трябва, за да нямаме стабилния обществен консенсус, че това не е хубаво. За-

щото вижте какво се получава в момента – в България има политически играчи, които откровено заиграват с една крайно дясна реторика. Когато зачетете политическите изяви, медийните прояви, на всичките тези движения, които се появяват от 1922-1923 до 40-те, има удивителни сходства, дори на нивото на речника.

Юлиана Методиева: Вие казвате, че в това предаване нямате никаква изненада. Това е един естествен пример. Пример, който показва логиката на развитието на историографията, приспособенчеството на самите историци. Не сте учуден, не сте удивен, нямате ли скандал в душата си?

Димитър Атанасов: Вижте, то е крайно неестествено и за мен, разбира се, е скандално. Но не е нелогично и неочаквано на фона на нивото на българската историография.

Юлиана Методиева: Другият ми важен въпрос е следният: когато отбелязваме годишнина от спасяването на евреите и на депортациите(10 март), говорим за преследванията на евреите, за антисемитско законодателство, но говорим някак без контекст. Какъв е бил режимът на цар Борис? Защо са били изселвани евреите и от кого са били спасявани те, след като сме били съюзници на Хитлер? Когато отдаваме почит за едните и другите жертви – на про-нацисткия режим и на комунизма, не е ли редно да правим тези връзки?

Антоний Тодоров: Със съжаление го констатирам, колко трудно критическата историография си пробива път в България – посткомунистическа България. Критическата историография. Има историци, аз ги познавам лично, които са критични, които осмислят историята, които се занимават сериозно със своята наука, а не произвеждат онзи романтично-патриотичен разказ, който подменя истинския исторически разказ за случилото се с нашето общество в миналото. Малцина разбират, че историческият разказ винаги в някакъв смисъл е днешното ни разбиране за миналото. То не е просто разказ за миналото. И това е още по-наложително, защото в налагащото се днешно разбиране за света, този период от историята на България се насажда една изключително, не само погрешна, не само опасна, но една манипулативна представа за това, което е представлявала тогавашна България, заедно с нейното правителство и нейните политики.

Юлиана Методиева: Царска България не само е подписала Тристранния пакт. Вече обърнах внимание върху нейното наказателното

право като цяло, за да опишем политическото управление у нас далеч преди 1939-1941 година! Може би ще провидим линията на фашизиране на българската политическа класа!

Антоний Тодоров: Искам да кажа, че тук винаги смокиновото листо, оправданието е антикомунизма, понеже на 9-ти септември 1944 година комунистите с преврат са дошли на власт,(което също не е вярно!), но все едно понеже е така, значи всичкото това, което след тази дата ще бъде говорено за времето на войната и 30-те години, 20-те години в България, е лошо. И трябва да се обърне. Тоест ние имаме една **превъртяна** аксиология, една история, силно белязана от някакво гледище. Аз не казвам, че тя е била изцяло невярна – нека да бъда ясен. Но искам да кажа, че е силно подчинена на идеологически канон, тя се представя за нова историография, нов разказ, който е не по-малко подчинен на един идеологически канон. Допълнително вода в тази мелница се наля от едно скорошно решение на Европейския парламент.

Юлиана Методиева: Говорите за Резолюцията на Европейския парламент, която мнозина упрекват в ревизионизъм?

Антоний Тодоров: Да, за нея. В тази Резолюция се казва, че Съветският съюз и нацистка Германия носят една и съща отговорност за Втората световна война. Всички знаем за този абсолютно срамен и позорен пакт, който разделя Полша. Обаче всички знаем също така, че войната, която Хитлер подготвя, си я подготвя той сам. Без кой знае какво насърчение. Но, добре е да знаем, че цялата международна тогавашна общност трябва също по някакъв начин да носи отговорност за това, и ето защо също трябва да се казва. Но ти да изравниш, в случая, тези две държави – СССР и Третият Райх, в навечерието на войната, като еднакво виновни, това е абсурд! Някакъв политически афиш, политическа декларация. Няма нищо общо с историята.

Юлиана Методиева: И е безотговорно към процесите на разрастване на крайнодесните и неофашистки движения в Европа!

Антоний Тодоров: Изключително безотговорно. Защото забравя няколко прости факта. Нека да ги припомним.

Юлиана Методиева: Например Испанската гражданска война. Или нападението над Полша, когато я окупират напълно и страната е анексирана от СССР и Третия Райх. Или Мюнхенското споразумение между Хитлер, Мусолини и Чембърлейн...

Антоний Тодоров: Испанската гражданска война, да. Ами разделянето на Чехословакия. Ами че преди това, 1935-та година, ремилитаризацията на Рейнската област! Окупацията на Клайпеда, част от Литва, просто ей така, пред очите на всички. Няма как да задаваме въпроса кой е виновникът за войната. Много са виновните!

Юлиана Методиева: На мен ми се струва, че трябва все пак да удържим разговора на нашия терен. Тъй като в известна степен, тази резолюция, която „Маргиналия“ публикува с противоречиви чувства, е хубав документ. Така или иначе тя поставя отново въпроса за тенденциите в Европа, споменатите тенденции за възраждане на фашизма, на неофашистките групи, крайнодесни партии от рода на „Алтернатива за Германия“. Такива тенденции има и у нас, отбелязвам само „Луковмарш“. Господин Атанасов, какво ще разкажете на Вашите ученици за Закона за защита на държавата, включително и за допълненията и измененията в него в 1938-1939 година? Кое предизвика неговото приемане? Какви процеси в обществото е трябвало да регулира ЗЗД, кой е субектът на пеналистката [наказателната] политика и кой – нейният обект?

Димитър Атанасов: Много труден въпрос.

Юлиана Методиева: Накратко.

Димитър Атанасов: Това крайно дясно законодателство е до голяма степен плод на европейски моди. Тоест то е импортно. Както и много други подобни правни нормативи.

Юлиана Методиева: Питам Ви за Закона за защита на държавата, тъй като именно неговите изменения и допълнения през 1938-1939 година са една от причините, да не кажа най-основната, за преследването и убиването на хора, политически противници. ЗЗД е не само масово прилаган, но и се заделят специални финанси, парични награди за главата на заловения ятак или партизанин. И тези неща в крайна сметка, тези убийства, саморазправата с инакомислещите, имат общо с Народния съд. Те са отключвали неизбежния реваншизъм към убийците. Кажете, защо според Вас Законът за защита на държавата е бил толкова яростно репресивен, та дори имаме наказателни присъди за деца, според допълнението му от министъра на правосъдието Партов през 1943 година?

Димитър Атанасов: Пак казвам, трудно ми е да видя собствено в българското общество процеси, които имат необходимост да бъдат регулирани от такива екстремни закони, а и като цяло една част от този закон противоречи на Търновската конституция. Тоест, в Конституцията е

ясно записано кои са гражданите, които подлежат на наказателна отговорност, това са пълнолетните, които не са под запрещение и тъй нататък. Присъди, издавани срещу деца, всъщност са противоконституционен акт. Разправата с политици, стрелбата по политици по улицата, белия терор – това по никакъв начин не хармонира с никаква нормална правна система. Няма никакъв спор. За мен обаче по-важният въпрос е как се тълкува днес, какво е нашето разбиране днес за всичко това. Тръгвайки в тази посока, ние винаги опираме до разни понятия. Понятия пак като фашизъм, нацизъм, пронацистки режим.

Юлиана Методиева: Извинете, ЗЗД е типичен фашистки закон...

Димитър Атанасов: Крайно десен – аз така бих го определил. Тоест ето тук отново опираме до неразчленимостта на някакво ниво на крайно дясно, нацизъм, фашизъм, тоталитаризъм, въобще цялото това поле, което притежава... Да, това са понятия, които имат сходства, но те не са едно и също. По същия начин в България се говори за комунизъм. В крайна сметка България не стига до комунизма. Така или иначе комунизмът остава някъде в светлото бъдеще. Тоест в България е имало някакъв социализъм. Но до голяма степен тази понятийна неразчлененост, продължава да настоявам, обслужва определени интереси. Обслужва определени интереси дори обстоятелството, че българската историография няма чисто теоретичната подготовка да борави с тези понятия. Именно заради това днес в историческите изследвания...

Те присъстват основно в две форми – едната форма е за замерване и зануляване на противника, за неутрализация на всеки опит за диалог. Пример: в сп. Исторически преглед в началото на 50-те излиза една статия, която се казва „Буржоазно-идеалистическите и реакционно-фашистките възгледи на проф. Петър Мутафчиев“. Тази статия служи дори за кариерното израстване на лице, което все още, той е жив и здрав – професор Петър Петров. Професор Петър Мутафчиев не е фашист. И дори цитатите, които Петър Петров привежда в статията си, опитвайки се да илюстрира тази своя теза, в крайна сметка не ни убеждават. Професор Петър Мутафчиев е десен, на моменти крайно десен, но той не е фашист. Той никъде не говори за корпоративна държава, никъде не говори за култ към Вожда и тем подобни неща. Тоест, структурни елементи от фашизма липсват, а когато ги няма, ние не можем да говорим за фашизъм. Та единият модус, в който съществува този терминологичен ред – това е редът на замерването, зануляването, неутрализацията на

противника, с цел „Няма какво да си приказваме, айде, чао.“ Другият модус е точно обратният – това са понятия, с които ние не знаем какво да правим. Те парят, хапят, ние бягаме от тях. Това беше разказът, който възпроизведе предаването „История БГ“. Там тези понятия бяха използвани много плахо.

Юлиана Методиева: Или почти никак.

Димитър Атанасов: Или почти никак. И вън от своите терминологични значения, тоест просто като някакви ежедневни думички от речника, както си говорим „кафе“, „вода“, „пица“. От този ред. За съжаление това виждам аз. И това за мен е огромен проблем. Тук прозира и неподготвеността на българската историография, тя не знае какво да ги прави.

Юлиана Методиева: Но общественото мнение все повече и повече свиква с тези думи. Професор Тодоров, защо ЗЗД се приема и каква е политическата система от 1939 до 1944-та година в нейната философия, включително за приемането на Закона за защита на нацията? Това ще ни помогне и да разберем защо и кои са виновниците изправени пред Народния съд. Не трябва ли да търсим разбираема жажда за справедливост, отмъщение за страданията причинени от прилагането им по волята на Цар Борис и кабинетът Филов?

Антоний Тодоров: Аз ще кажа, че вероятно тази история на България между двете световни войни и по време на Втората световна война, е много силно белязана, и ще кажа една баналност, от остро политическо противопоставяне. България може да се каже че е в ситуация на нещо като по-видима и по-студена Гражданска война. Обществото е разделено, правителствата упражняват репресии. Законът за защита на държавата е приет, както е известно през 1924-та година, след събитието през 1923-та година. Има две въстания, които са по същество израз на тази Гражданска война. След това по планините има чети, които продължават своята въоръжена съпротива и идва Законът за защита на държавата. Той е ожесточен след атентата през 1925-та година. Допълнението към Закона за защита на държавата, което ожесточава присъдите, които се раздават по този закон. Разбира се, има известно малко либерализиране на политическата ситуация – 1928 до 1934-та година, около 30-те години.

То е нищожно на фона на целия период, защото не е прекратено действието на Закона, той продължава формално да действа, макар и присъдите да са толкова много, но идва превратът през 1934-та година, идва забраната за партиите и организациите, и стигаме до навечерието

на Втората световна война с поредното ожесточаване на тези закон. След което идва, според мен, съвършено в същия ред на нарастване на репресивната сила на държавата, на режима, на правителството с изменения-та и допълненията на ЗЗД. Съгласен съм с г-н Атанасов, че крайно дясно законодателство е до голяма степен плод на европейски моди. Да, прав е господин Атанасов, то е импортно. В България изобщо политическия-ят процес се влияе от външни фактори. И въпросът, който често се поставя, защото за мен той не е никак безобиден, е „Имало ли е фашизъм в България?“ Често ние употребяваме това понятия така, както някога през 1935-та година Георги Димитров го употребява като събирателно на всички крайно десни идеологии, политически движения и прояви – могат да бъдат и расистки, и националистически. То е обобщаващо понятие. Той говори едновременно за Германия, за Италия и за Испания, говори, разбира се, и за феномени във Франция и Австрия. „Имало ли е фашизъм?“ поставя въпроса: А имало ли е антифашизъм? И когато кажете „Не, в България не е имало фашизъм, защото режима не е фашистки.“, тогава казват „Съпротивата срещу този режим не може да бъде квалифицирана като антифашистка.“. И ето тук вече според мен имаме видимостта на нашата трудност да се справим с нашата история. Защото когато изцяло отречем, че в България е имало антифашистка съпротива, и че е имало българи, ангажирани в антифашистка – не друга! – съпротива, то тогава ние се поставяме извън този голям конфликт, който по време на Втората световна война в крайна сметка противопоставя два лагера. Какво са Обединените нации и какво е Тристранният пакт, през който и България сключвя съюзът си с нацистка Германия? Това са два лагера. Фашистки и антифашистки казано набързо, просто защото употребяваме етикетите, за да можем бързо да разкажем историята. Ще продължа малко с проблема с нашия антифашизъм. Има един персонаж, чието име носи едно село и има спирка на метрото... Това е знаменития майор Томпсън. Британец, пратен от Британското командване, по време на войната в България. И какво е трябвало да прави? Да установи връзка с българската антифашистка съпротива. Това му е задачата. Тя не е един човек. Той е свръзката, така да се каже. Жандармерията го залавя заедно с още трима български негови помагачи, ятаци – не, партизани. Разстрелват ги. Няма съд, присъда, нищо такова. Останал е само паметникът на майор Томпсън, защото някак си неудобно е да кажем кой

всъщност е той. Не би трябвало да го препишем към антифашистката съпротива.

Юлиана Методиева: За какво идва в България на майор Томпсън? Каква е мисията му?

Антоний Тодоров: Че ще разпореди добре-спретнатата къщичка с добрите антикомунисти във всяко едно време. Ето това е лошото. Едно демократично съзнание трябва да се съпротивлява на диктатурата, независимо каква е, но не бива да смесва нещата толкова евтино. Просто, за да продължа, защото твоя въпрос беше за тази логика. Тази логика е за създаване на едно управление, което все повече заимства елементи от най-крайните нацистки и фашистки режими в Европа. Няма съмнение за мен. Нямаме единна партия, нямаме фюрер – окей. Режимът можем да не го квалифицираме като фашистки или нацистки, но че е пронацистки, че има симпатии към Хитлер, че дава доста пълна власт на Съюза на българските национални легиони – един очевидно профашистки проект. За мен очевидно историята трябва с честност и почтеност да го третира.

Юлиана Методиева: Аз, господин Атанасов, наскоро бях на представянето на една книга и за втори път чувам от Ваш колега, да казва „През тези години в София е имало пар екселанс европейско общество[1]„. Колко европейска е била България до 1939 година? Като буржоазните демокрации? Или като фашистка Италия?

Димитър Атанасов: Ами, е, имайки предвид, че в Европа има Германия, в Европа има Италия. В Германия има нацизъм, фашизъм, как да не е. Тези идеологии се отразяват и на български терен и аз подкрепям тъкмо това, с което завърши професор Тодоров – да, режимът в България може да не е нацистки, защото наистина липсват конструктивни елементи на нацизма, но той е пронацистки. И в това съмнение няма. Ако ние искаме да видим балкански нацистки режим, можем да мръднем до Румъния, където, макар и за по-малко от година, Легиона на Архангел Михаил управлява, които са откровено нацистка партия с култ към Вожда, проект за една-единствена политическа сила, която на практика превръща политиката в аполитическо мероприятие – отменя диалога. Политическа партия, която настоява на тежки расистки, антисемитски мерки, и се опитва да ги прокарва. Само заради това, че убиват Корне-

1 Цикъл лекции „**Забранени, за да бъдат забравени**“, НБУ, цитатът е на проф. Веселин Методиев.

лиу Кодряну на улицата, една голяма част от тия неща не се сбъдват. Хърватия се намира на съпоставимо разстояние спрямо локацията на София. Независимата хърватска държава по време на Втората световна война е също подобен пример. Там също можем да видим тези елементи. Отгоре на това хърватската католическа църква съдейства на голяма част от мероприятията. Тоест имаме и сливане на институции – нещо, което е много характерно за тези режими. Но в България, поне от 1937 година нататък, макар и неформално, партийният политически живот започва да се възстановява. През 1937 година на общинските избори за първи път се явява палитра партии с много кандидати. И, в интерес на истината, тогава крайно десните се представят доста добре. Доста добре означава горе-долу колкото, тъй наречената, коалиция Обединени патриоти на последните няколко избори в България. Така че да, наистина има крайно десни елементи, но ето затова аз настоявам за прокарване на граници. Все пак България не е Германия. С всички позитиви и негативи, защото в Германия все пак по това време има някакъв икономически възход. На огромна цена – няма никакъв спор, но има хора, които това го сочат като много добър пример. Разбира се, този добър пример би следвало да бъде в учебниците, нямаме дебат по този въпрос. Искам да кажа, че българската позицията е много, много периферна спрямо всичко това. В Германия има крайни мерки, които довеждат до някакви добри, или „добри“ икономически резултати. Но магистралите на Хитлер имат огромна цена в хуманитарен аспект. В България не се достига до тези крайности и слава Богу.

Юлиана Методиева: Тук няма да Ви противореча, но нещо не разбирам. Казахте да, България, като част от Европа, е била европейска страна. Но ми се ще да уточним този момент. България започва от 30-те години непрекъснато да се германизира, нали така?

Димитър Атанасов: Първо през икономиката.

Юлиана Методиева: Точно така. През изкусителните клирингови сделки на Германия, основен вносител на българските яйца, този ключов артикул на следвоенната ни стопанската икономика, а и по-сетне. По една или друга причина, не на последно място и поради неадекватното поведение на Франция и Великобритания, нашата армия е ставала напълно зависима от германското въоръжение. На практика, българската армия, българското офицерство, като генерал Христо Луков, но не само той, допринасят заедно с основните политически играчи за участието

на България в Тристранния пакт. Според историка Врадимир Златарски, който наскоро издаде пре-любопитната книга „Райхът и Царството“ става дума за интензивни контакти, на дипломатически, стопански, военни и културни връзки между България и Третия райх.

Димитър Атанасов: За съжаление може да се направи тази интерпретация, да.

Юлиана Методиева: На всичко отгоре, почти целият десен български елит, като представители на журналистиката Данаил Крапчев, Йордан Бадев, музиката, театъра, киното, писателите като Фани Попова-Мутафова, Димитрина Иванова, не само че получават финансова подкрепа, но и нещо повече – имаме буквално представители от Съюза на писателите в България, които отиват и са посрещнати на приеми от Гьбелс в Берлин! Това е било особена чест. Фактите за това са описани в споменатата книга“Райхът и Царството“.

Димитър Атанасов: Фани Попова Мутафова пише статии, в които за ролята на жената е... все едно четем немската преса от 30-те.

Антоний Тодоров: Наскоро издадоха една книга с нейни текстове от тогава. Също симптоматично!

Димитър Атанасов: Няма никакво съмнение. Обаче има все пак и друга страна. По същото време, през късните 20-те години публикува, да речем, и един Иван Клинчаров, който е откровено ляв. Той не е репресиран, неговите книги са многотиражни. Книгата му за богомилството, първото издание, излиза в серия от много малки книжки, които са джобен формат, голям тираж. Тоест това се чете, отгоре на всичко. Дори по време на войната издават и леви автори и тия леви автори, макар и ограничено, все пак имат някакъв периметър на чуваемост. Нещо, което в останалия свят – примерно в Италия, в Германия – това е немислимо. Така че това, че се намираме в периферията, в известна степен успява да пощади българското общество от най-големите крайности, от най-най-неприемливите неща. Други обаче, така или иначе, ни застигат. За съжаление.

Юлиана Методиева: Пак да се върнем към Народния съд. Една огромна част от хуманитарния елит в България твърдо смята, че комунистическата митология относно параметрите на партизанското движение, са причинили това отвращение към историята. Учебниците така и не ни казваха всъщност какво е било партизанското движение до 1944 година. Цифрите и броя на партизаните растяха и растяха, а легендите за

бригада „Чавдар“ заради диктатора Тодор Живков отблъскваше младите поколения с очевидните лъжи и употреби! Ще помоля проф. Антоний Тодоров да каже – можем ли да се ангажираме с твърдо изясняване на партизанското движение? И защо лавинообразно нарастваха бонусите за активните борци срещу фашизма?

Антоний Тодоров: Така е. Има го този истински проблем. Той е институционален. Това, което беше статута на активни борци против фашизма и капитализма по времето на комунизма, се превърна в нещо, което в крайна сметка загуби много от своята първоначална идея – ветераните в тази антифашистка борба да бъдат с нещо, ако не възмездени, то поне с нещо почетени. Една книга направи силно впечатление, когато излезе – някъде, доколкото си спомням, началото на 80-те години – на Давид Овадия за Леваневски, защото тя разбуни духовете. Тя показа, че, както всяко човешко дело, и партизанското движение е човешко дело. Там има живи хора, които не са ангели, паднали от небето, но въпреки това са антифашисти. Те са поели по един път, който е изключително рискован, който е животозастрашаващ. Как си представя някой, че просто така – вземаш някакво си оръжие, отиваш в планината и няколко години там изкарваш?

Юлиана Методиева: Защо „Леваневски“ разбуни духовете?

Антоний Тодоров: Защото той показа другото, непознатото лице на партизаните.

Юлиана Методиева: Отне нещо от митологията на партизанското движение?

Антоний Тодоров: Ами, да. Някак си той сне малко тази митология и показа човешката страна. Там има всичко. Втората книга, след първия роман, както го представих за партизанското движение след 1989-та година, това беше на Алек Попов със сестри Палавееви. Аз го изчетох и колкото в него да има фантасмагория в смисъл, има нещо, което е малко фантастично, но в този роман има едно уважително отношение към решението да се ангажираш с партизаните. Защото не е безопасно, ами е направо смъртно опасно. Особено в тази ситуация, в такова репресивно законодателство. Това законодателство какво позволява? Хване ли те жандармерията с оръжие в ръка в Балкана, те застрелва на място. Няма миг колебание. Ако вървите по подбалканския път в началото, на завоя преди Горна Малина, имаше един паметник на четирима антифашисти, които са били точно така заловени и разстреляни край пътя. Този

паметник сега е изпотрошен от вандали. И си казвам „Добре де, всичките, както се вижда от изписаните години, са на възраст под 30 години. Всички са младежи.“ И, разбира се, от една страна, по времето на комунизма имаше едно възвеличаване на тази партизанска война и с тази операция на създаването на корпус на активните борци, всъщност немалко хора злоупотребиха. Злоупотребиха истински, изкараха се такива, каквито не са били. Това също ни пречи днес да погледнем малко потрезво на българската антифашистка съпротива. Аз пак казвам – това понятие трябва да се върне в нашите учебници по история, защото има не само българи, които в България са били в тази съпротива. Има българи, които са били, и са почитани там, участници в Испанската гражданска война. Има ги в Белгия, Франция, в други страни на Европа. Ако тях признаем за антифашисти, трябва да признаем другите. Ако признаем, понеже стана въпрос за него – майор Томпсън, за част от тази антифашистка съпротива – трябва да признаем и тези, с които той е бил, с които е разстрелян, с които е живял, с които е бил тук.

Димитър Атанасов: Да, няма никакъв спор, че Народният съд е противоконституционен, тоест така както е противоконституционен Законът за защита на държавата, редакциите му, после Законът за защита на нацията, Наредбата-закон за Народния съд, е по същия начин противоконституционен акт. В Търновската конституция, която тогава все още е действаща, е много ясно записано кои са съдебните инстанции и какви права имат те. Такова нещо като Народен съд няма в Конституцията. Народният съд – едно от не толкова многото неща, с които съм съгласен от предаването „История БГ“, беше твърдението, че това е революционен трибунал, това е революционна съдебна инстанция. Революционният съд, за съжаление, съди по екстраординарни правила. Не ползва правото на нормалния ток на живота, измисля друг юридически регламент. Този юридически регламент, за съжаление, нанася огромни щети – 2 730 смъртни присъди. Призиви от страна на организаторите на този процес никой да не се измъкне. По-скоро повече обвинени, и невинни, в това число, отколкото виновни да се измъкнат. Всъщност презумпцията на правото е тъкмо обратната – нито един невинен да не пострада. И по-скоро да си позволим несъвършенство – някой да мине през ситото и да си отиде като свободен човек, не претърпял щета от правото, от тази необходима...

Юлиана Методиева: За първи и втори състав говорите. Защото Седми състав на Народния съд осъжда отговорните за антисемитските преследвания. Онези, които участваха в изплащането на нацистите за „услугата“ по убийство на 11 343 евреи от Македония, Беломорска Тракия и Пирот по 250 райхсмарки за възрастен, 125 – за деца, а бебетата са били „обработени“ безплатно..

Димитър Атанасов: Най-вече за първи и втори състав. Седми състав го изключвам напълно от този разказ.

Юлиана Методиева: Какъв е биографичният контекст на осъдените министри и депутати, реализирали политиката на Царство България?

Димитър Атанасов: Сред тези хора със сигурност има такива, които нито един съд не би оставил без присъда, каквато е смъртната присъда, издадена от Народния съд. Сиреч, ако се опитаме да гледаме правилно ли е съдил Народния съд. В много от случаите... Примерно, неотдавна с мой приятел си приказвахме, че един Богдан Филов няма съд, който да не му даде смъртна присъда. Несъмнено. Също и хора около него. Няма такъв, който да заяви, че те са невинни. Обаче аз бих обърнал внимание, да речем, на един Вергил Димов, който не е със смъртна присъда, който лежи в затвора, после в лагер, след това е изселен със семейството си в Попово.

Юлиана Методиева: Кажете за читателите ни кой е Вергил Димов.

Димитър Атанасов: Вергил Димов е министър в последния кабинет – кабинета на Константин Муравиев, за който дори има съмнение дали е конституиран, защото двама от министрите не са намерени и не полагат клетва до последния ден на този кабинет. Въпреки това този кабинет все пак предприема някакви действия и той е този, който реално скъсва съюза на България с нацистка Германия. Този човек, който очевидно не е нацист, тоест неговата биография е чиста в това отношение – защо той? За съжаление, това прави революционният съд, той губи дистинкциите, губи разликите между виновен, по-малко виновен, още по-малко виновен. Губи мярата на вината.

Юлиана Методиева: Проф. Тодоров защо Народният съд започва своето действие толкова бързо след 9-ти септември 1944-та година? Та войната още тече... Под Наредбата-закон за Народния съд са положили подписи всички партии, включени в състава на Отечествено-фронтовското правителство!

Антоний Тодоров:

Аз мисля че, първо, България не е много различна от други страни в Европа. Аз мисля за Франция. В освободените от нацистка окупация територии има една вълна почти след освобождението, на отмъщение. На отмъщение. И властите, като казвам властите, които се конституират, защото е прогонена германската администрация или прогерманската администрация, се опитват да въведат някакъв порядък – да няма самоуправство. Знам, че България също има много актове на такъв вид самоуправство.

Димитър Атанасов: Които често пъти въобще не са спирани от държавата, в интерес на истината. Онова, което е правено преди това, същите методи и след това.

Антоний Тодоров: Само че като кажем държавата, тя още не е конституирана. Има ново правителство, което работи обаче, примерно, със старата полиция. Едно много особено време, каквото и да говорим. Все пак, това е краят на войната. Да вземем София. Центърът на София е разрушен от бомбардировки. Ние малко си даваме сметка колко е пострадал всъщност центъра от бомбардировки. В българското общество има очакване за възмездие...

Юлиана Методиева: Често се показват снимки на жените с черните забрадки пред Съдебната палата в деня на произнасяне на присъдите на Първи състав. Те викат „убийци“. Внушават ни, че това е пропаганда. Какво значи „българското общество“ в навечерието на Народния съд? Имаме бившите хора от управленския елит, буржоазни фамилии, търговци, банкери, имаме селяни от местата, където са били избивани като ятаци...Има и евреи – повече още изселени извън София, някои са се завърнали, а на други братовчедите им от Скопие и Битоля са депортирани в газовия лагер Треблинка!

Димитър Атанасов: Той затова съдът е наречен Народен, защото всъщност представата е, че той идва отново от народите.

Антоний Тодоров: Представете си съвкупността на всички като пострадали от тогавашния режим. Значи, вижте, всичките леви – семейства, в които някой е бил, може би, застрелян, убит и безследно изчезнал, земеделци – от големия Земеделски съюз с такова влияние в страната, колко много са пострадали! Имаме какви ли не пострадали от бомбардировките. Немалко са онези хора, които очакват възмездие. Някой трябва да плати за това, в което сме се оказали. А ние в какво сме се оказали?

Една победена държава, която обаче води в последната фаза на Втората световна война война с досегашния си съюзник и в тази война загиват хора. Връщат се ковчези от загиналите войници. Всичко това някой си казва „Чакай, чакай, тук не може да няма виновни.“. Разбира се, че Народният съд е извънреден съд. Дали ще го квалифицираме като революционен трибунал... Извънреден е, защото той не е и няма как да е в рамките на в Конституцията, да! Такова извънредно съдопроизводство никъде в Европа не е било в съществуващите законови рамки. Но, въпреки че е извънреден, той е подчинен на някакви правила. Има съд, има обвинение, свидетели, има и защита. И както говорим за издадените смъртни присъди, така трябва да се споменат и оправдателните присъди. И тези, които не са смъртни присъди. Има множество различни казуси.

Юлиана Методиева: Защо толкова силно историците и десните политици акцентират върху това, че Москва през цялото време дирижира хода на делото. Моля да кажете къде са фактите, къде се късат интерпретациите?

Антоний Тодоров: Присъстващата сила на Обединените нации в България е Съветският съюз. Това също го подминавам. Режимът не е окупационен. Някои си представят това нещо. Няма фронт. Двете страни да се бият и то да пресече България, което щеше да я разруши изцяло. Тоест ние сме щастливци. И от тази война сме се измъкнали, доста щастливо. Нямаме окупационен съветски режим. Имаме, разбира се, Правителство, което се ползва с подкрепата на Съветския съюз, и, разбира се, там ще има натиск за тази денацификация и така нататък. Мисля че външният и вътрешният натиск е еднакъв. Да не говорим, че когато става въпрос за Българската Комунистическа партия, основната част от ръководството ѝ е в Москва – дори още не са се върнали всички. Но има и вътрешно ръководство. Между двете нещата не винаги са много лесни. Има разминавания и различия – едните казват „Вие си отживяхте живота там, ние тук бяхме постоянно под заплаха.“. Така че цялото това обстоятелство трябва да ни накара да гледаме по-нюансирано на нещата. Тези нюанси по никакъв начин не могат да избегнат важното, не само от историческа, но и морално-политическа гледна точка, заключение, че издадените присъди от Народния съд в немалко случаи са абсолютно справедливи. Те са вид възмездие за престъпления, извършени преди това. И това не можем да го подминем. Покрай това са издадени несъразмерно жестоки присъди, пострадали са и невинни хора. С това

трябва да се съгласим, за да сме честни към историята. Но тъкмо, за да сме честни към историята, не можем с това да потиснем другото. Има хора, които напълно са заслужавали да бъдат осъдени, и то по най-строг начин. Днес, в Европейския съюз и в България, е отменено смъртното наказание, но тогава никъде не е било отменено в Европа. И как ще го отмениш след края на една война, отнела живота на 50 милиона души? Няма как. Представяте ли си Богдан Филов или Петър Габровски да не ги обесят? Ами няма как. Просто няма как.

Юлиана Методиева: Често се питам как евреите гледат на първи февруари, когато обявяват като жертви „цвета на нацията“, а именно правителствените членове, офицери, депутати, гласували ЗЗН, министри... Откъде е тази различна чувствителност на българите и на евреите към това кръстопътно събитие – влизането на Царство България в Тристранния пакт, преследванията на бащите и дедите им на расов признак...?

Димитър Атанасов: За съжаление, в България продължава да съществува един под повърхностен, а в последно време и доста видим, хаотичен, неструктуриран антисемитизъм, който е функция и въобще на страха от другия, на усещането на другия като заплаха, и на мисленето на българските евреи като други. Защото малцината български евреи, които познавам, смея да твърдя, че са български граждани, напълно интегрирани в българското общество, и те трудно биха могли да бъдат мислени като други. Тоест хора, които учат езика на своята общност като чужд, трудно биха могли да бъдат мислени като други. Но да, съществува една такава инерция, според която всеки, чиято фамилия не завършва на „ов“ или „ова“, и чието име не е част от някакъв каноничен списък с имена, представяни за български, той е... Него го гледаме с едно око, малко със съмнение.

Юлиана Методиева: Но в паметта на родителите Ви, на роднините Ви няма ли място за това събитие, този факт, че е имало антисемитизъм в България от 1944-та година? Че сме пращали хората, депортирали сме евреи...

Димитър Атанасов: На този въпрос мога да отговоря много лесно. Да, има. Въпросът, който обаче веднага следва, е „Какво от това?“. Колко сме представителни ние? Аз, все пак, професионално се занимавам с това. Хората около мен са, малко или повече, въвлечени – къде от мен, къде не. Така че моята общност, хората, с които аз общувам, те въобще не са представителни. Сред тях няма нито един, който е пуснал за разни

манипулативни политически проекти, които се опитват да осребряват някакви патриотични нео-ретроградни вълни. Няма. Обаче тия хора са в Парламента. Какво да правим при това положение? Да, има наистина не срещащи се социални светове. И това е голям проблем. Има хора, за които България продължава еднозначно юнашки да е спасила всичките си евреи. Да, България е спасила някаква част, друга част обаче също така юнашки са натоварени на влаковете за концлагерите. За съжаление. И това е един и същи разказ. Спасяването, разбира се, трябва да бъде гледано нюансирано. Хора, на които са отнети граждански права, могат да бъдат гледани като спасени по този начин, по който това се мисли в учебниците – „Ние спасихме евреите.“. Не, тези хора... Единственото, което е направено за тях „като жест“ е да не бъдат натоварени на влаковете за концлагерите.

Антоний Тодоров: И то в последния момент.

Димитър Атанасов: И то в последния момент. Така или иначе планът е бил почти активиран, списъците са били налични, ние ги видяхме.

Юлиана Методиева: Тоест Вие казвате, че липсват три неща в българското политическо мислене днес. Първото нещо, което липсва, е яснота какво е Народният съд. Същината на Народния съд.

Димитър Атанасов: Несъмнено. Нюансирано разбиране за Народния съд.

Юлиана Методиева: Второ – каква е била политическа България до 1944-та година. И третото, какво точно се е случило с евреите на тези земи и каква е връзката между тези факти и обстоятелства!

Димитър Атанасов: Във връзка със случилото се до 1944-та година – аз загатнах една посока, която днес продължава да се надценява страшно. Факт е, че авторитарните и тоталитарните режими с икономическите си програми водят до бърз пик на висока цена. Това го има навсякъде в Европа.

Антоний Тодоров: Милитаризация.

Димитър Атанасов: Да. Милитаризация на обществото. Всички действат като брънки от някаква машина, голяма. Всички са резервни части, които са взаимно заменими – какво тук значи някаква си личност? Никакво съмнение. И хората днес, гледайки само тази страна, си казват „Да, бе, ама Хитлер пък какви магистрали направи в Германия... Ее, още стоят, евала.“ Левът е бил конвертируем. Изтъква се едната страна, която страна обаче има... Дълбоката част на айсберга е много по-при-

теснителната. Много по-притеснително е това, че хора са стреляни на улицата. И това се е случвало в България. Тук на тези улици, които ние днес минаваме. Това е огромен проблем. Проблем е това, че ние нарича-ме „спасени“ хора, които са изселвани от София, взети са им столичните имоти, карани са да носят отличителни знаци... Какво е това спасение?

Антоний Тодоров: Аз съм съгласен. Аз мисля че точно това е голе-мият казус, който обяснява и защо значителна част от днешното обще-ство не е чувствителна към начина по който евреите се отнасят към На-родния съд – към присъдите и към първи февруари. Не е чувствителна, защото ние и в тази история живеем в един патриотично-романтичен разказ за историята. Има и възраждане на монархизма в спомените за добрия цар Борис III, обединител, винаги това се слага като титла, кой-то е постигнал националните идеали. „Вярно“, те ще ви кажат, ама не е – то става въпрос само за Южна Добруджа. Това е така, защото то ни е спестило наистина фронт да мине през нас, така че добре е, че не го е на-правил. Но защо такъв един романтично-патриотарски разказ? В него се вписва и нашата, на всички българи... Геройството по спасяването на българските евреи. Това геройство. Всеки иска да си го препише наред с другите. То е също това геройство като националното обединение и така нататък. Всичко е в кюпа. И затова съм абсолютно съгласен с Вас, че всъщност спасяването на евреите е, че е в последния момент някои храбреци са предотвратили изпращането им с ешелоните в лагерите за унищожение.

И само все пак тези 50 000, разселени из страната с абсолютно ликви-дирани граждански и политически права, със забрани от всякакъв ха-рактер, с трудови лагери. Но това не е помогнало на онези виновни над 11 000, които са си заминали от Македония и Беломорска Тракия, с, разбира се, съдействието на българските власти, защото те администрират това и няма как да се случи без тях. Не сме невинни и трябва да си даваме... Честно да си кажем „Не, не сме невинни.“ и повтаряйки си го, тъкмо това, че не сме невинни, може би ще ни помогне малко по-почтено да погле-днем на тази история. Не може и не трябва, не бива да превръщаме пър-ви февруари във всенародна панихида. Нека това да е панихида на кон-кретни жертви, семейна, може да го правят и колективно и така нататък. Но това събитие, което ангажира публичната власт, за мен е нередно. Би трябвало наистина да имаме малко смирение. Малко смирение. Защото

иначе тази дата ще се превърне, също като девети септември – една дата, която разделя обществото, и то дълбоко, из основи.

Димитър Атанасов: Ако може само още една последна реплика. Аз продължавам да настоявам на факта, че една голяма част от тези проблеми, които очертахме, се дължат изцяло на неподготвеността и на неадекватното участие или неучастие на експертите в един публичен дебат, доколкото го има. А той всъщност не се състои и заради това, че експертите са такива, каквито са. Само преди няколко дни излезе много важен факт, крайно обезпокоителен – че в списъка с докторите хонорис кауза на Софийски университет, на четиридесет и някое място, фигурира Ханс Франк, който, извинявам се, е бил губернатор на немската част на Полша. И това нещо е там от 1939 до 2020 година. Не само ректорът, къде е целия Исторически факултет? Ние имаме 85-ма историци, щатен преподавателски състав, които не знаят за тоя факт. Извинявам се, сред тях има хора с публикации по еврейския въпрос, има цяло едно направление в катедрата по История на България, което се занимават със съвременна българска история.

материал на сайта „Маргиналия“
Стенограмата е подготвена за печат екип на Маргиналия
стенограф: Ст. Георгиева
редакция: М. Методиева

Юлиана Методиева е българска публицистка и обществена деятелка. Дългогодишна главна редакторка на списание „Обектив“, издавано от Българския Хелзинкски Комитет (до 2014 г.).

Коментари (4)

- **13-02-2020|Гост**

Доживях и такава дискусия – има надежда, има! Най-малкото, че първа стъпка към мъдростта е експертите да си признаем колко не сме компетентни въпреки длъжностите, званията и специалните пагони – това понякога е резултат от подаването на глава от блатото и хвърлянето на поглед наоколо, преди да изквакаш нещо авторитетно, а понякога те заставя големият климат, дето вее изотвън. Дано само да не стане според поговорката „докато мъдрите се намъдруват, лудите се налудуват“ – дано сме достатъчно чевръсти да ги изпреварим и да не ни изиграе лоша шега големият климат, дето вее изотвън.

- **16-02-2020|Светослав Живков**

Дискусиите са хубав формат, но все пак желателно е участниците да са подготвени по темата преди да участват, а още повече това важи за модератора.

Та в тая връзка:

1. Методиева вероятно не знае, че мемориалът пред НДК е в памет на всички жертви на комунистическия режим. Без значение от политическата им ориентция и без значение от кариерата им преди Девети. В помена на 1 февруари повечето ветерани са земеделци. Явно те нямат проблем с това, че меморилът почита и „фашисти“ по класификацията на Методиева.

2. Всички осъдени от т.нар. Народен съд са невинни жертви. Невинни са дори и тези с потенциални вини и отговорности по съюза с Германия и ЗЗН по елементарната юридическа причина, че съдът, който ги съди, не е законен, и най-важното – процесите по него до един са монтирани. Това че някои от осъдените биха били осъдени и при един законосъобразен съдебен процес, беше ясно заявено в История БГ. Методиева пропуска това, вероятно защото не ѝ пасва на концепцията или просто защото не е слушала внимателно.

3. ЗЗД няма нищо общо с фашизма. Няма нормална държава, която да не пенализира насилствени и въоръжени опити за промяна на съществуващата система. Просто когато се критикува ЗЗД, първото изискване е да се прочете, а второто – да се осмисли обективно, а не от коминтерновски позиции. Това че е имало злоупотреби при прилага-

нето на ЗЗД, е факт. Злоупотреби могат да се правят с приложението на всеки един закон, но това не прави автоматически законът лош, камо ли фашистки. Между другото, повечето присъди по ЗЗД са напълно адекватни на извършените престъпления. Главорез, който взривява църкви, формира бойни групи, избива прокурори, професори и пр. и който се опитва с бунт да ликвидира националния и държавен суверенитет на България и да я превърне в съветска република, не е невинна жертва на „фашизма“, а престъпник както в юридически, така и в морален план.

4. Комунистичестите клишета за „фашизиращата се политическа класа“, произнесени през 2020 г., не говорят никак добре за кръгозора на изричащите ги.

- **02-11-2021|Pendo**

Искам да повторя нещо, за което почти не намирам да е писано, когато се пише за „фашисткото“ минало.

В Скопие се пише постоянно за „българската фашистка армия“. И хиляди страници са изписани за това. Няма да споря.

Английската и гръцката арммии, през 1944 г. гонеха хитлеристите в Гърция, но от Струмица до Клагенфурт това бе продължено и извършено от същата, наречена „българска фашистка армия“, която влезе в бойни деиствия под съюзно командване, за пръв и единствен път в войната, на страната на съюзниците с ДЕВЕТ МЕСЕЦА от септември до май 1945 г. В тези критични дни за пътя към Берлин тя ангажира значителна част от хитлеристките воиски и помогна на съюзниците. Нашата армия нанесе сериозни удари, които даже предизвикаха участието на хитлеристката елитната дивизия Принц Ойген при Завоя на Драва. И това не беше някаква символична група. По численост наречената в Скопие „бугарска фашистка армия“ надминаваше цялата българска армия в днешни дни. И с своите загуби на няколко хиляди млади момчета може би понесе повече жертви от всички „активни борци против фашизъма“.

Сред участниците в тази „фашистка по състав“ армия бяха също Радой Ралин, бащата на Георги Господинов и други антифашисти. Бях и аз.

Сега някой да е забелязал някъде българските историци, а и не само българските, да са писали за това. Верно в Щип казват, че имало паметна плоча, но къде е българския паметник или поне думи за това..

Има въпроси за които няма отговори.

- **02-11-2021|Pendo**

В същност паметници има.

Но те са за специалните войски на НКВД, с сини шапки, които дойдоха в България с американски джипове и камиони и ядяха американски консерви. Те не изстреляха нито един куршум срещу хитлеристите в България, защото бяха се изтеглили и ги нямаше.

Това бяха синове главно на елита от СССР, които не рискуваха живота си на фронта. Те раздадоха много оръжие не само на политическите, но и на криминалните от затворите. Оправданието беше, че те са доказали своето отношение към чуждия живот и имущество. С това беше създадена една съвършенно нова въоръжена класа с обилни заплати и нечувани привилегии. И те се вербуваха само с подписа на двама такива като тях. За историята на тази класа няма писано никъде. Тя е невидима за историците, защото образованието беше една от тяхните привилегии.

Памет, забрава и изопачаване: Еврейските трудови лагери по време на Втората световна война Автор(и): сдружение „Маргиналия“

Поводзакръглатамаса„Анти-еврейскотозаконодателствоинарушенията на Търновската конституция по време на Втората световна война“ е писмото до премиера и председателя на Народното събрание, адресиран е и БАН. Негови автори са патриотични организации. Те настояват, че „трудовите дружини са изобретени от правителството и цар Борис III като работещо средство да бъдат задържани в страната всички евреи с аргумента, че са необходими като работна ръка за строителството, от която държавата не може да се лиши“. Патриотичните организации обвиняват ОЕБ „Шалом“, инициатор на поставянето на паметни знаци за възпоменание на Холокоста в Неделино и Брезник, че „цели да се вмени на българския народ и българската държава вина и отговорности, които не са адекватни на реалностите от периода 1941 – 1944 г.“

Сдружение Маргиналия покани за дебат по темата: Борислав Дичев, историк, доц. д-р Румяна Христиди, ръководител катедра „Хебраистика“, СУ и официален представител на Българската делегация на Международната асоциация за възпоменание на Холокоста, Николай Поппетров, историк, БАН, доц. д-р Александър Оскар, председател на ОЕБ „Шалом“, Ирина Йорданова, ръководител на Програма Европа – Столична община, Румен Петров, социален психолог, НБУ, член на Сдружение „Маргиналия“, Юлиана Методиева, председател на Сдружение Маргиналия.

Кръглата маса се осъществява в рамките на проекта „Междукултурни и образователни практики в контекста на изучаването на Холокост и борбата срещу екстремизма и словото на омразата“, който се изпълнява с финансовата подкрепа на Столична община, Програма Европа – 2019 в партньорство с ОЕБ „Шалом“

Юлиана Методиева: Добър ден на всички! Радвам се, че се отзовахте на поканата ни за участие в кръглата ни маса. Обърнахме се към вас като едни от най-интересните, реформаторски настроени историци. С Николай Поппетров и Борислав Дичев още през 2012 година направихме първата конференция по въпросите на антисемитските репресии в България през Втората световна война. Госпожа Румяна Христиди е млад историк, със силни научни изяви. Михаил Груев, директор на Държавна агенция „Архиви“ бе приел, но в последния момент бе възпрепятстван.

Защо предложих темата „Антиеврейското законодателство нарушава Търновската конституции?“ Намирам пресконференцията на петте „патриотични“ организации, както и свързаното с тази пресконференция предаване на телевизия СКАТ, за тежко конфронтационна. Те нарекоха „антибългари“, онези които потвърждават потребността от полагане на паметни знаци за еврейските трудови лагери в Неделино, а преди това в Брезник. Организаторите, наричащи себе си историци и общественици, посочиха „Шалом като „враг“ на еврейството! Това не е само качествено ново ниво на противопоставяне и научни манипулации, но то води до разрушаване на добре изградените мостове на междуетнически взаимоотношения и диалог.

Ще обърна и внимание, че през 1978 година в България излиза книгата на един много добър историк, Давид Коен. Тя се казва „Борбата на българския народ в защита и спасяване на евреите в България“ и съдържа 124 документа описващи в пълен обем ситуацията с антисемитското законодателство, в това число и лагерите. Какво се е случило през тези години, та цели кръгове отхвърлят истината за страданията на евреите и вината на българското правителство тогава за това?

Румен Петров: Ще уточня кои са тези организатори на пресконференцията: Това се Българо-еврейски научен институт, Клуба на приятелите българи и евреи (КПБЕ), Българо-еврейски научен институт, Юдейски патриотичен институт, Институт за национална патриотична политика, Боянски клуб за подкрепа на българската държавност и нация „Проф. Божидар Димитров“. Те застават зад позицията, че поставянето на паметен знак за възпоменание на Холокост в Неделино е „антибългарска провокация“. Това е изходната ситуация за нашата кръгла маса. Имате думата по реда и темите, обявени в програмата.

Борислав Дичев: Благодаря, господин водещ, благодаря на организаторите за предоставената възможност. Ние не по наша воля следваме едни събития, които за щастие или нещастие съпътстват нашия научен и обществен живот по една такава гореща тема, като съдбата на нашите съграждани от еврейски произход по време на Втората световна война. Особено важно е да дадем на поколенията обективните факти от близката ни история, за да не останат тези факти замъглени, премълчани, нагаждани и интерпретирани, от дистанцията на времето, в услуга на предпоставени тези. Защото фундамент на историческата наука са ФАКТИТЕ и сравнителния анализ на тези факти. Заглавието на нашата дискусия е „Антиеврейското законодателство нарушава Търновската конституция“. Това законодателство е и рамка на гоненията срещу съгражданите ни от еврейски произход. То трасира пътя и посоката, която е известно къде отведе еврейското население. В това аз включвам и трагичната съдба на онези наши сънародници от Западните покрайнини, Беломорска Тракия и Вардарска Македония. Именно там се явява и най-голямата острота – сблъсъци, които разпалват ненужни спорове, вместо да се обърнем към фактите. Продължавам да се питам в тази връзка, защо се заобикалят блестящите речи на Никола Мушанов, на проф. Петко Стайнов в Народното събрание! Няма ли най-сетне някой да ги прочете и да се замисли върху изложеното, когато говорим за отговорностите на българското правителство!

Актовете на българската законодателна и изпълнителна власт са онази част от пътя, по който поеха страдалците от новоприсъединените земи, а евреите от старите предели изпитаха на гърба си онези последици от гоненията и бяха на косъм от изпращането им в лагерите на смъртта. Тази законодателна рамка, която наруши сериозно Търновската конституция, има два етапа. Първият етап е радикалното орязване на икономическите, социални, граждански, духовни, културни, религиозни права на евреите в Царство България и доведе постепенно до тяхната дезинтеграция, десоциализация и изолация от обществения живот. Един пълен абсурд, когато държавата преживяваше сериозни икономически затруднения, правителството на проф. Богдан Филов и правителственото мнозинство в Народното събрание наложиха тежки ограничения върху живота и деятелността върху българското население от еврейски произход, като в същото време го обремениха, в нарушения на Търновската конституция, с извънредни данъчни тежести! Нещо, кое-

то тя изрично забранява! 20 процентният еднократен данък за облагане на имуществото на лица от еврейски произход в последствие послужи за издаването на още един закон с репресивен икономически характер спрямо евреите, за изплащане на непокритата недвижима собственост и там точно се получи едно разминаване, при което евреите бяха ощетени непосилно: по оценката за еднократния данък заплатиха при по-високи цени, а при изплащането им – при по ниски цени! При което евреите претърпяха значителни загуби!

Във връзка с това законодателство, трябва да посоча и международните договори, по които България беше страна и които също бяха безпрецедентно нарушени! На първо място, тъй като въпросът за поданството има решаващ характер за съдбата на еврейското население от новоприсъединените земи, беше нарушен основният договор по който България беше страна – че съдбата на дадена територия, когато се приобретява от една страна, независимо дали ще я наречем окупация/в добрия смисъл на думата, какъвто е френският превод – occuper, заемам/или временно управление, там се установява юрисдикцията на българската държава. В тълкувателните речници, територия под дадена юрисдикция, означава територия, в която се разпростират законите на дадена страна! На второ място, бих искал да посоча, че, когато се третира съдбоносния въпрос за поданството на евреите в новите земи, там новият министър на правосъдието след 1942 година д-р Константин Партов, изрично казва: въпросът за поданството посочва суверенитета на дадена държава върху тези територии. Следователно ние не можем просто да говорим, че сме заели тази територия ето така, само да я управляваме и нямаме никакво отношение! В международноправен смисъл Царство България осъществява т. нар. изпреварваща анексия на новите земи и макар да липсва краен акт на международно признание на приобретяването на тези територии, българската държава ги смята като част от държавната територия. В този аспект българската държава по това време продължава да бъде страна по международни договори, включително и по въпроси на поданството. Според тези договори държавата-приобретател е длъжна да даде поданство на всички групи от населението на придобитите територии на основание: а) имат своето постоянно местожителство там. И б) родени са там.

Законите с икономически характер, за които говорих, са приети до началото на 1942 година. Онова оперативно законодателство, което целе-

ше да даде решаването на т. нар. еврейски въпрос в България, следваше инструкциите, дадени на представителите на съюзните на Германия страни на печално известната конференция във Ванзее в края на 1941 и началото на 1942 година. По-нататъшните актове и подзаконовите актове следваха именно да обслужват тази технология на депортацията. Как завърши тя вече е известно. Ще посоча един закон, който обикновено се прескача от хора – представящи се за историци, които обвиняват несъгласните с тяхното мнение: това е зловещият закон за възлагане на Министерския съвет да взема всички мерки за уреждането на еврейския въпрос и свързаните с него въпроси – това е точната му формулировка. Той се състои само от три члена, които обаче са зловещи със своите последствия. Защото чрез този закон законодателната власт, която вече действа в нарушение на Търновската конституция, прехвърля свои функции на изпълнителната власт! Второстепенни органи на Министерски съвет, какъвто впоследствие се явява Комисарството по еврейските въпроси, получават правото да **изменят/!/**приетите досега от Народното събрание закони. Нещо нечувано дотогава в конституционната практика. Няколко закона са изменени именно собственоръчно от КЕВ и неговият главен комисар Александър Белев. Изменя се ЗЗН – няколко параграфа. В Народното събрание стават бурни дебати по повод този дълбоко драстично нарушаващ конституцията закон. Дори представители на правителственото мнозинство се обявяват срещу този закон! Всъщност, абсурдното е, че вносителят на този закон, министърът на вътрешните работи и народното здраве Петър Габровски, се позовава на член 47 от Търновската конституция. Но чл.47 гласи, че законодателната инициатива се предоставя на правителството само в случаи, че поради извънредни обстоятелства Народното събрание не може да се свика да заседава! През 1942 година няма случай, при който Народното събрание да не е могло да заседава. Даже заседава и извънредно! И когато проф. Петко Стайнов вижда целта на този закон, я споменава директно: целта на господин министъра е да се заобиколи Върховния административен съд! Това е била инстанцията, пред която могат да се обжалват решенията и актовете на правителството. И затова иска разпоредбите, постановленията по този закон да имат силата ПО закон, а не силата НА закон! Правителственото мнозинство обаче не приема доводите на малобройната опозиция и въз основа на този закон се създава Комисарството по

еврейските въпроси. То започва да действа зад гърба на Парламента, зад гърба на обществото, в посока решаването на еврейския въпрос.

Трябва да кажем със съжаление, но това е историческата истина, че всички тези актове не могат да бъдат окачествени като действия в посока смекчаване гоненията на евреите, или облекчаване на тяхната съдба. Това са действия на облечени с най-висока власт хора, за които в България е съществувал еврейски въпрос и според тях той трябва да бъде „трайно решен“. В тази посока са и предприеманите от тях законодателни и административни актове.

Искам да обърна внимание върху анализа на един чешки историк, на когото, за съжаление, сега не помня името. Той разделя насоките на еврейското законодателство и действията на правителството на два периода – единият е до 9-10 март 1943 г. Известно защо. Според неговите заключения след събитията от началото на март 1943 г., довели до осуетяване депортацията на 8 500 евреи от старите предели на България, цар Борис Трети е променил своята политика по отношение на евреите. Но дотогава фактите посочват – той е ДАЛ съгласието си за изселването на евреите от новите земи и за включването на 8500 евреи от старите предели на страната в общото число на предвидените за изселване евреи.

Искам да добавя още един ключов момент – това е законът за поданството. Той изиграва ключова роля при депортацията на евреите от новите земи. Неоснователно е позоваването на нашите опоненти на член 21 буква „а“ от ЗЗН. В него е записано, че не може да бъдат приемани евреи за български поданици. Но по своя смисъл, по своята философия, Законът за българското поданство, приет на 20 декември 1940, таксува даването и лишаването на поданството като индивидуален акт! Изрично е посочено, че ако се отнеме на едно лице поданството, то това не засяга членовете на неговото семейство! Отнемането на поданството на едно лице става със заповед на министъра на правосъдието, след като се вземе мнението на Съвета по поданство и се публикува съответният указ. Съвсем друга е ситуацията, когато придобиването на гражданство се третира като колективен акт (в съответствие с международното право и договорите, по които България е страна), както е даването поданство на евреите от Южна Добруджа – 501 души. Или пък даването на възможност да се избере друго поданство на всички жители на новоприсъединените земи (съзнателно евреите са изключени и от тази възможност, не

само от възможността да придобият българско поданство)! Не случайно всички еврейски общини от Вардарска Македония изпращат изложение до министър-председателя проф. Богдан Филов, в което се посочва, че евреите в Македония са запазили ВСИЧКИ условия, най-важното от които е условието за уседналост!

Не сме съдници, ние посочваме фактите. Според тази наредба, лицата които не желаят да придобият българско поданство, което става автоматичен акт, а желаят да запазят старото си гръцко, или югославско поданство, или желаят да придобият поданство на някоя неутрална държава, например Аржентина, или испанско, швейцарско, португалско, турско, трябва в период от 6 месеца да напуснат царството. В това се разбират и новите земи. Тази възможност е отказана на евреите от новите земи с едно единствено изречение: „Тази наредба не се отнася за лицата от еврейски произход!“ Тези хора се водят като нередовни чужденци и при положение, че техните дюкяни са затворени, те са лишени от възможност за препитание.

В един от своите доклади Александър Белев пише: Лишаването на евреите от собственост ще ги подготви по-лесно за изселване! Това е и крайната цел!

Германия не е поставяла в ултимативен вид въпроса за изселването на българските евреи. След Словакия ние сме втората страна, която прави това. Ние сме извървяли своята част и не може да прехвърляме тази частта от отговорност другиму.

И последно. Нещо, което твърде рядко или почти не се споменава. Това е прословутата инициатива на българския външен министър Иван Попов, който в разговор с външния министър на Райха Йоахим фон Рибентроп, повдига въпроса за трудностите, които българското правителство среща при прилагането на антиеврейските мерки срещу евреи-чужди поданици, живеещи на територията на Царство България. Предложението му е да се сключи споразумение между Германия и съюзните ѝ страни, съгласно което всички евреи, живеещи на територията на тези страни, независимо от тяхното поданство, да бъдат обхванати от мерките на правителството на страната, в която живеят. Германският външен министър намира идеята на българския външен министър за „небезинтересна“ и изпраща повдигнатия въпрос за разглеждане на експертно ниво в германското Външно министерство. Като следствие от редица споразумения между Германия и България, сключени в пери-

ода 4-9 юли 1942 г., българското правителство дава съгласието си в отговор на германско запитване няколкостотин евреи-български граждани, пребиваващи в Германия и окупирана Чехия да бъдат изселени в т. нар. източни територии на Райха (т. е. Полша). Българското правителство отказва да поеме разходите по изселването им, но иска да му бъде предоставен точен списък на изселените с оглед публично-правните последици от това изселване, касаещи българската страна като имуществени и финансови въпроси и др.

Румяна Христиди: Благодаря и на г-жа Юлиана Методиева и на Маргиналия, както и на всички останали участници за тази чудесна инициатива, която е много навременна. Благодаря и на доц. д-р Александър Оскар, който ще участва в дебата. За съжаление, тези въпроси са непрекъснато актуални. Казвам „за съжаление“ защото вместо да вървим напред, ние се връщаме назад!

Краткото си изложение днес ще разделя на две. Темата ми е да представя Международния алианс за възпоменание на Холокоста/IHRA/ и ще кажа няколко неща от ангажиментите в тази организация. След това ще направя кратък коментар върху конкретните повдигнати проблеми във връзка с откриването на плочите за еврейските трудови групи.

IHRA е междуправителствена организация, това е много важно да подчертаем. Държавите кандидатстват, приемат се на правителствено ниво. Целта на тази организация е да осигури политическа и обществена подкрепа за образование, възпоменание и изследване на въпросите на Холокоста на национално и международно равнище. Тоест, България сама е пожелала да стане член на тази организация, години наред е минала през целия труден процес на кандидатстване. Това означава, че ние приемаме тези ценности и цели на IHRA. Защо подчертавам това? Защото съм дълбоко убедена, че е крайно време да започнем да разбираме факта като общество, че когато държавата поеме едни ангажименти и подпише международни договори, е най-малко редно и хубаво да спазва тези ангажименти! Има много случаи, когато се присъединяваме, подписваме нещо и после започваме – ама защо сме в ЕС, защо сме в НАТО, но защо сме в IHRA! Това е правителствено решение на държавно ниво и след като сме го приели, е редно да започнем да изпълняваме съответните ангажименти и да се придържаме към тях, ако искаме да имаме елементарна тежест в тези международни отношения.

За мен е чест да бъда в тази Делегация под ръководството на Посланик Пламен Бончев от МВнР в този дълъг процес, след като България беше страна-наблюдател, след това страна-лиезон, а от ноември 2018 година вече е пълноправен член на IHRA. Пътят беше много труден. България трябваше непрестанно да обяснява защо има индивиди, които се опитват да отричат абсолютно очевадни факти! Когато нещата опират до факти, аз не виждам какво има да се дискутира! Не говорим за различни тези и интерпретации. Говорим за определени исторически факти, на които ще се спра по-късно.

Оценяването на българския напредък беше дълъг процес. Той беше оценяван от три държави – Израел, Австрия и Белгия. Израел беше водещата страна-наблюдател на България. Трябваше да доказваме и с текстове и с конкретни действия, че България заслужава да бъде член на тази организация. За щастие това се случи, тя се присъедини към престижното семейство от държави, които са поели ангажимент да насърчават изучаването на Холокоста, борбата с антисемитизма и езика на омразата, както да отстоява принципите, които са заложени в Декларацията от Стокхолм от 2000 година.

Ще се спра на дефиницията на IHRA, която сме се подписали и приели. В нея много ясно е казано що е отричане на Холокоста, какво е изопачаване. При нас по-често се среща изопачаването. Все още нямаме такива, които са Холокост-denier (отрицатели). Все още не сме стигнали до това. Изопачаването има най-различни форми, някои ги считат за безобидни, но те в никакъв случай не са такива.

Накратко от дефиницията.

Отричането на Холокоста представлява говорене и пропаганда, които отричат историческата действителност – нацистите и техните съучастници по време на Втората световна война Има различни измерения на отричането на Холокоста и изопачаването му. Първо, умишлени усилия да се оправдаят, или омаловажат, последиците от Холокоста, или неговите основни елементи. Защото Холокоста не е само унищожаването на евреите. Включително от съюзниците на нацистка Германия, какъвто България беше! Повече от три години!

Второ, грубо минимизиране броя на жертвите на Холокоста в разрез с данните от надеждни източници.

Трето, опитите да се обвиняват евреите, че са предизвикали своя собствен геноцид.

Четвърто, представят Холокоста като положително събитие.

Такива изявление не представляват отричане на Холокоста, но с тях са свързани такива радикални форми като антисемитизъм.

Те могат да внушават, че Холокоста не е стигнал достатъчно далеч, за да постигне целта си за окончателно решение на еврейския въпрос.

Също така – опити за размиване на отговорността за създаване на концентрационни лагери, лагери на смъртта и за други замислени и използвани от нацистка Германия и техните съучастници, като вината за това се възлага на други народи или етнически групи.

Тоест, когато четем това, под което сме се подписали като държава, ще видим, че ние сме ЗАДЪЛЖЕНИ да се борим с всички тези форми и на антисемитизъм, и на отричане, и най-вече на изопачаване на Холокоста. И отделно на всички други прояви на езика на омразата и на дискриминацията на различни други групи.

Това са нашите международни ангажименти и които ни представят в една определена светлина като държава, която се е присъединила към този престижен клуб и е добре да изпълнява ангажиментите си там.

Няколко думи ще кажа в качеството си на историк.

Чухме доста нелепи обвинения и изключително неприемливи изявления на хора, които не познават или не желаят да познават и да се позовават на историческите фактите. В историческата наука няма никакво съмнение относно няколко елемента:

Първо, че България беше съюзник на нацистка Германия! Официално – от 1 март 1941, но ако погледнем кога се е подготвял ЗЗН /1940/ ще видим, че и от по-рано – преди присъединяването на Тристранния пакт. Ние сме такива до 26 август 1944 година, де юре, когато правителството на Багрянов обявява неутралитет. Тоест, в този период сме съюзници със съответните ангажименти и ГИ изпълняваме! Част от тези ангажименти са анти-еврейското законодателство, което далеч надхвърля ЗЗН и господин Дичев много правилно отбеляза и икономическите закони, и всичко онова, което лишава евреите от политически и граждански права. Няма никакво съмнение, че България има тежко антиеврейско законодателство, разширявано през годините! Със законови и подзаконови административни актове, които не подлежат на одобрение от Народното събрание, нито на публикуване в Държавен вестник, или на някакъв обществен контрол поради реакцията, която се очаква да бъде негативна. Никакво съмнение няма по това, че евреите са лише-

ни от всякакви права – граждански, политически. Също така напомням, че Холокостът е съвкупност от много мерки срещу евреите и само финалната фаза е физическото им унищожаване. Лишаването от икономически и социален статус, сегрегацията и отнемането на средствата за живот – защото те на практика са ограбени по този закон! – всъщност води до тяхното унищожение. Или най-малкото до страданието, което е елемент от Холокоста, който ясно фигурира в дефиницията на IHRA и на Яд Вашем. Така че не виждам какъв въпрос е, какво представлява „трудовата група"! Ами трудовата група е един трудов лагер, в който след като полагаш принудителен, неплатен труд, да – това може спокойно да се нарече робски труд! Принудителен и без заплащане, при това крайно тежък, как другояче да се нарича освен робски?! И естествено, че това е елемент на Холокоста! Не виждам как може да се спори по тези въпроси!

Друг факт, по който историческата наука също няма спорове на академично ниво, е че България има подписана спогодба за депортацията на евреите и да, тя носи абсолютна отговорност българските власти и българското правителство и царят, който е основен политически фактор, без всякакво съмнение носят отговорност за депортацията на евреите от новоприсъединените земи! И за тяхното унищожение! Тук няма никакво значение дали цар Борис е бил антисемит или не. Той е разбрал, че международните договори се спазват! Щом сме се присъединили към Тристранния пакт, ние сме длъжни да спазваме определени стъпки. Затова се обявява война на САЩ и Великобритания, затова се предприемат и всички антиеврейски закони и много други мерки се взимат. Затова няма никакво значение какво лично мисли царят! Той е монарх и е поел тези ангажименти. Достатъчно се е опитвал да компенсира България да не участва на Източния фронт, да не воюва, това е част от сложната политическа ситуация тогава. Но няма никакво съмнение, че България е била готова да пристъпи и към депортация на евреите от старите предели на царството. Така че извън всякакво съмнение е това, че в България са налице някои основни елементи на Холокоста. Слава Богу, не се достига до другите крайности на някои държави.

В този ред на мисли, смятам че такива плочи трябва да се поставят! Това е правилно- то отговаря на историческата истина и напомня на страданията на тази част от нашите сънародници, които българската държава по едни или други причини им е причинила.

Четох някакви коментари след изявленията на тези индивиди, в които се казва, че евреите са неблагодарни! Значи, това, че не си го убил, е чудесно, но това че си го ограбил и лишил от някакви права и е живял в страх и ужас години наред, това как го мислим? Като историк смятам, че ние, историците, трябва да си кажем и приятните и нелицеприятните факти от нашата история. По-добре е да ги признаем ние, отколкото някой отвън да ни ги каже и да ги интерпретира.

Николай Поппетров: Ще засегна няколко неща, за които смятам, че са важни. Благодаря на „Маргиналия“, на Столична община – малко институции в България са така съпричастни към едни сериозни инициативи, и разбира се, на „Шалом“.

Ще започна първо с това, че има различни прочити на темата. Тя е кристално ясна, въпреки че има много нюанси. Това се пролича в самия дебат: има консенсус около основни събития. Ако приемем, че Холокостът е не само евреите да „отидат през комина“ (по думите на един историк), а да **ги сепарираш**. Да **ги унижиш**. Да им вземеш имотите, правата – това е началото на Холокоста. Той може да не завърши по този драстичен начин, с толкова много жертви!

От 1938 година се върви директно към Холокоста и това става в цялата територия на Европа там, където Германия има свои съюзници, симпатизанти. А това, че понятието Холокост го свързват само с газовите камери, е техен проблем, а не на историческата наука.

Нека отбележа кои са нюансите: Белене не е Гулаг и Сомовит не е Аушвиц. В никакъв случай. Но и в Германия има лагери, които не могат да се сравняват с Аушвиц! Има лагери, в които страдат военнопленници или противници на Хитлер, изолирани хора по някакъв начин – трябва да има степенуване. Знаем, че Дахау съществува от 1933 г. и знаем каква е неговата история. А Аушвиц – веднага, когато го създават, започва да действа по този зловещ начин.

Има две гледни точки. Едната е по-човешка, по-хуманна. Аз бих тръгнал от по-бруталната гледна точка. Да гледаме нещата като лекари и изследователи. Да видим какво става! Не да плачем за съдбата на евреите или за българската държава, за която твърдим дали е имало Холокост, пък то нямало – не, да помислим какво става с тия хора – евреите! Един ден идва един Закон, който ги лишава от всичките права. Постепенно, бавно, започва да ги унижава. Накрая ги лишава от всичко. Целта е евреите да не живеят в България! Независимо къде – в Треблинка, или

в Мадагаскар, каквато беше първата идея на нацистите ... Някъде трябва да се махнат, да отидат. Държавата тогава вдига една маса хора и ги изхвърля от домовете им. И какъв е мотивът? Мотивът е сигурността на държавата. Може ли 50 000 евреи да станат партизани, шпиони? И говорим преди германо-съветската война. Още **няма война** с болшевизма!! Когато се приема ЗЗН болшевизмът и националсоциализмът са в съюз. Няма такъв фактор!

Много се говори за Търновската конституция и за това как тя се нарушава. Нека да бъде наясно – от 1934 година в България има авторитарен режим. Оттогава Конституцията се чете така, както се харесва на държавата. В България има цензура, въпреки че Конституцията прокламира, че печатът е свободен, според чл.79. Да се върнем към антиеврейското законодателство. Конституцията гарантира основно право на собственост, а със Закона за защита на нацията това е нарушено. Конституцията казва, че само по висши държавни съображения може да се конфискува нещо. А ако се конфискува, то трябва да се заплати! Висши държавнически съображения обаче казват, че на тия 50 000 евреи трябва да се конфискува имуществото. Значи – законодателството е репресивно, това е повече от ясно.

Един нюанс, който на мен никога не ми е бил ясен: защо България провежда тази политика. Искам да уточня – ние можем духом да сме съюзници с Третия Райх, но през 1940 година де юре не сме съюзници. И когато започват през лятото да изготвят Закона за защита на нацията няма още Тристранен пакт. Хитлер още не е решил да обедини всички сили в дясното пространство, което му е било нужно за Новия ред. То-ест – какви основания сме имали? Всички критици, които казват, че на България ѝ е наложен ЗЗН, чудесно – нека **да се намерят документи**, според които да става ясно, че господин Рибентроп, като пълномощен министър, или Адолф Хитлер, та в тези документи да се казва, хайде, България, приемете антисемитско законодателство, защото трябва да сепарираме евреите, те са врагове на Европа! Има свидетелства, според които става ясно, че царят бил казал „по-добре ние да приемем такива закони, отколкото да ни ги наложат“! Това означава обаче друго: колко България е **лишена от самостоятелна външна политика**. Но това не означава, че германците имат някаква роля!

Когато на 13 декември България обявява война на САЩ и Англия, тя я обявява според някакъв странен прочит на Тристранния пакт. Три-

странният пакт казва „когато страна от Пакта е нападната от третата сила, от външна сила“, той започва да действа. Знаем за Пърл Харбър кой кого нападна! Не говорим за механизма – от райх-министъра, който звъни на нашите дипломати, нашите дипломати звънят в София и казват да предприемем обявяването на война. Лошо говори за този режим, лошо говори за този Парламент, който прави това!

Да, такава е епохата. Политиците и елитите в България са фасцинирани от идеите от Европа. Имат представа, че ще се променят нещата. Вярват, че ще получат онези земи, които ги очакваме и ще ни решат националния въпрос. Щом ще ни ги дадат/земите/защо да не вървим по този път! Да, само че това означава историческа отговорност!...

Днес не искаме да приемаме тази отговорност. Казваме – имаше брутален политически натиск от Германия. Какво стана толкова с евреите, казват. „Взехме им малко имотите, укрихме ги“...И това е измислица. Няма нито един документ, че някой е поискал да направим лагер да ги приберем евреите, за да не ги вземат лошите нацисти! Няма! Ние **следваме досконално** политиката на Третия Райх! Има документация във връзка с еврейския въпрос, външният министър Иван Попов и МВнР непрекъснато се нагаждат към еврейския въпрос – как се преследват, къде ги изпращаме.

Не може да се подценяват тези факти. До 2 юни 1942 година евреите не са давали реално някакви сигнали, че ще се борят против режима! След приемането на ЗЗН стават комунисти, отиват партизани. Но дотогава никъде няма данни, че не са били лоялни поданици!

Тезите на участниците в пресконференцията ги издава като крайни националисти, крайни патриоти. Те смятат, че върху България никога не трябва да падне никакво петно! Че тези земи по време на Втората световна война са били истински оазис! Тук всички сме добри и честни. Това е СПЕКУЛА! Не може да се повтаря всяка година тази тема. Че евреите са нахални, че има платени историци/част от тях сме ние тук събраните!/. Мен са ме наричали „евреин – комунист“ в един сайт. Не съм нито едното, нито другото.

Но, нека да подчертая един друг въпрос, който е много важен: че нашите управници не са знаели какво става с евреите. Да, възможно е да не са знаели. Едва на 27 януари 1945 г. съветската армия открива Аушвиц. Но знаем също така, че още 1942 година е изтекла информация. И тази

информация е циркулирала в България! Знаело се е какво прави Вермахта на Източния фронт! Да се укрива това е нелепо.

Ключовият момент е въпросът за вината.

Казват „О, не, не сме виновни!“ Даже да сменим понятието вина, дали ще има консенсус между едната страна, която отрича, че има Холокост и другата? Не съм убеден, че диалог ще има, каквито и термини да използваме. Лошото е, че дълбоко в тази история **има антисемитизъм**! Това е лошо! Винаги в нашето общество е имало латентен антисемитизъм. Четете позивите на бранниците, на легионерите – пишат „вън евреите“, „Хитлер ще ги прогони“, „Европа не е за евреите“. После, когато антиеврейството се превръща в държавна политика, става страшно. Въпросът е да не се допусне такива групи да имат влияние в тази насока.

Юлиана Методиева: Бих искала да чуя коментара ви, професор Поппетров, за тези историци, които казват, че организацията на евреите „Шалом“ извършва антибългарски акт, щом е поставила паметен знак за робските лагери в Неделино, те не произвеждат ли по познат начин врагове на българския народ!

Николай Поппетров: Да, това е латентен антисемитизъм, нали това казвам! **Създават лошо настроение** и нагласи към евреите! Може би липсва масов дебат, с показване на отделни съдби – как са живели евреите! Аз съм записвал много български евреи, които са страдали като деца. Отделни личности от тях разказват историята си – не са бити, не са мъчени, но са били унижавани! Не са можели да отиват на училище, слагали са им звезди, насъсквали кучетата срещу тях – „качи се на еврейчето“.

Борислав Дичев: Затова е имало и много самоубийства сред евреите от София!

Николай Поппетров: Защото е имало страх! Стигматизирана е била една цяла група, обявили са евреите извън законите, лишават ги от всякакви човешки права – не може в 21 век да не наричаме нещата с истинските им имена!

Румен Петров: Доцент Оскар, следват вашите 15 минути!

Александър Оскар: Благодаря за възможността да проведем този разговор. Той съответства на нашето разбиране за борба с езика на омразата. Искам да подчертая, че не съм професионален историк, за разлика от Румяна Христиди, Борислав Дичев и Николай Поппетров. Аз съм любител историк. Осъзнавам колко важно е да се работи с обективната

истина, с факти, с документи. А не както много хора спекулират съобразно собствените им интереси.

Бих искал да ви провокирам – какво е о**бщото** между Истанбулската конвенция и изопачаването на истината за Холокоста в България? Това, което на мен ми прави впечатление, че така както българските граждани се присмиваха и продължават да се присмиват на „глупавите европейци“, които приеха ИК, така и много хора в България се опитват да докажат, че „глупавите“ германци, французи, практически всички европейци с малки изключения са имали лошо отношение към евреите по време на Втората световна война, а ние сме единствено различни! Целокупният български народ, цар, правителство, всички до един са се стекли за спасяването на българските евреи! Тогава обаче се задава и резонният въпрос – ако всички са били толкова загрижени, защо е трябвало да има това „спасяване“ на българските евреи? Нали не е имало преследване? Оттам започват да идват и други подвъпроси: тревожно е, че се провеждат такива пресконференции като визираната в БТА. На няколко пъти проф. Поппетров обърна внимание върху важността на документите. Тревожно е, че текат процеси на подмяна, включително и на фалшифициране на документи! Няма да се изненадам, ако в обозримо бъдеще излязат и някакви **псевдодокумент**и, които да очертават невероятната роля на българското правителство в лицето на Богдан Филов, може би и на Александър Белев, в защита на българските евреи! Няма да се изненадам това да се случи!

Видяхме през годините как личността на генерал Луков беше препакетирана като един патриот, застъпник, родолюбец, защитник на българските евреи! Противопоставял се на всякаква антиеврейска политика в България! Защо може да се случи това фалшифициране? Защото България в много случаи следва тенденциите в Европа, с известно закъснение. Преди няколко години подобни процеси започнаха в Полша. Миналата година се стигна до срамен връх с приемането на закон, според който всеки който асоциира Полша като колаборатор на нацистка Германия, го грози затвор, ако не се лъжа, от 5 години! Впоследствие и в Унгария минаха също тези процеси – че Унгария е жертва на нацистка Германия, че няма никакво отношение към съдбата на своите евреи! Имаше една публикация в Ню Йорк Таймс с много хубави въпроси – възможно ли е 150 нацисти, командировани в Германия, да осъществят депортацията на над 400 000 унгарски евреи „без съучастието на унгар-

ските власти“! В България текат аналогични процеси за изопачаване на историческата истина.

Интерес за мен е и фактът, че Германия на първо място, която е исторически морален гръбнак на Европа, държавата, която от края на Втората световна война до ден днешен, поема цялата вина за съдбата на евреите в Германия! Включително първото посещение на последния външен министър Хайко Маас беше в Израел, в Яд Вашем. Той поднесе извинение като немски политик, за случилото се в годините на Втората световна война Изглежда пак „глупавите“ германци поемат вина, а пък ние тук няма какво да се извиняваме. Ние сме единствените, толкова уникални, че сме спасители на евреите! Това е нелепо. Защото така се омаловажава истинската стойност на реалните спасители. На обикновените хора, които са жертвали благополучието си, дори собствения си живот, за да помогнат на страдащите евреи.

Подготвяме събития в цялата страна. Нашият ангажимент е да поставяме паметни знаци по цялата страна, където е имало трудови лагери. За съжаление, има групи хора и организации, които поставят паметни знаци за хора и организации, които практически нямат н**икакво** отношение към спасяването на българските евреи. Знаем за такива случаи в Бургас, в София. Иска им се той, или неговото семейство, да бъдат асоциирани с нещо хубаво, позитивно! Но така започнаха да се израждат нещата, става направо леко комично! Всеки в България е Спасител, без да знае дори какво е Холокоста. Темата се преекспонира. В крайна сметка основната задача е да помним, да не забравяме, да не допускаме Холокоста да се случи. отново! Холокоста не само като масово унищожение на евреи, но и на всички останали хора- това се подценява. На Холокоста са били подложени хора с психични заболявания, с различна сексуална ориентация, с увреждания, цигани. Наш дълг и ангажимент е да пазим паметта на тези хора от подобни извращения. Фактът е, че светът в който живеем, е свят на популизъм и национализъм – десен, ляв, в крайна сметка стремежът на много хора е в това. Да се капсулира и Европа и обществата в Европа, и по този начин отново да се върнем в годините преди Втората световна война и налагане на едни псевдоразбирания за демокрация и световен ред.

Като гражданин, вярвам в европейското бъдеще на България! Наш дълг е да оживяваме тези демократични европейски ценности и да се борим по всякакъв начин с опитите за отклоняването на този европей-

ски път на нашата страна. Всеки опит за **пренаписване** на тази история е опит за промяна на тези ценности в България. Организацията, която имам честта да председателствам, е изключително чувствителна за проблемите не само на нашата общност, но и на хората в страната, които в една или друга форма са дискриминирани. Обединихме няколко такива организации, защото вярвам, че заедно можем повече. Искам да благодаря и на Столична община, която подкрепя нашите усилия. Подписахме Манифест за борба с езика на омразата миналата есен, впоследствие и в Министерски съвет поканихме редица обществени личности, интелектуалци, артисти, да се присъедините към този Манифест. С госпожа Фандъкова дадохме старт на инициативата да покажем, че София е бастион на толерантността. Маргиналия също се присъедини към това, както и други организации. Трябва да запазим и развиваме във времето тази инициатива.

Не мога да не спомена и Луковмарш. Това е много интересен казус. От една страна има воля да се препятства провеждането му. Кметът на София издава заповед за забрана, но от друга страна Луковмарш се случва всяка година. Тази година определено имаше по-малко участници. Това ни зарадва. Имахме редица срещи с националния координатор за борба с антисемитизма с водещите медии в страната няколко седмици преди провеждане на Луковмарш. Срещите бяха за разумното отразяване на марша. Ние няма как да изискваме от медиите да водят политика – да отразяват или не Луковмарш. Но миналата година в една от телевизиите отразяването на Луковмарш направи такава реклама, че някой, който не знае какво е той, непременно ще се присъедини към него!

Борислав Дичев: Това е пропаганда!

Александър Оскар: Не знам дали е осъзната или неосъзната пропаганда. Но видяхме как младите българи минаха пред паметника на Васил Левски, коленичиха, поднесоха цветя ...Ще кажеш, че това е едно невероятно патриотично шествие из улиците на София! Почти всички от ръководствата на медиите бяха много внимателни към нашите разбирания, имаше значително маргинализиране на отразяването му. Това е една от целите ни. Младите хора да не го асоциират с нещо хубаво и да не искат да участват в него. Такива прояви се използват много умело от някои политици за представянето им като интересни пред младите хора, които търсят изяви. Особено в диапазона 20-30 години. Да изразят своята про-българска, патриотична позиция.

Ще продължим нашата институционални срещи, включително ще настояване за законодателни промени, които да ограничат тези прояви. Преди две седмици бях поканен от главния прокурор, присъстваше и вътрешният министър и националният координатор за борба с антисемитизма. Подета е инициатива за такива промени, които да осъждат проявите на антисемитизъм, включително със затвор. Към този момент проявите на език на омразата се осъждат до 3 години затвор, което, по думите на Сотир Цацаров, при чисто минало, фактически се трансформира в административна санкция и хората, които ги извършват, остават ненаказани. Желанието на главния прокурор, след редица прояви тази година на агресивен антисемитизъм/визирам Бургас, Кюстендил, Дупница, продаването на сувенири в София/ е законодателството да се затегне, и хората, извършващи тези прояви, да бъдат осъдени.

Интересът ни е да живеем в едно нормално общество без ксенофобия и език на омразата. Ще партнираме с всички организации като Маргиналия, за да бъдем по-ефективни.

Румен Петров: Дискусията ни засяга въпроса „защо сега“ се пораждат тези проблеми. Важно е да се изговорят и още причини. Сега обаче давам думата на госпожа Ирина Йорданова, тя пожела да се включи.

Ирина Йорданова: Благодаря ви, господин модератор. Слушайки внимателно вашите толкова важни изказвания, се връщам назад в годините и си мисля колко дълъг път извървяхме заедно със сдружение „Маргиналия“ към утвърждаването на София като град на толерантността. През 2016 г. г-жа Юлиана Методиева инициира и реализира успешно проекта „Смях срещу омразата“ или как да изглежда София като топос без реч на омразата. Тогава тръгнахме с лекота към този проблем без да подозираме, че след три години ще стигнем до толкова сериозна и дълбока дискусия по темата като днешната. Без да подозираме, че ще стигнем до едно толкова мащабно включване на различни неправителствени организации, на много историци, социолози, изследователи и интелектуалци като вас. Разбира се, може би нещата съвпаднаха и с това, за което доц. д-р Оскар говори – през последните няколко години се разви и с негова помощ една огромна активност в София по темата за толерантността и антисемитизма. Мисля си, че ние извървяхме дълъг път на ползотворно сътрудничество, минавайки през много етапи. Включително през толкова важната международна конференция, която Маргиналия организира през м. февруари 2018-та година, в която

се включиха кметът на София, посланикът на САЩ и посланичката на Израел, които имат много мащабен поглед към този проблем. По този начин се създаде много голям обществен ресурс и определено се допринесе за подписването на Меморандума, който обявява София за град на толерантност и мъдрост. И ето сега ние отново имаме добри новини – Столичният общински съвет днес прие новите приоритети за 2020-та година на Програма „Европа“ на Столична община, и ние отново ще подкрепяме проекти по един специален приоритет, свързан именно със София като столица на толерантността и като град без език на омразата, ксенофобията и екстремизма. От началото на месец септември т.г. ще започне кандидатстването по Програма „Европа“ 2020, като Столичен общински съвет задели едно сериозно финансиране в рамките на 450 хил. лв. за подкрепа на проекти, които укрепват гражданското общество в София. Толерантността и борбата срещу езика на омразата ще бъдат отново един от приоритетите. И другата добра новина – днес ние гласувахме предложението на г-н Енцио Ветцел, директор на Гьоте институт България, да бъде присъден Почетният знак на Столична община. Той е изключителен хуманист, с неговата помощ Маргиналия осигури кмета на Алтен Андреас Холщайн да участва в международната конференцията, задавайки още едно високо ниво на авторитетност.

Александър Оскар: Това са усилия в посока на образованието, за които и ние искаме да работим!

Румен Петров: Реториката на „учените“ от Българо-еврейски научен институт, Клуба на приятелите българи и евреи (КПБЕ), Българо-еврейски научен институт, Юдейски патриотичен институт, Институт за национална патриотична политика, Боянски клуб за подкрепа на българската държавност и нация „Проф. Божидар Димитров“, може да бъде открита в реториката на 30-те години в България. И отново задавам въпроса – смятате ли, че има връзка между социално-политическите, морални и емоционални ситуации, които са довели да този колективен човешки срам – Холокоста – и днешната ситуация? Кое прави възможни да се заемат такива скандални и в морално отношение позиции!

Николай Поппетров: Кризата на **идентичността**. Ние не знаем европейци ли сме, евразийци ли сме! Тази криза независимо, че медиите не искат да го признаят, но – има дълбоко раздвоение на личността. Включително на ниво дали нашите деца ги прокуди някой/кой?/ или на нас ни е лесно да говорим, че сме патриоти. Това свидетелства за липса

на корен. Драстичната промяна и в политическо отношение – не може страна в която е имало 900 хиляди комунисти, днес всеки втори човек да се обявява, че винаги е бил антикомунист! В онзи период пак е имало криза на идентичността, но тя е била, когато са приемали ЗЗН и България не е можела да си намери мястото. Има такива факти, че когато на 22 юни германската армия навлиза в Съветския съюз, в българското обществено пространство има страх, изненада, неразбиране, покруса: ЗАЩО! Защото част от това общество е проруско, има и малко германофилско и най-вече – какво ще е бъдещото?

Румяна Христиди: Господин Поппетров върна ракурса там, където той трябва да бъде в съвременността: тези процеси на радикализация се наблюдават, когато има процеси на **фрустрация** в обществото. По една или друга причина. Тогава – загуба от Първата световна война, унижение. Какви са паралелите днес – очевидно има социална фрустрация, която се дължи на много фактори. Особено на моралния упадък, той е най-страшният упадък. И на усещането на социална несправедливост. Когато има такава фрустрация, тогава се търси виновен. И той се търси в различния, в другия, а евреинът винаги е подходящ образ на това Но може да бъде и всеки друг. Търсене на виновник, да се прехвърли вината на друг.

Юлиана Методиева: Обърнах внимание в началото, че когато историкът Давид Коен е написал книгата „Борбата на българския народ за защита и спасяването на евреите в България“ през 1978 г., тя е посрещната с интерес. Защото систематизира познанието за миналото и истината за антиеврейското законодателство. Един от моите отговори, че това, което олицетворяват тези „патриотични“ организации, се дължи на последните 30 години от падането на режима. В тези години се получи една криза на идентичността и на историографията!

Румяна Христиди: О, да...

Юлиана Методиева: Учените-историци не знаеха какво да правят. Историографията попадна под натиска на новите демократи, държеше да им угоди, отрече се от миналото си/сигурно имаше защо, на всеки му беше дошло до гуша да слуша за ролята на БКП включително по еврейския въпрос/ и напъвайки се да намери факти, за да произведе „друг“ разказ, тя премина в тотално **пренаписване** на историята. Ако не бяха направили скандала за паметните знаци за лагерите, щеше да се намери друг повод! Те търсят пазар за своята сбъркана идентичност,

включително и поради това, че имат и политическа поръчка да вършат с историята нечисти дела!

Борислав Дичев: Това е чист идеологически ревизионизъм! Той има социални и политически измерения. Наблюдава се в период, когато обществото е на кръстопът, каквото е нашето. Люшкано в различни посоки и **направляван**о от различно политическо задкулисие. Така се появи този уродлив фактор „пренаписване на историята“ и пренебрегване на историческите факти!

Румен Петров: Ще добавя няколко думи. Занимавал съм се с изследвания на национализма и как той бива мислен. Това е важен въпрос в контекста на европейското бъдеще – дали ще бъдем Европа от национални държави, или на нещо друго. Този въпрос сега се поставя много сериозно. Аз смятам, че за **опасността от национализма** социално-психологическата наука недостатъчно е осветлила социалните процеси, които водят до тези опасни формирования, водещи до моралните падения каквото е Холокоста. Благодаря за вашето участие!

Подготви за печат: Ю.М.
София, 11 юли 2019

Коментари (6)

- **11-02-2020|иван сухи**

Взаимно се надъхват като бесни кучета, но не е ясно на кого искат да угодят „историците“...предполагам, че на дъното има и финансов интерес, па макар прикрит за хуманистични подбуди...И все пак не разбрах какво точно е „холокост“ и не ли по-адекватна думата геноцид, но така пък се губи лъвския пай от страданията на евреите (приемаме, че останилите етноси са благоденствали по време на войната), продукт на ционистката пропаганда ли е, фундаментална ценност на днешния хуманизъм, кажете, на вас ви ясно очевидно...о, да! все пак сте д-р, доц. и проф.

- **12-02-2020|Гост**

В славянската традиция гръцката дума „холокауст“ се превежда като „всесъжение“, т.е. цялостно изгаряне на жертвеното животно на някакъв олтар, било при древните гърци, било при старите евреи, било другаде. Днес в политиката наричат „Холокост“ (с актуално англо-френско произношение) конкретно онзи геноцид, който е извършила държавата на Хитлер не само върху евреите, но и върху циганите и кого ли още не:

името идва оттам, че при този геноцид хората, наред с другите начини за унищожение, са изгаряни като жертви, буквално превръщани в пепел.

- **12-02-2020|Златко**

Да се обръща внимание на Иван Сухиванов е като да се ядосва човек на птиче, което го е нацвъкало отгоре. Птича му работа.

(С едно дребно уточнение: Сухиванов изглежда наистина вярва, че публичното дефекиране е равносилно на гражданска смелост. Отново няма за какво да му се сърдим: такива са вярванията на средата, в която живее).

- **12-02-2020|Гост**

Значи да не се мъча да го просвещавам, защото той всъщност знае всичко, но заради възгледите си е длъжен да се прави на неинформиран и малоумен, така ли? Да не дава господ да ми се паднат такива възгледи... все едно сам да си се нацвъквам.

- **12-02-2020|Златко**

Аааа, така кажи бе, човек! Аз не бях разбрал, че именно просветителски плам те движи. Е, в такъв случай ще се оттегля, че да не дойдем в повечко на публиката. А инак той Сухиванов изобщо не прави опити да се бъзика с неща, дето не са за неговата уста лъжица, като задава такива просташки въпроси тук, нали така?:)

Ако искаш, след това можеш да ми кажеш и на колко години си.

Брад Пит и капанът на красотата
Автор(и): Манола Даргис

Значението на Брад Пит – като актьор, звезда и върховен визуален фетиш – може да бъде проследено назад до онзи момент от филма *Телма и Луиз* (1991), когато камерата се премества от голите гърди към лицето му, като ласкава ръка. Уилям Брадли Пит е роден през 1963, но Брад Пит се появи едва в тази 13-секундна ода на еротизираната мъжка красота, която даде началото на една внимателно наблюдавана кариера и живот, десетки филми и библиотеки с развълнувани възгласи, лигави клюки и леко порнографски корици на списания.

Делириумът се възобнови отново с *Имало едно време… в Холивуд* на Куентин Тарантино, в който Пит играе перфектната за него роля на Клиф Бут, закален каскадьор и възможно най-готино старо куче. Всичко у Клиф изглежда толкова добре, толкова лесно и безпроблемно-гладко, независимо дали той е зад волана на Кадилака или се разхожда из прашна калифорнийска пустош. Романистът Уолтър Кърн беше писал някога, че Робърт Редфорд „е по някакъв начин символ на самата филмова индустрия, в цялата ѝ калифорнийска мечтателност“. В *Имало едно време* Тарантино пресъздава тази идея-идеал чрез Клиф, като използва външността и чара на Пит, за да създаде още една целуната-от-слънцето, златна и много бяла калифорнийска мечта.

Така че Тарантино, бидейки Тарантино, разбира се кара Клиф-Пит да захвърли тениската си, в една сцена, която заедно с това намигва и към основополагащия образ на актьора от *Телма и Луиз,* и предлага още един прочувствен химн на мъжествената красота. Денят е горещ; Клиф почти няма какво да прави. И така той грабва инструментите си и кенче бира, след което се покатерва на покрива, за да оправи антената, носейки долу-горе същото, което Пит носи в онази сцена от *Телма и Луиз*. Малко по-късно Клиф съблича първо хавайската риза, а след това и тениската „Шампион“ под нея – и ето, Брад Пит отново стои с голи гърди насреща ни и се извисява над Холивуд и собствения ни поглед – при

което и без това порестата линия между актьор и герой се размива по прелестно-приятен начин.

На 9 февруари, нощта на Оскарите, погледът ни отново ще се насочи към Пит, който е номиниран за най-добър поддържащ актьор за ролята си във филма *Имало едно време*. Приятно е, че колегите му оказват тази чест, тъй като в миналото те не бяха особено охотни да го тачат. Въпреки дългите му години в бизнеса и високо оценяваните от критиката роли, Пит е спечелил само един Оскар: статуетка за най-добър филм, като копродуцент на *12 години в робство*. Като актьор досега той е номиниран три пъти: веднъж за поддържаща роля (*Дванайсет маймуни*), и два пъти за водеща (*Любопитният случай на Бенджамин Бътън* и *Кешбол*). Само да припомня: Рами Малек, Еди Редмейн и Роберто Бенини – всички те са печелили Оскар за най-добър актьор.

Но Филмовата академия не е единствена в подценяването на Пит. Красотата може да бъде колкото благословия, толкова и капан, включително и за мъжете. Някои от по-ранните му роли не помагат особено в това отношение, като например *Легенди за страстта* – един смехотворен боклук, който го превръща в златно секс пони. Нито пък помагат превъзмогващите се журналисти: „Тяло като картичка на Брус Уебър„, гугука един от тях през 1991. Четири години по-късно, вероятно на шега, списание *People* писа, че „човек би искал да се пързаля на голо по кичурите на косата му.“ Самият Пит подхранваше манията, позирайки за издания, които жадно се отдаваха на собствените си софт-порно блянове, като например при корицата на Rolling Stone от 1994 за *Интервю с вампир*, където той се взира в камерата като някакъв нафукан Кърт Кобейн.

Критиците може и да са били недоброжелателни (признавам си), но когато лошите филми започнаха да отстъпват на добрите, известията се подобриха. Скоро стана любимо клише да се пише, че той е характерен актьор, уловен в тялото на звезда (отново си признавам). Някои от тях, според мен, произтичаха от общото подозрение срещу красотата: че на нея не може да се вярва, че тя е „просто“ повърхностна и глупава, което автоматично прави красивия човек да изглежда лекомислен и може би дори достоен за презрението, понякога прозиращо изпод манията. Няма нищо ново в това как наказваме красотата. Историята на киното е изпълнена с жертви на тази злокачествена динамика между задължителната любов и задължителната омраза, и не всички от тях са жени.

Но веднъж създадена, звездната персона може да се превърне в наложена идея, а не само маска, трудна за отхвърляне. Ранният успех на Пит често се представя като приказка за момчето от Мисури, което е дошло в Холивуд „без видима причина“, както каза един журналист, и бързо се е превърнало в следващото голямо нещо. (Помислете за сравненията с Джеймс Дийн, от които има много.) Пит учи актьорско майсторство в Лос Анджелис, включително и при уважавания Рой Лондон, но актьорският труд не е секси. А освен това той не се вписва шаблонната представа, че звездите не могат да играят. Актьорско майсторство е нещо повече от Метода[1], маркираното страдание и свалянето (или добавяне) на килограми. И макар днес вече да е ясно, че Пит може да бъде истински голям – играл е и Ахил, и сериен убиец – той има и реална дарба за сдържаност.

Всъщност тази година Пит *трябваше* да бъде номиниран като най-добър актьор заради деликатната си, задълбочена работа в „Ad Astra“ на Джеймс Грей – фина медитация върху непоносимата тежест на мъжествеността, представена най-вече в космоса. Филмът беше похвален, както и връщането на Пит към големи роли, но никой не го предложи за награди. Изпълнението беше много добро и със сигурност твърде изтънчено и интериоризирано за Академията. Там има историческа слабост към показността – колкото повече страдание, толкова по-добре – което е и основната причина за това Хоакин Феникс (инак много често напълно достоен), с кокалестия му гръден кош от *Жокер* да изглежда като ключов претендент. Но за Пит има още време. Пол Нюман се нуждаеше от седем номинации, за да спечели Оскар за най-добър актьор; Редфорд пък е бил номиниран само веднъж за актьорско майсторство (при което загуби).

Подобно на Нюман и Редфорд, Пит винаги е изглеждал роден на екрана, напълно естествен. Той внушава усещане за осезаема физическа лекота, която изглежда неразделна от външния му вид – една коприненост, която, така изглежда поне отчасти, идва от това, всеки ден да се събуждаш и преминаваш през живота като красив човек. Това не означава, че добре изглеждащите хора нямат същите проблеми, неврози и неудобства, които измъчват нас, смъртните. Но Пит винаги се е движел с абсолютната увереност, която се вижда при някои особено красиви хора, небрежността на движението, която изразява нещо повече от просто

1 Под „Метод“ в Америка се разбира прилагането на актьорските практики, преподавани основно в школата на Лис Страсбърг, която от своя страна се основава на класическата театрална школа на Станиславски. Бел. пр.

увереност: една възвишена липса на стеснителност и съмнение в мястото, което те заемат; нещо, което не всички споделят. Това не е перчене; това е *естественост*.

Как актьорите ходят, перчат се, прокрадват се или просто стоят, е силно показателно, макар и вече не толкова, колкото някога, още преди създателите на филми да започнат да се фокусират повече върху лицата, които изглеждат по-добре на малкия екран. Хищническата походка на Шон Конъри помогна да се определи образа на Джеймс Бонд. Перфектната стойка на Сидни Поатие, начинът, по който той държеше главата си и се движеше редом с белите актьори, постави началото на дълбоката промяна в кинематографичното представяне на расата. В *Имало едно време* Пит прекарва много време зад волана, но той е и страхотен пешеходец (дори докато носи мокасини) – и когато Клиф осъзнава, че е време да напусне опасното ранчо на Спан, напрегнатата поза на актьора, целенасочена крачка и напрегнатото размахване на ръцете, ясно предават усещането за човек, готов за битка.

През тридесетгодишната си кариера Пит е играл редица роли: войник, моряк, богаташ, бедняк, вампир, крадец. Един от най-незаличимите сред тях е фантасмагоричният уличен боец Тайлер Дърдън – друга голяма роля, с един друг от определящите за кариерата на Пит мъжествен торсове – от *Боен клуб* на Дейвид Финчър (1999). Филмът обхваща две враждуващи половини: предполагаемият бета (Едуард Нортън) и неговия алфа близнак (Пит), които се сблъскват с консуматорството, постмодерната аномия [хаос] и култа, известен като мъжественост. Независимо дали критическите полета на филма са били особено много дискутирани (отговорът е не), онова, което си остава несъмнено, е как Пит – с окървавеното си лице и изваяна физика – се е превърнал в емблема на съвременната мъжественост и нейните противоречия.

В годините, изминали след появата на *Боен клуб,* филмът бе приет без ирония и явно без хумор от страна на партизаните за човешки права. Чудя се дали те намират Тайлър секси и какво точно виждат, когато гледат тялото му. Филмите винаги са залагали на любовта на зрителите към мъжкото насилие. През цялата си история те са експлоатирали мъжката красота, опипвайки страстта, която тя вдъхновява. „Всички ис-

кат да бъдат Кари Грант. Дори и аз искам да бъда Кари Грант“ – казва, хм хм, Кари Грант.

Но красивият мъж може и да ни изнерви, отчасти защото усложнява половите норми. Джордж Клуни е нещо повече от хубаво лице, както е настоявал не един критик. Да, но *освен това* той е и хубав. Част от тази тревожност намирисва на гей паника и женомразие.

Пит алтернативно отхвърля и приема ролята на човека-мечта, въпреки че изглежда винаги готов, когато е помолен да играе тази роля по кориците на списанията; може би защото познава всичко това толкова добре, той е много сръчен и при изпращането му. Част от онова, което работи в *Боен клуб*, са агресивно-показните качества, които той придава на Тайлър Дърдън. От стойката, до червеното кожено яке и кърваво-оцветените слънчеви очила – всичко у него предава еднакво добре усещането както за поразителен мъжки идеал, така и абсурдните му модно-журнални ексцесии. Той е мечта за момчета. Защото, макар и Тайлър да има женски любовник-антагонист (Хелена Бонъм Картър), основните му връзки са с други мъже, включително с неговия двойник, както и пичовете, които се стичат в бойния клуб, истерични и екзалтирани.

Боен клуб демонстрира таланта на Пит като ко-пилот, способността му да стъпва плавно в крак с мъжката ко-звезда или да седи спокойно в сянката на друг мъж, както го прави в *Имало едно време*, а също и в трите *Оушън*-филми, където на практика играе ролята на Розалинд Ръсел, редом с Кари Грант-а на Клуни. За разлика от някои свои връстници, Пит винаги изглежда напълно незатруднен да споделя екрана и с водещи жени, включително и бивши партньорки в живота като Джулиет Луис (в *Калифорния*) и Анджелина Джоли (*Край морето*); той е и една от малкото съвременни мъжки звезди, чиято персона е била, поне отчасти, оформена от известните жени в живота му.

В американско кино, от десетилетия насам доминирано от мъжки герои, които бродят на глутници или се разхождат сами по мрачни улици, изглежда си струва да се подчертае точно как приятелят-на-жените Пит изглежда на екрана и извън него. Това ни връща обратно към ключовата му роля от филма *Телма и Луиз*, в който той играе един много очебиен обект на женското желание, наречен J.D. Именно Джина Дейвис, която играе Телма, се е застъпила той да получи ролята (пред Клуни, между другото), макар че режисьорът Ридли Скот скоро разбира какво точно внася Пит в своята кратка, но съществена роля: За секс-сцената

между Телма и J.D., Скот – визуален перфекционист с трайна любов към блестящите мокри повърхности – напръска гърдите на Пит с вода „Евиан“, за да му придаде допълнителен блясък.

Голямата сцена на Пит се развива в тиха нощ по средата на филма. Идейки отвън под дъжда, J.D. почуква на мотелската врата на Телма, перчи се с това как е ограбвал магазини и я ощастливява в леглото. (По-късно той открадва нейните и на Луиз пари.) На следващата сутрин все още разчорлената Телма разказва на Луиз за нощта си с J.D. „Най-после разбирам за какво е цялата врява“ – лицето ѝ озарено от щастлива усмивка – „[с него] играта е напълно, ама напълно различна!“ Едно от нещата, които критиците на филма никога не схващат, е, че *Телма и Луиз* не е филм за женско неподчинение или евентуално за жени, които се държат като мъже, а за женското удоволствие и освобождаването на тялото и душата. J.D. разбива сърцето на Телма и я тласка към престъпност. Освен това той подпомага собственото ѝ освобождение.

Малко преди да правят секс, J.D. (с голи гърди, както и трябва да бъде) изважда преносимия сешоар, който е затъкнал в пояса си и го размахва наоколо като пистолет, с което изпраща към Телма разбойнически внушения. Смесеното послание – феминизиращият сешоар, фалическият пистолет – създава един на пръв поглед дисонатен куп от значения, който смесва мъжко и женско, желание и опасност, смях и сърдечна болка. Този дисонанс е от решаващо значение за филма и за персоната, която Пит би развил, отчасти защото смекчава красотата, правейки я достъпна, смешна, човешка. „Тази сцена, точно там“, казва Скот по-късно, „е началото на Брад Пит! *Бинго*!“

Но Скот греши. Цялото творчество на Пит е едно-единствено начало – а любовта към камерата е джакпотът.

Манола Даргис (род.1961 г.) е американска филмова критичка и журналистка. В момента, заедно с А. О. Скот, тя е главен филмов критик в *New York Times*.

Коментари (8)

- **01-02-2020|Златко**

Откъм Фейсбук:

Наблюдение отстрани:
Замисляли ли сте се някога, колко трудно е да се живее в кожата на изключително красив човек?
Zlatko Enev Опитвам се да си го представя, докато гледам снимките на такива хора тук във Фейса. Какво ли представлява ежедневието на един такъв човек, особено на една такава жена? Да бъдеш пожелавана на секундата от всекиго, но отново и отново да се сблъскваш с реалността, с която живеят всички останали: че от пожелаването до споделеното щастие има разстояние долу-горе колкото оттук до Андромеда. Човек наистина трябва да внимава с нещата, които си пожелава...
Maria Santulova Много добро наблюдение!! Това не е лека съдба изобщо. Освен това отстрани изглежда, че винаги всичко им е наред на тия хора, а те заслужават също толкова топлина и съчувствие като всички смъртни...
Maria Santulova студенина и завист вместо топлина и съчувствие
Над Че По-мъдрите това го знаят и затова слагат само половин профилна снимка в анфас. Но гениалните си знаят силата

и при тях стига половин снимка в гръб. Горе-долу така функционира човешкият егоцентризъм.;)
Zlatko Enev към Над Че Реалността на всички ни е, че при всички случаи ни движат неща, слабо подлежащи на собствения контрол. И моментите, в които се изхитряваме да повярваме в обратното, обикновено предшестват изпускането на волана.
Zlatko Enev Номерът е да стискаш, но не прекалено силно.
Над Че Zlatko, съгласна съм напълно. Почнеш ли да си говориш сам, защото имаш нужда от експертно мнение, означава, че е късно — повярвал си, че ти управляваш. А после следва това с волана...
Божан Димитров Абе до някъде си прав, ама друго си е да имаш самочувствие.
Georgi Slavkov Не, не съм се замислял. Но живея трудно — значи съм красив...?
Di Urumova Парче си.
Rumen Stefanov Вероятно е трудно, но се свиква:)
Жанет Октавиан Михова В младостта си не разбирах многото мъдрословия, че красотата е и дар, и прокоба. Защото вероятно съм искала да бъда по-красива, по-съвършена, без недостатъци във външността. Сега разбирам добре колко негативи носи една съвършена женска красота и мисля като Вас по тази тема.
Diana Chavdarova За мен винаги е било ужасно; облекчение е да остареш и се занемариш, за да излезеш от затвора на естетиката и сексуалността.
Ава Гаел Не съм. Да му мислят другите?

- **02-02-2020|Евдокия**

Мисля, че е доста глупаво и комплексарско човек да анатемосва красотата и да пее оди за старостта, която ни „освобождавала“ от тегобите на младостта и сексуалността. Дрън-дрън. Защо по-добре не се вслушаме в мъдростта на елините и римляните? Калокагатия. Нищо по-хубаво и естествено от това да си млад, красив, здрав, добър и талантлив, нали?

- **02-02-2020|борислав гърдев**

Брад Пит е професионалист – перфекционист, много внимателно си подбира ангажиментите, вероятно ще получи „Оскар“ на 9 февруари, доказвайки че талатнливиятактьор, дори когато го смятат за секс символ, е длъжен първо да си върши качествено работата – пък ако ще да го режисира бъдещата му екссъпруга Анджелина Джоли в „Край морето“...

- **05-02-2020|Нели**

За мен красотата винаги е била едно от нещата, които правят още по-трудна любовта. Цялото това сладострастно изкушение, което тече отвсякъде, особено за мъжете... Особено за мъжете, които могат да бъдат с някои от желаните жени. Сякаш и без това връзките не са достатъчно сложни за отглеждане.

- **06-02-2020|Златко**

Хмм, любов и красота без желание, Нели? Звучи ми малко странно, честно казано. И, надявам се, не само защото съм мъж.

- **06-02-2020|Гост**

Чуждата красота прави още по-трудна любовта на грозните – по-точно на грозните отвътре, а останалите само се притесняват. Най-трудно е за ревнивците.

- **06-02-2020|Нели**

Да, Златко, точно това имам предвид. Именно защото сексуалната любов е силно свързана е красотата и желанието. Красивите очарователни млади хора са навсякъде (което е прекрасно, разбира се) и ние сме привлечени от тях. А сериозната връзка с дългогодишен партньор все пак обикновено изисква вярност. И изобщо поставя толкова ограничения и изисквания към нас (между които да поддържаш желание към някой, който с годините, битовизмите, тъпото злободневие, и постепенното излизане на всякакви недостатъци). Някой, който остарява и който като цяло по начало много вероятно не е бил топ изборът ти, нито ти на него. И особено физически. Всеки мъж би избрал, ако би било възможно, душата на любимата му да е в комплект с тялото на любимата му топ моделка. Или поне на съседката, която е обикновено момиче, но е точно това, което го побърква като външност и сексапил.

А пък нали една част от нас има нужда от сигурност, обич, дом с някой друг в него, нежност и всички тези хубави неща. И за децата би било добре, ако сме заедно и обичащи се дълги години. А пък друга част от нас иска да е дива и ни тегли към непознатото и несигурното. А отделно това в комбинация с първичните наклонности, идващи от тялото, прави сериозно противоречие.

Всеки разбира се го разрешава или не по свой начин, но тази драма си е универсално човешка. Винаги съм си мислела и как има някаква голяма драма в това, че като остареш или много погрознееш (или ако просто си много грозен) е много трудно някой да те заобича и изобщо да прояви желание да види какво има зад фасадата. Страстта може и да е кратък и наркотичен епизод от живота на любовта, но пък какво ли е никой никога да не те е пожелал страстно...

А има и такива като Федерико Фелини и съпругата му Жулиета, които въпреки всички добри възможности, обстоятелства и причини да влязат в клишето, остават заедно до края. Не знаем какво е ставало зад завесите, но въпреки това е изключително любопитна история.

- **07-02-2020|Нели**

Всъщност изказах се неподготвена за историята на Фелини и Жулиета Мазина, защото той редовно си е взимал дозите сладострастие. Е, разбира се, той е Фелини и насладата от жените е била използвана за високи цели. И въпреки това партньорството му с Жулиета е вдъхновяващо, легендарно и явно много над проблема с изневерите.

Март 2020

Светът след коронавируса
Автор(и): Ювал Ноа Харари

Човечеството е изправено пред глобална криза. Може би най-голямата криза на нашето поколение. Решенията, които хората и правителствата ще вземат през следващите няколко седмици, вероятно ще оформят света за години напред. Те ще оформят не само здравните ни системи, но и икономиката, политиката и културата ни. Трябва да действаме бързо и решително. Но трябва да вземем предвид и дългосрочните последици от действията си. Когато избираме между различни алтернативи, трябва да се запитаме не само как да преодолеем непосредствената заплаха, но и какъв свят ще обитаваме след като премине бурята. Да, бурята ще отмине, човечеството ще оцелее, повечето от нас все ще са живи – но ще населяваме един различен свят.

Много краткосрочни спешни мерки ще се превърнат в неизменни черти на бъдещия ни живот. Такова е естеството на спешните ситуации. Те ускоряват историческите процеси. Решения, които в нормално време могат да отнемат години на обсъждане, в такива моменти се вземат за няколко часа. Незрели и дори опасни технологии се хвърлят в експлоатация, защото рисковете от нищоправенето са още по-големи. Цели страни биват използвани като морски свинчета в мащабни социални експерименти. Какво се случва, когато всички работят от вкъщи и общуват само от разстояние? Какво се случва, когато цели училища и университети функционират единствено онлайн? В нормални времена правителствата, бизнесът и образователните съвети никога не биха се съгласили да провеждат подобни експерименти. Но това не са нормални времена.

В това кризисно време сме изправени пред два особено важни избора. Първият е между тоталитарното наблюдение и овластяването на гражданите. Вторият е между националистическата изолация и глобалната солидарност.

Подкожно наблюдение

За да се спре епидемията, цели народи трябва да спазват определени указания. Има два основни начина за постигане на това. Единият от тях е правителството да наблюдава хората и да наказва онези, които нарушават правилата. Днес, за първи път в човешката история, технологията дава възможност да се наблюдават всички през цялото време. Преди петдесет години КГБ не е могъл да следи 240 милиона съветски граждани по 24 часа на ден, нито пък е могъл да се надява ефективно да обработи цялата събрана информация. Секретната служба е разчитала на човешки агенти и анализатори. Разбира се, тя просто не е разполагала с достатъчно агенти, за да следи всички граждани. Но в наши дни правителствата вече могат да разчитат на вездесъщи сензори и мощни алгоритми, вместо на шпиони от плът и кръв.

В битката си срещу епидемията вече няколко правителства започнаха да използват новите инструменти за наблюдение. Най-забележителният случай е Китай. Чрез внимателно наблюдение на смартфоните на хората, използване на стотици милиони камери за разпознаване на лица, а също и чрез задължаване на хората да проверяват и съобщават телесната си температура и медицинското си състояние, китайските власти можеха не само бързо да идентифицират заподозрените носители на коронавируса, но и да проследяват движенията им и да идентифицират всеки, с когото те са влизали в контакт. Множество мобилни приложения предупреждаваха гражданите за близостта им до заразени пациенти.

Този вид технология не е ограничена до източна Азия. Премиерът на Израел Бенямин Нетаняху наскоро упълномощи Израелската агенция за сигурност да внедри технология за наблюдение, която обикновено е запазена за борбата с терористите, с цел проследяване на пациенти с коронавирус. Когато съответната парламентарна подкомисия отказа да разреши мярката, Нетаняху я разреши чрез „спешно постановление“.

Може би ще спорите, че във всичко това няма нищо ново. През последните години както правителствата, така и корпорациите използват все по-сложни технологии за проследяване, наблюдение и манипулиране на хората. И все пак, ако не сме внимателни, епидемията може да се окаже важен прелом в историята на наблюдението. Не само защото тя може да нормализира използването на средствата за масово наблюдение в страни, които досега са ги отхвърляли, но още повече, защото

тя маркира един драматичен преход от наблюдение „над кожата“ към такова „под кожата“.

Досега, когато пръстът ви е докосвал екрана на смартфона ви или сте щраквали върху някоя връзка, правителството е искало да разбере какво точно натиска пръста ви. Но с коронавируса фокусът на този интерес се измества. Сега вече правителството иска да знае температурата на пръста ви и кръвното налягане под кожата му.

Спешният пудинг

Един от проблемите, с които се сблъскваме при разпознаването на мястото, което заемаме в системата на надзора, е, че никой от нас не знае точно как сме наблюдавани и какво могат да ни донесат следващите години. Технологиите за наблюдение се развиват с изключителна скорост и това, което изглеждаше като научна фантастика преди десет години, днес вече е стара новина. В рамките на един мисловен експеримент, помислете за някакво хипотетично правителство, което изисква от всеки гражданин да носи биометрична гривна, която следи телесната температура и сърдечната честота по 24 часа на ден. Получените данни се съхраняват и анализират от правителствени алгоритми. Алгоритмите ще знаят, че сте болен още преди да го знаете самите вие, а освен това ще знаят къде сте били и с кого сте се срещали. По такъв начин веригите на инфекциите могат да бъдат драстично съкратени и дори напълно елиминирани. Подобна система безспорно е в състояние да спре възможната епидемия в рамките на няколко дни. Звучи прекрасно, нали?

Обратната страна на всичко това, разбира се, е, че то ще придаде легитимност на ужасяваща нова система за наблюдение. Ако знаете например, че съм щракнал върху линк на Fox News, а не CNN, това може да ви каже нещо за политическите ми възгледи, а може би и за самата ми личност. Но ако можете да наблюдавате какво се случва с телесната ми температура, кръвното налягане и сърдечната честота, докато гледам видеоклипа, то можете да научите какво ме кара да се смея, какво да плача и какво ме ядосва истински.

Важно е да запомните, че гневът, радостта, скуката и любовта са биологични явления, също като треската и кашлицата. Същата технология, която идентифицира кашлицата, би могла да идентифицира и смеха. Ако корпорациите и правителствата започнат масово да събират на-

шите биометрични данни, те ще могат да ни опознаят далеч по-добре, отколкото се познаваме сами, и ще могат не само да предсказват чувствата ни, но и да ги манипулират, за да ни продават каквото си поискат – било то даден продукт или определен политик. Биометричният мониторинг би направил тактиката на хакерските данни на Cambridge Analytica да изглежда като нещо от каменната ера. Представете си една Северна Корея от 2030 г., където всеки гражданин трябва да носи биометрична гривна по 24 часа на ден. Ако слушате реч на Великия водач и гривната разпознава признаци на гняв, с вас е свършено.

Разбира се, можете да представите биометричното наблюдение като временна мярка, взета по време на извънредно положение. Тя ще изчезне, щом приключи спешната ситуация. Но временните мерки имат отвратителния навик да надживяват извънредните ситуации, тъй като на хоризонта винаги се мержелее някаква нова спешна ситуация. Моята родна страна Израел, например, е обявила извънредно положение по време на Войната за независимост от 1948 г., което е оправдавало редица временни мерки – от цензурата върху пресата и конфискацията на земята, та чак до специални разпоредби за приготвяне на пудинг (не се шегувам). Войната за независимост е спечелена отдавна, но Израел никога не е обявил извънредната ситуация за приключена и никога не е премахнал много от „временните“ мерки от 1948 г. (Постановлението за „спешния пудинг“ беше милостиво отменено през 2011 г.).

Дори когато инфекциите от коронавируса намалеят до нула, някои гладни за данни правителства биха могли да твърдят, че трябва да поддържат системите за биометрично наблюдение, защото се страхуват от втора вълна от епидемията или защото в Централна Африка се развива нов щам на Ебола, или защото... Разбирате, нали? През последните години се разрази голяма битка за личната ни поверителност. Кризата с коронавируса може да се окаже повратна точка на тази битка. Защото когато хората трябва да правят избор между поверителността на личните си данни и здравето, те обикновено избират здравето.

Сапунената полиция

Да караш хората да избират между поверителността на личните си данни и здравето, всъщност е самият корен на проблема. Защото това е фалшив избор. Можем и трябва да се радваме както на поверителност,

така и на здраве. Можем да изберем да защитим здравето си и да спрем коронавирусната епидемия не чрез установяване на тоталитарни режими за наблюдение, а по-скоро чрез овластяване на гражданите. През последните седмици някои от най-успешните усилия за овладяване на коронавирусната епидемия бяха организирани от Южна Корея, Тайван и Сингапур. Въпреки че тези страни също се възползват от приложения за проследяване, те много повече разчитат на обширни тестове, на честни правителствени съобщения, както и на доброволното сътрудничество от страна на една добре информирана общественост.

Централизираният мониторинг и суровите наказания не са единственият начин да се накарат хората да спазват полезни за самите тях указания. Когато им се съобщават научните факти и те имат доверие, че властите ще им съобщят тези факти, гражданите могат да направят онова, което е редно, дори и без Големият брат да гледа през раменете им. Лично мотивираното и добре информирано население обикновено е далеч по-мощно и ефективно от подтикваното чрез полиция, невежо население.

Помислете например за измиването на ръцете със сапун. Това е едно от най-големите постижения в човешката хигиена. Това просто действие спасява милиони животи всяка година. Въпреки че ние го приемаме за даденост, неговото реално значение е било открито от учените едва през 19 век. Преди това дори лекарите и медицинските сестри са преминавали от една хирургическа операция към друга, без да мият ръцете си. Днес милиарди хора ежедневно мият ръцете си, но не защото се страхуват от сапунената полиция, а защото разбират фактите. Измивам ръцете си със сапун, защото съм чувал за вируси и бактерии. Разбирам, че тези мънички организми причиняват заболявания и знам, че сапунът може да ги премахне.

Но за да се постигне такова ниво на доброволно сътрудничество, има нужда от доверие. Хората трябва да се доверяват на науката, на публичните власти, на медиите. През последните няколко години безотговорни политици умишлено подкопават доверието в науката, публичните власти и медиите. Сега същите тези безотговорни политици може да се изкушат да поемат по пътя към авторитаризма, като твърдят, че просто не може да се има доверие на обществото, че то не е в състояние да направи правилния избор.

Обикновено доверието, което е било разрушавано в хода на много години, не може да бъде възстановено за една нощ. Но това не са нормални времена. В момент на криза, умовете също могат бързо да се променят. Може да сте имали горчиви спорове с братята и сестрите си в течение на години, но когато се случи критична ситуация, изведнъж откривате скрити резервоари на доверие и добронамереност, и бързате да си помагате. Вместо да се изграждат режими на надзор, не е късно да се възстанови доверието на хората в науката, в публичните власти и медиите. Определено трябва да използваме и новите технологии, но тези технологии трябва да овластяват гражданите. Аз напълно подкрепям идеята за мониторинга на телесната ми температура и кръвното ми налягане, но тези данни не трябва да се използват за създаване на някакво всемогъщо правителство. По-скоро те трябва да ми позволяват да правя по-информиран личен избор, а също да ми дават възможност да държа правителството отговорно за решенията, които взема.

Ако можех да проследявам собственото си медицинско състояние по 24 часа на ден, бих могъл да узная навреме не само дали съм станал опасен за здравето на други хора, но и кои навици допринасят за здравето ми. И ако бих могъл да получа достъп и да анализирам надеждни статистически данни за разпространението на коронавируса, то бих могъл да преценя дали правителството ми казва истината, дали осъществява правилните политики за борба с епидемията. Всеки път, когато хората говорят за наблюдение, не трябва да се забравя, че една и съща технология за наблюдение обикновено може да се използва не само от правителствата за наблюдение на хората, но и от хората за наблюдение на правителствата.

Коронавирусната епидемия следователно е основен тест за зрелостта на нашето гражданство. В следващите дни всеки един от нас трябва да избере да се довери на научните данни и на здравните специалисти, вместо на неоснователни конспиративни теории и самообслужващи се политици. Ако не успеем да направим правилния избор, то може да се окаже, че се отказваме от най-ценните си свободи, мислейки, че това е единственият начин да опазим здравето си.

Нуждаем се от глобален план

Вторият важен избор, пред който сме изправени, е между националистическата изолация и глобалната солидарност. Както самата епидемия, така и произтичащата от нея икономическа криза са глобални проблеми. Те могат да бъдат решени ефективно само чрез глобално сътрудничество.

На първо място, за да победим вируса, трябва да споделяме информация в световен мащаб. Това е голямото предимство на хората пред вирусите. Коронавирусът в Китай и онзи в САЩ не могат да разменят съвети как да заразят хората. Китай обаче може да научи САЩ на много ценни уроци за коронавируса и как там да се справят с него. Онова, което италиански лекар открива в Милано рано сутринта, до вечерта може да спаси човешки животи в Техеран. Когато правителството на Обединеното кралство се колебае между няколко различни политики, то може да получи съвет от корейците, които вече са били изправени пред подобна дилема преди месец. Но за да се случи това, се нуждаем от дух на глобално сътрудничество и доверие.

Страните трябва да са готови открито да споделят информация и смирено да търсят съвет, и трябва да са в състояние да се доверят на данните и откритията, които получават. Освен това се нуждаем от глобални усилия за производство и разпространение на медицинско оборудване, най-вече комплекти за тестване и дихателни апарати. Вместо всяка държава да се опитва да го прави на местно ниво и да събира каквото и да е оборудване, координираните глобални усилия могат значително да ускорят производството и да гарантират, че животоспасяващото оборудване се разпределя по-справедливо. Точно както държавите национализират ключовите индустрии по време на война, така и общочовешката война срещу коронавируса може да изисква от нас да „хуманизираме“ основните производствени линии. Една богата страна с малко случаи на коронавирус трябва да е готова да изпрати ценно оборудване в по-бедна страна с много случаи, като вярва, че ако впоследствие сама се нуждае от помощ, други страни ще ѝ дойдат на помощ.

Можем да помислим и за подобно глобално усилие за обединяване на медицинския персонал. Страните, които понастоящем са по-слабо засегнати, могат да изпратят медицински персонал в най-засегнатите региони на света, както с цел да им помогнат в час на нужда, така и за да

придобият ценен опит. Ако по-късно фокусът на епидемията се измести, помощта може да започне да протича в обратна посока.

Глобалното сътрудничество е жизнено необходимо и на икономическия фронт. Като се има предвид глобалният характер на икономиката и на веригите за доставки, ако всяко правителство се грижи единствено за собствените си проблеми, при пълно пренебрегване на останалите, резултатът ще бъде хаос и задълбочаваща се криза. Нуждаем се от глобален план за действие, и то бързо.

Друго изискване е постигането на глобално споразумение за пътуванията. Спирането на всички международни пътувания с месеци ще доведе до огромни трудности и ще попречи на войната срещу коронавируса. Държавите трябва да си сътрудничат, за да позволят поне една струйка от основни пътници да продължат да преминават границите: учени, лекари, журналисти, политици, бизнесмени. Това може да се постигне чрез изработване на глобално споразумение за предварителния скрининг на пътниците още в родната им страна. Ако знаете, че само на внимателно прегледани пътници е било разрешено да се качат в самолета, ще бъдете по-склонни и да ги приемете в страната си.

За съжаление, в момента почти никоя страна не върши тези неща. Международната общност е обхваната от колективна парализа. Сякаш в стаята няма възрастни хора. Човек би очаквал още преди седмици да види спешна среща на глобалните лидери, на която да се излезе с общ план за действие. Вместо това лидерите на G7 успяха да организират видеоконференция едва през тази [късна] седмица, а и тя не доведе до такъв план.

В предишните глобални кризи – като финансовата криза през 2008 г. и епидемията от ебола през 2014 г., САЩ поеха ролята на глобален лидер. Сегашната администрация на САЩ обаче се е отказала от лидерската роля. Тя казва ясно и недвусмислено, че се интересува много повече от величието на Америка, отколкото от бъдещето на човечеството.

Тази администрация е изоставила дори най-близките си съюзници. Когато забрани всички пътувания от ЕС, тя не си направи труда дори да изпрати предварително известие – камо ли да се консултира с ЕС относно тази драстична мярка. Както се твърди, тя е скандализирала Германия, като е предложила 1 млрд. долара на немска фармацевтична компания, за да изкупи монополните права върху нова ваксина срещу Covid-19. Дори ако настоящата администрация в крайна сметка проме-

ни курса и излезе с глобален план за действие, малцина ще последват един лидер, който никога не поема отговорност, никога не признава грешките си и по правило оставя заслугите за себе си, като заедно с това прехвърля цялата вина на другите.

Ако вакуумът, оставен от САЩ, не бъде запълнен от други страни, не само ще бъде много по-трудно да се спре настоящата епидемия, но и наследството ѝ ще продължи да трови международните отношения с години напред. И все пак всяка криза е и нов шанс. Трябва да се надяваме, че настоящата епидемия ще помогне на човечеството да осъзнае острата опасност, породена от глобалното разединение.

Човечеството е изправено пред избор. Ще тръгнем ли по пътя на разединението или ще поемем онзи на глобалната солидарност? Ако изберем разединението, това не само ще удължи кризата, но вероятно ще доведе до още по-лоши катастрофи в бъдеще. Ако изберем глобалната солидарност, това ще бъде победа не само срещу коронавируса, но и срещу всички бъдещи епидемии и кризи, които биха могли да нападнат човечеството през 21 век.

Ювал Ноа Харари е съвременен израелски учен-историк и писател. Най-популярната му книга е „Сапиенс — кратка история на човечеството“, издадена в 2011-та година в Израел и 2014-та на английски език. Преведена е на още 30 езика, вкл. български (ИК Изток-Запад, 2016). Книгата изследва цялата история на човека, еволюцията на Homo sapiens от каменната епоха до политическите и технологични революции на 21 век. Втората му книга, „Homo Deus — кратка история на бъдещето“ също се превръща в международен бестселър.

За болестта — в телата и в главите ни
Автор(и): Златко Енев

Време за равносметка би трябвало да бъде по принцип всяко време, поне ако човек би желал да живее някакъв вид пристоен и смислен живот, направляван от усилия за непрестанна себекорекция, а не просто бутане на камък по нанагорнище. Дотук лесно, завъртях си сентенция, която евентуално мога да закача на екрана на компютъра си. А оттук нататък?

Оттук нататък започва зорът, което е очевидно. Влачим се през шибано време, пандемията на COVID-19 напряга до скъсване мишците и на обществените ни системи, и на личните ни способности да живеем като вид разумни същества, а не подплашени стада, тичащи напосоки из някакъв виртуален Серенгети. Както винаги, ситуацията на групов стрес изважда на показ както най-добрите и красиви, така и най-прашасалите, затлачени от групови страхове и несигурности страни на нещото, което по-липса на по-подходящо название сме свикнали да наричаме „човешка природа“. Забележително, наистина. Възможността да обменяме и разтръбяваме всевъзможни лични сигнали и послания в реално време, сред сравнително големи човешки групи, се превръща колкото в благословия, толкова и в бич – и това без никакво преувеличение, тъй като силата на взаимното подтикване към определени начини на възприятие, мислене и поведение, изведнъж се потенцира толкова много от ехо-ефектите на мрежата, че в някакъв момент способността ни за независимо мислене и пресяване на сигналите през филтъра на здравия човешки разум, внезапно се оказва напълно блокирана. Именно това – и нищо по-малко. Ако сте на възрастта, на която съм аз – в моменти на гняв младите хора във Фейсбук вече започват да ме наричат „старче“ – то паметта и инстинктите ви със сигурност почукват и потракват предупредително, в главата ви просветват всевъзможни червени лампички, преследват ви дифузни, неясни смесици от предусещания и спомени за вече преживени такива моменти, за подобни ситуации, които рядко са водели до нещо

добро. Да. Просветват, потракват, предупреждават. Но способността ви да формулирате някакъв смислен и убедителен отговор срещу нещото, което подозрително ви прилича на масова психоза, е силно ограничена от огромния напор на колективната енергия, на масовата убеденост в липсата на алтернативи срещу избрания път. И така, поне в моя личен вариант, с неизбежност се стига до момента, в който започвате да говорите все по-нервно и по-несвързано, да се противопоставяте все по-инстинктивно и по-фалцетно срещу всяко мнение с привкус на „колективност“, в резултат на което рано или късно пропадате в дълбока, отвесна и затлачена от миазмите на гузна съвест, яма. Аман!

Добре, добре, добре. Идва време за размисъл, прекрасно. Нека тогава се опитам да систематизирам, доколкото е възможно, бурята от мисли, която се върти от няколко дни из главата ми.

Първо, нещата, които трябва да приемем, искаме или не.

Пандемиите са едни от най-масивните колективни страхове, с които живеем. Банален, добре познат факт, зад който се крият множество причини, някои от тях отиващи далеч назад в историята, други по-нови. Всъщност съвместният ни живот с различни болестотворни микроорганизми в хода на хилядолетията е оформил до такава важна степен една масивна част от социалните ни норми, че влиянието на „гадинките“ просто не може да бъде надценено. Тук може да се започне с „елементарните“ изисквания за лична и колективна хигиена (които изобщо не са елементарни, а са трудно извоювани и наложени норми, свързани с множество битки, водени в хода на цивилизационното развитие), и се стигне до най-висшите ни морални и религиозни предписания, които

> *обикновено са свързани с повели за чистота и поддържане начини на живот, за които ние днес знаем, че играят ключова роля при избягването на заразни болести (като например изискването за ритуално миене преди молитва или употребяване само на чисти, специално приготвени храни).*

И още:

> *Ключовата роля на отвращението при оформянето на моралните ни усещания се отразява и в езика: мръсни дела; лигаво поведение; гнусен негодник. Обратно, чистотата е много близо до божествеността. Ние търсим духовна чистота. Корупцията може да ни изцапа, така че избягваме злото.*

Но, разбира се, страхът от пандемиите има и много по-скорошни, значително по-директно свързани с масивни травматични преживявания, исторически епизоди (различните големи епидемии, като се започне с Черната смърт (чумата) от 15-18 век и се свърши с трите големи грипни епидемии от последните сто години, отнели около 50 милиона човешки живота).

За колективните ни страхове, повтарям, има повече от добри основания. Но заедно с това самите те, масивните страхове, нерядко могат да се превърнат в не по-маловажен източник на опасност и заплаха, отколкото са самите вируси. Какво точно имам предвид? Както всички междувременно знаем, основната заплаха, свързана с появата на вируса SARS-CoV-2 и свързаното с него заболяване COVID-19, идва не толкова от самото боледуване, което за около 80% от заболелите преминава без усложнения, а в немалко случаи дори и без симптоми, колкото в масовия щурм на здравните заведения, който за много кратко време води до пълното им претоварване и излизане от строя, в резултат на което реално застрашените хора (предимно онези в напреднала възраст и/или с отслабена имунна система) се оказват лишени от животоспасяващата помощ, от която имат нужда.

Това е факт, който не може да бъде игнориран и омаловажаван. „Хладните“ статистически цифри подсказват с удивителна настоятелност, че паническият страх пред тази нова и непозната болест изглежда има основанията си във всичко друго, но не и собствената ѝ смъртоносност. За справка: данните на Световната здравна организация към момента на писането на този текст (19 март 2020) са следните:

Общо заболели: 244,725
Смъртни случаи: 10,024
Случаи на успешно възстановяване: 87,407
Активни случаи: общо 147,294, от които 139,778 са в лека форма и 7,516 в тежка или критична форма.

Разбира се, светът все още се намира в една сравнително начална форма от глобалното разпространение на пандемията, така че да се правят каквито и да било лекомислени изводи е недопустимо, но въпреки това дори и най-повърхностното сравнение със съответните цифри при случаите на добре познатия (тоест не възприеман като смъртоносна

заплаха) зимен грип, навеждат на странни, бих казал „епидемно-некоректни“ мисли.

За сравнение тук – само няколко таблици и диаграми, които дават представа за това как изглеждат числата само в една-единствена страна (САЩ) за период от една година (2018-19):

Table 1: Estimated influenza disease burden, by age group — United States, 2018–2019 influenza season

	Symptomatic Illnesses		Medical Visits		Hospitalizations		Deaths	
Age group	Estimate	95% UI	Estimate	95% UI	Estimate	95% UI	Estimate	95%UI
0-4 yrs	3,633,104	(2,506,551, 7,199,330)	2,434,180	(1,667,892, 4,820,252)	25,328	(17,475, 50,191)	266	(85, 713)
5-17 yrs	7,663,310	(6,027,982, 10,438,419)	3,984,921	(3,067,414, 5,415,715)	21,012	(16,528, 28,621)	211	(38, 640)
18-49 yrs	11,913,203	(10,077,523, 16,032,899)	4,407,885	(3,498,694, 6,064,550)	66,869	(56,565, 89,993)	2,450	(1,402, 5,813)
50-64 yrs	9,238,038	(6,582,690, 15,759,286)	3,972,356	(2,712,868, 6,886,487)	97,967	(69,808, 167,123)	5,676	(3,547, 13,486)
65+ yrs	3,073,227	(2,008,898, 6,030,701)	1,721,007	(1,097,482, 3,394,980)	279,384	(182,627, 548,246)	25,555	(17,874, 41,363)
All ages	35,520,883	(31,323,881, 44,995,691)	16,520,350	(14,322,767, 21,203,231)	490,561	(387,283, 766,472)	34,157	(26,309, 52,664)

Table 2: Estimated rates of influenza-associated disease outcomes, per 100,000, by age group — United States, 2018–2019 influenza season

	Illness rate		Medical visit rate		Hospitalization rate		Mortality rate	
Age group	Estimate	95% UI	Estimate	95% UI	Estimate	95% UI	Estimate	95% UI
0-4 yrs	18,339.50	(12,652.8, 36,341.4)	12,287.50	(8,419.3, 24,332.1)	127.9	(88.2, 253.4)	1.3	(0.4, 3.6)
5-17 yrs	14,300.10	(11,248.5, 19,478.6)	7,436.10	(5,724.0, 10,106.0)	39.2	(30.8, 53.4)	0.4	(0.1, 1.2)
18-49 yrs	8,621.50	(7,293.1, 11,602.9)	3,190.00	(2,532.0, 4,388.9)	48.4	(40.9, 65.1)	1.8	(1.0, 4.2)
50-64 yrs	14,627.10	(10,422.7, 24,952.5)	6,289.60	(4,295.4, 10,903.7)	155.1	(110.5, 264.6)	9	(5.6, 21.4)
65+ yrs	5,861.40	(3,831.5, 11,502.1)	3,282.40	(2,093.2, 6,475.1)	532.9	(348.3, 1,045.6)	48.7	(34.1, 78.9)

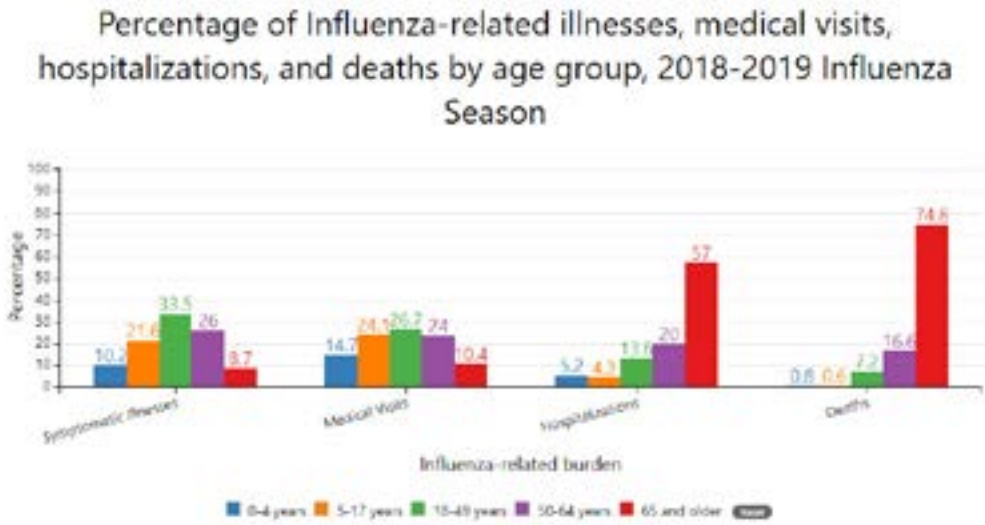

Percentage of Influenza-related burden by age group, 2018-2019 Influenza Season

	Symptomatic Illnesses	Medical Visits	Hospitalizations	Deaths
0-4 years	10.2	14.7	5.2	0.8
5-17 years	21.6	24.1	4.3	0.6
18-49 years	33.5	26.7	13.8	7.2
50-64 years	26.0	24.0	20.0	16.6
65 and older	8.7	10.4	57.0	74.8

Източник: **US Centers for Desease Control and Prevention**

Достатъчни са само няколко погледа, за да види човек, че цифрите са напълно несъизмерими. Само в *една страна*, пък била тя и толкова голяма като САЩ, броят на заболелите е над 35 милиона, а на починалите, близо 35 хиляди. В сравнение с тях посочените по-горе цифри на случаите на COVID-19, *за целия свят*, изглеждат толкова ниски, че първата и автоматична реакция е такава на пълно недоверие. Опитвах многократно да призовавам хората във Фейсбук към някакъв вид по-трезва преценка на ситуацията, но резултатите от това бяха толкова стресиращи, че в края на краищата се принудих да стигна до простия, но както изглежда неизбежен извод:

Независимо от това какви са реалните цифри зад болестта, тя вече се е превърнала в не-дискутируем феномен, в олицетворение на всичко, с

което ни конфронтира и заплашва „модерният начин на живот“. Тя е универсална заплаха, срещу която в момента са насочени масивните усилия буквално на всички, тоест да се призовава към някакъв вид „рационално осмисляне“ просто няма никакъв смисъл. Човек има два избора: или да се присъедини към това усилие, или да се превърне в източник на раздразнение, критика и – вероятно напълно заслужено – осъждане от страна на огромното мнозинство хора, които се опитва да „вразумява“.

Това беше първото и най-важно нещо, което трябваше да приема за самия себе си, преди да стана в състояние да говоря и пиша по някакъв начин, който би бил разбираем и, надявам се, приемлив, в настоящата ситуация. Така че, да, тук го заявявам открито: аз също съм част от колективното усилие, приемам без ропот мерките за ограничаване на болестта, с които в момента ни се налага да живеем и съм сравнително твърдо решен да не се опитвам да заставам „напряко“ по въпроси, които просто не подлежат на дискутиране. Такава, изглежда, е човешката природа, такива са неписаните правила, по които живеем: в моменти на голям страх място за кой знае колко умуване няма. Човек или се присъединява, или бива изхвърлен от общността.

Дотук добре. Наложи ми се да преглътна някоя и друга горчива въздишка, но това е бял кахър. Важно беше, надявам се не единствено за мен, да демонстрирам ясна и недвусмислена способност за учене от направените грешки, ако бих искал да запазя образа на сравнително разумен човек, с който, надявам се, ме приемат повечето от вас.

Но с това общо взето стигам до края на нещата, които според мен могат и трябва да бъдат разбрани и приети. Оттук нататък идва редът на онези, които нито могат, нито пък трябва, да бъдат разбрани и приети, особено пък във формата на неподлежащи на дискутиране „разпоредби“, „команди“ или просто публични крясъци, които долавям откъм българското, а и не само, публично пространство. Онова, което имам предвид тук, е фактът на очевидната неподготвеност на огромната част от местата, където в момента вирусът се възприема като заплаха номер едно за нормалния начин на живот. И тук имам предвид далеч не само България, но тъй като пиша на този език и за тази аудитория, то по неизбежност ще ограничa мислите и съображенията си само до нас, българите.

И така, какво не може и не трябва да бъде приемано в едно хипотетично бъдеще, в което бихме били застигнати от някаква подобна катастрофа?

Най-очевидният от всички отговори е: пълното затваряне и свиване на икономическия живот. В настоящата ситуация да се говори за това е вече прекалено късно разбира се, но в онова хипотетично бъдеще, за което говоря, да бъдем отново заварени неподготвени е нещо напълно недопустимо! И първото нещо, с което трябва да започнем, когато стане време за правене на равносметки и преосмисляния, е да разделим плявата от зърното, тоест да се обърнем към онези модели на справяне с епидемията, които наистина заслужават възхищение и изучаване, а не набиващите се на око, видими за всички командно-манипулативни реакции, каквито наблюдаваме – и възприемаме възможно най-безкритично – откъм огнището на епидемията, Китай.

Какво точно имам предвид можете да прочетете сравнително ясно и разбираемо в ето този текст, преведен и публикуван в „Либерален преглед“ преди няколко дни[1], но основните положения на реално заслужаващите внимание модели за справяне с епидемията както изглежда са следните:

1. Предварителна подготовка на специални звена за бързо реагиране, подчинени на централна, правителствено-здравна организация, чиято задача е да координира и направлява действията им по време на криза. (Не бих се учудил, ако такива звена вече съществуват, поне по идея или на хартия, и в самата България. Невидимостта им сред цялата какофония на сегашния момент би трябвало да говори сама по себе си, в случай че наистина е така).

2. Образоване и подготвяне на цялото население за евентуални подобни ситуации, под формата на ясни, понятни и общоприети правила за държавно и лично реагиране, като

– ранни (и доброволни) ограничения върху пътуванията.

(Не ще и дума, особено внимание трябва да се обръща върху влизането в страната на лица, идещи директно от районите-огнища на епидемията);

– агресивно тестване (което предполага, че преди това трябва да се разработи съответна технологична и нормативна база, за да не се стига

1 Репортерски екип на в. „Файненшъл таймс“: *Сдържането на коронавируса: уроци от Азия*, „Либерален преглед“, 18 март 2020.

до бюрократични и технически стеснения [bottlenecks], които да блокират производството и бързото прилагане на тестовете).

– ранна изолация и подлагане на карантина на заболелите, плюс стриктно проследяване на контактите им, за да бъдат ограничени до възможната степен огнищата на разпространение;

– привличане на населението за подкрепа на тези мерки, така че да не се стига отново до развяване на заплашителни лозунги по телевизията, защото „хората не слушат“. За да послушат, те най-първо трябва да са разбрали и приели смисъла на всичко това. Естествено, нещо такова не може да бъде постигнато бързо и/или по команда.

3. Изграждане на конкретни здравни и организационни структури по места – примерно добре известните от Южна Корея мобилни центрове за тестване, при които на хората дори не се налага да излизат от колите си, за да бъдат тествани, както и много повече лаборатории, които са упълномощени да ги обработват.

4. Подготвяне на съответен болничен и здравен персонал – ако това изобщо е възможно в претоварената здравна система на България.

Това, разбира се, са съображения на пълен лаик и непрофесионалист, така че конкретната им форма може да изглежда много по-различно от онова, което описвам тук въз основа на няколко прочетени текста. Но нещото, което не може да остане непроменено, е публичното съзнание, ясното разбиране на факта, че доброволното съсипване на икономиката, както и неизбежно свързаната с него тежка икономическа криза, са до голяма степен много по-сигурни убийци на всички ни (не само на възрастните и социално слабите), отколкото са вирусите, пък били те и обвеяни от страховитата слава на нещо, срещу което ни липсва имунитет.

Това е нещо, което не можем да си позволим!

Последиците от кризата тепърва ще стават видими и ясни за всички ни. Но едно вече е ясно: сегашната ни степен на неподготвеност не може да бъде състояние, което да се приема като неизбежно или дори търпимо, предвид вечно-българското извинение, че ние сме бедни, слаби и по принцип вечно некадърни. Ние сме онова, което успеем да направим от себе си. А правенето, както всички знаем, е нещо, което може да се научи.

Да видим.

Берлин, март 2020

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (4)

- **20-03-2020|Павел Павлов**

Най-важният въпрос е „Кой има изгода?“ Отговорът на този въпрос би обяснил почти всичко. А изгода имат основно Меркел и Макрон. Тяхната цел е с изкуствено предизвиканата „вирусна“ психоза да валожат ДЕЙСТВИЯ, които да доведат до рецесия в САЩ, която да попречи на Тръмп да спечели втори мандат. С един удар – два заека! Хем удрят американската икономика, хем свалят от власт омразният им Тръмп, който им пречи да провеждат либерално-глобалната си политика. САЩ са толкова могъща Свръхсила,(може би по-могъща от Римската империя!), че слабите Германия и Франция могат да и противодействат само с подли средства като коронавируса.

Да, немската и френската икономики също ще пострадат и то повече от американската, но Меркел и Макрон се водят от вековният шопски принцип:“Може и на мене да ми е зле, но е важно на Вуте също да му е зле.“

Ако имате друго обяснение на случващото се с „пандемията“, съм готов да ви изслушам.

- 28-03-2020|**Павлов Д.**

Хайде още един конспиратор. И къде е Китай в тази „велика“ стратегия?

- **20-03-2020|Златко**

Как да не се сети човек за дядо Маркс?
Въздишка на угнетената душа...

- **24-03-2020|Росена**

Много смислен, по моя преценка, текст. Г-н Енев, за съжаление и аз съм изобличавана с така модерното в социалните мрежи обвинение в „хейтърство“, само защото подлагам на съмнение крайните мерки и безумните заплахи, за които чувам в България, а пък критикувам недостатъчните усилия като достъпност до тестове, наличие на маски и дезинфекциращи препарати, мерки за икономическо подпомагане.

Бъдете здрав!:)

Писмо от Китай
Автор(и): Ванг Шуинг

Когато SARS [тежкият остър респираторен синдром] избухна през 2003 г., аз бях в университета. Шанхай не беше гореща точка, само осем души бяха заразени сред население от 17 милиона. Университетското градче не беше под карантина и нямаше социални медии, които да разпространяват паника. Лятото дойде и вирусът изчезна.

Новият коронавирус – SARS-CoV-2 – вече е заразил повече хора от SARS. Освен белите дробове и дихателните пътища той може да засегне и хранопровода, сърцето, бъбреците, илеума [най-долната част на тънкото черво], както и пикочния мехур. Точната диагноза не винаги е лесна: кръвните тестове не са надеждни, а стандартният тест за нуклеинова киселина, при който се използват намазки от гърлото или носа, води до висока степен на фалшиви отрицателни диагнози – особено по средата на подобна криза в здравеопазването, когато голям брой хора се тестват за кратко време при трудни за наблюдение условия. Пациентът може да има кашлица или треска, или дихателна недостатъчност – но има и много случаи на инфекция без симптоми, което прави епидемията значително по-трудна за овладяване.

Ухан, столицата на провинция Хубей, където вирусът се появи за пръв път, беше затворен на 23 януари. Оттогава насам лошата информация или просто дезинформация доминира в живота на китайците. Преди затварянето на града експертите твърдяха, че няма доказателства за предаване на болестта от човек на човек и следователно не е необходимо да се изпада в паника. Бизнесът продължи както обикновено. Ухан беше домакин на т. нар. „Две сесии“, годишното събрание на регионалните клонове на Националния народен конгрес и на Китайската народна политическа консултативна конференция. В един градски квартал се проведе масов банкет за четиридесет хиляди семейства със световен рекорд от 13,986 ястия, за отпразнуване на наближаващата китайска Нова

година. Няма нужда да се разочароват толкова много добри хора с неудобни сигнали за общественото здраве.

Затварянето на града бе наложено в деня преди Нова година, като към този момент – както се разкрива от данните, събрани от приложението за карти на Baidu [най-голямата интернет-търсачка в Китай], което е инсталирано на почти всеки смартфон – пет милиона души вече бяха напуснали града, връщайки се обратно, за да видят семействата си или да отпътуват в чужбина за празника. Болниците в Ухан започнаха да изпращат съобщения по Weibo [китайският Туитър] в призив за обществена помощ: това беше ситуация, която вече не можеха да управляват. Всичко това дойде като шок. След като многократно бяха настоявали, че държат всичко под контрол, сега властите поставиха близо девет милиона души под неограничена карантина – абсурдна свръхреакция, според мнозина. Скоро цялата страна беше мобилизирана за събиране на дарения и медицински консумативи – маски за лице, костюми за биологична защита, защитни очила, стерилни ръкавици, тампони за жените медици. Екипи от лекари пристигнаха от всички китайски провинции, за да се присъединят към усилията за овладяване на положението, а малка армия от инженери беше разположена в града, за да построи две нови болници за десет дни. Милиони хора наблюдаваха как сградите пълзят нагоре.

И все пак болниците продължаваха да викат за помощ, все повече и повече. Хората започнаха да се чудят къде отиват всички тези пари и провизии. Предполагаше се, че китайската общественост ще прави дарения чрез Червения кръст, който след това ще насочва ресурси към местата, където те са най-необходими. Но Червеният кръст в Китай е известен още и като Червената въшка (на китайски думите за „кръст“ и „въшка“ се произнасят по един и същи начин, *шизи*), поради една добре известна поредица от скандали и обвинения в корупция. Особена бомба беше сагата на г-жа Гуо Меймей от 2011 г. Една доста млада жена, която твърдеше, че е мениджър на Червения кръст – профилът ѝ в Weibo имаше синя значка за потвърждение на същото – моментално беше многократно показана в Интернет с чисто новото си Мазерати, чантите си Hermès и като цяло екстравагантния си начин на живот. В социалните медии се надигна вълнение: тя беше разследвана от Интернет-активисти, охулена и наречена „най-презряната жена в Китай“. Гуо може би не е имала официална връзка с Червения кръст – реалната ѝ ситуация

беше значително по-неясна – но епизодът обърна вниманието на хората към множеството сенчести търговски филиали на организацията и парите, които се пръскаха наоколо. Репутацията на Червения кръст никога не беше възстановена напълно. След скандала беше назначен нова шефка, Жао Биеж, която обеща да направи всичко необходимо, за да възстанови общественото доверие. Жао се провали колосално. Когато напусна поста през 2014 г., тя не каза нито дума пред медиите. Хората, които я познават, твърдят, че е била разбита от онлайн троловете: каквото и да правела, никога не била достатъчно добра. Скептиците се чудят дали изобщо е направила нещо.

Червеният кръст на Ухан, подобно на други местни клонове, има малък персонал – към една дузина хора. При обикновени обстоятелства работата там е доста синекурна – получавате заплата за това, че не вършите почти нищо. Заплатите са еднакви с онези на държавните служители, но няма изискване да се явявате на трудния изпит за държавна служба, който Лонг Линг така ярко описа в един неотдавнашен брой на *LRB* (13 януари), Способността на този персонал да се справи с извънредна ситуация никога не е била тествана преди това. Те скоро бяха затрупани от потопа от дарения и беше ясно, че нямат представа как да разпределят ресурсите ефективно или изобщо. Пакетите пристигаха от цял свят и се трупаха в складове, без да бъдат документирани или сортирани. Работниците в болницата са длъжни да представят официално писмо, преди да могат да събират провизии, а след това трябва да пресяват планини от пакети, за да намерят онова, което им трябва. Друга държавна организация с нестопанска цел, Благотворителната федерация на Ухан, получи около три милиарда юана – около 350 милиона евро – публични дарения. След безкрайни разпитвания по социалните медии как планират да използват парите, тамошните служители решиха просто да предадат 2,7 милиарда на общинското правителство. Посланието, изпратено чрез това решение беше: „За нас това са твърде много пари и отговорност. Ще вземем 10 на сто, а вие се оправяйте с останалото.“ Разбира се, фактът, че част от средствата изобщо няма да бъдат разпределени, беше обявен за „само слух“, и официално опроверган.

Има безкрайно много „слухове“, които трябва да бъдат опровергавани. Един ден ни казват, че децата са по-малко склонни да се заразят, на другия ден бременните жени и децата са по-податливи. Един ден казват, че вирусът не може да оцелее извън тялото, а на следващия, че

може да живее на твърди повърхности до пет дни. Един ден научаваме, че вирусът е способен на капково предаване чрез кашлица или кихане, на другия ден ни казват, че няма от какво да се тревожим. Според един съвет – може би издаден въз основа на това, че хората не могат да живеят само от лоши новини – шансовете за инфекция могат да бъдат намалени чрез умерената консумация на алкохол. Изправени пред подобни противоречиви и променящи се официални препоръки, голям брой хора – особено младите – работят неуморно, за да опровергават слуховете, разпространяващи се в интернет. Това е неблагодарна задача, тъй като опитите за разсейване на слуховете незабавно се отхвърлят с аргумента, че самите те са слухове. Така че хората щателно си записват времевите отметки на съмнителните интернет-постове и проследяват източниците им – всичко това с надеждата, че фалшивите няма да удавят полезните.

Машината за цензура също работи неуморно. Общественото настроение се следи и анализира постоянно от различни програми за ИИ [изкуствен интелект], с мерки за противодействие, предназначени да му съответстват. Вземете случая с Ли Уенлянг. Ли, офталмолог от Ухан, беше един от първите, които предупредиха хората за новия вирус. На 30 декември той е изпратил съобщение до група колеги за заплахата от евентуална епидемия; само няколко дни по-късно бил призован в полицията и порицан за „даване на неверни изявления, нарушаващи обществения ред“. Ли продължил работата си в болницата, но на 10 януари започнал да изпитва симптоми на инфекция. На 6 февруари сърцето му спря. Няколко новинарски сайта веднага съобщиха за смъртта му и цялата страна започна да скърби. Никога не съм виждал нещо подобно в социалните медии: всички споделяха историята, възхвалявайки храбростта на Ли като човек, който не се е поколебал да разкрие заплахата. Мнозина се надяваха, че съобщението за смъртта му ще се окаже само слух, че той все още е с нас. И тогава изведнъж изскочи нова информация: очевидно Ли беше останал на животоподдържащи системи и болницата работеше за съживяването му. При това съобщение дотогава обединените опечалени моментално се разделиха на няколко лагера: някои искрено се молеха за възстановяването му; други осъдиха по-ранните съобщения на медиите за смъртта му като „печалбарство от човешка кръв“; останалите от нас имаха подозрения относно истинността на съобщенията и бяха силно гневни. Измамническото спасение приключи в ранните ча-

сове на 7 февруари, когато смъртта му беше официално оповестена. Когато се събудите и чуете същите новини за втори път, все още може да се ядосате – но може би вече без същото ниво на шок.

Откакто започна затварянето на Ухан, имаше напрежение между местната власт и централните държавни органи. В Китай има един израз за начина, по който се проявява такова напрежение: когато всички отхвърлят отговорността и всеки се опитва да прехвърли вината на някой друг, те са заети с взаимно „замеряне с вокове [китайски тигани със закръглено дъно]“. Общинското правителство на Ухан твърдеше, че е докладвало за вируса на централния здравен орган в Пекин веднага след появата на достоверна информация и че екипът от експерти в Пекин им отговорил, че няма доказателства за предаване от човек на човек и епидемията била удържима. Така Ухан последвал съветите, които му били дадени, и ги изпълнявал както обикновено. Междувременно експертите в Пекин настояваха, че Ухан не им предоставил надеждни данни, което направило невъзможно да се отговори с точна оценка. Тиганите летяха напред-назад толкова дълго, че накрая Пекин изгуби търпение. Хората под карантина раздухваха солидна буря в социалните медии с надеждата да получат болнично легло; тежко болни пациенти пък бяха игнорирани или направо им се отказваше лечение; отчаяни страдащи хора бяха подтикнати към самоубийство; висши служители бяха видени по телевизията да използват респиратори от висок клас N95, докато лекарите на първа линия използваха медицински маски за еднократна употреба. Некомпетентността на местната власт, по мнението на Пекин, вече не можеше да се толерира. В Ухан беше изпратен специален служител, който да оправи бъркотията, придружаван от група журналисти. Журналистите за нула време успяха да открият автобус, пълен с болни хора, от които да вземат интервюта, но се оказа, че на шофьора не било казано къде да ги откара. Автобусът обикаляше насам-натам в продължение на часове, докато най-накрая журналистите успяха да намерят достъпна болница. На следващия ден ръководителите на градските квартали бяха извикани в присъствието на специалния пратеник, за да получат порицанието си: те бяха принудени да се извинят публично и да се поклонят пред игнорираните от тях пациенти.

Замерянето с тигани е изкуство, от което човек трябва да разбира, ако би искал да свърши някаква работа в Китай. Независимо дали строите летище, кандидатствате за безвъзмездна помощ за научни изследвания

или каните чуждестранен гражданин да изнесе лекция, винаги трябва да попълвате толкова много формуляри и да получите одобрение от толкова много отдели с всичките им конкурентни изисквания, че рискувате да се окажете в капан още някъде по средата: накъдето и да се обърнете, рискувате да предизвикате разстройство или обида при една или друга инстанция. Същото важи и за работното място: всяка стъпка в погрешна посока може да провокира някой началник и да съсипе кариерата ви, така че понякога е най-разумно да не правите нищо. Преди да се е появил подобен вирус, искам да кажа.

След посещението на висшия пратеник партийният секретар на провинция Хубей бе отстранен от работа и на негово място дойде кметът на Шанхай Инг Йонг (името се римува с думата за „храброст“), за да поеме управлението. На следващия ден официалният брой на новопотвърдените случаи в Хубей скочи рязко нагоре, от 1638 на 14 840. Със сигурност вирусът не беше развил най-внезапно някаква суперсила. Медицинското обяснение беше, че са приложени по-обширни диагностични критерии; медийното – че истината винаги ще излезе наяве; политическото пък, че новият лидер иска да подчертае сферата на влиянието си. Но разбира се, всичко това би могло да се разглежда и по банков начин: внасяте в баланса извън-балансови позиции и излагате на показ лошия дълг, след което коригирате счетоводните правила, за да компенсирате загубата на репутация. Хората откриваха значение във факта, че новият партиен секретар на Хубей има опит в правоприлагането и репутация на човек, свикнал да прочиства бъркотии. Подобно на другите новоназначени на най-високо равнище – партийният секретар на Ухан беше заменен на същия ден – той познава перфектно начините, по които работи бюрокрацията и колко всеобхватна е тя. Такива хора моментално изпращат сигнал, че при тях не минават обичайните извинения, които местните служители ще мрънкат в своя защита. Оттук нататък – никакви летящи тигани.

Гражданите на Шанхай се съгласиха да „дарят“ кмета си, „стига да задържим д-р Жанг“. Жанг Венхонг, директор на отделението по инфекциозни болести в болницата Хуашан в Шанхай, беше се превърнал в национален герой благодарение на речта, която беше произнесъл по време на една пресконференция:

Екипите за оказване на първа помощ са изложени на голяма опасност. Те са уморени и имат нужда от почивка. Не трябва да злоупотребяваме с добрите

хора. Отсега нататък ще заменям всички медици от първа линия с членове на партията от различни сектори. Всички вие, когато сте постъпвали в партията, не сте ли полагали клетва да поставяте на първо място интереса на хората, независимо от трудностите? Не ме интересува какво всъщност сте си мислили, когато сте постъпвали. Сега е време да изпълните онова, което сте обещали. Не ме интересува дали сте съгласни или не: това не е въпрос на договаряне.

Видеоклипът се разпространи по мрежата като вирус и местните граждани вече не бяха съгласни да изтъргуват добрия си доктор за нищо. Когато д-р Жанг каза на хората да стоят по домовете си, те го слушаха.

Въпреки увъртанията и неуспехите на партийните клечки и магнати, хората на първа линия водят свирепа битка. Медиците по вирусния фронт работят под изключително физическо и психическо напрежение. Те носят пелени за възрастни, за да не губят време да съблича костюмите за биологична защита, когато им се налага да ходят до тоалетната. Шофьори-доброволци доставят най-важните медицински материали, докато нормалните транспортни мрежи си остават затворени.Китайците, живеещи в чужбина, купуват запаси от маски за лице в Европа и извън нея, за да ги изпращат обратно на семействата и приятелите си. Една снимка на спокоен младеж в болнично легло, който чете *Произходът на политическия ред* на Франсис Фукуяма, изведнъж плъзна из целия интернет. Тя ми напомня за снимката на трима англичани, избиращи книги в останалата част от библиотеката на Holland House след Блиц-бомбардировките. Младежът получи голямо множество любовни писма.

Китайската медицина играеше съмнителна роля във всичко това. Мнозина смятат, че вирусът е възникнал на пазара за диви животни в Ухан.Търговията и яденето на диви животни не са рядкост в Азия, отчасти защото традиционната медицина смята, че някои животински части имат почти магически свойства. Предполага се, че люспите на китайския люспест мравояд помагали на новородилите майки да произвеждат мляко; хрилете на гигантския морски дявол [манта] избистряли белите дробове и лекували дребна шарка; пенисите на панди, тигри и мечки можели да правят същия трик като Виагра; малко маймунски мозък пък можел да ви направи по-умни. Но пазарът за такива деликатеси се обвинява и в предаването на вируси от животни към хора.Традиционната китайска медицина може наистина да е допринесла за избухването на епидемията, но някои се придържат към надеждата, че тя може да дойде

и на помощ. На 31 януари Шанхайският институт за Материя Медика обяви, че някаква билкова смес, наречена *shuanghuanglian* може да бъде ефективна срещу коронавируса (за корените на растението *banlangen* по подобен начин се твърдеше, че лекували SARS). *Shuanghuanglian се* разпродава дори по-бързо от маските за лице. Хората искат да повярват, че има лек. Вярно е, че сместа може да успокои възпалено гърло – единственият проблем е, че можете да хванете вируса, докато се редите на опашка, за да я купите.

Училищата са затворени до по-нататъшно уведомление. И тъй като много работни места също са затворени, известните с вечното си отсъствие китайски бащи изведнъж се оказват принудени да си стоят у дома и да забавляват децата си. Видеоклипове от живота под карантина са силно на мода в [телефонното приложение] TikTok. Естествено, децата се радваха, че не трябва да ходят на училище – докато не се появи телефонното приложение, наречено DingTalk. С негова помощ от учениците се очаква да се присъединят към класа си за онлайн уроци; учителите пък го използват, за да им дават домашни. По някакъв начин малките хитруши обаче научиха, че ако достатъчно потребители дадат на приложението еднозвездна оценка, то ще бъде премахнато от App Store. В резултат се появиха десетки хиляди негативни оценки, а рейтингът на DingTalk се понижи за една нощ от 4.9 до 1.4. Приложението трябваше да проси милост в социалните медии: „Аз съм само на пет години, моля, не ме убивайте!“.

Когато толкова много семейни двойки се оказват затворени заедно 24/7, обикновените брачни търкания скоро прерастват във всеобхватна война. Домашните прислужници, често мигранти, които обикновено напускат града за Китайската Нова година, не успяха да се върнат на работа – а все някой трябва да се занимава с домакинските работи. Мъжете се излежават по диваните, заети с видео игри или скрити зад лаптопите си, преструвайки се, че работят, като разбира се очакват да бъдат хранени по три пъти на ден, плюс редовно свежо пране. За пример, тук един нов виц:

Клиент: Съпругата ми и аз сме под карантина заедно от 14 дни и решихме да се съберем отново! Не искам да продължавам с развода. Можете ли да възстановите таксата?

Адвокат: 14 дни... хмммм... Хайде да не бързаме: мисля, че все още има надежда.

Някои печелят от ситуацията. Туризмът е парализиран – корабната екскурзионна индустрия може и никога да не се възстанови – а много заводи, търговски центрове, магазини и ресторанти са затворени. Икономиката претърпя огромен удар. Това е като високоскоростен влак, който внезапно е ударил спирачките. Много от по-малките компании ще фалират след два или три месеца. Но напук на всякаква логика, фондовата борса върви силно нагоре. Да благодарим на небето за „невидимата ръка“.

Вкъщи съм от цял месец насам. Поръчвам храна на смартфона си, а куриер я доставя до портата на сградата ни. В Китай интернет пазаруването започна след избухването на SARS през 2003 г., което пък даде на Джак Ма [основателят и главен акционер на китайския концерн Alibaba] вдъхновение да основе Taobao, платформата за онлайн пазаруване, на която разчитат практически всички в наши дни. Сега, когато броят на потвърдените случаи на инфекцията намалява, хората се подготвят да се връщат на работа. Една електронна карта, която се обновява в реално време, ни позволява да следим дали има случаи наблизо.

Онези от нас, които са в карантина, прекарват по-голямата част от времето си в сърфиране из социалните медии, коментиране на новинарски истории, слухове и конспиративни теории. Хората отляво призовават за обединен фронт срещу вируса. Либералите са решени да държат правителството отговорно за всичко, което е било объркано. На Запад прегръщачите на панди [хората, настроени приятелски към Китай] казват, че никое друго правителство не би се справило по-добре при такива обстоятелства; убийците на дракони пък [обратното на „прегръщачите“] настояват за край на комунистическото управление, както правят всеки път, когато в Китай има проблеми. Каквото и да се случи, тези аргументи няма да се променят.

21 февруари

За автора

Ванг Шуинг е песимист, който полага огромни усилия, за да свикне с живота под карантина.

След отмяната на „Луковмарш“. Кой е генерал Луков и защо е целият шум Автор(и): Стефан Дечев

През последните дни около отмяната на Луков марш отново започна да тече полемика в българското общество. Ето въпросите, които се повдигат: Бил ли е генерал Луков антисемит? Какво представлява организацията, на която той е бил начело преди да бъде убит? Каква е връзката му с Хитлерова Германия? Как се стига до символиката на „Луковмарш“ и част ли е той от свободата на изразяване в нашето общество? Нека разгледаме тези въпроси последователно.

Кой е генерал Христо Луков?

Става дума за изтъкнат български военен, артилерист и военен теоретик, взел участие в Балканската война и Първата световна война.

Като военен министър в периода 1935-1938 г. генерал Луков играе важна роля за модернизацията на армията и за извършването на първите сериозни военни маневри през 1937 г. Той изпада в тежък конфликт с вътрешния министър Иван Красновски и се разделя с правителството на Георги Кьосеиванов. Луков се пенсионира от армията и минава в запаса. Последното е резултат и от стремежа му да не се задоволява единствено с ролята си на военен експерт, а да търси удовлетворение на определени политически амбиции. Точно това през 1940 г. го отвежда при Съюза на българските национални легиони (СБНЛ). Обстоятелството, че Луков е от старото поколение и участник във войните придава определен авторитет на генерала пред предимно младата членска маса.

На 13 февруари 1943 г. Луков е убит от комунистическа бойна група, в която влизат Иван Буруджиев и Виолета Бохор Якова. Насилствената му смърт довежда до внезапен култ към него в средите на легионерското движение, както и сред по-широки крайни националистически среди,

които симпатизират на Третия райх и са противници както на болшевизма, така и на западните демокрации.

Защо е спорен генерал Христо Луков и „Луковмарш“?

Видно е, че биографията на генерала притежава необходимите елементи, които да го превърнат в спорна фигура и поле за острастени дебати. Бих обърнал вмнимание само на най-чувствителните от тях. На първо място безспорната му връзка с организация като СБНЛ и заставането му начело на нея. Самият пък Легион е ключов за силно дебатирания и чувствителен за прехода въпрос – имало ли е фашизъм в България? И макар „Луковмарш“ да може да се уподоби и на крайни националистически прояви от началото на 30-те години, насочени срещу Ньойския договор, той все пак напомня нацистката стилистика. Заедно с това обвързва взаимно темите за националното и социалното.

На второ място генерал Луков е участник във войните, но убит от комунисти, което пък след 1989 г. е добра основа за представянето им не като антифашисти, а именно като обикновени терористи и убийци. И на трето място Луков е убит от еврейка, което особено в годините на пост-прехода активира всички видове стереотипи и ксенофобия срещу международния световен заговор.

Нека разгледаме тези пунктове.

Кои са всъщност СБНЛ?

Легионерската организация води своя първоначачален генезис в младежката фракция на Съюз „Българска родна защита“, която още през 20-те официално декларира своята фашистка същност. Идеологията на организацията е едновременно силно националистическа, антикомунистическа, антимасонска, антидемократична и антилиберална, с ясно изразени симпатии към италианския фашизъм и германския национсоциализъм. Легионът не пропуска да се обяви и срещу плутокрацията и капитала. Ето защо не е чудно, че на редица места легионерите се изказват за засилена роля на държавата в стопанския и социалния живот, стигаща до дирижирано от нея стопанство. Привърженици са също на еднопартийния политически модел.

По време на Втората световна война организацията изразява симпатии към „новия ред“ на Третия райх и съвсем открито се възхищава на националсоцилизма. Тя дори събира български доброволци за участие в африканския корпус на Вермахта в Либия. И докато някои историци смятат антисемитизма като характеристика на легиона още от създаването му в началото на 30-те, то други са на мнение, че той става по-видим и особено агресивен едва в годините на Втората световна война.

Важно е да се отбележи, че в годините на войната СБНЛ е в опозиция на властта на цар Борис III и правителството на Богдан Филов. Легионерите определено смятат, че официалната държавна политика не е достатъчно националистическа. Те я разглеждат също като плутократична и подчинена на волята на масони. Отново според тях управниците на България не сътрудничат достатъчно с Третия райх.

Антикомунистическите и антиплутократичните идеи и настроения лесно се прехвърлят и в реторика, насочена срещу съюзниците от Великобритания и САЩ. Националистическите кръгове в България, близки до Луков, интервенират пред Третия райх за негова по-активна политика в страната, която да доведе до ново правителство, което да се оглави от генерала от запаса.

Напоследък „адвокатите“ на генерал Луков обикновено изтъкват, че лично той не е правил антисемитски изявления. Ала заставането начело на СБНЛ е оглавяване на организация, която вече нееднократно е анонсирала горните идеи. Особено от 1940 г. нататък, вън от всякакво съмнение, СБНЛ все повече започва да говори за „чистите българи“, срещу „иноверци и инородци“, „робството на плутокрацията“, „коварното и подло еврейство“, което „разяжда българското тяло“ и „хищните капиталисти, юдомасоните и болшевиците, които управляват днес България“. Легионерите са също склонни да участват в комбинации за компрометиране на безпартийния режим в страната, като недостатъчно тоталитарен или недостатъчно обвързан с Третия райх.

Защо комунистите убиват генерал Луков?

Тук някъде се крие и причината за атентата срещу генерал Луков. Днешните му защитници обикновено застъпват позицията, че убийството му е проява на най-обикновен „отвратителен тероризъм“. Поя-

вяват се и гласове, които ни карат да не забравяме за онази тънка граница между възхвала на убийство „в името на народа“ и раздаването по-късно на правосъдие с политическите убийства без съд и присъда след 9 септември 1944 г.

Въпреки това в науката надделяват мненията, че атентатът срещу генерал Луков е резултат от политика на Комунистическата партия да предотврати възможността управлението в страната да се поеме от сили, които са за още по-голяма обвързаност с Третия райх, при което неизбежно генерал Луков е разглеждан като техен водач. Тази политика се съчетава и с наличието поне на готовност сред определени кръгове в комунистическото ръководство тактически да бъде подкрепен монархът цар Борис III при положение, че предприеме реални стъпки към външнополитически завой. Неслучайно както в страната, така и в чужбина сред първите версии за смъртта на генерала се спрягат както правителството на Б. Филов и цар Борис III, така и британското разузнаване.

Културата на „Луковмарш“. Къде са нейните корени?

Разгледаните горе тънки разлики едва ли се улавят от участниците в самия „Луковмарш“. Те са в по-голямата си част млади хора, които не знаят много за самия Луков и за миналото. Със сигурност обаче възгледите им са някакъв бит пазар от краен национализъм, неонацизъм, ксенофобия, антисемитизъм, които лесно намират успоредици с едновремешното говорене на Легиона срещу масоните, либерализма, плутокрацията, капитализма и еврейството. Тази връзка обаче едва ли е толкова директна.

По-скоро в нашето общество на дефицити и липса на перспективи за младите хора „Луковмарш“ е краен продукт от действието на редица фактори. В него има по-малко от наследството на националкомунизма и неговия „Възродителен процес“; комерсиалния национализъм на прехода; кризата с бежанците и породената от нея ксенофобия, използвана от политиците.

Всичко това пък е наситило цялостното българско историческо образование и популярните исторически знания в училище и в медиите. За специалистите не е тайна, че ключовите образи на българския фашизъм през 30-те години са единството на държавата, на нацията, снопът пръчки на хан Кубрат и единството на светла епоха като Възраж-

дането. С какво днес общата културна рамка на миналото на популярно равнище е по-различна от този резервоар на българския фашизъм? Нека припомним само два опита за създаване на политически партии. Преди време историкът Георги Първанов създаде „Алтернатива за българско Възраждане“ (АБВ), а историкът Божидар Димитров „Българския надпартиен съюз кан Кубрат“. При тази обща историческа културна матрица няма как момчетата от „Луковмарш“ да не се чудят какъв е точно проблемът с тяхната проява.

Само преди ден Софийският университет съобщи, че след писмо на Асоциацията на оцелелите от Холокоста в България и техните наследници Академичният съвет е решил да отнеме званието „доктор хонорис кауза“ на четирима нацисти. Това е станало след „проверка на всеки от посочените в писмото случаи на четирима преподаватели от Историческия факултет, които са специалисти по историята на този период и имат публикации за престъпленията на нацизма.“ Явно четиримата преподаватели, които са „специалисти по историята на този период“ не отразяват нито професионалното мнение, нито ценностите на работещите във факултета, защото в статуси от ФБ тези дни разбрахме от други „специалисти по историята на този период“ друго. Доцент: „Лично аз ще съм против отнемането на титлата на когото и да е.“ Следвайки доцента асистентът пък от своя страна громи либерализма като „криптокомунизъм“, както и „комунистически изверги“ и „престъпници като Вапцаров“ като „много по-опасни от „Луковмарш“. Защото заключава: „Това са сериозните проблеми, а Ханс Франк чий доктор хонорис бил изобщо не ме вълнува.“

Борбата за паметта

Съвсем ясно е, че остраненият дебат около генерал Луков и „Луковмарш“ е борба за памет на две групи в нашето общество.

Едната страна от години иска да ни убеди, че Законът за защита на нацията е тактическа маневра за спасяване на евреите; че депортирането на 11 343 евреи от „новите земи“ няма нищо общо с българската държава и институции; че преди 9 септември 1944 г. не е имало никакъв фашизъм и националсоциализъм.

Другата видимо се опира на антифашисткото минало на БКП като капитал, който трябва да скрие непроведения разговор по много въпро-

си. Защото БКП определено е компрометирала отдавна символния капитал на антифашисткото си минало – с поведението си по времето на пакта „Молотов-Рибентроп“, с политическите убийства без съд и присъда през есента на 1944 г., с разправата си с демократичната антифашистка опозиция; с наложеното в страната тоталитарно управление; с родеещите се с нацизма асимилационни практики от времето на т. нар. „Възродителен процес“ и етническото прочистване известно като „Голяма екскурзия“.

Видимо е, че се намираме в изкристализирането на нова, вече не посткомунистическа, но пост-Преход историческа памет. И този процес явно ще продължава да се разгръща.

Стефан Дечев завършва история в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“. Специализира в Амстердамския университет и Централноевропейския университет в Будапеща. Бил е гост-преподавател в Университета Комплутенсе в Мадрид и Университета в Грац. Специалист е и автор на множество изследвания в полето на модерната и съвременна българска история и историография. Преподава в Югозападния университет в Благоевград и Софийския университет.

Коментари (16)

- **01-03-2020|Лора Йосифова**

О, я стига с тези опити за изнасилване на историята. Знае се за конфликта на предводителя на легионерите с правителството, за контактите му с Гьоринг, за подозренията, че е подкрепян от Германия да свали режима и да го замени с пронацистко правителство. Отстранен е по раз-

бираеми причини. Бил е груб, използвал е юмручно право дори срещу военни. От 1943 г.има възвание на Съюза на българските национални легиони до царя и парламента след „депортацията на 11340 македонски и гръцки евреи да се ускори същото и за евреите от старите предели, за да се изпълни зададената от германците бройка от 20 000 на първи етап.“ Порицават се Димитър Пешев, църковните първенци и „масонстващите депутати“ за опъване на чадър и подкрепа на евреите, чието присъствие“ отравя и подкопава основите на българското общество“. Възванието показва, че изпращането на тези разложителни елементи в Полша трябва да стане час по – скоро. Писмото на СБНЛ е от януари 1943 година, има го в Държавния архив, мога да посоча номерата на архивната единица. И не разплаквайте с историята как генералът с едно оръдие е спасил Кюстендил. Дори и да е сторил това чудо, следващите му деяния и след него на неговите последователи го опозоряват. Що за мода да се възкресяват като национални герои явни престъпници. И, забележете, особено активни са страните от източния блок. Спящ нацизъм, запазил бацила след 45 години хибернация?

- **01-03-2020|Златко**

Едва ли може да бъде надценена необходимостта от спокойно, компетентно и балансирано изследване на новата и най-новата ни история. Специално образът на Генерал Луков, който се превръща в нещо като препъни-камък за всички ни – и от ляво, и от дясно – трябва да бъде представен по наистина обективен и лишен от партизански страсти начин. Имам усещането, че анализът на Стефан Дечев посреща всички изисквания в тази връзка.

Темата за еднаквото третиране на фашизма и комунизма, респективно на техните знакови фигури, които действително се разглеждат и интерпретират по различни начини, и това не само и единствено в България, вероятно ще придобива все по-голяма значимост през идещите години, във връзка с все по-голямото идейно и политическо разминаване, да не кажа конфронтация, между европейските Запад и Изток. Личното ми мнение, което доскоро клонеше към сравнително автоматично отхвърляне на правото на Изтока да утвърждава свой собствен поглед към миналото и настоящето, беше подложено напоследък на силни удари. Малко по малко започвам да осъзнавам, че ако Западна Европа (и самият аз, като неин възпитаник) не направи по-ясни и по-видими же-

стове на разбиране към потребността на Изтока от собствен вид преработване на историята, до разбиране и диалог няма да се стигне НИКОГА.

Тази последна думичка не е просто преувеличение. историята на американския Юг показва достатъчно добре, че ако цяла една огромна част от хората на дадено място не получат възможност за утвърждаване на собствен, значително по-бавен, а може би и значително по-различен, начин на раздяла с миналото си, до взаимно разбирателство може и да не се стигне действително никога.

Прочее, нека се заслушаме малко по-внимателно в гласовете на ония, които търсят не просто отрицание „по команда“, а биха искали да намерят собствени пътища, собствени начини за раздяла с миналото.

Надявам се в скоро време да напиша по-обширен и по-добре премислен текст върху тази тема, която за самия мен е най-важната промяна в мисловния ми хоризонт за последните няколко години. И тази промяна едва-едва започва.

- **01-03-2020|Йордан Нихризов**

Прочетох внимателно статията и съм съгласен с две констатации в нея: „Съвсем ясно е, че острастеният дебат около генерал Луков и „Луковмарш“ е борба за памет на две групи в нашето общество.“, както и необходимостта да се отговори на въпроса: „Защо комунистическите терористични групи убиват ген. Луков?“.

За първото говори написаното в постинга на г-жа Лора Йосифова:“От 1943 г.има възвание на Съюза на българските национални легиони до царя и парламента след „депортацията на 11340 македонски и гръцки евреи да се ускори същото и за евреите от старите предели, за да се изпълни зададената от германците бройка от 20 000 на първи етап.“ Бегъл поглед показва, че депортацията на евреите от Македония и Тракия започва на 04.03.1943 и привършва на 12.03.1943, а ген. Луков е убит на 13.02.1943 г., тоест неговата личност тук е намесена преднамерено манипулативно.

Няма и дума за останалите жертви на терористичните групи полк. Пантев и адвокат Сотир Янев, които са съдени посмъртно от т.н. „Народен съд“. Същият онзи, който осъжда на смърт част от участниците в подписката на Пешев и самия него на 15 години затвор за антисемитизъм.

А второто е именно най-окастрената част от материала, понеже няма и дума за това по чия повеля се появяват терористичните групи, героизирани с десетилетия като „черни ангели“. Защо от Москва, с която България, макар и част от Тройната коалиция запазва дипломатически отношения, се стимулират терористични акции срещу нейни граждани на нейна територия? Какви са целите и как са подбрани мишените? Защо напред се тика името на ген. Луков, а се премълчават другите застреляни и кой в какво ги обвинява?

По този метод се редят обикновено „историческите“ материали на съвременните неокомунисти, стремящи се да докажат тезата за „българския фашизъм“, с който борбата по стар сталински тертип трябва да продължи и днес. Причините за този подход към темата са не само идеологически, но често и икономически и на никой от творците на противопоставянето не прави впечатление, че обикновено се лепят етикети и дори поставя под съмнение приноса на българи и петни името на България.

Не съм привърженик на т.н. „Луков марш“, още повече на неговите организатори. Имайки обаче наблюдения на методите на неокомунистите не бих се учудил определяните като „неофашисти“ да са в близки отношения с онези, които имат нужда кого да сочат като отрицателен пример, за необходимата им вечната си борба. Все пак тези хора отказват да приемат, че нацизма, фашизма и комунизма са три разновидности на диктаторски тоталитарни режими.

Най-важното за историята, което липсва днес е опита за обективен прочит. Обикновено доминиращия неокомунизъм владее средствата за информация и филтрира всяко различно мнение. Ако не може да го оприличи по познатата методика на „неофашизъм“, то го покрива с мълчание. Използва се и притеснението на Запада, че осъждайки като сатрапи Хитлер и Сталин, докато са били съюзници, след това се наложило да си затваря очите пред действията на втория, понеже станал съюзник.

За да бъда в крак с темата на материала ще отбележа, че преди години съвсем случайно се зарових в съдбата на една от жертвите на т.н. „черни ангели“, планирано застреляни след ген Луков в рамките на месец. Конкретно става въпрос за Сотир Янев – социалдемократ и дълго време депутат от квотата на забранената от превратаджиите през 1934 г БРСДП /о/. Оказа се, че макар данните за неговата дейност са оскъдни, картината не е съвсем черно-бяла и може да открехне част от завесата

по въпроса: „Кои и защо са засреляли ген Луков?“. Очаквах насрещното отрицание, но се сблъсках с познатото було на мълчанието, затова прилагам линк към втория материал, чрез който може да се стигне с линк и към първия, писан преди повече от 10 години.

www.bsdp.bg/document/? document_id=676

- **02-03-2020|Златко Ангелов**

БРАВО! Науката срещу невежеството.

- **03-03-2020|Павел Павлов**

Г-н Нихризов, нацизма и фашизма НЕ СА тоталитарни режими. Единствено комунизма е такъв.

- **03-03-2020|Йордан Нихризов**

Г- н Павлов опитах се да се придържам към една от дефинициите за тоталитаризъм: „Тоталитаризмът (или тоталитарно управление) е политическа система, при която властта е напълно централизирана и държавата се стреми да регулира и контролира всички аспекти на политическия, социалния и интелектуалния живот, като цели преди всичко налагане на контрол и ограничения върху вътрешната свобода на индивида.“ Ако факта, че нацизма и фашизма оставят свобода на частната собственост, а комунизма на определен етап я отнема по конституция /България 1971 г./, то можете евентуално да прибавите, че и фашизма и нацизма са недоразвити /незавършени/ варианти на пълния тоталитаризъм, очертан от комунизма. Останалата част от атрибутите са на лице. Иначе мога да ползвам в икономически план и определението на д-р Георги Петков /възстановител на БСДП /о/ в изгнание/: „Комунизма е държавен капитализъм закрепен от диктатура“ и за фашизма: „Корпоративен капитализъм съпътстван от диктатура“.

- **04-03-2020|Павел Павлов**

Или съществува тоталитарен режим,(тоест комунистически режим), или не. Няма средно положение. Има един зловещ факт по който се разпознава тоталитарният режим – границите при него са затворени отвътре. Докато границите на нацистките/фашистки режими са отворени и всеки човек който е против тях може свободно да ги напусне. Или да остане без да пострада особено усещането му за комфорт. Пример. По-

етът и републиканец със симпатии към комунизма, и носител на Нобелова награда Винсенте Алейхандре остава във фашистка Испания на Франко. За кратко време стиховете му са забранени, но после може да пише и публикува сравнително свободно. През 1949г. е избран за член на Испанската академия,(това става много време преди да получи Нобеловата награда). Можем ли да си представим Солженицин след като публикува „Архипелагът ГУЛаг“ на Запад, да бъде избран за член на Съветската академия в СССР?!

Определянето на комунизма като държавен...капитализъм,(!), е такъв оксиморон и нонсенс, че не си струва да се коментира! Разпространява се и друга спекулация, че комунизъм никъде и никога не е имало, а „само“ социализъм! Предлагам на тези идейни спекуланти да отидат в Южна Корея. Там живеят корейци които по чудо са успели да избягат от Северна Корея. Нека са опитат да ги убедят, че не са живеели в комунизъм, а в социализъм и държавен капитализъм. И да ни кажат дали са успели да ги убедят. Така че хайде да оставим настрана термините от които нищо не се разбира и да дискутираме с факти и истини.

- **04-03-2020|Златко**

Мине се не мине време, току се изтъпани тук някой доморасъл теоретик, та започне да кукурига като петел на куп кравешки тор отгоре. Уморително. Знаем всичко за тоталитаризма, само дето не сме чували и през плет за Хана Аренд, Збигнев Бжежински или Хенри Русо. Теа не са от наше село. И нацизмът не е тоталитаризъм. Сега остава само да си намерим някой балама за литературен агент и да започнем света да просвещаваме. Много уморително.

- **04-03-2020|Гост**

Пенсионери със средно техническо... чудно, че само няколко запетаи му липсват – ех, какво основно образование сме били имали едно време! Сега почти всички младежи пишат така – в най-добрия случай. И също толкова нищо не знаят за комунизъм, социализъм, държавен капитализъм и тоталитаризъм (освен специализираните студенти, разбира се). Но на тях им е простено, пък и тепърва ще научават разни неща. Способни ли сме да простим на дядовците им, че още шават в усърден порив за умствена дейност, и да ги отминем с блага усмивка? Те вече

няма за кога да се образоват, милите... а дивите диваци и без тях ще си дивеят.

- **04-03-2020|Павел Павлов**

По темата. Хвърлете око на четвъртият коментар отгоре надолу: forum.gong.bg/viewtopic.php? t=191554

- **04-03-2020|Златко**

Мдааа, ще се учим по взаимоучителната метода, то си е ясно. Традицията си е традиция, какво да прави човек?

А за онези от вас, които поназнайват и нещо друго освен взаимоучителната, ето тук една книжка, която обобщава настоящото знание по въпроса за теориите на тоталитаризма (мога да я изпратя в електронен вариант на всеки ентусиаст, който би искал да се самообразова:)).

Totalitarismustheorien: Die Entwicklung der Diskussion von den Anfängen bis heute

- **04-03-2020|Шери**

Луков изиграл важна роля за модернизирането на българската армия? Умирам от смях. Човек трябва да прочете автобиографията на Петко Бочаров за да разбере що за стока е била армията ни по това време и как е „превзела“ Македония ... с немски войници и техника.

- **04-03-2020|Павел Павлов**

Да кръстосаме шпаги (метафорично) за последно днес.

Теорията е едно, а практиката – друго.

През септември 1986г. група чилийски комунисти влизат нелегално в Чили и извършват атентат срещу фашисткият диктатор Пиночет. Покушението се проваля – диктатора остава жив. Година по-късно чилийските силови служби залавят атентаторите и ги убиват уж при опит за бягство. Един от убитите атентатори е някой си Валенсуела Леви. Жената на Леви заедно с детето си го погребва в Централните гробища на чилийската столица Сантяго. На погребението присъстват и негови приятели и съмишленици. А комунистическият режим в България не допусна писателя Георги Марков да погребе баща си в Централните гробища в София! Въпреки че Марков и баща му не са извършвали атентат срещу

комунистически водачи и въобще не са замисляли такъв! Единственият „грях“ на Георги е бил че е невъзвращенец и че пише книги...

Една от дефинициите на тоталитарният режим е стремежът му да „контролира всички аспекти на...социалният...живот...“. Според тази дефиниция кой режим контролира всички аспекти на социалният живот – този на Пиночет или онзи на Тодор Живков?

- **04-03-2020|Златко**

Драги самоучко, военна диктатура и тоталитарен режим са две напълно различни неща. Сега какво, обърнахме ти малко внимание, та хайде да бърборим до безкрайност? Шпаги сме кръстосвали. Нещастник.

- **08-03-2020|Сухи**

И все пак – историчарът Дечев не пропуска да спомене депортираните от „новите земи“... това си е идентификационен маркер, но не за „доморасли“ умници като мене...

- **20-03-2020|Christo Dimitrov, PhD**

Каквито и да са били възгледите на ген. Луков, убийството му от комунисти-терористи (чийто наследници продължават да заемат високи постове) е подло криминално престъпление...(както и на избития български елит от т.нар. Народен съд, създаден по внушение на Москва, който няма нищо общо с Нюрнбергския процес срещу нацистките военнопрестъпници)...

Я по-бодро!
Автор(и): Джеръм К. Джеръм

Невероятно, наистина, но просто не мога да прочета някаква реклама за лечебен специалитет, без да стигна до неизбежното заключение, че страдам тъкмо от болестта, за която се разправя в нея, и то в най-злокачествената ѝ форма. Във всеки отделен случай диагнозата сякаш съвпада напълно с всички усещания, които съм имал до ден-днешен.

Помня, че бях отишъл един ден в Британския музей, за да прочета нещо във връзка с лечението на някаква най-обикновена болест, която ме бе хванала – сенна хрема, ако не ме лъже паметта. Свалих книгата и прочетох всичко, което трябваше да прочета, после някак разсеяно запрелиствах страниците и почнах лениво да проучвам разни болести. Не помня вече какво беше първото разстройство, в което се задълбочих – някакъв страшен и опустошителен бич, уверен съм в това, – и още преди да прегледам набързо дори половината от поредицата „предварителни симптоми“, бях вече напълно убеден, че съм хванал болестта.

Поседях тъй известно време, цял смразен от ужас; после отново запрелиствах страниците, но вече равнодушно, обзет от отчаяние. Стигнах до коремния тиф, прочетох симптомите и открих, че имам коремен тиф. Трябва да съм боледувал месеци наред, без сам да подозирам това. Хрумна ми, че навярно страдам и от други болести. Намерих болестта на свети Вит и открих, както и очаквах, че съм пипнал и нея. Моят случай ме заинтригува. Реших да разчопля въпроса докрай и затова започнах по азбучен ред – прегледах „аденопатия“ и узнах, че съм заболял наскоро от нея и че острата фаза на болестта ще настъпи подир кръгло две седмици. С облекчение открих, че болестта на Брайт ме е засегнала в по-лека форма, тъй че – що се отнася до нея — аз бих могъл да живея още ред години. Имах и холера – със страшни усложнения, а по всичко личеше, че съм се родил с дифтерит. Добросъвестно прерових двадесет и шестте букви на азбуката и можах да се убедя, че единствената болест, която ме бе отминала, е хронично възпаление на капачето на коляното.

Изпървом това донякъде ме натъжи; то приличаше почти на обида. Защо ли не страдах от хронично възпаление на капачето на коляното? Отгде-накъде едно такова оскърбително изключение? Скоро обаче в мен надделяха други и не тъй алчни чувства. Като размислих, че имам всички болести, за които пише във фармацевтиката, аз престанах да бъда тъй себичен и реших да мина и без възпаление на капачето на коляното. Подаграта изглежда ме бе хванала в най-злокачествена форма, без сам да съзнавам това; а по всичко личеше, че страдам от общо разстройство на ферментите още от юношески години. Тая бе последната болест в книгата и аз реших, че здравето ми не куца в друго отношение.

* * *

После се запитах колко ли време ми остава да живея. Постарах се сам да се прегледам. Измерих пулса си. Отначало изобщо не можах да намеря пулса. Сетне той заби просто изведнъж. Извадих часовника и почнах да броя. Преброих сто четиридесет и седем удара в минута. Опитах се да почувствам самото сърце, но не можах да го намеря. То бе спряло да бие. Сега, разбира се, съм на мнение, че то трябва да е било на мястото си и да е биело през цялото време, но още не мога да си обясня как и защо. Потупах се навсякъде отпред, започвайки от това, което наричам талия, и свършвайки с главата. Потупах се отсам-оттам и по слабините и дори някъде нагоре по гърба, но нито долових нещо, нито почувствах каквото и да е. Опитах се да прегледам и езика си. Извадих го колкото се може по-навътре, затворих едното око и се помъчих да го изследвам с другото. Видях само крайчеца на езика си. Единствената полза, която извлякох от тоя опит, се сведе до една още по-голяма увереност отпреди, че имам скарлатина.

В читалнята бях влязъл като щастлив и здрав човек. Измъкнах се навън като същинска развалина.

* * *

Отидох да видя лекаря си. Той ми е отдавнашен приятел. Когато ми се струва, че съм болен, той измерва пулса ми, преглежда езика ми и разговаря с мен за времето, при това винаги безплатно; затова реших да го зарадвам и отидох да ме прегледа. „Всеки лекар се нуждае най-вече от практика – рекох на себе си. – Нека ме прегледа: ще получи повече практика чрез мен, отколкото от хиляда и седемстотин обикновени,

нищо и никакви пациенти с по една или две болести.“ И тъй, отидох право при него.

– Кажи – рече той, – кажи от какво боледуваш.

– Няма да губя времето ти, драги мой – подзех в отговор, – да ти разправям за болестите си. Животът е кратък, а ти може да умреш още преди да привърша. Ще ти кажа обаче от какво не боледувам. Нямам хроническо възпаление на капачето на коляното. Не мога да ти обясня защо нямам възпаление на капачето на коляното, но истината е, че не страдам от тая болест. Имам обаче всички останали болести.

После му разправих как бях стигнал до тоя извод.

Тогава той просто ме разгъна върху кушетката и ме заразглежда отвисоко, после сграбчи китката ми, сетне ме тупна по гърдите, и то тъкмо когато най-малко очаквах това – една доста подла постъпка, ако питате мене, – а веднага след това ме блъсна с глава. Накрая седна, надраска някакво предписание, сгъна го и ми го подаде, а аз го сложих в джоба и си отидох.

Не отворих предписанието. Отнесох го в най-близката аптека и го представих. Човекът го прочете и веднага ми го върна, казвайки, че не държи на склад такива неща.

– Но нали сте аптекар? – възразих аз.

– Да, аптекар съм – отвърна той. – Ако бях нещо по средата между кооперативен магазин и семеен пансион, може би щях да мога да ви услужа. Понеже съм само аптекар, срещам известни затруднения.

Тогава прочетох предписанието, а то гласеше, както следва:

1 фунт бифтек и 1/2 литър горчива бира всеки 6 часа.

1 разходка от 10 мили всяко утро.

1 легло точно в 11 часа всяка вечер.

И не измъчвай мозъка си с неща, които не разбираш!

Джеръм К. Джеръм (1859 –1927) е английски писател-хуморист, известен най-вече с комичния пътепис „Трима мъже в една лодка“ (1889). Други негови творби включват сборниците с есета „Празни мисли на един празен човек“ (1886) и романа „Трима на бумел“ (1900).

Един поглед към короната от гледната точка на „несъгласното малцинство“

Автор(и): Златко Енев

През 1918 година Бъртранд Ръсел – един от най-уважаваните и известни британски интелектуалци от миналия век – е осъден от официален британски съд и хвърлен в затвора за шест месеца, по силата на т. нар. „Акт за защита на кралството“ [Defence of the Realm Act] от 1914 г. Причината? Известният с непреклонния си пацифизъм и принципни антимилитаристки позиции философ (той продължава да ги поддържа през целия си живот), си е позволил да изнася публични лекции, в които открито се противопоставя на идеята за „поканване“ във войната на Съединените щати.[1]

Сто години по-късно ние, хората от свръхмодерния 21 век, сме поставени в ситуация, която, ако и далеч от открито-военна, ни изправя пред трудности и предизвикателства, напомнящи в много отношения военните. Реториката на деня е изпъстрена с военен жаргон, борбата срещу епидемията е рутинно наричана „война“ а изборът на униформени мъже като негласни „водачи на нацията в този критичен момент“ изглежда е всичко друго, но не и случаен. Онова, което ни се внушава с

1 Всъщност конкретната причина е по-скоро последната капка, която препълва чашата на търпението на политическия и военен истеблишмънт на тогавашното Обединено кралство. Упорит като което си поискате магаре, Ръсел „си го е търсил“ в продължение на всичките военни години, започвайки още през 1914. Последствията не закъсняват: през 1916 той е уволнен от преподавателския си пост в дъблинския Тринити колидж. На следващата 1917 философът отново предизвиква открито властите, като взема участие в Юнския конгрес в Лийдс – събрание на хиляди антивоенно настроени британски социалисти, в компанията на няколко социалистически парламентаристи. Този път той е глобен със значителната за онова време сума от 100 паунда, която отказва да плати, с надеждата, че като следствие от това ще бъде хвърлен в затвора. Властите се оказват поизобретателни и продават личната му библиотека на търг. Едва през 1918 той най-после постига очевидно желаното осъждане и прекарва шест месеца в затвора Брикстън (по-късно той ще ги опише в автобиографията си като изключително спокойни и добри от творческа гледна точка).

всички възможни средства е, че извънредността на положението може и трябва да оправдава извънредни мерки – нещо, с което българите и българките, жители на една от несъмнено най-старите и най-зрели демокрации в Европа, се съгласяват с огромен ентусиазъм. Дайте, че да дадем! Ех, друго си е човек така да почувства, че и ние можем! Така де. Стига толкова тюхкане и вайкане колко сме били загубени, вижте колко единни, сплотени и дисциплинирани можем да бъдем пред лицето на една реална опасност. Одма!

Противно на очакванията, които последните редове може би са създали, този текст няма да бъде посветен на поредна интелектуалска критика на българската политическа култура. Разглеждането, което ще се опитам да направя тук, е както далеч по-амбициозно, така и напълно лишено от претенции за убедителност. В него ще откриете множество размити и лишени от конкретно съдържание фрази като „световната научна общност“, ще се сблъскате със спекулации, които дори не се опитват да се прикриват под формата на нещо друго, ще прочетете и – надявам се откритите – съмнения на автора в убедителността, че и подредеността, на аргументите, които изтъква. Казано накратко, това ще бъде просто едно среднощно размишление, в което се полагат усилия за премисляне, избистряне и подреждане на мислите, с които пишещият, Златко Димитров Енев, 59-годишен мъж от българско потекло, се бори в продължение на поне последните две седмици. Зрели, та презрели мисли.

И така.

Живеем в кризисно време. От три месеца насам светът, който обитаваме, започва все повече да заприличва на пословичния разровен мравуняк, из който объркано щъкат насам-натам полудели от ужас мравки, руинират се, за броени месеци, самите основи на колективното обиталище, в битката с невидимия враг се хвърлят всички възможни резерви, а жителите на мравуняка, тоест самите ние, установяват с примирени и малко засрамени погледи, че взаимоотношенията им – до вчера комай белязани от нормални, сравнително добронамерени обмени на приятелски жестове – днес изведнъж започват да се определят от едно-единствено нещо: от коя страна на „барикадата“ се намира човек.

Не че двете страни имат дори отдалечена прилика, особено от гледна точка на масовостта. Както при всяка току-що начената война, реална или въобразена, броят на хората, които биха искали да ѝ се противопоставят, е почти нищожен в сравнение с морето от убедени привърже-

ници. Така поне изглеждат нещата през очите на пишещия, с право или не. Врагът изглежда мощен и безпощаден, епидемията на коронавируса вече рутинно се нарича „най-голямото изпитание за човечеството през последните... (следват различно големи отрязъци от време, в зависимост от въображението и дързостта на говорещите/пишещите.) По логиката на всяка колективна превъзбуда от такива мащаби, метафорите, сравненията, преувеличенията, изобщо всички средства на масово-мобилизационното слово, постепенно, почти неусетно, започват да губят какъвто и да било привкус на нереалност и преувеличение; онова, което довчера би звучало като безумно парадиране, днес вече е нормален модус на говорене. И, което е най-важно: несъгласието, което дори и в по-нормални моменти е нещо, с което имаме огромни трудности, изведнъж започва да изглежда като чиста проба кощунство, като безумна клоунада, безсмислено перчене и публично надуване, чийто смисъл, ако изобщо доловим, става в сегашния момент толкова гротескно-дразнещ, че обикновената реакция срещу него е нещо като тази тук.

(Цитирам само един от последните си разговори във Фейсбук, може би защото младата дама отсреща ме завари неподготвен – дали защото съм я „надценявал“ или просто защото сегашната ситуация не допуска нищо по-различно от една *именно такава* реакция към всеки бърборко на „безобразни глупости“... Е, поне това последното можете да решите единствено вие, въображаеми читатели).

(Поредно) „и така“...

Zlatko Enev

Кратък материал за размишление или защо очите на страха са късогледи

Както всички знаем, простудните вируси се връщат със швейцарска точност през студения сезон на всяка година, при това обикновено след мутационни промени, които ги правят недостъпни за ваксините, създадени в предишния сезон. Не виждам разумни основания да очакваме нещо друго от коронавируса, тоест, независимо от това кога точно ще приключи сегашната атака, вирусът най-вероятно ще се върне отново през късната есен и следващата зима, мутирал, въоръжен, готов за нова битка.

Въпросът ми е: какво правим тогава? Пак ли се заключваме вкъщи и зарязваме всичко, докато ни мине страхът? Или,

напротив, се научаваме да живеем с него точно така, както сме се научили да живеем с различните грипни вируси (които в началото на кариерите си са били ДАЛЕЧ по-големи убийци от короната)?
Ако ви останат пет минути време, опитайте се да помислите над всичко това.
Maria Spirova Настинката пълни ли реанимациите или не ги пълни? Защото коронавируса ги пълни.
Zlatko Enev Сложничко ми се вижда, Мария. Онова, което пълни реанимациите е страхът, а не коронавирусът, настинката или примерно слухът, че всички сме отровени от ЦРУ. Онова, по което най-вероятно мненията ни се различават е дали този страх е оправдан или не. Няма как да намерим точен отговор. Не вярвам да ни го даде и бъдещето. При страхове с такива мащаби точни отговори няма и най-вероятно не може да има.
Zlatko Enev Психосоматиката е огромна област, която няма точни очертания. Но без съмнение всеки от нас знае какво е да те е страх, че чак да те боли...
Zlatko Enev Самият аз имах продължителни „ревматични“ болки в продължение на няколко години след развода си. Изчезнаха като по чудо в момента, в който престанах да се гневя на бившата си съпруга, че ме е напуснала.
Maria Spirova Златко, това са безобразни глупости, казвам го без всяко извинение. Това, че психосоматични болки съществуват, не значи че вирусното заболяване е внушение. Да си в реанимация означава дробовете ти да не могат да се изпънат самостоятелно. Означава, че ще умреш минути, след като ти изключат респиратора. Произвеждаш опасна, безотговорна, манийна антиистина в момент, в който нямаме нужда от това.
Всеки ден следя приятел анестезиолог от Оксфорд. Човекът е загърбил семейството си, включително тежко болна жена, за да спасява хора, които НЕ МОГАТ ДА ДИШАТ. А ти в нарцистичен екстаз цепиш мрака с глупости. Спри, за Бога!
Zlatko Enev Възможно е, Мария. Може би трябва да ти дам право и да формулирам изказванията си по-прецизно. В

никакъв случай не бих твърдял, че хората с дробове, запълнен от течност, са жертви на психосотматични самовнушения. Въпросът е за хилядите други — предполагам МНОГО хиляди — които търсят лекарска помощ БЕЗ да прекарват болестта с усложнения.
Все още ли ти звучи като пълни безотговорни глупости?
Maria Spirova Zlatko Enev Не, не е „възможно“. Случва се наистина, извън манията, която те е обзела. Аз ти казвам, че са пълни реанимациите, та не ми говори други неща сега. Казват ти го правителствата на поне четири държави. Лекарите изнемогват, а ти философстваш без да правиш разлика между хора на обдишване и хипохондрици. Аман.
Zlatko Enev Пак ли трябва да посочвам, че четеш ТОЧНО каквото си поискаш? „Възможно е“ се отнасяше до това, че е възможно да говоря глупости, а не твоята интерпретация, че го насочвам към хората в реанимационното.
Maria Spirova -> Zlatko Enev Аман. Трижди аман. Има прекаляване, но тук тази дума не
Zlatko Enev Мога само да съжалявам. Хора с по-ниска от твоята интелигентност обикновено напъждам. При теб не си го позволявам единствено от уважение към ума ти. Личността ти не познавам, пък и сигурно никога няма да. Та, изборът си е твой, какво друго да кажа?
Zlatko Enev Но пък да запазя този контакт би означавало просто да не уважавам гнева ти. ВИНАГИ уважавам гнева, просто защото го познавам прекалено добре...

(За протокола: добрата Мария имà всички основания да побеснее, тъй като в бързината и разсеяността си използвах думата „реанимации“ там, където мислех просто за „болници“. All that being said, и двамата упражнихме най-простичкото си човешко право – да престанем да се „харесваме“, след като бяхме полагали напразни усилия в някаква така-ва посока, от около месец или два насам.)

Погледнати откъм камбанарията на убедения привърженик, моите словесни излияния от последните две седмици сигурно изглеждат като напудрени и безотговорни мъдрувания на човек, който с неизбежност трябва да страда от някакъв вид вътрешно разцепление, някаква сериозна раздвоеност, травма, комплекси, вътрешна кашора, просто фалш,

фалш, фалш! Как иначе би могъл да си обясни човек това толкова внезапно запецване зад опърничавото твърдение, че кризата, епидемията, психозата, цялата гигантска месомелачка, която ни върти в момента, му изглежда като вид колективно заслепение, равно на което не е имало поне от края на големите идеологически лудости на миналия век? Как може с такава дебелоглава упоритост да се отричат елементарните за всички останали, видими с най-просто око, реалности, пред които сме изправени? Не стига, че всичките ни сили, способности и възможности в момента са концентрирани в борбата срещу тази невидима гадинка, на всичко отгоре трябва сега да търпим и пустословията на такива напудрени глупаци! Бе аз мога ли или не мога!

Но дали наистина всичко е толкова просто и очевидно? Нека започнем поред, за да видим кои са колоните, на които се опира разбирането за сегашната криза и до каква степен те са действително толкова гигантски, мощни и неподвижни, че да правят съмнението в устойчивостта им да изглежда като пълна идиотщина.

Колона номер едно: казват го всички, като се започне с нас тук във Фейсбук и се свърши с всички световни специалисти, водещи политици, масови медии, просто хора с авторитет, изобщо всички, всички, всички! Как може да настояваш на нещо, което е абсолютно ясно и разбираемо за всички останали? Ти за по-акъллия от целия свят ли се имаш?

Колона номер две: това се потвърждава и от цифрите. Всеки ден виждаме как вирусът завладява все по-големи части от планетата, разболява нечуван брой хора, далеч по-заразен е от грипа, смъртността при него е като минимум два пъти по-висока. Всичко това като глупости ли ти звучи?

Колона номер три: ако би имало реални основания за оспорване на важността на момента и неотложността на извънредните мерки, то къде тогава са критиците им – освен самия теб, искам да кажа? Е, чуваме тук и там отделни критикарски гласове, но като цяло всички сме единни като скалà, само ти се бараш важен и продаваш фасони, сигурно защото имаш някаква дълбоко прикрита нужда от внимание. Ами, твоя си работа.

Сигурно бих могъл да напипам и други темели, ако бих се напънал повечко, но за целите на това тук размишление би трябвало да стигат и тия. Три колони, всичките мощни и недвусмислени, видими за всички освен за Златко. Какво имаш да кажеш против едно такова разбиране?

Ами, добре тогава, ето какво виждам (долу-горе).

Значи, първата колона, масовото единство при възприемането и преценката на опасността. Ще отговоря просто: то се получи бавно и постепенно, в резултат на фактори, които имат директна връзка с основната особеност на времето, в което живеем, а именно тоталната и моментална свързаност на всички с всички. При това имам предвид не толкова физическата свързаност, чиято липса, или поне значително по-ниска скорост, в по-раншни исторически времена, не е попречвала на епидемиите особено много. Гротескното в настоящия момент е, че масовата психоза се получи в резултат на една болест, която, при всичкото дължимо уважение към мнението, утвърдено в момента като безспорно, изглежда просто безумно невинна в сравнение с всичко, което в по-раншни времена (не определяни до такава степен от *безумно потенцирания рев* на милиони и милиарди хора, въоръжени с лични средства за масова комуникация), е било наричано „голяма епидемия“.

Започвам с базисния факт, който според мен определя почти стопроцентната невъзможност за изразяване на несъгласие от страна на всеки човек, който се намира в каквато и да било друга позиция, освен онази на необвързания с никакви институции „интелектуалец“ – между другото, фигура, която е почти напълно непозната в българската културна история или, доколкото я е имало, е била редовно и грижливо „подстригвана“ (Алеко, Гео Милев, за други в момента не се сещам).

Да се говори по такъв начин означава човек да постави под абсолютно сериозна заплаха личния си, но в далеч по-голяма степен – професионалния си живот. За медицинските специалисти ще говоря когато стигна до третата колона, тук само няколко примера за това колко невъзможно е в настоящия момент за който/която и да било политик/политичка, да направи опити за противопоставяне срещу масовата команда: „Затваряй всичко!“, която идва не от някакви мистериозни, тайнствени манипулатори на световните дела, ами от собствените му/ѝ избиратели.

Тонът беше зададен от Китай, където тамошните големи клечки, свикнали да управляват и планините, направиха бърз и напълно неуспешен опит да потулят нещата. Китайската мрежа, най-голямата и, доколкото чувам, най-активната в целия свят, се възпали толкова бързо и толкова мощно, че всите китайски управници начаса подвиха опашки и започнаха кампания, която по принцип зададе тона за всички, или почти всички, които я последваха. Изключенията – няколко сравнител-

но малки далекоизточни демокрации, които имат собствен уникален опит с подобни епидемии, си останаха прекалено невидими, пък и, по общо съгласие, напълно неповторими в не-азиатски условия, така че китайският модел се възприе от всички като единствено възможен. След което вече никой по света, с възможните изключения на последните оставащи тирании някъде по Африка или в Близкия изток, вече не можеше да избере нещо друго. Със същия успех световните политици биха могли да пледират за въвеждане на съветска власт, в която си поискате страна по света. Впрочем, с далеч по-големи шансове за съветската власт. Вирусът е нещо, което се превърна в неоспорима и непобедима с други средства заплаха от момента, в който чухме, че в Китай затварят всичко и строят болници за по една седмица. От двете неща при нас можеше да се направи само едното, а това означаваше, хайде стига толкова философстване и да стягаме гащите! Това беше всичко, което остана като политически „възможности“ след челния пример на китайските другари. Останалото са приказки като моите тук – дрън-дрън, та пляс.

Не че липсваха примери за противното. Британските и американски майстори на момента, убедени чрез Брекзита и „тато Тръмп“, че могат да продадат на избирателите си квот си поискат, не закъсняха да обявят, че отново ще играят по принципа „всички наопаки, ний пък на терсенѐ“. Обявиха, ама кой ги слуша. Все едно кралят-лъв да беше се обърнал към стадото луди-подлудели антилопи-гну, та да ги убеди с майсторска реч, че вършат голяма грешка, като се канят да го прегазят. Същата работа и с Борис, че и с Доналд. Повъртяха, посукаха, после видяха, че ако продължават така, ще има ултра-спешни референдуми и в двете страни, па току подвиха опашки.

Е, имаше и по-упорити от тях. Вчера сутринта откъм Косово дойде новината, че тамошният министър-президент и баш-мушкарец Албин Курти, е бил свален на бърза ръка чрез вот на недоверие, защото е отказал да постави страната в извънредно положение заради короната. Всекиму – своето.

Е, може би ще ми отговорите, че това са си точно аргументи в подкрепа на всеобщото разбиране. Какво по-убедително доказателство от това, че всички вършат едно и също? (Да те попитаме пак: ти какво, за по-голям акъллия от целия човешки род ли се имаш?)

Сега, за акъллийството няма какво да ви отговоря, щото отговора вече сте си го дали сами, това е ясно. Що се отнася обаче до солидността

на тази колона, тя пък от своя страна пет пари не струва без подкрепящата сила на втората, защото, съгласете се, ако самите данни не биха подкрепяли правилността на „китайския модел“, то кой би бил толкова луд да го следва? Та нали на всички е ясно, че той води до икономическа катастрофа? Кой ти е луд да прилага нещо такова без неотложна, пламтяща необходимост?

И тук, значи, стигаме до темата за цифрите и сметките, която чоплим така вече от седмици насам и, понеже всички сме лаици, така и не успяваме да се убедим взаимно в нищо друго, освен в това, че сме неспасяеми случаи.

Та тук, както виждате, започва най-голямата от всички галиматии. И пак, както и всичко останало днес, интензивността и объркаността ѝ се потенцира до небето, в резултат от всеобщия рев и всеобщата видимост. Всеки/всяка от нас държи в ръцете си мощна тонколона, насочена към всички останали. Всеки натиска с всички сили, шумът и необозримото многообразие са толкова гигантски, че дори и за специалистите сигурно става напълно невъзможно да се раздели плявата от зърното, таблици и диаграми хвърчат наоколо като хартиени гълъбчета, всеки знае, всеки може, да живей, живей науката!

В тази ситуация, естествено, единствено разумната позиция, особено ако сте хора по видими места, е да си налягате парцалите и да не издавате прекалено много излишни тонове (освен такива, които потвърждават гигантската опасност), ако не бихте искали да ви изстине мястото за две бройки. И така единствено възможната надпревара, естествено си остава онази на още по-силното натискане на клаксона. БИИИИИИИИИИИП!

Но това, ще речете, са абсолютно общи приказки, в тях няма нищо конкретно и убеждаващо! Празно мъдруване и философстване там, където всички се нуждаем от надежда и упование, че краят на тунела току ще се провиди. За какво са ни твоите умувания, а?

Па знам ли? Аз говоря колкото на вас, толкова и на самия себе си. И ако има нещо, което съм способен да кажа по темата „конкретно“, то е най-много да покажа, с отделни примери, колко несигурни и неясни са всички железни твърдения, с които ставаме и лягаме тия дни.

Да започнем с мъките на хората, най-директният, най-непосредственият аргумент, с който ме прасна в слабините Мария, в по-горния

разговор: „Хората умират, давят се пред очите ни в собствените си телесни течности, а ти си тръгнал да умуваш. Безсрамник такъв!“

Хората умират, вярно. И това е тежко, и това е гадно, и това е лошо.

(Ей, най-после и тоя да не оспори нещо! Вече го чаках само и тук да започне да бъбри глупости, та да посягам към нещо по-тежко!)

Само че хората умират в най-различен брой, при най-различни обстоятелства – и тук вече се стига до следващото голямо одеяло, което всички хвърляме върху главите си. (Абе, то одеялото вие си го хвърляте, ама нейсе, нека използвам първо лице, че да не ви конфронтирам чак толкова много). Даже и в Италия, където катастрофата изглежда най-неоспорима, има солидни основания да се смята, че ситуацията със смъртните случаи от простудни заболявания там вече е била извънредна през последните години, тоест короната само потвърждава и прави видимо нещо, което май те са си имали като проблем поне от пет-шест години насам. Ето ви едно съпътстващо информационно табльо, вие си правете сметката както поискате.

Изследване на въздействието на грипа върху прекомерната смъртност сред всички възрастови групи в Италия през последните сезони (2013/14 — 2016/17)

Автори:

Aldo Rosano

Antonino Bella

Francesco Gesualdo

Anna Acampora

Patrizio Pezzotti

Stefano Marchetti

Walter Ricciardi

Caterina Rizzo

Акценти

- *През зимните сезони от 2013/14 до 2016/17 в Италия се наблюдават средно 5,290 000 (ПЕТ МИЛИОНА И ДВЕСТА И ДЕВЕТДЕСЕТ ХИЛЯДИ) случаи на ILI, което съответства на честота от 9%.*
- *В периода на проучване са регистрирани повече от 68 000 смъртни случаи, причинени от грипни епидемии.*
- *Италия демонстрира по-висока смъртност от грип в сравнение с други европейски страни, особено сред възрастните хора.*

Резюме
Цели
През последните години Италия регистрира пикове на смъртност, особено сред възрастните хора през зимния сезон. Грипните епидемии са посочени като един от потенциалните детерминанти на тази изключително висока смъртност. Целта на нашето проучване беше да се оцени ролята на обичайния грип при прекомерната смъртност през грипните сезони от 2013/14 до 2016/17 в Италия.
Методи
Използвахме методите EuroMoto и FluMoto, за да изчислим годишната тенденция на висок риск от смъртност, причинена от грип, по възрастови групи. Данните за населението бяха предоставени от Националния статистически институт; данни за грипоподобни заболявания и потвърдени случаи на грип бяха предоставени от Националните здравни институти. Като индикатор за седмичната грипна активност (ИА) приехме индекса Голдщайн, който представя процента на пациентите, наблюдавани с грипоподобно заболяване (ILI) и процента на грипно-позитивните образци, за дадена седмица.
Резултати
Преценихме високия брой на смъртни случаи (7 027, 20 259, 15 801 и 24 981), които се дължат на грипните епидемии съответно от 2013/14, 2014/15, 2015/16 и 2016/17, използвайки индекса на Голдщайн. Средната годишна смъртност на 100 000 души варира от 11,6 до 41,2, като повечето от смъртните случаи, свързани с грипа, се регистрират сред възрастните хора. Но сред децата под 5 години също се наблюдава повишена смъртност от грип през сезоните 2014/15 и 2016/17 (съответно 1,05 / 100 000 и 1,54 / 100 000).
Заключения
В периода на проучването е имало над 68 000 смъртни случаи, които се дължат на грипни епидемии. Наблюдаваният пик от смъртни случаи не е напълно неочакван, като се има предвид крехкото здраве на големия брой много възрастни хора, живеещи в Италия. В заключение, непредсказуемостта

на грипния вирус продължава да представлява голямо предизвикателство за здравните специалисти и политиците. Независимо от това, ваксинацията си остава най-ефективното средство за намаляване на тежестта на грипа. Усилията за увеличаване на обхвата на ваксинациите и въвеждането на нови стратегии (като ваксиниране на здрави деца) трябва да се имат предвид при опитите за намаляване на грипните случаи, за да се намали високата смъртност в Италия и в Европа през последните сезони.

Но не е само това. Големият страх, че здравните системи ще колабират и ще се разпаднат под наплива на хиляди умиращи хора, комай не се оправдава. С изключение на Испания и Франция, където има по над хиляда починали (няма да ви занимавам с ненужни приказки за това какъв точно процент са те от заболелите, нито какъв процент от многото милиони, дето инак си живеят там), нещо не виждам европейска страна, в която умиращите от Ковид хора да са препълнили реанимационните отделения (дано Мария не го зачете това, че езичето ѝ остро като изпилен шперц, отиде ми на кино физиономията!) Даже и в нашата си България поне засега подготвените за целта зали си стоят празни, а на хоризонта се задават април и май. Че и дихателните апарати, и двата, май не са в чак такава мощна употреба. Абе, мълча си, мълча...

После, самите цифри. Дето викал онзи от стария виц: „Гледам конете, гледам в огледалото – абе никква прилика, честна дума!“ Къде остават милионите жертви, къде остава гигантската заплаха, къде е тая двойно по-голяма смъртност, умът ми направо на осморка става като взема да се питам такива неща. Не знам вече колко народ се изреди във Фейсбук да ме кори в квот си поискате – от дебелоглавие и перчене, та чак до пълно бездушие и липса на елементарна човечност, само дето един не се намери да ме дръпне настрана и простичко, човешки да ми отвори очите. Ето така и така се правят сметките, проценти се изчисляват като се дели на сто, промили – на хиляда. Ха сега си вземи една химикалка и почни да смяташ. Е, почвам, колко пъти стана вече, и все до под кривата стигам. Първо, процентите на смъртност никви не излизат на ония пет, десет, че и нагоре, дето ги слушам отляво и отдясно. После – това вече го казват и специалистите – тая болест се пренасяла толкова леко просто защото при повечето хора минавала без особено видими симптоми,

та преносителите ѝ просто не знаели, че заразяват останалите. С други думи – ако болестта наистина минава без, или с минимални симптоми при повечето случаи, тя смъртността май-май съвсем така в пода ще се забие, а? Ха сега де, на кого да вярвам? Хем най-големият убиец, хем идва и си отива без да го усетиш. Объркали са хората нещо метафорките, объркалииии. Щото Ковидът, ако питате мен, най-голям убиец на тоя свят няма как да излезе, това след някой и друг месец всички ще го узнаем, но дотогава така ще е опразнил джобовете ни, че като нищо може да се окаже най-големият крадец в историята. Не убиец, а крадец – ей това е Ковидът, ако питате мен.

Но да вървя по-нататък, че нещо приказка ми се отвори, ще се кача на главите на всички. Да стигаме, викам, до третата колона, оная за липсата на противоположни мнения, особено сред специалистите. Сега, подочувам от България така, че там несъгласните специалисти не липсвали чак толкова много като тук, но и тук, види ми се, зад тия неща пак същата логика може да се открие: в България специалистите са кът, пък и народът вятър го вее, пука му на някого кой какви мнения изказвал, тоест опасността от загуба на реноме и работно място май-май тамо при вас не ще да е толкова голяма, колкото е тук. Но дори и при това положение няма как и тук да няма хора на особено мнение, искам да кажа реални специалисти на особено мнение, само че, ако би искал човек да ги намери, то ще трябва да търси така по към периферията на професионалното поле, основно сред една специална група хора: такива, които са вече в пенсионна възраст, тоест няма какво да губят, поне професионално.

Ами точно такива хора и ги изказват, тия несъгласни мнения. Днес във Фейсбук ми посочиха ето този адрес, на който, с български субтитри, може да се проследят аргументите на някакъв голям специалист немски, но вече емеритиран, тоест пенсиониран професор, на име Зухарит Бхакди (името му може и да е странно, но езикът и поведението му са безукорно-немски), който с голямо и видимо вълнение се противопоставя срещу целия модел на тотално затваряне. И с право се вълнува човекът, щото тук буквално го направиха със земята равен, и то за няма и седмица. Нема̀ публикация масова, в която да не го разпердушиниха като пухена възглавница, което – тука вече сами си правете сметката – сигурно обяснява доста така нагледно защо никой не смее да каже „гък“. Германия е това, тук границите между свободно слово и словоблудство

не са толкова рехави като у нашенско. Как мислите, какво щеше да ми се случи, ако ги редях тия тук приказки на немски? Искам да кажа, ще вземат на босия цървулите, щото аз и без това нищо за вземане нямам, но то му стига на човек да знае, че от утре нататък жив познат няма да го поздрави на улицата, а повечето отдалеч ще минават на другия тротоар. Такива са нещата тук.

Така. Приключвам вече, но не и преди да съм ви казал, че трите колони, както може би сте забелязали и сами, всъщност не могат една без друга, така са изваяни, пущините, че падне ли едната, всичко останало се срива заедно с нея. Масовото единство се опира на цифрите, цифрите се опират на специалистите, а специалистите, в огромното си мнозинство, не могат гък да кажат пред лицето на масовото единство. Ха сега иди, та се оправяй кое тук е яйце и кое – кокошка. Аз самият не мога, вие ако искате, опитвайте.

И не ми повтаряйте, моля ви, за не знам кой път, че съм бил идиот или просто безчувствен егоман. Щях да ви повярвам, ако не беше пустата му история, която е осеяна с примери за нечувано несъгласие – като се започне със Сократ, та се приключи с пак същия тоя Ръсел – дето след това се е оказвало че било, хм, какво всъщност? Абе пак несъгласие, какво друго? Щото, да ме прощавате, ама аз все пак си се надявам така, че ако можеше чрез някаква магия тия двамата, че и хилядите други като тях, да се появят тук и сега, в тоя момент, на страната на масовото съгласие едва ли щяха да застанат. И то не от единия инат или болнаво его, както сигурно и техните съвременници са смятали. Просто има прекалено много неща, които го правят подозрително и несигурно, това масово съгласие – и такива, дето успях да кажа, и много други, дето останаха някъде по пътя, то може ли човек всичко да запомни и изреди?

Но, както и да е, вече казах, че да убеждавам няма да опитвам никого. Даже и текстчето няма кой знае колко да го редактирам, каквото се е получило, това ще е. Не обичам накипрени работи, колкото и да си ме обвинявате в квот си щете.

Хайде, със здраве!

Берлин, март 2020

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (9)

- **27-03-2020|Доника**

Другите страни са на различен етап, затова. И в Италия и Испания нещата не изглеждаха по този начин преди 2 седмици. Картината е динамична, а развитието в отделни точки ни дава възможност да предвидим. Именно мерките са тези, които могат да променят ситуацията. За много неща сте прав, но с част от написаното не мога да се съглася.

- **27-03-2020|Роберт Леви**

След като прочетох този текст, въздъхнах с облекчение. Слава Богу! Не съм сам в инатливото си отрицание.

Преди няколко дни отправих простичък въпрос във Фейсбук (цитирам): „С какви маски, ръкавици и апарати за обдишване ще предпазите социалната тъкан от разпадане? А след като карантината отмине, как ще я слепите отново“?

От тогава атаката срещу мен не е спирала, включително от мой научен съавтор.

Но в края на краищата, аз само се представям за социален учен антрополог. В действителност аз съм прост stagehand, Bühnenarbeiter, или (хайде от нас да мине) Veranstaltungstechniker.

Това, което виждаме, Златко, е най-старото оръжие на всички управляващи – страха. И чат-пат омразата („Практическата политика, независимо какво прокламира, винаги се свежда до системно организиране на омрази“ казва Хенри Брукс Адамс).

Ние с тебе просто се оказахме част от малцинството, което мнозинството си избра да мрази. Не за друго, а защото им казахме, че страхът е ирационален.

А аз току-що си намерих още една точка за оптимизъм – колкото и да сме несъгласни помежду си по други теми, ето една, в която сме на едно мнение.

Бъди здрав!

- **27-03-2020|Златко**

Благодаря, Роби!

Нито любовите, нито омразите ме достигат особено осезателно. Социалното дистанциране е неизменна част от живота ми, вече от много време насам.

А инак ти би трябвало да си по-обръгнал на сцени от мен, все пак работиш в театър.:)

- **28-03-2020|Галина**

Не мога да харесам, защото нямам фейсбук, но поздравления, мисля като Вас!

- **28-03-2020|Златко**

Откъм Фейсбук:

> *Zlatko Enev*
> *Дългосрочните прогнози са малко като гледане на кафе, но що се отнася до момента, то вече започва да става ясно, че основният проблем покрай короната не е нито медицински, нито дори епидемиологичен, а икономически, социален.*
> *След първоначалното пълно объркване и отстъпване пред популярния натиск за „незабавни мерки“, който на практика доведе до ефективното затваряне на световната икономи-*

ка, повечето лидери започват да си дават сметка, че ако още месец-два слушат „гласа народен“ (тоест пълното изпадане в паника и ступор), ще съборят всичко.
Тук в Германия се оформят две крила — едните, наречени „ястреби“, настояват за по-нататъшно затваряне и чакане докато вирусът „изчезне“ (полицейският министър е основен глас сред тях — между другото той е прекарал преди няколко години тежък грип, от който едва не е умрял). Крилото на „гълъбите“, където е и канцлерката, настоява за постепенно отваряне и евентуално оставяне под карантина само на реално застрашените части от населението.
Прогнозите са ужасяващи, очаква се свиване на икономиките, подобно на онова в Източна Европа след падането на Стената. Ето тук един текст, в който всичко това може да се прочете в подробности:

What Next? Attention Slowly Turns to the Mother of All Coronavirus Questions

Колкото и парадоксално да звучи, реакцията на Русия може би ще се окаже доста „практична“. Общо взето тя се характеризира с (предполагаема) манипулация на броя на случаите, която не позволява да се стигне до паника, както и внимателен контрол над слухове, социални мрежи и пр., които са основните разпространители на паника навсякъде другаде по света. В резултат на това в страната цари сравнително спокойствие, „някъде някакви възрастни хора вероятно умират, както винаги през зимата“, но за това не се чува много, никой не изглежда да е полудял и нещата малко по малко отиват натам, където ще отидат всички други, но СЛЕД като са съборили икономиките си. Поне засега руската икономика не е затворена, доколкото знам.
Един журналистически поглед към ситуацията там:
Why Is Russia's Coronavirus Case Count So Low?
Впрочем, ситуациите в Холандия и скандинавските страни, където най-тежката паника е избегната, може би вече показват какъв е ДЕМОКРАТИЧНИЯТ начин за справяне с

подобни кризи. Същото важи и за далекоизточните малки, но високоразвити демокрации. Общо взето, ключовият въпрос изглежда е как да се спечели населението за идеята да се реагира сдържано и без паника, без непрестанни настоявания за „възможно най-спешни и най-строги мерки". Това предполага степен на обществена зрялост и спокойна увереност в собствените сили, за която може само да се мечтае в източна Европа. А може би разликата е не толкова Изток — Запад, колкото Големи — Малки (населения). Вече започва да става очевидно, че само малките и високоразвити демокрации успяват да намерят някакъв практичен модус за справяне с кризата, докато при големите и слаборазвитите „гласът народен" смазва всякакъв разум. Трудни, мъчителни и болезнени осъзнавания, които обаче трябва да бъдат направени, ако искаме да имаме по-добри шансове в бъдеще.

Приканвам Margarita Jeliazkova да сподели холандския опит, за който има обширни познания.

Margarita Jeliazkova

Освен това, което си писал по-горе, мога да отбележа, че Нидерландия не е с малко население. 17 милиона на площ една трета об България. практически никъде не можеш да бъдеш сам. Моите наблюдения са: хората са спокойни, стараят се да си помагат, много инициативи за подпомагане на местния бизнес и т.н. Определени десни кръгове, познати ни отпреди, се опитаха да натягат ситуацията и да всяват паника с призиви за здрава ръка и др. Училищата например бяха затворени под натиск отдолу и въпреки съветите на специалистите. Като цяло доверието в институциите и правителството е достатъчно голямо. Тъй като живея в граничен район и имам пряк поглед като общински съветник, знам, че се работи много по сътрудничеството с германски болници. Обръща се сериозно внимание на демократичния процес. След първоначалния период на известен шок, сега се организират гласувания и обсъждания от разстояние. Още преди да влязат в сила ограниченията, обявиха пакет с мерки за подпомагане, това внесе спокойствие до голяма степен. Няма полицейщина, говори се много, обяснява се. Няма формуляри и други излишни

бюрократични дивотии. Можеш да си излизаш, където си искаш, ако спазваш правилата: разстояние 1,5 между хората, не повече от двама души заедно. Засега епидемията се движи според предвижданията. повечето от сегашните мерки важат до 6 април, когато ще се реши, как да се действа нататък. Всички мерки се вземат със закон и с изрично определяне на крайни срокове.
Zlatko Enev -> Margarita Jeliazkova
Мдааа, бих искал тия информации да бяха направени достъпни за повече хора в България. Дали не би могла да напишеш някакъв базисен текст с описание на основните параметри на „холандския начин“ който да публикуваме в „Прегледа“? Едва ли ще ти отнеме повече от няколко часа.
Zlatko Enev
Може и да бъде просто колаж от текстове — преса, анализи, всичко, което дава бърза и ясна възможност за схващане на основните пунктове на демократичния начин на реагиране.

- **28-03-2020|Златко**

Не разбирам всички тия призиви към „дисциплина“, включително и от хора, на чиито домашни огледала е изписано „Аз съм либерален интелектуалец!“ Какво точно разбирате под „дисциплина“, уважаеми? Приятелите от България ми разказват, че по парковете ги дебнат доброволци-ченгета с фишове за глоби с четирицифрени числа. Това ли е вашето разбиране за „дисциплина“?

Никъде до момента не е направена убедителна причинно-следствена връзка между строгостта на прилаганите мерки и ефективността на резултатите. В Китай заключиха всички – и „системата проработи“. Но системата проработи и в Южна Корея, и в Холандия, и на много други места, където не са заключвали никого. Тук в Берлин, пък и в много други места по цяла Германия, също не гонят никого – и болестта не ни е съборила ни най-малко. Напротив, „заключването“ очевидно не работи в Италия, Испания и Франция. От тая безумна полицейщина няма други доказуеми следствия освен непосилното психическо натоварване, което не се нуждае от никакви доказателства, защото всички го чувстваме.

Престанете да третирате хората наоколо като стадо! Никой не е тръгнал да се целува по улиците, напълно достатъчно е да сме на разстояние около метър едни от други, това го знаем всички. Откъде тази истерична потребност моментално да се превръщаме в злобни полицаи, щом само стане дума за това „ако аз бях цар“, просто не мога да разбера.

Осъзнайте се най-после, ЕнтЕлЕгЕнти български!

- **29-03-2020|Благо**

Позволихме да ни превърнат в стадо, в тълпа, а тълпата не проявява солидарност, тя стъпква падналия без дори да го забележи, тя мародерства – нима не е и проява на мародерство презапасяването, да награбиш колкото се може повече за сметка на другия. А още по-лошото е, че след края на истерията, след като днешната „дисциплина“ и утрешната криза започнат безмилостно да избиват много повече хора, ние ще продължим да се вслушваме в „спасителния“ апел „Останете си вкъщи!“.

- **29-03-2020|ВидялИпатил**

Наистина малко скепсис в истерията не е излишен! Заиграването със страховете на хората е очевидно. Дано това не е прелюдия към един „нов“ авторитарен световен ред.

- **06-04-2020|Люба Александрова**

Здравейте!

Не ми се коментира много, щото станах байгън от думи.

Аз пиша, или се опитвам да пиша. Ако ме помните.

Та си позволявам и да натамънвам хайку от българки на дренски (Дрен е село в Радомирско)

За Вас, Златко, и за други евентуално, кратичко и ясно:

вирусо бил сос корона
са че фанем
да я манем
Толкоз.

Моят дребен и незначителен, но човешки анти-COVID манифест
Автор(и): Златко Енев

Преди тридесет години защитих дисертация върху философията на Карл Попър – един от първопроходците в търсенето на логиката, която направлява развоя на научните открития. Винаги съм смятал себе си за човек на здравия разум, рационалността и вярата в научното познание. Винаги съм се опитвал да следя и опознавам, доколкото е по силите ми, развоя на модерната наука, винаги съм стоял на страната на научните аргументи в смисъла, определян от мислители като Попър и Кун (тоест неща, които поставят граници пред възможността самите те да бъдат положени извън сферата на опровержение, а освен това правят ясни, доказуеми или оборими, прогнози). Винаги съм се противопоставял срещу арогантното невежество, особено когато то се пери с „ученост“.

Винаги. Досега.

И толкова по-голямо е удивлението ми от самия себе си, когато днес, в разгара на най-голямата криза, която сме преживявали през последните десетилетия, изведнъж се оказвам в лагера на „антинаучните скептици“, на хората, които отказват да повярват в реалните основания на тази психоза и търсят обясненията ѝ в други, дълбоко скрити и твърде неясни, че и притеснителни за признаване, масови страхове. Онези от неясното бъдеще, от множеството заплахи и неуверености, пред които ни изправя бясната скорост на промените, от дифузното усещане за собствена некомпетентност и неспособност за намиране на ориентири в този толкова объркан свят. Страховете от самите себе си, с други думи. И не мога, и не мога да се откажа от това смътно усещане. Цифрите, които чета по световните статистически сайтове изглеждат смехотворно-незначителни в сравнение с всичко, което до този момент сме наричали глобални епидемии. На това всички отговарят „да, ама ще видиш ти след няколко месеца“. Или „единствената причина за това са бързите и всеобхватни мерки“. Готов съм да призная, че позицията

„дайте да видим какво ще стане, ако просто не правим нищо“ е изцяло абсурдна, просто глупашка. И личната ми, както и публична позиция, се ограничава до сдържано, ако и изпълнено с вътрешно несъгласие, придържане към извънредните норми на поведение. Не се доближавам до никого. Отказвам опитите на други да се доближат до мен (имаше и такива неща). Стремя се да не бъда безотговорен, колкото и несъгласен да се чувствам с „логиката“, която се набива в съзнанието ми буквално с чукове, от всички страни.

Но има поне една огромна асиметрия в позициите и ситуациите на „вярващите“ и „скептиците“, която трябва да бъде ясно посочена в един такъв разговор: колкото и странно да ви прозвучи това, само едната от тях може да се впише в критериите за научно мислене и познание, на които настояват философско-научните класици. Само едната от тях е в състояние да очертае някакви принципни граници пред възможността за собствено окопаване в някаква непробиваема за каквито и да било аргументи позиция. Помислете върху следния, както ми се струва, факт: какъвто и да бъде реалният изход от тази криза, привържениците на увереността в липсата на алтернативни решения и умонагласи, винаги могат да заявят, че са имали право. Ако случаите на болестта се покачат над всякакви разумни нива, скептиците са просто „задници“. Ако не, то значи усилията са се оправдали. Вариант, при който да има място за собствена неправота, тук липсва изцяло.

И, напротив, позицията на скептика (ако той или тя държи на някаква елементарна интелектуална почтеност) е всичко друго, но не и имунизирана срещу критика. Напълно възможно е, при това с минимален умствен напън, да се очертаят точни граници на собствената „неправота“, които – ако бъдат прекрачени – ще покажат и докажат със сравнителна сигурност ненаучността и ирационалността на тази позиция. И, воден именно от тези съображения, аз бих се опитал да формулирам тук онези условия, при които собствената ми позиция и моментна умонагласа би се разкрила именно в такава светлина. Опитвам се да го правя в леко шеговит тон, за да избегна ненужна патетичност, но в основата си този опит е желязно-сериозен. Изпълни ли се поне едно от тези условия, то място за повече увъртания няма да има. Всичко останало са ненужни, празни емоции.

И така.

Ето нещата, които – ако се случат – ще призная публично, че съм бил „пълен задник“ по въпроса за коронавируса.

Поставям и времева граница – до края на месец юни – за да няма съмнения относно твърдостта на критериите.

1. Ако броят на заразените надмине 10 милиона (10 000 000) души по цял свят.

2. Ако смъртните случаи надхвърлят петстотин хиляди (500 000) по цял свят.

3. Ако вирусът продължи да се разпространява със същата или подобна скорост и след края на май.

Човек не може да извърта всичко, някаква връзка между думи и дела трябва да има.

Моля забележете, че цифрите, които предлагам, са сравними с онези при обичайните грипни епидемии, които преживяваме всяка година без дори да ги забележим. Нещо повече – цифрата на общия брой заболявания, която предлагам тук като граница срещу собствената евентуална заблуда, е несравнимо по-ниска от онази на ежегодните грипни заболявания. (Само в САЩ всяка година от грип се разболяват около 35 милиона души. Цифрата за целия свят е далеч по-висока, разбира се).

Другото нещо, което бих искал да подчертая, е че в този модел на мислене липсва вариант, при който бих могъл да твърдя, че „съм имал право“. Недостигането на тези цифри няма да докаже нищо друго, освен че сме се отървали леко. Какви ще са били реалните причини за едно толкова щастливо избавление аз – или по-точно обобщено-скептичната позиция, която защитавам в случая – не се опитва да обясни. С други думи, вие никога, Никога, НИКОГА няма да чуете от устата ми думи като „аз какво ви казвах?“ Винаги съм намирал, че изрази от този род не са нищо друго освен последно убежище и утешение за всяка потисната, угнетена от дифузни усещания за собствена интелектуална импотентност, човешка душа.

Именно такъв е единствено възможният ход на научното разбиране и мислене, поне доколкото съм в състояние да го схвана и разбера. Окончателно знание, тоест някакъв вид „собствена правота“, няма и не може да има, по принцип. Всичко, на което сме способни, е да отстраняваме от полезрението си доказано неправилните или недостатъчни хипотези и теории, дори и ако те са вършили чудесна обяснителна работа в продължение на много дълго време. Науката е не постигане на оконча-

телни истини, а бавно, мъчително и досадно отстраняване на доказано погрешни предположения. Това е цената за нашата човешкост.

И отново: нека поживеем, изчакаме и видим. И нека се надяваме, че утрешното ни разбиране за света и нещата в него ще бъде по-малко замъглено, по-малко натоварено с неосъзнавани мотиви и страхове.

Ако това изобщо е възможно за рода човешки, разбира се.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (9)

- **25-03-2020|Съгласен**

„Нека“ е като „дано“. Ако „нека“ има хриле, „дано“„- криле. Златко, какво искаш от себе си? Питам се, защото мислещите искат същото от другите. Можеш да мислиш сам, но това е само вярно, защото отвъд вярното се намира най-невярното нещо – съмнението. Пожелавам ти – дишай с крилете и лети с хрилете си. Твоята воля е неволята ти. Разчитай на нея, и здраве. И успех!

- **26-03-2020|Valpet**

Благодаря на г-н Енев за интересното философско есе!

Понякога сухите изчисления (ако са правилни) водят също да интересни изводи. В тази връзка, бих желал да споделя какво забелязах от прегледа на разни статистики по смъртността в Италия. Стори ми се много интересна ето тази статистика:

www.macrotrends.net/countries/ITA/italy/death-rate

Там е показано (фактически – до 2020г.) как в миналото се е увеличавала смъртността в Италия, и ще продължи (прогнозно – след 2020г.) да се увеличава и за в бъдеще, при това – без да се отчита влиянието на COVID-19. Прогнозираният резултат за 2020г. е средно 10.658 на 1000 души. Това е предсказание на ООН, като е казано в забележката най-горе (NOTE).

Можем да пресметнем прогнозна стойност на същата величина (брой починали на 1000 души) въз основа на реалните данни (включващи влиянието и на COVID-19) за първите 86 дни от 2020 година,, показани пак от ООН ето тук:

countrymeters.info/bg/Italy

За тази цел правим следната безхитростна „екстраполация“, която може да бъде осмислена (или измислена) от всеки гимназист, който не мрази математиката:

Разделяме броя на починалите 134 988 през тази година (до вчера включително, която се получава като от годишната смъртност се изважда днешната смъртност до момента) на броя 60015.724 (в момента) на италианското население в хиляди, след това резултата го разделяме на броя 85 на изминалите дни от годината, и полученото го умножаваме по броя 366 на дните на годината (високосна). Получава се 9.6848, което е цяла единица по-малко от прогнозираната стойност 10.658 на ООН, въпреки, че ООН не отчита влиянието на COVID-19.

Възниква много интересният (според мен) въпрос – Как така, засега COVID-19 де факто води до намаляване на смъртността в сравнение с тази прогнозирана от ООН според тенденцията от 2009г.? Да не би по някакъв начин COVID-19 да подтиска смъртността много повече отколкото да я стимулира? Ако е така, какво ще правим?

- **26-03-2020|Златко**

Колкото и странно да ви прозвучи, аз си задавам абсурдния въпрос дали най-добрата дългосрочна стратегия не е човек да прекара болестта сега, докато вирусът е все още сравнително безвреден за здрави хора.

Както написах на друго място, в шахмата, както и в живота, обикновено печелят ония, които успяват да видят по-надалече.

Ако искате, можете да ми се присмивате. Няма лошо.

- **30-03-2020|Даниел**

„За да си призная, че не съм бил прав, трябва да умрат най малко половин милион човешки същества“

Човек може само да се радва, че не ти взимаш решенията ...

- **30-03-2020|Златко**

Интересна гледна точка. Излиза почти като настояване „умирайте по-скоро (по-бавно)“. Значи всеки лекар-епидемиолог, който поставя параметри на развитието на болестта, плюс такива на възможни грешки, също настоява хората да умират. Изобщо всички, които се опитват да правят някакви прогнози за бъдещото развитие на епидемията, като правят различни заключения от тях, в зависимост от цифрите, също настояват за определен брой смърти.

С две думи, всеки, който казва, „за да постигнем сигурност в борбата срещу тази болест, ще трябва да се разболеят (починат) толкова и толкова хора“, е по принцип своего рода психопат, нали така?

- **30-03-2020|Даниел**

Първо, с цялото ми уважение, ти не си епидемолог, нито лекар. Тук става дума не за някакво емпрично изследване което ще ни помогне да се справим с Корона-вируса. Става дума за един полемичен текст на тема „Прав ли съм аз, Златко, или не съм прав“. В този контекст ми се стори някак unappropriate да казваш неща като: ще си призная грешката, ама само ако умрат достатъчно хора. That’s all.

С коментара си исках да покажа и нещо друго: никой политик не може да си позволи да разсъждава като теб. Когато взимаш решенията, и при теб дойдат 99 процента от вирологите, епидемолозите и матенатиците и ти кажат, така и така, толкова и толкова хора ще умрат, ако не направим нищо, ти не можеш просто да кажеш – „Хм, не ми се вярва, чак пък толкоз.. Аз не разбирам от вируси колкото вас, ама пък по философията ме бива. Хайде засега да не правим нищо, пък като умрат половин милион хора, ще видим.“

Според мен политиката реагира напълно правилно.

Иначе, честно, сърцето ми се моли ти да си прав и всички учени да грешат ... Това би било най-добре за всички ни!!!!

Разумът, обаче, съвсем други неща ми казва. За съжаление.:(

- **30-03-2020|Даниел**

Дали не е по добре човек да изкара болестта сега, това е много легитимен въпрос. Не заради мутацията на вируса, а заради това, че сега интензивните отделения още не са препълнени. Да не говорим, че после ще можеш да живееш по-нормално и без страх (опитите с пирмати показват, че се развива имунност, засега)

Но ако се разболееш сега, преди да разбереш че си болен ще предадеш болестта на трима други, те на още трима и т.н. Така че въпросът е, дали си готов да причиниш смъртта на други хора – дори като възможност.

- **26-06-2020|Юлий**

26.06.2020
брой на потвърдените случаи 9,758,425
смъртни случаи 492,866

- **26-06-2020|Златко**

Благодаря за напомнянето!

В битката срещу коронавируса човечеството е лишено от лидери
Автор(и): Ювал Ноа Харари

Мнозина обвиняват глобализацията за коронавирусната епидемия и казват, че единственият начин да се предотвратят повече такива епидемии е деглобализирането на света. Изградете стени, ограничете пътуванията, намалете търговията. Но макар че краткосрочната карантина е от съществено значение за спиране на епидемиите, дългосрочният изолационизъм ще доведе до икономически колапс, без да предлага реална защита срещу инфекциозните заболявания. Точно обратното. Истинското средство срещу епидемията е не сегрегацията, а по-близкото сътрудничество.

Епидемии са убивали милиони хора много преди сегашната епоха на глобализация. През XIV век не е имало нито самолети, нито туристически кораби – и въпреки това Черната смърт се е разпространила от Източна Азия до Западна Европа за малко повече от едно десетилетие. Загинали са между 75 и 200 милиона души – повече от една четвърт от населението на Евразия. В Англия са загинали четирима от всеки десет. Флоренция е изгубила 50 000 от своите 100 000 жители.

През март 1520 г. в Мексико пристига един-единствен преносител на едра шарка – [испанец на име] Франсиско де Егуа. По онова време в Централна Америка не е имало влакове, автобуси или дори магарета. И все пак до декември същата година епидемията от едра шарка опустошава цяла Централна Америка, като според някои оценки загива до една трета от населението.

През 1918 г. един особено вирулентен грипен щам успява за няколко месеца да се разпространи до най-отдалечените кътчета на света. Заразени са половин милиард души – повече от една четвърт от човешкия род. Изчислено е, че грипът е убил 5% от населението на Индия. На остров Таити са загинали 14%. На Самоа – 20%. Общо пандемията убива десетки – а може би и стотици милиони хора – за по-малко от една

година. Починалите от грип са повече от убитите по време на Първата световна война, в четири години на брутални битки.

Във века, изминал от 1918 насам, човечеството е ставало все по-уязвимо за епидемиите, поради комбинацията от нарастващо население и по-добър транспорт. Модерни мегаполиси като Токио или Мексико Сити предлагат на патогените далеч по-богати ловни места от средновековната Флоренция, а глобалната транспортна мрежа днес е несравнимо по-бърза, отколкото през 1918 г. Един вирус може да си проправи път от Париж до Токио и Мексико Сити за по-малко от 24 часа. Ако се съди по всичко това, то би трябвало да живеем в някакъв ад от зарази, в който една смъртоносна чума следва другата.

Но както честотата, така и въздействието на епидемиите всъщност намаляват драстично. Въпреки ужасяващи болестни изригвания като СПИН и Ебола, през XXI век епидемиите убиват далеч по-малък процент от хората, отколкото във всеки предишен период от каменната ера насам. Това е така, защото най-добрата защита на хората срещу патогените е не изолацията, а информацията. Човечеството печели войната срещу епидемиите, тъй като в оръжейната надпревара между патогени и лекари патогените разчитат на слепи мутации, докато лекарите разчитат на научния анализ на информацията.

Спечелването на войната срещу патогените

Когато Черната смърт настъпва през 14 век, хората не са имали представа какво я причинява и какво може да се направи срещу нея. До модерната епоха за появата на болестите обикновено са били обвинявани гневни богове, злонамерени демони или лош въздух. Не е имало дори предположения относно съществуването на бактерии и вируси. Хората са вярвали в ангели и феи, но не са могли да си представят, че една капка вода може да съдържа цяла армия от смъртоносни хищници. Именно по тази причина, когато Черната смърт или едрата шарка са идвали на гости, най-доброто, за което властите са могли да помислят, е било да организират масови молитви към различни богове и светци. Това не е помагало. Всъщност, когато хората са се събирали за масови молитви, това често е причинявало още по-масови зарази.

През миналия век учени, лекари и медицински сестри по целия свят [най-после] събират наличната информация и заедно успяват да

разберат както механизмите, скрити зад епидемиите, така и средствата за борба с тях. Еволюционната теория обяснява защо и как избухват нови болести, а старите стават по-вирулентни. Генетиката дава възможност на учените да наблюдават скритите дотогава ръководства от инструкции за размножаване на патогените. Докато средновековните хора никога не са успели да открият какво е причинило Черната смърт, на съвременните учени бяха необходими само две седмици, за да идентифицират новия коронавирус, да секвентират [проследят] неговия геном и да разработят надежден тест за идентифициране на заразените хора.

Щом само учените разбират какво причинява епидемиите, вече става много по-лесно да се преборваме с тях. Ваксинациите, антибиотиците, подобрената хигиена и много по-добрата медицинска инфраструктура позволяват на човечеството да придобие надмощие над своите невидими хищници. През 1967 г. едрата шарка все още заразява 15 милиона души и убива 2 милиона от тях. Но през следващото десетилетие глобалната кампания за ваксинация срещу едра шарка е толкова успешна, че през 1979 г. Световната здравна организация обявява, че човечеството е спечелило и че шарката е напълно изкоренена. През 2019 г. нито един човек не е бил заразен или убит от едра шарка.

Предпазването на границата

На какво може да ни научи историята по отношение на сегашната епидемия на коронавируса?

Първо, историческите уроци потвърждават, че не можете да се защитите, като постоянно затваряте границите си. Не забравяйте, че епидемиите са се разпространявали бързо дори през Средновековието, много преди ерата на глобализацията. Така че дори и да намалите глобалните си връзки до нивото на Англия от 1348 г., това все още няма да е достатъчно. За да се защитите реално чрез изолация, преминаването в едно ново средновековие няма да ви свърши работа. Ще трябва да преминете в пълна каменна ера. Можете ли да го направите?

Второ, историята показва, че реалната защита идва от споделянето на надеждна научна информация и от глобалната солидарност. Когато една страна е засегната от епидемия, тя би трябвало да е честна и да споделя информация за епидемията, без да се страхува от икономическа катастрофа – докато други държави трябва да могат да се доверят на

тази информация и да бъдат готови да протегнат ръка за помощ, вместо да изолират жертвата. Днес Китай може да предаде на държавите по целия свят много важни уроци за коронавируса, но това изисква високо ниво на международно доверие и сътрудничество.

Международното сътрудничество е необходимо и за ефективни карантинни мерки. Карантината и блокирането са от съществено значение за спиране разпространението на епидемиите. Но когато държавите не се доверяват една на друга и всяка страна живее с убеждението, че е оставена сама на себе си, правителствата се колебаят да предприемат такива драстични мерки. Ако откриете 100 случая на коронавирус в страната си, бихте ли блокирали незабавно цели градове и региони? До голяма степен това ще зависи от нещата, които очаквате от другите страни. Затварянето на собствените ви градове може да доведе до икономически крах. Ако мислите, че след това други държави ще ви се притекат на помощ, то е много по-вероятно да приемете тази драстична мярка. Но ако смятате, че те ще ви изоставят, то вероятно ще се колебаете, докато не е станало прекалено късно.

Може би най-важното, което хората трябва да осъзнаят за подобни епидемии е, че разпространението на епидемията във *всяка* страна застрашава *целия* човешки род. Това е така, защото вирусите се развиват. Вируси като короната произхождат от животни, например прилепи. Когато прескачат към хората, първоначално те са зле адаптирани към човешките си домакини. Докато се размножават в човешкото тяло, понякога вирусите преминават през генетични мутации. Повечето мутации са безобидни. Но от време на време някоя от тях прави вируса по-зарàзен или по-устойчив срещу имунната система на човека – и този мутирал щам на вируса след това ще се разпространи много бързо сред човешкото население. Тъй като един човек може да бъде домакин на билиони вирусни частици, които се размножават непрестанно, всеки заразен човек дава на вируса билиони нови възможности да стане по-адаптиран към хората.

Това не е просто спекулация. В книгата си *Кризата в Червената зона* американският автор Ричард Престън описва точно такава верига от събития при епидемията от Ебола през 2014 г. Избухването е започнало, когато някои Ебола-вируси са прескочили от прилеп към човек. Тези вируси също са водели хората до тежко заболяване, но все пак са били приспособени да живеят по-добре в телата на прилепите, отколкото в

онези на хората. Онова, което превръща Ебола от сравнително рядко заболяване в бушуваща епидемия, е *единична* мутация в само *един* ген на един Ебола-вирус, който е заразил *един* човек, някъде в региона Макона в Западна Африка. Мутацията позволява на новия щам Ебола – наречен щам Макона – да се свърже с преносителите на холестерол в човешките клетки. Сега, вместо холестерол, транспортните механизми всмукват в клетките Ебола. Този нов Макона-щам е четири пъти по-зарàзен за хората.

Докато четете тези редове, може би подобна мутация се случва в някой ген в коронавируса, който е заразил някой човек в Техеран, Милано или Ухан. Ако това наистина се случва, то представлява пряка заплаха не само за иранци, италианци или китайци, но и за собствения ви живот. Хората по целия свят споделят интерес на живот и смърт да не предоставят на коронавируса такава възможност. А това означава, че трябва да защитаваме всеки човек, във всяка държава.

През 1970-те години човечеството успява да победи вируса от едра шарка, защото всички хора във всички страни са ваксинирани срещу него. Ако дори една държава не би успяла да ваксинира населението си, това би могло да застраши цялото човечество, защото, докато вирусът от едра шарка съществува и се развива някъде, той винаги може да се разпространи отново *навсякъде*.

В борбата срещу вирусите човечеството трябва да пази стриктно границите. Но не границите между държавите, а по-скоро границата между човешкия свят и вирусната сфера. Планетата Земя гъмжи от безброй вируси и от тях постоянно се развиват нови, поради генетични мутации. Границата, отделяща тази вирусна сфера от човешкия свят, преминава вътре в тялото на всеки човек. Ако някой опасен вирус успее да проникне през тази граница където и да било по земята, той поставя в опасност целия човешки вид.

През миналия век човечеството укрепи тази граница, както никога досега. Създадени бяха съвременни системи за здравеопазване, за да служат като стена по тази граница, а медицинските сестри, лекари и учени са пазачите, които я патрулират и отблъскват натрапниците. Но по тази граница има дълги участъци, които са оставени страхотно изложени. По света има стотици милиони хора, които не разполагат дори с основни здравни услуги. Това застрашава всички ни. Свикнали сме да мислим за здравето в национален план, но осигуряването на по-до-

бро здравеопазване за иранците и китайците помага да се предпазят от епидемии също и на израелците и американците. Тази проста истина трябва да е очевидна за всички, но за съжаление тя убягва дори на някои от най-важните хора в света.

Свят без лидери

Днес човечеството е изправено пред остра криза не само поради коронавируса, но и поради липсата на доверие между хората. За да победят епидемията, народите трябва да се доверяват на научни експерти, гражданите трябва да се доверяват на публичните власти, а държавите трябва да се доверяват една на друга. През последните няколко години безотговорни политици умишлено подкопават доверието в науката, публичните власти и международното сътрудничество. В резултат на това сега сме изправени пред криза, лишени от глобални лидери, които могат да вдъхновят, организират и финансират един координиран глобален отговор.

По време на епидемията от Ебола през 2014 г. САЩ поеха ролята на такъв лидер. Те изпълниха подобна роля и по време на финансовата криза през 2008 г., когато успяха да привлекат към борбата достатъчно държави, за да предотвратят срива в световен мащаб. Но през последните години САЩ се отказаха от ролята си на световен лидер. Настоящата администрация на страната отказа подкрепата на международни организации като Световната здравна организация и даде да се разбере много ясно, че САЩ вече няма истински приятели – има само интереси. Когато избухна коронавирусната криза, САЩ останаха в кулоарите и досега се въздържаха от поемането на водеща роля. Но дори ако в крайна сметка се опита да поеме лидерството, доверието в настоящата администрация на САЩ е разрушено до такава степен, че само малко страни биха били готови да я последват.

Оставената от САЩ празнота не е попълнена от никой друг. Точно обратното. Ксенофобията, изолационизмът и недоверието днес характеризират по-голямата част от международната система. Без доверие и глобална солидарност няма да можем да спрем коронавирусната епидемия и вероятно ще се сблъскаме с други такива епидемии в бъдеще. Но всяка криза е и възможност. Нека се надяваме, че настоящата епидемия

ще помогне на човечеството да осъзнае острата опасност, породена от глобалното разединение.

Нека дадем само един важен пример: епидемията може да се окаже златна възможност за ЕС да си върне популярната подкрепа, която изгуби през последните години. Ако по-богатите членове на ЕС бързо и щедро изпратят пари, оборудване и медицински персонал, за да помогнат на най-тежко засегнатите си колеги, това ще докаже стойността на европейския идеал по-добре от всякакъв брой речи. Ако, от друга страна, всяка страна бъде оставена да се грижи сама за себе си, то епидемията може да прозвучи като последен камбанен звън за съюза.

В този момент на криза решаващата борба се води вътре в самото човечество. Ако тази епидемия доведе до по-голямо разединение и недоверие сред хората, това ще бъде най-голямата победа на вируса. Когато хората се карат – вирусите се удвояват. И, напротив, ако епидемията доведе до по-тясно глобално сътрудничество, това ще бъде победа не само срещу коронавируса, но и срещу всички бъдещи патогени.

Ювал Ноа Харари е съвременен израелски учен-историк и писател. Най-популярната му книга е „Сапиенс — кратка история на човечеството“, издадена в 2011-та година в Израел и 2014-та на английски език. Преведена е на още 30 езика, вкл. български (ИК Изток-Запад, 2016). Книгата изследва цялата история на човека, еволюцията на Homo sapiens от каменната епоха до политическите и технологични революции на 21 век. Втората му книга, „Homo Deus — кратка история на бъдещето“ също се превръща в международен бестселър.

Нужно ли е всичко да е чак толкова недвусмислено?
Автор(и): Евдокия Борисова

Аристотел твърди, че литературата е по-мъдра и по-философска от историята, защото, за разлика от нея, поетът разказва не за неща, които вече са се случили, а за такива, които биха могли да се случат. И как именно ще се случат.

Банално е да го цитираме непрестанно и да твърдим, че писателите са пророците на днешния свят. Както и на вчерашния, впрочем. Нужно ли да е чак толкова недвусмислено?

„Изглежда че да.“ – заковава Уелбек. И това са финалните му думи в романа „Серотонин“, който в първите дни на 2019 година взриви световната читателска публика, привлечена от финия и груб, точен до телеграфност и цинизъм, но едновременно и научен, и прецизен стил на мрачния французин. Връщам лентата назад – до 7 януари 2015 година, когато романът му „Подчинение“ излезе на френския книжен пазар с предизвикателна корица – Айфеловата кула, маскирана като автомат Калашников. Тогава бяхме в тоналността на ислямския тероризъм. В същия ден прозвучаха изстрелите в редакцията на „Шарли Ебдо“, вечерта Уелбек излезе по телевизията, разбит, потресен от смъртта на своя приятел-сатирик и от собствената си проницателност. В романа му западната цивилизация твърдо се подчинява на мекия ислямски диктат. А героят му професор по литература бяга в действителността на романите на Юисманс. Защото е чел Аристотел и знае как действителността се поражда в главите ни. Уелбек пък, ужасен от собствената си проницателност, задълго се скри от света. За да напише следващия си роман.

Е, написа го. И ни зареди със серотонин, в невъзможни дози. Ето как завършва историята на застаряващия му герой, втурнал се в невъзможната мисия шерше ла фам. Изпива сам бялата овална таблетка, която иначе може да се дели на две. Доброволно изолиран от света. Разсъждавайки.

Всичко беше явно, абсолютно явно, още от самото начало; но ние небрежно го отминахме. Дали не отстъпихме пред илюзиите за индивидуална свобода, открит живот, за безкрайността от възможности? Вероятно, това бяха все идеи в духа на времето; но ние не ги изяснихме, не ни се занимаваше с това; задоволихме се просто да им се подчиним, да ги оставим да ни унищожат; и после, много дълго, да страдаме. Господ действително се грижи за нас, той мисли за нас всеки миг и ни дава напътствия, понякога много точни. Поривите на любов, които изпълват гърдите ни, докато дъхът ни спре, просветленията, възторзите, необясними с биологическата ни природа, със статута ни на прости примати, са изключително ясни знаци. И аз разбирам днес гледната точка на Христос, неговото непрекъснато раздразнение от закоравелите сърца: на всички тях са им изпратени знаци, а те небрежно ги отминават. Нужно ли е наистина да си дам като екстра и живота на тези нещастници? Нужно ли е всичко да е чак толкова недвусмислено? Изглежда, че да.

Уелбек, М. Серотонин, С.: Факелекспрес, 2019, с.321

В момента сме затворени, всеки в индивидуалната си несвобода, и си задаваме недвусмислени въпроси. Защо се оставихме да ни унищожат? Да се унищожим? Седмици преди Възкресение се питаме: раздразнен и яростен или търпелив и милостив е бил Христос? Употребява старозаветно насилие като изгонва търговците от храма. Но евангелски помилва блудници и разбойници.

Зловещо-смешно звучат литературно-критическите похвали за романа на Уелбек.

...на италиански:

Серотонин е нова глава в творчеството, което е нужно, за да разберем накъде отива светът — и да сменим посоката.

Ил Джорнале

...на английски:

Уелбек се завръща с роман, в който ни разказва за скрития гняв, тлеещ от години във френската провинция.

Сънди Таймс

В романа си Уелбек, анфан терибл на френската литература, предсказва трагичната участ на западната цивилизация.

Телеграф

... и френски:

И за кой ли път екзистенциалните терзания позволяват на този сеизмограф да усети отново предреволюционната обстановка в страната.

Фигаро

Но точно сега, когато стоим закопчани в апартаментите, в градовете и държавите си, навсякъде и неясно до кога, си задаваме недвусмислени въпроси. За каква ориентация и промяна в посоката говорят италианците? Срещу коя точно провинция роптаят англичаните? Трагичната участ само на западната цивилизация ли предвиждат те със задоволство? И какво, за бога, означава Запад? Не беше ли земята кръгла? За какви, по дяволите, революции все още иде реч (френска)? Може би някой си кърпи жълтата жилетка? А друг готви надежден природосъобразен сценарий на бъдещето. В което ще останат тези трите. Приличат ми на Вярата, Надеждата и Любовта.

Много съм любопитна да разбера какво точно пише в момента Мишел Уелбек? Вмениха му ролята на зловещ пророк в съвременната литература. Той обаче обича да ни изненадва. Недвусмислено. Което си е чиста проба ковид-пожелателно мислене.

Евдокия Борисова е родена през 1968 г. Завършила е Българска филология в Шуменския университет. Доцент по журналистика в Шуменския университет. Автор на книгите „Жанр и норма в българската драма от началото на XX век“ (2001), „Жанрове в медиите“ (2007), „Паралитературата. Текстология, социология, медиатори“ (в съавторство с П. Шуликов и Я. Милчаков, 2009), „На ръба на Изтока и Запада. Романите на Орхан Памук“ (2011), „Мелодрамата в телевизионния сериал“ (2014).

Измеренията на епидемията могат да се обяснят чрез по-дълбоки страхове
Автор(и): екип на „Маргиналия“, Златко Енев

Екип на „Маргиналия“: Господин Енев, наскоро публикувахте размишленията на Ювал Ноа Харари за света след Ковид-19. Човечеството, казва той, е изправено пред (може би) най-голямата криза на нашето поколение. Бихте ли коментирали и тези думи „Ще оцелеем, повечето от нас все ще са живи – но ще населяваме един различен свят?“

Златко Енев: Темата, не ще и дума, е изключително сложна и комплексна. Моето собствено разбиране и оценка за ситуацията се свежда приблизително до следното: налице са сериозни основания човек да възприема сегашната епидемия, особено в свръхдимензионираните ѝ, почти апокалиптични измерения, като израз на други, по-дълбоки и засега несвързвани директно с нея масови страхове. Фактите, разглеждани „трезво“ (говоря примерно за цифрите на случаите на болестта в световен мащаб) са буквално нищожни, сравнени с което и да било друго „ежедневно нещастие“ (като се започне с автомобилните катастрофи и се свърши с „нормалните“ грипни епидемии, които убиват буквално всяка година далеч-далеч повече хора). Тук само една добре направена инфо-графика, която показва колко нищожна е „точицата“ на COVID-19 в сравнение с истински големите епидемии, които са тормозили човечеството в хода на вековете.

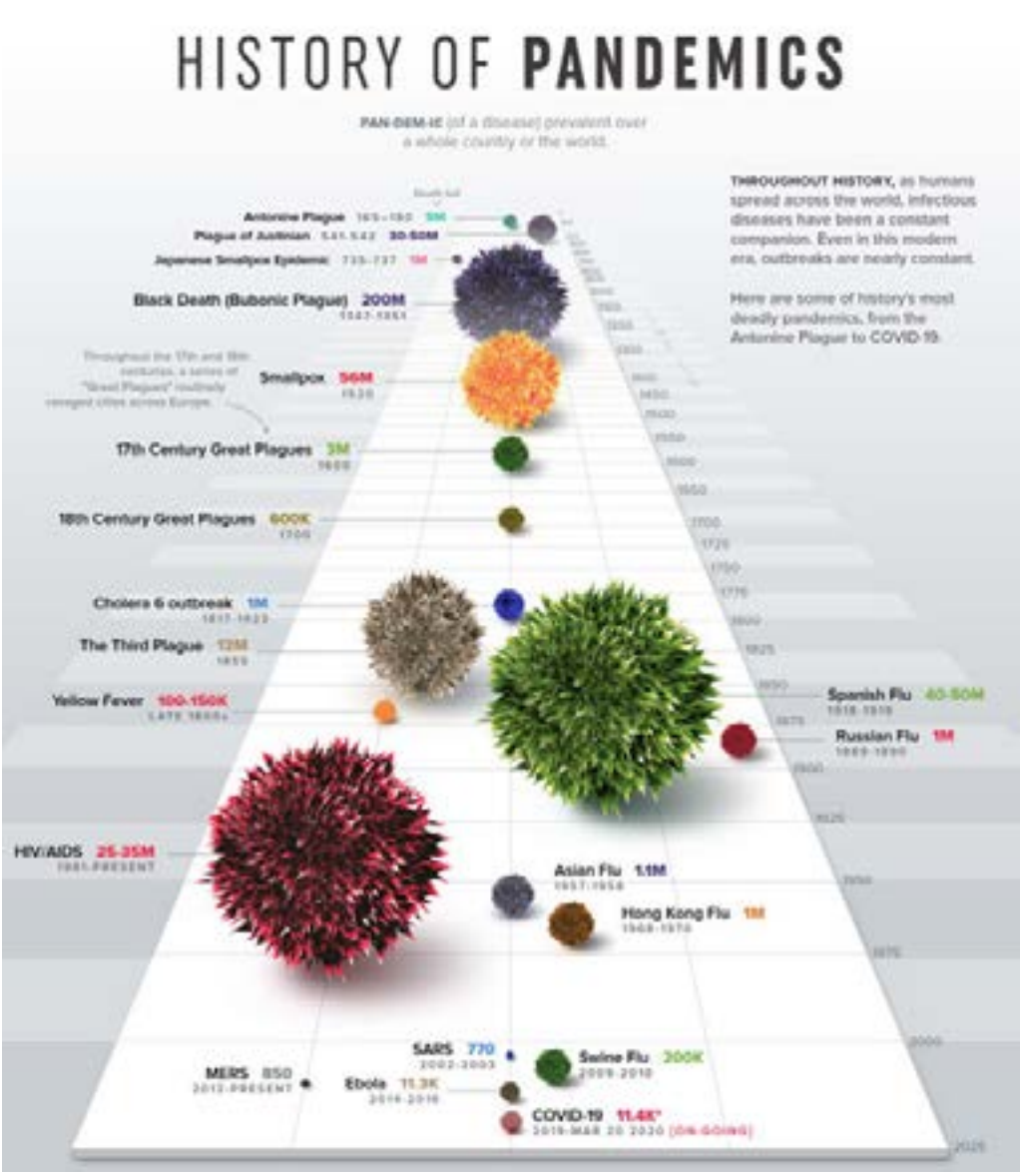

Моля това твърдение да не се разбира превратно: в никакъв случай не се опитвам да омаловажавам извънредността на ситуацията, но, както вече казах, според мен причините за нея са не толкова в самата болест, колкото в други, скрити под повърхността обществени страхове, които очевидно са се насъбирали в течение на много дълго време и сега намират своеобразен отдушник под формата на масовата истерия и психоза, предизвикана от едно инфекциозно заболяване, което по принцип е да-

леч по-малко опасно от обичайния грип. Това е мнението, което защитавам от ден първи насам.

Сега, конкретно за текста на Харари. Казано с няколко думи: *неговото значение и важност просто не могат да бъдат надценени*, и то именно в настоящия момент. Израелският интелектуалец, вече добре познат с дръзки прогнози и мъдри обобщения на световно-исторически процеси, демонстрира за пореден път изключителната си способност да улавя скритите политически специфики зад събития, които повечето от нас не успяват да схванат като директна заплаха за самата тъкан на обществения живот. В моменти на масова психоза и истерия хората често са демонстрирали напълно безкритична готовност да приемат силови решения на проблеми, които след това променят до неподозирана степен собствените им животи. Цялата първа половина на двадесети век е изпъстрена с подобни епизоди и, ако все пак сме успели да научим нещо от историята, то би трябвало да осъзнаваме мигновено сериозността на предупреждението на Харари. С две думи: от това дали в страха си ще дадем „извънредни пълномощия“ на правителствата си да подложат на постоянен мониторинг биометричните ни данни, с надеждата, че това ще направи бъдещи такива епидемии невъзможни, в настоящия момент зависи изключително много. Страхът винаги е лош съветник.

В първите дни на обявяването на извънредното положение Вие осъдихте масовата свърхреакция и бягството към преувеличена активност вместо трезв анализ на реалните измерения на коронавируса. Заговорихте за фалшиви войни. Какво мислите днес?

Позицията ми си остава непроменена, с важното допълнение, че множеството остри и агресивни реакции, с които бях конфронтиран в социалните медии, ме доведоха до осъзнаването на факта, че в моменти на масова истерия е безсмислено да се правят опити за „поучаване“ на хората. Постарах се да представя всичко това в един, надявам се разумен и сдържан текст[1], където се концентрирах преди всичко върху това какви поуки трябва да извлечем от настоящата криза, а не колко ирационални и безсмислени са нейните „основания“. В моменти на паника проповедничеството е равносилно на пълно оглупяване.

1 Виж Златко Енев, *За болестта – в телата и главите ни*, „Либерален преглед“, 20.3.2020. (http://librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/3722-za-bolestta-v-telata-i-v-glavite-ni).

Важно допълнение към казаното е, че някои от предупрежденията, които отправях още от първия момент, по-късно бяха донякъде възприети от много хора, ако и под друга форма. (Като например припомнянето, че мрачните времена на „възродителния процес“, когато бяхме също толкова готови да приемаме всякакви възможни управленчески истерии като „разумни мерки“, би трябвало да са ни научили на нещо). В първия момент много хора се почесваха недоумяващо – каква връзка пък може да има „възродителният процес“ с една епидемия? Слава Богу, само няколко дни по-късно, под напора на полицейската реторика на Гешев и откритата опасност от безсмислен полицейски произвол по улици и паркове, хората много бързо се осъзнаха и на практика възприеха подобни позиции. Това ме изпълва с определени надежди, макар че новините за поставяне на контролно-пропускателен пункт на входа на ромския квартал в София са силно обезпокоителни. България все още си остава място, където е напълно възможно едновременното съществуване както на сравнително зрели позиции и оценки по текущите политики, така и на пълно безразличие и слепота към очевидни погазвания на елементарни норми и права. Стига да не става дума за въображаемите „нас“, всичко е наред. Звучи жалко, но изглежда си остава факт.

Ще цитирам думите на още един интересен анализатор, Петер Слотердайк, произнесени пред авторитетния „Поан“: „Корона“ кризата проявява всички симптоми на вземане на властта от „секурокрацията“, външно прикрита зад доброжелателна „медикокрация“? Като издател на изключително авторитетното издание „Либерален преглед“ кажете - страхувате ли се, че ще загубим всички постижения на либерализма?

Не мога да си позволя подобни страхове, по разбираеми причини. Темата се дискутира буквално навсякъде, точно вчера в американското издание „Външна политика“ [Foreign Affairs] публикуваха интересен текст под заглавие *Ще прекрати ли коронавирусът глобализацията такава, каквато я познаваме?* Забележете, че тук акцентът е друг – става дума за евентуално радикално спиране на глобализацията, но не и на либералния ред. За щастие или не, последният сценарий все още изглежда прекалено дистопичен за повечето наблюдатели на Запад. В собственото търсене на упование и надежда в едно толкова критично време аз се обръщам най-вече към историята – и по-точно към най-новата история. Разбира се, историята е поле, отворено за всевъзможни ин-

терпретации, но самият аз избирам да се придържам към хипотезата на Самюъл Хънтингтън за т. нар. „вълнообразно развитие“ на демокрацията[2]. Казано пределно кратко – в историята на Запада, приблизително от времето на Наполеон насам, е имало три големи вълни на демократизация, последвани и в трите случая от обратни реакции, които винаги са водели до временно сдържане, възпиране и дори преобръщане на този инак някак закономерен исторически процес (не вярвам в „исторически закони“, но ми се струва несъмнено, че в историята се откриват своеобразни цикли, които могат да бъдат проследени, описани и обяснени). Та, за да продължим – струва ми се очевидно, че в момента преминаваме точно през такъв цикъл на анти-демократична вълна, който най-вероятно е резултат от непосилната социална, технологическа и чисто психическа тежест на промените, предизвикани от 1989-а. Светът се отвори и преобърна по начин, за който в историята на човечеството липсва прецедент – и след първоначалната еуфория очевидно настъпи момент на пресищане, а след това и силен страх, от необозримостта и неконтролируемостта на света и бъдещето, пред които сме изправени. Останалото може да се прочете във всеки вестник.

Казвате някъде, че „много народ интелектуалски“ бърза да гласува недоверие на „народа“, който „не ще да слуша“. Към кого е насочена иронията Ви? Властта, медицинските авторитети, конкретни представители на политическия елит в България и България?

О, имах предвид съвсем конкретни спорове между български интелектуалци, които следях във Фейсбук. Удивително е колко дълбоко са вкоренени старите, изконни български представи за народа, който „не разбира от нищо друго, освен от бой“, сред множество днешни, при това не особено възрастни, български интелектуалци. Ето тук само един кратък откъс от типичен разговор във фейсбук, като пример (Ще си послужа със съкращения, за да избегна ненужни дрязги; в случая става дума за добре утвърден, млад български писател и поет):

> *E. A. V.*
> *Съжалявам, че ще го кажа, но тоя народ разбира само от това.*
> *Ако ще чакам съвестта на българина да се включи, за да пази себе си и мен, заеби...*
> *Айде, меткайте паветата, отивам да си взема бронирания чадър, секунда само...*

В. Р.
Имаше предложение да ни следят по мобилните клетки, как ти се струва, никак не по Оруел...
Е. А. V.
Ужасно ми се струва, какво мислиш, че се кефя на властовия контрол над индивида? не се. Обаче ако хората не мръднат за няколко седмици, ще се спре тази зараза. А нали това целим? Теб защо не те е страх, не разбирам? Имаш родители във рискова група, самите ние не сме на 20, въобще...
В. Р.
Не знам, Е., не ме е страх. Седя си вкъщи заради общото благо, но не ме е страх... Аз имам много особени отношения с умирането, занимавам се активно със смърт и загуба от години, и не знам какво сега, но не ме е страх... Мъчно ми е за хората, които бихме загубили, които биха загубили приятелите ми, затова мисля, че мерките са важни, и ги спазвам. Но не ме е страх, много съм спокойна...
Е. А. V.
То при теб наистина е друго от една страна поради професията ти, но и да не те е страх за теб, за другите не знам как може да не те е...
Аз не искам да тествам дали верно децата не са застрашени, като моето се разболее примерно. Айде нема нужда.
Имам двама дядовци, които, ако оживеят, тази година ще станат на 90. На 90, Бо.
Ми... искам ги тук и живи.

Сред хората, които са „лайкнали“ този пост, виждам такива, от които никога не бих очаквал нещо подобно. А дискусията под него е километрична, просто необозрима. И преобладават, доколкото мога да преценя, тоновете на съгласие. Ще се въздържа от собствени коментари, но ще отбележа, че именно тази умонагласа: „ще им позволим да ни следят, но само за кратко, след което ще им отнемем правомощията“ е нещо, срещу чиято илюзорност предупреждава и Храрари в текста си. „Извънредни ситуации“ ни очакват буквално на всяка крачка, особено в тези скоростни времена. Ако не внимаваме с това кои точно права отстъпваме, кои политически сили упълномощаваме и по какви начини го правим, много лесно бихме могли да се озовем на вече познати исторически места.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Сдържането на коронавируса: уроци от Азия
Автор(и): екип на в. „Файненшъл таймс“

Когато Су И-Джън разглежда най-новите статистически данни за коронавируса, той не може да не се чувства горд. Само с 59 потвърдени случая и един смъртен случай от неделя, Тайван успява да избегне появата на голямо огнище на заболяване като онова, което парализира съседния Китай. Освен това, че повечето хора в градския транспорт носят маски, животът продължава както обикновено.

Опитът днес е в ярък контраст с преживяното през 2003 г., когато проф. Су, по онова време директор на Тайванските центрове за контрол на заболяванията [CDC], е бил начело на битката за овладяване на Тежкия остър респираторен синдром [SARS], който беше оказал пагубен ефект върху страната.

Освен това настроението в Тайван драстично се различава от чувството за паника и объркване в Европа и САЩ, където идването на пандемията е изненада за мнозина.

„Ситуацията в други страни сега прилича на онази, в която се намирахме ние през първите няколко седмици от разпространението на SARS в началото на 2003 г.“, казва проф. Су. „Не сте подготвени, нямате опит.“

Добрата новина за западните правителства, които сега борят да се справят, е, че мерките, които Тайван и други азиатски страни са взели през последните три месеца, действително забавят и дори притъпяват въздействието на болестта.

Ранните ограничения за пътуване, агресивното тестване, преглеждането на контактите и строгите правила за карантина са от решаващо значение. Универсалните здравни грижи, ясните структури за управление на общественото здравеопазване и проактивната комуникация за привличане на населението към подкрепа на мерките, също са помогнали.

Тези политики са успели да ограничат разпространението на вируса в Тайван и Сингапур, и да намалят или забавят процента на заразяване в Южна Корея, Хонконг и Япония.

Макар че Световната здравна организация предлага на други държави да се учат от Китай, който тя похвали за „може би най-амбициозното, бързо и агресивно усилие за борба с болестта в историята“, някои здравни експерти смятат, че демокрациите на Азия, като Тайван и Южна Корея, може би са по-добри модели за управление на епидемиите в западните страни, предвид различния характер на китайската политическа система.

„Един от най-важните фактори за успеха на нашия отговор е прозрачността“, казва Чанг Шан-Чуен, водещ експерт по инфекциозни заболявания и председател на експертния съвет към Централния център за управление на епидемиите, който управлява отговора срещу епидемията на Тайпе [столицата на Тайван]. „В авторитарната система на [Китай] всеки гражданин ще остане у дома, когато му бъде наредено. Но това е нещо, което не може да бъде постигнато лесно в свободните и демократични страни.“

Лошата новина за западните правителства обаче е, че един от жизненоважните компоненти на азиатския отговор не може да бъде възпроизведен лесно. Подходът в региона е оформен от травматичните спомени от други скорошни епидемии – най-вече SARS – което означава, че правителствата са по-добре подготвени да реагират бързо и енергично, а населението е много по-склонно да им сътрудничи.

Лейхан Ю, експертка по корейска история и култура в Корейския университет, казва, че опитът от SARS и други скорошни епидемии, както и осъзнаването на бързината на разпространението на коронавируса в Китай, е внушило „чувство за неотложност“ и придържане към „социалните мерки“ в цялата страна.

„Тъй като в Южна Корея вече беше имало такива видове епидемии, те знаят какъв вид стъпки трябва да предприемат и колко сериозна е опасността“, казва тя. „Ако я сравним със Съединените щати, които не са били истински изложени на подобни неща, поне от дълго време насам, то отговорът там е съвсем различен.“

За Южна Корея, азиатската страна, която претърпя най-голямото избухване на епидемията извън Китай, тестването на възможно най-много хора беше ключов елемент в стратегията за борба с коронавируса.

В мобилните места за тестване служители, облечени в бели предпазни костюми, се навеждат над преминаващите автомобили, за да вземат проби от водача и пътниците. Резултатите от тестовете се връщат за броени часове и спомагат за намаляване на струпванията и излагането на замърсявания в болниците.

Още по-повсеместни са предупрежденията, които проблясват по екраните на смартфоните, информиращи хората за нови инфекции в близките до тях зони, както и телевизионните програми на здравни служители, излъчвани два пъти дневно, с които се представят усилията по ограничаването. Фокусът върху открита комуникация, съчетан с онлайн система за проследяване на заразените хора, помага допълнително за ограничаване на разпространението на вируса.

Подходът изглежда работи. Южна Корея беше зашеметена в края на февруари, след като групата от случаи, свързани с Църквата на Исус в град Шинчонджи, една квазихристиянска секта, доведе до повишаване броя на заразените до над 5000 в течение на 10 дни (от по-малко от 50 преди това). Днес, 270 000 тестове и безброй предупреждения и пресконференции по-късно, броят на новите ежедневни случаи е намалял от повече от 900 в пиковия момент, до 76 в неделя, като заразени са общо 8 162 души.

Страната все още не е извън опасност – 100 случая, открити в един телефонен център в Сеул миналата седмица, накараха здравните служители отново да настръхнат пред опасността от откриване на други засегнати групи. Но досегашният успех показва, че от предишната епидемия на Близкоизточния дихателен синдром [MERS] са извлечени трудни уроци. (Тогава бяха заразени 185 и починаха 38 души, в резултат на което през 2015 г. се стигна до обществена паника).

През юни същата година специален комитет на СЗО порица Сеул за редица критични недостатъци, включително липса на осведомяване за вируса както на здравните работници, така и на широката общественост, лоши мерки за контрол на инфекциите в болниците и заразени пациенти, които не са били изолирани.

Джегал Донг-Ук, професор по лабораторна медицина в сеулската болница Сейнт Мери към Католическия университет в Корея, казва, че оттогава насам много болници са били оборудвани с отделения за контрол на инфекции и помещения с отрицателно налягане, които се използват за изолиране на заразени пациенти. Насоките за борба с инфек-

циозните заболявания в страната също са преработени, като хората с респираторни симптоми са съветвани първо да посетят специализирани скрининг-центрове, а не болници.

Избухването на Mers е разкрило и липсата на достъп до адекватни комплекти за тестване, което е довело болниците до невъзможност се справят с нарастващия брой на съмнителни случаи.

Хонг Ки-хо, служител на Корейското дружество за лабораторна медицина, казва, че е въведена нова регулаторна система за бързо одобрение на новоразработените комплекти за тестване, когато страната е изправена пред заплахата от извънредни ситуации, като избухване на епидемии.

„Една от компаниите, които познавам, се нуждаеше от само две седмици за разработване на тестови комплекти [по време на коронавирусепидемията]. Тази скоростна разработка и употреба е възможна благодарение на приемането на новата система за одобрение при спешни ситуации“, казва г-н Хонг.

Извън последователите на църковната секта, които са представлявали повече от половината от случаите в Южна Корея, общественото придържане към най-наложителните защитни мерки като носенето на маски, използването на дезинфекциращи средства и ограничаването на контактите между хората е почти универсално, което не води до нужда от прилагане на стриктни мерки от страна на правителството.

Това, че населението е било готово да спазва мерките за стриктен контрол, се е оказало от решаваща важност и в Япония. Начинът, по който правителството не успя да се справи с проваленатa карантина на круизния кораб „Диамантна принцеса“ и политиката му за тестване на сравнително малко хора бяха подложени на силна критика. Но експертите твърдят, че именно социалните и културни норми, които налагат самодисциплина и подчинение пред официални напътствия, са една от причините Япония досега да е успяла да ограничи броя на инфекциите.

„[Тук] съществува социална норма, че човек не трябва да създава проблеми на другите“, казва Казуто Сузуки, експерт по международна политика в Университета Хокайдо. „Ако не се грижите за себе си и се разболеете, това се приема като причиняване проблеми на останалите хора.“

Епидемията на коронавируса доведе до строга употреба на дезинфекционни средства и миене на ръцете, но ако не носите маска в метрото, това би довело до незабавно неодобрение.

Манията за носене на маски в Япония предшества Covid-19. Продажбите са избухнали по време на епидемията от свинския грип H1N1 през 2009 г. Очаква се през тази година продажбите на маски за домакинствата да достигнат 35 млрд. йени (330 млн. Долара), надминавайки пика от 34 млрд. за 2009 г., според изследователската фирма Фуджи Кейзай.

Правителството на Хонконг е било едно от най-инициативните. Градът е спрял всякакво преподаване, затворил е повечето обществени заведения и е разпоредил на жителите да избягват събирания, когато броят на потвърдените случаи на коронавирус беше още под 20.

За да се проследят потенциалните горещи точки в града, Хонконг използва специален полицейски „суперкомпютър“, който обикновено се използва само за разследване на сложни престъпления, след като е бил успешно приложен и по време на Sars-епидемията. Здравните власти редовно актуализират електронна карта, на която се показва в кои сгради живеят или са отсядали за последно пациенти с Covid-19.

Жителите строго следват експертните съвети да мият ръцете си и да носят маски, тъй като спомените за SARS, отнели в града почти 300 живота, са още свежи в съзнанието им.

Но уроците от SARS не са довели никъде до толкова голяма разлика [в реакциите], колкото в Тайван. При епидемията от SARS тук са починали седемдесет и трима души, но в резултат на международната изолация, изисквана от Китай, страната е била оставена до голяма степен да се оправя сама.

След като епидемията на SARS отмина, проф. Су – който тогава е бил директор на тайванския CDC – е прекарал няколко месеца в САЩ, за да проучи тамошните процедури, преди да се върне в началото на 2004 г., за да преработи цялата здравна система в Тайван.

Островната държава е засилила капацитета си, като е добавила десетки лекари към персонала на CDC, открила повече от 1000 стаи с отрицателно налягане в болниците, както и множество лаборатории за инфекциозни заболявания, където могат да се извършват вирусни тестове.

„Преди това такива тестове се извършваха само от CDC, но по време на епидемия те не могат да се справят. Така че чрез откриване на ла-

боратории на договорна основа в различни медицински центрове, днес вече можем да тестваме по 2400 души на ден и лесно да разширим този капацитет само чрез добавяне на нови хора“, казва проф. Су.

Освен това Тайван е изградил логистична система със запаси от основни артикули – включително и инвентар от 40 мил. хирургически маски.

Но най-големият ефект се е получил в политическата сфера – и това в страна, в която политиката обикновено е също толкова партизанска, колкото и във Вашингтон. След честите кавги и напрегнатото общуване между централните и местните власти по време на епидемията от SARS, проф. Су е създал уникална структура на управление: специалистите по инфекциозни болести в медицинските центрове в Тайван са подчинени на орган, наречен Централен център за управление на епидемиите, който се управлява от CDC. Председателят на тази експертна група има еднакъв ранг с правителствените министри. Медицинските специалисти и правителствените служители казват, че структурата помага да се преодолеят политическите напрежения и да се осигури бърза реакция.

Чрез задълбочени законодателни промени Тайван е създал правна основа за ограничаване на гражданските свободи при епидемии, и позволява да се налагат глоби на онези, които нарушават карантинните правила.

Всички тези реформи са били тествани по време на епидемията от грип H1N1 през 2009 г. „Това ни позволи да открием нещата, които не работят, и оттогава бяха направени много изменения“, казва проф. Чанг.

Сегашната епидемия за пръв път е поставила системата на цялостно изпитание – и, както изглежда до момента, Тайван се справя много успешно. Въпреки че има по-чести контакти с Китай от почти всяка друга страна, тъй като над един милион от гражданите му живеят или работят там, а през миналата година островът е бил посетен от над 2,7 милиона китайци, в момента Тайван е на 50-то място в света по потвърдени случаи на коронавирус.

Тайпе е бил отрано предупреден за огнището в Ухан. В края на декември здравните служители са започнали да проверяват пътниците на полети, пристигащи от китайския град, преди да им позволят да слизат. На 23 януари – когато започна блокирането в Ухан – Тайпе е спрял всички полети до и от града, забранил на жителите на Ухан да влизат в

страната и наложил ежедневен здравен мониторинг на хората с респираторни симптоми, пристигащи от всяка точка на Китай.

На 26 януари Тайван е станал първата страна, която е забранила на всички китайски граждани да пристигат на нейна територия.

Отделите за имиграция и здравно осигуряване са свързали базите си данни, което позволява на правителството да открива хората с по-висок риск от инфекция. И докато се е събирала все повече информация за пътищата на предаване и периодите на инкубация, Тайпе е затегнал изискванията за карантина. Освен това контролната мрежа е била разширена чрез тестване за коронавирус на пациенти с респираторни заболявания, които са дали отрицателни тестове за грип – една инициатива, която е разкрила първите местни предавания на болестта и е помогнала за спирането им още преди да се да се стигне до масово разпространение.

Международните експерти оценяват високо взетите мерки. „Тайван е пример за това как едно общество може да реагира бързо на кризата и да защити интересите на гражданите си“, заключава група американски учени в документ, публикуван по-рано този месец.

Изглежда обаче, че западните правителства не са обърнали особено внимание. „Може и да има здравни експерти, които се надяват, че можем да им помогнем при тестването“, казва проф. Чанг. „Но по отношение на управлението на общественото здравеопазване никой не се е свързвал с нас за съвет.“

Сингапур: досега в града-държава няма случаи на смърт от коронавирус

Въпреки че е една от първите страни извън Китай, засегнати от коронавируса, в Сингапур все още не е регистриран нито един смъртен случай.

В града-държава с население от 5,7 милиона души има 226 потвърдени случая, около половината от които са се възстановили напълно и са изписани от болниците. Тринадесет остават в критично състояние в интензивните отделения, докато 121 пациенти са вече стабилни или се подобряват.

Експертите твърдят, че липсата на смъртни случаи в Сингапур може да се обясни с факта, че повечето заразени лица са на възраст под 65 години.

„Щом само здравната система бъде тласната до границата на колапса, както се случи в Италия, броят на смъртните случаи нараства“, казва Дейл Фишър, професор по инфекциозни заболявания в Националния университет в Сингапур. „Това [което постигаме тук] със сигурност не е магически трик. Ние просто следим случаите, грижим се добре за тях, за щастие мнозина от тях бяха млади и имаме силни интензивни отделения“.

Ой Енг Йонг, заместник-директор на зараждащата се програма за инфекциозни заболявания в Медицинския университет на Националния университет Дюк в Сингапур, добавя: „Тъй като всички, които се нуждаят от уред за дишане или друга медицинска помощ, имат достъп до [тях], ние не сме били претоварени.“

Ясните послания от страна на правителството са област, за която анализаторите казват, че САЩ и Европа могат да се учат от Сингапур. Строгите наказания за неспазване на също толкова строгите правила също са помогнали за ограничаване на заразяванията.

Подходът е силно повлиян от избухването на SARS през 2003 г., при което на острова са починали 33 души. Подготовката е била ускорена веднага след като е започна да пристига информация от Ухан – включително и създаване на лабораторни капацитети за масови тестове.

Повечето развити страни имат технологията за разработване на тестове, казва проф. Фишър. „Най-голямата разлика е, че ние просто ги направихме.“

Нуриел Рубини за коронавируса: „Тази криза ще се разшири и ще доведе до катастрофа“ Автор(и): Нуриел Рубини

Нуриел Рубини е един от най-известните и загадъчни икономисти в света. Той правилно прогнозира спукването на балона на недвижимите имоти в САЩ, в допълнение към финансовата криза от 2008 г., заедно с последствията от мерките за строгите икономии за натоварената с дългове Гърция. Рубини е известен с дръзките си прогнози и сега има още една: Той вярва, че коронавирусът ще доведе до глобална икономическа катастрофа и че в резултат на това американският президент Доналд Тръмп няма да бъде преизбран.

DER SPIEGEL: Колко сериозни последствия ще има избухването на епидемията за Китай и за световната икономика?

Рубини: Тази криза е много по-тежка за Китай и останалия свят, отколкото инвеститорите са очаквали, и това по четири причини:

Първо, това не е епидемия, ограничена до Китай, а глобална пандемия.

Второ, тя далеч не е приключена. От нея ще има огромни последици, но политиците не ги осъзнават.

Какво искате да кажете?

Просто погледнете към собствения си континент. Европа се страхува да затвори границите си, което е огромна грешка. През 2016 г. в отговор на бежанската криза Шенген беше ефективно спрян, но днешната ситуация е още по-лоша. Италианските граници трябва да бъдат затворени възможно най-скоро. Ситуацията е много по-тежка от онези един милион бежанци, идващи в Европа.

Кои са другите две причини?

Всички вярват, че това ще бъде рецесия с V-образна форма, но хората не знаят за какво говорят. Те предпочитат да вярват в чудеса. Това

е проста математика: ако китайската икономика би се свила с 2 процента през първото тримесечие, това ще изисква растеж от 8 процента в последните три тримесечия, за да се достигне 6-процентовия годишен темп на растеж, който всички очакваха преди избухването на вируса. Ако растежът е едва 6 процента от второто тримесечие нататък, което е по-реалистичен сценарий, ще видим, че китайската икономика расте само с 2,5 до 4 процента за цялата година. Този процент по същество би означавал рецесия за Китай и шок за света.

И последната причина?

Всички смятат, че политиците ще реагират бързо, но това също е погрешно. Пазарите са напълно объркани. Вижте фискалната политика: Можете да създавате фискални стимули само в някои страни като Германия, защото други като Италия нямат свобода на действие. Но дори и да направите нещо, политическият процес изисква много разговори и преговори. Това отнема шест до девет месеца, което е твърде дълго. Истината е, че Европа имаше нужда от фискални стимули, дори без кризата с короната. Италия вече беше на прага на рецесия, както и Германия. Но германските политици дори не мислят за стимули, въпреки че страната е толкова зависима от Китай. Политическият отговор е несериозен – политиците най-често са далеч зад кривата. Тази криза ще се разшири и ще доведе до катастрофа.

Каква роля трябва да играят централните банки?

Европейската централна банка и Японската банка вече са в отрицателна територия. Разбира се, те биха могли да намалят лихвите по депозитите още повече, за да стимулират заемите, но това няма да помогне на пазарите за по-дълго от седмица. Тази криза е шок за снабдяването, с който не можете да се преборите чрез парична или фискална политика.

А какво ще помогне?

Решението трябва да бъде медицинско. Паричните и фискални мерки не помагат, когато нямате безопасност на храните и водата. Ако шокът доведе до глобална рецесия, тогава имате финансова криза, защото нивата на дълга се повишават, а пазарът на недвижими имоти в САЩ изживява пореден балон, точно както през 2007 г. Досега той не се беше превърнал в бомба със закъснител, защото бяхме във фаза на растеж. Това приключи сега.

Ще промени ли тази криза начина, по който китайците мислят за правителството си?

Бизнесмените ми казват, че нещата в Китай са много по-лоши, отколкото правителството официално отчита. Мой приятел в Шанхай вече няколко седмици е затворен в дома си. Не очаквам революция, но правителството ще има нужда от изкупителна жертва.

Като например?

[В Китай] вече имаше конспиративни теории за чужда намеса, когато става дума за свинския и птичия грип, както и бунтовете в Хонконг. Предполагам, че Китай ще започне подстрекателски действия в Тайван, Хонконг или дори Виетнам. Те ще разбият протестиращите в Хонконг или ще изпратят изтребители над тайванското въздушно пространство, за да провокират американските военни. Достатъчна е само една авария в пролива Формоза и ще видите военни действия. Не точно гореща война между Китай и САЩ, а някаква форма на военни действия. Това искат хората в правителството на САЩ като държавния секретар Майк Помпео или вицепрезидента Майк Пенс. Това е манталитетът на много хора във Вашингтон.

Тази криза очевидно е неуспех на глобализацията. Мислите ли, че политици като Тръмп, които искат техните компании да изоставят производството в чужбина, ще имат полза от нея?

Той ще се опита да извлече ползи от тази криза, това е сигурно. Но всичко ще се промени, когато коронавирусът стигне до САЩ. Не можете да изградите стена до небето. Вижте, аз живея в Ню Йорк и хората тук почти не ходят в ресторанти, кина или театри, въпреки че досега никой в града не е заразен от вируса. Но ако той дойде, ние сме тотално прецакани.

За Тръмп - перфектен сценарий за плашене?

Напротив! Той ще загуби изборите, това е сигурно.

Смела прогноза. Какво ви прави толкова сигурен?

Защото съществува значителен риск от война между САЩ и Иран. Правителството на САЩ иска промяна на режима и те ще бомбардират иранците до спукване. Но хората в Иран са свикнали да страдат, повярвайте ми, аз съм ирански евреин и ги познавам! Освен това иранците също искат промяна на режима в САЩ. Напрежението ще увеличи цените на петрола и неизбежно ще доведе до поражение на Тръмп на изборите.

Какво ви прави толкова сигурен?

В исторически план логиката винаги е била такава. Форд загуби от Картър след петролния шок през 1973, Картър загуби от Рейгън поради втората петролна криза от 1979, а Буш загуби от Клинтън след Кувейтската инвазия. Състоянието на демократичната партия е лошо, но Тръмп е мъртъв. Можете да ме цитирате за това!

Необходима ли е война срещу Иран, за да бъде Тръмп победен?

Абсолютно – и си заслужава. Още четири години управление на Тръмп ще означават икономическа война!

Какво трябва да направят инвеститорите, за да се опазят от въздействието на кризата?

Очаквам световните акции да поевтинят с 30 до 40 процента през тази година. Моят съвет е: влагайте парите си в кеш и сигурни държавни облигации, като германските. Те имат отрицателни проценти, но какво от това? То просто означава, че цените ще се покачват все повече – можете да спечелите много пари по този начин. И дори ако греша и акциите вместо това нараснат с 10 процента, това също е ОК. Трябва да разпределяте парите си срещу катастрофа, това е по-важно. Моето мото: „По-добре в безопасност, отколкото в съжаление!“

Интервюто води Тим Барц

Коронавирус: защо се стигна до тази масова психоза?
Автор(и): Георги Лозанов

Коронавирусът не предизвиква първия опасен грип, атакувал планетата. Само дето предишните не бяха с аристократични имена – свински, птичи, луда крава... По данни, цитирани от БТА, пандемията от свински грип през 2009 година е отнела най-малко 285 000 човешки живота. И въпреки това не се стигна до масова психоза и крайни мерки. Какво е по-различното сега?

На първо място са пораженията от самия вирус, макар че природата му сякаш продължава да е неясна. Експертните мнения се люшкат от нов бич за човечеството до грип като другите, който можеш да изкараш на крак.

Вирусът и медийният му образ

На второ място идва медийното му отразяване. През последните десет години информационният произвол нарасна многократно. И за милионите, които не са заразени с коронавирус, той е медиен образ, далеч по-заразен от прототипа си. Едва ли е останал някой, който да не е чул за него, да не го мисли, да не се страхува. Ако съдим по българските медии (пък и не само по тях), май се получи синдром, обратен на чернобилския. През 1986 година, когато се случи аварията в съветската атомна централа, станахме жертва на информационно затъмнение, а сега сме жертва на информационно наводнение. Темата не просто води дневния ред на медиите, а изцяло го е превзела, като постепенно се пренесе в „живия живот“ и започна да опразва магазините, театрите и кината, да срива икономиката и да превръща културата в излишен лукс. Още преди в България да има диагностицирани случаи на заболяването, всичко това тръгна с непрестанното оповестяване на липсата им.

Разбира се, информирането за тази сериозна заплаха е дълг на медиите, който те изпълняват повече от всеотдайно. А и институциите този

път проявяваха предразполагаща словоохотливост, при това с добре премерен тон. Работата е там обаче, че ако повтаряш по всички канали отново и отново една и съща информация, тя бавно губи именно информационния си ефект и предизвиква психологически – масова фиксация. Искаш да чуваш само това и да „имаш уши“ само за него. Същевременно преставаш да му вярваш, започваш да подозираш, че толкова често ти повтарят едно, за да скрият друго. Не само една лъжа, повторена сто пъти, се превръща в истина, но и една истина, повторена сто пъти, се превръща в лъжа. Да не говорим, че бедствията и кризите са златно време за спекулантите, включително и на информационния пазар. И така темата обраства с фалшиви новини и конспиративни сценарии, които се продават с гарантиран успех.

Фиксацията: две причини

Фиксацията в коронавируса намира почва в поне две предварителни нагласи на днешната публика, на които медиите няма как да не отговорят, ако искат да не изпаднат от конкуренцията. Първата идва от силно повишеното ниво на обща тревожност. А то има добре известни източници, които всекидневно ни напомнят, че доброто време за християнския свят може да свърши. Миграционните вълни, глобалното затопляне, връщането на Студената война в отношенията между Кремъл и Запада след анексирането на Крим. И така нататък. Тези мега проблеми създават усещане за надвиснала опасност, за която не знаеш откъде точно ще дойде, но подсъзнателно искаш най-после да се изправиш очи в очи с нея, та да става каквото ще става. Коронавирусът се оказа неочаквано подходящ да изпълни тази роля, защото за разлика от смътните предчувствия за екологичен или исторически апокалипсис, той е физически съвсем конкретен и действа катарзисно – един нов реален страх те освобождава от старите хипотетични страхове. Социалните противоречия са изтласкани от биологична заплаха. Вината временно е свалена от политиката и е прехвърлена на природата. А това изцяло устройва властта, защото не само я поставя от една и съща страна с народа, но и самите хора искат от нея да се отдаде на рестрикции по примера на Китай. Срещу което дори са готови да забравят довчерашните си недоволства от същата тази власт.

Втората нагласа е антиглобалистката. Хората толкова дълго бяха убеждавани, че правото им на свободно движение в един толерантен свят ще им струва скъпо, че сега коронавирусът идва като отдавна чаканото доказателство. Трябва да добавим и неотменимата мистическа склонност болестта да се преживява като „наказание свише“, което сега се стоварва върху Европа и нейната либерална култура. Вижте само, ще кажат някои: докато Италия за момента е безпомощна пред изпитанието, Китай с неговата тоталитарна дисциплина вече се справя.

„Чумата“

Статистиката сочи, че „Чумата“ на Камю е една от най-четените книги напоследък – защото разпространението на заразата в описания град Оран напомня днешната ситуация с коронавируса в световен мащаб. Но това е литература, а чумата е метафора – на фашизма. Което трябва да ни подскаже, че освен тела, пандемията може да завладее и умове. И когато всичко свърши, да сме загубили и малкото още живи либерални ценности.

Георги Лозанов е български експерт по медии и журналистика. Доцент във Факултета по журналистика и масова комуникация на Софийски университет (от 1994). Гост преподавател в Нов български университет, НАТФИЗ „Кр. Сарафов“, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и Националната художествена академия „Николай Павлович“. Ръководител на катедра „Печат и книгоиздаване“ във Факултета по журналистика и масови комуникации на СУ „Св. Климент Охридски“ (1995-1998, 2004-2007, 2016-2017).

Коментари (16)

- **14-03-2020|Златко**

По повод чумата и страховете пред, около и ПОД нея...

Има една сцена от „Капитан Михалис“, в която Казандзакис описва как след голяма буря и свлачище, което е унищожило лозята и единствения им поминък, хората от селото на капитана се вайкат, плачат, бият в гърдите и изобщо изразяват всячески отчаянието и ужаса си пред застрашителното и неясно бъдеще, което ги очаква. И сред цялата тая беснотия от човешко отчаяние, ужас и страхове, капитанът стои неподвижен и спокоен като канара. За което Казандзакис казва:

„Той спасяваше единственото, което може да бъде спасено в една такава ситуация – човешкото достойнство“.

- **14-03-2020|Златко**

Единственото нещо, на което държа в момента, е да запазя тези си мнения и коментари за едно по-късно време (и други читателски групи, че може и поколения). Архивирам всичко в хладилната камера на „Либерален преглед“, някой ден хората ще се превиват от смях или над мен, или над днешните „разумници“. В момента е невъзможно да се говори, прекалено голяма е данданията.

И така откъм Фейсбук, където в края на краищата ми изпушиха бушоните. ДЪРЖА да запазя тези си коментари за евентуални бъдещи читатели, според мен сегашните са прекалено парализирани от масовата психоза!

> *Първи блок:*
> *Zlatko Enev Боже Господи, и всичко това — заради един грип? (Какво още трябва да преживея, за да презра ПОВЕЧЕ съчовеците си?)*
> *Zlatko Enev Сякаш сме отново в 1918 година, само че този път единствено в собствените си — и онези на медиите — фантазии...*
> *Zlatko Enev И не, не приемам НИКАКВИ аргументи, че трябва да бъдем „разумни“. Защото в момента да бъдеш разумен означава единствено да мучиш в хор със стадото, под заплаха от не-*

забавна остракизация. Ще ревна сега да рева, щото можело да хвана грип? Боже Господи, опази ме от мъдростта на стадото!
Zlatko Enev НЕ МИ ПУКА, ЧЕ МОГА ДА СЕ ЗАРАЗЯ! Единственото, за което внимавам, е да не контактувам с хора, които НАИСТИНА може да са застрашени — възрастните ми приятели. Всичко останало е лудост, в която ОТКАЗВАМ да участвам.
Albena Ivanova Всеки от нас е ходеща бомба в момента. Всеки от нас може да е заразен от 2 седмици до месец без никакви симптоми и само да сее зараза. Изобщо не става дума за това дали ви пука или не ви пука дали ще се заразите. Изобщо не става дума за вас. А как да опазим другите от себе си. И между другото да оцелеем.
Zlatko Enev Вие оцелявайте. Аз ще продължавам да живея както досега.
Втори блок:
Zlatko Enev Все едно пак сме във времената на „възродителния процес“, мамицата му мръсна!

Zlatko Enev И тогава, както и сега, от всички страни се чуваше само „шът, така е правилно!“
Zlatko Enev А после всички се оказаха „против“ (щото били мърдали палци в обувките си, в знак на протест!)
Тома Белев Търсят сигурност, а властта и униформата създават илюзията за сигурност.
Трети блок:

Zlatko Enev Как не се намери един да каже „хора, това е грип, НЕ Е смъртоносна болест, защо сте луднали всички, все едно ни е нападнала чумата!

Iskren Pushkarov Borislav Arapchev: Приятели, сега е сериозно. Мислим си, че е като обикновен грип, минаваш болестта и си добре.
Но не е така.
Четох доста материали, хората прекарали коронависуса и излекувани, голяма част от тях след това като следствие по-

лучават белодробна фиброза. Капацитета на белият им дроб се намаля с 20-30 % и не дишат пълноценно. И остават така. Затова, да взимаме мерки!!
<3
П. П.
Ще продължа да пускам и хумористични неща, разбира се, хуморът е това, което ни пази от истерията и паниката. „
Svetlomira Dimitrova Кажете го на италианците
Zlatko Enev librev.com/.../3718-epidemiyata-v-italiya-i-yuzhna...
Епидемията в Италия и Южна Корея: различни подходи, различни резултати
Zlatko Enev Ако искате, опитайте се да мислите. Не искам да употребявам по-силни думи.
Svetlomira Dimitrova -> Zlatko Enev Следя отдавна вашето издание
Zlatko Enev -> Svetlomira Dimitrova Извинете, възприех коментара ви като опониране. Прекалено съм раздразнен, за да чувствам нюансите.
Zlatko Enev Бе хора, бе идиоти! Как толкова не се поусещате бе!
Tanya Nakova Г-н Енев, цифрите говорят ясно. Думите ви са неуместни и обидни
Zlatko Enev Кои цифри? Имате ли представа какви са цифрите за ОСТАНАЛИТЕ видове грипове? Аз чувам много поужасяващи цифри. А инак, обидена или не, просто опитайте да се погледнете в някое огледало.
Zoia Hristova Те и Италианците така си мислеха, ама вече са на друго мнение. Никой грип не причинява такава пневмония, казаха го стотици лекари.
Zlatko Enev Прочетете, ако обичате, посочената по-горе статия, и ми обяснете с прости думи ЗАЩО в Южна Корея НЕ СЕ говори за някаква специална пневмония и нам кви други страхотии, а се действа тихо и акуратно по откриване и хоспитализиране САМО на хората, които наистина се нуждаят от това?
На страха очите са не само големи, те са и слепи!
Епидемията в Италия и Южна Корея: различни подходи, различни резултати

Iskren Pushkarov ''Ключови се оказват огромният технологичен и институционален капацитет за ранно масирано тестване за вируса.
Мерките обаче не биха имали такъв резултат без строга организация и сериозен финансов ресурс.'' + опита от 2015 епидемия (Mers) + приетите закони и нормативни уредби при бъдещи такива епидемии
Tomislav Savov Как да ти го кажа най-меко. Не е просто грип.
Zlatko Enev разбира се, че не е ПРОСТО грип. Масова психоза е. И, кой знае защо, имам усещането, че си изцяло вътре в нея.
Tomislav Savov -> Zlatko Enev масова психоза? Наистина ли? Да не си диабетик?
Zlatko Enev А, така кажи. Преплетохме рога български, както си му е редът. Айде сега всеки по неговия си сокак!
Аз Есмь Ангелина Иванова Аз мисля, че поради високата скорост на разпространението на този грип, у нас се презастраховаха поради причината, че здравната система и без това е в колапс. Без тази лудост и паника, пак щеш да има висока смъртност, но щяха да са виновни, а сега се подготвиха така, че сякаш са направили велики дела, но това е то — пандемия, спасение няма!
Аз Есмь Ангелина Иванова Да, възможно е, но има и фактора „средства за усвояване“. Той вече дава много обяснения.
Аз Есмь Ангелина Иванова -> Zlatko Enev Съгласна съм! Аз съм абонирана и Ви чета от доста години. А за момента, наистина не може да се разговаря спокойно. Психозата е повсеместна.
Zlatko Enev Благодаря ви, в момента съм прекалено ядосан, за да мога дори да се зарадвам. Характерче.
Аз Есмь Ангелина Иванова Аз съм тук, за сега не се готвя да падам покосена от короната. Може да говорим, когато сте спокоен? А в това, че тази световна суматоха си има конкретно предназначение, аз лично не се съмнявам. Спокойна нощ пожелавам!
Dessislava Dimitrova Напротив. Лекар-пулмолог обясни нещата много спокойно, включително, че за белодробните усложнения има лечение. Вчера имаше много разумно интервю с професор-вирусолог. Според мен основната грижа е да не хвръкнат нагоре

бройките на нуждаещите се от лечение, защото здравната ни система ще колабира.
Zlatko Enev Вижте, не искам да захващам ненужни спорове. Здравната система на ВСЯКА страна ще колабира, когато хиляди хора хукнат към болници заради нещо, което инак изкарват с два пакета носни кърпи и евентуално ден или два на легло. Идиотщина над идиотщините, която се подхранва единствено от взаимното плашене и стадния манталитет на 99,99 процента от хората!
Zlatko Enev ГРИП! ГРИП! ГРИП! Колко пъти да го повторя? откога насам почнахме да губим ума и дума от един грип, пък ако ще и от мъглявината Андромеда да идва!?
Anna Maria Petrova Защо сте толкова уверен, лекар ли сте??
Zlatko Enev Anna Maria Petrova Ни най-малко. Доктор съм по философия, ако държите на креденции. Може би това обяснява и поведението ми?
Zlatko Enev А инак, ако бях по-близо до нашенските апапи, може би нямаше да ми достига смелост, не искам да кривя душа. В това отношение родината си има традицийки...
Zlatko Enev ЕДИНСТВЕНИЯТ сериозен проблем е масовата психоза. Останалото е... зима, грип, настинки, насирания. Най-обикновен човешки живот, от който инак не ни пука, но сега сме напълнили гащите ЕДИНСТВЕНО защото го правят всички. Е да, ама не! Без мен!
Zlatko Enev Това е като банковата криза от 1990-те години. Когато един или двама изтеглят спестяванията си, няма проблем. Когато хукнат да го правят милиони, дупе да е яко на всички ни!
Четвърти блок:
Zlatko Enev И най-смешното от всичко е, че когато данданията отмине, пак няма да сме научили нищо.
Zlatko Enev При следващия вик „Зараза!“, „Край на света“, „Марсианци“, пак всички ще луднат. Обратното просто изисква прекалено много енергия за различност, прекалено неконтролируема потребност ДА НЕ СЕ ВОДИШ СЪС СТАДОТО. Изисква аутизъм, изисква синдром на Аспергер! Защото когато всички луднат, единствено природно лудичките са в състояние

да останат самите себе си.
Пети блок:
Zlatko Enev Камю казва на няколко места в „Чумата“, че единственият начин за борба с нея е да си останеш НОРМАЛЕН.

Zlatko Enev Хайде сега се наредете на опашка да ми доказвате колко съм ненормален!

- **14-03-2020|Златко**

И, за протокола: призовавам не към безразсъдство, а към самостоятелно мислене!

Основната опасност, на която подлагаме ВСИЧКИ около себе си, е да ги травматизираме и доведем до състояние на психоза чрез НЕПРЕСТАННО повтаряне, че тук си имаме работа не с грип, а с някакво природно бедствие, каквото човечеството още не е преживявало.

Единственото нещо, което човечеството не е преживявало дотук е МАСОВАТА възможност за взаимно подлудяване! В това е ЕДИНСТВЕНАТА разлика между тази епидемия и ВСИЧКИ други преди нея. Дано да се научим на нещо, макар и силно да се съмнявам.

- **14-03-2020|Биляна**

Безумни разсъждения, Златко. И толкова жалка противна агресия. Тръпки да те побият.

Дали пък няма някаква разлика между covid19 и обикновен грип? www.sciencealert.com/the-new-coronavirus…-thing-in-common/amp

Всички са идиоти, нали? От горе до долу. Е, има някаква тръпка да си изстреляш там каквато помия се е насъбрала в теб по другите. Дет се вика, няма нужда от нещо кой знае какво. То като напира да излезе, все ще се намери добра причина за изригване.

Има и идиоти наистина. Но да обясняваш как това било обикновен грип, също е идиотско.

- **15-03-2020|Златко**

NOW I’ve got you talking, eh!:):):)

- **15-03-2020|Златко**

Същият грубиян като Грета, нали така, Биляна?

- **15-03-2020|Златко**

Нека вземем за пример, който онагледява РЕАЛНИТЕ причини за сегашната психоза, случая със следната статия, която се превърна в масов хит (и мощен разпространител на панически страх) буквално за броени дни. Именно в нечуваната до този момент в историята на човечеството възможност за светкавично разпространение на подобни „научни текстове“ (но не само, основната маса са всевъзможни чисти глупости, които всички вече лапат като шарани, от единия страх)... Та, в това самият аз виждам основната специфика на тази епидемия в сравнение с всички останали преди нея.

И така:

Статията идва от третокласен, лишен от каквито и да е сериозни кредeнции сайт, плюс това е писана от човек без специално образование (той е инженер, а не медик). За мощното ѝ влияние помага, разбира се и фактът, че е пълна с наукообразен материал, преди всичко всевъзможни диаграми, които карат всеки нормален човек да се присвие от респект. Това, че екстраполациите, които авторът прави от тях, са пълна научна фантастика, изглежда не прави впечатление никому. Общо взето, проекциите на автора са правени, изхождайки от презумпцията, че НИЩО не може да спре геометричното размножаване на вируса сред населението на цялата планета. До каква степен хората са податливи на такива проекции показва една (според мен напълно безотговорна) реплика на Ангела Меркел, че има вероятност да се зарази 60 до 70 процента от населението на Германия. Кога и къде е имало такива цифри преди това си остава пълна мъгла, но човек може да си направи сметката сам. Също като автора на споменатата статия, тя говори за около 50 милиона! заразени хора (само в Германия). Може би такива са цифрите на НЕКОНТРОЛИРАНОТО разпространение на вируса, но къде в момента има неконтролирано разпространение? Никъде! В Китай, при население от милиард и половина, съответните цифри би трябвало да бъдат от порядъка на стотици милиони хора, докато реалните статистики са по-скоро в обхвата на стотици хиляди, тоест ДЕСЕТОКРАТНО по-малки от тези безумни проекции.

Да говоря ли още или вече започвам да омръзвам на всички, тъй като никой не иска да слуша нищо освен „черни“ новини? Идва пролет, а никой грипен вирус не може да живее при топлина и обилна светлина. Това първо. Второ, навсякъде въведоха драконови мерки за ограничаване на движението, които също ограничават възможностите на вируса.

Казано накратко: единствената ГАРАНТИРАНА криза в момента е икономическата, която вероятно ще бъде много тежка. Общо взето правителствата по света (с възможните изключения на една шепа опитни в грипните епидемии страни като Южна Корея, а може би и Китай, макар че не съм сигурен), реагират както са реагирали по времето на Голямата депресия, с възможно най-неподходящи и груби мерки, които значително влошават ситуацията. Южна Корея показва възможен път за ефективно справяне с подобни кризи БЕЗ блокиране на обществената и икономическа машинария, тук в Европа бият с бойния чук по машината. За Щатите не знам, там тепърва ще видим. Но икономическата криза, която се оформя, ще бъде действителна, а не изфантазирана, като тази тук, в това аз поне не се съмнявам.

medium.com/@tomaspueyo/coronavirus-act-t…ill-die-f4d3d9cd99ca

- **15-03-2020|Искра Баева**

Здравият разум винаги е бил дефицитен, но в днешно време още повече, защото развитието на технологиите кара много хора да вярват, че това е развитие и на разума. Но, както виждаме, това съвсем не е така. Инак интелигентни хора разпространяват всякакви суеверия, теории за заговора и т.н. И сегашната масова световна истерия потвърждава тези тъжни размисли. Сякаш се върнахме в суеверията на средновековието.

- **15-03-2020|Златко**

В хода на последните няколко часа, в които – абсолютно вярно! – си позволих много остри думи по адрес на онова, което възприемам като масово овчедушие и напълно стадна реакция по отношение на болестта и всичко свързано с нея, получих немалко укори в арогантност, снобизъм, празно перчене, мъжкарство и не си спомням какво още.

Е добре, нека приемем за момент, че поведението ми в случая се определя от някакво желание за демонстриране на „независимост“ и мъжкарство. Дори и ако това е така, то, питам се, как е възможно да не виждате колко СРАМНА за всички ни е тази психоза, колко унизителна е тази

пълна готовност за отказ от каквото и да било желание, че и способност, за собствено мислене, пред лицето на това цунами от стадно взаимно насъскване? Подменя се всичко, абсолютно всичко – като се започне с името на болестта, която сякаш без никакъв майтап всички вече приемат като чума – и се стигне до последствията от нея, които изглеждат едва ли не терминални за всеки, който я хване. Раздуват се проценти и статистики, налице е буквална надпревара в това кой повече да пресили, кой по-високо да изпищи, кой по-страховита картинка да намаже. И когато човек се опита да постави някакво огледалце пред лицата ви, да ви покаже, че има места, по които хората не се поддават на този вид масова психоза, каква е реакцията ви? „Ай стига си се перил тук, и ти си същото лайно като нас.“ Е как да не извикаш в такива моменти: „Човек, това звучи срамно!“

Онези от нас, които си спомнят времената на „възродителния процес“, не могат да не направят силно неприятната констатация, че тогавашната масова психоза изглеждаше точно по същия начин. Същата забрана за самостоятелно мислене или изказване на каквито и да било несъгласия. И тя беше налагана не „отгоре“, а от най-обикновени, „силно загрижени“, а всъщност силно уплашени хора. Бяха подлудили всички с една лъжа – че утре Турция ще ни прегази – и всички се наредиха на точно същата опашка, на която клечат в момента. Тогава бях прекалено млад, за да мога да надигна глас или дори пръст, макар че усещанията ми бяха ТОЧНО същите както и сега. И се срамувам дълбоко от малодушието и притеснението си, че никога не посмях да се опълча срещу стадните инстинкти на народонаселението си. Но този път няма да мине! Втори път в живота си няма да се срамувам!

Моля ви, размислете малко, преди да отговаряте (а най-добре изобщо не го правете). След време ще се срамувате от себе си, ако изобщо сте способни на подобен род интроспекция.

- **15-03-2020|Биляна**

Масовата психоза е дебилна, вредна и дразнеща, ок. Но ти не поставяш огледалце пред лицата, а изпльоскваш нещо като – „котката не е черна, което значи, че е бяла, бе кретени такива!“ Което пак е криво огледало, просто изкривяването е в другата посока.

Усещането поне при мен не е за мъжкарство, а за нещо дребно, но разбесняло се и удоволстващо от това. Честно казано, трудно е да не му увисне ченето на човек, когато се пропускат толкова очевидните логични и вече възникнали на другите места по света проблеми, свързани с тази епидемия. Дотолкова, че имам чувството, че в момента си правиш някакъв социален експеримент и ей сега ще плеснеш с ръце и ще кажеш, ейй, хванахте се!

Остави го инженерчето, остави ги мършоядите, които се хранят със страх. Отвори сайта на Световната здравна организация. (Освен ако и там не са тъпаци някакви, не знам).

При повечето хора, дори деца болестта се кара леко. Обаче при 1 един от 5 заразени има усложнения и е нужна хоспитализация. Ресурсите на болниците са ограничени. Оттук следва ад. Нещо пропускам ли?

www.who.int/news-room/q-a-detail/q-a-coronaviruses

Корона вирус е два пъти по-заразен от обикновения грип (от статията, която пост-нах в предишния коментар, но със сигурност го пише и на други места).

Здравият разум не е в паникьосването. Не и в това, което демонстрирш ти и всички, които крайно подценявате ситуацията и наричате това „собствено мислене“.

- **15-03-2020|Златко**

Ок, благодаря ти. Ако се поровиш във фейсбук, може би ще упееш да провидиш и нещо друго освен това (признавам, безсмислено и арогантно) „Не ми пука!“.

А сега, като образовано и умно момиче, хайде зачети се ако обичаш, в ей тоя текст, където се показват статистиките за смъртни случаи от грип през 2019 (далеч преди сегашната истерия). Цитирам пет реда:

2018-2019 Estimates

Influenza activity in the United States during the 2018–2019 season began to increase in November and remained at high levels for several weeks during January–February5. Influenza A viruses were the predominant circulating viruses last year. While influenza A(H1N1pdm09) viruses predominated from October 2018 – mid

February 2019, influenza A(H3N2) viruses were more commonly reported starting in late February 2019. Influenza B viruses were not commonly reported among circulating viruses during the 2018–2019 season. The season had moderate severity based on levels of outpatient influenza-like illness, hospitalizations rates, and proportions of pneumonia and influenza-associated deaths.

CDC estimates that the burden of illness during the 2018–2019 season included an estimated 35.5 million people getting sick with influenza, 16.5 million people going to a health care provider for their illness, 490,600 hospitalizations, and 34,200 deaths from influenza (Table 1). The number of influenza-associated illnesses that occurred last season was similar to the estimated number of influenza-associated illnesses during the 2012–2013 influenza season when an estimated 34 million people had symptomatic influenza illness.

www.cdc.gov/flu/about/burden/2018-2019.html

А след това, ако искаш, можеш и да се замислиш. Не над моите глупости, тук или където и да било, а над приказката за очите на страха. Твоя си работа, не настоявам...

- **15-03-2020|Златко**

Забележете, не настоявам за каквото и да било съгласие с нещата, които (по)казвам тук. В случая – кратка извадка от грипната статистика на САЩ за годините 2018-19, тоест ДАЛЕЧ преди днешната истерия. Който иска, да се замисля...

Или поне да се загледа в таблиците и диаграмите.

И така:

> *Прогнози за 2018-2019 г.*
> *Грипната активност в Съединените щати през сезона 2018–2019 започна да се увеличава през ноември и остана на високи нива за няколко седмици през януари — февруари5. Вирусите на грип А бяха преобладаващите циркулиращи вируси през миналата година. Докато вирусите на грип А (H1N1pdm09) преобладават от октомври 2018 г. — средата на февруари 2019 г., вирусите на грип А (H3N2) по-често се съобщават, започвайки в края на февруари 2019 г. Вирусът на грип В не се съобщава често сред циркулиращите вируси през сезон 2018–2019. Сезонът имаше умерена тежест въз основа на нивата на амбулаторни грипоподобни заболявания, проценти на хоспитали-*

зации и пропорции на пневмония и свързана с грип смъртност. CDC изчислява, че тежестта на заболяването през сезон 2018–2019 включва приблизително 35,5 милиона души [!!!!!!!!], които се разболяват от грип, 16,5 милиона души [!!!!!!!!] отиват при доставчик на здравни грижи за своето заболяване, 490 600 хоспитализации [!!!!!!!!] и 34 200 смъртни случаи [!!!!!!!!] от грип (таблица 1).
Броят на свързаните с грипа заболявания, възникнали през миналия сезон, е сходен с прогнозния брой на свързаните с грипа заболявания през грипния сезон 2012–2013 г., когато около 34 милиона души [!!!!!!!!] са имали симптоматична грипна болест.

www.cdc.gov/flu/about/burden/2018-2019.html

- **17-03-2020|Valpet**

Добре де, нека коронавирусът да е по-опасен от обикновения сезонен грип. Но официалният документ за сезонния грип в България ето тук

www.mh.government.bg/media/filer_public/…/07/29/19rh006pr.pdf

представя една картина на това обичайно заболяване, в сравнение с която уж страховитите показатели на коронавируса просто са изчезващо малки!? Така например на стр. 3 се казва

„Само в областните градове всяка година възникват средно около 1 400 000 до 1 600 000 случая на остри респираторни заболявания (ОРЗ) и грип, които съставляват 10% до 30% от всички случаи с временна неработоспособност.“

А на следващата стр.4 пише

„...в периода на епидемичния подем са преболедували не по-малко от 250 000 – 300 000 души. Смъртността от грип е трудно да бъде изчислена, тъй като обикновено смъртните случаи не се класифицират като дължащи се на грип, а като основна причина за смъртта се посочват настъпилите усложнения и придружаващи заболявания. Ето защо по време на грипните епидемии се наблюдават увеличаване на допълнителната смъртност (предизвикана само от грип и остри пневмонии) и на общата добавъчна смъртност (свързана не само с грип и пневмония, но и с други соматични заболявания, провокирани от грипа).“

Та значи само „допълнителната смъртност“ при грип се смятала, а за останалото грипът все едно не бил виновен. И въпреки това, в документа е представена една таблица, в която за броя на починалите през годините 2007-2017 са показани редица числа, никое от които не е по-малко от 1 322 души!

За сравнение, вчера някакъв спец.епидемилог (българин, но от Оксфорд!) направи прогнозата, че броят на заразените от коронавирус най-вероятно щяла да надхвърли числото 100 в България и се очаквало да има и още починали между тях.

Жалко за пострадалите, разбира се. Но нали и тези които са болни от сезонен грип също страдат и дори умират, при това в стократно по-големи размери?! Те не заслужават ли медийни плачове и високоправителствени кахъри?

- **17-03-2020|Златко**

Във Фейсбук вече съм маркиран като напълно безотговорен елемент. Боже, защо всичко това ми напомня толкова силно за времената на „възродителния процес“?

- **19-03-2020|Павел Павлов**

Не виждам прилика на „Възродителният процес“ с днешната ситуация. Моята аналогия е друга... „Политиката“ на тези световни хм, лидери които предизвикаха „вирусната“ психоза поразително прилича,(макар и с обратен знак) на онези съветски и „български“ комунистически вождове след аварията в АЕЦ-“Чернобил“! Тогава комунистическите водачи (без)действаха и си затваряха очите за реалността, днешните действат срещу измислени от самите тях заплахи! Резултатът е еднакъв – „Живот в лъжа!“,(Солженицин). Разбрахте нали? ЖИВОТ в лъжа!

- **26-03-2020|Биляна**

Благодаря и аз. Замислям се, разбира се и наистина, гледайки статистиките, по нищо там не личи, че имаме извънредна ситуация. Но точно това би трябвало да наведе на мисълта, че нещо пропускат. Ако всичко се изчерпва с данните от тези статистики, то как стана така, че светът изобщо обърна внимание на явлението и СЗО обяви пандемия? И реално болничните системи се претоварват извънредно и се стига до

критична невъзможност да се посрещнат нуждите на болните. Всъщност, без да се заяждам наистина ми е интересно, как си го обясняваш?

Не съм специалистка, но може би донякъде има връзка с това, че този вирус е силно заразен, инкубационният му период е значително по-дълъг и процентът на смъртност при потвърдените случаи е около 2%. Което е 20 пъти повече отколкото при обикновния грип.

А това каква иконимическа криза се задава и че мерките сигурно могат да бъдат много по-разумни, така че да не се стига до такова тотално стопиране на света, е друг въпрос. Не знам и колко е масова психозата. Повечето хора около мен са съвсем спокойни. Мен също не ме е страх от заразване, защото съм здрава и съм далеч от близките ми, които са в рисковите групи

Епидемията в Италия и Южна Корея: различни подходи, различни резултати Автор(и): екип на агенция Ройтерс

Две страни – два различни подхода

В Италия са ограничени движенията на милиони хора и повече от 1000 души вече са починали от коронавируса. В Южна Корея, засегната от болестта приблизително по същото време, под карантина са само няколко хиляди, а са починали само 67 души. Докато вирусът се разпространява по целия свят, историята на тези две огнища на разпространение илюстрира ползите и недостатъците от различните подходи към епидемията.

Непрактично е да се тества всеки потенциален пациент, разбира се. Във всеки случай, освен ако властите успеят да намерят начин да видят колко широко е разпространена инфекцията, блокирането е най-добрият им отговор.

Италия започна широко тестване, след което стесни фокуса, така че сега властите не са принудени да обработват стотици хиляди тестове. Но това си има определена цена: Те нямат ясен поглед върху ситуацията и, за да овладеят болестта, се опитват да ограничат движението на цялото население (около 60 милиона души). Дори папа Франциск, който има настинка и изнесе своята неделна проповед по Интернет, каза, че се чувства „заключен в библиотеката“.

На хиляди километри разстояние – в Южна Корея – властите изпробват друга стратегия срещу епидемия с подобни размери. Те тестват стотици хиляди хора за инфекции и проследяват потенциалните носители с упоритостта на детективи, използвайки мобилни телефони и сателити.

И двете страни имаха първите си случаи на болестта в края на януари. Оттогава насам Южна Корея съобщи за 67 смъртни случая от близо 8

000 потвърдени случая, след като тества над 222 000 души. За разлика от това, Италия е имала 1 066 смъртни случая и е идентифицирала повече от 15 000 случая, след като е извършила над 73 000 тестове върху неуточнен брой хора.

Епидемиолозите казват, че не е възможно числата да се сравняват директно. Но някои твърдят, че драстично различните резултати имат важно значение: Агресивното и продължително тестване е мощен инструмент за борба с вируса.

Джеръми Конандик, старши сътрудник в Центъра за глобално развитие във Вашингтон, заяви, че обширните тестове могат да дадат на страните по-добра представа за степента на развитие на епидемията. Когато тестовете в дадена страна са ограничени, казва той, властите трябва да предприемат по-решителни действия, за да ограничат движението на хората.

„Не съм привърженик на принудителните ограничения на движението“, казва той. „Китай направи точно това, но той е в състояние да го направи. Страната има население, което ще се съобрази с разпоредбите.“

Демокрациите на Италия и Южна Корея са полезни и показателни примери за страни като Америка, които имат проблеми със създаването на системи за тестване и изостават със седмици след кривата на инфекцията. Засега в Япония и в частност САЩ все още не се вижда пълния мащаб на проблема. Германия не е имала значителни ограничения при тестването, но канцлерката Ангела Меркел предупреди в сряда, че тъй като има вероятност 60% до 70% от населението да бъде заразено, единственият вариант е ограничаване на движението.

В Южна Корея, която има малко по-малко население от Италия – около 50 милиона, има около 29 000 души, които са се подложили на самокарантина. В страната е наложено блокиране на отделни съоръжения и поне един жилищен комплекс е силно засегнат от инфекцията. Но засега не са отрязани цели региони.

Сеул казва, че се основава на поуки, извлечени от избухването на една подобна епидемия – Близкоизточният респираторен синдром (MERS) през 2015 г. и работи за осигуряване на възможно най-много информация за обществеността. В страната е започната мащабна програма за тестване, включваща хора, които имат много леко заболяване или може би дори нямат симптоми, но които може и да са в състояние да заразят други.

Това включва прилагането на закон, който предоставя на правителството широки правомощия за достъп до данни: кадри за видеонаблюдение, данни за проследяване на GPS от телефони и автомобили, транзакции с кредитни карти, информация за влизащите в страната лица и други лични данни на хора, за които е потвърдено, че имат инфекциозно заболяване. След това властите могат да направят част от информацията публично достояние, така че всеки човек, който може да е бил изложен (а също и най-близките му, както и членовете на семейството), може да се подложи на тест.

Освен че помага да се открие кой точно да бъде тестван, системата, управлявана въз основа на големи масиви от данни, помага на болниците да определят набора си от пациенти. Хората, тествани положително, се поставят в състояние на самокарантина и се наблюдават дистанционно чрез приложение за смартфон или се проверяват редовно чрез телефонни разговори, докато стане достъпно съответно болнично легло. Когато е на разположение легло, линейка взема човека и го/я отвежда в болница със стаи за изолация. Всичко това, включително хоспитализацията, е безплатно.

Стратегията на Южна Корея не е перфектна. Въпреки че повече от 209 000 души са тествани отрицателно, все още се очакват резултатите на около 18 000 други. Наличието на такава информационна пропаст означава, че има вероятност да има много повече случаи. Скоростта на новопотвърдените случаи е спаднала след пика в средата на февруари, но най-голямата проверка на системата все още предстои, докато властите се опитват да проследяват и удържат появата на нови големи групи от заразени хора. Южна Корея не разполага с достатъчно защитни маски – в ход е нормиране на разпределението им – и се опитва да наеме по-обучен персонал, който да обработва тестовете и да картографира случаите.

А освен това целият този подход идва на цената на жертване на някаква част от поверителността на личната информация. Системата на Южна Корея е натрапчива задължителна мярка, която зависи от това хората да се откажат доброволно от нещо, което за мнозина в Европа и Америка е сред основните права на личния живот. За разлика от Китай и островната държава Сингапур, които също използват подобни методи, Южна Корея е голяма демокрация с население, което бързо протестира срещу политиките, които не харесва.

„Разгласяването на информация за пациентите винаги е свързано с проблеми, касаещи неприкосновеността на личния живот“, казва Чой Джеук, професор по превантивна медицина в Корейския университет и висш служител в Корейската медицинска асоциация. Разкритията „трябва да бъдат строго ограничени“ до данни за движенията на пациентите и „не трябва да се отнасят до тяхната възраст, пол или работодатели“.

Традиционните стратегии като затваряне на засегнатите райони и изолиране на пациенти могат да бъдат само умерено ефективни и могат да създадат проблеми в отворените общества, казва заместник-министърът на здравеопазването и благосъстоянието на Южна Корея Ким Ганг-Лип. Според опита на Южна Корея, каза той пред журналисти в понеделник, блокирането означава, че хората участват по-малко в проследяването на контактите, които може да са имали. „Подобен подход“, каза той, „е ограничен, принудителен и негъвкав.“

Италия „на границата“

Италия и Южна Корея са на разстояние повече от 5000 километра една от друга, но между двете страни има поне няколко прилики, когато става дума за коронавируса. Основните огнища и в двете страни първоначално бяха концентрирани в по-малки градове или градчета, а не в големите мегаполиси – което означаваше, че болестта бързо се превърна в огромно изпитание за местните здравни служби. И в двата случая е имало лекари, които са решили да игнорират [неадекватните в първия момент] указания за прилагане на тестовете.

Епидемията в Италия започна миналия месец. Местен мъж със симптоми на грип е бил диагностициран, след като е казал на медицинския персонал, че не е бил в Китай и е бил изписан, казва Масимо Ломбардо, ръководител на местните болнични служби в Лоди.

Диагнозата е била направена едва след като 38-годишният, чието име е дадено само като Матиа, се върнал обратно в болницата. По това време насоките за прилагане на тестовете са гласели, че не е необходимо да се тестват хора, които нямат връзка с Китай или други засегнати райони. Но един анестезиолог е решил да игнорира протоколите и въпреки това да тества за COVID-19, казва Ломбардо. Сега някои експерти

в Италия смятат, че Матиа може да е бил заразен чрез Германия, а не Китай.

Решенията за тестване отчасти зависят от това какво може да се направи с хората, които тестват положително, в момент, когато здравната система вече е в стрес. Отначало в Италия регионалните власти тестваха широко и преброяваха всички положителни резултати в публикуваната обща сума, дори ако хората не са демонстрирали симптоми.

Но след това, няколко дни след като пациентът, известен като Матиа, е установил, че има COVID-19, Италия промени подхода, като тестваше и обявяваше единствено случаите на хора със симптоми. Властите заявиха, че това е най-ефективното използване на ресурсите: Рискът от заразяване изглежда по-нисък при пациентите без симптоми, а ограничените тестове помагат да се постигнат надеждни резултати по-бързо. Но подходът носи и рискове: Хората без симптоми все още могат да бъдат заразени и да разпространяват вируса.

От друга страна, колкото повече се тества, толкова повече се и намира, така че тестовете в голям брой могат да поставят болничните системи под напрежение, казва Масимо Антонели, директор на интензивното отделение в университетската клиника „Агостино Джемели“ в Рим. Тестването включва сложни медицински процеси и проследяване. „Проблемът е в активното търсене на случаи“, казва той. „Това просто означава, че цифрите са големи.“

Като цяло Италия има ефективна здравна система, според международните проучвания. Тамошното универсално здравно обслужване получава финансиране под средното за Европейския съюз, но е сравнимо със средното за Южна Корея: 8,9% от БВП срещу 7,3% в Южна Корея, според Световната здравна организация.

Сега тази система е извадена от равновесие. В отделенията за нещастни и спешни случаи се въвежда допълнителен персонал, отпуските са отменени, а лекарите казват, че отлагат неспешните операции, за да освободят легла в интензивните отделения.

Пиер Луиджи Виале, ръководител на отделението по инфекциозни болести в болница Сант Орсола-Малпиги в Болоня, работи денонощно – на три работни места. Болницата му обработва множество случаи на инфекции от коронавирус. Неговите лекари се прехвърлят в други болници и клиники в района, за да предоставят експертните си познания

и да помагат в други случаи. Освен това лекарите му трябва да се грижат и за пациенти с други заразни заболявания, които се борят за оцеляване.

„Ако ситуацията се задържи със седмици или месеци, ще ни трябват още подкрепления“, каза той пред Ройтерс.

Миналата седмица кметът на Кастильоне д’Ада (град с около 5000 души в „червената зона“ на Ломбардия, който беше първият затворен), отправи спешен онлайн апел за помощ. Той каза, че неговият малък град трябва да затвори болницата си и е оставен с един лекар, който да лекува повече от 100 пациенти с коронавирус. Трима от четиримата лекари в града са болни или в състояние на самокарантина.

„Лекарите и медицинските сестри са на границата на възможностите си“, казва медицинска сестра от болницата, в която е приет Матиа. „Ако трябва да се грижите за хора с изкуствено дишане, трябва да ги наблюдавате постоянно и не сте в състояние да се погрижите за новите случаи.“

Досегашните проучвания сочат, че всеки заразен човек може да зарази други двама, така че местните власти в Ломбардия предупреждават, че болниците в региона са изправени пред сериозна криза, ако разпространението продължи – не само за пациенти с COVID-19, но и за други, чието лечение е било забавено или нарушено. А когато кризата се разпространи в по-малко богатия юг на Италия, проблемите ще се усложнят.

Интензивните отделения са поставени под най-голям натиск. Те изискват специализиран персонал и скъпо оборудване, и не са създадени за масови епидемии. Общо в Италия има около 5000 легла за интензивно лечение. През зимните месеци част от тях вече са заети от пациенти с дихателни проблеми. Ломбардия и Венето разполагат с малко над 1 800 легла за интензивно лечение, разпределени между публичните и частни системи, като само част от тях могат да бъдат заделени за пациенти с COVID-19.

Правителството поиска регионалните власти да увеличат броя на местата за интензивно лечение с 50% и да удвоят броя на леглата за респираторни и заразни заболявания, като същевременно реорганизират списъците на персонала, за да осигурят адекватно обслужване. За отделенията за интензивно лечение са придобити около 5000 респиратори, като първият от тях трябва да пристигне в петък, каза заместник-министърът на икономиката Лаура Кастели.

Регионът вече е поискал от сестринските институти да позволят на студентките да ускорят завършването на образованието си, за да получат повече медицински сестри за системата. Предстои да се създадат групи от специалисти за интензивно лечение и анестезиолози, включително и персонал, който идва отвън в най-тежко засегнатите райони.

Ситуацията се усложнява от това, че болниците в Италия зависят от медицинския персонал за проследяването на контактите, които положително тестваните са имали с други хора. Един лекар от Болоня, който настоя за анонимност, каза, че е прекарал 12-часов ден в проследяване на хора, които са били в контакт само с един-единствен положително тестван пациент, за да бъдат открити всички хора, които се нуждаят от изследване.

„Можете да правите това, ако броят на случаите остане два до три“, казва лекарят. „Но ако те нарастват, нещо трябва да се промени. Системата ще се срути ако продължим да тестваме всички активно, а освен това трябва да се грижим и за всичко останало.“

Южна Корея: „Максимална сила“

В Южна Корея, както и в Италия, един от ранните случаи на COVID-19 е бил открит когато медицински служител е последвал интуицията си, а не официалните указания за тестване.

Първият случай в страната е на 35-годишна китайка, която е била тествана положително на 20 януари. Но най-голямото огнище е било открито, след като 31-ата пациентка, 61-годишна жена от югоизточния град Даегу, е била диагностицирана на 18 февруари.

Подобно на Матиа в Италия, жената не е имала известни връзки с Ухан, китайската провинция, където за първи път бе установена болестта. И също както в Италия, решението на лекарите да препоръчат тест е било в противоречие с указанията от това време, тоест да се тестват само хора, които са били в Китай или са били в контакт с потвърден случай, заяви Чой Джеук от Корейската медицинска асоциация.

„Пациент 31“, както тази жена е станала известна, е била член на тайна църква, с която, по думите на заместник-министъра на здравеопазването и благосъстоянието Ким Ганг-Лип, след това са били свързани с 61% от случаите. Инфекциите започнали да се разпространяват след събранието по случай погребението на роднина на основателя на църква-

та, което било проведено в една от близките болници. Имало е и няколко други, по-малки струпвания на случаи в цялата страна.

След като църковният източник бил идентифициран, Южна Корея е открила около 50 центъра за провеждане на тестове в страната.

На празни паркинги медицинският персонал в защитно облекло се навежда над колите, за да проверява пътниците за повишена температура или затруднено дишане, и ако е необходимо, да събира проби. Процесът отнема около 10 минути и хората обикновено получават резултатите в SMS, който им напомня да мият редовно ръце и да носят маски за лице.

Общо 117 институции в Южна Корея разполагат с оборудване за провеждане на тестове, според Корейския център за контрол и превенция на заболяванията (KCDC). Цифрите се колебаят ежедневно, но средните са около 12 000, а максималният капацитет е 20 000 теста на ден. Правителството плаща за тестовете на хора със симптоми, ако са препоръчани от лекар. В противен случай хората, които искат да бъдат тествани, могат да платят до 170 000 корейски вона (140 долара), заяви служител на компанията Seegene Inc, която доставя 80% от тестовите комплекти в страната.

Има и 130 карантинни служители като Ким Жонг-Хван, които се съсредоточават върху детайлни подробности при проследяването на потенциални пациенти. 28-годишният лекар прекарва цялото си работно време в проверки на [контактите на] хора, които са били тествани положително за COVID-19.

Ким, който е на военна служба, е член на малката армия от карантинни офицери, които проследяват движението на всички потенциални носители на болестта чрез мобилни приложения или чрез сигналите, изпращани от мобилните им телефони или черните кутии в автомобилите. Целта им е да проследят всички контакти, които хората може да са имали, за да могат да бъдат тествани и те.

„Не ми се е случвало някой да лъже“, казва Ким. „Но по принцип много хора не си спомнят какво точно са правили.“

Подчертавайки решителността си, карантинните служители казаха пред Ройтерс, че са открили пет случая, след като жена в малък град, заразена с вируса, е отишла на работа в караоке бар, където срещу един долар хората могат да изпеят няколко песни под музикален съпровод. Отначало жената, която проявявала симптомите, не казала на служите-

лите къде работи, но те успели да решат проблема, след като разпитали нейни познати и проследили GPS сигналите на мобилния ѝ телефон.

„В момента карантинните служители имат максимална власт и авторитет“, казва Ким Джун-гюн, служител в окръг Чанг-йонг, който събира информация от карантинните служители.

Правителството на Южна Корея използва GPS данни също и за да персонализира масови съобщения, изпращани до мобилни телефони, чрез които уведомява всеки жител кога и къде е потвърден случай в тяхна близост.

Ли Хи-Юнг, експертка по превантивна медицина, която ръководи екипа за реагиране срещу коронавируса в провинция Кьонги, заяви, че Южна Корея е извървяла доста път след епидемията MERS, в резултат на което е увеличила инфраструктурата си за реагиране срещу инфекциозни заболявания. Но тя твърди, че са постигнати само около 30% от промените, от които се нуждае страната,. Например, казва тя, поддържането на обучена работна сила и модерна инфраструктура в по-малките болници все още не е на необходимото ниво.

„Докато не поправим това“, казва Ли, „епидемии като тази могат да продължат да избухват навсякъде.“

Как инвестициите на Гейтс и Зукърбърг помагат в борбата срещу Covid-19
Автор(и): Меган Молтени

Джесика Манинг не е имала никакъв опит с коронавирусите. Изследователката на инфекциозни болести живее и работи в Камбоджа от 2013 насам, изучавайки комарите от делтата на Меконг и как слюнката им подпомага разпространението на болести сред хората. Но през януари страната подаде сигнал за първия си пациент на Covid-19 и лабораторията, поставила диагнозата, е помолила да изпрати проби от пациента и семейството му на Манинг за по-нататъшно изследване.

Манинг работи в Лабораторията по малария и векторни изследвания към Националния институт по алергични и инфекциозни болести (NIAID) в Пном Пен, която е част от едно десетилетие на сътрудничество между NIAID и Камбоджанския национален център за паразитология, ентомология и контрол на маларията. През септември екипът ѝ е пуснал в ход нова машина, достатъчно малка, за да се побере в горното отделение на самолета и предназначена да чете една по една отделните букви на всяка ДНК [нарича се секвенсър, тоест машина за разчитане на последователността на аминокиселините в ДНК]. През последните няколко месеца те са използвали този нов секвенсър, за да установят кои микроби, различни от вируса на [тропическата треска, наречена] денга, са отговорни за многобройните случаи на треска в Камбоджа. Сега те ще го използват за изследване на коронавируса, току-що пристигнал в страната. И ще го правят с помощта на нещо, наречено IDSeq.

Казано най-просто, IDSeq е компютърна програма. Тя е базирана в „облака“, тоест мрежата, написана е с напълно отворен код и служи за скоростно събиране и сравняване на био-информацията, идеща от използването на различни секвенсъри по цял свят. Процесът е известен под названието метагеномично секвентиране. С други думи, това е компютърен код, който пресява *целия* генетичен материал, извлечен от дадена проба – да речем, епруветка с човешка кръв, или памучно тампон-

че с намазка от нечий нос. Програмата сравнява всички онези разпилени парченца от ДНК- и РНК-информация с масивни бази данни от вече известни микроби, което показва на учените кои точно микроби са открити в тази смес. IDSeq изисква само да имате на разположение секвенсър, който знаете как да ползвате, плюс интернет връзка.

IDSeq е бил стартиран като изследователски проект в лабораторията на биохимика Джо ДеРизи в Сан Франциско, където преди 17 години екипът му е изградил технология, която е идентифицирала коронавируса, причиняващ SARS. В по-ново време лабораторията на ДеРизи е застанала зад опитите да се ускори напредъка в клиничното метагеномично секвентиране, като е разработила тестове, които са помогнали за разрешаването на някои медицински загадки, сред тях и един случай с тения, която прониква в човешкия мозък.

През 2016, когато детската лекарка Присцила Чан и нейният съпруг, основателят на Фейсбук Марк Зукърбърг, обещаха вложения от 3 милиарда долара, които ще бъдат направени в хода на следващите 10 години за борба с инфекциозните заболявания, те избраха ДеРизи като ръководител на първата им инвестиция: нов изследователски център на стойност 600 милиона долара, наречен Biohub [био-център] „Чан-Зукърбърг“. Малко след като се присъединява към Biohub, ДеРизи е събрал голям екип от дизайнери и инженери, за да превърне парчетата компютърен код, които са били събирани години наред в лабораторията му, в софтуерен пакет с индустриална сила. През октомври 2018, с финансовата подкрепа на Фейсбук, те представят IDSeq на малка група от тестови потребители.

За да го предостави в ръцете на възможно най-голям брой учени, особено по места с недостатъчни ресурси, Biohub влиза в партньорство с фондацията Бил и Мелинда Гейтс. Безвъзмездни средства от фондацията на Гейтс позволяват на десет екипа изследователи от други страни, сред тях Южна Африка, Бангладеш и Мадагаскар, да пристигнат за обучение в Biohub, за да се учат как да използват IDSeq. В допълнение към обучението, безвъзмездните средства предоставят на всеки международен екип малък секвенсър, който те могат да вземат в собствените си лаборатории.

Манинг получава една от тези стипендии за подпомагане на работата ѝ около разследването на недиагностицираните тропически трески в Камбоджа. В края на миналото лято, точно когато се случва най-

тежката епидемия от денга в историята на Камбоджа, тя е на път за Сан Франциско заедно с двама техници от лабораторията си, за едноседмично обучение в Biohub. До ноември екипът ѝ вече се е научил да работи с IDSeq, обработвайки кръвни проби, събрани от пациенти с треска в местни болници в Камбоджа. В началото на януари ДеРизи идва в Камбоджа заедно с екип на Biohub, за да посети лабораторията на Manning и да отстрани проблемите, които среща тамошният екип. По време на пътуването, припомня си Манинг, те са обсъждали току-що пристигналите от Китай новини за мистериозни случаи на пневмония в град Ухан. По онова време още не е имало съобщения за здравни работници, които са се заразили с болестта, така че те са очаквали бурята да отмине бързо. Екипът на ДеРизи се връща обратно в Калифорния. „А след това всичко просто избухна“, казва Манинг.

Докато китайските служители започват постепенно да се борят с експлозивното нашествие на един напълно непознат до този момент коронавирус, световните здравни експерти се тревожат от въпроса какво ще се случи, ако вирусът се разпространи от Китай в по-малко напредналите му съседи. Когато се появи ново заболяване, от решаващо значение е да се проследи пътя на разпространението му. Това не означава просто да се изброяват новите случаи. Събирането на генетична информация за вируса може да помогне на медиците да разберат как той е пристигнал в тяхната страна и да предприемат съответни стъпки, за да забавят напредъка му. Освен това то може да помогне на изследователите да наблюдават вируса за появата на мутации, които правят диагностичните тестове по-малко ефективни.

Но усилията за идентифициране и овладяване на такива огнища са възпрепятствани в местата с недостатъчни ресурси. Да вземем за пример вируса Zika, който беше циркулирал в Бразилия цели две години, преди страната да направи официално съобщение за първия си случай. Изследователите са установили този факт много по-късно, едва когато са изследвали многобройни вирусни геноми, събрани от пациенти от целия Американски континент.

Така че епидемиолозите имат основания да смятат, че новият коронавирус може да продължи да се разпространява незабелязано в страни като Малайзия, Индонезия и Камбоджа, които притежават по-слаба инфраструктура на обществено здравеопазване от Китай и не разполагат със секвенсъри. Те се опасяват, че огнищата на недиагностицирани ин-

фекции могат безшумно да поддържат епидемията, подхранвайки напредъка ѝ по целия свят.

Но с пристигането на този секвенсър в лабораторията на Манинг, Камбоджа вече има собствени възможности да прави метагеномично секвентиране върху проби от пациенти. На 26 януари техници от камбоджанския Институт Пастьор извличат вирусна РНК от проби, взети от 60-годишен китаец, който наскоро е пристигнал от Ухан и е развил треска. На следващия ден служители на здравното министерство обявяват, че тези проби са се оказали положителни за Covid-19, което прави от този човек първият случай в страната.

Три дни по-късно лабораторията на Манинг получава няколко флакона с РНК, извлечена от пробите на пациента. Екипът ги подготвя за секвентиране, пуска пробата през новата си машина и изпраща получените данни до IDSeq. След това те изчакват, докато алгоритмите на IDSeq пресяват различните части от генетичния код, сравнявайки всяко парче с данните от GenBank – база данни от всички публично достъпни генетични секвенции. Въпреки че към този момент учените в Китай вече са секвентирали коронавируса, който причинява Covid-19 и са депозирали тези геномни данни в GenBank, екипът на ДеРизи все още не е актуализирал софтуера си и не разполага с най-новата версия на базата данни. Те искат нарочно да оставят IDSeq да работи „на сляпо“, за да видят дали това няма да доведе до нови, неочаквани резултати.

Два часа по-късно резултатите се появяват. Манинг се взира в екрана на компютъра си, където една т. нар „топлинна карта“ показва как точно се разпределят нейните резултати по отношение на вече наличните в GenBank данни. Най-тъмночервеният цвят – който указва най-многото съвпадения между нейната проба и секвенциите от GenBank – е на коронавируса, който причинява SARS. Но съвпаденията не са *абсолютно точни*. Един почти равен брой на съвпадения идва от данни за друг коронавирус, който до този момент е бил откриван единствено у прилепи. „Беше ясно, че това е нов коронавирус, който е тясно свързан със SARS, но все още не е бил характеризиран“, казва Манинг.

Около седмица по-късно екипът на IDSeq актуализира своя индекс до най-новата версия на GenBank. Сега банката вече разполага с близо 85 000 нови попълнения, включително и 54 секвенции на коронавируса, причиняващ Covid-19, събрани от пациенти по целия свят. Този път, когато екипът пуска пробата си, софтуерът връща недвусмислен отговор:

Повечето данни съответстват напълно на вируса, появил се в Ухан само няколко седмици преди това.

Взети заедно, тези два теста доказват, че IDSeq е в състояние да върши онова, което ДеРизи винаги е обещавал: да открива разпространението на вече известни патогени, а освен това да служи и като система за ранно предупреждение срещу нововъзникващите. Миналата седмица екипите на ДеРизи и Манинг са публикували доказателствата си в статия за специализираното медицинско онлайн-издание bioRxiv. Освен това на сайта на Biohub е била направена специална страница за случая с коронавирус в Камбоджа, с което на научната общественост се предоставя първи поглед към софтуера.

„Направо треперя от вълнение“, казва ДеРизи. Основната цел на IDSeq според него е да даде възможност на учените да провеждат съвременна молекулярна диагностика в собствените си страни за решаване на местни проблеми. Но друга важна цел е да се разшири капацитетът за метагеномично секвентиране по места с недостатъчни ресурси, така че ако някъде там се появи епидемия, учените от цял свят да могат да я открият. „Това е наистина невероятно потвърждение, че тази технология не е само за супер богатите места, в които има много сървърни ферми“, казва ДеРизи. „Тя може да се използва навсякъде – с малко подкрепа – наистина може да промени начините, по които се борим с епидемиите.“

Колко голяма ще бъде промяната е нещо, което тепърва ще видим. Използвайки IDSeq, заедно с една нова техника за повишаване на количеството вирусен материал в пробите, екипът на Манинг в крайна сметка е успял да събере цял геном от щама на вируса, който се е появил в Камбоджа. Миналия месец, когато те са го добавили към публичните бази данни, които учените използват, за да проследят как вирусът се разпространява и мутира, това се е оказало единствената секвениця, идеща от страна с ниски доходи в близост до епицентъра на огнището.

Манинг казва, че екипът ѝ е в готовност за секвентиране на всички допълнителни случаи, потвърдени от здравоохранителните органи. Но Камбоджа започна да тества агресивно за Covid-19 едва през последната седмица, след като японски гражданин, който е посетил Камбоджа, е бил тестван положително за болестта след завръщането си в Япония. Според съобщенията той е имал контакт с 40 камбоджанци, които сега се на-

блюдават под медицинска изолация. В събота здравното министерство на Камбоджа потвърди, че на един от тях е поставена диагноза Covid-19.

В отговор министър-председателят на Камбоджа нареди училищата да бъдат затворени за две седмици. Този ход беше в рязък контраст с продължилото няколко седмици омаловажаване сериозността на епидемията от страна на правителството, в опити за „усилия за поддържане на положителни политически и икономически отношения с Китай“, най-големият чуждестранен инвеститор в Камбоджа, вместо да се предотврати разпространението на болестта. През февруари изследователи от Харвардската школа за обществено здраве „Т. Х. Чан“ са анализирали данни за полетите между Ухан и Камбоджа и са установили, че е статистически невероятно Камбоджа да има само *един* случай (този, който е секвентирала лабораторията на Манинг). С други думи, в Камбоджа не са открити повече случаи, просто защото здравните служители не са търсили достатъчно интензивно.

Сега, когато ситуацията вече се възприема сериозно, Манинг се надява да направи повече секвенции на вируса за GenBank, в процеса на появата на нови случаи. Тя казва, че в момента екипът ѝ се занимава със секвентирането на случай, потвърден през уикенда. Тази дигитална библиотека на коронавируса не само ще помогне на епидемиолозите да проследят разпространението и еволюцията му, но може да помогне при разработването на потенциални лечения или ваксини, разработени в Камбоджа и предназначени да се борят именно срещу местните щамове.

„Тези секвенции ни позволяват да видим в почти реално време колко бързо мутира вирусът, а освен това служат като пътна карта за разработване на мерки за противодействие“, казва Манинг. Екипът ѝ обаче ще бъде ограничен от производителността на техния секвенсър, който може да обработва само по една проба наведнъж. Ако в Камбоджа се получи рязък скок на случаите, бързо ще се стигне до изоставане. В най-лошия случай страната поне ще се намира на картата на епидемиолозите. Всяко секвентиране е по-добро от нищо.

Меган Молтени е журналистка към американското списание WIRED, специализирана в областите на биотехнологиите, общественото здравеопазване и генетичната неприкосновеност на личния живот. Преди това е работила като репортерка на частна практика, аудио продуцентка и специалистка по проверката на факти.

Децата също могат да се заразят с Covid-19. Те просто не се разболяват толкова тежко Автор(и): Меган Молтени

Появата на нов вирус винаги поражда объркване. Откъде е дошъл? Как се разпространява? Колко опасен е? Десет седмици след избухването на епидемията Ковид-19 ние вече разполагаме с достатъчно информация, за да започнат да се запълват някои от тези информационни пролуки. Учените смятат, че вирусът, който причинява респираторната болест, вероятно се предава по капков път чрез кашлица. Наличните данни дават основния да се предполага, че един заразен човек ще зарази средно около 2,2 души. В световен мащаб досега от Covid-19 са починали 3,4 процента от съобщените пациенти, въпреки че вероятността от смъртност вероятно е завишена, тъй като хората с леки симптоми вероятно не се диагностицират и преброяват в общия брой пациенти.

Но с течение на седмиците си оставаше една загадка: Къде остават случаите сред деца?

В един неотдавнашен анализ на екип изследователи от медицинския институт Джонс Хопкинс и техни колеги от Китай, сред онези повече от 72 000 потвърдени случая в Китай, децата под 10-годишна възраст представляват по-малко от един процент от всички инфекции. Сред 1023-те смъртни случая, регистрирани в Китай по това време, няма нито едно дете. „Ние наблюдаваме сравнително малко случаи сред деца“, каза пред репортери генералният директор на Световната здравна организация Тедрос Адханом Гебрейесус в средата на февруари. „Необходими са повече изследвания, за да разберем защо.“

„Наистина е много странно“, казва Бъди Крийч, педиатър по инфекциозни заболявания в Медицински център на университета Вандербилт. Моделите на смъртността, свързани с повечето респираторни патогени, по традиция образуват U-образна крива, отразяваща по-тежки форми на заболяване сред много младите и възрастни хора. Дихателните вируси процъфтяват в органи, където имунната система или все

още се развива, или е започнала да се износва. Те включват и четирите коронавируси, които причиняват обикновената настинка и са по-често срещани при децата, отколкото при възрастните. „Новият вирус, който причинява Covid-19, изглежда преобръща кривата“, казва Крийч.

Но едно подробно ново проучване помага да се обясни какво се случва. Оказва се, че не става дума за това, че децата са по някакъв начин имунизирани срещу SARS-CoV-2. Те просто не се разболяват толкова тежко.

„За децата е също толкова вероятно да се заразят, колкото и за възрастните“, казва Джъстин Леслер, епидемиолог по инфекциозни заболявания в Школата за обществено здраве „Блумбърг“ към Джонс Хопкинс, който ръководи новото проучване съвместно с епидемиолозите от Харбинския технологичен институт в Шенжен [Китай] и шенженския Център за контрол и превенция на заболяванията (CDC). „Ако разполагате единствено с данни за случаите, което в момента е максималното, което имаме, то не можете да разберете дали за едно дете е по-вероятно да се зарази, отколкото е за възрастен човек. Никой освен нас не е успявал да разгледа данни за отделни групи от хора, изложени на опасност от заразата, за да се види кой се разболява и кой не.“

Преди няколко седмици с Леслер се е свързал възпитаник на Джон Хопкинс, който понастоящем работи в Китай, с молба за сътрудничество по моделиране на болестните прояви въз основа данни, събрани от Шенженския CDC. След като е проучил данните, Леслер е разбрал, че е възможно да се намери отговор на въпроса как вирусът действа при различните възрастови групи.

На 8 януари Шенженският CDC е идентифицирал първия си местен случай на Covid-19 и е започнал мониторинг на пътниците, идващи от провинция Хубей, центъра на огнището, на около 800 километра на север. През следващите няколко седмици агенцията е разширила надзора си, като е тествала хора с треска в различни местни болници и клиники. Служителите на общественото здравеопазване са идентифицирали общо 391 пациенти с Covid-19 и 1 286 души, които са се намирали в достатъчно близък контакт с тях, за да бъдат изложени на вируса. Те са проследили тези 1 286 души, тествайки ги редовно, за да видят дали са се заразили, дори и ако никога не са проявявали симптоми. Екипът е установил, че за децата на възраст до девет години, които са били изложени на вируса, е също толкова вероятно да бъдат заразени, както и за

другите възрастови групи – между седем и осем процента. Но при тях е много по-малко вероятно да се наблюдават видовете тежки симптоми, наблюдавани при групите от по-възрастни пациенти. Всъщност много деца изобщо не проявяват симптоми. В сряда изследователите са публикували анализа си в предпечатния сървър на medRxiv [специализирано медицинско онлайн-издание].

Сами по себе си данните не могат да обяснят защо децата развиват по-лека форма на заболяването. Но по-старите изследвания, проведени върху генетичния роднина на SARS-CoV-2 – предишният коронавирус, който предизвика избухването на SARS през 2002-2003 г., водят до някои улики. Той също е засягал възрастните повече от децата. При онази глобална епидемия загинаха 774 души, или около един на всеки десет от заразените със SARS. Не е починал нито един човек на възраст под 24 години.

При тежките случаи на SARS пациентите първоначално са имали температура и кашлица, докато вирусът бързо се е размножавал в дробовете им. Около седмица по-късно те са получавали спонтанно подобрение, тъй като имунната им система се е задействала. Но тогава пък е започвала втората фаза на заболяването, която е много по-тежка от първата. Едно проучване на изследователи от Хонконгския университет, фокусиращи се върху 75 пациенти със SARS е установило, че вторият етап, който често е водел до смърт, изобщо не е бил причинен от вируса, а от алармираната имунна система на пациентите. Поради причини, които все още не са ясни, някои хора, особено старите и болни, не са успявали да изключат възпалителните си реакции, което кара определени имунни клетки и молекули, предизвикващи възпаление, известни като цитокини, да наводнят белите им дробове. Тази така наречена „цитокинова буря“ причинява най-тежките симптоми на заболяването: пневмония, затруднено дишане и увреждане на вътрешни органи.

„Тези цитокини би трябвало да помагат на имунната система да унищожи вируса, но при хората, поразени тежко, реакцията е прекалено силна, което причинява повече вреди от самия вирус“, казва Стенли Перлман, вирусолог и специалист по детски инфекциозни болести в университета на Айова.

Изглежда, че Covid-19 има някои прилики [с предишния SARS], така че лекарите се питат дали ограничаването на това възпаление би било полезно. В едно от първите проучвания на пациенти с Covid-19, лекари-

те в болницата Жонгнан към Университета Ухан в Хубей съобщават, че почти половината от тях са получили стероиди, които потискат имунната реакция. Въпреки че възможностите за оценка на резултатите от проучването е била ограничена, авторите съобщават, че нито едно лечение не се е оказало ефективно.

Перлман казва, че учените все още не знаят точно защо някои хора реагират по този начин. Но в проучвания с мишки неговата лаборатория е открила, че с напредването на възрастта дробовете им са получили увреждания, водещи до структурни промени, които ги правят по-податливи на коронавирусни инфекции. Специално при SARS, колкото по-възрастни са били мишките, толкова по-тежко са се разболявали. „Вече знаем, че белодробната среда наистина има значение при този клас респираторни вируси“, казва Перлман. „С напредването на възрастта тази белодробна среда се променя. Тя се замърсява с цветен прашец и други агенти, и тялото реагира с възпаления. Историята на личните ви възпаления може да повлияе върху това колко добре се справяте с коронавирусите.“

Необходими са повече изследвания, но това е правдоподобно обяснение за леките симптоми на Covid-19 при децата, казва Крийч. „Невъзпаленият бял дроб е много по-малко гостоприемно място за който и да е вирус“, казва той. Следващата стъпка ще бъде да наблюдаваме как се справят с инфекцията децата с по-малко чисти дробове – като например онези с история на астма или бебетата, родени със специфични белодробни увреждания. Ако тези деца също имат тежки симптоми на Covid-19, то хипотезата за „чистия бял дроб“ ще бъде потвърдена.

Друга (силно спекулативна) възможност, казва Крийч, е, че децата по някакъв начин могат да използват предишните си имунни реакции срещу коронавирусите, причиняващи настинка, от които те са постоянно нападани. „Всеки от нас е малко по-различен в това как можем да модифицираме реакциите на антителата си, за да се справяме с вирусите“, казва Крийч. „Възможно е някои скорошни излагания на коронавируси при деца да са довели до появата на антитела, които имат някаква специална реактивност срещу Covid-19.“ Но, подчертава той, засега няма доказателства за това какво точно се случва.

Може да минат години на внимателно експериментиране, преди учените да разберат механизма, който изглежда прави Covid-19 по-малко опасен за децата. Но изследванията на Леслер имат ясни последици

за сегашните интервенции в общественото здравеопазване. Ако децата могат да се заразят, те вероятно могат и да играят важна роля в по-нататъшното разпространение на болестта, тъй като по-леките им симптоми могат да останат неоткрити. „Ако смятахме, че децата не се заразяват, то закриването на училищата можеше да доведе само до ненужни трудности“, казва Леслер. „Но данните сочат, че закриването на училищата може да бъде важно, за да се предотврати по-нататъшния пренос на заразата.“

Тъй като броят на случаите продължава да нараства в САЩ, служителите в общественото здравеопазване скоро ще бъдат изправени пред избора кои видове стратегии за социално дистанциране да бъдат прилагани за ограничаване на местните огнища. Може би е време да държите децата си у дома.

Меган Молтени е журналистка към американското списание WIRED, специализирана в областите на биотехнологиите, общественото здравеопазване и генетичната неприкосновеност на личния живот. Преди това е работила като репортерка на частна практика, аудио продуцентка и специалистка по проверката на факти.

Умберто Еко и възходът на един нов фашизъм
Автор(и): Джоузеф Рахман

Кои са враговете на Италия? Този въпрос, зададен на покойния Умберто Еко от таксиметров шофьор в Ню Йорк, го накарал да се почувства безсилен. Италианците, осъзнава той, са надарени с необичайното отличие да демонизират сънародниците си. В *Изобретяване на врага*, неговият сборник с есета от 2008 г., академичният автор, най-известен със световния си бестселър *Името на розата*, отбелязва, че нациите и хората разчитат най-вече на враговете като начин за самоопределение. И те ще стигнат дотам да си ги измислят, да оставят умовете им да бъдат обсебени от грозни морални чудовища – мрачни огледала, потвърждаващи собствените им добродетели. А различни заинтересовани страни могат да манипулират тази психологическа потребност за собствените си цели; истинското разбиране на врага е „привилегия на поети, светци или предатели“.

Това е и прерогативът на този италиански медиевист и семиотик, което го прави нашият най-добър водач във времената на възраждане на крайната десница. Еко, роден през 1932 г., винаги е бил нещо повече от академичен автор, станал писател на бестселъри. Той е писал комични текстове, анализи на поп културата и ерудирани академични творби. И все пак три теми, които се повтарят в работата му – крайната десница, конспиративните теории и комуникациите – го превръщат в обезпокоително-далновиден водач из лабиринта на днешните ни противоречия. Формиращо в това отношение е детството му в Италия на Мусолини и Втората световна война. Макар че евакуацията на семейството от родния му град Алесандрия ги пощадява от последствията на тежката бомбардировка, която градът претърпява, Еко става свидетел на бруталния конфликт между фашисти и партизани. Фактът, че Италия никога не се прочиства от фашисткото си минало със същата задълбоченост като Германия, не му убягва, и със сигурност засилва безпокойството му, че ужасите от младостта му биха могли отново да се завърнат – както и се

случва, до известна степен, в т. нар. „оловни години“, когато комунистически и фашистки терористи воюват едни срещу други и срещу държавата.

Освен това Еко изучава средновековна философия и литература в Университета в Торино, като пише дисертацията си за Тома Аквински някъде около времето, когато губи католическата си вяра. От самото начало на академичната си кариера той е запознат с едно време, в което мъжете са вярвали, че фантазиите, дебнещи отвъд хоризонта, са абсолютно реални.

Макар и да се включва в сферата на средствата за масова комуникация (ранната му работа след дипломирането е била за италианското държавно радио), той си остава силно критичен към нея и свързания с нея консумеризъм. Повлиян от Роланд Барт и Франкфуртската школа, той се насочва към семиотиката, изучаването на езика и символите, като обединява академичната си ерудиция с много земен, понякога хумористичен усет за реалност. Работите му се занимават с „Феноменологията на Майк Бонджорно“, най-популярният водещ на телевизионни викторини в Италия, както и на филма *Казабланка*, и порно-индустрията. Тази способност да обединява елитарната и масовата култура прави от Еко един от най-проницателните анализатори на нашето време.

Едно от малкото чисто политически произведения на Еко е *Ур-Фашизмът*, написан през 1995 г. В него той предупреждава, че някой ден фашизмът може да се върне, подпомогнат от неспособността ни да го разпознаем. Привържениците му могат да се появят отново, в „цивилно облекло“, без да заявяват желанието си да отворят отново Аушвиц или да възстановят движението на черноризците. За да подпомогне идентифицирането им, Еко изброява 14 характеристики на „Ур-Фашизма“:

1. Синкретичен традиционализъм: съмишлениците му събират и тълкуват белези от различни източници, за да разкрият скритата „Истина“.

2. Отхвърляне на модернизма: Просветителският рационализъм се разглежда като източник на човешка поквара, което води до прегръщане на ирационализма.

3. Действие заради самото действие: важно е действието, а не последствията му. Интелектуалната рефлексия и критика се презират, интелигенцията е предател на традиционните ценности.

4. Несъгласието е измяна: синкретичният ирационализъм не може да издържи на критичния анализ, така че не може да го допусне.

5. Страх от различието, било то на мнения, раси или друго. Първоначалният призив на фашизма винаги се открива в страха пред различието.

6. Фашизмът произтича от социалната фрустрация, обикновено на средната класа.

7. Фашизмът е привлекателен за хора, които се чувстват лишени от ясна социална идентичност, подчертавайки националната преди всичко останало. Това води до мания за заговори срещу нацията, което подхранва ксенофобия и страх от вътрешна подривна дейност. Евреите са идеалният враг, те изглеждат чужди дори и когато са местни жители.

8. Враговете се виждат ту като силни, ту като слаби, което предизвиква отчасти унизителна завист, отчасти презрително убеждение, че те могат да бъдат надвити.

9. Животът е постоянна война: насърчаване на „комплекс за Армагедон“ [окончателно разрушение].

10. Популярен елитаризъм: всеки гражданин е част от избран народ, който превъзхожда всички останали, членовете на движението са по-висши от гражданите, а лидерите на движението – по-висши от обикновените членове. Малоценността се презира като слабост, така че лидерите презират собствените си последователи.

11. Култ към героизма, свързан с култа към смъртта/саможертвата; това обикновено води до смърт на други хора.

12. Мъжкарство, което подхранва пренебрежението към жените и „нестандартните“ сексуални практики.

13. Селективен популизъм: няма отделни граждани с индивидуални права и мнения, а само „Народът... който изразява общата воля“. Тъй като това е измислица, Лидерът се преструва, че действа като преводач на „народната воля“ и се противопоставя срещу „гнилите парламентарни правителства“. И – отново пророчески – Еко предупреждава срещу бъдещето на „телевизионен или интернетски популизъм“, където „емоционалният отговор на дадена група граждани може да бъде представен и приет като Гласът на народа“.

14. Новговор: движението използва обеднял език, чиято грубост възпрепятства критичната мисъл.

Никоя отделна характеристика не прави дадено движение фашистко, но и не е необходимо едно фашистко движение да включва всички от тях. В наши дни тези характеристики се появяват отново в тактиките, използвани от Доналд Тръмп, Ши Дзинпин, Владимир Путин, Нарендра Моди, Родриго Дутерте и Виктор Орбан. Това есе, както и работата на Еко върху комуникациите и конспиративните теории ни позволяват да разберем тези тенденции като взаимосвързани явления: настоящият взрив на политическа поляризация и носталгия е характерно свързан с крайната десница и обяснява действията на представителите ѝ, щом само получат власт. Характеристиките, изброени по-горе, правят от крайно десните политически играчи, които са особено склонни да използват за собствени цели мощната човешка склонност за измисляне на врагове като начин за самоопределение, били те Китай, САЩ, Индия или имигрантите в Европа, ЛГБТ-хората, феминистките и малцинствата – всички те са вода за мелницата на крайната десница. Представени като екзистенциални заплахи, благодарение на онова, което Еко нарича „комплексът на Армагедон“, те се използват за обединяване на хората под една политическа идентичност, основана на идеята за насилствено прочистване на политическото тяло от замърсители, с цел изграждане на по-морално „традиционно“ общество. По-специално полската партия „Право и справедливост“, както и Орбан в Унгария, прилагат езика на „нахлуването“ за обозначаване както на мигрантите, така и на ЛГБТ-хората.

Конспиративните теории процъфтяват, активно насърчавани от крайните десни, тъй като разумът и експертните знания се отхвърлят. Те не само пробуждат представите за идеологически необходими врагове, но и заглушават критиците, които не могат рационално да опровергаят. В статията си *Цензура и мълчание* (2009) Еко пише, че цензурата може да бъде упражнявана както с помощта на шум, така и на мълчание. Докато второто държи определени теми извън сферата на обсъждане, първото просто ги заглушава. Еко заявява иронично, че ако някога узнае, че ще бъде разкрито някое от ужасните му престъпления, той веднага ще постави бомба, за да отвлече вниманието.

Крайната десница разпознава тази тактика и я използва като оръжие. Стив Банън казва, че няма нужда да унищожава медиите, а просто да „наводни цялата зона с лайна“. Изборите от 2016 ни пресрещнаха с всевъзможни конспиративни теории, в които се твърдеше, че Хилъри

Клинтън е замесена в корупция, убийства и трафик на деца. Предизборната кампания на Дутерте във Филипините от 2016 се възползва от цяла експлозия от фалшиви новини. В есето си *Фалшификация и консенсус* от 1978 г. Еко твърди, че най-добрият начин да се разстроят сложните системи е не чрез насилие, а чрез подаване на невярна информация. Голяма част от това се проявява под формата на конспиративни теории.

В *Отвореното произведение* (1962) Еко изтъква днес вече широко приетия аргумент, че читателите могат да интерпретират литературните произведения както сметнат за добре, независимо от авторското намерение. Конспиративните теории правят точно това, като предлагат напълно хаотични интерпретации и си присвояват всевъзможни символи, за да подсилят твърденията си, но за абсурдни (дори опасни) цели. Той изследва всичко това във втория си роман – *Махалото на Фуко* (1988), в който главните герои, които печелят пари от публикуване на книги за окултни и конспиративни теории, създават собствена теория за свръх-конспирация, в която всички други такива теории са съчетани в едно, уж на шега. Докато героите му проектират свръх-конспирацията си, те разчленяват конспирациите като цяло. Те споделят вярата, че съществува някаква велика истина, потисната от мистериозна злонамерена сила. Тази истина може да бъде открита само чрез събирането на най-различни знаци. Ето защо вярващите в една конспирация често се обръщат към други в търсене на повече информация. Това прави свръх-конспирацията много правдоподобна за лунатиците, които те по невнимание привличат. Еко смята, че определени теми и твърдения са рециклирани до безкрайност в различните конспиративни теории. Хората са склонни да вярват на неща, които звучат като други, които са чували преди това, и са забележително непридирчиви при смесването на събития или мотиви от [историите на] различни народи и места. Истината на тези наблюдения се потвърждава от всеки поглед към една или друга днешна конспиративна теория. Да вземем за пример идещата от САЩ теория, наречена просто „Q“. В един от крайно десните форуми на социалната платформа 4chan, някакъв анонимен потребител, известен само като „Q“, публикува всевъзможни твърдения, свързващи разследването на Робърт Мюлер за скандала с „Русия-гейт“ с Джордж Сорос, сатанизма, нападението срещу американското консулство в Бенгази и планираното родителство. Мнозина последователи на Q се надпреварват да разгадават твърденията му като окултисти, които четат Кабалата.

Тези самоутвърждаващи се тенденции се появяват и в най-известното произведение на Еко – *Името на розата*. В очакване на Апокалипсиса монасите от романа виждат предупреждения за настъпването му във всяко ново убийство. По същия начин в по-късните му романи *Махалото на Фуко* и *Пражкото гробище* главните герои стават жертва на конспирациите, които измислят сами – обсебени от фантазии, които отговарят на собствените им психологически нужди. Всичко това намери реален отзвук в най-ново време, когато Тръмп оказа натиск върху украинския президент Зеленски да разследва Джо Байдън: изглеждаше, че в едно и също време американският президент вярваше, че съществува реален скандал, но и настояваше той да бъде измислен.

Но как един толкова страничен феномен е могъл да стане част от политическия и обществен мейнстрийм? Ранните надежди на Еко за подемократични отношения между потребителите и производителите на културата/медиите изглежда са се върнали обратно с подновена сила, за да го преследват. През 1967 г. Еко пише есето *Към една семиологична партизанска война*. В него той твърди, че макар публиката да не може да контролира дадено медийно съдържание или предаване, тя може да контролира как да го интерпретира. Той се застъпва за създаването на мрежи, които позволяват на публиката да обсъжда видяното и да прави от него собствени изводи. Идеята оказва определено влияние върху контракултурните движения като „заглушаването на културата“, които се противопоставят на рекламите чрез иронична промяна на съдържанието им. Тези тактики обаче не са изключителни за левицата. Днешната крайна десница също е контракултурна и се настройва срещу съществуващите институции, разглеждайки медиите, университетите, съдилищата и парламентите като изгубени или компрометирани каузи. Поддръжниците на тези схващания формират собствени мрежи в социалните медии, където новините се преосмислят и превръщат в доказателства за конспирация, чието съществуване е предварително известно. Те демонстрират впечатляващ усет за слабостите на медиите. Когато полуиронично заемат за собствените си цели някои общоизвестни символи като знака ОК или „тъпия гълъб„от Фейсбук, те привличат вниманието на медиите и принуждават либералите да се притесняват от знаци, които дотогава са били напълно безобидни.

Но дали Еко все още предлага надежда? Прогнозата му от *Фалшификация и консенсус,* че определени форми на подривна дейност биха били

толкова социално разрушителни, че срещу тях биха се формирали табута, днес вече изглежда твърде оптимистична. Онлайн анонимността драстично намали социалните разходи за разпространение на невярна информация. А и възгледите на самия Еко се развиват и променят с разпространението на Интернет. Като ранен компютърен ентусиаст той се тревожи още през 1997, че демократичният потенциал на Интернет може да бъде разрушен от наплива от неопитни нови потребители, уязвими за манипулиране от страна на познавачите. Нашата ера на технологични монополи и повлиятели [influencers] потвърждава опасенията му. През 2015 Еко се оплака, че: „Социалните медии дават на легионите от идиоти право да говорят [публично]... Докато някога са говорили в бара след чаша вино, без да вредят на обществото... Сега вече те имат същото право да говорят, както и някой носител на Нобелова награда. Това е нашествието на идиотите.“ Той призовава новинарските организации да назначават специалисти, чиято работа е само да се грижат за оценката на надеждността на онлайн-информацията. Днес Фейсбук и Гугъл правят точно това.

Като семиотик и теоретик на превода Еко е твърде наясно с това колко несигурна може да бъде истината. Но той не престава да утвърждава важността ѝ. В романите му конспиративните теоретици са и автори на собственото си унищожение, като изпадат в състояние на прекомерно противоречие с реалността, за да могат да функционират. А от *Ур-фашизъм* може да се извлече утехата, че най-голямата слабост на фашистите е неспособността им обективно да оценяват враговете си. Но Еко няма да бъде с нас, за да оценява новите развития: той почина през февруари 2016– само месеци преди победите на Дутерте, Брекзит и Тръмп. Сигурно сам би се наслаждавал на историческата ирония на предсказанията си.

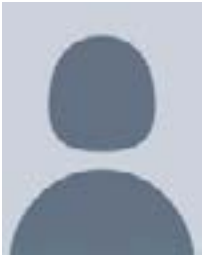

Джоузеф Рахман е британски журналист и автор, сътрудник на различни медии в ОК и САЩ.

Коментари (5)

- **08-03-2020|Юрий Проданов**

„Да сътворим врага и други писания по случайни поводи“. 2013 г. „Бард“ – уникално добра книга, събрала в себе си есета, речи, доклади – публични изяви от Умберто Еко вече в края на удивителния му живот. Мисля, че това е времето, в което напълно е осъзнал ефекта „Берлусконизъм“ – съчетание на нови медии и стари политически животни-чудовища (Силвио е висок цели 165 см.)

Есето „Велени и тишина“ трябва да се изучава задължително във всички журналистически факултети (по скромното ми мнение)

С други думи – за мен отдавна настолна книга с многобройни подчертавания и визитни картички между страниците. Част от лавицата „Еко“ в библиотеката ми!

- **23-10-2020|Милена**

Бихте ли публикували издателските данни на оригиналната статия и данните на автора, Джоузеф Рахман. Журналист под такова име като че ли не съществува изобщо или поне аз не мога да го намеря. Бих желала да прочета оригинала. Благодаря.

- **23-10-2020|Златко**

Просто щракнете върху думичката „Източник“ под текста.

- **23-10-2020|Милена**

PS: Намерих я:
standpointmag.co.uk/issues/december-2019…se-of-a-new-fascism/
Името на преводача и оригиналната статия би трябвало да са винаги публикувани.

- **23-10-2020|Златко**

Практиката в това издание е тази информация да се дава под статията, в една дума-линк, както вече казах. А що се отнася до преводача, обикновено това съм аз. В останалите случаи разбира се слагам допълнителна информация.

Откъс от „Хитлер“, том 1
Автор(и): Иън Кършоу

Из глава 5: „Барабанчикът“

За Хитлер кризата е като въздуха, който диша. Той се нуждае от нея, за да оцелее. А влошаващите се условия в Германия (с характерния им нюанс в Бавария) с настъпването на есента, когато валутата преживява пълен срив в резултат от политиката на „пасивна съпротива“, придават все по-голяма привлекателност на агитацията от вида, който използва Хитлер. По времето, когато той поема политическото ръководство на „Кампфбунд“, опустошителната криза в Германия отива към своята развръзка.

Страната е банкрутирала, валутата ѝ се сгромолясва. Инфлацията расте главозамайващо. За спекулантите и черноборсаджиите времената са златни. За обикновените хора обаче материалните последици от хиперинфлацията са опустошителни, а психологическият ефект – неизмерим. Спестявания, трупани цял живот, изчезват за часове. Застрахователни полици се оказват по-безполезни от хартията, на която са написани. Хората, които получават пенсии и фиксирани доходи, виждат как единственият им източник на приходи се стопява и губи всякаква стойност. Работниците са по-слабо засегнати. Работодателите в горещото си желание да не допуснат социални размирици се съгласяват с искането на профсъюзите да индексират надниците пропорционално на разходите за издръжка. Въпреки това няма нищо чудно, че масовото недоволство довежда до рязка политическа радикализация както отдясно, така и отляво.

Когато на 26 септември идва краят на пасивната съпротива, непосредствената реакция на Бавария е да обяви извънредно положение, като дава на Густав Ритер фон Кар почти диктаторски пълномощия. Райхът отвръща с обявяване на общо извънредно положение и предоставяне на извънредни пълномощия на Райхсвера. Една от първите стъп-

ки на Кар е да забрани (в обстановката на подновени слухове за преврат) четиринайсетте митинга, които НСДАП е планирала за вечерта на 27 септември. Хитлер изпада в неистов гняв. Той смята, че са пренебрегнали мнението му, когато са привлекли Кар, и е убеден, че главата на баварското правителство не е човекът, който ще поведе една национална революция. Наред с атаките си срещу правителството на Райха, че е предало националната съпротива (противоположна, макар и по-популярна линия след тази, която е възприел по-рано през годината спрямо политиката на пасивна съпротива), Хитлер насочва огъня си срещу Кар. Седмиците след назначаването на Кар са пълни с интриги, заговори и напрежение, при което страстите се нажежават до краен предел. Мюнхенската полиция регистрира влошаване на обществените настроения през септември, което търси да се излее в някаква форма на действие. Посещаемостта на политическите събрания обаче е ниска заради високите входни такси и цената на бирата. Само нацистите продължават да пълнят бирариите. Тъй като слуховете за предстоящ преврат не стихват, хората имат чувството, че скоро нещо ще се случи.

Хитлер е подложен на натиск да премине към действие. Водачът на мюнхенското подразделение на СА, Вилхелм Брюкнер, му казва: „Наближава денят, когато няма да мога повече да задържам моите хора. Ако нищо не се случи, мъжете ще се измъкнат.“ Шойбнер-Рихтер казва приблизително същото: „За да задържим хората единни, трябва най-после да предприемем нещо. Иначе те ще станат леви радикали.“ Самият Хитлер използва почти същите доводи в разговор с началника на местната полиция полковник Ханс Ритер фон Зайсер в началото на ноември: „Нашите хора са мотивирани от икономическите трудности, така че трябва или да действаме, или нашите последователи ще преминат към комунистите.“ Инстинктите на Хитлер му подсказват да форсира събитията колкото може по-скоро, каквото и да става. Благоприятните обстоятелства, създадени от всеобхватната държавна криза, няма да продължават вечно. Той е твърдо решен да не допусне Фон Кар да му отнеме лаврите. Освен това собственият му престиж ще пострада, ако не бъде направен опит и ентусиазмът се разсее или ако движението отново бъде унизено, както се е случило на 1 май.

Само че картите не са в неговите ръце. Кар и другите двама членове на триумвирата, който управлява на практика Бавария (началникът на държавната полиция Зайсер и командващият на Райхсвера Лосов), имат

собствени планове, които значително се различават в детайлите си от тези на ръководителите на „Кампфбунд“. В продължителните преговори, които води с лидери от Северна Германия през целия октомври, триумвиратът се стреми да установи националистическа диктатура в Берлин на основата на директорат – със или без Кар като член на правителството, но със сигурност без участието на Лудендорф или Хитлер, и като се облягат на подкрепата на Райхсвера. Ръководството на „Кампфбунд“, от друга страна, иска установяването на директорат в Мюнхен с централна роля на Лудендорф и Хитлер, със сигурност без Фон Кар, след което да превземат Берлин със сила. И докато Лосов приема за даденост, че всеки ход срещу берлинското правителство ще бъде осъществен единствено от войската, „Кампфбунд“ си представя това като паравоенна операция с подкрепата на Райхсвера. Ако се наложи, заявява военният ръководител на „Кампфбунд“ подполковник Крибел, организацията дори ще се противопостави на всеки опит на баварското правителство да използва въоръжена сила срещу „патриотичните дружества“. Хитлер прави всичко според способностите си да привлече Лосов и Зайсер, като на 24 октомври изнася на последния четиричасова лекция за своите цели. Не успява да склони нито един от двамата да се присъедини към „Кампфбунд“, въпреки че позицията на Лосов – който носи основна отговорност за реда в Бавария – е двусмислена и колеблива.

В началото на ноември Зайсер е изпратен в Берлин да води преговори от името на триумвирата с няколко важни фигури, преди всичко със Зект. Началникът на Райхсвера ясно показва на срещата на 3 ноември, че няма да действа срещу законното правителство в Берлин. Това на практика обърква напълно всички планове на триумвирата. Три дни по-късно в Мюнхен на решаваща среща с главите на „патриотичните дружества“, включително Крибел от „Кампфбунд“, Кар предупреждава „патриотичните дружества“ – под което има предвид „Кампфбунд“ – да не предприемат нищо самостоятелно. Всеки опит за налагане на национално правителство в Берлин трябва да бъде осъществен с единни действия и по предварително подготвени планове. Лосов заявява, че ще подкрепи дясна диктатура, ако шансовете за успех са 51%, но не иска да има нищо общо със зле замислен преврат. Зайсер също подчертава подкрепата си за Кар и готовността си да потуши преврат със сила. Ясно е, че триумвиратът не е готов да действа срещу Берлин.

В този момент Хитлер усеща, че нишката се изплъзва измежду пръстите му. Той не е готов да чака повече и да рискува да изгуби инициативата. Ясно е, както и преди, че превратът ще успее само с подкрепата на полицията и армията. Той обаче е решен да не се бави повече.

Вечерта на 6 ноември на среща с Шойбнер-Рихтер, Теодор фон дер Пфортен (член на върховния съд в Бавария и фигура с неясна роля в нацистките кръгове преди преврата) и може би други съветници (макар че това не е сигурно) той решава да действа – по-скоро с надежда, отколкото с увереност, че ще застави триумвирата да подкрепи преврата. Решението да нанесат удар е потвърдено на следващия ден, 7 ноември, на среща на водачите на „Кампфбунд“. След продължително обсъждане планът на Хитлер е приет. Решено е да извършат удара на следващия ден, 8 ноември, когато всички изтъкнати фигури в Мюнхен ще бъдат събрани в „Бюргербройкелер“, едно от огромните бирхалета в града, за да чуят обръщението, в което Кар на петата годишнина от Ноемврийската революция яростно ще изобличи марксизма. Хитлер чувства, че събранието на Кар го принуждава да ускори нещата. Ако „Кампфбунд“ иска да застане начело на „националната революция“, няма друг избор, освен незабавно да пристъпи към действие по своя инициатива. Много по-късно Хитлер ще заяви: „Нашите опоненти възнамеряваха да обявят баварска революция около 12 ноември. [...] Взех решението да нанесем удар четири дни преди това.“

Кар чете от около час и половина подготвената си реч пред аудитория от приблизително 3000 души, струпани в „Бюргербройкелер“, когато към 20,30 ч. от входа се разнася глъчка. Кар прекъсва словото си. Появява се група мъже със стоманени шлемове. Дошли са щурмоваците на Хитлер. В залата е докарана тежка картечница. Хората се изправят по местата си, опитвайки се да разберат какво става, докато Хитлер се приближава през залата, придружен от двама въоръжени телохранители с пистолети, насочени към тавана. Хитлер се покачва на един стол, но тъй като гласът му не се чува в суматохата, изважда броунинга си и стреля в тавана. После обявява, че е избухнала националната революция и че залата е обкръжена от 600 въоръжени мъже. Ако възникнат неприятности, казва той, ще вкара картечница в коридора. Баварското правителство е свалено; ще бъде сформирано временно правителство на Райха. В този момент часът е около 20,45.

Хитлер се обръща с молба – макар че всъщност е заповед – към Кар, Лосов и Зайсер да го придружат до съседната стая. След известно колебание те се подчиняват. В залата цари хаос, но най-накрая Гьоринг успява да привлече вниманието на хората. Той казва, че действията не са насочени нито срещу Кар, нито срещу армията и полицията. Хората трябва да запазят спокойствие и да останат по местата си. „Пийте си бирата“ – добавя той. Това донякъде усмирява обстановката.

В съседната стая, размахвайки пистолета си, Хитлер заявява, че никой няма да си тръгне без негово разрешение. После провъзгласява създаването на ново правителство на Райха, оглавявано от него самия. Лудендорф ще отговаря за националната армия, Лосов ще бъде министър на Райхсвера, Зайсер – министър на полицията, самият Кар ще управлява държавата[1] като регент *(Landesverweser),),* а Пьонер ще е министър-президент с диктаторски пълномощия в Бавария. Хитлер се извинява, че се е наложило да действа прибързано, но това трябвало да се направи: необходимо било да развържат ръцете на триумвирата за действие. Ако нещата се развият зле, в пистолета му има четири куршума – три за сътрудниците му, последният за него самия.

След около десет минути Хитлер се връща в залата, където отново се е надигнала врява. Той повтаря уверенията на Гьоринг, че действията не са насочени срещу полицията и Райхсвера, а „единствено срещу берлинското еврейско правителство и ноемврийските престъпници от 1918 г.“. Излага предложенията си за новите правителства в Берлин и Мюнхен, назовавайки този път Лудендорф като „водач и командващ с диктаторски пълномощия на германската национална армия“. Съобщава на хората в претъпканата зала, че нещата ще отнемат по-дълго време, отколкото е предвиждал. „Отвън са Кар, Лосов и Зайсер – заявява той. – Много се затрудняват да вземат решение. Мога ли да им кажа, че вие ще застанете зад тях?“ След като тълпата надава одобрителен рев, Хитлер, с изострения си усет за театралното, заявява емоционално: „Мога да ви кажа следното: или германската революция ще започне тази нощ, или всички ще бъдем мъртви до изгрев слънце!“ В момента, когато завършва кратката си реч, настроението в залата е преминало изцяло на негова страна. Около час след първото влизане на Хитлер в залата той и Лудендорф (който се е появил междувременно облечен в пълна унифор-

1 И тук, както и на други места, под „държава“ се има предвид Бавария като една от свободните германски държави.

ма на имперската армия), заедно с баварския триумвират, се връщат на подиума. Кар – спокоен, със застинало като маска лице – се изказва пръв, като съобщава под бурни аплодисменти, че се е съгласил да служи на Бавария като регент за монархията. Хитлер, с еуфорично изражение, напомнящо детински възторг, обявява, че той ще ръководи политиката на новото правителство на Райха, и сърдечно стиска ръката на Кар. След него Лудендорф взема думата, убийствено сериозен, и изразява изненадата си от цялата тази работа. Лосов, който е възприел донякъде непроницаемо изражение, и Зайсер, най-развълнуваният от групата, се изказват по настояване на Хитлер. Накрая Пьонер обещава да сътрудничи с Кар. Хитлер още веднъж се ръкува с цялата група. Той е безспорната звезда на представлението. Изглежда, че това е неговата нощ.

От този момент нататък обаче нещата тръгват ужасно зле. Прибързаното импровизирано планиране, трескавата суетня да се подготвят само за един ден – след нетърпеливото настояване на Хитлер, че трябва да изтеглят датата на преврата по-рано, за вечерта на събранието в „Бюргербройкелер“, – вече дават последствия и определят неуправляемия ход на събитията през нощта. Рьом наистина успява да превземе щаба на Райхсвера, въпреки че прави забележителния пропуск да постави под контрола си телефонната централа, което позволява на Лосов да нареди транспортирането на лоялни на правителството войски от близките градове до Мюнхен. Фрик и Пьонер също отбелязват успех първоначално, като завземат контрола над полицейския щаб. На други места ситуацията бързо се влошава. В нощния хаос превратаджиите, най-вече поради собствената си неорганизираност, не успяват да превземат казармите и правителствените сгради. Скоро губят и това, което са успели да постигнат частично в началото. Нито армията, нито баварската полиция се присъединяват към извършителите на преврата.

След връщането си в „Бюргербройкелер“ Хитлер също прави първата си грешка за тази вечер. Когато чува съобщенията за трудностите, с които се сблъскват превратаджиите при казармата на инженерните войски, той решава да отиде там лично, в напразен (както се оказва) опит да се намеси. Лудендорф, който остава да отговаря за ситуацията в „Бюргербройкелер“, веднага пуска Кар, Лосов и Зайсер да си тръгнат, доверявайки се на думата им на офицери и порядъчни хора. Това им дава свободата да се отрекат от обещанията, които Хитлер е изтръгнал от тях принудително.

Късно вечерта Кар, Лосов и Зайсер получават възможност да уверят властите в Бавария, че отказват да приемат преврата. Лосов информира за това всички германски радиостанции в 2,55 ч. В ранните часове на деня за самите пучисти става ясно, че триумвиратът и което е далеч по-важно, Райсхверът и баварската полиция се противопоставят на преврата. В 5 ч. Хитлер още се зарича, че е решен да се бие и да умре за каузата – което подсказва, че най-късно в този момент и той е загубил увереност в успеха на преврата. Самите ръководители на пуча по това време не са наясно какво ще правят по-нататък. Те седят и спорят, докато силите на правителството се прегрупират. Нямат резервен план. Хитлер е в същата безпътица като останалите. Той изобщо не контролира ситуацията. Докато мразовитата утрин се развиделява, унилата тълпа започва да се изнизва от „Бюргербройкелер“. Около 8 ч. Хитлер изпраща няколко души от СА да отмъкнат пачки банкноти от 50 милиарда марки направо от печатницата, за да може да продължи да плаща на войските си. Това е, общо взето, единствената практическа мярка, която е предприета, докато опитът за преврат започва бързо да отива към провал.

Едва на сутринта на Хитлер и Лудендорф им хрумва идеята да организират демонстрация с марш през града. Първоначалното предложение явно е дошло от Лудендорф. Целта, както може да се предвиди, е объркана и неясна. „В Мюнхен, Нюрнберг, Байройт щеше да избухне безмерно ликуване, огромен ентусиазъм и да обхване Германския райх – отбелязва по-късно Хитлер. – И когато първата дивизия от германската национална армия напуснеше и последния квадратен метър баварска земя и стъпеше за пръв път на тюрингска земя, щяхме да станем свидетели на тържеството на народа там. Хората щяха да разберат, че бедата на Германия има край, че избавлението може да дойде само чрез въстание.“ Всичко се свежда до смътната надежда, че маршът ще възбуди сред хората ентусиазъм по отношение на преврата и че армията, изправена пред възторга на мобилизираните маси и перспективата да стреля срещу героя от войната Лудендорф, ще промени решението си. Надигащото се приветствие на масите и подкрепата на армията след това ще проправят пътя за триумфален поход към Берлин. Такава е безумната политика на илюзорни жестове, родена от песимизъм, депресия и отчаяние. Скоро реалността встъпва в правата си.

Към обед колона от около 2000 души – мнозина, сред които и Хитлер, въоръжени – потегля от „Бюргербройкелер“. С готови за стрелба

пистолети те застават лице в лице с един малък полицейски кордон на „Лудвигсбрюке“ и го отстраняват от пътя си със заплаха, след което се насочват към „Мариенплац“ в центъра на града и решават да се отправят към Министерството на отбраната. Навалицата от поддръжници по тротоарите ги окуражава с викове и махане на ръце. Някои смятат, че са свидетели на идването на новото правителство. Пучистите обаче няма как да не забележат, че много от афишите, провъзгласяващи националната революция, вече са скъсани или закрити от залепените отгоре им нови нареждания на управляващия триумвират. Участниците в похода знаят, че каузата им е загубена. Един от тях отбелязва, че все едно крачат в погребално шествие.

В края на „Резиденцщрасе“, където улицата наближава „Одеонплац“, участниците в похода се натъкват на втори, по-голям полицейски кордон. „Ето ги, идват. Хайл Хитлер!“ – провиква се един от страничните наблюдатели. Прогърмяват изстрели. Когато огънят спира, четиринайсет пучисти и четирима полицаи лежат мъртви на земята. Сред убитите е един от архитектите на преврата, Ервин фон Шойбнер-Рихтер, който е бил сред водачите на предната линия, заедно с Хитлер, с когото се държат за ръце точно зад знаменосците. Ако куршумът, повалил Шойбнер-Рихтер, беше изстрелян трийсетина сантиметра по-надясно, историята щеше да тръгне в друга посока. В реалността събитията по-нататък се развиват така: Хитлер или веднага се е опитал да се измъкне, или е бил повлечен рязко към земята от Шойбнер-Рихтер. Във всеки случай лявото му рамо е изкълчено. Гьоринг е сред ранените, прострелян в крака. Той и още няколко от водачите на преврата успяват да избягат през австрийската граница. Някои, включително Щрайхер, Фрик, Пьонер, Аман и Рьом, са арестувани веднага. Лудендорф, който остава напълно невредим след престрелката, се предава и е освободен срещу думата му на офицер.

Самият Хитлер получава помощ от д-р Валтер Шулце, началник на медицинския корпус на СА в Мюнхен, който го напъхва в паркираната си наблизо кола и го откарва бързо далече от мястото на действието. В крайна сметка е настанен в дома на Ханфщенгл в Уфинг близо до Щафелзее, южно от Мюнхен, където полицията го открива и арестува на 11 ноември. През времето, което прекарва у Ханфщенгл – самият Пуци е избягал в Австрия, – той съчинява първото от своите „политически завещания“, като оставя партийното ръководство в ръцете на Розенберг,

с Аман като заместник. Хитлер според по-късния разказ на Ханфщенгл, който се основава на свидетелството на неговата съпруга, бил съкрушен, когато пристигнал в Уфинг. Въпреки това историите, които се разправят по-късно, че трябвало да го възпрат да не се самоубие, нямат сериозно основание. Той е потиснат, но спокоен, по бяла нощна риза и с превръзка на ранената лява ръка, когато полицията се появява, за да го придружи до затвора в старата крепост на Ландсберг ам Лех, живописно градче на около 65 км западно от Мюнхен. Трийсет и девет пазачи го посрещат с поздрави в новото му жилище. Граф Арко, който през февруари 1919 г. е убил баварския премиер Курт Айзнер, е изведен от просторната си килия № 7, за да направи място на новия високопоставен затворник.

В Мюнхен и други части на Бавария пучът приключва със същата бързина, с която е започнал. За Хитлер това е краят. Поне такъв би бил логичният развой на нещата.

Иън Кършоу, Хитлер, т. 1. Изд. „Изток-Запад“, София, 2020, стр.140–147

Публикува се със съгласиетона издателите.

Сър Иън Кършоу (род. 1943) е английски историк и автор, чието творчество е фокусирано главно върху социалната история на Германия от 20 век. Той е считан от мнозина за един от водещите световни експерти по въпросите на Адолф Хитлер и нацистка Германия и е особено известен с биографиите си на Хитлер.

Април 2020

Вниманието бавно се насочва към най-важния от всички въпроси около коронавируса
Автор(и): екип на списание „Шпигел“

Бурята вече започна да опустошава няколко страни, но в много други тя все още наближава. Ковчезите се трупат в Бергамо, докато в Ухан броят гробовете. Болниците в Мадрид, Париж и Техеран се борят с претоварването, а вирусът се разпространява светкавично сред населението на Ню Йорк. В Индия правителството поиска от своите 1,3 милиарда души да спазват 21-дневна карантина. Черните облаци на COVID-19 се сгъстяват над Африка и Америка.

Хората казват, че е невъзможно да се предскажат предстоящи събития, но когато се появи екзистенциална заплаха, вниманието ни по неизбежност се насочва към бъдещето. Ще се заразя ли? Ще оцелее ли майка ми? Колко време ще бъде тук вирусът? Колко хора ще умрат? Колко щети ще бъдат причинени? Ще продължа ли да работя, когато всичко свърши? Ще оцелее ли компанията ми през следващите шест седмици? Колко дълго могат да издържат децата да киснат в апартамента? Колко време ще трябва да остана вкъщи?

Това са огромни, плашещи въпроси – и те изглеждат още по-страшни, когато нямат отговори. Но животът все пак трябва да продължава. Някак си.

Когато са изправени пред невидима заплаха, просветените общества се обръщат към учени и изследователи – вирусолози и математици, епидемиолози и статистици, икономисти, психолози, социолози и терапевти. Тези хора също не могат да видят бъдещето, но познават правила, закони и модели, които биха могли поне да хвърлят малко светлина в сегашната тъмнина.

Днес правителствата по света преценяват експертни съвети и обмислят различни модели и сценарии. Изправени пред изгледите за го-

лям брой смъртни случаи и потенциален срив на системите на здравеопазване, почти всички държави затвориха границите си и разпоредиха на цялото население да остане у дома.

Но постепенно на преден план започва да излиза друг въпрос, настояващ за нашето внимание: Колко време можем да продължим така? Колко дълго може да оцелее икономиката? Как можем да разрешим напрежението между общественото и икономическото здраве? От етична гледна точка е невъзможно да се балансира икономическият растеж с физическото благосъстояние. Но трябва ли да бъде съсипана една здрава икономика в търсене на идеалния отговор, предвиден от вирусолози и други медицински специалисти?

И колко дълго демокрациите могат да ограничат свободите на хората до степента, която преживяваме в момента? Германия все още не е напълно затворена, но Италия, Испания и Франция са. За какъв период от време на хората в тези страни може да се забранява да излизат?

Безпрецедентни мерки

Тук в Германия конституционните ни права са ограничени – по начин, който още никога не е прилаган в мирно време. Мерките, наложени от федералните и държавните правителства за ограничаване на контактите между хората, спряха почти напълно обществения живот, първоначално за период от две седмици. Страната продължава да работи, но на много по-ниско ниво, като икономиката, обществото и правителството се управляват откъм кухненските маси в цялата страна.

Новите правила за социален контакт се появиха в резултат на консултации с вирусолози и експерти по пандемията. Само социалното дистанциране, съветваха експертите, може да забави пандемията и да предотврати срива на системата на здравеопазването. Ужасяващите картини от Италия и Испания насочиха вниманието на всички към учените. Но изследователите си противоречат взаимно и стигат до противоречиви заключения, въпреки че гледат към един и същ набор от цифри. Освен това те имат различни гледни точки за това какво означават диаграмите. В крайна сметка науката винаги е била конфронтация с неизвестното.

Ето защо политиците в Германия и на други места се опитват в момента да постигнат един труден баланс. От едната страна са онези, кои-

то подкрепят строги мерки, позовавайки се на цифрите, предоставяни ежедневно от Института Роберт Кох (RKI) в Германия и от университета Джонс Хопкинс в САЩ. Докато увеличението на броя на инфекциите и смъртните случаи не се забави, твърдят те, ще трябва да се спазват строги мерки, включително ограничения за излизане навън, както и затваряне на училища и магазини. Няколко местни ръководители в Германия, включително Маркус Зьодер в Бавария, Винфрид Кречман в Баден-Вюртемберг и Тобиас Ханс в Заарланд, проповядват предимствата на такива строги мерки и се радват на повишаващи се оценки на обществено одобрение,.

Но има и такива, които подкрепят по-сдържан отговор. Те също гледат цифрите и подкрепят строги мерки. Но освен това те вземат предвид и допълнителни фактори, като например: Как хората са засегнати от продължителната изолация? Колко време могат да се поддържат забраните за контакт? Тази група е склонна да изчака няколко дни след прилагането на мерките, за да може да се проучи ефекта им – и едва тогава да се обмисля налагането на още по-строги разпоредби. Германската канцлерка Ангела Меркел е част от тази група, а също и нейният началник-щаб Хелге Браун. Към тях се присъединява Армин Лашет, управител на най-населения ланд в Германия, Северен Рейн-Вестфалия. През последните седмици те често се съгласяваха с хардлайнерите.

Германският министър на вътрешните работи Хорст Зеехофер се определя като хардлайнер и казва, че се застъпва за строги мерки. Той твърди, че възгледите му са определяни преди всичко от научните и медицински данни. Преди две седмици той покани Лотар Вийлер, президент на Института Роберт Кох – водещата германска агенция, отговаряща за борбата срещу болестите – заедно с Кристиан Дростен, вирусолог от берлинската университетска болница Charité, на обяд в министерството. Част от разговора е била свързана с въпроса дали би било разумно да се затворят вътрешноевропейските граници. Един от експертите предположил, че вместо да се използват полицаи за патрулиране на границата, би било по-продуктивно те да доставят хранителни продукти на възрастните и други застрашени хора, за да помогнат при защитата на онези, които са най-застрашени.

Но Зеехофер въпреки това реши да затвори границите. Мнението му е, че като политик той не може да разчита напълно на науката, защото изследователите също имат различни мнения. Той казва, че това е ста-

нало ясно по време на онази част от разговора, в която се е дискутирало дали училищата трябва да бъдат затворени. По време на обяда в МВР Дростен се противопоставил на тази мярка, защото това би означавало, че много лекари и медицински сестри ще бъдат принудени да се грижат за собствените си деца, вместо да ходят на работа, а това би било по-лошо, отколкото да оставяме училищата отворени. Но когато на следващата вечер Дростен взел участие в среща между канцлерката и управителите на ландове, той вече е променил решението си. Новите данни са го убедили, че закриването на училището всъщност е разумно.

Зеехофер очертава три допълнителни критерия, които ръководят решенията му. Първо, правният кодекс. В законите, свързани с анти-епидемичните мерки, кодексът подчертава необходимостта от превенция, идентификация и забавяне на разпространението. А това, казва Зеехофер, е от първостепенно значение за него. Вторият критерий е политическият опит, събран от хората, които са прекарали много години на публични длъжности. Зеехофер е прекарал вече много кризи – замърсени кръвни банки, птичи грип, свински грип, както и широко разпространената продажба на развалено месо. Всяка криза е различна, казва той, но все пак има някои общи изводи, които могат да се приложат: строгите мерки, според него, са най-добри, поради което той е разпоредил на здравния отдел на министерството си още на 10 февруари да следи внимателно разпространението на коронавируса.

Трето, като основа за вземане на решения, Зеехофер определя личния си житейски опит. „Знам колко невероятно безсилен можете да се почувствате след вирусна инфекция“, казва той. През 2002 г. той почти умря в резултат на грипни усложнения и в продължение на почти година след това страдаше от сърдечно възпаление. „[При тези предпоставки] надявам се ще разберете, че спасяването на човешки животи е най-големият ми приоритет“, казва той.

Потискане или сдържане

И все пак цифрите и научните сценарии си остават най-важният ориентир за политиците. За Зеехофер меродавно е проучването на Лондонския имперски колеж относно стратегиите за интервенция за борба с коронавируса. Той идентифицира два възможни пътя за справяне с пандемиите. При „потискането“ акцентът се поставя върху опитите

да се предотврати по-нататъшното разпространение на вируса – по същество усилието да го оставим да „гладува“ до смърт. Другата възможна стратегия – „смекчаването“ – се фокусира върху забавяне на разпространението, така че системите за здравеопазване да разполагат с достатъчно време за подготовка. „Аз съм решаващ привърженик на потискането, дори ако този път е значително по-скъп“, казва Зеехофер. „Но той спасява най-много животи.“

Наскоро той е поръчал поверително проучване на вътрешното министерство, озаглавено „Как можем да поставим COVID-19 под контрол“. Чрез него се прави опит да се определи в кой момент здравната криза може да се превърне в системна криза за държавата. Няколко учени са помогнали за разработването на редица различни сценарии.

Най-лошият сценарий е следният: държавата прави само малко, което бързо води до ситуация, при която 70 процента от населението е заразено и повече от 80 процента от критично важните пациенти трябва да бъдат отхвърлени от претоварените болници. Над един милион души умират в Германия. Друг сценарий предвижда стриктното предотвратяване на нови инфекции, като се използват обширни тестове и строга изолация на заразените.

Според този втори сценарий броят на тестовете трябва да бъде увеличен през следващите седмици, а за постигането на тази цел трябва да бъдат създадени мобилни тестови сайтове. „За да се гарантира, че тестването става по-бързо и по-ефективно“, се казва в проучването, „използването на големи масиви от данни и проследяване на местоположението [на заразените] е неизбежно в дългосрочен план.“

Ако се следва този модел, предвиждането е, че в Германия биха се заразили около един милион души и ще умрат около 12 000 – оптимистичен сценарий, имайки предвид настоящата ситуация. Това ще изисква спазването на строги мерки в продължение на два месеца. Но тъй като в такъв случай само малка част от населението би била имунизиран срещу вируса, „трябва да се поддържа изключителна бдителност“, посочва проучването. Зеехофер вижда изследването като потвърждение на подхода си. Той е против „балансираните мерки“.

Все пак германското правителство непрекъснато оценява колко дълго ще продължи кризата. Ще бъде ли достатъчно да се оставят по-строгите мерки до Великден, а след това да започне постепенно облекчаване? „В един момент ще дойде време да се премине към защитна изолация“,

казва началник-щабът на канцлерството Хелге Браун, който освен това координира действията на правителството във връзка с кризата. Когато това се случи, смята той, по-младата и здрава част от населението ще може да възобнови нещо, приближаващо се към нормалност. Само възрастните хора и тези с предишни усложнения ще трябва да продължат да живеят със значителни ограничения. Браун описва голяма промяна в стратегията. „Балансирането“, което Зеехофер отхвърля, ще стане реалност.

Притеснения относно поверителността на данните

Много политици в Берлин биха искали да бъдат разглеждани като хора, които са разпознали опасността още в началото. Но всъщност коронавирусът се разглеждаше твърде дълго време като далечна криза, с която Китай някак ще се справи. От януари и февруари изминаха много седмици, които бяха пропилени на много места, тъй като беше предприет подход на изчакване. В Германия тази фаза продължи чак до март, когато правителството въведе граничен контрол (на 16 март). Федералната полицейска служба беше предложила такава мярка още на 22 февруари, три седмици преди окончателното ѝ прилагане.

От тогава насам броят на въздушните пасажери е спаднал с 80 до 90 процента. Полетите навън са намалели със сходни пропорции. „Прекъснахме пътуванията“, казва един федерален служител. Това се отнася и за незаконните влизания, като полицията в понеделник е отброила само 10 такива. Предстоят и по-строги мерки: Скоро всички немски гранични пунктове ще бъдат наблюдавани. Същото важи и за полетите от един все по-дълъг списък от държави.

Единствено ясното в момента е, че разпространението на вируса трябва да се забави до степен германските болници да могат да се справят с броя на хората с тежки симптоми. Вийлер препоръча да се удвои броят на леглата за интензивно лечение в страната от сегашното ниво от 28 000 до поне 56 000 – мярка, която беше включена в плана за спешни ситуации, изработен между федералното правителство и 16-те ланда.

Ще бъде трудно да се определи дали ограниченията на свободата на движение имат ефект. По-лесно ще бъде да се провери дали те се спазват. За да направи това, RKI използва анонимните данни на 46 милиона клиенти на Deutsche Telekom.

Министърът на здравеопазването Шпан би искал да последва примера на Южна Корея и да отиде още по-далеч. В ревизирания Закон за защита от инфекции, който беше приет в германския парламент, той искаше да се включи пасаж, позволяващ събирането на данни за движенията на хора с доказани коронавирусни инфекции – без анонимност. Това би улеснило здравните служители да идентифицират възможните хора за контакт и да издават по-прецизни предупреждения за риска от инфекция. Но пасажът беше отхвърлен поради опасения относно защитата на данните. Шпан съжалява за решението, тъй като според него подобни данни биха улеснили организирането на отмяна на карантинните мерки, както показа примерът с Южна Корея.

Етични съображения

Всъщност Шпан преглежда ситуациите по целия свят в опит да определи най-добрите практики. Поуката от Италия според него, е, че политиците трябва да ускорят усилията си, за да осигурят капацитет за лечение и достатъчно дихателни апарати. Опитът на Китай показва, че разпространението на вируса може да бъде спряно чрез изолиране на големите градски райони, но също и че тази форма на домашен арест идва на висока цена, включително страхови неврози, изолация, депресия и домашно насилие.

Политиците постоянно претеглят тези проблеми един срещу друг. Има абстрактни данни, но има и реалности от ежедневието, които не могат да бъдат прецизно представени чрез статистиката. Как да се балансира степента на заразяване срещу конституционните права? Броят на случаите срещу политическите ценности? Новата заплаха срещу изпитаните демократични традиции?

Шпан постоянно обмисля подобни въпроси. Миналата седмица той дори се е обадил на Питър Даброк, ръководител на германския съвет по етика, за да го попита за мнението му относно настоящите възможности. Отговорът на Даброк, озаглавен „Солидарност и отговорност по време на корона-кризата“, е пристигнал на бюрото на Шпан няколко дни по-късно. В него експерти от Съвета по етика говорят за „основен етичен конфликт“, в който необходимостта да се защити здравната система от колапс се противопоставя срещу необходимостта от ограничаване на последствията от реакцията върху обществото като цяло. Те представ-

ляват, според специфичната терминология, „конкуриращи се морални ценности“.

Съветът е обрисувал в строги тонове последствията от продължително неограничено блокиране. В документа се твърди, че дълбокото замразяване на обществения живот може да доведе до „системни рискове“ за почти всички части на обществото, от науката и образованието до културата и спорта. В частност, страничните ефекти на мерките биха могли да застрашат здравето и дори живота на хората от определени рискови групи.

Тези групи включват предимно хора, чието лечение трябва да бъде прекъснато поради увеличения фокус върху пациентите с Ковид-19. Това са хора, които разчитат до голяма степен на услугите за социални грижи или на съоръжения за инвалиди, а също и такива, които живеят в специални домове. Това се отнася и за хората, застрашени от социална изолация, както и жени и деца, изложени на риск от домашно насилие. Съветът по етика също е обезпокоен от „широката загуба на просперитет“ и „срив на системата на пазарна икономика“.

Съветът препоръчва на политиците непрекъснато да следят дали мерките са необходими и дали са подходящи – и кога могат да бъдат приключени. „Задължително е да се обясни на обществеността как и при какви условия ще протече пренагласата към нормално състояние“.

В самостоятелно изявление Съветът по етика предупреди да не се оставя решението за бъдещи стъпки изцяло на вирусолози и епидемиолози. „Въпросите, които трябва да бъдат изяснени сега, засягат цялото общество. Те не могат да бъдат оставени в ръцете на отделни хора или институции“, се казва в съобщението. „В частност, болезнените решения“ трябва да се вземат от избраните обществени представители. „Коронавирусната криза е часът на демократично легитимирано вземане на решения“.

В момента нещата се вършат стъпка по стъпка, на всички нива на вземане на решения. Световната здравна организация (СЗО) се опитва да наблюдава глобалната ситуация, докато германското правителство и неговите институции търсят национални отговори. Местните служители също правят всичко възможно в борбата срещу пандемията. Във федералната система на Германия те носят значителна отговорност.

Великден като евентуална повратна точка

В момента Великден се очертава като евентуална повратна точка. Всички училища и детски центрове в страната ще останат затворени поне дотогава. Мануела Швезиг, управителка на ланда Мекленбург-Померания, също гледа с надежда към Великден. Тя казва, че „всички се надяваме, че ще можем да разхлабим мерките стъпка по стъпка, но не мога да обещавам толкова много. В момента никой не може.“ Възможно ли е да се политизира надеждата? Да, казва Швезиг, защото „можеш да се бориш и да упорстваш само ако имаш надежда“.

Бавария от своя страна се възползва изцяло от пълномощията, които ѝ предоставя федералната система на Германия и се опира на експертните познания на собствената си администрация. Ландът бе засегнат от пандемията рано. Управителят Маркус Зьодер и неговият кабинет трябваше да решават как да се действа със случаите на зараза още през януари. Оттогава той се представя като човек на действието и често подчертава, че математиката е била основен фокус на образованието му. Всеки път, когато се обмислят нови мерки – закриване на училища, обявяване на извънредни ситуации, ограничения на свободното движение, Бавария винаги е първият германски ланд, който ги приема. Оправдавайки стъпките си, Зьодер последователно посочва препоръките, издадени от Института Роберт Кох, който в тези дни се превърна в нещо като „правителство в сянка“ на Германия.

Но управителите на ландове не действат сами. Държавните и федералните лидери постоянно участват в конферентни разговори за ситуацията. Управителят на Тюрингия Бодо Рамелов, който тези дни работи от вилата си, заяви, че миналата неделя е участвал в осем конферентни разговора, двама с членове на държавния си кабинет и един с канцлерството в Берлин. Той следва и съветите на болничния хигиенист Клаус-Дитер Застроу. Но, казва Рамелов, не всяка препоръка на експерти е осъществима. Застров например е препоръчал на всички хора да носят маски. Това обаче е нещо невъзможно, казва управителят на Тюрингия. „Няма достатъчно маски дори за болничния персонал.“

Прегледът на ежедневния доклад за ситуацията от кризисния екип на Тюрингия илюстрира дилемите. В един от дните докладът отбелязва, че първа помощ и спешната медицинска помощ се намират само на

дни от колапса. Липсва защитна екипировка, добавя се там. В една от общините ситуацията е особено тежка.

Но Рамелов имаше малко късмет в тази злощастна ситуация. В средата на миналата седмица на летището в Ерфурт пристигнаха 100 тона маски от Русия. Имало е известни затруднения с митниците, защото по маските е липсвала маркировката „CE“, която ЕС изисква за определени продукти. И така, Рамелов лично се отбил в офиса на митницата и товарът най-накрая бил освободен. Целият свят изглежда импровизира в наши дни.

„Ние сме в началото“

Това е вярно и в Баден-Вюртемберг, където Стефан Брокман, ръководителят на здравната служба на ланда, в момента е нещо като главен епидемиолог в Щутгарт. Брокман казва, че в Баден-Вюртемберг към средата на март е имало над 8000 заразени и 76 смъртни случая. „Все още сме в самото начало на вълната“, казва той.

Най-рано през този уикенд ще видим дали мерките на федералното правителство са били успешни, казва той. „Ако сме успели да сплескаме кривата на инфекцията чрез изолация, това би било частичен успех.“ Той казва, че държавните служители ще трябва да продължат да коригират мерките си въз основа на данните. И добавя, че трябва да има контролирано покачване, а след това и спад на инфекциите, за да се имунизира населението и да се сплеска кривата. Самият той нямал впечатление, че политиците са схванали това. Според него е налице грешна представа, че е възможно просто да се „проседи“ вируса като някаква преминаваща буря.

Светът се насочва към неизследвана територия, а видимостта е лоша. Мнозина вече се отказаха от надеждата, че след вируса Германия ще изглежда по същия начин, както и преди. Пандемиите са безпощадни в излагането на слабости, които често са дремели и са оставали незабелязани в нормалното ежедневие. Коронавирусът отприщи една перфектна буря, защото реакцията срещу епидемията също създава криза.

Светът изпадна в принудителен покой и образите, които този покой рисува, са ужас за света на бизнеса – както за големите, така и за малките компании. Буквално за броени дни авиокомпаниите и веригите от хотели и ресторанти започнаха да се борят за самото си оцеляване. Све-

товната туристическа организация предупреди тази седмица, че само в тази индустрия могат да бъдат застрашени 75 милиона работни места. Автомобилните фабрики са в бездействие, в текстилната индустрия са се разпаднали веригите за доставки, засегнати са също таксиметровите шофьори, както и сервитьорите, фризьорите и собствениците на малки магазинчета. Скоро цели икономики ще имат далеч по-високи дълг, отколкото когато и да било. Кой ще успява да реагира на всичко, което се случва в тази буря? И как?

Дори и в най-добрите времена Филип Щайнберг има едно от най-трудните работни места в германското министерство на икономиката. Той има задачата да прогнозира бъдещето. Главният икономист на министерството е отговорен за прогнозирането на растежа на брутния вътрешен продукт на Германия. Той получава помощ от някои от най-способните икономисти в страната, които му предоставят данни и анализи, събрани в Германския съвет на икономическите експерти.

Преди взрива на коронавируса, той е подготвял следващата си прогноза за април – и цифрите всъщност изглеждали истински добре. Щайнберг очаквал лек подем на икономиката. Но сега експертите вече не говорят под формата на цифри. В момента икономическото ни бъдеще се описва под формата на три букви – V, U и L – всяка от които представлява различен сценарий.

Буквите се отнасят до формата на кривите в координатна система, представяща математическата картина на икономическото развитие. Евентуалното „L“ означава катастрофа: рязко падане и дълга, разтеглена депресия. „U“ също означава лоши перспективи. Обратът в долния край на буквата може да се преведе като дълго, болезнено преобръщане на тенденцията, преди икономиката да започне да се повдига отново.

Възможно е да се случи и най-добрият сценарий – „V“. Това означава рязък спад, последван от незабавен подем. Членовете на Съвета на икономическите експерти са информирали Щайнберг, че смятат това за най-вероятния сценарий. Но увереността в тази теория не е универсална. Всъщност изглежда, че в момента важи правилото от стария виц: Задайте въпрос на трима икономисти и ще получите четири отговора.

Икономиката може да се свие с 5 до 20 процента

В момента оценките се колебаят още по-лудешки от обичайното. Съветът на икономическите експерти, който официално съветва правителството, прогнозира 5-процентен отрицателен растеж на БВП. Междувременно Килският институт за световна икономика (IfW) оценява отрицателния ръст на 9 процента. Институтът Ifo в Мюнхен предупреждава, че БВП може да се срине с цели 20 процента. Това би било равносилно на икономически срив, съпоставим с кризите, които Източна и Централна Европа преживяха след разпадането на Съветския съюз.

Ifo изчислява, че спирането на промишлеността, търговията и услугите ще струва от 40 до 50 милиарда евро за всяка седмица, през която продължава. Ще се повишат ли тези разходи допълнително, ако кризата продължи? Или в един момент те ще пробият експоненциално през тавана, също като броя на коронавирусните инфекции? И възможно ли е икономиката да достигне преломна точка, при която да стане толкова парализирана, че вече да не бъде възможно да се задвижи отново? Какво означава фактът, че главните купувачи от 5000 европейски компании обявяват (както го направиха при последното месечно проучване), че ги очаква най-големият икономически крах в историята на индекса?

Щайнберг и персоналът му се представят и с други теории, включително една, която може да се определи като „свикване“. Това означава компаниите да се научат да живеят със затварянето. Автомобилните компании биха могли да организират производство по начини, които да държат работниците на достатъчно разстояние едни от други. Веригите за доставки също могат да бъдат организирани, въпреки всички препятствия. Но кой ли вярва във всичко това?

Всичко отвъд април би било изключително сериозно

В икономическото министерство в момента слушат само с едно ухо към какофонията на експертите. Програмите за спешна помощ и заеми си остават необходими, дори и когато не е никак ясно дали икономиката ще се свие с 5 или 15 процента. Но наистина ли това означава, че правителството взема решения на тъмно? „Не на тъмно“, казва министърът на икономиката Алтмайер. „Канцлерката би казала: Трябва да вземем *отворено* решение.“

Длъжностни лица в министерството предполагат, че икономиката ще оцелее до известна степен, ако мерките бъдат облекчени отново в края на април. Всичко, което надхвърля април, би било изключително тежко. Най-важното е, че спадът би бил неизчислим, тъй като моделите на икономистите не са проектирани за толкова продължителни сценарии. „Би трябвало да знаем докъде се е разпространил вирусът сред населението“, казва Алтмайер. „Освен това би трябвало да имаме конкретна регионална информация, за да може след това целенасочено да премахне първоначалните ограничения.“

Служителите от финансовото министерство вече са оценили всичко, което са успели да открият относно икономиката на затваряне, т.е. неочаквано катастрофално събитие, което води дотам, че части от икономиката временно трябва да бъдат спрени. Ако кризата продължи по-дълго от няколко седмици, резултатите са много отрезвяващи. Ако по-големите части от икономиката бъдат спрени за два или три месеца, много компании вече няма да могат да се справят със загубите. В този момент правителството ще трябва да изплати част от оперативните разходи, за да спаси възможно най-много предприятия от фалит. В противен случай не би било възможно икономиката да се стартира отново, когато пандемията приключи.

Министърът на финансите Олаф Шолц и неговият персонал са изчислили, че ако спирането доведе до 20-процентен спад на германската икономическа продукция за три месеца, БВП ще спадне с около 5 процента за годината. Ако правителството компенсира две трети от тази сума, ще се получи цена от 125 милиарда евро. За да се отдаде дължимото на предпазливостта, в специалния бюджет, който Шолц представи, се изхожда от предпоставката, че БВП ще се свие с 6 процента. Това ще увеличи разходите за спасителна помощ до 156 милиарда евро.

Всичко това може да звучи като огромна сума пари, но всъщност тя е управляема за голяма икономика като тази на Германия. По време на финансовата криза през 2009 г. германското правителство изразходва повече от 200 милиарда евро, за да смекчи удара от глобалната рецесия. Националният дълг по това време се увеличи драстично от 65 до 82 процента от БВП. Това беше огромно бреме, но в крайна сметка то се оказа поносимо. Седем години по-късно германското правителство вече беше изплатило дълга.

Дали и този път ще може да се успее, зависи от редица въпроси, на които в момента никой няма надеждни отговори. Дали щетите, причинени от коронавируса, са по-големи от предполагаемите, защото пандемията е прекъснала повече доставки и транспорт, отколкото се смяташе досега? Ще трябва ли да се повтори, може би дори няколко пъти, икономическото стопиране, чието предназначение е да предотврати пренасищането на болниците? И какво се случва, ако преустановяването на производството доведе до финансова и банкова криза, която избутва в икономическа бездна страни от еврозоната като Италия и Испания? Ще трябва ли тогава Германия да носи цялата отговорност за паричния съюз?

Човекът, който трябва да има отговори на въпроси като тези, живее в берлинския квартал Пренцлауер Берг. Ранна вечер е и за първи път Волфганг Шмид не е останал в кабинета си до полунощ. Вместо това той прекарва няколко часа със семейството си. Модният, добре разположен квартал, който обикновено кипи от живот, е също толкова мъртъв, колкото и останалата част от страната. Бизнесите са затворени, а улиците – празни.

„Кризата ще промени страната“

Шмид е държавен секретар във финансовото министерство и от години е най-близкият довереник на Олаф Шолц. Той се надява, че страната скоро ще може да започне отново да се движи, но не е сигурен. Има само едно, в което е сигурен: „Тази криза ще промени страната“. Като дясна ръка на Шолц, през последните години, Шмид е преживял множество различни кризи, както и стъпките, предприети за решаването им. Той е бил там по време на финансовата криза през 2009 г., когато Шолц (по онова време също финансов министър) внезапно е трябвало да поеме отговорност за стотици хиляди работници, чрез държавна субсидия, която поема разходите за труда на работниците, така че работодателите им не ги уволняват. А също и по време на бежанската криза през 2015 г., когато Шолц, тогава кмет на независимия град Хамбург, е представял интересите на ландовете, управлявани от лидери от неговата Социалдемократическа партия.

Сега Шмид е един от висшите служители в министерството на Шолц, а също и един от най-важните правителствени кризисни мениджъри.

Той ръководи работата по разпределянето на милиардите евро държавна помощ, която шефът му обяви по-рано тази седмица. Освен това той поддържа тесен контакт с шефа на канцлерския персонал Хелге Браун, който координира кризисната програма на канцлерката Ангела Меркел заедно с останалите държавни лидери.

Шмид вече е преживявал немалко стресови фази в управлението, но коронавирусът представлява едно изцяло ново измерение на думата „криза“. Той казва, че има „безброй пожари“, които трябва да бъдат потушени, защото „са засегнати много индустрии едновременно“. На всичкото отгоре, според него Берлин „винаги трябва да мисли за Европа“ като цяло. Шмид отхвърля обвиненията, че правителството е подценило вируса. Той казва, че истинският проблем е друг. „Пандемията се развива експоненциално, но всички мислим в линейни измерения.“

Германското правителство е започнало подготовката на първия си спасителен пакет за бизнеса в началото на март. За да компенсират възможните загуби, свързани с коронавируса, на засегнатите компании е бил осигурен по-лесен достъп до програмата на правителството за осигуряване на краткосрочна заетост, а освен това те могат да кандидатстват за широкомащабна помощ по вземане на заеми. Ставало е дума за много голям пакет, но само няколко дни по-късно е станало ясно, че набързо съставените мерки за помощ са в най-добрия случай „начало“.

Тогава Шмид е поканил в министерството група изтъкнати икономисти, за да обсъдят бързо ескалиращата криза, сред тях Клеменс Фюст, Габриел Фелбермайер и Марсел Фратчер. Групата бързо е стигнала до заключението, че мерките, предприети от правителството, са стъпка в правилната посока, но те не отиват достатъчно далеч. Планираната подкрепа за ликвидност също може „да се окаже недостатъчна“, заявява се в документ, публикуван от професорите. Те пишат, че мерките ще трябва да бъдат допълнени чрез намаляване на данъците и в краен случай – чрез спасителен фонд за компаниите. Малко след това канцлерката Меркел и 16-те управители на ландовете в Германия са взели решението да поставят страната в положение на карантина. На този етап, на експертите в министерството на Шмид е станало ясно, че правителството ще трябва отново да увеличи размерите на спасителния си пакет и че той трябва да бъде много по-голям. Сега ве е взето решението, че малките фирми и хората на свободни професии ще трябва да получават директни субсидии, а не само заеми.

Правителството създава и фонд, който ще му позволи да изкупува акции в компании, засегнати от коронавируса, така че те да не фалират. Освен това е разчистен пътя на хората с частична заетост и на свободна практика да получат обезщетения за социална помощ, без основен преглед на активите им. По същество с едно единично постановление, германското правителство въведе [тъй много дискутирания през последните години] безусловен основен доход, поне за момента.

Пакет за спасяване в размер на 1,8 билиона евро

Действията на правителството са ръководени и от едно допълнително разбиране: За да бъде в състояние да успокои хората и финансовите пазари, програмата трябва да има необходимото въздействие. „По време на кризата с еврото ние преживяхме какво се получава, когато правителството непрекъснато работи в модус на догонване“, казва Шмид. Сега федералното правителство е договорило пакет, състоящ се от заеми и гаранции на обща стойност до 1,8 билиона евро.

В историята на Германия никога не е имало подобна програма. По същество държавата е прехвърлила цялата икономика в интензивното отделение. В хиляди фирми част от заплатите вече ще се изплаща от правителството. Индустрии като туризма и авиацията ще се държат в плаващо състояние с помощта на публични заеми. А във фирмите, които са най-силно засегнати, сега правителството има възможност да изкупува дялове, за да ги предпази от фалит. Въпросът е дали тези мерки стигат достатъчно далеч и за колко време ще може да издържи икономиката – а също и правителството. Седмици? Месеци?

Програмата за подпомагане на Шолц ще определи как страната ще гледа назад към времената на кризата. Дала ли е държавата добър, справедлив и щедър отговор? Добре инвестирани ли са били тези 1,8 билиона или са били изхвърлени през прозореца? Успели ли са малките фирми наистина да се възползват от спасителната помощ? Макроикономистите представят кризата и противодействието срещу нея под формата на диаграми и модели. Става дума за билиони евро – невъобразимо голяма сума пари. Но дали всички изчисления и модели ще успеят да предотвратят това, което инак със сигурност би се превърнало в много осезаема екзистенциална криза за милиони хора?

Юлиан Мюлер е един от хората, които някой ден ще могат да кажат дали програмата е проработила или не. Мюлер, изпълнителен директор на [малката фирма] eBuch Cooperative, казва, че неговата компания няма да може да преживее стопирането, ако то би продължило повече от „четири до шест седмици“. Той звучи така, сякаш и сам не може да повярва в това. Но паричните му резерви се изчерпват с всеки изминал ден. От миналата седмица насам, казва той, недостигът му е достигнал цифри в размерите на няколко милиона.

Базираната в Хайделберг компания на Мюлер има 25 служители. Той снабдява 800 независими продавачи на книги в цяла Германия. Има и двама партньори, които освен това държат по няколко книжарници. Самият Мюлер е книжен червей. Откакто е стартирал компанията преди 20 години, тя е нараствала много плавно и спокойно. „Преди три седмици дори не можах да си представя, че някога ще трябва да се борим, за да поддържаме компанията над водата“, казва Мюлер. Напротив: за 20-тата си годишнина eBuch е планирал парти с 800 гости, което е трябвало да се проведе по време на годишната среща през май.

За първи път компанията е била ударена тежко в началото на март, с отмяната на Лайпцигския книжен панаир – много голямо събитие за издателите и продавачи на книги в Германия. Вече е бил резервиран щанд, били са отпечатани брошури и сключен договор за изграждане на щанда по време на събитието. Отмяната на панаира беше разбира се болезнен удар за цялата книжна индустрия, но в този момент нещата все още не са изглеждали като пълна катастрофа. Но след това, когато правителството реши да затвори повечето магазини, ситуацията се влошила драстично. Малко по-късно всичко това беше последвано от молбата на канцлерката всички да стоят вкъщи колкото е възможно повече.

От тази черна сряда насам, стотиците книжарници, които кооперативът снабдява, са изгубили 95% от приходите си. В централния склад на eBuch в Бад Херсфелд вече са се натрупали 1,5 милиона книги, включително и нови пролетни издания. Започва верижна реакция: Книжарниците, чиито приходи са се понижили, молят eBuch за отлагане на плащанията. Мюлер казва, че компанията му се опитва да помогне където може, но и самият той има да плаща сметки на издателите, за книги и стоки, продавани в навечерието на Коледа.

Той се опитва да договори собствени отсрочки за плащане. А междувременно кризата за продавачите на книги се е превърнала и в такава

на авторите. Мнозина печелят прилична част от прехраната си от четения, които правят в книжарници, театри и други заведения. А всичко това е изчезнало за броени дни.

Компанията на Мюлер е провела първата кризисна среща с основния си екип преди две седмици. „Ситуацията беше сюрреалистична“, казва той. Буквално за една нощ напълно здравата компания внезапно трябваше да урежда молби за краткосрочна работна помощ за служителите си, плюс правителствени облекчения за самата фирма. Изведнъж всички се оказаха под властта на непредвидими екзистенциални притеснения, над които никой няма контрол. Това беше „масов шок“ за всички, казва Мюлер.

Засега Мюлер и съоснователите му са взели ипотеки върху частни недвижими имоти и са се втурнали да направят годишния си финансов отчет, за да могат да кандидатстват за спешните заеми, предоставени от държавната инвестиционна банка KfW. Те кандидатстват и за финансова помощ по спешната програма на правителството.

„Напълно лудешка година“

Но след това, когато говорил с банката и разгледал молбите за кредит, Мюлер узнал какви са условията по заемите на KfW: 2 процента лихва за 5-годишен срок. „Това е виц“, казва той. „Дори и в добри финансови години, това щеше да подкопае дълбоко сърцевината на нашия бизнес.“ А това е още по-вярно за една „напълно лудешка година“ като сегашната, от която „се очаква да бъде фиаско, огромна загуба“. Той добавя: „Колкото по-дълго трае задължителното затваряне, толкова по-ребром всички собственици на бизнеси ще трябва да си зададат въпроса колко висока цена са готови да плащат, за да оцелеят – и в какъв момент просто ще се предадат.“

Наемът трябва да се плаща на първи април. Той казва, че в началото на месеца е регистрирал повечето си хора за краткосрочна работа, включително и служители, които са били с него от самото начало. Мюлер казва, че чувства „загрижеността и страха им“, но също и желанието им да направят всичко възможно, за да помогнат за спасяването на компанията, въпреки че ще изгубят една трета от заплатите си. Той казва, че все още е „пълен с енергия“. Единствената му надежда е, че това „състояние на напрежение без възможност да се разбере каквото и да е“

ще приключи скоро, за да може компанията му да започне работата по възстановяването.

А дотогава той, както и целият останал свят, ще обикаля из неизследвана територия.

Коментари (6)

- **12-04-2020|Златко**

Понеже в момента очевидно всичко живо в България е концентрирало вниманието си върху заплахата от епидемията (която вече заглъхва в Средна Европа – и НИКОГА не е била реална в България, нито дори за кратко време през последните два месеца)... Та, нека се опитаме да откъснем за миг поглед от „страховитото настояще“ и се вгледаме в непосредственото бъдеще. Какво ли ще ни донесе то?

Без претенции за каквито и да било специални познания, тук само няколко бабешки приказки:

Какво например ще се случи със заплатите, които няма да могат да бъдат изплащани, заемите, които няма да могат да бъдат погасявани, служителите, които ще трябва да бъдат уволнени? До този момент броят им в Германия е 4 милиона, в Щатите – 10. Колко са в България не знам

После, за разлика от 89-та, когато отношения на собственост нямаше и всичко изглеждаше някак абстрактно, в случая губи всеки от нас – в реални активи, реални пари, за които се е блъскал/а кански много години. Длъжниците не могат да плащат, заемодателите не могат да опростят. Започва значи тотално надцакване по всички хоризонтали и вертикали кой да изруча най-голямото жабѐ. Никой не е луд да работи залудо, но това е единственият начин да се съживи икономиката...

Най-вероятен резултат – повече или по-малко пълен ступор, в течение на една, две или повече години, в които доходите – доколкото ще ги има – ще са се съкратили с 30,50 и повече процента. Бизнесите ще работят на прибежки, хората без работа ще мажат маргарин по сух хлебец, а всички заедно ще се убеждават взаимно, „е, поне проявихме героизъм и солидарност пред лицето на чумата“.

Черни станции като моята ще продължават да каканижат нещо, което не интересува никого, чалгата най-вероятно ще качи оборота, а заведенията ще си бъдат все така пълни, неизвестно по какви анти-икономически закони.

Как ви звучи всичко това? Не е ли крайно време вместо маски да започваме да си носим новите дрехи, а?

- **12-04-2020|Лина**

Здравейте, Златко! Само искам да кажа, че в последно време всеки ден преглеждам вашата „черна станция“, намирам сайта Ви за умерен и много полезен, ще се радвам и занапред да го има. Напоследък ситуацията в света много ми прилича на „451° по Фаренхайт „, от години нямам телевизия, каквото ме интересува, търся информация, сверявам различни източници и се опитвам да различавам истината от лъжата. Имам доверие на публикациите тук и Ви благодаря!

- **12-04-2020|Златко**

Радвам се, Лина! Благодаря ви!

- **12-04-2020|Нели**

Много ми допадна оптимистичния завършек на поста Ви г-н Ангелов. „Не е ли крайно време вместо маски да започваме да си носим новите дрехи, а?

- **12-04-2020|Златко**

Благодаря. Името е „Енев“.

- **26-04-2020|Иван Иванов**

Капитализмът не може да се справи с епидемията – факт. Навсякъде се говори за допълнителни кредити в обстановка, в която наличните не могат да бъдат изплатени! Това е абсолютно умопомрачително. Човечеството си е загубило ума! Капитализма е патология възникнала от невъзможността западняка да се справи с разделението на труда. За съжаление и ние не успяхме да се справим с разделението на труда и се подадохме на същата болест, от която страда запада. Сега идва време отново да се плаща сметката. Казвам „отново“, защото поне веднъж вече е плащана 1940-1945.

„Движим се по острието на бръснача“: надпреварата за разработване на ваксина срещу коронавируса Автор(и): Самант Субраманиан

Сред десетките места, където може да се появи ваксината срещу коронавируса, едно от по-интересните е DIOSynVax, малка компания, стартирана от канадския патолог Джонатан Хийни. В по-нормални времена бих посетил Хийни в кабинета му, в представителната сграда от червени тухли в Кеймбридж [Масачузетс]. Бих се запознал с хората от екипа му, а също и с неговия цитометър[1] Aria III, който изглежда като машина за приготвяне на силно еспресо от космическата епоха, но всъщност използва четирите си лазера, за да отделя и изброява клетки, маркирани с флуоресцентни багрила, докато преминават през машината със скорост 10 000 клетки в секунда. Бих се опитал да намеря пътя си из лабораторията, (която е със строго ограничен достъп от ниво 3, най-високото ниво на сигурност на биологична безопасност), където биолозите на Хийни изследват патогени от рода на вируса от Западен Нил или туберкулозния бацил. Те са толкова смъртоносни, че лабораторията е почти херметична. Фугите по стените, пода и тавана са запечатани и пре-запечатани; стоманените панели в стените, съгласно правителствените указания, трябва да бъдат „от типа, използван в ядрената промишленост“. (За да се предотврати изтичането на микробите навън трябва непрекъснато да се подава въздушен поток, ако вратата е отворена.) Дори бих видял самите кандидати за ваксина срещу коронавируса: проби с бистра течност, държани в стъклени флакони.

Но Хийни не можеше да поеме риска. Напълно разбираемо: той не иска никой да донесе Covid-19 в лабораторията му и да зарази персонала. „Достатъчно сложно е и така: не знаете покрай кого минават в авто-

1 Инструмент, подобен на микроскоп, с който се измерва броя на кръвните клетки в дадена кръвна проба. Бел. пр.

буса или влака когато се прибират при семействата си,“, каза той, когато за първи път разговарях с него миналата седмица. По онова време Хийни обмисляше дали да се самоизолира. Един колеж в Кеймбридж му бе предложил стая, за да може да се придвижва между лабораторията и леглото си, като се среща с възможно най-малко хора. „Нямам време да се разболявам“, казва Хийни. Той ръководи компанията си от катедрата по ветеринарна медицина в университета в Кеймбридж, където е професор. Отдалечен е само на 12 минути път с колело от мястото, където живея, но провеждаме разговора си чрез видеовръзка.

От 2016 насам Хийни изпитва набор от методи – платформа, на езика на ваксините – които могат да се използват за производството на ваксини, които могат да обезвреждат цели семейства от вируси. Миналата година е спечелил безвъзмездна помощ от Фондацията Гейтс в размер на 2 милиона долара, за да финансира изследвания на универсална ваксина срещу грипа – такава, която би могла да надвие всеки вид грипен вирус. „Това е майката на всички предизвикателства, светият граал“, казва Хийни. През януари е започнал да следи една нова болест, която току-що се е появила в Източен Китай. Две седмици по-късно, когато китайски учени публикуваха генетичната последователност на коронавируса, екипът му решил: „Нека да направим онова, което правим с грипа.“

За да бъде победен Covid-19 ще са нужни далеч повече неща от само ваксини; евентуалната победа ще включва карантини, социално дистанциране, антивирусни и други лекарства, както и грижа за болните. Но идеята за ваксина – „сребърният куршум“ – се е превърнала в почти неразумно изкушение. Коронавирусът идва при нас в момент, в който генетичната технология е изключително зряла. Напредъкът през последните пет години е дал възможност проектите за ваксини да бъдат разработвани веднага щом вирусът се секвентира [когато е известен точният му генетичен код]. За изграждане на нашия имунитет тези авангардни ваксини не използват отслабени форми на вируса, както всички ваксини от миналото; вместо това те съдържат кратки копия на части от неговия генетичен код – неговата ДНК или РНК – които могат да произведат фрагменти от вируса в телата ни.

По този начин учените за първи път са успели да предложат проекти за създаване на ваксина само седмици след появата на новото, бързо разпространяващо се заболяване. В момента по света има минимум 43 проекти за разработка на ваксини срещу Covid-19 – в Бризбейн и Хон-

конг, в САЩ и Великобритания, в лабораториите на различни университети и компании. Повечето от тях са ДНК или РНК ваксини. А една от тях, създадена само за 63 дни от американска биотехнологична фирма на име Модерна, вече е навлязла в стадия на изпитания върху хора на 16 март, като е била инжектирана в кръвта на първия от 45 доброволци в Сиатъл. Това беше „световен рекорд на закрито“, казва Антъни Фаучи, лекарят, който ръководи Националния институт по алергия и инфекциозни заболявания в САЩ. „Нищо и никога не се е получавало толкова бързо.“

До нашия век изработването на ваксина дори и за някой отдавна познат патоген като полиомиелитния [детски паралич] вирус, въвеждането до фаза на изпитания и пускането ѝ на пазара е можело да отнеме 10 или 20 години. Първият от тези три етапа е поразително бърз; изследователка от една днешна компания, Inovio Pharmaceuticals, е заявила пред списание New Scientist, че екипът ѝ е разполагал с предварителен модел за ваксина срещу Covid-19 само след три часа работа.

Целта на тази революция – способността да се създаде безкрайно малка част от и един без това микроскопичен вирус, без изобщо да се борави с вирусен образец – може да изглежда направо богоподобна. Но следващите два етапа – тестването на ваксините при хора, а след това производството им за широка употреба – си остават мъчително бавни. Това е така по ред причини, но най-вече защото тези свръхнови видове ваксини – въз основата на ДНК или РНК на вируса – все още не са лицензирани за употреба при хора. Извън лабораторията те са напълно недоказани. При Covid-19, както заразата, така и ваксината са толкова нови, че е невъзможно да се каже какво ще разкрият изпитанията с хора или колко време ще отнеме целият процес. Всеки от учените, политиците и изследователите, с които разговарях, ми каза, че можем да говорим за голям късмет, ако разполагаме с готова за употреба ваксина в рамките на 12-18 месеца.

Ако срещу Covid-19 някога бъде одобрена ДНК или РНК ваксина, това ще бъде преломен момент – не само защото ще се изпълни обещанието на тази технология, но и защото технологията ще ни направи по-малко уязвими за бъдещи пандемии. През последните няколко години епидемиолозите, анализаторите на рискове и политиците полагаха съгласувани усилия за ускоряване на научните изследвания и преосмисляне на индустриалния модел на производство на ваксини – всичко това

в подготовка за хипотетичната катастрофа, която се нарича „болестта X“: всяка неизвестна болест, която се появява внезапно и започва да се разпространява светкавично. Covid-19 е първата болест X, възникнала след изобретяването на термина, но тя няма да е последната. Климатът се затопля, изсичаме горите, човешкото население расте непрекъснато, а и уменията ни за водене на биологична война се подобряват. Шансовете, че ще продължаваме да се сблъскваме с все повече и повече болести X, се увеличават. А това означава, че ще се нуждаем от всички ваксини, които можем да създадем.

Хийни бил на зимна почивка с приятели в Канада, когато за първи път прочел за епидемията в Китай. „Аз съм учен“, казва той. „Не мога да не следя този вид новини, дори и когато съм на почивка.“ Тогава [болестта] изглеждала като грип или пневмония, който може и да си остане в Ухан. Но само няколко дни по-късно, вече през новата година, готовността на болестта да пътува станала очевидна и по времето, когато Хийни отново се присъединил към екипа си в Кеймбридж, вече било ясно и естеството на патогена. И те веднага си помислили: „Аха, това е коронавирус. Сигурно ще е доста корав.“

Първият път, когато Хийни се сблъскал с коронавирусите, бил през 1988, като изследовател на вируса на СПИН в Националните здравни институти (NIH) в САЩ. Първоначално той се обучавал като ветеринарен лекар, поради което шефът му го помолил да разследва вълна от случаи на коронавирус сред един доста необичаен набор от пациенти: група гепарди. „Един колекционер в Орегон се опитваше да опази вида, като ги развъждаше в пленническа колония“, казва Хийни. Гепардите отслабнали, венците им се подули, а черният дроб и бъбреците им почти престанали да функционират. Те се влачели вяло из парка си, депресирани и болни. По-късно Хийни установил, че котешкият коронавирус бил предаден на гепардите от домашна котка. През следващите няколко десетилетия Хийни си останал учен, занимаващ се основно със СПИН. Не работел особено много с животински вируси чак до 2007 г., когато дошъл в Кеймбридж, за да изучава болести, прехвърлили се от животни на хора, и да разработва ваксини срещу тях.

По същността си дори и най-напредничавата ваксина функционира въз основа на същата предпоставка както и най-ранния сред исторически известните начини на имунизация (тампони от памук, напоени с гной от едра шарка, които били натъпквани в ноздрите на здрави деца в

Китай от 16 век). Принципът на ваксинацията все още е да се „блъфира“ тялото: да му се подадат отслабени микроби или дори части от микроби, които не причиняват вреда, а предизвикват освобождаването на антитела, които водят до създаването на дълготраен имунитет. Начините на въвеждането им са станали по-сложни, но те продължават да разчитат на биологичните защитни сили на организма. Досега човечеството не е разработило система за имунен отговор, по-ефективна от онази, която се намира вътре в нас от стотици хиляди години насам.

Най-новият клас ваксини – типът, върху който работи Хийни – съдържа генетичен материал като ДНК или РНК; именно това са ваксините, които още не са лицензирани за употреба. Те могат да бъдат създадени много бързо и усилват имунитета ни по начини, различни от всичко, което сме опитвали досега. Най-старият метод на ваксинация представлява „зареждане“ на човека с неактивни или отслабени форми на патогена. През по-голямата част от миналия век създаването им е било силно трудоемка работа. В продължение на десетилетия учените са отслабвали вирусите, като са ги отглеждали в щамове от човешки клетки, съхранявани в лаборатории при ниски температури; след като вирусът е ставал достатъчно слаб, вече е било безопасно да бъде изпратен в човешкото тяло под формата на ваксина. Само един набор от белодробни клетки, получен от абортиран човешки зародиш в Швеция, размножаван отново и отново в лабораторни култури в САЩ, е помогнал да се имунизират 300 милиона души срещу рубеола, бяс, заушки и няколко други заболявания.

През 1980-те години изследователите са се научили да произвеждат масово частици от вируси, всеки фрагмент съставен от протеини и захари. Това може да бъде токсин или част от вирусната обвивка – просто малка частица от патогена, която е в състояние да предизвика същите имунни реакции, когато бъде въведена в тялото. Тези молекулярни фрагменти се наричат антигени, тъй като те генерират антитела, които целево атакуват патогените. Но въпреки този технологичен напредък, все още е трябвало всички тези антигени да се култивират в лаборатории или фабрики.

Едва през нашия век се е стигнало до истинския скок, който позволява на учените да създават ДНК и РНК ваксините от вида, който развиват Хийни и други. След като компютрите станаха достатъчно мощни, за да секвентират генетичния код на всеки патоген бързо и евтино, уче-

ните вече са в състояние лесно да създават фрагменти от неговите гени, които след това да бъдат въведени в човешкото тяло. Тези фрагменти могат да произвеждат антигените си вътре в нас, използвайки собствените ни клетки като миниатюрни фабрики. Веднага след като генетичната последователност на патогена е известна, учените могат да започнат да приготвят ваксина срещу него.

Именно това се е случило с Covid-19. В последния ден на 2019 г. здравните власти на Ухан са докладвали на Световната здравна организация странния вариант на пневмония [който се е появил в града им]. Към средата на януари китайските учени вече са публикували онлайн пълния, машинно четим геном на вируса Covid-19: всичките му 29 903 нуклеинови основи, които съдържат неговата последователност от РНК – рибонуклеинова киселина, генетичния му материал.

За учените по целия свят това било равносилно на изстрел от стартов пистолет. Изучавайки публикувания геном, те са в състояние да изолират набори от гени, които образуват специфични протеини на вируса Covid-19: например S-протеинът, от който са оформени шиповете по външната обвивка на вируса, или протеинът, наситен с фосфор, от който се състоят стените на вътрешната капсула, която опакова РНК на патогена.

Малко след публикуването на последователността на коронавируса екипът на Хийни започнал работа. Основният въпрос в техните изследвания е следният: какви антигени – какви части от вируса – могат да се намерят, които да имат сходни характеристики сред различните коронавируси? Ако учените успеят да открият такива антигени и да ги използват във ваксини, те биха могли да „тренират“ имунната ни система да ги разпознава, а по този начин ние ще можем да се справим с няколко вида различни коронавирусни заболявания, сред тях и Covid-19. Шиповите протеини, които стърчат по външната страна на всички тези вируси и им придават вид на ресниста корона, са отличен пример за такива антигени. Всеки коронавирус използва шиповете си, за да нахлуе в човешките клетки. След като нашите имунни системи генерират антитела в реакция срещу ваксина, [създадена от] от шипово-протеинови антигени, те ще разполагат не само с метод за идентифициране на коронавирусите, но и с потенциална точка за атака, която да ги обезвреждa.

Първото, което направили хората от екипа на Хийни, било да сравнят генетичните последователности на вируса Covid-19 и други коро-

навирусни щамове, за да разберат какви структурни общи характеристики могат да използват като антигени. Този подход ми напомня за действията на пълководец от някаква средновековна армия, който е получил плановете на замъците, които възнамерява да атакува и сега ги изучава, за да провери дали всички те съдържат едни и същи слаби места, така че да може да си поръча една и съща обсадна машина, с която да ги превземе.

Когато след няколко дни те вече подбрали нужните антигени – шиповия протеин, но и някои други – биолозите от лабораторията на Хийни потърсили „плановете“ им: гените, които управляват начините, по които вирусът изгражда всеки от тези антигени. Те се намират в генните последователности на коронавирусите: една част от генетичния код съдържа информацията за създаване на шипов протеин, друга – за различен антиген и т.н. Към края на януари лабораторията изпратила по електронен път тези части от кода на немска компания, която ги изгражда в синтетични гени – направени изкуствено, но инак съставени от същите захари и други материали като нашата собствена ДНК.

Тези минимални парченца от ДНК били изпратени обратно в Кеймбридж, опаковани във флакони с безцветна, вискозна течност. При евентуалните практически изпитания върху хора тази ДНК ще бъде инжектирана в тялото, за да направи онова, за което е предназначена: да конструира антигени, които привеждат имунната система в действие. Това е щателна, сложна работа, но силата на съвременните изчислителни системи може да я ускори до удивителна степен. През първата седмица на февруари учените на Хийни вече провеждали опити върху мишки.

През цялото това време никой човек от екипа на Хийни не се е намирал в какъвто и да било досег със самия коронавирус; всъщност, докато синтетичната ДНК не е пристигнала от Германия, по-голямата част от работата им се вършела на компютри. Това би било невъобразимо за по-ранните поколения изследователи на ваксините, които са вземали патогени с пълна сила, а след това с огромна предпазливост са намалявали потентността им. Хийни копнеел да разбере от първа ръка как точно се държи вирусът в клетките и какви видове антитела реагират срещу него. В продължение на седмици, по собствените му думи, „никой извън Китай не беше изолирал вируса“. Но към края на януари учени от Мелбърнския университет обявили, че са отгледали култури на вируса.

Преодолявайки несигурността, свързана с пътуването [във време на епидемия], Хийни отлетял за Австралия през Тайланд, където пристигнал на 19 февруари – навреме за първия експеримент върху мишка, инжектирана с култивирания вирус. „Исках да установя сътрудничество с тези екипи. Те ще бъдат важни за нас по-нататък“, каза ми той. В по-стари времена дори би могъл да се върне вкъщи заедно с флакон, съдържащ вируса. „Когато бях млад, хората просто поставяха проби в куфарчетата си или във вътрешните джобовете на палтата си. Но протоколите за биосигурност сега са много по-интензивни, така че такива неща вече не могат да се правят.“

За разлика от проекта на Хийни, който обхваща цялото семейство вируси, повечето проекти за ваксина са насочени само към вируса, причиняващ Covid-19, но те следват същия основен, все още експериментален подход: синтезирайте ДНК или РНК, поставете този генетичен материал във ваксина и го накарайте да изгражда антигени, след като бъде инжектиран в тялото. (Открих само няколко проекта, които работят по по-стария начин, използвайки отслабена форма на целия вирус.) Хийни е наясно, че тези проекти за ДНК и РНК ваксини все още могат да се сринат във фазата на тестването. „Има цели гробища, пълни с неуспешни кандидати за вирусна ваксина“, казва той. Но дори и ако успее само един, „то тогава ще навлезем в този прекрасен нов свят на ваксините“.

За един външен човек, правенето на ДНК или РНК ваксина в лабораторни условия изглежда като готина, подредена наука, правена от компютри, техници в стерилни костюми и тихо бучащи машини. Но следващият етап – когато ваксината трябва да бъде подложена на клинични изпитания – е изпълнен с всичките разхвърляни несигурности на човешката биология. Докато генетичните технологии драстично свиват първия етап на процеса – от години до седмици – то вторият си остава също толкова дълъг, колкото винаги е бил, така че разработката на ваксина сега прилича на чифт панталони, при които единият от крачолите е бил отрязан наполовина.

Регулаторните тестове отнемат месеци или дори години, защото, от една страна, те не могат да преминат по-бързо от скоростта, с която хората метаболизират ваксините. Но те отнемат време и защото залозите, свързани с тях, са толкова големи: невъзможно е да се предвиди как нашата сложна физиология ще реагира срещу една нова ваксина. Тези проучвания определят дали ваксината е безопасна, какви трябва да бъ-

дат дозировките ѝ, колко ефективна е тя и какви са страничните ѝ ефекти. В САЩ около 90% от лекарствата не успяват да преминат през тези изпитания. Определящата характеристика на процеса е изключителна предпазливост; една ваксина, която неочаквано се е оказала вредна, е най-тежкият кошмар на индустрията.

В литературата по въпроса злополуките от миналото премигват като червени предупредителни лампички. През 1942 г. ваксина срещу жълта треска, замърсена с вирус на хепатит B, е била дадена на повече от 300 000 американски войници; близо 150 от тях умират в резултат на трагичната грешка. Класическият текст на тази област, т. нар. „ваксини на Плоткин“, по името на лекаря Стенли Плоткин, се позовава мрачно на „инцидента с Кътър“ – епизод от 1955 г., при който производителска фирма на име Cutter Laboratories не е успяла да деактивира правилно вируса във ваксината си срещу детски паралич. Дефектната ваксина причинява приблизително 40 000 случая на болестта, парализира 260 души и убива десет.

Строгите правила на САЩ за регулиране на ваксините са се появили отчасти заради Cutter Laboratories. Компанията е оцеляла, но е изплатила милиони за граждански щети. Инцидентът с Кътър е създал прецедент за още повече съдебни дела през следващите три десетилетия, в които родители са твърдели, че децата им са били увредени от неправилно функциониращи ваксини. Някои фармацевтични фирми, притеснени от многомилионни споразумения с ищци, са изоставили ваксините напълно; други са повишили цените си, за да покрият евентуални бъдещи съдебни разходи. За да поддържа ваксините евтини и ваксинациите редовни, правителството на САЩ е трябвало да създаде компенсационен фонд, който да облекчи по-голямата част от отговорността на компаниите, произвеждащи ваксини.

В разгара на една пандемия толкова много сили подлагат на натиск процеса на разработване на ваксина – политика, индустрия, наука, пари, страх, надежда – че има постоянен риск от избързване при клиничните изпитания или от лошо планирана схема на ваксинации. Един исторически аналог се открива в недалечната 1976 – която, също като нашата 2020, е година на избори [в САЩ]. През онзи февруари в един армейски пост в Ню Джърси избухва свински грип и един войник почива. В сравнение с Covid-19, тази епидемия изглежда незначителна, но тя разтърсва силно правителството на президента Форд, което вече

страда от срама поради оставката на Никсън само две години по-рано. Администрацията се притеснява, че през есента, в разгара на грипния сезон, вирусът ще предизвика огромни загуби на живот; според една правителствена оценка се очаква, че ще умрат един милион американци.

И така Форд обявява план за ваксиниране на всички в страната и разпорежда Центровете за контрол на заболяванията да изготвят съответен план на стойност 136 милиона долара. Той игнорира предупрежденията на Алберт Сейбин, един от героите на полиомиелитната ваксина, който съветва имунизацията да не се провежда, считайки, че не предстои никаква епидемия. Президентът пренебрегва и предупрежденията от клинични изпитания, при които е станало ясно, че една от четирите фирми-производители е предоставила ваксина, в която неизвестен брой от доставените 2,6 милиона дози е била създадена въз основа на съвсем различен грипен вирус. Конгресът освобождава всички тези компании от юридически задължения, ако ваксините им навредят на някого. В началото на октомври 40 милиона американци са ваксинирани, но до средата на декември се оказва, че ваксинациите са свързани с леко повишен риск от заразяване със синдрома на Гилен-Барѐ: неврологично състояние, което води до физическа неподвижност.

Ваксинационната кампания е прекратена скоро след това; към този момент близо 450 души са засегнати от синдрома на Гилен-Барѐ. Невъзможно е да се каже колко от тези случаи са предизвикани от ваксината. И ако тя наистина е предотвратила епидемия от свински грип, то няма начин как това да се узнае; обратният случай – липса на ваксинация, която да доведе до разрушителна пандемия – никога не е бил налице. Наследството на тази ваксина, що се касае до публичната памет, е парализата на тези стотици хора.

Изкушението да се ускорят изпитанията на ваксини срещу Covid-19 е налице и в настоящия момент. По-рано през месец март Доналд Тръмп предложи да се използва „солидна ваксина срещу грип... върху короната“. Това е невъзможно, информираха го учените. Когато пък заяви, че до няколко месеца ще има готова ваксина, трябваше да му се каже, че в рамките на това време ваксините ще са готови единствено за тестване. Обикновено изпитанията върху хора идват след много фази на тестове върху животни, но поне две компании – една от тях „Модерна“, са решили да правят и двете неща паралелно. Учените, с които разговарях,

все пак ми казваха, че тестването не може да бъде ускорявано. „Ще има много тестове и трябва да сме готови за някои провали“, казва Хийни. Той се навежда към уеб камерата си, сякаш иска физически да подчертае важността на казаното. „Трябва да избягваме свръхпредлагането, защото ако се получи инцидент с някоя от тези първи ваксини – ако някой се разболее и историята попадне в ‚Дейли мейл‘ – примерно под заглавие ‚Новата ваксина заплашва оцеляването ни‘ или някаква подобна нелепица – то хората няма да приемат дори по-късните ваксини, които вършат работа. Движим се по острието на бръснача.“

Сред особеностите на тази пандемия освен това е и фактът, че ние, общото население, бихме могли да определим доколко добре ще преминат тестовете с хора. Ако огромни части от обществото се заразят преди ваксината да е готова за тестване върху хора, опитите ще бъдат трудни за провеждане, казва Сара Гилбърт, имунолог от Института за изследване на ваксините „Едуард Дженър“ към Оксфордския университет. Екипът на Гилбърт също има проект за ваксина срещу Covid-19, разработвана въз основа на по-ранна ваксина, която те са създали срещу Близкоизточния респираторен синдром (MERS), друго коронавирусно заболяване. В средата на март Гилбърт е трябвало да настрои имейла си на автоматичен отговор. „Когато екипът е готов да наеме хора за тестове с ваксини, това ще бъде оповестено на уебсайта ни“, пишело в него. „Моля, не се свързвайте с мен относно доброволното участие.“

Тревогата на Гилбърт е, че в пика на инфекцията вирусът ще се пренася толкова неистово сред населението, че „не можете да отделите доброволците си. Докато върнете резултатите им, те може вече да са били изложени [на заразата].“ Организирането на опити след отминаването на пиковия момент представлява друг проблем, тъй като дотогава много хора вече ще са изградили естествен имунитет. Предаването на вируса също ще е спаднало, казва Гилбърт – трудно е да се знае колко добре върви изпитването на ваксината, ако субектите изобщо не са били изложени на вируса. „Това е стадният имунитет – полезен за населението, но пък затрудняващ тестването на ваксината“, обясни тя.

От гледна точка на учените най-добрият възможен сценарий включва забавяне на пика на пандемията – изтласкването му през лятото, към август, за да могат те да получат няколко допълнителни месеца. „Така че

наистина ще се радваме“, казва строго Гилбърт, „ако всички просто правят онова, което им се казва, и си стоят у дома.“

В някакъв момент през март чувството за време на Хийни започнало да се обърква. Нещата се случвали толкова бързо и седмиците му били толкова пълни, че датите изгубили значението си; веднъж, докато ми говореше, той трябваше да прегледа обратно имейла си, за да си припомни дори грубо кога се е случила тази или онази конкретна стъпка в изследването му. „Коронавирусът доминира ежедневието ни“, каза той. Събуждал се преди зори, за да преглежда дълги поредици от научни данни и статии. „А освен това има конферентни разговори, трябва да се попълва цялата тази документация, за да можем да се справим безопасно с патогените, трябва да се разшири лабораторията, където работим върху ваксината. Просто вече няма рутинни неща. В момента се чувствам като в дивия запад.“

Както всеки друг учен, Хийни прекарва част от времето си в притеснения относно финансирането. Всички тези проекти за ваксини, които в момента достигат фазата на тестването, все още могат да бъдат провалени поради липса на пари. Изпитанията са скъпи; големи са и разходите за производство и маркетинг. „Ако ще правите достатъчно дози за целия свят, то ще ви трябват милиарди и милиарди долари“, казва той. По-рано тази седмица, Wellcome Trust е посочил точната цифра: още 3 млрд. долара, разпределени сред цялата индустрия, за да се финансират и произведат ваксини в достатъчни количества за победа над пандемията.

По-голямата част от тези пари ще отидат за тестове и производство, разходите за които сега често се поемат от лекарствените компании. След 1980-те години, когато поредица от сливания оставиха фармацевтичната индустрия в ръцете на няколко гигантски фирми, ваксините са изпаднали изцяло под влиянието на пазарните сили, подчинени на вида логика, която подтикна Goldman Sachs в доклад за 2018 г. да се пита: „Дали лечението на пациентите е устойчив бизнес модел?“ (А то не е, според заключението на анализаторите.)

Заболяванията, като например холерата, които се пораждат от бедност и изискват евтини ваксини, до голяма степен се игнорират, казва Питър Джей Хотез, деканът на Националната школа по тропическа медицина към Медицинския колеж „Бейлор“ в Хюстън. Такива са и редките болести, а също и болестите, които са идвали и са си отивали.

Повечето изследвания за ваксини се финансират от данъкоплатците, но фармацевтичните титани, които могат да ги произвеждат в големи количества, не са склонни да се ангажират с тях, ако вероятността за печалба е малка. „Имаме разбита екосистема за производство на ваксини“, каза ми Хотез.

Ако бизнесът не беше оформен по този начин, смята Хотез, той вече щеше да е предложил ваксина срещу Covid-19, базирана на по-ранен проект, който се е провалил поради липса на финансиране. Историята на ваксината на Хотез е показателна за тази област и тя предсказва много възможен сценарий на бъдещо развитие за цялата вълнуваща работа, която в момента се върши в борбата срещу Covid-19.

Когато SARS избухна през 2002 г., учени и компании са запретнали ръкави, за да предоставят ваксина. Но след 2004 г. нямаше съобщения за нови случаи на Sars, така че проучванията са били спрени; една ваксина, от фирмата Санофи, никога не е стигнала отвъд фазата на клиничните изпитания. В идеалния случай, казва Хотез, ваксините все още биха могли да бъдат прокарани през първите няколко стъпки на изпитания и да бъдат запазени за бъдещи спешни случаи. Между 2011 и 2016 г. Хотез и неговият екип са проектирали потенциална ваксина срещу Sars и са довели нещата дотам, че Институтът за изследвания на Армията „Уолтър Рийд“ е имал готовност да произведе 20 000 дози, за да бъдат тествани върху хора. Но никой от обичайните финансиращи на Хотез не му е дал субсидия за тези изпитания. „Sars отпадна от списъка на приоритетите“, каза ми Мария Елена Ботаци, една от сътрудничките на Хотез в Бейлор. „Имахме други проблеми, като Ебола или Зика.“ Вниманието на индустрията лесно се отклонява, казва Хотез. „Ситуацията е като при група малки деца, които играят футбол. Топката отива в една посока и всички деца тичат след нея. След това тя отива в друга посока и всички отново тичат натам.“

Около Covid-19 все още има толкова много неясноти, че компаниите не могат да преценят маржа на печалбата от евентуалната ваксина. Дали болестта ще отмине, преди ваксината да е била одобрена? Ще проработят ли тези нови ДНК или РНК ваксини? Ще бъдат ли ваксинирани всички – при което ще има огромни печалби от милиардите дози – или ваксините ще отидат само при няколко рискови групи, като здравни работници или хора над 40? „В някакъв момент всяка от компаниите ще трябва да вземе решението дали да върви напред или не“, казва Джей-

сън Шварц, учен, който работи върху политиките на ваксините в Йейл. „И тогава ще трябва да преценят дали рискът е оправдан.“ Един от начините за това е да се включат в битката по ценообразуването – нещо, което лекарствените компании винаги са правили. По-рано този месец в САЩ беше приет законопроект за коронавируса, който умишлено остави настрана въпроса за контрола върху цените на ваксините.

В същото време фармацевтичните компании са незаменими, казва Чарли Уелър, която оглавява програмата за ваксини към Wellcome Trust. (Докато Уелър говореше с мен по телефона една вечер, тя трябваше да се откъсне за минута, за да утеши малката си дъщеря, която беше избухнала в сълзи, след като научила, че като дете на служител в ключов бизнес, ще трябва да продължава да ходи на училище, докато всичките ѝ приятели остават вкъщи.) Фармацевтичните фирми плащат за повечето клинични изпитания, инвестират в експерти и оборудване, и пускат лекарствата на пазара. Затова пък те мълчаливо си вземат правото да определят цените и да решават какви ваксини да продават, тъй като те носят най-голям финансов риск. „Ако трябва да сме готови за повече болести X, то ще трябва да преосмислим цялата тази базисна структура“, каза ми Уелър. „Трябва да направим така, че рискът да бъде споделен.“

Преди две години беше създадена Коалицията за иновации при подготовката срещу епидемии (Cepi), за да се направи точно това: да се понижи част от финансовия риск, свързан с научните изследвания и да се продължат тези изследвания дори в периодите между епидемиите. Финансирането на Cepi – около 740 млн. долара – идва както от частни филантропи, така и от различни правителства. Мелани Савил, нейната директорка за разработване на ваксини, ми каза, че те финансират осем текущи проекта за ваксина против Covid-19. Но собствените пари на Cepi за Covid-19 ще изтекат до края на март. Без повече дарения, нито една от финансираните от тях ваксини няма да премине след първата фаза на клиничните изпитания.

Една от амбициите на Cepi е да създаде свой собствен „изследователски запас“ от ваксини – такива, които са преминали през първите два от трите етапа на клиничните изпитания и които след това остават на студено съхранение. Всички се надяват, че тези ваксини никога няма да бъдат изискани, но ако е необходимо, те могат да бъдат извадени, ускорено прокарани през последния етап на клинично изпитване – който трябва да се проведе по време на истинска епидемия – и да бъдат

пуснати в производство. Савил каза, че Сері няма собствени хранилища или клинични съоръжения и че запасите ще се съхраняват от индивидуалните производители. Това ме разочарова; за секунда бях се замечтал за склад с ваксини, сгушен някъде в Арктика – някакъв Свалборд[1] срещу болестите, един толкова титаничен трезор, че да направи маловажни микробите, с които възнамерява да се бори, бидейки милиони пъти по-могъщ от тях.

Една седмица след като бях разговарял с Хийни по [видеоконферентната програма] Zoom, аз му се обадих отново. Той ми даде телефонен номер в колежа си в Кеймбридж; в крайна сметка беше решил да се самоизолира в отделна стая. „Не е като да съм изложен на някакъв особено голям риск, но ако един от нас падне, всички останали го следват като домино“, каза той. Беше изпълнен с похвали за екипа си – „всички тези светли, талантливи личности, които все още се връщат по домовете си, но инак се опитват да живеят възможно най-изолирано, като монаси в манастир“. Когато се преместил в стаята си, той внимателно избърсал всички повърхности. Но един ден отишъл да пие кафе и когато се върнал, видял, че двама техници са влезли в стаята му, за да сменят батериите на пожарната аларма. „Беше лудост. Помислих си: ‚Ето ме тук, в отчаяни опити да понижа рисковите фактори. Точно сега ли трябваше да се случи това?“

В лабораторията му все още се провеждат опити върху мишки. Това е дълъг процес, казва той. „Взимаме тъкани от мишките и ги изучаваме. Получаваме всички тези купища от данни, така че да можем да видим какво работи и какво не.“ Все още е прекалено рано да се каже кой от всичките проекти за ваксини ще успее, подчертава той. „Знаеш ли, за мен е направо страхотно, че хората вече имат ваксини в опитна фаза. Изпитанията ще ни покажат онова, което трябва да знаем. Но се притеснявам, че с този коронавирус дяволът е в детайлите. Все пак се надявам да греша. Наистина се надявам да греша.“

1 Склад в Гренландия, където се съхраняват критични запаси от най-важните посевни култури на планетата. Бел. пр.

Самант Субраманиан е кореспондент на списание The National и автор на две книги с репортажи, „Following Fish: Travels Around the Indian Coast“ and „This Divided Island: Stories from the Sri Lankan War.“ Негови материали са публикувани в редица реномирани издания като the New Yorker, the New York Times, WIRED, Granta, the Guardian, the Wall Street Journal, Newsweek и др.

За опита
Автор(и): Мишел дьо Монтен

Няма друг по-естествен стремеж от стремежа към знание. За да го достигнем, ние опитваме всички средства. Когато не ни достига мисъл, прибягваме към опита,

Per varios usus artem experientia fecit:
Exempta monstrante viam
[Опитът с разни похвати открил е изкуство;
пътят бил е показан от примера
Манилий, I, 61–62.]

който е по-слабо и не така благородно средство; но истината е толкова необятна, че ние не трябва да се отказваме от никое средство, което би могло да ни доведе до нея. Разумът има толкова форми, че ние не знаем коя да изберем; не са по-малко и формите на опита. Следствията, които искаме да извлечем от сходството на явленията, не са много достоверни, защото явленията са винаги различни: най-всеобщият признак за всички неща е тяхното разнообразие и несходство. И гърците, и латинците, и ние вземаме като най-ярък пример за сходство между нещата примера с яйцето. Обаче намирали са се хора и по-точно имало е един човек в Делфи, който е откривал различия и между яйцата; той никога не е вземал едно яйце за друго; и макар да имал много кокошки, винаги можел да каже кое яйце от коя кокошка е.[1]

Несходството само̀ се натрапва на нашите произведения; в никое изкуство не може да се постигне еднаквост. Нито Перозе, нито който и да е друг фабрикант не е в състояние да полира и избели гърба на картите за игра така, че да не могат даже и отделни играчи да забележат различието между тях, виждайки ги в ръцете на съиграчите си. Сходството, от една страна, не е така голямо, както различието, от друга[2]. Природата

1 Цицерон *Academica*, IL 18, 57.
Цицерон говори за човек от остров Делос, а не от гр. Делфи.
2 Плутарх, Mor., De invidia et odio, I (536 D–F)

сякаш се е задължила да не създава нищо, което да е напълно еднакво с друго.[1]

При все това аз не одобрявам мнението на оня, който е мислел чрез множествеността на законите да обуздае произвола на съдиите, давайки на всеки отделно парче;[2] той изобщо не е разбирал, че възможностите за свободно и широко тълкуване на законите са толкова, колкото са и самите закони. Подиграват се ония, които смятат, че ще намалят или спрат нашите спорове веднага щом ни припомнят едни или други думи от Библията. Толкова повече, че нашият ум намира не по-малко поле за контролиране на чуждите мнения, отколкото за изложение на собствените и че тълкуването е по-малко неприятно и досадно, отколкото измислянето. Ние видяхме как оня, който разчиташе на множествеността на законите, се излъга. Защото у нас, във Франция, има повече закони, отколкото във всички останали страни, взети заедно, и даже повече, отколкото би трябвало да има, за да се уредят всички светове на Епикур:[3]

ut olim flagitiis, sic nunc legibus laboramus
[Както по-рано ни тежаха безчестията, сега ни тежат законите.
Тацит, Annales, III, 25.]

И нашите съдии прибягват до толкова различни тълкувания и решения, че, струва ми се, никой никога не е имал такава свобода и такава възможност за произвол. Какво спечелиха нашите законодатели, когато избраха сто хиляди примера и отделни факти и към тях прикрепиха сто хиляди закона? Това количество в никакъв случай не съответства на безкрайното разнообразие на човешките постъпки. Умножаването на нашите измислици не ще достигне многообразието на отделните примери. Прибавете към тях още сто пъти толкова – измежду събитията на бъдещето не ще се намери нито едно, при което сред това огромно множество от отбрани и записани примери да се открие такова сходство, че да не могат да се намерят различия, които биха изисквали различни съображения при обсъждането им. Малко съответствия има между на-

1 Според Сенека, *Epistulae*, 113, 16.

2 Император Юстиниан Велики (527–565 г.), по времето на когото било кодифицирано римското прано в две големи съчинения – „Дигеста“ („Digesta“ или „Pandecta“), обхващащо всичко ценно в съчиненията на юристите от предходните векове, и „Кодекс на Юстиниан“ („Codex Iustiniani“) – сборник от императорски наредби.

3 Според физиката па Епикур вселената е безконечна и в нея съществуват безкрайно много светове, подобни на нашия.

шите действия, които постоянно се променят, и законите, които са фиксирани и неподвижни. Най-желани са ония от тях, които са най-редки и най-прости и най-общи; при това аз смятам, че е по-добре въобще да нямаше закони, отколкото да ги имаме в такова изобилие, както сега.

Природата винаги поражда много по-справедливи закони от тези, които ние създаваме. Доказателство за това е „златният век“, който описват поетите, а също и онова състояние, в което живеят народите, които не познават други закони освен естествените. Измежду тях има такива, които за съдии при споровете си използват всеки пътник, който мине през техните планини. А други избират в пазарен ден някой измежду тях, който решава всички разногласия на място. Нима би било лошо, ако и у нас най-мъдрите решават всички спорове по тоя начин в зависимост от обстоятелствата, пред очите на всички, без задължителен пример и без установяване на връзка с миналите и бъдещите подобни случаи? За всеки крак съответна обувка. Крал Фердинанд,[1] изпращайки колонисти в Индия, мъдро решил сред тях да няма никакъв школски правник, страхувайки се, че и в този нов свят ще се умножат делата, защото като наука юриспруденцията естествено поражда спорове и разногласия;[2] той, както Платон, е смятал, че правниците и лекарите са лоша провизия за една страна.[3]

Защо нашият обикновен език, толкова удобен при всяка друга употреба, става тъмен и неразбираем в договори и завещания и защо този, който се изразява така ясно, каквото и да говори и пише, не намира в юридическите документи никакъв начин да изкаже мислите си така, че те да не предизвикват съмнения и противоречия? Това е само защото велможите на едно такова изкуство, полагайки изключително старание в избирането на тържествено звучащи думи и създаването на изкуствени формулировки в клаузите, така претеглят всяка сричка, така прецизно обработват всеки набор от думи, че самите се заплитат и объркват в безкрайните риторически фигури и дребни казуси, които вече не попадат под никакви правила и предписания и не могат да се разбират от никого.

1 Фердинанд V Католически (1452–1516 г.) – крал па Арагон (1479–1516 г.) и Кастилия (1474–1504 г.). Сложил край на арабските владения в Испания (1492 г.), воювал срещу френския крал Людовик XII. По време па управлението му Колумб открил Новия свят.

2 Според Боден, République, V, 1.

3 Платон. Държавата. III (405 a–c).

Confusutü est quidquid usque in pulverem sectum est.
[Това, което е разделено на части дотолкова, че се превръща на прах, става неясно.
Сенека, Epistulae, 89, 3.]

Кой не е виждал как децата се опитват да натрупат накуп известно количество живак? Колкото повече го мачкат, месят и се мъчат да го подчинят на своето желание, толкова повече гневят свободата на този благороден метал; той убягва на изкуството им, раздробява се и се разпада на дребни капки, противно на намерението им. Така и тук: колкото повече тънкости, толкова повече съмнения у хората; нас ни подтикват да увеличаваме и разнообразяваме трудностите; ние ги удължаваме, разпръсваме ги навсякъде. Сеейки все нови и нови въпроси, нашите юристи, като прекрояват тези въпроси, затрупват света с несигурност и свади – също както земята; колкото по-дълбоко се оре и натрошава, толкова по-изобилна става.

Difficultatem facit doctrina
[Науката създава затруднението
Квинтилиан, X, 3, 16 (неточен цитат)]

Когато четем Улпиан,[1] ние започваме да изпитваме съмнения; още повече се съмняваме, когато четем Бартол[2] и Балд.[3] Трябвало е да се заличи следата на това безкрайно многообразие от мнения, а не да се мъти главата на поколенията с него.

Не знам какво може да се каже за това, но опитът показва, че толкова много тълкувания само разбиват истината и я разпръскват. Аристотел е писал така, че да бъде разбиран; ако той не е можел да направи това, някой друг, по-неспособен, или трети някой е щял да постигне още по-малко от него – от този, който излага собствените си мисли. Ние разкриваме съдържанието, но изливаме в него толкова вода, че го размиваме; от едното правим хиляди, като го раздробяваме и множим до безкрайност – както атомите на Епикур. Никога двама души не са имали еднакво мнение за едно и също нещо; и е невъзможно да срещнеш две съвършено еднакви мнения не само *у* различни хора, но и у един и

1 Домицпй Улпиан (III в. и. е.) – виден римски юрист, съветник и секретар на Александър Север. Убит в 228 г.

2 Бартоло (1313–1356 г.) – прочут италиански юрист, професор по римско право в Пиза и Перуджа. Главното му съчинение е „Lectiones in très libros Codicis“.

3 Балд (1324–1400 г.) – също известен италиански юрист, последовател на Бартоло.

същ човек в различно време. Най-често аз изпитвам съмнение в това, на което тълкувателят не е благоволил да се спре. Обикновено се спъвам по гладкото – както някои коне се препъват по равния път.

Кой няма да каже, че тълковниците увеличават съмнението и невежеството, щом тяхното тълкуване не облекчава разбирането на нито една книга, било човешка, било божия, от която светът има нужда? Стотният коментар ни отпраща към следващия, а той е още по-труден и по-сложен от него. Кога се е случвало да кажем: тази книга е достатъчно ясна, за нея няма какво повече да се каже. Това се вижда по-добре в съдебните дела. Нямат брой учените-юристи, нямат брой определенията и тълкуванията, на които законът придава авторитет. Но способни ли сме ние да сложим край на потребността от такова натрупване на тълкувания? Приближаваме ли се, макар и малко, към спокойствието? По-малко адвокати ли ни са нужни сега, отколкото преди, когато цялата тази маса от закони едва започваше да се натрупва? Не е ли вярно обратното – че ние затъмняваме и погребваме своето разбиране; и го откриваме наново само когато преминаваме през безброй огради и бариери. Хората не забелязват естествените недъзи па своя разум; той само рови и търси, обикаля непрекъснато, строи и се обърква в собствените си построения като копринената буба, задушавайки се в тях. Mus in pice.[1]

Той смята, че е забелязал отдалеч някаква светлина, някаква въображаема истина, но докато се придвижи до пея, преминава през толкова препятствия, през толкова трудности и нови задачи, че се зашеметява и обърква. Също както с кучетата от баснята на Езоп – видели някакво мъртво тяло на повърхността на морето, но като не можели да се приближат до него, започнали да пият от водата, за да пресушат пространството, което ги разделя, и така се удавили.[2] Същото говорят и думите на Кратес за писанията на Хераклит – за тях бил нужен читател, който умее добре да плува, за да не го погълнат и удавят дълбочината и сложността на учението му.[3] Ако се задоволяваме с това, което другите или самите ние сме постигнали в гонитбата за знание, това не е нищо друго освен слабост; човек с по-големи способности не би се задоволил с това. Винаги има място за следващия (както и за нас, разбира се); и път в дру-

1 Мишка в катран – латинска поговорка.

2 Плутарх, Mor., De commun, not, adv. Stoicos, 19.

3 Диоген Лаертски, Heraclitus, IX, 1, 12. Неяснотата па стила му му е дала на Хераклит от Ефес прякора „Тъмния“ (,,Εχοτειυοξ“).

ги посоки; нашата любознателност е безкрайна; краят е на другия свят. Удовлетвореността на ума е признак на ограниченост или умора. Нито един благороден ум не ще се спре по своя воля на достигнатото; той винаги гледа все напред и се движи свръх силите си; неговите пориви са отправени към недостижимото; ако той не се движи напред, не бърза, не се поставя натясно, не страда, живее наполовина; неговите цели са без предел и без ограничения; неговата храна са удивлението, гонитбата, двусмислието. Както Аполон, който винаги е говорел двусмислено, неясно, уклончиво[1]; той не ни удовлетворява, а само разпалва любопитството ни и ни тревожи. Това е едно неравномерно и непрекъснато движение напред, без предводител и без цел. Нашите мисли се разпалват, надбягват се, като винаги едната поражда друга.

Така се вижда в ручея течащ,
води подир води без край влечащ,
как във поток неспирен все един
напреде бързат, други следват ги.
На предните все задните наблягат,
пред задните все предните си бягат.
Води все във води минават тук и
ручеят е същ, водите — други.[2]

Много по-трудно е да се тълкуват тълкуванията, отколкото да се изясняват нещата; и много повече книги се пишат за книгите, отколкото за други неща; ние само това и правим – съставяме тълковници. Навсякъде гъмжи от тълкуватели, а от автори – криза.

Нима най-голямата и най-славната ученост в наше време не е да можеш да разбираш учените? Нима това не е главната и последна цел на всяко учение?

Нашите мнения се трупат едно върху друго. Първото служи за подпора на второто, второто – на третото. Така – изкачваме се от стъпало на стъпало. И става така, че този, който се е изкачил най-високо, често получава по-голяма почит, отколкото заслужава; защото, издигайки се над последния до него, той го надминава само с един иглен връх.

1 Аполон, бог на светлината, покровител на музиката, медицината и изкуствата, чрез устата на своята жрица Пития в Делфийския храм. Оракулите са били често двусмислени или неясни. (По Плутарх, Mor., De Pythiae oraculis, 26, 407 E).

2 Из стиховете на Етиен дьо Ла Боеси, отправени към бъдещата му съпруга Маргарита дьо Карл. Превод на А. Николова-Бурова.

Колко често, може би от глупост, съм се заемал в тази книга да говоря за самата нея! От глупост, макар и за това само, че бях длъжен да помня какво съм говорел за другите, които правят така; тия толкова чести заглеждания в собствения труд свидетелстват за това, че сърцето на пишещите трепери от любов към написаното и че даже резките и презрителни думи, с които го бичуват, не са друго освен преструвки и превзетости на майчинската нежност; според Аристотел самоизтъкването и самопрезрението често се равняват на високомерието.[1] Дали моето извинение, на което, в дадения случай имам по-голямо право на свобода от другите, тъй като пиша само за себе си и за своите произведения, както за всички други неща, и тъй като моята тема съм самият аз, ще приемат всички,, не знам.

Аз се убедих в Германия, че Лутер[2] е оставил след себе си повече разногласия и повече спорове относно учението си, отколкото самият той е имал относно Светото писание. Нашите разногласия са чисто словесни. Аз питам: какво е това природа, сладострастие, кръг, замяна? Въпросът е изразен с думи. Отговорът също се дава с думи. Камъкът е тяло. Но този, който продължи да пита: „А какво е това тяло?“ – „Субстанция“. „А какво е това субстанция?“ – в края на краищата ще доведе своя събеседник до последната думичка на речника му. Една дума се разменя с друга, и то често непозната. Аз по-добре разбирам какво е това човек, отколкото животно, разумно, смъртно. За да разсеят едно мое съмнение, предлагат ми три нови; а това е главата на Хидрата[3]. Сократ попитал Мемнон какво е добродетел. Последният отговорил: „Има добродетел мъжка и добродетел женска; има добродетел на магистрата, на частното лице, на детето, на стареца.“ „Е – казал Сократ, – ние търсим една добродетел, а у тебе са

1 Аристотел, Eth. Nic. IV, 3 (1123 в – 1125 а).

2 Мартин Лутер (1483-1546 г.) – августински монах, водач на Реформацията в Германия. Протестирал срещу индулгенциите, изгорил във Витенберг папската була за отлъчването му от католическата черква. Превел Библията на немски.

3 Лернейската хидра – чудовище, потомък на Тифон и Ехидна. Живяла край Лерна, недалеч от Аргос, и опустошавала областта. Имала девет глави, от които средната била безсмъртна. Била победена от Херакъл, въпреки че на мястото на всяка глава, отрязана от героя, израствали две нови. Тогава той изгорил отрязаните места, а безсмъртната глава затиснал с една скала.

безброй.“ Ние задаваме един въпрос, а вместо отговор получаваме други, цял рояк.[1]

Както нито едно събитие и нито един предмет не приличат напълно на други, така те и не се различават напълно едно от друго. В това смесване природата е проявила голяма изобретателност. Ако в нашите лица нямаше нещо общо, нямаше да можем да различаваме човека от животното; а ако си приличахме във всичко, нямаше да можем да се различаваме един от друг.[2] Всички неща са свързани с нещо общо, никое подобие не е пълно и отношенията, Които извличаме от опита, са винаги недостоверни и несъвършени; но сравнението винаги има за какво да се хване. Така ни служат и законите, които все пак биват пригаждани към всяко наше дело, като се тълкуват с отклонения, насилвания, заобикалки.

Щом като моралните закони, отнасящи се до личния дълг на всеки, се установяват, както виждаме, толкова трудно, чудно ли е, че законите, които управляват частните отношения, се създават още по-трудно. Поразмислете за правната норма, на която се подчиняваме; това е истинско свидетелство за човешкото неблагоразумие – толкова противоречия и грешки има в нея. В нашето правосъдие съществуват толкова несправедливости, и като благоволение, и като строгост, че аз не знам може ли някога да се намери едно средно положение между тях; това са болни органи и уродливи части на самото тяло, на самата същност на правосъдието. Идват при мене селяни и задъхани ми съобщават, че току-що са намерили в моята гора един човек, пребит до смърт, който все още дишал и ги помолил да го съжалят, да му дадат вода и му помогнат да стане. Казват, че не се осмелили да се приближат до него и избягали от страх – да не би хората на властта да ги видят на това място и, както всички заварени при убития, да отговарят за случилото се, което ще ги съсипе напълно; а те нямат ни възможности, ни пари да защитят невинността си. Какво можех да им кажа? Несъмнено проявата на човечност би ги поставила в затруднено положение.

Колко случаи е имало, когато са били наказвани невинни, и то не по вина на съдиите; а Колко такива случаи, които не сме открили? По мое време се случи следното: няколко души бяха осъдени на смърт за убийство; присъдата още не бе обявена, но за всеки случай по нея имаше ре-

1 Плутарх. Mor., De amicorum multitudine, 1 (93 B). Сократ (у Платон, Meno, 71) задал този въпрос на Менон, а не на Мемнон.

2 Августин, De civ. Dei, XXI. 8.

шение. И изведнъж съдиите получават от по-низшата съседна инстанция известие, че има задържани, които доброволно си признали това убийство и така хвърлили несъмнена светлина върху делото. Въпреки това съдиите започват да се съвещават – дали да отложат изпълнението на присъдата, произнесена над първите обвиняеми. Вземат пред вид необичайността на случая, вземат пред вид обстоятелството, че той би могъл да послужи за отсрочка на други случаи, че присъдата е постигната по всички юридически процедури и че съдиите следователно няма в какво да бъдат упреквани. С една дума, тези нещастници били принесени в жертва на юридическите формулировки. Филип или друг някой е постъпил при един подобен случай така: осъдил много строго един човек да плати голяма глоба на друг;[1] но след известно време станало ясно, че присъдата е неправилна. От една страна, тя е трябвало да бъде съобразена с доводите на справедливостта, от друга – с доводите на юридическите правила. Той взел под внимание и едното, и другото – и от собствените си средства върнал парите на осъдения да плати глоба. Но тук всичко е можело да се поправи: а хората, за които говоря, са били осъдени непоправимо. Колко присъди съм виждал, конто са бивали попрестъпни от самото престъпление!

Всичко това ме кара да си спомня за мнението на древните, че този, който се стреми към някоя обща истина, е принуден да допусне неистината в подробностите ѝ[2] и тоя, който търси справедливост в големите дела, върши несправедливости в малките,[3] че човешкото правосъдие е кроено по модела на медицината, според която всичко полезно е позволено и честно. Спомням си и за мнението на стоиците, че самата природа при създаване на по-голямата част от творенията си постъпва несправедливо; и на киренайците, че няма нищо справедливо само за себе си и че обичаите и законите са тези, които създават справедливостта;[4] и на теодорейци, които намират, че за мъдрия са напълно допустими

1 Плутарх, Mor., Reg. et imper, apophth. Philippus, 25 (178 F– 179 A). За Филип II Македонски виж бел. 204.

2 Плутарх, Mor., Praec. rei publ. ger., 21 (816 F sqq.).

3 Плутарх, Mor., De sera numinis vindicta, 16 (559 E).

4 Диоген Лаертски, Aristippus, II, 8, 93. Киренайската школа е поставяла удоволствието като цел на човешкия живот.

кражбата, светотатството и всяка разпуснатост, ако той е убеден, че ще му бъдат полезни.[1]

Против това няма средство. Аз, както Алкивиад, никога не бих поверил, доколкото това зависи от мене, съдбата си на някого така, че честта и животът ми да зависят от ума и ловкостта на моя защитник повече, отколкото от моята невинност.[2] Бих се доверил по-скоро на такъв съд, който е способен да признае както добрите ми дела, така и простъпките ми и към който да изпитвам повече надежди, отколкото страх. Удовлетворението е недостатъчно възнаграждение за човек, който прави нещо повече от това просто да не върши престъпление. Нашето правосъдие ни протяга само едната ръка, и то лявата. При това положение какъвто и да си, без загуба не ще минеш.

В Китайското царство[3] обществената уредба и изкуствата в много отношения превъзхождат по съвършенство нашите, без да са в допир с тях и без да ги познават; неговата история ме учи колко светът е по-голям и по-разнообразен, отколкото са смятали древните и отколкото ние самите допускаме; чиновниците, които господарят изпраща в провинциите, за да видят в какво състояние се намират те, не само наказват тия, които недобросъвестно са си изпълнявали задълженията, но и с щедра ръка раздават награди на онези, които изпълняват възложените им дела с по-голяма ревност, отколкото това се прави обикновено и отколкото повелява самият им дълг.

Слава богу, досега нито един съдия не е говорил с мене именно като съдия по каквото и да било дело – мое лично, на друг някого, углавно или гражданско. И не съм попадал в никакъв затвор дори само за да го разгледам. Представата ми за външния му вид даже ме разстройва. Така съм жаден за свобода, че ако ми забраняваха достъпа до някой кът от индийските земи, би ми било много криво. И не бих гнил там, където би трябвало да се крия, ако можех да намеря другаде някъде свободна земя и свободен въздух. Боже мой, колко тежка би ми била участта на толкова хора, които виждам приковани към едно място в нашата държава, лишени от достъпа им до големите градове, до замъците, до об-

1 Диоген Лаертски, Aristippus, II, 8. 99. Теодорейци – последователи на философа от киренайската школа Теодор, обикновено наричан „Атеиста“.

2 Плутарх, Vitae, Alcibiades, 22, 1–2 (202 d). За Алкивиад виж бел. 100.

3 Според Мендоза, Histoire du grand royaume de la Chine, преведена на френски в 1588 г. от Люк дьо ла Порт, pp. 70–72.

ществените пътища само за това, че не се подчинили на нашите закони! Ако законите, при които живея, биха застрашили макар и крайчеца на пръста ми, аз веднага бих потърсил други, където и да са те. При тия граждански войни у нас цялото мое мъничко съзнание е насочено към това те да не нарушават свободата ми да отивам там и да се връщам оттам, откъдето пожелая.

Ала законите стоят на почит не затова, че са справедливи, а за това, че са закони. Това е мистичното основание на тяхната власт; друго основание те нямат. И това е в тяхна изгода. Често те се създават от глупци, по-често от хора, които поради омраза към равенството са лишени от чувство за справедливост, и винаги от хора суетни и непоследователни.

Няма на света нищо така тежко натоварено с грешки, както законите. Който им се подчинява за това, че са справедливи, той им се подчинява не така, както е длъжен. Нашите френски закони по своето безредие и безобразност протягат ръка на произвола и поквата, което се вижда ясно от разпределението и изпълнението им. Техните формулировки са така смътни и неопределени, че това в известен смисъл оправдава неподчинението им, както оправдава всеки произвол в тълкуването, прилагането и спазването им. Ето защо колкото и голяма да е ползата от опита въобще, опитът, който извличаме от примера на другите, едва ли ще допринесе много за нашето обществено устройство, ако не сме способни да извлечем полза от нашия собствен опит; той ни е по-близък и, разбира се, достатъчен, за да ни научи на това, което ни е нужно. Себе си аз изучавам повече от каквото и да било Друго. Самият аз съм моята метафизика и моята физика.

Qua Deus hanc mundi temperat arte doinum,
Qua venit exoriens, qua deficit, unde coactis
Cornibus in plenum menstrua luna redit,
Unde salo superant venti, quid flumine captet
Eurus, et in nubes unde perennis aqua.
Sit ventura dies mundi quae subruat arces.
[Бог своя дом – този свят – как със изкуство реди
и откъде ли луната изгрява, къде ли залязва,
как всеки месец кръга пълни си, сляла рога;
бури отгде над морето се вдигат, какво гони духнал

Евър,1 как вечно вода вдига се в облаците;
ден, който ще разруши крепостта на света, ще ли дойде?
Проперций, III, 5, 26–31.]

Quaerite quos agitat mundi labor
[Вий, дейността на света които тревожи, търсете!
Лукан, I, 417.]

В този университет аз, невежественият и нехайният, изцяло се подчинявам на общия закон на света. Аз го познавам достатъчно, ако само го чувствам. Моето познание не ще го застави да промени пътя си; заради мене той няма да се измени. Безумие би било да се надяваме на това и още по-голямо безумие да се измъчваме за това, защото законът по необходимост е единообразен, всеобщ и очевиден за всички.

Добротата и способностите на управляващия трябва изцяло и напълно да ни освободят от грижата за управление.

Философските изисквания и размишления служат само за храна на нашата любознателност. С пълно основание философите ни отпращат към законите на природата; но за самите тях тази наука е непосилна; те фалшифицират тия закони и ни представят тяхното лице премного разкрасено, прекадено софистично, откъдето произтичат различните портрети на едно и също нещо. Както ни е дала крака за ходене, така природата умно ни направлява по нашия жизнен път; нейният разум не е така изкусен, важен и високопарен, както изобретеният от философите, но затова пък е лек и благотворен; и всичко, което философската мъдрост обещава на думи, той прави на дело чрез всеки, който има щастието да знае как да го използва просто и обикновено, т. е. естествено. Най-мъдрият начин да се повериш на природата е да ѝ се повериш колкото може по-просто. О, Каква мека, сладка и удобна възглавница за добре устроената глава е незнанието и нежеланието да знаеш!

Аз бих предпочел да разбера себе си, отколкото Цицерон. Ако съм прилежен ученик, то моят собствен опит ще ми бъде напълно достатъчен да ме направи мъдър. Който може да възстанови в паметта си изстъплението на своя отминал гняв и да си припомни какво му е струвало това, той ще разбере безобразието на тази страст по-добре, отколкото съчиненията на Аристотел и ще се отврати от нея с много по-голямо ос-

1 Евър – източният или югоизточният вятър.

новане. Който си спомня за бедствията, които са го постигнали, за бедствията, които са го заплашвали, за незначителните случайности, които са променяли жизненото му състояние, той се подготвя за бъдещите превратности на съдбата си и за осъзнаване на истинското си положение. В живота на Цезар поучителните примери не са повече, отколкото в нашия живот. И животът на господаря, и животът на обикновения човек е винаги човешки живот, изпълнен с характерните за него повратности. Нека обърнем внимание на това! Ние винаги си казваме един на друг всичко, от което имаме нужда. Нима не е глупаво този, който помни колко пъти се е лъгал в собствените си съждения, да се доверява винаги на тях? Когато основанията на другия ме убеждават в неверността на моето съждение, аз не толкова научавам, че той ми е казал нещо ново, че е обърнал внимание на незнанието ми по този въпрос (това не би било кой знай каква придобивка), колкото се убеждавам в безпомощността и изневярата на своя разум изобщо, поради което се старая да го поправя изобщо. Същото правя и по отношение на други мои грешки; и чувствам, че това нравило ми носи голяма полза в живота. Аз не гледам на отделния случай и на всичко около него като на камък, в който мога да се препъна; аз се уча да се страхувам от походката си навсякъде и се старая да я оправям. Да разбереш, че си казал или направил някоя глупост, не е още нищо; нужно е да разбереш, че си глупав в същността си – ето кое е по-значително и по-важно. Погрешните стъпки, към които така често ме е подтиквала моята памет дори и когато е била най-уверена в себе си, не са оставали без полза; сега за всички нейни клетви и уверения аз затварям уши; първото възражение срещу нейното свидетелство ме стъписва и аз вече не смея да ѝ се доверя за важни неща, нито да се облегна на нея, когато става дума за нещо, отнасящо се за друг. И макар грешките, които правя поради липса на памет, другите да правят поради липса на съвест, аз все пак ще продължа да вярвам повече на думите на другия, отколкото на собствените си думи. Ако всеки следи отблизо последствията и обстоятелствата на страстите, които го водят, както аз правя по отношение на тия, на които съм подвластен, той ще може да предвиди техния прилив и да намали в известна степен тяхната стремителност и неудържимост. Не винаги те се нахвърлят върху нас, хващайки ни за гушата; тук има и заплаха отдалеч, и постепенно нарастване.

Fluctus uti primo coepit albescere ponto,
Paulatim sese tollit mare, et altius undas

Erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
[Както когато при първия лъх побеляват вълните, после надува се малко по малко морето, водите вдига високо, накрай се изправя от дъно в небето.
Вергилий, Енеида, VII, 528.]

У мене разумът заема най-важното място или поне се стреми да го заеме; той не препятства развитието на моите влечения, на моите враждебни и приятелски чувства, дори на любовта ми към себе си, но той прави това, без да се затруднява и помътнява. *И* ако не може да поправи другите ми душевни качества по мярката на своите изисквания, поне не се поддава на тяхното вредно влияние; той играе ролята си самостоятелно.

Призивът „познай себе си“ очевидно трябва да има голямо значение, щом като богът на знанието и светлината го е написал на фронтона на своя храм[1] като един изчерпателен съвет, който той би могъл да ни даде. А Платон казва, че разумът не е друго освен осъществяването на този призив;[2] и Сократ, и Ксенофонт потвърждават същото, но с различни примери.[3] Трудностите и неяснотата в една наука могат да забележат само ония, които са посветени в нея. Защото е нужно да притежаваш известно количество знания, за да можеш да забележиш невежеството си; нужно е да натиснеш вратата, за да се увериш, че тя е затворена. Оттук и остроумното платоново положение, че знаещите няма какво да учат, щом като са знаещи; незнаещите също няма какво да знаят, щом като, за да знаеш, трябва да си наясно към какво се стремиш.[4]

Същото е и с познанието на самия себе си; всеки смята, че у него всичко е наред, всеки мисли, че достатъчно познава себе си, а това значи, че никой нищо не знае, както Сократ според Ксенофонт е научил на това Евтидем.[5] Аз, който не се занимавам с нищо друго, намирам в това положение такава дълбочина и такова безкрайно разнообразие, че всички мои занимания ме довеждат само до едно – да почувствам колко много ми е нужно още да знам. На своята толкова често признавана слабост

1 Аполон на храма в Делфи. Виж бел. 663 и 512.
2 Платон, Timaeus, 72 a, Charmides, 12 (164 D).
3 Ксенофонт, Memorabilia, IV, 2, 24.
4 Платон, Meno, 14 (80 E).
5 Ксенофонт, Memorabilia, IV, 2, 26. Евтидем (V в. пр. н. е.) – един от най-ранните представители на софистиката.

аз дължа склонността си към скромност, към подчинение на предписаните ми вярвания; дължа ги на неизменното си хладнокръвие, на умереността си във възгледите, на омразата си към досадната и свадлива наглост на всезнайковците – най-големия враг на действителното знание, на истината. Чуйте ги как говорят тия всезнайковци: най-голямата глупост те изтъкват на преден план, като, разбира се, я изразяват в стил, сякаш че установяват някакви религии и закони.

Nil hoc est turpius quam cogitationi et perceptioni assertionein approbatione. que praecurrere.
[Нищо не е по-позорно от това да се взема страна и да се дава съгласие, преди нещата да бъдат опознати и разбрани.
Цицерон, Academica, I, 12, 45]

Аристарх е казвал, че в древността едва е можело да се наброяват седем мъдреци, а в негово време едва е можело да се намерят седем невежи.[1] Нима ние нямаме по-големи основания от него да кажем същото за нашето време? Самоувереността и упоритостта са явни признаци на глупостта. Някой сто пъти забива нос в земята, но все се ежи, все решителен и невъзмутим; ще речеш, че са му вселили нова душа и сила за разбиране; и че с него става, както с древния син на земята, който при всяко докосване до нея придобивал нова сила и твърдост.[2]

cui, cum tetigere parentem,
lam defecta vigent renovato robore membra.
[на когото, до своята майка допрял се, сила и жизненост пак се завръщаха в морното тяло.
Лукан, IV, 599–600.]

Но смята ли тоя твърдоглавец отново да се въодушеви за нов словесен двубой? Аз съдя за хорското невежество по собствения си опит, който според мене е и най-сигурното знание, получено от школата на живота. Тия, които не искат да признаят това, изхождайки от един такъв жалък опит, какъвто е моят или техният, нека се опрат на Сократ, учителя на учителите. Защото философът Антистен е казал на своите ученици:

1 Плутарх, Mor., De fraterno amore, 1 (478 B). Плутарх предава неправилно името на бащата на ретора и трагика от елинистическо време Теодект. Баща му се е казвал не Арістарх, а Аристандър от гр. Фазаида.

2 Антей – син на Посейдон и Гея (Земята), убит от Херакъл. Според една късна версия той оставал непобедим, докато се допирал до майка си. Херакъл разбрал това, вдигнал го и го удушил във въздуха.

„Хайде вие и аз да идем да послушаме Сократ; аз ще бъда негов ученик заедно с вас.“[1] *И* поддържайки учението на стоическата школа, че е достатъчна само добродетелта, без да прибягваш до нещо друго, за да бъде животът ти напълно щастлив, добавил: „освен сократовската сила на духа“.[2]

Непрекъснатото внимание, с което изучавам себе си, ме учи да съдя сносно и за другите хора; и малко са нещата на света, за които бих говорил по-добре и по-удачно. Често ми се случва да виждам и разбирам жизнените обстоятелства на моите приятели по-добре от самите тях. Аз учудих един с правилността на изложението си и успях да го предпазя от много неща. Привиквайки още от детство да оглеждам живота си в живота на другите, аз придобих в това отношение прилежност и когато мисля за тия неща, от мене се изплъзва много малко от онова, за което става дума – поведение, настроения, мисли. Изучавам всичко – и това, което трябва да избягвам, и това, което ми е нужно да следвам. Така и на своите приятели обяснявам, основавайки се на делата им, техните вътрешни склонности; и не просто за да подредя това безкрайно многообразие от действия – толкова различни и толкова разпокъсани – в отделни жанрове и глави, а за да разпределя точно моите дялове и подразделения в познати класове и типове.

Sed neque quam multae species, et noinina quae sint
Est numerus.
[Колко ли вида са те и какви ли названия носят, броят незнаен е.
Вергилий, Georgica, II, 103–104.]

За своите измислици учените намират много по-специфични и подетайлни означения. А аз, който не разбирам повече, отколкото опитът ме учи, не се ръководя от никакви правила и формулирам построенията си общо и пипнешком. Така е и с книгата, която пиша; изказвам възгледите си в отделни изречения, като нещо, което не може да се изрази наведнъж и изцяло. Никаква връзка и сходство не може да се намерят в души като пашите – обикновени и низки. Мъдростта е здрава и цялостна постройка, в която всяка част заема определено място и има свой признак.

1 Диоген Лаертски, Antisthenes, VI, 1, 2. Антистен (V в. пр. н. е.) – древногъцки философ, основател на школата на циниците.

2 Диоген Лаертски, Antisthenes, VI, 1, 11.

Sola sapi entia in se tota conversa est.
[Само мъдростта е насочена цяла към себе си. Цицерон, De finibus, III, 7, 24.]

Аз предоставям на художниците, но не знам дали ще се справят с един толкова обърган и изграден от дреболии и случайности предмет, да разпределят по групи цялото многообразие от външни видимости и да сложат ред в нашето непостоянство. Намирам за изключително трудно не само свързването на нашите действия едно с друго, но и правилното обозначение па всяко от тях по неговия главен признак – толкова те са двусмислени и пъстри при различно осветление.

Онова, което отбелязват като рядкост в характера на македонския цар Персей,[1] а именно че неговият дух, не можейки да остане никога в едно и също състояние, се е стремял да се прояви в различни области на живота и е показвал необикновени и променящи се нрави, поради което нито той самият, нито останалите са можели да разберат що за човек е, това, струва ми се, е характерно почти за всички хора. Още по-добре познавам аз друг един такъв човек, за когото според мене с още по-голямо основание може да се каже следното: никакъв среден път за него; по най-необикновен повод се хвърля ту в едната, ту в другата крайност: нещо без пречки и чудновати спънки; всичките му способности противоречиви; така че най-вероятното за него един ден ще бъде да се каже, че се е стараел и стремял да стане известен чрез невъзможността да бъде по някакъв начин опознат.

Нужно е да имаш силно развит слух, за да се чуваш как откровено съдиш за себе си; и тъй като са малко хората, които могат да понесат това, без да се оскърбяват, ония, които се осмеляват да ни кажат какво мислят за нас, правят необикновен приятелски жест; защото да раняваш и оскърбяваш, за да помагаш, е истинската проява на любов. За мене е трудно да съдя за човек, чиито лоши качества надминават добрите. Платон изисква три качества от този, който иска да опознае душата на другия – знание, благожелателност и смелост.“[2]

Понякога са ме питали за какво бих бил най-способен, ако някому с хрумнало да ме използва, докато съм бил в подходяща за това възраст.

1 Тит Ливий, XLI, 20. Персей – последен цар на Македония, управлявал от 179 до 168 г. пр. и. е. Разбит и пленен от Луций Емилии Павел в битката при Пидна (168 г. пр. и. е). Починал като почитан пленник в гр. Алба.

2 Платон, Gorgias, 42 (187 A).

Dum melior vires sanguis dabat, aemula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
[Докато кръв по-добра сили даваше и нежелана старост по моите слепи очи не белееше още.
Вергилий, Енеида, V, 415–416.]

– За нищо – отговарял съм. И с готовност се оправдавам за това, че не мога да правя нищо, което би ме превърнало в роб на другия. Но аз бих могъл да изкажа на своя господар цялата истина за него и ясно да обрисувам нравите му, стига той да пожелае това. Не общо, по схоластичен начин, което не мога да правя (впрочем това не допринася никаква полза за тия, които умеят да го правят), а наблюдавайки ги стъпка по стъпка, при всеки удобен случай, следвайки ги с поглед късче по късче; и бих му изложил всичко това просто и естествено, казвайки му какво представлява той в очите на хората и противопоставяйки се на неговите ласкатели. Никой от нас не би струвал повече от кралете, ако би бил така непрекъснато развращаван от пасмината ласкатели наоколо. Но какво да говорим, щом и Александър, този велик държавник и философ, не е бил защитен от тях! Аз бих имал достатъчно и вярност, и разум, и свобода, ако е необходим» да говоря в такива случаи истината. Това е служба, която не носи слава; но иначе тя би загубила действеността и очарованието си. Ала подобна роля може да изпълни не всеки. Защото даже истината няма преимуществото да бъде изказвана във всяко време и при всеки случай; нейната употреба, колкото и благородно да е това занятие, има своите рамки и своите граници. Често се случва, защото светът е такъв, да я донасят до ушите на господаря не само без каквато и да е полза, но и с лоши намерения, при това несправедливо. И мене никой не може да ме увери, че един справедлив укор не може да се приложи порочно и че интересът на същността не трябва често да отстъпва на интереса на формата. Аз бих желал с тази роля да се заеме човек, който е доволен от участта си,

Quod sit esse velit, nihilque malit
[Иска тъй да е, както е, не друго.
Марциал, X, 47, 12.]

и който се е родил с едно средно състояние; защото,. от една страна, той никак не би се поколебал да засегне дълбоко и на живо сърцето на господаря и да загуби с това кариерата си и, от друга, като човек със средно положение, лесно би могъл да общува с хора от различни слоеве.

Подобно нещо аз бих пожелал само на един човек, защото да даряваш привилегията за такава свобода и близост към господаря на много хора би означавало да породиш едно вредно неуважение към върховната власт. Освен това от такъв един човек аз бих изискал преди всичко вярност и мълчание. Не трябва да се вярва на един крал, когато той се хвали, че е дочакал твърдо нападението па неприятеля само за да придобие слава, ако той не е в състояние да изслуша за своя полза и назидание откровените думи на приятеля си, които биха могли само да раздразнят слуха му, тъй като всяко друго тяхно действие зависи от неговата ръка. А тия именно хора имат нужда от истини и свободни съждения. Техният живот протича пред погледа на всички и те трябва да спечелят симпатиите на толкова зрители; но тъй като е прието да се скрива от тях всичко, което може да ги отклони от правия път, те, без да съзнават това, често стават омразни и ненавистни на своя народ по причини, които биха могли да избягнат, без дори да пожертват нито едно от удоволствията си, ако навреме ги предупредят и им дадат добър съвет. Обикновено техните любимци се грижат повече за себе си, отколкото за своя господар; но това им струва много, защото, ако говорим истината, верността към повелителя винаги се подлага на сурови и опасни изпитания; така че тука е нужна не само голяма любов и искреност, но и голямо мъжество.

И така целият този куп приказки, които изрекох дотук, не са нищо друго освен изводи от моя житейски опит, които за един здравомислещ човек биха могли да бъдат полезни само като поука за обратно действие. А колкото се отнася до физическото здраве, никой не би могъл да има по-полезен опит от моя, защото у мене той е в чист вид, неповреден и ненакърнен от никакви хитрувания и никакви предвзети мнения. В медицината опитът се рови в собственото си буните; разумното той открива в самия себе си. Тиберий е казвал, че всеки, който е навършил двадесет години, трябва сам да разбира какво за него е полезно и какво вредно, без да се нуждае от лекар.[1] Това той може би е научил от Сократ, който, съветвайки своите ученици прилежно да изучават здравето си като най-основно нещо, е добавял, че би било невероятно един разсъдлив човек, който държи сметка за упражняването на тялото, за яденето, за пиенето, да не може да разбере по-добре от лекаря кое е вредно и кое полезно за него.[2] А и медицината винаги заявява, че във всички

1 Тацит, Annales VI, 46, и Световни, Vitae, Tiberius, G (неточен цитат).

2 Ксенофонт, Memorabilia, IV, 7.9.

свои предписания изхожда от опита. Така че Платон е бил прав, като е казвал, че лекарят, ако иска да бъде истински лекар, трябва да изпита всички болести, които желае да лекува, и да се запознае с всички случаи и обстоятелства, въз основа на които трябва да съди.[1] И с основание; ако лекарите искат да лекуват сифилис, нека преболедуват най-напред от него. На такъв лекар аз действително бих се доверил. Защото всички други ни направляват така, както оня, който рисува морета, кораби и пристанища, седнал край масата, и който, далеч от всякакви опасности, води насам-натам направения от него модел на кораба. Накарайте го да се заеме наистина с това – няма да направи нищо. Те описват нашите болести, както градските глашатаи описват с виковете си загубения кон или куче; еди-какъв си косъм, еди-какъв си ръст, еди-какви си уши; но покажете им един болен – няма да познаят каква е болестта му.

Боже мой, нека медицината поне веднъж ми помогне, както трябва, и аз ще извикам от все сърце:

Tandem efficaci do mantis scientiae!
[Ръце протягам към наука действена.
Хораций, Epodi, 17, 1.]

Изкуствата, които ни обещават телесно и душевно здраве, ни обещават много; но те почти не изпълняват обещанията си. И в наше време тия, които правят професия от тях, допринасят полза по-малко от всеки друг. Най-многото, което може да се каже за тях, е, че те продават лекарства, но да се каже, че са лечители, не.

Аз живях достатъчно много, за да оценя навиците си, които са ме поддържали толкова дълго време. Тъй като съм ги изпробвал върху себе си, всеки който иска, може да ги възприеме.

Ето нещичко от тях, което мога да напомня. (Аз съм имал такива навици, които се променят в зависимост от обстоятелствата, но тук отбелязвам само ония, които са пай-трайни и са се запазили у мене до днес.) И здрав, и болен аз водя един и същ живот; едно и също легло, един и същ дневен режим, едно и също ядене, едно и също пиене. Нищо друго не прибавям, променям само количеството – по-малко или повече според силите си и според апетита си. Моето здраве това е да предвардвам от смущения обичайното си състояние. Болестта ме събаря на една страна; ако се доверя на лекарите, те ме събарят и на другата; така че и

1 Платон, Държавата, III, 408 д-е.

по волята на случая, и по силата на медицинското изкуство аз ще се окажа вън от своя път. А аз не вярвам в нищо друго така, както в следното: нещата, с които отдавна съм привикнал, не могат да ми навредят.

Именно навикът дава каквато си ще форма на нашия живот; в това отношение той може всичко; това е питието на Цирцея,[1] което променя нашата природа, както намери за добре. Колко народи, намиращи се на три крачки от нас, смятат за смешно да се страхуваш от прохладата, която за нас явно е вредна; нашите моряци и нашите селяни ни се подиграват за това. Ако накарате един немец да легне на дюшек, той ще се разболее,[2] както един италианец, ако легне на пух, както един французин, ако спи без завеса на леглото и огън в камината.[3] Стомахът на испанеца не понася нашия начин на хранене, а нашият стомах – швейцарското пиене.[4]

Един немец в Аугсбург за голямо мое удивление показа неудобството на нашите камини със същите доводи, с които ние осъждаме техните печки.[5] (Защото наистина тази застояла топлина, тази миризма на разкалѐни тухли, от които са направени камините, са тягостни за повечето от хората, които не са привикнали към това; за мене не. Впрочем тази равномерна, постоянна и обща топлина без пламък, без дим, без полъх, която иде от широките отвори на нашите камини, напълно съответствува на нашия начин на отопление. Но защо ние не подражаваме на римската архитектура? Защото, както се говори,[6] в древността домовете са се отоплявали отвън и отдолу, като топлината се разпространявала из цялата къща с тръби, прокарани вътре в стените и минаващи през цялото помещение, което е трябвало да се отоплява; за всичко това се говори ясно някъде у Сенека.) Този немец, като слушаше как хваля удобствата и красотата на неговия град, нещо, което безспорно заслужа-

1 Цирцея – според Омир дъщеря на Слънцето, живееща на остров Еа, където бил изхвърлен Одисеи. Неговите другари пили от вълшебното питие, поднесено им от пея, и се превърнали на свине. Одисеи избягнал това благодарение на вълшебния корен, даден му от Хермес. После той накарал Цирцея да върне па другарите му предишния образ. За това приключение на Одисеи виж „Одисея“, X, 239 сл.

2 Германците не са използвали дюшеци в тази епоха.

3 Леглата със завеси са били използвани навсякъде във Франция през XVI век.

4 Алюзия за поговорката „Пие като швейцарец“, която означавала „пие твърде много“.

5 В южнонемския град Аугсбург (чисто латинско име е Augusta Vindel icoriim) Монтен е бил през октомври 1580 г.

6 Сенека, Epistulae, 90, 25.

ваше, започна да ме съжалява, че се завръщам в моята страна; едно от първите неудобства, с което по негово мнение щял съм да се сблъскам, е щяло да бъде тежестта в главата ми, причинявана от нашите камини. Той бил чул това от някой друг и като не забелязал подобно явление у тях, сметнал, че то е характерно само за нас. Всяка топлина, която иде от огън, ме кара да чувствам слабост и тежест в главата. Макар Евен да е казал, че най-добрата утеха в живота е огънят, аз предпочитам всеки друг начин за избягване от студа.[1]

Ние се страхуваме да пием вино от дъното на бъчвата; за португалците тази благовонна течност е наслада, царско питие. Изобщо всеки народ има свои обичаи и навици, които не само че са непознати на другите, но им изглеждат диви и чудовищни.

Какво да кажем за оня народ, който уважава само печатаното свидетелство, който се доверява само на хора от книгите и вярва в истината само ако тя е на почетна възраст. Като отливаме глупостите в печатни букви, ние сякаш им придаваме достойнство. По-тежко е сякаш, когато кажеш „чел съм“, отколкото, когато кажеш „чувал съм“. Но аз, който придавам не по-малко значение на устата, отколкото на ръката, който зная, че може лекомислено и да се пише, и да се говори, който уважавам нашия век не по-малко от миналите векове, с готовност мога да се позова на някой мой приятел, Авъл[2] или Макробий,[3] като взема пред вид както това, което съм видял, така и това, което съм прочел от тях. И както се смята, че добродетелта не става по-голяма от това, че е съществувала по-дълго, така и аз смятам, че една истина не става по-мъдра от това, че е по-стара. Често казвам, че с чиста глупост да тичаш подир чужди и схоластични примери. Опитът на нашето време е така плодотворен, както опитът от времето на Омир и Платон. Но нима ние не търсим повече достойнство в цитата, отколкото в истинността па думите? Сякаш че

1 Плутарх, Mor., Quaestiones platonicae philosophiae, 10,3, I. Евен (V–IV в. пр. и. е.) софист и елегпчески поет.

2 Авъл Гелий (около 123 – около 165 г.) – римски граматик, автор па „Атически нощи“ („Noctcs Atticae“), сборник, наречен тъй, понеже бил написан в Атина през дългите зимни пощи. Това съчинение е твърде ценно, тъй като съдържа ред откъси от творби на римски и гръцки автори, не достигнали до нас.

3 Амброзии Макробий (IV-V в.) – римски граматик, чиито най-важни съчинения са седем книги „Сатурналии“ (Saturnalia convivia“), съдържащи разсъждения на исторически, митологически и литературни теми, и коментарът към „Съня на Сципион“ („Somniuin Scipionis“) па Цицерон.

доказателствата, които ще намерим в книжарницата на Васкосан[1] или Плантен,[2] струват повече от доказателствата, които дава животът в нашето село. Или може би на нас не ни стига ум да следваме и оценяваме онова, което става пред очите ни, да си съставим за него вярно съждение, което да служи за пример? Защото, когато казваме, че не ни достига авторитет, за да дадем тежест на нашите свидетелства, ние го казваме не на място. Нещо повече, според мен, ако хвърлим върху най-обикновените, най-привичните и най-познатите неща истинска светлина, те могат да станат най-големите чудеса на природата, най-удивителните примери, особено що се отнася до човешките дела.

Но да се върна към моя предмет. Като оставим настрана примерите от книгите и това, което Аристотел казва за аргосеца Андрон,[3] който пресякъл Либийската пустиня, без да пие нищо, ще спомена за един благородник,[4] който достойно изпълняваше различни длъжности; той ми казваше, че в разгара на лятото бил пропътувал разстоянието от Мадрид до Лисабон, без да пие каквото и да било. Той се отличава с превъзходно за своята възраст здраве; и няма нищо изключително в начина му на живот освен това, че в продължение на два-три месеца, а понякога и в продължение на година не пие, както ми каза, нищо. Той чувства жажда, но я оставя да премине и смята, че тя лесно ще намалее от само себе си; и повечето пие по прищявка, отколкото от нужда или за удоволствие.

Ето и друг пример. Неотдавна видях един от най-учените мъже на Франция, при това един от най-състоятелните, който работеше в един ъгъл на стаята си, отделена от останалите помещения с тапицерия; около него – цяла олелия от разпуснали се слуги. Той ми каза, а преди него това е казал Сенека,[5] че тази врява му е даже полезна, защото, удавен в шума, той още повече се съсредоточава и изчезва в съзерцание; бурята от гласове му помага да съсредоточи мислите си. Като студент в Падуа той е учел изложен на грохота от площада и звъна на камбаните и не само че не се е отвратил от тоя шум, но и свикнал с него да учи. Сократ отговорил така на Алкивиад, който му се чудел как може да понася не-

1 Мишел Васкосан (около 1500–1576 г.) – издател в Париж от 1530 г. Изданията му са били точни текстуално, на хубава хартия и с красив шрифт.

2 Кристоф Плантен (1514–1589 г.) – издател, основал в 1550 г. в Анверс най-голямата печатница в Нидерландия.

3 Диоген Лаертски, Pyrrho, IX, 11, 81.

4 Жан дьо Вивон, маркиз Дьо Пизани – френски посланик в Испания от 1572 до 1583 г.

5 Сенека, Epistulae, 56, 1–6.

прекъснатата врява от страна на жена му: „Както тия, които свикват със скриптенето на колелата, с които вадят вода.“[1] С мене става обратното: моят дух е чувствителен и лесно се възбужда; когато е съсредоточен в себе си, даже най-малкото жужене на мухата го измъчва.

През младите си години Сенека се е увличал от примера на Секстий и никога не ядял месо от умряло животно; даже цялата година с удоволствие е минавал без месо, както самият казва.[2] От този навик се отказал само от страх да не го заподозрат в склонност към някаква нова религия, проповядваща такъв вид въздържание. Заедно с това той е следвал съвета на Атал да не спи на меки дюшеци и до самата си старост е лежал на твърда постеля, неогъваща се от тежестта на тялото му.[3] И ако нравите на онова време са го подтиквали към един суров начин на живот, то обичаите на нашето време тласкат нас към удобствата.

Обърнете внимание на разликата в начина на живот между моите слуги и мене; даже скитите и индианците не се различават повече от мене по сила и външен вид, колкото те. Аз съм вземал на служба при себе си просещи деца, които твърде скоро са напускали и кухнята, и ливреята единствено за да се отдадат на първоначалния си начин на живот. Измежду тях имаше едни, който събираше по пътищата мидени черупки, за да се храни, и когото не успях нито с молби, нито със заплахи да отклоня от вкуса и сладостта на полугладния му живот. Просяците имат свой разкош и свои наслаждения като богатите и даже, както се говори, свои длъжности и обществена уредба. Всичко това се дължи на навика. Той може не само да ни отлее в каквато си ще форма (обаче мъдреците казват, че ние трябва да си изберем най-добрата, а навикът веднага ще ни улесни в това),[4] но даже и да ни привикне към всяка промяна, което е най-благородното и най-полезното от неговите поучения. Най-добрите от моите природни свойства са гъвкавостта и слабата ми упоритост; аз притежавам някои склонности, които са най-подходящи за мене именно и които са по-удобни и по-приятни от останалите; и с

1 Диоген Лаертски, Socrates, II, 5, 36. Алкивиад (450–404 г. пр. н. е.) – атински пълководец с блестящи заложби, но с порочен и непостоянен характер.

2 Сенека, Epistulae, 108, 21 sqq. Секстий – основател на философска школа в Рим, която имала много допирни точки със Стоата. В началото е имала голям успех, по след смъртта на основателя си тя угаснала.

3 Сенека, Epistulae, 108, 23. Атал (I в. пр. н. е. – I в. н. е.) – стоически философ, учител на Сенека.

4 Плутарх, Mor., De exilio, 8 (602 B).

много малко усилия бих могъл да се откажа от тях и с лекота да премина към други, съвършено противоположни. Младият човек трябва да може да нарушава своите правила, за да придобие сила, която да го предпази от плесенясване и опошляване. И няма по-глупав и по-жалък начин на живот от този, който протича под заповед и дисциплина.

Ad primum lapidem vectari cum placet, hora
Sumitur ex libro: si prurit frictus ocelli,
Angulus, inspecta genesi collyria quaerit.
[Щом ѝ се иска да я отнесат до първия камък, час си избира по книжката; щом засърби я, разтъркан, ъгълът очен, мехлем търси тя, хороскопа видяла.
Ювенал, VI, 577–579.]

Младежът често трябва да се впуска даже и в излишества, струва ми се. Иначе и най-малката разпуснатост може да го съсипе; и във веселата компания ще се покаже неудобен и неприятен. Най-противното за един порядъчен човек качество е педантичността и строгото придържане към някое особено правило; и то става качество на особняк, ако не може да се приспособява и огъва. Има нещо срамно в това да се откажеш от нещо поради безсилие или да не смееш да направиш това, което прави компанията ти. Нека такива хора не излизат от кухнята си. Това е неприятно за всеки, но особено пагубно и недопустимо е то за войника, който, както казва Филопемен, е длъжен да привикне към всички промени и превратности на живота.[1]

На времето си аз бях достатъчно привикнал към свобода и безразличие, макар и от нехайство, но остарявайки, започнах все повече да се придържам към определени форми на живот (на моята възраст човек не може вече да се учи; оттук нататък той трябва да мисли само как да поддържа живота си); сега вече привичката ми към някои неща, без да съзнавам това, така властно ме завладява, че отклонението ми от нея смятам за излишество. И без да се измъчвам, сега аз не мога нито да заспя посред бял ден, нито да похапвам нещо между часовете, определени за ядене, нито да закусвам, нито да спя преди определените три часа след вечерята, нито да правя деца в друго време освен преди сън и легнал,

1 Плутарх, Vitae, Philopoemen, 3, 3–5 (537-c-d). Филопемен (около 252–123 г. пр. н. е.) – аркадец от гр. Мегалопол, един от малкото велики мъже на Гърция в периода на нейния упадък. Водил осем пъти войските на Ахейската лига. В 183 г. пр. и. е. бил пленен от месенците и принуден да изпие отрова.

нито да стоя изпотен, нито да пия само вода или само вино, нито да стоя дълго време с открита глава, нито да се бръсна след обеда; без ръкавици ми е така трудно, както без риза; трудно ми е, ако не си измия ръцете след ядене или след ставане от сън; трудно ми е без завеси и покривка над леглото; това са ми крайно необходими неща. Без покривка на масата бих могъл да се нахраня; но по немски обичай без бяла салфетка ще ми бъде твърде неудобно; аз цапам кърпите много повече от тях и от италианците; и малко си служа с лъжица и вилица.[1] Съжалявам, че не сме възприели един обичай, който, както видях, се въвежда при кралете – със смяната на всяко ядене да се сменят както чиниите, така и кърпите. Ние знаем за оня суров воин Марий, който на стари години станал препалено деликатен в пиенето и си служел само със своя собствена чаша.[2] Аз също имам предпочитание към някои форми на чашата и с неохота пия от общата чаша, както и от чашата, подадена от която и да е ръка. Пред всякакъв метал предпочитам ясното и прозрачно стъкло. Нека, когато пия, очите ми се наслаждават колкото могат.

Някои от своите черти на изнеженост аз дължа на навика; но, от друга страна, природата тук също си е казала думата; така например аз не мога да ям повече от две големи яденета на ден, без да претоваря стомаха си; нито да изям цялата си дневна порция наведнъж, без да ми се подуе коремът, да ми пресъхне устата, да ми се загуби апетитът; не мога да стоя дълго време на хладен въздух вечер. Защото, ако на поход – както често се е случвало – цяла нощ съм стоял под открито небе, от известно време насам след пет или шест часа стоене на открито стомахът ми започва да се разстройва, усещам силно главоболие и непрекъснато ми се повдига. Когато другите сядат на закуска, аз лягам да спя; а след като се наспя, сякаш че нищо не е имало. Винаги съм чувал, че влагата започва да се разпространява с раждането на нощта; но през последните години ми се случи да общувам приятелски и дълго с един сеньор, който бе обзет от вярата, че влагата е особено вредна и опасна късно след обед, един или два часа преди залез слънце; той старателно избягва тези именно часове и никак не се бои от нощната влага; повлия и на мене – не толкова с доводите си, колкото с това, което усещаше.

1 Употребата на вилицата, внесена във Франция от Италия през XVI в., е започнала по времето на Людовик XIII.

2 Плутарх, Mor., De cohibenda ira, 13 (461 E).

Е и какво? Изглежда, че съмнението и изследването до такава степен поразява нашето въображение, че ние не сме способни да се променим. Онези, които бързо отстъпват на тия склонности, понасят върху себе си цялото срутване. Мен ми е жал за много наши благородници, които заради глупостта на своите лекари още съвсем млади и напълно здрави започват да живеят като в затвор. По-добре да преболедуваш от простуда, отколкото, отвиквайки от обикновения живот, да загубиш завинаги способността си за полезна дейност. Досадна е тази наука, която ни лишава от най-сладостните часове на деня. Нека да разпострем възможностите до последните им предели! Най-често закалява и лекува упоритостта; Цезар се е излекувал от епилепсия, като не е обръщал внимание на тази болест и не ѝ се е прекланял.[1] Нужно е да се ръководиш от разумни правила, но да не им робуваш–нима не са те, ако такива съществуват, които имат полза от задължително подчинение и робуване.

И кралете, и философите ходят по нужда, дамите също. Животът на хората, изложен на показ, е свързан с церемонии; моят живот – неизвестен и личен, е свободен спрямо всичко, което е естествено; войникът и гасконецът в този смисъл не чувстват никакво стеснение. Затова ще кажа по този повод следното: необходимо е по нужда да ходиш в определени часове, най-добре нощем, и чрез навик и упорство да си създадеш ред в това отношение, както съм направил аз; но не трябва да ставаш роб на това правило, както аз на старини, и да търсиш специални удобства – място, стол, което пък е свързано с трудности, произтичащи от бавенето и мудността на храносмилането. Но нима не е оправдано при изпълнението на тия най-нечисти обязаности да бъдеш особено грижлив и чист!

Natura ho.no rnundum et elegans animal est.“
По природа човекът е спретнато и изящно същество.
Сенека, Epistulae, 92, 12. []

Измежду всички естествени действия най-лошо понасям това, когато то е нередовно. Срещал съм много военни, които страдат от нередовен стомах; а аз и моето храносмилане никога не сме се разминавали; винаги сме се срещали веднага след ставането ми от сън – освен ако не ми попречи за това някоя важна работа или болест.

1 Плутарх, Животописи, Цезар, 17.

Както вече казах, аз не смятам, че болните могат да направят нещо повече за подобрението си, ако не се придържат към обикновения си начин на живот, с който са отраснали. Изменението, каквото и да е то, е мъчително. Накарайте някого да повярва, че кестените са вредни за перигорците или люкоазците, а млякото и сиренето – за планинарите. А на тях, ако се разболеят, веднага започват да им приписват не само нови, но и съвсем противоположни начини на живот; такава промяна не може да понесе и здравият човек. Накарайте един седемдесетгодишен бретанец да пие само вода, затворете един моряк в банската стая за изпотяване, забранете на един баск-лакей да се разхожда;[1] вие ги лишавате от движение и в края на краищата от въздух и светлина.

An vivere tanti est?
[Толкова много ли струва животът?
Неизвестен автор]

Cogimur a suetis animum suspendere rebus,
Atque, ut vivamus, vivere desinimus...
Hos superesse reor, quibus et spirabilis aer
Et lux qua regimur redditur ipsa gravis?
[Ний от привични неща сме принудени да се откажем;
за да живеем живот, спира животът за нас.
Живи да смятам онез, за които и въздухът дишан,
и светлината, над нас властваща, стават товар?
Псевдо Гал, 155–156 и 247–248.]

Ако лекарите не правят друго добро, поне подготвят болните за смърт, подкопавайки малко по малко здравето им и нарушавайки начина им на живот.

И здрав, и болен, аз с готовност се отдавам на влеченията, които ме владеят. Отдавам голямо значение на желанията и склонностите си. Не обичам да лекувам едната злина с друга; мразя лекарствата, които за мене са по-досадни и от самата болест. Да страдаш от колики и да се измъчваш, че не можеш да ядеш стриди – това са две беди, не една само. Болестта ни мъчи от една страна, режимът от друга. Така и така човек отива на риск, нека поне рискува, получавайки някакво удоволствие. Хората правят обратното – не смятат за полезно нищо, което не е не-

1 Баските са били често на служба като лакеи.

приятно; лекото им се струва подозрително. Моят апетит в много случаи се е оправял от само себе си и е зависел от здравето на стомаха ми. Когато бях млад, острите и лютиви сосове ми бяха приятни. След това стомахът ми започна да се дразни и аз веднага загубих вкус към тях. Виното е вредно за болните; когато съм болен,, първото нещо, от което се отвращавам, е виното; и това е едно непреодолимо отвращение. Всичко, което ми е противно, ми е и вредно; и нищо, което приемам с охота и удоволствие, не ми вреди. Никога не ми се е случвало да страдам от нещо, което ми е било приятно да го правя. И заради удоволствието смело съм жертвал всички медицински предписания. И на млади години,

Quem circumcursans hue atque hue saepe Cupido
Fulgebat, crocina splendidus in tunica
[Около мен Купидон и оттук, и оттам обикалящ бляскаше,
цял засиял в туника с цвят на шафран.
Катул, 68, 133–134.]

съм се отдавал на желанията си така свободно и така безразсъдно, както са се отдавали всички млади хора,

Et militavi non sine gloria
[И не без слава водил съм аз войни.
Хораций, Carmina, III, 25, 2.]

но това се е проявявало повече в продължителността и траенето, отколкото в количеството на пристъпите.

Sex me vix memini sustinuisse vices.
[Помня, че с мъка тогаз шест пъти аз издържах.
Неточен цитат от Овидий, Amores, III, 7, 26.]

Виждам нещо срамно и чудновато, когато си спомня в каква млада възраст съм се срещнал за първи път с властта на желанието. Това стана някак си случайно, защото стана дълго преди да навляза във възрастта на разума, когато бих могъл да правя избор. Нищо друго не помня оттогава. И моята съдба може да се сравни със съдбата на Квартила, която не можела да си спомни нищо за своята девственост.[1]

Inde tragus celeresque pili, mirandaque matri Barba meae.
[Идва оттам похотта, подранилите косми, брадата, моята
майка учудила.
Марциал, XI, 22, 4–5.]

1 Квартила – действуващо лице от „Сатирикон“ на Петроний (25,4).

Обикновено лекарите благотворно съгласуват своите предписания със силата на горещите желания, които възникват у болните; такова силно желание не може да се сметне за нищо странно и вредно, щом като самата природа го внушава. И после колко важно е да удовлетвориш фантазията си. По мое мнение всичко зависи от това; или поне повече от всичко друго от това. Най-тежките и най-обикновените заболявания са тези, които дължим на въображението. Следната испанска поговорка ми харесва в много отношения:

Defienda me Dios de my.

[Бог да ме пази от мен самия.]

Когато съм болен, съжалявам, че ми липсват желания, от удовлетворението на които бих могъл да се насладя; и медицината трудно би ме отклонила от това тогава. Същото е и когато съм здрав; не искам нищо друго, освен да желая и да се надявам. Лошо е, когато си отслабнал и отпаднал дотолкова, че да не можеш да желаеш. Медицинското изкуство не е толкова положително, че да можем, когато вършим нещо, да минем без авторитети; то се променя според климата, според луната, според Фарнел[1] или Скалигер.[2] Ако вашият лекар не ви разрешава да спите колкото си щете, да употребявате вино или някакъв вид месо, не се тревожете; ще ви намеря друг лекар, който не е на неговото мнение. Различията в доводите и мненията на лекарите приемат каква ли не форма. Аз видях един жалък болен, който се пукаше и умираше от жажда, а един лекар му се подиграваше, осъждайки дадения му съвет като вреден; беше ли му полезна мъката на болния. Неотдавна от камък в бъбрека умря един човек със същия занаят, който се опитваше да се излекува с крайно въздържане; а неговите колеги казваха обратното, че това въздържане постепенно го изсушавало и че пясъкът в бъбреците му се е спекъл.

Забелязал съм, че когато съм ранен или боледувам, не бива да говоря, защото това ме дразни и отегчава така, както ме отегчават безпорядъчните движения. Гласът ми е силен, мощен и когато говоря, се напрягам и уморявам: даже когато ми се е случвало да говоря с високопоставени лица, те са ме молели да говоря по-тихо. Следният разказ заслужа-

1 Жан Фарнел (1497–1558 г.) – прочут лекар, наречен от съвременниците си „Галѐн на своето време“.

2 Джулио Чезаре Скалигер (1484–1558 г.) – преподавал медицина в Ажан, автор на ред трудове по медицина и филология. Особено голямо значение има неговата „Поетика“, написана по образец на Аристотеловата.

ва да се отклоня малко: в една гръцка школа някой си говорел високо като мене[1]; отговорникът за спазването на реда поръчал да му предадат, че трябва да говори по-тихо. „Нека да покаже с какъв тон иска да говоря“ – казал оня. Отговорили му, че трябва да се изравни с тона на този, с когото говори. Това би било добре, само ако се разбира така; говорете според това, което имате да кажете на вашия слушател. Защото: ако съветът означава: „достатъчно е да ви чуе“ или „равнявайки се по него“, аз не го намирам за правилен. Тонът и движението на гласа имат винаги някакъв израз и означават нещо според мен; аз съм длъжен да ги използувам, за да изразя мисълта си. Има различни говори – за поука, за хвалебствие, за укор. Аз искам моят глас не само да стигне до слушателя, но и да го удари, да го пониже. Когато се карам на слугата си с остър и язвителен тон, той би могъл да ми каже: „Господарю, говорете по-тихо, аз ви чувам добре.“

Est quaedam vox ad auditum accomodata, non magnitudine sed proprietate.
[Съществува глас, подходящ за слушане не поради обема му, а поради качеството му.
Квинтилиан, XI, 3, 40.]

Половината от произнесената дума е на този, който говори, а другата половина на този, който слуша. Последният трябва да я улови, както му е подхвърлена; като при игра на топка – този, който приема топката, се отдръпва назад и се подготвя в зависимост от движенията на този, който я хвърля, и според начина на хвърлянето.

Опитът ме е научил също, че ние погубваме себе си от нетърпение. Злините имат свой живот и свои предели, свое здраве и свои болести.

Болестите са така устроени, както и живите същества. Още от зараждането си те следват своята определена съдба и своите определени дни; който прави опит насилствено да ги съкрати или да върви пряко тяхното течение, само ги удължава и умножава, само ги разярява, вместо да ги укроти. Аз съм съгласен с Крантор,[2] че не трябва нито да се съпротивяваш на болестите упорито и безразсъдно, нито да им отстъпваш

1 Карнеад (213-128 пр. н. е.) – философ от скептическата школа, основател на третата (новата) Академия. Според Плутарх, Mor., De garrulitate, 21 (513 C).

2 Цицерон, Tusc. disp., Ill, 6, 12. Крантор (IV-III в. пр. н. е.) – философ от Академията, родом от гр. Соли в Киликия. Автор на много трудове, използани от Цицерон, особено в третата книга на „Тускулански беседи“ („Tusculanae disputationes“)

от безсилие, а да се оставиш на естествения им ход, според техните и според твоите условия. На болестите трябва да се даде възможност само да минат; и аз намирам, че те се задържат по-малко у мене, когато ги оставя на само себе си; даже от най-упоритите и устойчивите съм се избавял благодарение на собственото им отмиране, без лекарства, без лекуване, противно на медицинските правила. Нека да дадем право малко и на природата; тя си разбира от работата по-добре от нас. Но казват ми – еди-кой си умря от това; вие също ще умрете ако не от тази от друга болест. А колко хора са умрели от нея, макар че подир тях са вървели трима лекари? Примерът е неясно огледало; в него гледат всички и всеки вижда, както му изнася. Ако ви предлагат приятно лечение, съгласете **се** това е винаги добре дошло за вас. Мен не ме смущава нито наименованието па лекарството, нито неговият цвят, стига то да е приятно и апетитно. Удоволствието е един от главните видове полза.

Аз съм оставял да остареят и да умрат от естествената си смърт много болести – простуда, подагрени възпаления, разстройства, сърдечни пристъпи, мигрени и още други, които са ме напускали след като почти съм се примирявал, че ще стана тяхна плячка. Човек по-добре се справя с тях чрез вежливост, отколкото чрез сила. Трябва кротко да се подчиним на законите на нашата участ. Ние сме създадени, за да стареем, слабеем, боледуваме напук на всяка медицина. Първият урок, който мексиканците предават на своите деца, когато те излизат от майчината утроба, се състои в следния техен поздрав: „Дете, ти си се появило на света, за да търпиш; търпи, страдай и мълчи.“

Несправедливо е да съжаляваш, че с някого се е случило това, което би могло да се случи с всеки,

indignare si quid in te inique propri constitutum est“
[Негодувай, ако срещу тебе лично е взето несправедливо реше-
ние.
Сенека, Epistulae, 91, 15.] 1

Погледнете оня старец, който моли бога да го дари със здраве и сили, т. е. да му върне младостта.

Stulte, quid haec frustra vctis puerilibus optas?
[Глупчо, защо за това напразно по детски се молиш?
Овидий, Tristia, III, 8, 11]

1 **

Нима това не е лудост, противна на естественото му състояние? Подаграта, пясъкът в бъбреците, лошото храносмилане са признаци на дългия живот така, както зноят, дъждовете и ветровете са неизменни спътници на дългото пътуване. Платон не смята, че Ескулап се мъчи чрез предписанията си да запази живота в едно разрушено и безсилно тяло, безполезно за отечеството си, безполезно за своето дело, неспособно да произвежда здраво и силно потомство, и не намира, че за това следва да се грижи божията справедливост и благоразумие, които трябва да водят всички към полезното.[1] Мили старче, всичко е свършено; теб не може вече никой да изправи на крака; могат само малко да те пооправят, да продължат само с няколко часа жалкото ти съществуване,

Non secus instantem cupiens fulcire ruinam,
Diversis contra nititur obicibus,
Donee certa dies, omni compage soluta,
Ipsum cum rebus subruat auxilium.
[Също така, който иска да спре предстояща разруха,
противоденствува ѝ с разни подпорки, дорде определеният ден,
всички връзки в нещата разкъсал, срутва и сградата, и с нея
ведно – помощта.
Псевдо Гал, I, 171–174.]

Трябва да се научиш да понасяш това, което не можеш да избегнеш. Нашият живот е съставен, както цялата световна хармония, от противоположни елементи, от различни тонове – сладостни и груби, остри и тъпи, меки и твърди.[2] Какво би могъл да направи един музикант, ако предпочете само единия вид тонове? Нужно е той да умее да си служи с всички и да ги смесва. Ние също – да понасяме радостите и бедите, които са съставни части на нашия живот. Нашето съществуване е невъзможно без тази смесица; едната струна е толкова необходима, колкото и другата. Да се опитваш да риташ срещу природната необходимост значи да проявяваш безумието на Ксенофонт, който ритал магарето си с крака, да го поправи. Аз рядко се обръщам към лекари, когато не се чувствам добре, защото тези хора, щом видят, че си в техни ръце, започват да си дават вид на много способни; пробиват ти ушите с прогнозите си; а неотдавна, намирайки ме отслабнал от болестта, по най-оскърби-

1 Платон, Държавата, III, 407 c-d. Ескулап (в римския пантеон Асклепий) – бог на медицината, син на Аполон, убит с мълния от Зевс, тъй като съживявал мъртвци.

2 Сравнението е от Плутарх, Mor., De tranquillitate animi, 15 (473 E – 474 A).

телен начин започнаха да ми досаждат с догмите и надутата си ученост, заплашвайки ме ту с големи страдания, ту с близка смърт. Това не ме съкруши, нито пък ме изуми, но ме раздразни и възмути: и макар мисълта ми да не се нито промени, нито смути, все пак тя бе затормозена; а това винаги означава вълнение и борба.[1]

Впрочем аз се отнасям към моето въображение колкото може повнимателно и го разтоварвам, доколкото мога, от най-малките неприятности и спорове. Човек трябва по възможност да му се притичва на помощ, да го ласкае, да го залъгва. Моят разум е способен на това – на него никога не му липсват доводи; и той би ми помогнал много, ако неговите проповеди винаги убеждаваха.

Искате примери ли? Той казва, че е добре за мене, дето имам камъни в бъбреците; че на моята възраст е напълно естествено да страдаш малко от подагра (дошло е време моите органи да започнат да слабеят и се повреждат; това е неизбежно за всички и аз не мога да смятам, че с мене ще стане някакво чудо; така аз плащам данък на старостта и даже евтино се отървавам); че не съм единственият в това положение, и това трябва да ме утешава; тази болест е нещо обикновено за хората на моята възраст (навсякъде аз виждам хора, страдащи от нея, и за мене дори е почетно да се намирам сред тяхното общество, още повече, че подаграта най-често спохожда големите хора; в нея има нещо благородно и достойно); че са малко хората, страдащи от нея, които получават облекчение като мене; на тях това им струва мъчението на строгия режим и досадното всекидневно вземане на лекарства, докато на мене в това отношение просто ми върви; защото аз без каквото и да е отвращение погълнах няколко безполезни според мене мешаници от магарешки бодил и турска трева, и то само заради дамите, които са много по-любезни, отколкото моята болест е жестока и които ми предложиха половината от своята порция. За да се пречистят от пясъка, те трябва да призоват хиляди пъти Ескулап и да платят толкова екюта на своя лекар, докато у мене всичко става от само себе си. На мене даже не ми е трудно да се държа спокойно, когато съм сред хората, и мога да задържам урината си десет часа или толкова, колкото и всеки друг.

Страхът от тази болест – ми казва моят разум – те обхвана някога, когато ти още не я познаваше: виковете и отчаянието на тия, които

1 Плутарх, Mor., De cohibenda ira, 8 (457 A).

усилват болестта си със своето нетърпение, ти внушиха тоя ужас. Това е болест, която порази онези твои членове, с които ти най-много греши; ти си уж съзнателен човек!

Quae venit indigne poena, dolenda venit
[Мъка, дошла без вина, буди със право печал.
Овидий, Heroides, V, 8.]

Погледни на твоето наказание, то е много по-меко в сравнение с това, което търпят другите; това е бащинско наказание. Виж колко то е закъсняло; то те безпокои и мъчи във възраст, когато ти така и така си негоден и безплоден, след като си отстъпил като по съгласие всички радости и удоволствия на младостта си. Страхът от тази болест и състраданието на хората към тебе ти дават право на гордост; макар в мислите си да си свободен от нея, макар тя да не се проявява в думите ти, твоите приятели все пак не могат да не забележат сянка от нея в държането ти. Има нещо приятно в това да чуеш, когато говорят за тебе: „Каква сила на духа, каква търпение!“ Хората те виждат как се потиш от напрежение, как бледнееш, как се зачервяваш, как трепериш, как повръщаш до кръв, как страдаш от ужасни спазми н гърчове, как от време на време се задавяш от сълзи, за да се появи една гъста, черна и ужасяваща урина, а тя се спира от някой остър бодлив камък, който разрязва и разкъсва жестоко тесния проход на члена ти, но заедно с това те виждат как ти разговаряш с присъстващите спокойно и понякога даже се шегуваш с близките си, вземаш участие в дългия разговор, успокоявайки с думи болката си и намалявайки така страданието си.

Спомни си за хората от древността, които са жадували за беди, за да могат да поддържат и упражняват добродетелите си. Допусни и това, че самата природа те тласка и отнася към онази славна школа, в която ти никога не би влязъл по собствена воля. Ще кажеш може би, че тази болест е опасна и носи смърт; но нима другите не са такива? Защото, когато лекарите те уверяват, че някои болести съвсем не водят към смъртта, това е чиста лекарска заблуда. Не е ли все едно дали те ще ни доведат до смъртта изведнъж, или пък ще ни плъзгат и тласкат лекичко към нея? Ти умираш не защото боледуваш, а защото живееш. Смъртта те унищожава и без помощта на болестта. А има хора, у които болестта е отдалечавала смъртта и те са живеели повече, мислейки, че в следващия миг ще умрат. Ще добавя още, че някои болести, както и някои рани, са целебни и спасителни. Каменната болест често е по-дълготрайна дори от самите

вас; има хора, у които тя е продължавала от детството до най-дълбоката им старост; и ако не са се освобождавали от нея, тя и по-нататък би ги съпровождала; вие по-често убивате нея, отколкото тя вас; а ако ви покаже образа на близката смърт, нима това не е добра услуга за един човек на такава възраст, услуга, която го навежда на размисли за своя край? Нещо повече, ти няма за какво повече да се лекуваш. Така или иначе и тебе един ден те чака неизбежната участ. Помисли само колко изкусно и внимателно тя ти внушава отвращение към хората и те отделя от света. Тя не те потиска със своята тиранична власт, както много други болести у старците, които постоянно ги спъват и не им дават отдих в пристъпите между отпускането и болката, а те учи да свикнеш бавно, на интервали, с дълги паузи между пристъпите с мисълта за смъртта, сякаш за да ти даде възможност да обмисляш и повтаряш урока си колкото си щеш; тя ти представя твоето състояние изцяло – и с добрите му, и с лошите му страни, като в един ден прави живота ти ту изключително приятен, ту непоносим. Ако и да не прегръщаш смъртта изведнъж, то поне я докосваш с ръка на месеца веднъж. Благодарение на това ти можеш да се надяваш, че един ден тя ще те притисне незабелязано; ти толкова често си стигал почти до пристанището ѝ, че и тогава ще мислиш, че всичко си е, както обикновено, а в една прекрасна утрин твоята доверчивост ще те отнесе, без да разбереш това, на другия бряг. Няма защо да се оплакваш от болестите си, които често делят мегдан със здравето ти. Аз съм благодарен на съдбата, че така често ме напада с едно и също оръжие; така упражнявайки ме, тя ме подготвя и учи да посрещам ударите ѝ, закалява ме и привиква към съпротива; или поне ме учи да знам какво ме очаква. Поради отсъствие на добра памет аз прибягвам до помощта на хартията и си записвам всеки нов симптом на моя недъг. Тъй като съм изпитвал вече почти всички негови проявления, когато усетя пристъпа му, аз прелиствам кратките си записки, разхвърляни като листата на Сибила,[1] и почти винаги намирам в своя минал опит някакво благоприятно за мене предсказание. Помага ми също навикът да се надявам на бъдещето; защото камъните дълго време излизат все по един и същ начин и аз имам основание да мисля, че природата тук не ще промени нищо и няма да се случи нищо по-лошо от това, което се е случвало. Освен това условията, при които протича тази болест, се съгласуват дос-

1 Алюзия за шумата от дървета, на която пророчицата Сибила записвала своите предсказания (Енеида, III, 443 сл.).

татъчно добре с моята склонност към бързо и решително действие. Когато пристъпите се появяват бавно, аз дори се страхувам от това, защото знам, че ще продължат много. А обикновено болестта ми се проявява в силни и кратки пристъпи: страшните болки продължават един или два дни. Моите бъбреци са работели безупречно толкова години, колкото е нормално; но са и боледували толкова време. Злините имат такава продължителност, както и добрините; може би и тази моя беда върви към края си. Възрастта отслабва енергията на стомаха ми; сега той работи не така добре и праща на бъбреците сурова материя. Защо не стане така, че след някоя голяма промяна да отслабне и огънят на бъбреците, та да не превръщат жлъчта ми в камък, а природата да потърси някакъв друг начин за очистване? С течение на времето някои ревматични болки изчезнаха у мене. Защо не стане така и с отделянето, което дава материята за образуване на камък?

Ала има ли нещо по-приятно от онова облекчение, когато след непоносими болки камъкът най-после излезе и при мене със скоростта на мълния се завърне сладката светлина на здравето – все така пълно и свободно, както преди? Неведнъж ли се е случвало това с нас след внезапни и най-мъчителни пристъпи? Нима могат да се сравнят тези страдания с блаженството от едно толкова внезапно оздравяване? Здравето, настъпило след тази болка, все още близка, все още позната, ми изглежда дотолкова красиво, че аз мога да съпоставя двете състояния в техните най-ярки проявления и да видя как те сякаш си съперничат и се надпреварват. Както стоиците, според конто[1] пороците са полезни, доколкото поддържат и придават цена на добродетелта, ние можем да кажем с по-голямо основание и с по-малка дързост, че природата ни е дала болката в помощ и за слава на наслаждението и безчувствеността. Когато снели веригите от Сократ и той почувствал сладък сърбеж по краката си, предизвикан от оковите, той се зарадвал, че може да разбере колко тясно са свързани страданието и насладата, колко необходима е тази връзка между тях, при която те следват едно подир друго и взаимно се пораждат; и той се провикнал: добрият Езоп би могъл да извлече от този случай материал за една хубава басня.[2]

Лошото, което виждам в другите болести, е, че те не са толкова тежки в проявленията си, колкото в края си: цяла година човек не може да

1 Плутарх, Mor., De com. not. abv. Stoicos, 15.

2 Платон, Федон, 3 (60 b – c).

се оправи, обхванат от слабост и страх: толкова случайности и толкова стъпала има по пътя ти на оздравяването, че никога не можеш да сметнеш кога то е завършило; преди да ви снемат превръзката, преди да ви снемат шапчицата, преди да ви разрешат да подишате чист въздух н да пиете вино, преди да ви позволят да спите с жена и ядете пъпеш, рядко, много рядко се случва да не бъдете нападнати от някоя нова беда. Моята болест има това предимство, че преминава изцяло, докато другите винаги оставят някакви последици и изменения, които правят организма податлив към нови заболявания, сякаш че едната болест подава ръка на другата. Извинителни са болестите, които, след като са ни нападнали, не се разпространяват повече и не повличат след себе си своята шайка; милостиви и любезни са ония от тях, чието преминаване през нас оставя благоприятни последствия. Откакто съм заболял от каменна болест, смятам, че не ме нападат други болести, както по-рано: оттогава нито веднъж не ме е втрисало например. Мисля, че силните и чести повръщания, от които страдам, пречистват вътрешностите ми, а, от друга страна, отвращението ми към храната и необикновеното ми въздържане спомага за смилането на вредните сокове; така че природата сама изхвърля излишните и вредни камъни. Нека не ми говорят, че това е много скъпо лечение; защото какво да кажем за всички ония вонящи течности, обгаряния, срязвания, изпотявания, фитили, диети и тям подобни начини на лекуване, които често ни довеждат до смъртта за това, че не можем да издържим на болките и мъките, причинени от самите тях? Така че когато се мъча, аз смятам това за лечение; когато болките ме напуснат, смятам, че съм се излекувал веднъж завинаги.

Ето и още едно особено преимущество на моята болест; то е, че тя сама върши своята работа, като не ми пречи и аз да върша своята, намесвайки се само когато ми липсва кураж; в един най-остър пристъп аз прекарах десет часа, качен на кон. Достатъчно е само да можеш да търпиш, никакъв друг режим не ти трябва; играйте, обядвайте, правете това или онова, ако можете; развлечението ще ви помогне повече, отколкото ще ви навреди. Това може да се препоръча и на един сифилитик, на един подагрик, на един болен от херния. Другите болести налагат по-големи задължения; те много повече ограничават нашите действия, смущават обичайния ни ред и заради тях ние сме длъжни да променяме целия си начин на живот. А моята болест само раздразня повърхността на бита ви; тя ви оставя на разположение разума и волята, както и езика,

краката, ръцете; тя по-скоро ви възбужда, отколкото приспива. Душата бива поразена от треска, стъписана от епилепсия, отместена от мигрена и най-сетне съкрушена от разни други болести, които поразяват всички органи или поне най-важните. А тук всичко остава незасегнато. Ако се чувства душата зле, това е по нейна вина; тя се предава сама, сама се изоставя, сама се разглобява. Само глупците могат да повярват, че твърдото и плътно тяло, което се образува в бъбреците, може да се разтвори с лекарство; затова, щом то се раздвижи, трябва да му се даде път; впрочем то самото си проправя път.

Ще отбележа още и следното преимущество: при тази болест ние няма какво да гадаем. Ние сме свободни от вълненията, които причиняват другите болести поради неяснотата на причините, на обстоятелствата, на хода им, а това са мъчителни вълнения. Тук не са нужни лекарски съвети и тълкувания; самото усещане ни показва какво и къде.

С такива доводи – убедителни или не, прилични па доводите на Цицерон за болестите на старостта,[1] аз се опитвам да успокоя и развлека въображението си, да намажа раните му. Ако утре те се разлютят повече, ще потърсим нещо друго, за което да се хванем. Така! И ето че откакто написах тия редове, у мене при най-малките движения отново започна да се появява кръв. Но независимо от това аз не преставам да се движа, както и по-рано, и да тичам след ловджийските си кучета с юношески жар и дръзновение. И смятам, че ще се справя отлично с тази голяма неприятност, която ми струва само една тъпа болка и парене в съответната част на тялото заедно с болката от камъка, който терзае и разяжда тъканта на бъбреците ми; защото така животът ми изтича малко по малко като ненужна, даже вредна нечистотия и от това аз изпитвам някаква естествена сладост. Не е ли това усещане за някакъв край? За всеки случай не очаквайте от мене да започна да си меря пулса или да изследвам урината си, за да получа някакво неприятно предсказание; аз ще предусетя бедата навреме и няма да се мъча страхливо да я изпреварвам. Който се страхува от страданието, той страда от самия страх. Ще добавя, че несигурността и незнанието на тия, които претендират за обяснение за законите на природата и нейните вътрешни сили, а също и погрешните прогнози за тяхното изкуство трябва да ни убедят колко непознати за нас възможности крие в себе си природата. Има голяма неяснота, про-

1 Цицерон в диалога си „За старостта“ („De senectute“), 5, 15.

тиворечивост и тъмнина и в това, което тя ни обещава, и в това, с което ни заплашва. С изключение на старостта – несъмнен признак на приближаването на смъртта, в никакъв случай аз не виждам признаците на бъдещето, върху които бихме могли да изградим нашите догадки.

За себе си мога да съдя само по непосредственото си усещане, а не по догадки. Но защо ми е и това, щом като не търся за помощ нищо друго освен очакването и търпението. Искате ли да знаете какво печеля от това? Погледнете какво печелят ония, които постъпват иначе и които са се поставили под зависимостта на толкова различни съвети и мнения; колко често въображението им боледува, преди да е заболяло тялото им. Доставяло ми е удоволствие, след като се освободя и облекча от опасните пристъпи на болестта, да кажа на лекарите, че те уж сега започват.

Изслушвал съм съвършено спокойно ужасните им заключения. И съм оставал благодарен на бога за неговото милосърдие, разбирайки още по-добре целия фалш на лекарското изкуство.

Действеност и бдителност – ето какво трябва да се препоръчва преди всичко на младежта. Нашият живот не е друго освен движение. Аз трудно се движа и съм муден във всичко – и когато лягам, и когато ставам, и когато ям; седем часът за мене е рано; и там, където зависи от мене, не обядвам по-рано от единадесет часа, нито вечерям преди шест. Някога съм търсел причините за треската и другите мои болести в тежкоподвижността и замайването на глава, в което съм се намирал след дълъг сън, и винаги съм се разкайвал, че спя сутрин. Излишеството в съня Платон смята за по-вредно от излишеството в пиенето.[1] Обичам да спя на твърдо и сам, даже без жена, по царски, много добре завит; леглото ми никога не се затопля предварително; но откакто започнах да остарявам, завиват ми при нужда краката и кръста. Упреквали са великия Сципион,[2] че спи до късно, но според мен това е било по-скоро защото на хората му е ставало досадно, а не защото е имало нещо осъдително в това; ако има за нещо да се грижа най-много, то е за постелята си; по и тук и навсякъде аз отстъпвам и лесно се приспособявам към всяка необходимост. Сънят е заемал голяма част от живота ми; а и сега, на тази възраст, аз спя по осем-девет часа непрекъснато. Но аз извличам полза

1 Диоген Лаертски, Plato, III, 39; Платон, Закони, VII, 13 (808 B).

2 Плутарх, Mor., Praec. rei. publ. ger. 4. Сципион Африкански Стари – един от най-значителните римски пълководци, победител на Ханибал във Втората пуническа война в битката при Зама (202 г. пр. н. е.).

от тази моя ленива склонност, тъй като явно се чувствам добре; в началото усещам неприятно чувство, но след три дни свиквам. Не познавам човек, който би се задоволил с по-малко в случай на нужда, който би се движил повече и на когото физическият труд не би бил толкова тежък. Тялото ми може да издържа тежки усилия само ако те не се правят изведнъж и внезапно. Избягвам всички резки упражнения, които ме изпотяват; членовете ми се уморяват, преди да са се загрели. Цял ден мога да стоя на крака и никак не се отегчавам, когато се разхождам; но от детството си още съм свикнал да се движа по улиците на кон; тръгна ли пеш, изцапвам се до шия; по тия улици ниските хора постоянно ги удрят и блъскат, защото не ги забелязват. Обичам да си почивам легнал или седнал, но краката винаги по-високо от стола.

Няма по-привлекателно занятие от военното дело; то е благородно и по своето външно проявление (защото най-силната, най-великодушната, най-великолепната добродетел е храбростта), и по своята същност; няма по-справедливо и по-общо за всички дело от осигуряването на покоя и величието на родината. Харесва ми общуването с толкова много хора, благородни, млади, дейни; харесва ми привичният вид на толкова трагични гледки, свободната и безизкусна беседа, мъжкият и без вежливости живот, разнообразието на хилядите неща, с които се занимаваш там, мъжествено настройващата те хармония на военната музика, която действа и на слуха, и на душата, честта на военната участ, дори с нейните горчивини и трудности, които за Платон са така незначителни, че в своята „Държава“ той задължава с нея жените и децата.[1] Вие се призовавате сам към изпълнението на една или друга задача, излагате се на една или друга опасност съобразно с това, доколко според вас всичко е доблестно и важно, и виждате даже кога жертването на самия ви живот би било оправдано.

Pulchrumque mori succurit in armis
[Идва ми мисъл, че с меч в ръка да умра е най-сладко.
Вергилий, Енеида, II, 317.].

Да се страхуваш от опасностите, на които се излагат толкова хора, да не се осмеляваш на това, на което се осмеляват толкова души, значи да проявяваш изключително малодушие и слабост; задружността окуражава дори и децата. Ако другите те надминават по знание, по изящество,

1 Платон, Държавата, V, pp. 451–457.

по сила, по сполука, ти можеш да се надяваш на нещо друго, което не зависи от тебе; но ако им отстъпваш по твърдост на духа, тогава няма от кого да се оплакваш освен от себе си. Смъртта е по-бавна, по-мъчителна и по-отвратителна в постелята, отколкото при сражение; треската или катарите са толкова болезнени и смъртоносни, колкото и раните от аркебуза. Който може твърдо да понася случайностите на нашия повседневен живот, той няма нужда от засилване на мъжеството си, ставайки войник.

Vivere, mi Lucili, militare est.
[Да живееш, мой Луцилий, означава да воюваш.
Сенека, Epistulae, 96, 5.]

Не помня никога да съм имал краста. А четенето е едно от най-приятните неща, с които ни е дарила природата; и особено когато можем да се досегнем с ръка. Но това удоволствие много скоро се заплаща. Наймного аз се чеша по ухото, когато понякога изпитвам вътрешен сърбеж.

Родил съм се с всичките пет сетива, които у мен са почти съвършени. Стомахът ми е в ред, както и главата ми; и най-често те са в такова състояние дори и когато съм болен; дишането ми също. Минаха вече шест години, откакто навърших петдесетте – възраст, която много народи не без основание смятат за предел на живота, като не допускат даже, че някой може да я надхвърли. Но и сега се намирам в добро самочувствие; го, разбира се, не е продължително, но е така чисто, че ми напомня здравето и безгрижието на младостта. Не говоря за силата и бодростта; няма защо те да ме следват извън границите си.

Non liaec amplius est liminis, aut aquae
caelestis, patiens latus.
[Вечно нито па дъжд, нито на твоя праг
мойто тяло ще издържи.
Хораций, Carmina, III, 10, 19–20.]

Лицето ми и очите ми винаги издават възрастта ми; всички промени у мене започват с тях; и в тях те са даже по-осезателни, отколкото са в действителност, често предизвиквам съжаление у приятелите си, преди да съм почувствал причината за това. Гледайки се в огледалото, никак не се тревожа, тъй като даже п през младостта си ми се е случвало много пъти да имам лош вид и цвят на лицето, но това не е означавало нищо лошо, лекарите, след като не са намирали някаква вътрешна причина, съответстваща на външния вид, са отдавали това на душевното ми със-

тояние или на някоя скрита страст, която ме подяжда отвътре; те се лъжеха. Ако тялото можеше да се управлява така, както според мен се управляват чувствата и мислите, ние щяхме да бъдем къде-къде по-добре. Тогава у мене не само че не е имало никакви смущения, но, обратното, душата ми е бивала пълна със здраве и веселие, в каквото състояние тя обикновено се намира наполовина по природа, наполовина съзнателно:

Nec vitiant artus aegrae contagia mentis.
[Допир с тревожния ум не навреждa на моето тяло.
Овидий, Tristia, III, 8, 25.]

Смятам, че този вътрешен пламък нееднократно е изправял на крака тялото ми, намиращо се в упадък; моето тяло често бива сломявано; но душата ми, макар и не весела, е поне спокойна и бодра. В течение на четири-пет месеца аз боледувах от треска, която ме обезобрази; но духът ми остана не само спокоен,, но даже и настроен шеговито. Ако не изпитвам някаква болка, отслабването и отпадналостта не ми пречат никак. Познавам много телесни страдания, които всяват ужас само като ги споменеш, но от тях аз не се страхувам толкова, колкото от безбройните страсти и вълнения, които виждам около себе си.

Примирил съм се с това, че не мога да бягам, достатъчно ми е, че се влача; и не се оплаквам от естествения упадък на силите си,

Quis tumidum guttur miratur in Alpibus?
[Кой ли на болни от гуша сред Алпите би се учудил?1
Ювенал, XIII, 162]

Не съжалявам също, че не ще живея така дълго и с такава мощ като дъбовете.

Няма за какво да се оплаквам и от въображението си; малко са били през живота ми мислите, които са пречили на съня ми, ако не са били свързани с желанията, които са ме държали буден, без да ме сломяват. Сънувам рядко; и обикновено това са фантастични и химерични сънища, продиктувани от мисли – не толкова тъжни, колкото весели, колкото смешни. Намирам за истина, че сънищата са верни тълкуватели на нашите склонности; но да ги подредиш по сходство и разбереш се изисква изкуство.

Res quae in vita usurpant homines, cogitant, curant, vident
Quae agunt vigilantes, agitantque, ea sicul in somno accidunt,

1 Гушата е често заболяване в Алпите поради липсата на йод във водата за пиене.

Minus mirandum est.
[А което във живота хората използват, мислят, виждат, грижат се и вършат будни, същото и насън че им се случва, не е за учудване.
Акций, Brutus (цитиран от Цицерон, De divinatione, I, 22, 45).
Тук текстът е предаден с промени.]

Платон казва нещо повече – задължение на разума е да извлече от тях предсказания за бъдещето.[1] Но от това аз не разбирам нищо; знам само чудотворните примери, които привеждат Сократ, Ксенофонт, Аристотел[2] – хора с неоспорван авторитет. Историята говори, че атлантите не са сънували никога; също така не са ядели нищо мъртво;[3] аз мога да добавя, че по тази причина може би те не са и сънували.[4] Защото Питагор е предписвал някои хранителни препарати, за да може да се сънува. Моите сънища са леки и не предизвикват никакво раздвижване на тялото ми, нито ме карат да говоря насън. А на времето си съм виждал много хора, които спят удивително неспокойно. Философът Теон се е разхождал, като спи, а слугата на Перикъл се е движел по керемидите и върха па покривите.[5]

Седнал край масата, аз не избирам, вземам онова, което е най-близко до мене и най-напред попада в ръката ми; вкуса си променям с неохота. Натрупването на чинии и прибори ми е неприятно като всяко друго натрупване. Лесно се задоволявам с малко яденета; никак не съм съгласен с Фаворин,[6] който смята, че на пиршество трябва да ви се взема яденето, към което сте се пристрастили, и да ви се поднася ново ядене; че е жалко онова угощение, на което гостите ще се заситят с трътките на различни птици, защото само косът заслужавал да бъде изяден изцяло. С удоволствие ям солено месо; но предпочитам безсолния хляб; и противно на нашите обичаи моят хлебар ми поднася само такъв хляб. Когато бях дете, по-възрастните се занимаваха главно с това да се борят с нежеланието ми да ям това, което децата на тази възраст обичат най-

1 Платон, Timaeus, 32 (71 e).
2 Цицерон, De divinatione, I, 25, 52–53.
3 Херодот, IV, 184; Плиний Стари, Naturales historiae, V, 8. Според Херодот митичният народ живее в Атласките планини и оттук името му.
4 Цицерон, De divinatione, II, 58, 119–120. За Питагор виж бел. 12.
5 Диоген Лаертски, Pyrrho, IX, 11, 82.
6 В античния извор (Авъл Гелий, Noctes Atticae, XV, 8) името на философа е Фавон. Монтен му приписва тук мнение, което философът критикувал.

много – сладко, конфитюр, печени сладкиши. Моят наставник се стараеше да ме отучи от неприязнеността ми към изтънчените ястия като от своего рода изтънченост. Но това не е ли каприз на вкуса, в каквото и да се проявява той? Оня, който се бори срещу особеното, упоритото пристрастие на детето към черния хляб, към сланината или към чесъна, той го лишава от лакомство. Има хора, които искат да минат за прости и некапризни, съжалявайки, че няма говеждо или свински жамбон, когато им поднесат яребица. Нека да искат; но това у тях е прищявка на прищевките; техният вкус е толкова изнежен, че на тях им втръсват обикновените и привични неща,

per quae luxuria divitiaru n taedio ludit
[с които си играе разкошът, досаден от богатствата.
Сенека, Epistulae, 18,7 (със слаба промяна).]

Същността на този порок е в това да се отказваш от хубавата храна, защото я има другият, да търсиш за себе си винаги нещо необикновено:

Si modica caenare times olus omne patella.
[Щом се боиш за обяд зеленчук в просто блюдо да имаш.
Хораций, Epistulae, I, 52]

Тук всъщност става дума за това, че е уж по-лесно да се глезиш с неща, които можеш да намериш лесно; но всяко глезене е порок. Някога аз наричах изнежен един от моите роднини, който, служейки в нашите галери, се отучи да лежи на постели и да се съблича за лягане.

Ако имах момчета, щях да им пожелая да ги споходи моята съдба. Добрият баща, който бог ми даде (и който за своята добрина не получи от мене нищо друго освен благодарност, разбира се, велика благодарност), още от люлката ме е изпратил в едно от своите селца и ме е държал там, докато ми е била нужна кърмачка, държал ме е даже и след това, приучвайки ме към най-простия и най-обикновения начин на живот:

„Magna pars libertatis est bene inoratus venter.“
[Голяма част от свободата представлява добре регулираният стомах.
Сенека Epistulae, 123, 3.]

Никога не поемайте върху себе си, а още по-малко възлагайте на своите жени грижата за отхранването на децата; оставете ги да растат свободно под закрилата на общия за всички и естествен закон; нека привикнат към въздържаност и простота; нека да слизат от трудния живот, отколкото да се възкачват към него. Моят баща имаше и друга цел;

той искаше да ме запознае с простия народ и с положението на хората, които се нуждаеха от нашата помощ; и смяташе, че за мене е по-добре да гледам към този, който ми протяга ръка, отколкото към оня, който ми обръща гръб. По тази причина гой ми избра за кръстници най-обикновени хора, за да ме привърже и задължи към тях.

И той съвсем не се излъга в очакванията си; аз с готовност общувам с малките хора, било защото в това има голямо уважение, било по природно чувство за състрадание, което у мене е способно на много. Победоносната и процъфтяваща партия, която в тези граждански войни осъждам рязко, веднага може да предизвика моето съчувствие, щом я видя изпаднала и нещастна. Колко ми допада душевното благородство на Хелонида – дъщеря и жена на спартански царе. Когато по време на безредиците в нейния град мъжът ѝ Клеомброт взел връх над Леонид – нейния баща, тя се показала като добра дъщеря и споделила участта на баща си в изгнание и нищета, противопоставяйки се на победителя.[1] Но положението се променило; променила се тогава и нейната воля; тя смело взела страната на своя мъж и вървяла с него навсякъде, където го отнасяла съдбата, нямайки очевидно друг избор, освен да бъде с този, на когото е по-нужна и където би могла да прояви повече състрадание. Моята природа е по-склонна да следва примера на Фламиний, който се е поставил в услуга на тия, които имат нужда от него,[2] а не на тия, които могат да го облагодетелстват, отколкото примера на Пир, който се унижава пред силните и се възгордява пред слабите.[3] Дългото седене край масата ми вреди и ме ядосва; изглежда, че още от дете съм свикнал, поради липса на занятия край маса, да стоя там, само докато ям. У дома си, колкото и кратко да е седенето на трапезата, аз сядам малко след другите, както е правел Август;[4] но не му подражавам в това да ставам по-рано

1 Плутарх, Животописи, Агид, 17. Клеомброт (III в. пр. н. е.) – зет на Леонид, па чисто място бил избран в 242 г. пр. и. е. за цар от привържениците на Агид IV. След връщането на Леонид бил изпратен изгнаник в Тегея (240 г. пр. н. е.). Леонид III – възкачил се на престола в 256 г. пр. н. е. Изгонен и отново върнат, предизвикал смъртното наказание на Агид. Починал в 235 г. пр. и. е.

2 Плутарх, Vitae, Flaminius, 1, 3 (.369 b–c). Тит Квинций Фламинин, когото Монтен нарича Фламиний – римски консул, победител на македонския цар Филип V в битката при Киноскефале в тесалия (197 г. пр. н. е.).

3 Плутарх, Vitae, Pyrrhus, 4, 4 (385 A). Пир – епирски цар, водил успешни войни против Рим.

4 Светоний, Vitae, Divtis Augustus, 76, 2.

от тях. Обратното – обичам да си почивам дълго, след като се нахраня, и да слушам разказите на сътрапезниците си; но не и аз да говоря; защото, когато говоря на пълен стомах, се уморявам и чувствам зле, макар че смятам за твърде полезни и приятни виковете и споровете преди ядене. Древните гърци и римляни са постъпвали по-правилно от нас, когато са посвещавали на главното събитие през деня, ако вниманието им не е отвличало нещо друго, много часове и даже част от нощта; те са ядели и пиели не така припряно като нас, които вършим всичко тичешком; на това естествено удоволствие са отделяли повече време и са го удължавали много, придружавайки го с поучителни и приятни беседи.

Тия, които се грижат за мене, лесно могат да не ми дават това, което смятат, че ми вреди; защото аз никога не желая и не търся неща, които не виждам на масата; но затова пък те напразно биха се губили времето да ми проповядват въздържане от стоящите пред мене ястия. Така че ако смятам да поспя, аз трябва да не влизам в трапезарията; и трябва да ми дават за ядене само толкова, колкото се полага в такива случаи; защото, ако седна на трапезата, забравям намерението си.

Когато нареждам едно ядене да се приготви по по-друг начин, моите хора знаят вече, че съм загубил, апетит към него и че не ще го вкуся в предишния му вид. От всички видове месо, които понасям, най-много обичам недопеченото; и го обичам много крехко, в някои случаи дори с подправки. Не понасям само жилавото (към всички останали качества съм по-непридирчив и по-безразличен); и противно на общия вкус намирам понякога даже рибата за прекадено крехка или прекадено твърда. И това не е по причина на зъбите ми – те са били винаги превъзходни, възрастта започва да ги застрашава едва сега. Още от детството си аз съм свикнал да ги трия със салфетка – и сутрин, и преди, и след ядене.

Бог е милостив към тия, на които отнема живота постепенно; това е единственото преимущество на старостта. Така последната смърт не ще бъде толкова‘ тежка и мъчителна; тя ще убие не повече от половината или четвъртината човек. Ето падна ми един зъб без болка, без усилия; дойде му последният час. И тази частица на моето същество, и много други още са вече мъртви; други пък полумъртви; а те са били най-дейни и са заемали първо място, когато съм бил в разцвета на годините си. Така постепенно аз се стопявам и изчезвам. Каква глупост ще бъде, ако усетя последното си падане така, сякаш че падам от голяма височина, след като съм слязъл толкова ниско! Не очаквам да стане това.

Право казано, при размислите си за смъртта аз получавам едно голямо утешение – че това е справедливо и естествено явление и че ако изисквам и се надявам на съдбата за някаква друга милост, то тя би била незаконна. Хората си въобразяват, че някога са били по-едри и по-дълголетни. Но Солон, който е живял в древността, смята, че крайният предел на човешкото съществуване е седемдесет години. Аз, който възприемам всецяло и обожавам αριστου μετρου[1] на древността, който смятам за най-съвършена мярка златната среда, бих ли могъл да претендирам за някаква извънмерна и противоестествена старост? Всичко, което противостои на естественото течение на нещата, може да се окаже пагубно; и всичко, което върви успоредно с него, е винаги приятно.

Omnia, quae secun dum naturam fiunt, sunt habenda in bonis.
[Трябва да се смята за благо всичко, което става според природата.
Цицерон, De senectute, 19, 71.]

Както смъртта от рани и болести е мъчителна – казва Платон, – така и смъртта от старост е най-леката и дори, най-прелестната от всички видове смърт.[2]

Vitam ado lescentibus vis aufert, senibus maturitas.
[Насилието отнема живота на младежите, зрелостта – на старците.
Цицерон, De senectute, 19, 71.]

Смъртта се намесва и обърква във всяко нещо от нашия живот; залезът започва преди определения час, а неговият отблясък осветява дори нашето победно шествие. Аз имам портрети, когато съм бил на двадесет и пет или тридесет и пет години; сравнявайки ги с това, което съм сега, колко съм се променил в тия портрети и колко моят сегашен облик е по-далеч от някогашния, отколкото от този, който ще приема в часа на смъртта си! Ние прекалено злоупотребяваме с природата, като я обезпокояваме така дълго, че тя се принуждава да ни лиши от поддръжката и ръководството си, да изостави очите ни, зъбите ни, краката ни и всичко останало на чуждата помощ, да ни повери в ръцете на изкуството, уморена да върви след нас.

Аз не съм голям любител нито на зеленчуците, нито на плодовете с изключение на пъпешите. Моят баща ненавиждаше всички сосове; а аз

1 Отличната умереност (гр.) Херодот, I, 32. (Солон – гръцки законодател).
2 Платон, Timaeus, 38 (81 e).

ги обичам всякакви. Пресищането ми е тягостно; но не мога да кажа със сигурност, че някое от ястията ми вреди; все едно ми е също така дали луната е пълна, дали е в началната си фаза, дали е есен, дали е пролет. В нас се извършват непознати и случайни промени. Така например най-напред аз смятах хряна за полезен, след това за вреден, а сега отново за полезен. За много неща стомахът и апетитът ми се променят; от бялото вино минах към клерета, а след това от клерета към бялото. Любител съм на рибата и постните дни превръщам в блажни, а блажните в постни; вярвам на тия, които казват, че рибата е по-добра за храносмилането от месото. Признавам си, че ям месо в рибни дни, и ще добавя, че моят вкус ме кара да обърквам рибата с месото; рязкото разграничение между тях ми е чуждо.

От млади години съм се лишавал понякога от ядене – било за да ям на другия ден с по-голям апетит (защото противно на Епикур, които е постел, за да отучи вкуса си от изобилието[1], аз съм правел това, за да приуча моя вкус да извлича по-голяма полза от постите, като се наслаждава след това на изобилието), било за да запазя силите си за някоя физическа или умствена работа, защото пресищането винаги се отразява лошо и на едното, и на другото; и на мен ми е особено противно глупавото съвкупление на една толкова здрава и жизнена богиня с оня мъничък бог,[2] чието храносмилане е лошо и който се оригва, винаги надут от винени изпарения; било за да лекувам болния си стомах, било поради липса на добра компания, защото съм съгласен със същия този Епикур, който казва, че не е толкова важно какво ще ядеш, колкото с кого ще го ядеш,[3] изказвам похвала на Хилон, който не искал да обещае да иде на пир у Периандър, докато не му кажат кои други още са поканени.[4] За мене няма по-вкусно ядене и по-апетитен сос от приятната компания.

Смятам, че е по-здравословно да се яде по-малко и по-вкусно и по-често. Но при това аз искам да удовлетворя и апетита си, и глада си; не би ми доставило никакво удоволствие да се влача по предписанията на лекарите, като ям насила три или четири пъти на ден. Кой може да

1 Сенека, Epistulae, 18, 9.

2 Атина Палада – богинята на мъдростта и Дионис – богът на виното.

3 Сенека, Epistulae, 19, 10.

4 Плутарх. Mor., Septem sapientium convivium, 2 (148 A). Хилон от Лакедемон (VI в. пр. и. е.) – син па Дамаген, един от седемте мъдреци. Периандър е вторият тиран на Древен Коринт от ок. 628 пр.н.е.

ме увери, че апетитът, който имам тази сутрин, ще го имам и довечера? Ние, старите хора, не трябва да изпускаме първото удобно време на апетита ни. Нека оставим на съставителите на алманаси и на лекарите всички ефемериди! Най-ценният плод на здравето е възможността да изпитваш удоволствие; нека не изпускаме първото попаднало ни удоволствие! Аз избягвам упоритото следване на законите на постите. Който иска една форма да му бъде от полза, нека избягва постоянстването в нея; иначе ние се втвърдяваме, силите ни застиват; след шест месеца постене стомахът ви ще стане толкова негоден, че ползата ви ще бъде само една – не ще можете да хапнете нищо без вреда.

И зиме, и лете моите бедра и крака са облечени еднакво – със съвсем обикновени копринени чорапи. За да не се простудя, държа главата си по на топло: също така и корема си – поради коликите, които имам; болестите ми бързо свикнаха с това и обикновените мерки срещу тях започнаха да не помагат. На главата си нося калпак с двойно боне. Стегнатият ми пурпоан ми служи сега само за украшение; за да ми топли, трябва да го подплатявам със заешка кожа или орлови пера и главата ми винаги да е покрита. Продължавайте така нататък, и ще видите докъде ще стигнете. Аз няма да го направя и дори с готовност ще се откажа от това, с което започнах, стига да смея. А ако ви се случи някое ново неудобство? Престанат ли да ви служат вече тия нововъведения, понеже сте привикнали към тях, какво от това, потърсете нови. Така се погубват всички, които се оставят да им бъде наложен строг режим и които суеверно се придържат към него; нужно им е да вървят по тоя път още и още – до безкрайност.

За нашите дела и удоволствия е много по-подходящо да се постъпва като древните – да не обядва човек, за да не се прекъсне денят, а да се нахранва вечер, когато си почива след работа; някога и аз съм правел така. Но за здравето е полезно, както съм се убедил от собствен опит, обратното – да се обядва преди започването на деня, защото храносмилането е по-добро, когато човек е буден.

Почти не страдам от жажда – нито когато съм здрав, нито когато съм болен; в болестно състояние често ми съхне устата, но жажда не изпитвам. Пия обикновено когато ми се пие; пия по време на ядене или много преди ядене; за човек като мене, обикновен, аз пия много; през лятото и при хубаво ядене не надхвърлям мярката на Август, който е

пиел само три пъти на ден.[1] Но за да не наруша правилото на Демокрит, който забранява да се прави каквото и да било четири пъти,[2] защото това число е нещастно, аз при нужда пия до пет пъти, изпивайки по три чаши; обичам да пия от малки чаши и да ги изпивам до дъно, което другите избягват като нещо неприлично; най-често виното разтварям с вода наполовина, а понякога на една трета. В къщи по едно старо правило, което лекарят е предписал на моя баща и на себе си, виното се разбърква с вода два-три часа преди да бъде сервирано. Говори се, че обичаят виното да бъде разтваряно с вода бил въведен от Кранай, цар на Атина.[3] Дали това е полезно, или не, е въпрос, но за много хора, както се убедих, е спорно. Аз намирам за по-прилично и по-здравословно на децата да не се позволява да пият вино, преди да навършат шестнадесет-осемнадесет години.

Най-хубав е най-обикновеният и най-разпространеният начин на живот; всяко отклонение от него трябва да се избягва, струва ми се; неприятен ми е всеки немец, който разтваря виното с вода, както и всеки французин, който пие чисто вино. Приетият от всички обичай се превръща в закон.

Не обичам застоялия въздух, а пушекът за мене е смърт (първото нещо, с което се заех в къщи, беше да сложа в ред комините и отходните места – най-характерния и непоносим порок на старите сгради); а към трудностите, които войната причинява, отнасям и гъстия прах, в който се заравяме в горещините през целия ден. Моето дишане е свободно и леко; простудите при мене минават най-често без усложнения в дробовете и без кашлица.

За мене летните несгоди са по-непоносими от зимните; защото освен горещината, от която по-трудно е да избягаш, отколкото от студа, освен възможните слънчеви удари ярката светлина вреди на очите ми; сега например аз не мога да се храня, седнал срещу разгорещен и ярко светещ огън. На времето, когато четях повече, слагах стъкло на отворената страница, за да умъртвя белотата на книгата; така получавах голя-

1 Светоний, Vitae, Divus Augustus, 77.

2 Предадено според Еразъм Ротердамски (Adagia, II, 3, 1), който, цитирайки Плиний (XXVIII, 17), предава името като Демокрит, а не, както е правилното, Деметрий. Деметрий – гръцки лекар, за когото не се знае нищо, освен че е живял около 200 г. пр. н. е.

3 Атеней, Deipnosophistae, II, 7. Той посочва не споменатия легендарен атински цар Кранай, а неговия наследник Амфиктион.

мо облекчение. Досега не нося очила и виждам така добре, както някога и както всички здрави хора. Наистина надвечер започвам да чувствам смущение и умора при четенето; но работата винаги уморява очите, особено нощем. Това, разбира се, е крачка назад, но тя едвам се забелязва. След това ще отстъпя втора крачка, след втората – трета, след третата – четвърта, и то така постепенно, че ще бъда съвсем сляп, когато почувствам старостта и отмирането на зрението си. Така изкусно парките разплитат преждата на нашия живот. И досега обаче аз не мога да се убедя, че чувам тежко; и ще видите, че загубвайки даже наполовина слуха си, аз ще мисля, че събеседниците ми не говорят достатъчно високо. За да може душата да почувства как изтича от тялото, трябва много да напрегне вниманието си.

Стъпката ми е чевръста и твърда; и аз не знам чие движение по-трудно може да се задържи – на душата или на тялото. За да мога с внимание да изслушам до края словото на проповедника, той трябва да ми е голям приятел. През време на церемонии, когато всеки се въздържа да прави каквото и да е, когато погледът на дамите е съсредоточен в една точка само, аз не мога никога да изтърпя да не се движа; даже когато съм седнал, малко се задържам в едно положение. Прислужницата на философа Хризип е казвала за своя господар, че напивал само краката си (защото той имал навика в каквото и положение да се намира, да движи краката си и тя е казвала тогава, че докато виното разгорещява другите, него оставя незасегнат).[1] Така са казвали и за мене, когато съм бил дете – имал съм някаква лудост в краката си или пък в тях имало живак; където и да съм ги поставел, те се движели непрекъснато.

Неприлично е, освен че е вредно за здравето и даже неприятно, да ядеш лакомо, както ям аз; от бързане често си прехапвам езика, понякога пръстите. Диоген, който видял веднъж едно дете да яде така, зашлевил една плесница на възпитателя му.[2] В Рим е имало хора, които обучавали по дъвчене[3] – както се учи на вървене. Този мой навик ми пречи да раз-

1 Диоген, Лаертски, Chrysippus, VII, G, 183. Хризип от Соли в Киликия, (280 – 207 г. пр.н.е.) е стоически философ от епохата на Старата стоа.

2 Плутарх, Mor., An virtue doceri possit, 2 (438 D). Диоген Синопски, наречен Циника – древногръцки философ, който учи, че щастието се състои в задоволяване на най-елементарните ни потребности, на най-ниска цена.

3 Сенека, Epistulae, 15, 7.

говарям, а беседата край масата е толкова хубаво нещо, стига, разбира се, да е на място, да е кратка и приятна.

Между нашите наслаждения съществуват ревност и завист; те се сблъскват и си пречат едно друго. Алкивиад, който обичал да си похапва, не допускал край масата музика, за да не нарушава сладостта на беседите му; той според Платон се обосновавал с това, че обичаят да се канят на пиршествата инструменталисти и певци е въведен от простолюдието, което няма тази способност да говори добре и да води приятни беседи; да се веселят с това могат само просветените хора.[1]

За пиршествата Варон[2] изисква следното: общество на хора с привлекателна външност и приятен начин на говорене, които нито са мълчаливи, нито бъбриви, добре приготвени и вкусни ястия, красиво подредено помещение, приятно време. Хубавата трапеза представлява празненство, изискващо умела подготовка и доставящо голямо наслаждение; нито великите пълководци, нито великите философи не са отказвали да участват в пирове и да знаят как да ги уреждат. В моята памет се е запечатал споменът за три такива празненства, които са ми доставили голямо удоволствие в различно време от моята най-цъфтяща възраст; защото всеки от присъстващите споделя със сътрапезниците си най-хубавото, което има в себе си, според телесното си и душевно разположение. Сегашното мое състояние не е за такива празненства.

Аз, който винаги живея един земен живот, мразя нечовешката мъдрост, която цели да ни накара да презираме и ненавиждаме култа към своето тяло. Смятам, че пълното отричане от естествените наслаждения е така неправилно, както и пълното отдаване на тях. Ксеркс, на когото са били позволени всички човешки наслаждения и който обещавал награда за този, който можел да му измисли нови,[3] е бил един самонадеян глупак. Но не по-малък глупак е този, който отхвърля радостите, които природата му дава. Не трябва нито да бягаш от тях, нито да ги гониш, а да ги приемаш. Аз ги приемам малко по-възторжено, по-любезно от другите и се отдавам на естествените си склонности с най-голяма готов-

1 Платон, Protagoras, 32 (347 C–E).

2 Авъл Гелий, Noctes Atticae, XIII, 11. Марк Теренций Варон (116–27 г. пр. н. е) – римски писател-енциклопедист.

3 Цицерон, Tusc. disp., V, 7. 20. Ксеркс – син на Дарий, персийски цар от 485 до 465 г. пр. и. е. В 480 г. пр. н. е. започнал Гръко-персийските войни, завършили с победа на гърците. Бил убит от Артабан след двадесетгодишно управление.

ност. Няма защо да преувеличаваме тяхната суетност; тя и без това се усеща и проявява достатъчно. Виновен за това е нашият болезнен, унил дух, който ни внушава отвращение и от тях, и от нас самите; той се отнася и към себе си, и към всичко, което получава било по-рано, било по-късно според своето ненаситно, скитническо и непостоянно същество.

Sincerum est nisi vas, quodcunque infundis, acescit
[Чист ако не е съдът, всичко, в него налято, се вкисва.
Хораций, Epistulae, I, 2, 54.]

Аз, който се хваля, че съм прегърнал така усърдно всички удобства на живота, откривам, когато се вгледам в тях по-внимателно, че те все пак са вятър. Но какво пък, самите ние не сме ли вятър? Вятърът в същност е по-мъдър и от нас; обича да шуми, да се вълнува и се задоволява със собствените си проявления, без да се стреми към устойчивост, здравина – качества, които не са му свойствени.

Чистите радости на въображението, както и неговите страдания, са най-важните за нас, както казват някои и както показват везните на Критолай.[1] Нищо чудно в това; то само си ги създава, скроявайки ги от цял плат. Всеки ден наблюдавам примери за това – убедителни и достойни за подражание. Но аз, който съм съставен от смесена и груба материя, не мога изцяло да се задоволя с такъв прост предмет и да се оставя тромаво да следвам наслажденията, дадени ни от човешкия и всеобщ закон, който е сетивен за разума и разумен за усещането. Философите-киренайци смятат, че страданията, както и плътските удоволствия са толкова силни, че са удвоени и още по-истински.[2]

Има хора, които, както казва Аристотел,[3] изпитват отвращение от тях – разбира се, от тъпотия. А аз познавам хора, които пък ги отричат поради честолюбие; защо не се откажат и от дишането? Защо не живеят от себе си; защо не се откажат от светлината, понеже тя им е дадена даром и не им струва нито изобретяването, нито усилията им? Нека видим тогава как биха поддържали живота им Марс, Палада или Меркурий вместо Венера, Церера и Бакхус; или, легнали върху жените си, те

1 Цицерои, Tusc. disp., V, 17, 51. Критолай (II в. пр. н. е.) – наследил Аристон като глава на перипатетическата школа в Атина. Според него, ако се поставят на едното блюдо на едни везни духовните радости, а на другото – телесните, духовните ще натежат много повече от телесните.

2 Диоген Лаертски, Aristipus, I, 8, 90.

3 Аристотел, Eth. Nieom. II, 7, 3 (1107 в) и III, 11, 7 (1119 а).

търсят квадратурата на кръга! Мразя, когато ми нареждат духът ми да бъде в облаците, докато в същото време тялото ми е край масата. Аз не искам духът ми да бъде прикован към наслаждението и да се мята там, искам той да бди, да седи, а не да лежи. Аристип е защитавал само плътта, сякаш че нямаме душа; Зенон се е съобразявал само с душата, сякаш че сме безтелесни.[1] *И* двамата грешат. Говори се, че Питагор се е отдавал само на съзерцателна философия,[2] Сократ е учел само на нравственост и поведение, а Платон е намирал някакво средно положение между тях.[3] Но го казват като приказка. Истинският път е намерил Сократ; а Платон е много но-близък до Сократ, отколкото до Питагор; и това много повече му подхожда.

Когато танцувам, аз съм зает с танца; когато спя, потънал съм в сън; когато се разхождам сам в някоя красива градина и мислите ми някое време са заети със странични неща, аз след това се връщам към разходката, към градината, към сладостната самота, към себе си. Природата майчински се е погрижила действията, които ни е предписала за наша полза, да ни доставят освен това и удоволствие; към тях ни подтиква не само разумът, но и желанието; несправедливо ще бъде да се нарушават нейните правила.

Когато виждам, че и Цезар, и Александър в разгара на своята велика дейност са се наслаждавали така необуздано на естествените и следователно най-необходимите и истински удоволствия, аз не смятам, че те са глезили своята душа, напротив, укрепвали са я, мъжествено подчинявайки своята напрегната дейност, своята неуморима мисъл на нуждите на живота. Те са били мъдри, ако са смятали, че последното е тяхно обикновено задължение, а първото – тяхно изключително дело. Ние сме големи безумци. „Той прекарва живота си в бездействие“ – казваме. „Днес не съм направил нищо.“ Е, а не си ли живял? Да живееш е не само твоето основно задължение, но и твоето най-забележително деяние. „Нека ми дадат възможност да участвам в големи дела, и аз ще покажа на какво съм способен.“ А ежедневния ти живот – съумя ли да го обмислиш и водиш, както трябва? „Ако си направил това, ти си извършил най-великото дело.“

1 Цицерон, Academica, II, 45, 139.
2 Августин, De civitate Dei, VIII, 4.
3 Платон, Закони, I, 12 (643 sqq).

За да покаже себе си и се прояви в деяния, природата не се нуждае от особено щастлива участ; тя е една и съща на всяко равнище, една и съща и зад завесата, и пред нея. Ние трябва не да съчиняваме книги, а да изграждаме характери, не да печелим битки и земи, а да въведем ред и установим мир в нашия повседневен живот. Нашето велико и славно творение ще бъде да живеем, както трябва. Всичко останало – царуване, трупане на богатства, строене, е добавка и допълнение към него. На мен ми е приятно да видя как пълководецът в подножието на една крепост, която неговата войска ей сега трябва да атакува, спокойно и цялостно се отдава на ядене и беседи с приятелите си: Брут, без да обръща внимание на това, че небето и земята са се опълчили срещу него и римската свобода, откъсва от нощното си бдене няколко часа, за да почете съвсем спокойно Полибий и да нахвърли няколко бележки върху прочетеното.[1] Само дребните души, притиснати от тежестта на работата, не могат да се изплъзнат от нея, не знаейки нито как да я оставят, нито как да я подхванат наново.

O fortes peioraque passi
Mecum saepe viri, nunc vino pellite curas!
Cras ingens iterabimus aequor.
[О, вие храбри мъже, споделили
с мен и по-страшни беди, с вино грижите днес разпръснете!
Утре безкрайни моря пак ще порим.
Хораций, Carmina, I, 7, 30–32]

Не знам дали е шега, че богословското[2] и сорбонското вино и тържествата на учените са станали пословични или в това се крие някаква истина, но смятам, че на тези учени се полага да празнуват, и то толкова по-приятно и по-спокойно, колкото по-плодотворно и по-сериозно са работили през деня със своите възпитаници. Съзнанието, че си използвал плодотворно останалото време, е истинска и вкусна добавка към вечерната трапеза. Мъдрите са живеели тъкмо така; и тази неподражаема ревност към добродетелта, която ни смайва у двамата Катоновци; и тази

1 Плутарх, Vitae, Brutus, 4, 6–8 (987 f). Полибий (204 – около 122 г. пр. н. е.) – гръцки историк от гр. Мегалопол в Аркадия, автор на „Елинска история“ („Hellenica“) в 40 книги, от които до нас са достигнали изцяло първите пет книги, а от останалите – само фрагменти.

2 Председателят на сеансите по аргументация в Сорбоната е могъл да наложи глоба от две карто (стара мярка за вместимост, равна на 72 пинта или около 70 литра) на този студент по богословие, които се е стремял да получи само аплодисменти. Оттук и изразът „богословско вино“.

стигаща до досада строгост на техните нрави е израз на същата тяхна способност да се подчиняват покорно и с готовност на законите на човешката природа, на законите на Венера и Бакхус съгласно правилата на тяхното учение, което е изисквало истинският мъдрец да бъде така опитен и изкусен в използването на естествените удоволствия, както и във всяко друго жизнено дело.

Cui cor sapiat, ei et sapiat palatus.

[Нека комуто е изтънчено сърцето, нему да е изтънчено и небцето.

Цицерон, De finibus, II, 8, 24.]

Способността да се развличаш и забавляваш чудно приляга, струва ми се, на силната и възвишена душа и ѝ прави чест. Епаминонд не е смятал, че участието му в танците на юношите от родния му град, пеенето, свиренето, отдаването на всичко това с увлечение е нещо недостойно за славните му подвизи и високите му нравствени качества.[1] И измежду многото изумителни деяния на Сципион Стари – човек достоен, по мнението на негови съвременници, за божественото си произхождение, особена прелест му придава склонността към забави и развлечения; приятно е да си го представиш с безгрижното му и детско увлечение, когато събира раковини и играе на „корнишон“ край морския бряг с Лелий, когато в лошо време, забавлявайки се и шегувайки се, пише остроумни комедии,[2] в които изобличава най-разпространените и низки постъпки на човека, когато, всецяло погълнат от мисли за Ханибаловите и африканските начинания, посещава сицилийските школи и стои толкова дълго над уроците по философия, че с това предизвиква сляпата завист на неговите врагове в Рим.[3] А у Сократ най-забележителното в това отношение е, че вече съвсем стар, той намира време да учи танци и да свири на инструменти, което за него съвсем не е загубено

1 Корнелий Непот, Vitae, Epaminondas, 2.

2 Още в първата книга на „Опитите“, гл. 40 „Разсъждение върху Цицерон“ и бел. 680, Монтен намеква за приписване на Сципион и Лелий на някои комедии на Теренций.

3 Тук става дума за Сципион Африкански Стари (по Тит Ливий, XXIX, 19, lOsqq). Ханибал (247 – 183 г. пр. н. е.) – най-големият картагенскп пълноводен, завоювал ред победи във Втората пуническа война (битката при Кана в 216 г. пр. н. е., при Тразименското езеро в 217 г. пр. н. е. и др.), но загубил решителното сражение при Зама от Сципион. В 190 г. пр. н. е. избягал от Картаген във Витиния, Мала Азия. Тук се самоубил при идването на Т. Фламинин поради опасността да бъде предаден в ръцете па римляните.

време.[1] Именно Сократ е прекарал пред очите на цялата гръцка армия цял ден и цяла нощ изправен, изпаднал в екстаз, обхванат и възторгнат от някаква дълбока мисъл.[2] Измежду толкова доблестни воини той пръв се притичва на помощ на обкръжения от враговете Алкивиад, прикрива го с тялото си и отблъсква враговете.[3] Пръв сред целия атински народ, възмутен като него от едно недостойно зрелище, той се опитва да помогне на Терамен,[4] когото сподвижниците на тридесетте тирани водели на смърт, и се отказал от този опит само поради молбата на самия Терамен, макар с него да е имало още двама души. Търсен от една красавица, в която бил влюбен, той се отказал от нея, защото бил принуден от обстоятелствата да пази строго въздържание.[5] В битката при Делия той вдига и спасява Ксенофонт, съборен от коня;[6] по време на войната постоянно ходи бос по леда; през зимата се облича така, както и през лятото; превъзхожда всичките си другари по издръжливост в труда; на пиршества яде същите ястия, които яде обикновено. Двадесет и седем години той с едно и също изражение на лицето търпи глад, бедност, непослушност на децата си, остри нападки от жена си; и накрая клевета, угнетение, тъмница, окови и отрова. Но ако са поканели този човек на учтиво състезание по пиене, кой би спечелил, мислите, победата; той не се е отказвал нито да играе с децата на орехи, нито да тича с тях, яхнал дървено конче;[7] и е правел това с голяма охота; защото всяка дейност, учи философията, приляга на мъдреца и му прави чест; образът на този човек ние непрестанно трябва да привеждаме като пример на всички съвършенства и добродетели. Много малко са примерите за такъв цялостен и неопетнен живот; и никак не са поучителни за нас другите примери, които постоянно ни предлагат – примери глупави, неудачни, ценни може би само с някоя своя чертица, примери, които по-скоро ни дърпат назад, които ни объркват, отколкото поправят.

Хората се заблуждават; много по-лесно се върви встрани на пътя, където крайните линии ти показват възможните граници и те направля-

1 Ксенофонт, Symposium, 2, 19.

2 Платон, Пир, 36 (220 c-d).

3 Платон, Пир, 36 (220 d-e). Случката е от битката при Потидея (429 г. пр. н. е.).

4 Диодор Сицилийски, XIV, 3, 2 sqq. Терамен – водач на олигархичното управление на 400-те в Атина, ученик на софиста Продик..

5 Платон, Пир, 32-34 (217 и сл.).

6 Диоген Лаертски, Socrates, II, 5, 22.

7 Платон, Пир, 35 (219 e и сл.).

ват, отколкото по широката и открита среда независимо по какъв начин, изкуствено или от природата е създадена тя; но в този случай и благородството, и достойнството са по-малко. Величието на душата не е толкова в това да върви устремено към върха, колкото да може да отчита обстоятелствата и заобикаля препятствията. Тя смята за велико достатъчното и проявява своята възвишеност в това да предпочиташ средния път пред катеренето по върховете.[1] Няма нищо по-прекрасно и по-законно от това да изпълниш човешкото си предназначение, както трябва; няма по-трудна за овладяване наука от науката, която те учи да преживееш добре и естествено живота си; и най-зверската от нашите болести е болестта да презираш собственото си съществуване. Който иска да даде на душата си независимост, нека го направи смело, ако може, когато тялото се чувства зле, за да я избави от зараза; но в други случаи обратното – нека тя помага на тялото и го благоприятства; и нека не се отказва от участие в неговите естествени наслаждения, а да се наслаждава заедно с него, внасяйки, ако е достатъчно мъдра, умереност, за да не се превръщат тези наслаждения в невъздържаност. Невъздържаността е чумата на наслаждението; а въздържаността съвсем не е негов бич; напротив, тя е негово украшение. Евдокс,[2] който е смятал наслаждението за виеше благо, както и неговите приятели, които са му придавали същото значение, са го вкусвали особено приятно само благодарение на въздържаността си, която у тях е била изключителна и за пример. Аз предписвам на моята душа да гледа и на страданието, и на наслаждението с еднакъв поглед – спокоен и твърд (*„eodem enim vitio est effusio animi in laetitia, quo in dolore contractio“* [Разпуснатостта на душата при веселие и свиването ѝ при скръб са признаци на един и същ недостатък. Цицерон, *Tusc. disp., IV, 31, 66.]*), но в единия случай радостен, а в другия суров и доколкото това е по силите ѝ, да приглушава едното и да дава простор на другото. Здравият поглед към доброто предизвиква и здрав поглед към лошото; и в страданието, и в неговото плахо начало има нещо неопределимо; и в наслаждението, и в неговия краен предел има нещо, което може да се избегне. Платон свързва двете неща[3] и иска силата на духа да се проти-

1 Сенека, Epistulae, 39, 4.

2 Диоген Лаертски, Eudoxus, VIII, 63. Евдокос (IV в. пр. н. е.) – астроном и геометър от остров Книд. Според сведенията на античните автори той пръв описал движенията на планетите.

3 Платон, Федон, 3, 9-10 (60 b – c).

вопостави както на страданието, така и на прекомерната, заробваща с чаровете си прелест на наслаждението.[1] Това са два извора, от които оня, който черпи от тях – където и да е, когато и да е, колкото и да е, било това град, било това човек, било това звяр, е честит. От първото трябва да пиеш за лекарство, пестеливо, когато имаш нужда; от второто – да утоляваш жаждата си, но не и да преливаш. Болка, наслаждение, любов – ето първите неща, които усеща детето; ако с появата на разума тия чувства се подчинят на него, възниква добродетелта.[2]

Аз си имам свой собствен речник; когато времето е лошо и неблагоприятно, нека върви. Но когато е благоприятно, не искам то да минава, искам да го спра, да го задържа. Трябва да се пропуска лошото и да се задържа хубавото. С тия обикновени изрази „прекарване на времето“ и „да мине времето“ се означава поведението на ония „благоразумни“ хора, които смятат, че от живота не може да се очаква нищо друго, освен той да тече и се изплъзва, а ти да клинчиш от него; и доколкото зависи от тях – да не го познаваш и да го избягваш като нещо отегчително и презряно. Но аз го познавам иначе и го смятам за ценен и удобен даже при последния му стадий, в който се намирам аз сега; природата ни го е дала с толкова обстоятелства и толкова благоприятен, че ние нямаме основание да се оплакваме от друго освен от самите нас, ако той ни потиска и ни се изплъзва безполезно.

Stulti vita ingrata est, trépida est, tota in futurum fertur.
[Животът на глупавия е неприятен, тревожен, цял се носи към бъдещето.
Сенека, Epistulae, 15, 9]

И все пак аз се стягам да го напусна без съжаление; но не за това, че е непоносим и тежък, а защото е преходен по своята същност Така че да умрат без огорчение подобава само на ония, които умеят да се наслаждават на живота; в умението да се наслаждаваш има някакво изкуство; аз се наслаждавам на живота двойно повече от другите, защото мярката на наслаждението зависи повече или по-малко от нашето прилежание тук на земята. Особено сега, когато ми остава толкова малко време още, аз искам да задълбоча този смисъл на живота си; бързината на неговия бяг искам да намаля чрез бързината на движението, с което ще го хвана; чрез интензивността на ползването му искам да настигна скоростта,

1 Платон, Закони, I, 7 (633 E).
2 Платон, Закони, II, 1 (653 A).

с която той изтича; и колкото по-малко ми остава да живея, толкова по-дълбок и по-съдържателен трябва да направя живота си.

Другите усещат сладостта на удоволствието като сладост на благополучието и доволството; и аз изпитвам същата сладост, но не затова, че тя преминава и изчезва. Тая сладост трябва да се опитва, да се опознава, да се обмисля, за да може тя да стане достойна за това, което я е породило. Има хора, които и другите удоволствия преживяват така, както съня, без да го опознаят. Някога, с цел насладата от съня да не ми се изплъзва толкова нелепо, аз намирах за добре да ме събуждат по време на сън. Със себе си аз обсъждам всяко свое удоволствие; така не оставам на повърхността му; прониквам до самата му същност и заставям ума си, станал вече равнодушен и унил, да го приеме. Намирам ли се аз в състояние на приятно равновесие на духа? Утешава ли ме някоя плътска радост? Аз не изразходвам напразно усещанията си, но влагам в тях душата си, не, разбира се, да потъна в тия усещания до гуша, а радостта ми да бъде по-пълна, не да се разтворя в тях, а да намеря себе си; и прибягвам до помощта на душата си, за да се огледа тя в това благоденстващо състояние, за да претегли, оцени и обогати тоя миг на блаженство. Нека душата осъзнае как да благодари на бога, че той е умиротворил нейната съвест и страсти, че под нейната власт се намира тялото, изпълняващо порядъчно и благоразумно всички свои приятни и сладостни функции, с които богу е било угодно да ни възнагради за страданията – бич на неговото правосъдие; нека осъзнае каква благодат за нея е, че се намира на такова място, над което небето е винаги спокойно; никакво желание, никакъв страх или съмнение не замъглява въздуха, няма никакви трудности – минали, настоящи или бъдещи, над които нейното въображение не би минало без каквато и да е вреда за него. Това мое съображение придобива особена убедителност при сравнението му с противоположните човешки същности. Така аз си представям хилядите образи на ония, които нещастието или собствените им заблуждения са ги отнесли като буря, а също и тия, по-близки до мене, чието щастие протича вяло и немарливо. Това са именно хората, които напразно губят времето си; те пренебрегват настоящето, пренебрегват това, което имат, за да слугуват на очакваното, и се надяват на смътните и тщеславни мечти, които въображението им рисува.[1]

1 Ариан, Alexandri Anabasis, V, 26, 1.

Morte obita quales fama est volitare figuras, Aut qua sopitos deludunt somnia sensus,
[Има мълва, след смъртта прехвръквали сенки такива; същите образи в сън сетивата приспани измамват.
Вергилий, Енеида, X, 641–642.]

и бързо се изплъзват от този, който ги гони. Задачата и целта на тяхното стремление е самото стремление; така е казвал и Александър – целта на работата е да работиш,

Nil actum credens cum quid superesset agendum.
[Смятащ, че нищо не е извършил, щом нещо остане.
Лукан, II, 657.]

Що се отнася до мене, аз обичам и живея тоя свят, който бог ни е дарил. Не бих искал той да бъде притиснат от нуждата за трошица хляб и капчица вода; и не по-малко извинително би било да се стремиш животът ти да притежава повече, отколкото му е нужно (*„Sapiens divitiarum naturalium quaesitor acerrius“ [*Мъдрецът е пай-ревностният търсач на естествените богатства. *Сенека,* Epistulae, 119, 5.]); не бих желал също да поддържам силите си само с мъничко от онази трева, с която Епименид убивал апетита си и залъгвал стомаха си;[1] не бих желал зачатието на нашето потомство да става без каквото и да е чувство, само с помощта на пръстите или петите; пека, вежливо казано, това зачатие да става и с пръстите, и с петите, но да бъде съпроводено със сладостно усещане; не бих желал също така нашата плът да не познава желанието и да не изпитва ласката. Да се иска подобно нещо е неблагодарно и безбожно. От все сърце и с благодарност аз приемам всичко, което природата е направила за мене, радвам се за това и го славя. Несправедливо е спрямо един такъв велик и щедър дарител да отказваш, да унищожаваш или да извращаваш даровете му. Самият добър, той е направил така, че всичко да бъде добро.

1 Диоген Лаертски, Epimenides, I, 1, 114; Плутарх, Mor., Saptem sapientium convivium, 14 (157 D). Епименид (VII–VI в. пр. п. е.) – поет и пророк, един от седмината мъдреци. Според легендата като момче бил изпратен от баща си да търси една загубена овца. Търсейки, той попаднал в една пещера и там заспал дълбок сън, продължил 57 години. Исторически факт е, че той посетил Атина в началото на VI в. пр. н. е., поканен да очисти града след престъплението на Килон.

Omnia quae secundum naturam sunt, aestimatione digna sunt.
[Всичко, което е според природата, заслужава да бъде ценено.
Парафраза на Цицерон, De finibus, III, 6, 20.]

От всички философски възгледи с най-голяма охота приемам онези, които са най-здрави, т. е. които са най-човешки и най-свойствени нам; и думите ми в съответствие с нрава ми са скромни и смирени.

Философията постъпва по детски според мен, когато се мъчи Да ни внуши, че е противоестествено свързването на божественото със земното, на разумното с неразумното, на строгостта със снизходителността, на честността с безчестието, че сладострастието е грубо и недостойно усещане за един мъдрец: единственото удоволствие, което може да изпита един философ от брака си с красива млада жена, е съзнанието, че е извършил някакво много полезно дело, сякаш че е обул ботушите си за здрава езда. Нека последователите на такъв философ, лишавайки своите съпруги от девственост, правят това толкова добре, с толкова мощ, с толкова жар, колкото има в техните учения.

Не така говори Сократ, негов и наш наставник. Той цени плътското наслаждение, както е нужно, но предпочита духовното, защото в него има повече сила, постоянство, лекота, разнообразие, достойнство.[1] *И* съвсем не за това, че то е единственото (Сократ не е такъв чудак), а само за това, че то е по-първостепенно. За него умереното въздържание не е враждебно на наслаждението.

Природата е ръководител кротък – толкова кротък, колкото разумен и справедлив.

Intrandum est in rerum naturam, et penitus quid ea postulet, pervidendur.
[Трябва да се влезе в природата на нещата и дълбоко да се прозре какво изисква тя.
Цицерон, Ве Пийте, V, 16, 44]

Аз винаги търся нейния път, който сме объркали с всевъзможни изкуствени следи. И ето висшето благо на академиците и перипатетиците, състоящо се в това, че човек трябва да живее според природата, става едно понятие, трудно за определение и изразяване, както и близкото до него понятие на стоиците за отстъпването на природата. Не е ли порочно да се смята, че някои действия са по-малко достойни само защото

1 Платон, Държавата, IX (585 a).

са необходими? От моята глава не може да се избие мисълта, че бракът между необходимостта и наслаждението, с помощта на който, както казва един древен, боговете довеждат всичко до края, е най-подходящият брак.[1] Защо да разрушаваме и разпокъсваме построеното,, постигнатото по силата на едно такова тясно и братско съответствие на частите? Не трябва ли, обратното, да го укрепваме с взаимни усилия? Докато духът разбужда и оживява тежестта на тялото, тялото пък възпира и установява лекотата на духа.

> *Qui velut summum bonum laudat animae naturam, et tanquam malum naturam carnis accusât, profecto et animam carnaliter appétit et carnem carnaliter fugit, quoniam id vanitate sentit humana, non veritate divina.*
> *[Който хвали духовното начало като виеше благо и осъжда плътското начало като зло, в същност и към душата се стреми плътски, и плътта отбягва плътски, защото чувства това според човешката суета, а не според божествената истина.*
> *Августин, De civitate Dei, XIV, 5.]*

В тоя дар от бога няма нищо, което да не е достойно за нашите грижи; ние трябва да му даваме сметка до последния конец. И не по своя воля човек е възложил на себе си задачата да води човека съгласно природата; самият творец ни я е възложил с цялата си сериозност и строгост като нещо изрично, непосредствено и важно. И тъй като за обикновеното съзнание винаги е необходимо да се опре на някакво авторитетно мнение, което да тежи със странния си език, ще приведа следното мнение:

> *Stultitiae proprium quis non dixerit, ignave et contumaciter facere quae facienda sunt, et alio corpus impellere, alio animu r, distrahique inter diversissimos motus.*
> *[Кой би отрекъл, че присъщо на глупостта е да прави немарливо и с недоволство нещата, които трябва да се правят, и на една страна да отпуща тялото, на друга духа си, като се разкъсва от движения в най-противоположна посока.*
> *Сенека, Epistulae, 74, 32 (със слаба промяна)]*

1 Платон, Закони, VII, 20 (818 A–B). Според него това е Симонид от Кеос (556–468 г. пр. н. е.) – прочут лирически поет, спечелил 56 награди в поетически състезания. Най-известна е неговата епиграма за войните на Леонид, паднали при Термопилите в Гръко-персийските войни. Завършил живота си в двора на сиракузкия тиран Хиерон.

Впрочем, за да се убедите в това, попитайте някого за какви мисли и фантазии, които си е сложил наум, не желае да мисли за добрата трапеза и съжалява за времето, изгубено за ядене; вие ще откриете, че на масата няма нито едно ядене, което да е по-безвкусно от съдържанието на душата му (най-често на нас ни е по-добре да заспим, отколкото да размишляваме за това, което мислим), и ще се убедите, че всичките негови думи и размишления не струват колкото вашата яхния. Нека дори това да са откритията на Архимед,[1] какво от това? Тук аз в никакъв случай не докосвам и не намесвам в детинската тълпа от хора, каквато представляваме ние, не намесвам в суетността на желанията и вълненията, които ни изпълват, ония високо почитани души, които са се издигнали в сферата на неизменното и дълбоко съзнателното съзерцание на божествените неща чрез пламъка на своето благочестие и вяра; тия души, изпълнени отнапред с живото и пламенно очакване да вкусят от вечните ястия, устремени към крайната и последна цел на всички желания на християнина, към единственото постоянно, неподкупно, чисто наслаждение, презират бедняшките, леките, преходните удоволствия и с равнодушие отстъпват на тялото грижата и потреблението на сетивната и временна материална храна. Казано между нас, аз винаги съм наблюдавал едно удивително съвпадение между две неща: помисли, по-високо от небето, и нрави, по-ниско от земята.

Езоп, този велик човек, видял веднъж своя господар да пикае, вървейки. „Ние пък – забелязал той – може би трябва да се изхождаме, тичайки.“[2] Колкото и да пестим времето си, от него винаги ни остава една голяма част свободно и лошо използвано. Навярно нашият дух не разполага с достатъчно часове за своите занимания и не може да се раздели с тялото за този период от време, който е необходим за удовлетворяване на неговите потребности. Има хора, които искат да излязат вън от себе си, да се измъкнат от своята човешка природа. Това е безумие; вместо да се превърнат в ангели, те се превръщат в зверове; вместо да се издигнат, те слизат надолу. Всички тия извънмерни стремления са

1 Архимед (287–212 г. пр. и. е. – прочут математик и физик на Сиракуза, построил за града твърде ефикасни отбранителни машини по време па I и II пунически войни. Бил убит при превземането на града от римските войски, докато се занимавал с математически проблеми. Твърде известен е анекдотът за откриването на прочутия му принцип в банята, при което той извикал: „Еврика.“

2 По животописа на Езоп от Плануд.

ми внушавали същия ужас, както и недостижимите планински върхове; за мене в живота на Сократ няма нищо по-трудно за разбиране от неговите изстъпления и демонични озарения; у Платон е нямало нищо по-човешко от това, за което са го наричали божествен. От нашите науки най-земни и най-нискостоящи ми се виждат тия, които са най-възвисени. А в живота на Александър откривам някои съвсем скромни и съвсем свойствени на смъртната му природа черти, каквато е например приумицата му да се мисли за безсмъртен.[1] Интересно го е уязвил Филот[2] в писмото си до него по повод обявяването му от оракула Юпитер-Амон за равен на боговете: „За тебе се радвам, но ми е жал за хората, които ще живеят под властта на човек, който надминава човешката мярка и не се задоволява с нея.“

Diis te minorem quod geris, in peras.
[Владееш, че пред бог се признаваш слаб.
Хораций, Carmina, III, 6, 5.]

На мен много ми допада приветственият надпис, с който атиняните са посрещнали Помпей в техния град:[3]

Дотолкова до бог се приближаваш,
доколкото че си човек признаваш.

Абсолютно и почти божествено е умението да проявиш себе си в своята природна същност. Ние се стремим да бъдем нещо друго, не желаейки да вникнем в себе си, и излизаме извън естествените си граници, без да знаем на какво в същност сме способни. Няма защо да се качваме на кокили, защото и на кокили трябва да се движим със собствените си крака. Даже и на най-високите земни тронове ние седим на собствения си задник.

Най-прекрасен според мене е животът на ония хора, които се равняват по общочовешката мярка, в духа на разума, но без каквито и да с чудеса и необичайности. Старостта обаче има нужда да бъде третирана малко по-меко. Нека бъде милостив към нея богът на здравето и мъдростта и да премине тя жизнерадостно и в постоянно общуване с хората:

1 Квинт Курций Руф, IV, 7, 28 sqq.; VIII, 5 sqq.

2 Квинт Курций Руф, VI, 9, 18. Филот – син на Парменион и приближен па Александър. В 330 г. пр. н. е. бил обвинен за участие в заговор срещу царя. Признание било изтръгнато от него чрез мъчения, а след това бил убит с камъни.

3 Плутарх, Vitae, Pómpeius, 27, 3 (633). Българският превод е направен от френските стихове в превода на Амио.

Frui paratis et valido mihi,
Latoe, dones, et precor, integra
Curn mente, nee turpem senectam
Degere, nec cythara carentem.
[Натрупаното с радост да ползвам здрав,
Литонин сине,1 дай ми, но моля, с ум
запазен, старост жалка
да не живея, лишен от лира.
Хораций, Carmina, I, 31, 16–20.]

Мишел дьо Монтен е френски философ и писател от епохата на Ренесанса, автор на сборника от филососфски есета“Опити“ (Essais). Начинът му на писане утвърждава жанра есе, което прави от Монтен особено значима фигура в интелектуалната история на Запада.

1 Феб Аполон.

Холандският модел е деликатен баланс между необходими мерки
Автор(и): Маргарита Желязкова

Една от най-важните дискусии в сегашното българско обществено пространство се върти около търсенето на подходящия баланс между индивидуалните права и необходимостта от ограничаването им в моменти на криза, каквато е сегашната епидемия. Чуваме, че решенията в различните страни по света са много различни. Особено интересно е да видим как се решава този проблем в една от най-стабилните и либерални европейски демокрации, Нидерландия. Би ли се опитала да резюмираш обществения консенсус по тази тема в страната, където си активно ангажирана? Кои са най-важните му особености?

Хората умират, те взели да ми правят интелектуални анализи!

А дядо Вазов друго е казал:

И всякоя възраст, класа, пол, занятье
зимаше участье в това предприятье;
богатий с парите, сюрмахът с трудът,
момите с иглата, учений с умът...

Та по тази причина, да ви разкажа как виждам нещата в Нидерландия и от Нидерландия. Много небивалици прочетох напоследък, даже ми се случи един да ме заплашва, че поради нашето холандско безхаберие щели да загинат българските мигранти!

Още в началото на годината шефката на отдел „Борба с инфекции“ в тукашната регионална болница се оттегли от други занимания, защото започна да работи по 12 часа на ден. Знаеше се, че идва буря. Имаше си сценарии, хората се подготвяха.

След което започнаха да идват тревожните картини от Италия. Хората се подготвяха, без паника. Започна разяснителна работа по места, по училища, по организации. Сформира се кризисен щаб, с холандския вариант на Мутафчийски. Без генералска униформа обаче и без брифинги

през пет минути. Започна и медийната вълна, която натягаше обстановката: обвинения отвътре и отвън заради липсата на ‚адекватни мерки‘. Обвиненията отвън дойдоха от най-различни страни, няма да се спирам на тях, защото са обект на друг анализ. Обвиненията отвътре дойдоха от ‘обичайните заподозрени’- Вилдерс, Бодет и последователите им. Вдигнаха вой до небесата, поискаха да се затворят границите, правителството, училищата, абе въобще всичко да се затвори! Правителството обяви мерки и апелира към здравия разум на хората – мийте си ръцете, не се здрависвайте. Обясняваше се още от самото начало, че вирусът може само да бъде забавен, а не спрян; че целта на всички мерки е да не изгърми здравната система от претоварване, че пълната карантина няма да има смисъл. Училищата продължаваха да работят. Затвориха ги под натиск ‚отдолу‘ въпреки мнението на експертите, че това е пресилена мярка и ще доведе до големи проблеми в обществото. Междувременно пламна провинция Брабант, най-вече заради карнавала, макар че по най-нови данни заразата вече е била там поне от месец.

Засилиха мерките, като апелираха към здравия разум, чувството за отговорност и солидарността. Едновременно с обявяването на мерките обявиха и пакет мерки за подпомагане на бизнеса, особено в засегнатите сфери. Това внесе нужното спокойствие и хората почнаха да спазват правилата и да се справят в движение. Премиерът Руте държа реч, която беше приета много добре от повечето хора и максимално оплюта и неразбрана от чуждестранните журналисти.

Защо? Какво става? Нидерландия/Холандия, страната на лалетата, напоследък се рисува в някои медии със странни клишета. Едва ли не на всяка крачка има червени фенери, всички пушат трева и половината са хомосексуални или със сменен пол. Другата половина са мюсюлмани, защото толерантността към чужденците е недопустимо висока. Освен към българите, разбира се, защото тях ги дискриминират жестоко, главно защото ги бъркат с циганите. Поне така ми казват на мене, с поклащане на глава в смисъл „Уж живееш там, а не знаеш, как стоят нещата в действителност.“

Как стоят нещата ‚в действителност‘: правила има и те са прости.

Можеш да излизаш навън, ако си на 1,5 м от други хора. Освен ако сте семейство, тогава движите заедно. Можеш да си ходиш, където си искаш, особено на чист въздух, защото едно е сигурно – вирусът се чувства по-добре в затворени помещения. Децата могат да играят, но не на

групи. Не се носят маски и пр. Някои слагат ръкавици, като пазаруват. Най-важното е миенето на ръцете и дезинфекция на всичко, което се пипа от повече хора.

Който може, работи вкъщи. Който има важна работа, ходи на работа.

Затворени са за посещения всички старчески домове. Хората се виждат от прозорците или по специално направени таблети, които са изключително лесни за управление, с глас само.

Магазините са отворени и са длъжни да вземат мерки за спазване на правилата. Фризьорски, козметични салони и пр. могат да отварят, за да продават продукти, но не приемат клиенти. Ресторантите могат да дават храна от гишета и да разнасят по домовете.

Всички учат дистанционно, със следните изключения: деца на родители с жизненоважни професии, главно лекари и сестри; деца със сериозни проблеми вкъщи – домашно насилие например; деца на родители, които не са в състояние да им помагат в учебния процес (например, защото не знаят езика). За деца без достъп до интернет се организират пакети по пощата.

Църквите служат литургии, но без хора вътре. Днес даваха една църква, в която бяха наслагали снимки по столовете. Може и така, очевидно.

При болест (простуда) остава вкъщи цялото семейство. При затруднение с дишането се търси лекар. По принцип не се тества до влизане в болница. Правителството принуди фирмата Рош, която произвежда материал за тестове, да публикува лицензa, за да се произвежда на място. Фирми започнаха ускорено производство на вентилационни апарати, дезинфектанти, маски и пр. 600 000 маски, половината от закупените от Китай, вчера бяха иззети обратно и обявени за негодни след изпитания тук. Смята се, че има достатъчно леглови капацитет, има и договорки с Германия за поемане на случаи. Преди два дни щабът обяви, че въпреки редица нарушения, особено миналата неделя, мерките работят и темпът на заразяване намалява. По данни от днес, епидемията протича според модела, т.е. в пиковия момент ще има достатъчен капацитет. И два пъти по-малко натоварване от Италия.

С една дума, нищо лежерно, никакви стадни имунитети. Защо тогава е трудно да се разбере отвън, какво точно става?

Всъщност, дилемата „индивидуална свобода или сигурност“ е прастара и е нормално да излезе на повърхността в тази криза. В условията

на криза, където информацията е неточна, рисковете – големи, а действията са наложителни, реакциите се обуславят от много фактори. На първо място, различни интереси, често несъвместими, икономически и обществени. На второ място, политическата култура на дадена страна, с един открояващ се елемент в момента – доверието в държавните структури. На трето място, механизмите на вземане на решения и организирането на подкрепа, които също са различни в различните държави. Не по-малко важни са дълбоко вкоренените традиции и нагласи по отношение на здраве и здравеопазване, към хигиената, към смъртта. Всичко това в условията на криза води до доста експлозивна смес от различни възможни реакции.

В Холандия, от друга страна, моделът е консенсусен, в смисъл, че твърдата ръка никога не е много твърда, а се търси диалог, съобразяване с нагласите на всички слоеве и интереси. Така например експертите бяха против затварянето на училищата, но правителството се принуди да направи тази стъпка под натиска на учителите, най-вече.

Също така, холандците са доста спартански настроени по отношение на собственото си здраве, което намира отражение и в системата на здравеопазване. Излишни тестове, профилактики, изследвания, тук не се правят. Много емигранти, които са свикнали или на американските методи на презастраховане, или на южняшкото раздаване на антибиотици и други лекарства с шепите, се оплакват, че тук не се отнасяли сериозно с тях. Това обяснява в момента изключителната сдържаност по отношение на тестовете. Тестовете не лекуват. Стоиш си вкъщи, пиеш си чайчета и чакаш да ти мине. Ако не ти мине, имаме готовност да те приемем в болница, имаме си и апаратура и всичко. И с всички сили работим, за да имаме повече легла и повече апаратура. Но дотогава няма значение, какъв точно вирус имаш.

Освен това, известно е, че Холандия е водеща по отношение на законодателството около евтаназията. Много хора от чужбина, които не разбират тази специфика, нададоха вой, че видите ли, оставяли сме възрастните хора да умрат! Не е така. За всеки индивидуален случай се взема решение. Много от възрастните си имат завещания с изричен отказ от реанимация и предпочитат да си умрат спокойно у дома, вместо самотни в карантина в интензивното. Това изглежда озадачаващо отстрани, но се приема за нормално и мъдро решение тук.

Така че холандският модел е деликатен баланс между необходими мерки, включително репресивни, ако се налага; уважение към свободата и отговорността на всеки един; политически натиск и непрекъснато търсене на консенсус и широка подкрепа при всяка стъпка; солидарност на всички нива, с много спонтанни инициативи; и някакво калвинистко приемане на ситуацията, която отстрани изглежда като непукизъм и лежерно отношение.

По какъв начин беше обсъден проектозаконът за въвеждане на извънредни мерки в Нидерландия и какво беше участието на обществеността? Имаше ли силно полярни мнения, за колко време беше въведен законът? Каква са ограниченията срещу евентуалната възможност той да бъде удължаван произволно и до каква степен обществеността в страната може да контролира това?

Имаше дебат в Парламента, от който само крайнодесните се опитаха да изведат дивиденти, като обвиниха правителството в бездействие, в липса на отговорност и т.н. Но като цяло настроението е на подкрепа, обединение около премиера и правителството и подкрепа на мерките. Зад кулисите, разбира се, играта на влияние и натиск за отделни мерки, отделни сектори и т.н. продължава. Директорите на болници, логично, всяка вечер се оплакват, че не издържат, че им липсват средства, че трябва още и още. Това е част от непрекъснатия процес на пазарене, ритуал, в който всички участват.

За произвола: има си закони, на които са основани всички мерки и всички пълномощия на тези, които ги прилагат. Засега има два важни срока: шести април и първи юни. На шести април, в зависимост от развитието на епидемията, ще се преразгледат мерките. Може да се затегнат, може да останат в сила или пък да се поразхлабят. До първи юни са отменени всички видове събирания на групи хора и събития с повече от пет души. Значи на тази дата ще трябва да се реши, как да се продължава нататък.

Вероятно още утре ще бъде приет и закон за функционирането на Парламента и местното управление по електронен път, с временни мерки за електронно гласуване и др.

Каква е ситуацията - обществена и лична - в която се намираш самата ти, с оглед на извънредното положение? Доколкото ми е известно, ти си ангажирана в някакви управленчески ор-

гани на мястото, където живееш? Стана ли по-трудно след въвеждането на извънредното положение? Ако да, то в какъв точно смисъл?

Член съм на Общинския съвет в Енсхеде, град със 160 000 жители и 160 националности, с университет, център на региона Твенте. Също така съм член на съвета Euregio, представителен орган на Твенте, Северен Рейн-Вестфалия и Долна Саксония. Кметът на града е и шеф на кризисния щаб на региона. След първоначалния шок, преминахме на режим онлайн, справяме се. Вероятно след шести април всички редовни заседания и комисии ще преминат на електронен режим.

В личен план ограниченото пътуване ми пречи, защото имам международни проекти, които просто спират, а това има и финансови последици. Но иначе живеем в предградие, близо сме до природата, винаги можем да излезем и да се разходим. Най-сетне намерих време да се занимавам и с градинарство, добре е да има човек поне някакви пресни зеленчуци в тези времена.

Зарязахме супермаркетите, те ще се оправят и без нас; почнахме да пазаруваме от местните производители, които масово отвориха врати за граждани – преди това снабдяваха ресторанти.

Личните контакти липсват, разбира се, а и връзката с България в момента е прекъсната и това ми тежи. Но да се надяваме, че няма да е за дълго.

Ти живееш в граничен регион. Има ли напрежения между холандските и съседните управленчески структури, имайки предвид, че разбирането за тревожността и спешността на ситуацията със сигурност се различава в различните страни?

По-горе написах за част от съвместните структури, има и други, на ниво кметове. Напрежение имаше донякъде, защото здравеопазването е на национално ниво и подходът беше различен. Примерно, в Германия затвориха всичко по-рано и при нас се изсипаха всички на съботния пазар преди две седмици. Освен това, никак не е лесно да се координират две различни здравни системи. Около три години отне проект, който позволява на линейки да оперират от двете страни на границата. А сега говорим за нещо по-мащабно. Въпреки всичко вече има план за сътрудничество на болниците от двете страни на границата. Дългогодишната инвестиция в добросъседски отношения се отплаща в момента.

Как се усеща напрежението, свързано с неизвестността, преди всичко икономическа, пред която сме изправени всички. Има ли вече по-сериозни дискусии относно необходимостта от поне частична промяна на карантинния режим, в случай че извънредното положение продължи повече от няколко седмици? Какви са различните гледища?

Централното статистическо бюро направи три сценария за икономическите последици, от оптимистичен до доста катастрофален. Да видим... Правителството обяви пакет с мерки, които дават някаква сигурност, но на всички е ясно, че ни чакат трудни времена. Холандия губи много от блокирания експорт в момента, от замрялата търговия на пристанище Ротердам, от отмяната на полети и т.н. Много вериги са прекъснати, износът на цветя е напълно провален, а това е само един пример.

За да поясня различните възможни реакции по отношение на кризата, ще си позволя едно теоретично упражнение, като приложа принципите на Културната Теория на Дъглас/Вилдавски към реакциите в момента. Теорията гласи, че във всяко общество са възможни четири типа реакции, които всъщност поддържат някакво динамично равновесие, защото нито една от крайностите не надделява. Всяка реакция е начин за справяне със страха и несигурността. Всяка страна добива собствен ‚цвят‘ от специфичната смес на елементи от възможните позиции.

Първата позиция е йерархична. Структурите на обществото са ясни, като машина, а най-отгоре е водачът. Пирамидата се разширява надолу и всеки е винтче от цялото. Човекът е господар на природата, вирусът е враг, който трябва да бъде победен. Водим война, а във военно време имаме нужда от ‚силна ръка‘, трябва да се доверяваме безпрекословно на експертите и да вярваме, че лидерите ще се погрижат за всички нас. Положителната страна на този модел е дисциплината. Рискът е залитането към авторитарни системи, на които този тип управление може и да се услади. Дилемата ‚свобода или сигурност‘ тук се разрешава в полза на сигурността. В България виждаме израз на тази позиция в генералските униформи и полицията, във Франция – във военната терминология в речта на Макрон, в Холандия – у Вилдерс, Бодет и други десни партии, които изведнъж тръгнаха да атакуват правителството и да искат строги мерки, наказания, затваряне на границите и т.н.

Тези, които са на индивидуалистични позиции, виждат обществото като мрежа от свободни хора, свързани в доброволни отношения (например пазарни). Те смятат, че могат да манипулират природата в свой интерес. Оцеляването на най-силните е тяхната идея за общество. Те се опитват да се измъкнат с най-малко загуби и ако може, да спечелят от кризата. Хубавото на този тип отношение е, че води до самостоятелни предпазни мерки, творческо справяне с проблемите и висока адаптивност. Отрицателна черта е безразличието към другите, липса на солидарност (аз съм млад и няма да се жертвам за старите). В момента тези хора най-много се грижат за икономиката, склонни са да смятат мерките за преувеличени и критикуват централистичните залитания. Това са купувачите на индивидуални защитни средства – маски, ръкавици, витамини. Но и спекулантите и прекупвачите на жизненоважни продукти.

Третата група са хора, които са склонни да живеят в групи, според създадени от тях самите правила. Те се смятат за част от природата, така че вирусите са признак на нарушено равновесие и липса на хармония в нашия свят. За тях здравето е колективна отговорност. В момента реагират с организиране на всякакви форми на подпомагане и солидарност. Това е и положителната енергия на тази егалитарна група. Залитането е в разни антиваксърски групи, или в прекалена вяра в алтернативни лечения и т.н. Също и имигрантски групи могат да се окажат в относително изолирана ситуация и да се поддават на слухове. От егалитарната група са и реакциите от сорта на – има много по-важни и по-страшни неща на света, мислете в дългосрочен план и т.н.

Последната, но не и по важност, група е на т.нар. фаталистично мислене: не знам какво се случва, защото не аз създавам правилата, а и не съм част от системата, за да ги спазвам. Нещата просто ме връхлетяват, вирусът също. Правителството, геополитиката, олигарсите и пр. имат една цел – да ме смачкат. Съпротивата обаче е неорганизирана и често ирационална, просто на инат. В тази група виреят всякакви теории за конспирации. Ако тази група стане твърде голяма, може да доведе до хаос и паника в цялото общество. Според мене в България тази група е доста по-голяма, отколкото е здравословно. Нещо повече, избраният модел на твърда ръка само избутва все повече хора точно в групата на маргинализираните...

Така изглеждат нещата тук, практически и теоретично, поне от моя гледна точка. Засега преобладава чувството на солидарност и идеята за обща борба с кризата. И чакаме да ни стопли пролетта. Дано ни донесе добри новини.

Енсхеде, Нидерландия, 29 март 2020

Д-р Маргарита Желязкова е родена в Пловдив, израства в Елхово, в семейството на основателите на Етнографския музей. Завършва философия в Софийски университет, специализация по Философия за деца в Монтклер, САЩ, политология в университета Рътгерс, САЩ. От 1993 г живее в Нидерландия. Работи като консултант, изследовател и преподавател в областта на управлението на образованието и науката, политическото и гражданско образование и участието на гражданите в управлението; квалификацията на преподаватели за средното и висше образование. Член е на Общинския Съвет в град Енсхеде от 2018 г., от партията D66.

Коментари (31)

- **30-03-2020|Николай ВЪЛКАНОВ**

За мен споделеното дава много полезна информация и ми спестява много от неверните и злостни твърдения предавани „на ухо“ и публикации от същия род.

Благодаря, г-жо Желязкова!

- **30-03-2020|Златко**

Към всички привърженици на необходимостта от твърда ръка, „щото ние от друго не разбираме“: а не мислите ли, че за възрастните

хора важи точно същото, което важи и за децата: ако те се чувстват подценявани и третирани като хора, на които не може да се разчита за собствена преценка и чувство за отговорност, то започват да правят НАПУК и се държат ТОЧНО така, както се очаква от тях – като ДЕЦА.

Как точно се възпитават демократични граждани, как точно се създават демократични общества, ако при всяка криза всичко живо граква:

Бийте ни, бийте ни, бийте ни, ние от друго не разбираме!

- **31-03-2020|Стефан**

Отличен коментар!

- **31-03-2020|Славена Трифонова**

Страхотна статия! Живея в Холандия от почти 3 години и през последните седмици чух какви ли не коментари по повод нейните начини за справяне със ситуацията. Време беше да прочета нещо стойностно!

- **02-04-2020|Златко**

Предвид многото коментари във Фейсбук (някои от тях сравнително негативни), Маргарита Желязкова написа кратко допълнение към текста си.

> *Добър вечер! Забелязвам, че има много загрижени за положението в Холандия, затова докладвам. Първо, в страната НЯМА извънредно положенке. Има приети извънредни мерки, точно описани според закона и одобрени от парламента и общинските съвети, със съответните правомощия и крайни срокове. Второ, сроковете за част от тези мерки бяха удължени до 28 април. НЯМА никакви допълнителни мерки, защото досегашните работят според очакванията. Няма вечерен час, не се носят маски, няма формуляри и репресивни мерки за излизане навън. Трето, вместо да ни заплашват с глоби и санкции, призовават към лична отговорност, подобаваща на една 'зряла демокрация.' Четвърто, институциите се учат в движение и проявяват гъвкавост. Вместо китайски математически прогнози и модели, събраха си собствени данни. Не си купиха тестове от китайския пазар, а си направиха собствени. Макар че е трудно, очакват да поемат върховото натоварване*

с достатъчен капацитет. Има уговорки с Германия за евентуална помощ. Данните засега са, че около 97% от хората минават без усложнения. От тези с усложненията, младите се възстановяват, макар че трябва да престоят три и повече седмици в болница. С възрастните картината е по-сложна. Започва тестване на рискови групи извън болниците, готви се масов тест за антитела, т.е. кой е преболедувал. Правилата са следните: мийте си ръцете! Или дезинфекцирайте с алкохол. (Не вътрешно). При симптоми, макар и леки, цялото семейство остава вкъщи. Ако сте здрави, излизайте навън, когато е нужно и задължително на чист въздух и спортуване. Обаче спазвайте дистанция от 1,5 метър. пазарувайте от малки магазинчета, вместо всички да се юркате към суперите. Наглеждайте съседите. Усмихвайте се, което значи, че няма нужда да носите маски, както вече писах.
За успокоение на разтревожената публика, магазините за канабис работят, но само на гише.
С удоволствие ще отговарям на въпроси, доколкото мога. Ако някой много държи пак да ми обясни, как стоят нещата в действителност, нека го направи на собствения си дувар. Няма да влизам в спорове.
Бъдете здрави, приятели!

- **04-04-2020|Teo**

Никакъв смисъл от тази статия – каквото и да прави тази държава явно не е успешно защото цифрите и са плачевни. Нито един излекуван след толкова седмици и 1500 и отгоре починали...

- **04-04-2020|Златко**

Всеки е свободен да интерпретира нещата по собствено разбиране. Холандия преминава през кризата без параноя и БЕЗ някаква ужасяваща смъртност (1500 души от 17.5 милиона население все още е нищожно нисък процент). Разбира се, ако човек изпитва неудържима потребност да оспорва всеки опит за спокойно и уравновесено представяне на нещата, то моля заповядайте. Самият аз избирам да подкрепям такива опити – и в този дух, ето още едно много професионално представяне на сегашния етап на кризата, което според мен дава представа за най-

доброто, с което в момента разполагаме като млади хора и специалисти. Писал го е Петър Марков, български медик, който понастоящем работи в Оксфордския университет.

> *С отброяването днес на едномилионния заразѐн с COVID-19 и 50 хиялдният починал — поредните гигантски мрачни бройки на неспирана ескалация, и поредните преминати символични граници, аз всъщност идвам с една много добра новина от последната седмица, която е по-силна и по-важна от нарастващия брой световни случаи и която носи оптимизъм*
> *Преди десетина дни писах че 3 до 4 седмици след въвеждането на карантинни мерки очаквам броят на докладваните случаи да започне да достига плато и по-късно да започне да намалява. Тогава темата беше България, но точно това е, което тук от около седмица вече най-накрая се случва в Италия.*
> *Пак тогава, след поредица на адско покачване и рекорди на смъртност в Италия си говорихме с приятел, как това което се случва в Италия е покъртително и как искаме да изпратим положителна енергия на италианците в тази кошмарна за тях ситуация. Но понеже аз постоянно следях какво се случва, още тогава бях видял че от 2 дни броят на случаите падаше и от тогава нямам търпение да кажа на всички. Само че преди да коментирам трябваше да изчакам много дни преди да съм сигурен че промените не са просто продукт на временно колебание в статистиката.*
> *Но ето — от седмица вече е безспорно че броят на докладваните случаи в Италия, от експоненциално растящата си крива достигна своеобразно било и от тогава се колебае около едни и същи стойности — все още много високи за съжаление, но спря да расте и дори показва наченки на спадане. От графиката ясно се вижда — каквото и да става от тук нататък с експоненциалния растеж на потвърдените случаи в Италия е свършено.*
> *Това развитие е значимо по три начина:*
> *Първо, и според мен — най-важното, пика в Италия показва вече за трети пореден път (след Китай и Южна Корея) че контролът на бързото и застрашително нарастване на този вирус е напълно възможен, дори и когато смъртните случаи*

вече са десетки хиляди. Т.е. показва ни че координираните услия водят до успешно справяне с проблема. Нещо повече — ако погледнем назад се вижда че за Италия, все още най-тежко засегнатата страна в света, спирането на растежа на случаите отне едва 3 седмици. Освен това ако се прегледат страните от по-ранната фаза на разпространението, няма такава, която да е идентифицирала проблема като важен, да е взела строги мерки и да не е успяла с контрола на епидемията. Иначе казано мерките за контрол доказано работят в различни страни и при това работят бързо.

Второ, графиките показват на практика как намаляването на случаите води във времето пред намаляването на смърните случаи с някаквъ период от време, поради забавянето между разболяване и смърт. С колко точно промените в броят на случаите води пред тези на броя на починалите много зависи от политиката на тестване в дадена страна. Ако се тества масово (както е например в Германия в момента), то много от потвърдените случаи ще са уловени в ранен етап на инфекцията и съответно ще има голямо забавяне между диагностициране и евентуално тежко заболяване и смърт — някъде между 3 и 4 седмици. Ако обаче на тестове се подлагат преобладаващо болни хора, едва при постъпването им в болница, тогава това забавяне ще е по-кратко — средно от една до две седмици. В Италия политиката на подлагане на тестове е подчертано от втория тип. Това означава че до дни, най-много седмица трябва да е на лице достигане на на някакво било в докладваните им смъртни случаи.

Трето, този модел в промяна на заболеваемостта и смъртността който наблюдаваме сега за Италия е същият, който очакваме да видим в България след около може би 2 до 3 седмици. С каква точност България ще повтори тази крива — сроковете, темпа и формата ѝ зависи от много фактори и е трудно да се знае. Единият такъв фактор (споменат по-горе и за Италия) е масовостта и честотата на прилагане на тестовете. Промяна в политиката на тестване може да окаже значително влияние върху броя на докладваните случаи, и изкуствено да деформира формата в графиката. Броят на

смъртните случаи е много по-обективен и точен показател за ситуацията с контола на епидемията, но за съжаление се наблюдава късно в процеса и не може да служи за прогнози. В България сега те са сравнително малко, но за съжаление ще растат през следващите седмици. Най-важният фактор обаче е стриктността на въведените мерки и степента на придържането към тях на хората. По-меки мерки или частичното им сапзване може да доведе до по-късно и по-бавно пресичане на растежа на инфекциите и на смъртните случаи. Резултатът от това ще е повече починали в пиковия момент и много по-висок общ кумулативен брой на смъртните случаи. В България мерките са с над средно ниво на ограничителност, но за разлика от Италия например, няма забрана за излизане от дома. Аз се надявам да сме свидетели на една много мини, сплескана надолу и къса по продължителност версия на италианската крива на заболеваемостта и смъртността. В заключение — да, случаите на потвърдена инфекция и смъртните случаи в глобален план растат бързо и с много, и то въпреки мерките които се взимат срещу него, и предполагам вече едва ли има хора които да не осъзнават патогенния потенциала на този вирус. Но този растеж сега е основно за сметка на обхващане на нови държави с голямо население, където мерките за защита на гражданите са недостатъчни или закъснели, като САЩ например. Същевременно във всички страни обхванати рано от инфекцията и взели адекватни мерки, епидемията е поставена под контрол или успешно въврви в тази посока. Най-важната поука от всичко това е че мерките работят и в това няма съмнение. Колкото по-съвестно ги спазваме, толкова повече наши съграждани, приятели и роднини ще могат да се радват на живота и света и след пролетта. Това е най-важното послание на надежда от последните дни, което трябва да не забравяме докато понасяме неудобствата и лишенията свързани със спазването на карантината. За щастие в тази ситуация доста зависи от нас самите, не винаги е така.

- **04-04-2020|Тео**

Ами бих ви пъсъветвал да прочетете повече за това как се интерпретират данни и какво е статистика – при зараразеност от 10% с налични 4.7 промила легла не ми звучи като успешност на справянето. Не апелирам за паника но не виждам смисъл да се взимат лоши примери. Ако последвате съвета ми ще можете да разберете, че публикуваното от вас мнение на лекар е в унисон с моето.

- **06-04-2020|проф. Боян Дуранкев**

Нещата далеч не са оптимистични в Нидерландия: 8-мо място по смъртност в света на 1 млн. души. Много лош резултат!!!

- **06-04-2020|проф. Боян Дуранкев**

www.worldometers.info/coronavirus/

- **06-04-2020|Златко**

Нека да не прекаляваме с черногледството, господин Дуранкев. 1800 души починали на 17,5 милиона население е НИЩОЖНО малка цифра, откъдето и да я погледне човек. (Изразено в проценти това изглежда така: 0,01). Реалността в северните части от Европа е, че епидемията протича тук без каквито и да било големи взривове, животът продължава сравнително спокойно и никой не е хукнал да полудява. Не знам откъде точно идва това типично българско желание да се мацне едно хубаво нашенско „аааа, не е така!“ срещу всеки опит за представяне на една реалност, която е МНОГО различна от българската, макар и да си имам своите предположения. Във всеки случай в България, където НЯМА никакви основания да се говори за „епидемия“, полицейските мерки взривиха рамките на какъвто и да е здрав разум – и, доколкото мога да видя оттук, „населението“ ги поддържа с ентусиазъм. Вероятно не е много приятно, в една такава ситуация, човек да вижда, че по други места хората не позволяват нито на самите себе си, нито на управниците, да разпасват колана, но с опити да се убеждаваме, че „и при тях не е цвете“ никой няма да отиде по-далеч от собствения си нос.

А инак, нищо против вашите коментари. Понякога съм съгласен, понякога не. Нормално, предполагам.

- **06-04-2020|проф. Боян Дуранкев**

Здравейте! Не влизам в полемика, но посочвам фактите. Не приемам че „1 800 души починали на 17,5 милиона население е НИЩОЖНО малка цифра“, звучи цинично и нагло. Ха смирете се малко, нека не надуваме празничните фанфари, рано е!

- **06-04-2020|Златко**

Съжалявам, че възприемате думите ми като нагли и цинични. Образованието ми ме е научило да гледам не на смъртта като част от живота, а на живота като част от смъртта. Монтен, Паскал, Ницше. Все нагли и цинични хора, с които съм станал човек...

- **06-04-2020|Златко**

Не случайно е казано „Всеки народ има управниците, които заслужава“

- **06-04-2020|проф. Боян Дуранкев**

Напълно съгласен!
Бъдете здрав!

- **06-04-2020|Златко**

Ако ми позволите едно сравнително банално наблюдение, то цялата „епидемия“ в България се разкрива оттук като поредна политическа игра. На преден план излизат непознати фигури, които вероятно ще оцветяват политическия живот в страната през следващите десетина години, това е всичко. Българите ще си изберат пореден президент в военна закваска (здрава ръка ни е нужна на нас, ние от друго не разбираме!), зад завесата ще продължат да се преразпределят някакви европейски пари, хора като мен ще продължават да си пеят песнички на чужди езици, а хора като вас ще продължават да говорят „такъв дзвер нема“.

Извинете ме, ако звуча леко заядливо. Общо взето, това е настроението, до което обикновено ме докарва комуникацията със сънародниците ми.

- **06-04-2020|проф. Боян Дуранкев**

Благодаря ви, не изглежда заядлив коментара ви, а тревожен! То светът е в трагично насипно състояние! Например, може ли да се вярва на

Световната здравна организация – неориентирана и корумпирана: www.globalresearch.ca/can-we-trust-who?! Може ли да се вярва на Тръмп, който отначало ведро обяви че на Великден отваря икономиката, а междувременно се среща с най-едрия бизнес и налива милиарди там: truthout.org/articles/the-billionaires-p…h-amid-the-pandemic/?! Може ли да очакваме добри решения на мигрантската криза, ако Германия „покани“ още „гости“?! И какво е Европейският съюз, който в тези тежки времена съблазнява български и румънски лекари, сестри и санитари, да отиват да „помагат“ в най-богатите страни?!

И аз съм разтревожен от това, което става:

pl.sputniknews.com/opinie/20200404121903…zjednoczone-sputnik/

pogled.info/avtorski/Boyan-Durankev/ima-…at-gi-prizemi.115042

Пиша горното по причината че светът трябва не само да се обяснява, а и променя, както твърдеше Фойербах. Ще се съгласите, че са необходими много, много всестранни промени...

Да ги обмислим не само от либерални позиции (Свободата, Санчо!), но и от гледна точка на бъдещия нов глобален ред.

Да мислим заедно, спомнете си Кубрат.

- **06-04-2020|Златко**

Аз предлагам тук възможни варианти, под формата на най-доброто, което мога да подбера от световната (либерална) преса. Повечето от тях най-вероятно са или напълно, или поне до голяма степен, неприложими в днешна България, но това не означава, че нещата ще си остават все такива.

- **06-04-2020|проф. Боян Дуранкев**

Съгласен напълно! По същия начин и либералната идея има развитие, в момента се очиства от неолиберализма, това е чудесна новина!

- **06-04-2020|Златко**

Неолиберализмът НИКОГА не е бил част от либералната идея. Едното понятие (неолиберализъм) идва от областта на икономиката, а другото (либерализъм), открай време си е било част от философското наследство на Европа.

Тук малко повече подробности:

Какво беше неолиберализмът?

- **06-04-2020|проф. Боян Дуранкев**

Много ценна статия, благодаря ви за препратката и превода! Това е отлична поука за доста наши „новопокръстени“ либерали...

- **06-04-2020|Златко**

Собствената ми представа за едно честно описание на настоящата българска ситуация, писано, да речем, след 20-30 години:

„Чрез настоятелни и всеобщо поддържани призиви към ‹отговорност› и ‹дисциплина›, българите от 2020-та година успяха за броени дни да превърнат страната си в доброволен колективен затвор и сринаха икономиката си така, както не беше успял да я срине дори провалът на комунизма. През следващите 12 месеца основната храна на населението се състоеше от пресни какалашки, посипани с възможно най-дъхава сгурия“.

Бъдете отговорни и дисциплинирани, хора!

- **06-04-2020|Златко**

Само след половин, най-много една година, 99% от българите вече ще са били „против“.

Също като при „Възродителния процес“.

- **06-04-2020|проф. Боян Дуранкев**

Българинът е „интелигентен“ ветропоказател. България е единствената страна, издигнала паметник на американските бомбардировачи, разрушили София и други градове; България е единствената страна, издигнала паметник на терористи (взривили вагон за майки с деца); нищо чудно да издигнат още едни паметник на сегашните...

- **06-04-2020|Златко**

Уважаеми професоре, защо ли всеки път, когато чета вашите коментари, се сещам за онази безобразна фраза, с която, казват, започвала автобиографията на Салвадор Дали:

„Не се страхувайте от гениалността, вие никога няма да я постигнете!“

- **06-04-2020|проф. Боян Дуранкев**

Не се кахърете, явно ви дразня без да го искам. Повече коментари от мен няма да има във вашия сайт. Жалко е че и вие едва ли ще стигате до гениалността...

Бъдете здрав, бъдете мъдър!

Сбогом!

- **06-04-2020|Златко**

И още: хората, които настояват да изписват пред имената си титли, обикновено си мечтаят това да бъде фиксирано и в паспортите им.

- **06-04-2020|Златко**

Да ви припомням ли, че това обещание го правите поне за трети път?

- **06-04-2020|Златко**

Уважавам безкрайно всяка предпазливост, хеле пък българската, но всеки ден слушам немски новини, така че да поясня: решението на австрийските власти за постъпкова отмяна на карантината се базира на – доколкото мога да разбера – единствено надеждния числов критерий по отношение на епидемията: за колко дни се удвоява броя на хората, тествани като позитивни. ВСИЧКИ други цифри могат да се манипулират, тези не.

А смисълът зад тях е: АКО се стигне до положение, при което това число е двуцифрено (10 или повече), то може да се говори за постепенно оттегляне на най-голямата опасност. Само преди десетина дни канцлерката (нашата:)) беше казала, „стигнахме до седем дни, сега целта е да стигнем до десет“. Днес обявиха, че цифрата в Германия е вече 11, а в Австрия – 16 дни. Това е възможно най-простото обяснение за действията на правителствата в двете републики – и те се базират не на някакъв юнашки оптимизъм, а на трезва, калкулирана преценка на ситуацията. Короната СИ отива, в това няма никакво съмнение.

А собственото ми обяснение, що се отнася до борбата между различните интерпретации в България е сравнително просто: лека-полека големият страх започва да отминава и хората постепенно започват да си дават сметка, че май-май са попрекалили с призивите за „отговорност“ и „дисциплина“ и май-май от такава строга карантина в България НИ-

КОГА не е имало нужда. Но, след като сме казали „А“, сега не можем да се правим на ... знаем си какво. Ще продължаваме да настояваме, че „опасността е превелика“, че сме взели правилното решение, че другите само си въобразяват, че могат да минат метър с техните лежерни мерки, дето един човек не смеят да затворят като хората...

И прочие, да не се разпалвам.

Така виждам нещата аз, не държа да се съгласявате.

- **10-04-2020|В.**

Господин Енев, толкова ли не ви прави впечатление, че от над 15 години дрънкате едно и също, и че се карате с всеки един, без изключение, който не е на вашето мнение, независимо колко интелигентно е защитена позицията му/й? Ами ако не ви харесва демокрацията, защо изобщо имате форуми, и то към медия, която се казва „Либерален преглед“ (иронията!)? Загубихте не само събеседници, но и евентуални съмишленици заради отсъстващия стремеж към обективност (ясно е, че пълната обективност е непостижима). По същество, вашият сайт е блог, в който вие водите един безкраен монолог. С времето даже започнахте да се СТРАХУВАТЕ от чуждото мнение, затова и не сте просто модератор на форума, а негов цензор, който премахва постове преди те да са публикувани. Може би ви е време за терапия, а не за публикуване. За мен подобно поведение не е ОК, не защото не е социално приемливо. Превърнахте сте в изтривалка за всякакви популярни мнения, много се отдалечихте от това каква е същността на работата на един писател, философ, журналист. Даже вече не ме хваща яд заради високомерието ви, съчетано с един лицемерен бон тон, защото разбирам по-добре вашия проблем.

- **10-04-2020|Златко**

Възможно е. Прекалено далеч и прекалено (социално) изолиран съм от вас, за да имаме някаква реална връзка. Останалото ще покаже времето.

Шах и генерали
Автор(и): Деян Димитров

Аз съм съвестен гражданин от селски тип. Кротко си стоя вкъщи и спасявам света. И от дома, за щастие, мога да упражнявам любимото си занимание (професия) – да играя шах. Но, оказва се, не съвсем, не съвсем...

Умувам върху интересна кореспондентна партия. Варианти много, но аха, аха да премествя нещо и чувам гласа на Генерал Мутафчийски... И подскачам. А, както вече писах, аз съм съвестен... Викам си: „Ще питам. Няма начин.“.

И питам: „Генерале, може ли да направя ход с офицера?“. И веднага получавам контра-въпрос: „Друг офицер имаш ли на дъската?“. Казвам: „Имам, да, два са. Аз обичам да играя с офицерите. Пазя си ги.“. А той отговаря: „Значи, 2 офицера х 5 000 лева = 10 000 лева. Мести, ако искаш...!?!“.

Ъъъъ... греда. Питам пак: „А може ли да изляза с дамата?“. Генерала: „Фризьорските салони са затворени! Ще излезеш с дамата, га на мен ми порасне коса!“.

Брех, пак греда. Питам. „Имам защитена проходна пешка на царския фланг. Може ли...?“. И още преди да съм си довършил изречението, получавам отговор: „Защитена, защитена... колко да е защитена...?“.

Взеха да се изчерпват ходовете... Пробвам един финт!? Генерале, нали знаете, че пешката като стигне последното поле на дъската може да излезе и да се превърне...“. Казах: „Да НЕ излиза!!!“

Те почти фигури не останаха. Питам: „Генерале, а топът ако премествя...?“. „Не си спомням да съм обявявал военно положение...?“.

Мисля, мисля... Казвам си: „Е, сега ще го „литна“!“. „Генерале, а рокада да направя? Да скрия царя? Да не излиза?“. „Сега не е време да говорим за рокади!“.

Брех!. „А пешките?“. „Аз съм Генерал! Пешките са под моя команда! Нямат пълномощно от работодателя. Да НЕ излизат! Ама, какво си ми-

слите вие? Аз знам, че пешките назад не се връщат. Веднъж да излязат и...“

„Цар да преместя, Генерале? Може ли? То друго не остана...“ Аргументирам се: „Той е възрастен човек. И отговорен, като мен. До 10:30 се е върнал“. „Ние цар нямаме. Имаме Министър-председател!“.

Последен опит: „Генерале, тук мога да взема „Ан Пасан?“. „Но пасаран!!!“

Добре, че един друг съвестен селянин от градски тип ме подсети, че и кон имам! Питам: А конят? И въздъхнах с облекчение! „Домашни любимци в парка може!“!

Дам... и шах не е лесно да играем в тия времена. Както се казва: „Тая година или ние ще я запомним за цял живот, или тя ще ни запомни!“...

Деян Димитров е нормален и свестен български младеж, който се опитва да запази чувство за хумор и собствено достойнство сред лудницата, която върти всички ни в момента.

Белите лебеди на 2020 година
Автор(и): Нуриел Рубини

Финансовите пазари си остават в блажено отрицание на множеството предсказуеми глобални кризи, които биха могли да се развихрят през тази година, особено в месеците преди президентските избори в САЩ. В допълнение към все по-очевидните рискове, свързани с изменението на климата, най-малко четири страни искат да дестабилизират САЩ отвътре.

В книгата си от 2010 г. *Кризисна икономика* дефинирах финансовите кризи не като „черни лебеди“ (както ги описва Насим Николас Талеб в едноименния си бестселър), а като „бели лебеди“. Според Талеб черните лебеди са събития, които възникват непредвидимо, като торнадо, от инак нормални статистически разпределения. Но аз твърдя, че поне финансовите кризи приличат по-скоро на урагани: те са напълно предсказуем резултат от предварително натрупани икономически и финансови уязвимости и политически грешки.

Има моменти, в които трябва да очакваме системата да достигне преломна точка – „момента на Мински“[1] – когато даден [икономически] бум и балон се превръщат в катастрофа и разорение. При такива събития става въпрос не за „непознати неизвестни“, а по-скоро за [добре] „познати неизвестни“.

Отвъд обичайните икономически и политически рискове, от които се притесняват повечето финансови анализатори, през тази година на хоризонта се виждат редица потенциално сеизмични бели лебеди. Всеки от тях може да предизвика тежки икономически, финансови, политически и геополитически смущения, за разлика от всичко след кризата през 2008 г.

Като начало: САЩ са потънали в ескалиращо стратегическо съперничество с поне четири неявно съюзени ревизионистични сили: Китай, Русия, Иран и Северна Корея. Всички тези страни имат интерес да

1 По името на Марвин Мински (1927–2016) – американски когнитивен изследовател и експерт в областта на изкуствения интелект. Бел. пр.

оспорват водения от САЩ глобален ред и 2020 може да бъде критично важна за тях, поради президентските избори в САЩ и потенциалната промяна в американските глобални политики, която може да последва.

При президента Доналд Тръмп САЩ се опитват да ограничат или дори да задействат промяна на режимите в тези четири страни, чрез икономически санкции и други средства. По същия начин, четиримата ревизионисти искат да подкопаят американската твърда и мека сила в чужбина, като дестабилизират САЩ отвътре чрез асиметрична война. Ако изборите в САЩ доведат до партизанска омраза, хаос, оспорвано преброяване на гласовете и обвинения във „фалшифицирани“ избори, толкова по-добре за съперниците на Америка. Един евентуален разпад на политическата система на САЩ би отслабил американската власт в чужбина.

Освен това някои страни имат особен интерес да отстранят Тръмп. Острата заплаха, която той представлява за иранския режим, дава на Иран всички причини да ескалира конфликта със САЩ през идещите месеци – дори ако това означава риск от широкомащабна война – при което има значителна вероятност последващият скок на цените на петрола да срине Американския фондов пазар, да задейства рецесия и с това да помрачи перспективите за преизбиране на Тръмп. Да, консенсусното мнение е, че целенасоченото убийство на [иранския генерал и шеф на тамошните тайни служби] Касем Сюлеймани е възпряло Иран, но този аргумент разбира неправилно изкривените стимули на режима. Евентуална война между САЩ и Иран е силно вероятна през тази година; настоящото спокойствие е такова преди пословичната буря.

Що се отнася до отношенията между САЩ и Китай, скорошната сделка от „първа фаза“ е само временна лепенка върху раната. Двустранната студена война по технологиите, данните, инвестициите, валутата и финансите, вече ескалира рязко. Избухването на COVID-19 затвърди позицията на онези в САЩ, които настояват за сдържане на Китай, и даде допълнителен тласък на по-широката тенденция на китайско-американското „разделяне„. По-важно е, че епидемията вероятно ще бъде много по-тежка, отколкото се очаква в момента, и прекъсването на китайската икономика ще има огромно отражение върху световните вериги за доставки – включително и фармакологичните добавки, на които Китай е критично важен доставчик – както и върху бизнес доверието, а ком-

бинацията от всички тези фактори вероятно ще бъде много по-тежка, отколкото подсказва настоящото самодоволство на финансовите пазари.

Въпреки че китайско-американската студена война по дефиниция е конфликт с ниска интензивност, през тази година вероятно ще настъпи рязка ескалация. За някои китайски лидери не може да е случайно, че страната им преживява едновременно огромна епидемия от свински грип, тежък птичи грип, коронавирусна епидемия, политически вълнения в Хонконг, преизбиране на независимо настроената президентка на Тайван, плюс постепенно зачестяващи операции на военноморските сили на САЩ в Източното и Южнокитайско море. Независимо дали самият Китай е виновен за някои от тези кризи, гледището в Пекин клони към търсене на конспиративни обяснения.

Но в настоящия момент откритата агресия не е вариант, като се има предвид асиметрията на конвенционалните сили. Незабавният китайският отговор срещу усилията за сдържането му от страна на САЩ вероятно ще бъде под формата на кибервоенни действия. Налице са поне няколко очевидни цели. Китайските хакери (и техните руски, севернокорейски и ирански колеги) биха могли да се намесят в изборите в САЩ, като наводнят американското киберпространство с дезинформация и дълбоки фалшификати. И тъй като американският електорат вече е изключително поляризиран, то не е трудно да си представим въоръжени американци, които излизат на улиците, за да оспорват резултатите, което би довело до сериозно насилие и хаос.

Ревизионистките сили могат освен това да атакуват финансовите системи на САЩ и западните държави – включително платформата на Обществото за световна междубанкова финансова телекомуникация (SWIFT). Президентката на Европейската централна банка Кристин Лагард вече предупреди, че една евентуална кибератака срещу европейските финансови пазари може да струва $ 645.0 милиарда. Служителите по сигурността изразиха подобни опасения за САЩ, където е потенциално уязвим дори още по-широк спектър от телекомуникационна инфраструктура.

До следващата година конфликтът между САЩ и Китай може да ескалира от студена до почти гореща война. Китайският режим и икономика, силно засегнати от кризата COVID-19 и изправени пред неспокойствието на масите, ще се нуждаят от външна изкупителна жертва и вероятно ще насочат поглед към Тайван, Хонконг, Виетнам и амери-

канските военноморски позиции в Източното и Южнокитайско море, а такъв вид конфронтация лесно би могла да се превърне в ескалиращи военни инциденти. Освен това, ако се стигне до ескалация, Пекин може да пусне в ход финансовата „ядрена опция„за дъмпинг на притежанията си от облигации на Министерството на финансите на САЩ. И тъй като американските активи представляват толкова голям дял от китайските (и в по-малка степен руските) чуждестранни резерви, китайците все повече се притесняват, че подобни активи могат да бъдат замразени чрез американски санкции (подобни на ония, които вече се използват срещу Иран и Северна Корея).

Разбира се, дъмпингът на американските облигации би възпрепятствал икономическия растеж на Китай, ако доларовите активи бъдат продадени и превърнати обратно в [китайската парична единица] реминби (в резултат на което тя би поскъпнала). Китай обаче би могъл да диверсифицира резервите си, като ги превърне в друг ликвиден актив, който е по-малко уязвим за американските първични или вторични санкции, а именно злато. Всъщност и Китай, и Русия вече се запасяват със златни резерви (както явно, така и прикрито), което обяснява 30-процентовия скок на цените на златото от началото на 2019 г.

При евентуален сценарий на разпродажба, капиталовите печалби от злато биха компенсирали всякакви загуби, възникнали от дъмпинг на държавни облигации, чиято възвращаемост би скочила нагоре, докато пазарната им цена и стойност падат. Досега пренасочването на Китай и Русия към златото протича бавно, което оставя доходността на американските облигации сравнително стабилна. Но ако тази стратегия за диверсификация се ускори, както е вероятно, това може да предизвика шок на пазара на финансите на САЩ, което пък може да доведе до рязко икономическо забавяне на страната.

САЩ, разбира се, няма да седят бездействащи, докато попадат под асиметрична атака. Те вече усилват натиска върху тези държави чрез санкции и други форми на търговски и финансови военни действия, да не говорим за собствените им способности за кибервойна, които едва ли имат равни на света. Американските кибератаки срещу четиримата им съперници ще продължат да се засилват през тази година, което ще повиши риска от първата в историята кибервойна, с последващи масови икономически, финансови и политически безредици.

Ако погледнем отвъд риска от тежки геополитически ескалации през 2020 г., налице са допълнителни средносрочни рискове, свързани с изменението на климата, които могат да предизвикат скъпи екологични бедствия. Промените в климата не са просто дремещ гигант, който ще причини икономически и финансов хаос в разстояние на десетилетия от сегашния момент. Те са заплаха тук и сега, както се вижда от нарастващата честота и тежест на екстремните метеорологични събития.

В допълнение към изменението на климата, има доказателства, че протичат отделни, по-дълбоки сеизмични събития, които водят до бързи глобални движения в магнитната полярност и ускоряване на океанските течения. Всяко от тези развития би могло да подсказва мощни промени от вид „бели лебеди“, като срутването на големи ледени маси в Антарктида или Гренландия през следващите няколко години. Вече знаем, че подводната вулканична активност се увеличава; какво би станало, ако тази тенденция се превърне в бързо морско вкиселяване и изчерпване на глобалните рибни запаси, на които разчитат милиарди хора?

Ето къде стоим в началото на 2020 г.: между САЩ и Иран вече имаше военна конфронтация, която вероятно скоро ще ескалира; Китай се намира в хватката на вирусна епидемия, която може да се превърне в глобална пандемия; кибервоенните действия продължават; основните притежатели на американски облигации усилено използват стратегии за диверсификация [влагат парите си в други ценни активи]; конференцията на Демократичната партия за президентските избори излага на показ силни разриви в опозицията срещу Тръмп и още отсега поставя под съмнение процесите на преброяване на гласовете; съперничеството между САЩ и четирите ревизионистични сили ескалира; нарастват реалните разходи, свързани с изменението на климата и други тенденции в околната среда.

Този списък едва ли е изчерпателен, но посочва какво може разумно да се очаква за 2020 г. Междувременно финансовите пазари си остават в блажено отрицание на рисковете, убедени, че големите икономики и глобалните пазари ще имат спокойна, ако не и щастлива година.

Нуриел Рубини (род. 1958 г.) е американски икономист. Преподава в Stern School of Business в Нюйоркския университет и е председател на Roubini Macro Associates LLC, фирма за икономически консултации. Известен с дръзките си прогнози, Рубини правилно предсказа спукването на балона на недвижимите имоти в САЩ, в допълнение към финансовата криза от 2008 г., заедно с последствията от мерките за строгите икономии за натоварената с дългове Гърция.

Дневник на Чумата — част 1
Автор(и): Гонсало М. Тавареш

23.03.2020

НАСА прекрати изследванията на луната.

Матео яде спагети до прозореца към улица „Виторио де Сика“.

Сика беше режисьорът на „Крадци на велосипеди“.

В Ломбардия една жена вика името на Паоло.

Един болен в ломбардска болница гледа лицето на жена си и брат си на айпад, високо вдигнат във въздуха от белите ръкавици на лекаря.

Хотел Мариот е превърнат в полева болница.

Луксозни стаи сега са стаи за десет души.

Използва се цялото пространство, разпределено между машини, болни и лекари.

Едно ново спешно земеделие сее болни и обдишващи апарати.

Председателят на Сдружението на пенсионерите казва на младите поколения да не ги забравят в този момент.

Да не забравят бащите и дядовците си.

До мен едно момиченце плаче.

Един министър говори за мерки – теглене и измерване на нещо, което не се вижда.

Андреоти, шейсетгодишен, с маска на лицето, разхожда съвсем дребно кученце на дълга каишка.

186 починали във Франция.

Моята белгийска овчарка се казва Рома.

Рома е жива и невредима; и върти опашка.

Рома не плаче, но не е доволна.

Казвам ѝ: Рома не плаче.

Термометър, температура 37,2.

Индивидуална игра на борсата.

Покачва се, спада. Температурата.

Казват, че общите гробове в Иран могат да се видят от космоса.

Китайската стена, общите гробове.

Зависи от височината.

На каква височина имаш смелост да се изкачиш и да видиш.

37,3 градуса температура.

Температурата на всяка страна, биологична, а не външна температура.

Човекът 2 има много висока температура.

Човекът 3 играе на конзолата най-древната игра – ритане на топка срещу стената.

Спортните игри са преустановени.

Едно злокобно табло оповестява едно-единствено число, което вече няма противник.

Едно единствено число за всяка страна.

Иран: 127.

Рома е жадна, сипвам вода в паничката.

Ръката трепери, лапата – не.

Краят на света винаги е бил обявяван статистически.

Карл Пиърсън „основал журнала Биометрика“ през 1901 г.

Векът започва, когато се налага да се измерят нещата.

Да се измерят вертикалите, хоризонталите, размерът на краката, на носа, на сърцето.

Големите числа се нареждат в началото на вековете.

Марта казва, че баба ѝ е добре, но щом изключи телефона, се разплаква.

В 2020 започва друг век.

Марта казва, че успява да чуе как баба ѝ плаче дори след като си е изключила телефона.

Това е невъзможно, казвам.

Възможно е, казва тя.

Новини отпреди два дни:

„Италианската икономика със силен спад през първото полугодие“

„Африка с над 900 случая в 38 страни и територии“

„Четири аптеки затворени заради зараза на аптекари“

Генералният директор на СЗО предупреждава младите: „Не сте неуязвими“ и „може да прекарате седмици в болница или дори да умрете“.

Джото е двайсетгодишен и спира, когато чува това.

Представям си как по високоговорител фразата се повтаря безброй пъти: не си неуязвим.

„САЩ спират издаването на входни визи“

В италианските градове от високоговорители се чува: не си неуязвим.

Селин разказва как по време на бомбардировките в Берлин една луда крещяла в ушите на минувачите звука на бомбата, бруууммм.

Звукът на нещо, което убива, без да вдига шум.

„Стандарт енд Пуърс понижава рейтинга на португалската авиокомпания“

„Властите в Джакарта обявяват извънредно положение“

Звукът на един вирус.

„Обществеността транспорт в Сао Пауло може да бъде забранен за хора над 60-годишна възраст в пикови часове“.

462 починали в Испания.

Рома пие вода от една купа, изглежда жадна или пък се превръща в камила: пие за идните тежки дни.

Краят на века и големите числа.

Катастрофите са свързани със статистика, а не с човека, който заедно с теб гледа статистиката.

„Липсва ми телевизия“, казва един персонаж на Форстър Уолъс.

„Научи се да си тръгваш“, казва друг персонаж на Уолъс.

601 починали в Италия.

Твърди се, че и най-дребните частици като вирусите, атомите и прочее издават звук, когато се удрят в нещата.

Звукът на вируса.

Представям си как по улицата специалисти с детектор улавят звука на вируса.

Един от начините да го убием е първо да узнаем каква е неговата музика.

601, 601, 601 починалите през последните 24 часа в Италия.

Гледам през прозореца, всичко пусто: горе, долу, в далечината.

Един стих от Неруда.

„Вървейки по пътя/срещнах въздуха“.

Една италианка казва, че Европа е изоставила Италия.

Изключвам телевизора.

24.03.2020

„Скучаете ли? Тези музикални изпълнения ще ви накарат да танцувате по време на епидемия.“

Вчера е починал Кени Роджърс.

Днес почина от инфаркт Юдерзо.

„Фавелите в Рио де Жанейро без основни средства за справяне с коронавируса“.

„Какво ни казват звездите по време на пандемия“.

Припомням си легионера Астерикс.

Обеликс настоявал: за него военна униформа със среден размер.

Средата, следване на средния път.

На улицата хората вървят по средния път.

Далеч от колите и от стените.

Средният път, опитваш се да не се докосваш до нищо.

В Тел Авив и Ерусалим се появиха цветовете на италианското знаме.

В Торонто се появиха цветовете на италианското знаме.

В Рио де Жанейро, на Христос Спасител, се появиха цветовете на италианското знаме.

Сутрин си обувай обувките, все едно че ще излизаш навън.

В болницата лекарка с престилка се обръща по високоговорител към колегите си, за да им повдигне духа.

Заобиколена от легла, болни и лекари.

Пуска италианския химн.

Италия се гордее с вас!

Вика лекарката с престилка и маска.

Също като футболен треньор – но насред трагедия, не посред игра.

В Париж дронове казват на хората да се прибират вкъщи.

Ангела Меркел е в карантина след контакт със заразен лекар.

Тръмп заявява, че истинската американска енергия не им позволява да си стоят вкъщи.

Форд вместо коли произвежда машини за спешната медицина.

Вместо скоростни машини, животоспасяващи машини.

Да си представим автомобилен двигател до болнично легло.

Два несъвместими свята.

Една непоискана скорост.

Един погрешен двигател.

Не ми трябва тази скорост, казва един болен.

Имам черно яке, затворен догоре цип, пазя си гърлото.

В дъното едно упорито лимоново дръвче с жълти, горчиви плодове.

Жълтият цвят би трябвало да е защитен.

Веселите цветове – защитени от Конституцията.

Трябва да си оправяме леглото, да се преструваме, че през деня сме ходили много надалеч.

Леглото не разбира, че го мамим.

През целия ден сме там наблизо, на няколко метра.

Да мамим мебелите, вратата.

Да се правим, че излизаме, като отваряме и затваряме вратата.

Наивна врата, вярва на всичко.

В Китай държавата следи температурата на всеки гражданин.

Над трийсет и седем градуса – опасен гражданин.

Предателството напусна езика, навлезе в биологията.

Болният човек застрашава държавата.

Всеки болен става тутакси чужденец.

Ако си здрав, ти си сънародник; ако си болен, говориш друг език.

Езикът на здравите, езикът на болните.

В краен случай, болните да се разстрелват за измяна.

Критериите се променят, Правото се променя.

Един италиански кмет сключва ръце и умолява хората да не излизат от къщи.

Сякаш се моли, проси милост и издава заповед – всичко наведнъж.

Един италиански лекар заявява, че не проумява защо фризьорките ходят по домовете да оправят дамските прически.

Казва, че ковчезите се изнасят затворени, никой няма да види как са сресани жените.

Казва го напористо.

Гледам безмълвен.

И оставам безмълвен.

25.03.2020

Понякога в ужасния свят някои хора открехват вратата вкъщи и плюят по минаващи чужденци.

Казвали са ми, че в някои славянски езици, чужденецът е наричан ням.

Който не говори моя език е ням.

Който няма моята история, е ням.

„Открит вирус в отходните води в Холандия“.

„Слънцето грейва, но утре пак ще вали“.

Кораби стоят на котва, докато чакат разрешение да разтоварят човешкия товар.

Природата сигурно наблюдава смаяно човеците.

Защо се затварят?

Две кучета, женски.

Жери, умалително от бразилското Жерикукура. 7-годишна.

И Рома, белгийска овчарка. На една година.

Рома е неспокойна.

Прекомерна енергия на квадратен метър.

„Броят на починалите в Италия медици достигна 30“.

Остави това; сега нещо друго.

Ние сме монаси, да, но без вярата.

Да се изолираш от страх или предпазливост не е същото като да се изолираш заради вярата си.

Вирилио[1] говореше за „разрушаването на околната среда чрез скоростта“.

Футболистът Асиоли в Северна Италия бяга вкъщи на място, за да не полудее.

Стоене на място, но бързо.

Разрушаване на собствения дом чрез скоростта.

Разрушаване на семейството чрез скоростта.

Разрушаване на семейството чрез мудността.

Гледам бягане на Болт.

Рекорд на 100 метра – 9,58 секунди.

„Слънцето грейва, но утре пак ще вали“.

Представям си как хората излизат от къщи и отиват да отпразнуват с Болт световния рекорд.

Излизаш навън съвсем за кратко.

Вършиш основното и се прибираш.

1 Пол Вирилио (1932-2018) - френски философ, в чийто анализ на киберкултурата скоростта е ключов фактор при създаването на виртуална реалност

Правиш се на спринтьор, но по пътя боравиш с ръце.

Купуваш храна.

Караш колата.

Скоростта на главата и скоростта на ръцете.

Слушаш радио и искаш да забързат говора.

По радиото да започнат да говорят с грешни обороти.

Сещам се за една плоча.

Детска приказка за лошия вълк и трите прасенца. На плоча.

Разказваше, че вълкът бил лош, много лош, ужасно лош.

Но никой не е лош, много лош, ужасно лош.

„катастрофа би било едновременното присъствие на всички неща“, каза Слотердайк[1] в едно старо интервю.

Катастрофата сега се явява като отсъствието на всички неща.

Новини отпреди два дни.

Земетресение в Хърватия налага хората да излязат навън, а един вирус налага хората да си стоят вкъщи.

Хората излизат навън, но запазват разстояние помежду си.

Объркани са: да изляза ли, да остана ли.

Рома върти опашка, жадна е.

Жери кротува, изразходва енергия, като гледа нещата.

Вземам ангелче, високо 20 сантиметра.

Направено е от особен материал.

Изглежда меко отвътре.

Отивам да взема кухненски нож.

Спирам.

Оставям ангела и ножа редом един до друг.

Да видим дали ножът ще разяри ангела, дали ангелът ще размекне ножа.

Гледам ги, сякаш са двама скорошни приятели.

Ала не са.

738 починали в Испания.

В Италия – 683.

Португалия, Испания, Франция, Италия, САЩ, Бразилия, Иран, Южна Корея, Холандия, Белгия.

Температурата на една страна се измерва с броя починали.

1 Петер Слотердайк (1947) – виден немски философ феноменолог и културолог.

Черна, гротескна температура.
Проклета температура.
Чуваш число така, както чуваш отговор.
Но никой не е задал никакъв въпрос.
Магазините за хамбургери в Обединеното кралство се затварят.
Чета книга за характерните особености на животните.
Всяко животно има собствена лудост.
Много страх има в домовете.
Към най-възрастните сякаш се отправя публична заплаха.
Как ли се чувства човек, прехвърлил шейсет, осемдесет години?
Дрехите трябва да се перат поне на седемдесет градуса.
Врагът трябва да се изгаря.
Харесвам един стих, но го забравих.
Рома си играе с Жери, двете кучета нищо не разбират.
Моят ангел е зяпнал.
Но не по собствена воля.
Аз насила му отворих устата.
Но е смаян от всичко това.
Дори долетелите свише създания не разбират съвсем какво става тук долу.
Ангелът е зяпнал.

27.03.2020

Повдигам пети, след това пръстите на краката.
Футболен мач Гремио-Фламенго[1].
„Изхвърлете от живота си ставните болки“, реклами за телешопинг.
Натискам копче.
Молитва на Папата за човечеството, канал 1.
Площадът на Ватикана – пуст.
Папата се обръща към огромно празно пространство.
Чувам как в много домове хора коленичат.
В определени моменти някои неща се чуват, в други – не.
Тези дни всичко се чува.

1 Бразилски футболни отбори.

Дори шумът от навеждането на някой на много километри разстояние.

Камбаните бият в базиликата „Свети Петър“.

Биенето на камбани е изкуство, изкуство на ръцете, изкуството да контролираш силата.

Камбани, които не приемат да ги задвижват механизми.

Камбани от човешки метал.

Но в тези дни понякога именно машините оставаха на поста си, безстрашно изпълняваха мисията си.

Нужно е понякога да отдаваме почит на машините.

Те остават.

Някой ми казва, че нямало кой да бие камбаните.

Само машините.

Одън: „... страдат, нищо друго не правят.“

Не говорел за машините.

Анимационни филми, канал 2.

Следобедни програми: какво мислите за всичко това? Някой пита някого.

Не знам за какво говореха, но единият отговаря, а другият слуша.

Информационни канали: един, два, три, четири, пет. Преставам да броя.

Бергамо, ужасно засегнат град.

Помогнете ни, казва директорът на една болница в Бергамо.

Починало е 13-годишно момиче във Франция.

Луксозната френска парфюмерийна промишленост произвежда защитен спирт.

Нищо не мирише толкова хубаво, колкото жив човек.

Четирима фелдшери вдигат тяло пред вратата на болница и го пренасят на рамене – един болен, жив е.

В САЩ има хиляди заразени.

Тираджии се движат в пуста Европа.

Програма за кучета, които няма къде да отидат, защото все още са с неуредени документи за осиновяване.

Кучета с психически проблеми, липса на компания.

Кучета със счупени стави, рентгенови снимки на кучешки лапи.

След като сме гледали толкова рентгенови снимки на бели дробове, чувстваме се особено, като гледаме рентгенови снимки на крака или лапи.

Тези дни човешкото тяло сякаш има само бели дробове.

Стряска ни присъствието на останалите части на тялото.

Възприемаме го като нашествие. Обида.

Следващ телевизионен канал.

Програма, наречена остров на любовта, в която мъже и жени по бански и с татуирани тела се правят, че се грижат за детенце, което всъщност е кукла.

Куклата имитира бебе и плаче, допускам, че всяка мускулеста двойка получава точки за грижите, които полага за бебето кукла.

Ковид 19, разяснения по един канал: как да изкъпеш заразен и обездвижен човек, като същевременно запазваш нужното разстояние.

50 възрастни от старчески дом се преместват в хотел.

Ето го Евертон, да видим какво ще направи. Репортаж за срещата Гремио-Фламенго.

Записан мач, предаван по един канал.

Не видях какво е направил Евертон.

Отивам да си взема една ябълка.

Нож, ябълка, черна аура наоколо.

Трябва да се яде.

В Италия едно момиченце духа ябълка, все едно духа свещите на торта, духа, за да прогони вируса.

Има си ритуал.

Изяждането на ябълка се превръща символично в рожден ден.

Рожденте дни станаха всекидневни.

Одън: „Тук войната е безсилна като паметник“.

Един приятел ми изпраща есемес, пита ме за моя ангел, платнения ангел.

Отговарям, че от дни не съм го виждал. Изгубил съм го от поглед.

28.03.2020

„Спасението се вкопчва в малката пролука в продължителното бедствие“, е писал немският философ Валтер Бенямин.

Трябва да спасяваме в малките промеждутъци, в паузите.

Когато дяволът за миг се разсея, ето ти пролука.

И от там прониква спасението.

Испания.

26 март „на четвъртия етаж, стая 429, в Морската болница“.

Едно видео.

В Морската болница една медицинска сестра взема собствения си джиесем и се обажда на сина на един болен.

Четвърти етаж, стая 429.

Провежда видеоразговор, насочва телефона към лицето на болния.

И повтаря с усмивка: „Виждате ли? Нали виждате?“

Иска да покаже, че баща му не е толкова болен, подобрил се е.

Повтаря: диша без апарат, има само маска!

Говори, сякаш съобщава на баща, че му се е родил син.

Ала не.

Съобщава на един син, че баща му още е жив.

Болният протяга ръка към образа на сина си.

Сестрата доближава телефона.

Ръката е на сантиметри от екрана.

Тези дни докосваш лицето на детето си, като докосваш лицето му на екрана.

Почти докосваш екрана, все едно почти докосваш тялото.

Здравейте, аз съм Сузана, казва сестрата с щастливо изражение на сина, който е отсреща на екрана.

Нужно е през пролуките да прониква радостта.

Все едно радостта е медицински препарат.

Едва ли не животоспасяващ препарат.

Някои медицински сестри използват този препарат.

Колко хубаво, Хосе, видя сина си, казва сестрата.

Всичко това го снима съсед по легло в стаята на болния Хосе.

Снимащият, друг болен, приключва записа, като пожелава с отпаднал глас:

„Много щастие на всички“.

Един болен човек говори за чуждото щастие.

Един болен човек успява да измести въпроса.

Въпросът не съм аз, казва от едно болнично легло човекът, който пожелава щастие на другите.

В продължителното бедствие има очевидни и дори красиви пролуки.

Бенямин говори за едно необходимо изследване. Дали едната и другата крайност на спасението имат две обозначения: *твърде рано* и *твърде късно.*

Пиша.

Спасението се намира по средата между твърде рано и твърде късно.

Спасението се получава само вследствие на абсолютно точно улучено време.

Точното попадение във времето като по движеща се мишена с две външни граници: твърде рано – твърде късно.

Видяло се е вече, че чумата не е пролука, не е нещо лесно поправимо.

Радостта не е достатъчна, но е необходима.

Една спасителна радост, като апарат за обдишване на изпитващия затруднения да диша.

Един апарат не може да вдъхне радост.

Или вероятно може, но не пряко.

Апарат, предназначен да вкара през пролуката на болестта голяма или поне мъничка радост.

Чета La Repubblica и потръпвам.

Произнасям изречението на глас.

Произнасяш едно изречение на глас, докато се разсее във въздуха, все едно не е съществувало.

Произнасяш сто пъти едно изречение, за да се изпари.

Сякаш многократната употреба е начин да унищожиш изреченията и нещата.

В La Repubblica казват, че в Ломбардия вече няма дядовци и баби.

Това е изречението.

Трябва да се повтаря, докато изчезне във въздуха.

Да се скрие под земята или пък да се повтаря, докато изчезне във въздуха.

В La Repubblica казват, че в Ломбардия вече няма дядовци и баби.

Превод от португалски: Даринка Кирчева

Гонсало М. Тавареш (род. 1970), философ по образование и преподавател по теория на науката в Лисабонския университет, е един от най-талантливите и оригинални съвременни португалски писатели. Негови произведения са преведени на повече от 30 езика, в това число и на български („Пътуване до Индия“, „Кварталът“).
От 23-03-2020 списва колонка в португалския всекидневник *Expresso*, **озаглавена „Дневник на чумата“.**

Коментари (2)

- **05-04-2020|сухи**

„един от най-талантливите и оригинални съвременни писатели“ – мдаа... при соца на това му викаха съобразяване с конюнктурата, барем не бяха и толкова убийствено тривиални и досадни...

- **05-04-2020|Златко**

Ручилото дудне. такава му е работата, ручиловска...

Любов по време на КОВИД
Автор(и): Златко Енев

Добро утро от острова на чумавите! Не забравяйте, това хоро, на което сме се хванали, се казва маратон, а не спринт. В нашата с вас категория в него оцеляват не ония, които припкат най-бързо, а такива, които намерят начин да не паднат някъде по трасето.

Та, в тази връзка, няколко простички съвета към мъжката част от населението (към която принадлежа и аз):

1. Не оставайте без занимание. Нищоправенето е най-страшният вирус на тоя свят. Прекопавайте градинката. Ако тя липсва, разглобете прахосмукачката, а след това я лакирайте отвътре. Гледайте филми, но умерено и БЕЗ пуканки. Тупайте редовно килимите. Не седете! Не седете! Не седете!

2. Ощастливявайте редовно булката. Ако не ви хване полицията по пътя, може и нечия чужда. Никакви целувки и, по възможност в пози, които не са лице в лице. Не забравяйте, вирусът не спи!

3. Не гълчете децата прекомерно. Ако е възможно, играйте с тях. И не подслушвайте какво си говорят с приятелчетата по телефона, това само ще ви депресира. Тях вирусът не ги лови.

4. Извадете от килера гирите, които сте скрили там след края на медения месец. Ако не се разпаднат по пътя, направете състезание с жена си. Не се отчайвайте, ако тя ви бие: с постоянство и упоритост всичко се постига.

5. Научете се да играете шах. Може и срещу себе си, става пред огледалото. Не се опитвайте да надхитрите компютъра, това няма смисъл. Ако децата ви бият, не се опитвайте да им крадете фигури, докато са се зазяпали. Някой ден ще очаквате от тях помощ.

6. Ако живеете в по-затънтен район, правете чести разходки. В градски условия, открийте в себе си задрямалия партизанин. Движете се в парка на прибежки. В случай, че полицията ви хване, преструвайте се на епилептик. Ако споменат цифрата 5000, обърнете джобовете си с

хастара навън (идея: предварително им направете дупки). Протестирайте, като мърдате палци вътре в маратонките. И те са хора, може и да се съгласят да ви пуснат.

7. Постройте нова колибка на кучето. Застелете я добре, за в случай, че жената ви изхвърли. Гушкайте го често – няма как то да ви натресе някой вирус.

8. Опитвайте се да четете, но с мярка. Книги, искам да кажа. Във Фейсбук избягвайте местата, където се гълчи най-много: като нищо могат да ви открият чрез IP-то. Поддържайте генералите, това се харесва на повечето. Ако имате повече от един акаунт, смесвайте сигналите: веднъж с тия, после с ония. Не се знае какви времена ни чакат.

9. Не забравяйте златното правило: който определя правилата, при него отива златото. Направете график за гледане на телевизия. Следете за строгото му спазване. Ако имате повече от един телевизор, запечатайте онзи в детската (малките и без това вече са научили най-важните думи от немския, докато ви е нямало вкъщи). Бдете! Вирусът не спи!

А дотогава, опитвайте се да запазите добро настроение и бодър дух, пък ако ще и китайско да стане! Така де, българи сме.

Искрено ваш,

Златко Енев

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Мнозинство и малцинства — нагласи към различните
Автор(и): Евгения Иванова, Боряна Димитрова, Ариф Абдулах

Доклад-анализ от национално представително проучване (Декември 2019 — януари 2020 година)

Въведение

Българското общество се гордее с толерантността си към малцинствата. Най-често се изтъкват спасяването на евреите и приютяването на арменците, но и отношенията на „комшулук“ с мюсюлманите. От друга страна, паметта за асимилацията на мюсюлмани през различни периоди и от различни управления чертае разграничителни линии между мнозинство и малцинство. Мнозинството е допълнително обременено и от носталгията си към клишето „турско робство“, периодически реанимирана от различни политически актьори с различни политически цели.

Нагласите се променят, развиват се в една или друга посока, повлияни както от вътрешни, така и от външни фактори. Голямо влияние върху тях упражняват политиките на управляващото мнозинство, медийната пропаганда, но и достигналият високи нива глобален национализъм. Нарастващата ислямофобия, която все повече поставя знак на равенство между религия и идеология, между религиозни практики и терористични атентати, също има значение за промяната на нагласите.

В синхрон с предварителните ни хипотези, нагласите към всяка етническа или религиозна група се различават. Именно това беше и основната цел на проекта: да диференцира отношението към различните общности и причините за него, както и да проследи динамиката на това отношение в различни периоди от развитието на българското общество.

Проектът се осъществява със смесена методология:

- количествено изследване с представителна извадка и стандартизирана анкета („Алфа Рисърч“) – завършен етап, чиито резултати обобщава настоящият доклад;

- качествени изследвания с дълбочинни интервюта в нарочно избрани селища – етапът предстои.

Ръководител на проекта:

Проф. Евгения Иванова д.н
Разработка на изследователския инструментариум:
Проф. Евгения Иванова д.н.,
доц. д-р Боряна Димитрова /Алфа Рисърч/,
д-р Ариф Абдуллах
Анализ – Проф. Евгения Иванова д.н

Технически параметри на проучването

Основната специфика на настоящото проучване е в обхвата на генералната съвкупност, обект на изследване. За максимално прецизно изпълнение на целите и задачите на проучването целевата група беше определена като „българи – православни християни, неопределящи се в религиозно отношение, или атеисти“. Тази операционализирана формулировка се фокусира върху базови характеристики на „мнозинството“, като целта е да се изследват представите, оценките и нагласите на това мнозинство към различните малцинствени общности в страната – мюсюлмани, турци, помаци, цигани, арменци, евреи, католици, протестанти.

Генералната съвкупност – като обем и структура – е определена на база данните на НСИ от преброяването през 2011 г. Проучването е реализирано чрез двустепенна стохастична извадка на база регион и тип населено място. Изборът на конкретните гнезда (110) за анкетиране е направен със стъпка, съобразно тежестта на генералната съвкупност в

населените места. Вътре в гнездата подборът е извършван на база квота по признаците пол, възраст и образование.

При стартиране на анкетата е използван скрининг въпрос – *„как се самоопределяте по етнос и вероизповедание?“.* Анкетирани са само пълнолетни граждани, които се определят като българи, а в религиозно отношение – като православни християни, невярващи, или пък атеисти. Анкетата е продължавала само с хора, които са се определяли по един от горните два начина. Всички останали не са били анкетирани.

Данните показват, че 89.1% от участниците в проучването са се самоопределили като българи, православни християни, а 10.9% – като „не съм вярващ, или атеист“.

Проучването е реализирано чрез пряко стандартизирано интервю по домовете на изследваните лица, реализирано с помощта на таблети. Направени са общо 1033 ефективни интервюта.

Теренът е проведен в периода 20 ноември – 10 декември 2019 г. от анкетьорската мрежа на „Алфа Рисърч“. Основните параметри на извадката са представени в таблицата по-долу.

Анализ и основни изводи

Резултатите от количественото изследване показват сравнително високи нива на толерантност към различните религиозни и етнически общности – с изключение на циганите. Омразата към тях е 21,6%. Омразата към останалите групи е в пъти по-ниска (при някои от тях – дори в рамките на статистическата грешка): мюсюлмани – 3,4%, католици – 0,5%, протестанти – 1,5%, турци – 4,9%, помаци – 2,9%, арменци – 0,2%, евреи – 2%. По отношение на всички общности преобладава отношението „приемам ги“ (мюсюлмани – 49,1%, католици – 54,8%, протестанти – 46,3%, турци – 55,6%, цигани – 27,3%, помаци – 52%, арменци – 51,8%, евреи – 49,9%), следвано от „безразличен съм“ (мюсюлмани – 19,5%, католици – 16%, протестанти – 21,1%, турци – 14,5%, цигани – 27,2%, помаци – 15,7%, арменци – 14,4%, евреи – 16,8%) и „уважавам ги“ (мюсюлмани – 16,7%, католици – 20,4%, протестанти – 13,3%, турци – 17,6%, цигани – 4,2%, помаци – 16,5%, арменци – 19,4%, евреи – 14,4%). Последният отговор при половината общности дори надхвърля „безразличен съм“. Навсякъде обаче се открояват ниските степени на толерантност към циганите. Другите групи, спрямо които безразличието надхвърля уважението, са мюсюлмани, протестанти и евреи.

Крайните форми на приемане, респективно отхвърляне на всички малцинствени групи, са присъщи на изключително малка, практически незначителна част от мнозинството. 2% от всички анкетирани са отговорили с „уважавам ги“ за абсолютно всички посочени по-горе групи. 1%, са отговорили с „мразя ги“, отново за всички[1].

Огромната част от българите-християни или атеисти имат диференцирано и нюансирано отношение към отделните малцинства, което се основава както на публично функциониращите техни типизирани образи, така на дистанциите спрямо тях и на разделителни линии вътре в рамките на мнозинството. Най-напред, въздействието на клишираните образи, проличава във факта, че анкетираните, които имат лични познати сред една или друга малцинствена група, се отнасят много по-позитивно към тях (виж таблицата на стр. 10) и далеч не са подвласт-

1 Тези числа са получили на база статистически анализ, като програмата „преброява“ хората, които са отговорили с „уважавам ги“ за всички посочени по-горе групи, респективно, с „мразя ги“ – също за всички групи. Приемаме, че това са двете противоположни съвкупности – такива, които харесват всички и такива, които мразят всички.

ни само на масовите стереотипи. На второ място, въпреки, че са налице някои нюанси в отношението към отделните малцинства (по-позитивни към етническите – турци, арменци, евреи, с изключение на циганите и по-подозрителни към мюсюлманите и протестантите, но не и към католиците) най- големи различия се наблюдават вътре в самите подгрупи на българското общество. Няколко структурно повтарящи се особености правят впечатление – много по-високите нива на омраза от страна на симпатизантите на „Атака“ към всички малцинствени групи, но особено към следните – турци (28% при средно за цялата извадка 4.9% негативно отношение), 43% – към циганите (при средно 21,6%), 29% – към евреите (при средно 2%). Нивата на неприемане на циганите са много високи в мнозинството като цяло, но и тук някои групи се открояват с особен интензитет на омразата – симпатизантите на „Воля“ (42%), частните собственици (36%), интелигенцията (25%). Изключително интересни за анализа са последните две групи, и най-вече интелигенцията, защото при нея откриваме както едни от най-високите нива на приемане и уважение към различните малцинства (12% спрямо циганите, например, при средно 4%), така и радикализация сред друга част от интелигенцията. Може да се говори, следователно, за силна поляризация на българската интелигенция. В резултат, различни групи за натиск, политически формирования, и пр. намират своите силни публични говорители в отделните крила на тази интелигенция.

	Уважавам ги	Приемам ги	Безразличен съм	Страхувам се от тях	Мразя ги	Не пре
	%	%	%	%	%	
лмани	16,7	49,1	19,5	5,6	3,4	5
ици	20,4	54,8	16,0	0,6	0,5	7
станти	13,3	46,3	21,1	2,6	1,5	1
	17,6	55,6	14,5	3,5	4,9	3
и	4,2	27,3	27,2	15,0	21,6	4
ци	16,5	52,0	15,7	1,4	2,9	1
ици	19,6	51,8	14,4	0,9	0,2	1

Макар и с малки разлики (очакванията ни бяха за по-големи), нивата на толерантност към мюсюлманите (в повечето случаи) са по-ниски от тези към турците и помаците, което би трябвало да се обясни с нарастващата ислямофобия в глобален мащаб. Много по-големи разлики се очертават между – най-общо – приемането на мюсюлманите, турците и помаците и визията, че „крайни религиозни проявления“ са присъщи преди всичко на изповядващите ислям. Тук именно проличава размиването между глобално и национално в отношението към мюсюлманите. Когато въпросът е изобщо за мюсюлмани, респондентите мислят „нашите“ мюсюлмани и – най- вече – ги приемат и дори уважават. Когато обаче стане дума за „крайни религиозни проявления“, мисленето на исляма като „новата световна заплаха“ излиза на преден план.

Всъщност онези, които смятат, че в България съществуват „крайни религиозни проявления“, са по- малко от една четвърт от всички респонденти (23,8%). Два пъти повече (46,6%) отричат такава възможност. Почти една трета (29,6%) отговарят „Не мога да преценя“, което – освен за неосведоменост – би могло да е признак и за липса на интерес към проблематиката.

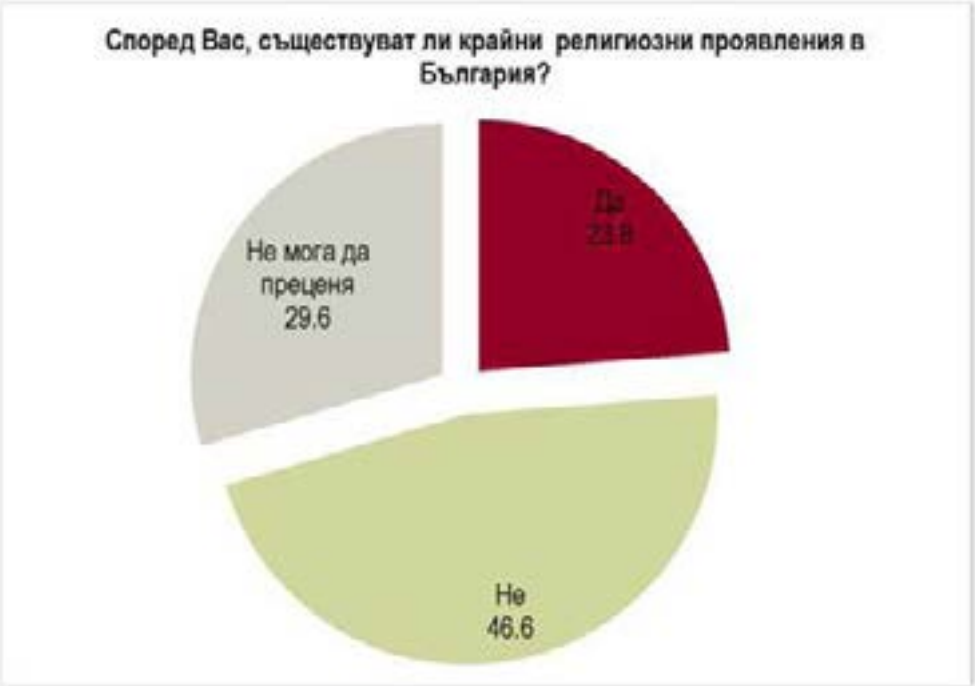

Мнозинството (78,5%) от твърдящите, че в България съществуват „крайни религиозни проявления“, ги намират в групата на мюсюлманите. Сравнително висок процент получават, също така, циганите (37%)[1] и турците (31,3%). „Подозренията“ към останалите общности са под 10%.

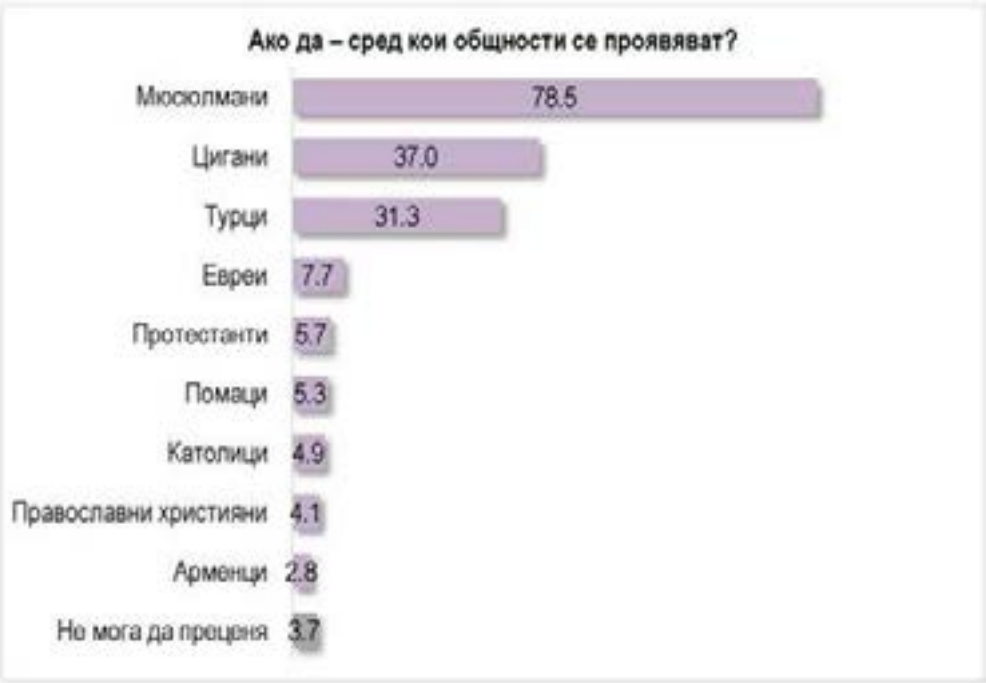

Глобално насоченият характер на този тип мислене проличава и в отговорите на въпроса *„Кой разпространява крайните религиозни проявления?“.* Мнозинството (60,6%) смятат, че това са „чужди държави“. На първо място сред тях е Турция с 28,5%, но сборът от процентите на всички останали споменати от респондентите държави, в които се изповядва ислям (Ирак, Иран, Саудитска Арабия и др.), дава 32,1%. Делът на „подозренията“ към християнските държави (Европа и САЩ) е в рамките на грешката, а смятащите, че „крайните религиозни проявления“ се разпространяват чрез литература и интернет, което е по-близо до действителността, представляват 17,5%.

1 Не можем да бъдем сигурни дали в случая циганите са мислени като мюсюлмани и дали „подозренията“ към тях имат изобщо религиозен характер.

Не е малък и делът на онези, които предполагат вътрешни фактори за разпространение: 54,9% твърдят, че това са представители на съответното изповедание, а 30,5% – политически партии. Би могло да се предположи с голяма степен на вероятност, че в този случай има смесване на вътрешни и външни фактори – доколкото усилената медийна пропаганда за зависимостта на Главно мюфтийство и на „турските“ партии от Турция със сигурност оказва влияние върху тези нагласи.

Сред твърдящите, че „съответното изповедание“ има по-голяма вина за разпространението на „крайни религиозни проявления“ в сравнение с „чуждите държави“, са столичани, жители на селата, млади и учащи се. Също така – хора с ниско образование и нисък доход.

Като основна причина за разпространението на „крайни религиозни проявления“ мнозинството респонденти сочат прагматичния интерес – *„плаща се на някои хора за това“* – 71,5%. Специфично доктринални основания изтъква значително по-малка част: *„някои религии са по принцип агресивни“* (39,4%) и *„има сили, които искат да унищожат цивилизация, различна от тяхната“* (33,3%). За агресивна религия категорично (83,5%) е посочен ислямът, като само 7,2% се досещат да уточнят – „радикалният ислям“. Така, сумирани, ислямофобските настроения (проявени сред малцината, отговорили по този начин) дават 90,7%. Ислямът, гарниран с определения като „крайни радикали“ и „терористи“, се оказва и най-заинтересуваната от унищожение на чужди цивилизации сила (сборно 86,6%).

„Някои религии са по принцип агресивни“ отговарят преди всичко столичани (65,2%), както и привържениците на ВМРО (70%), НФСБ (66,7%) и СДС (80%).

Че *„искат да унищожат цивилизация, различна от тяхната“* настояват от „Атака“ (66,7%), „Воля“ (100%) и НФСБ (66,7%).

Не бива да се забравя обаче, че категоричният превес на исляма като произвеждащ „крайни религиозни проявления“ е само на базата на малцинството (по-малко от една четвърт), отговорили, че в България съществуват такива проявления. Още по-нищожен е действителният процент (приблизително около 7%) – на базата на цялата извадка – на онези, които приписват на исляма агресия и желание да унищожава цивилизации. Тези стойности са много по-ниски в сравнение със степента на ислямофобия в Западна Европа.

Почти половината (45,3%) от мнозинството, смятащи, че в България не съществуват „крайни религиозни проявления“ изтъкват като причина факта, че *„самите граждани са преграда срещу това“.* В този случай гражданското съзнание доминира над упованието в полицейската държава

(*„службите добре си вършат работата“* – 18,7%) и над надеждата в постулатите на самите религии (*„никоя религия не позволява това“* – 16,2%).

Другите две групи, при които уважението е по-малко от безразличието, са протестантите и евреите. Разликите – съвсем нюансирани, впрочем – биха могли да се дължат на подозрителността към „разни секти“, както мнозинството определя протестантските деноминации, и на подозрителността (или – завистта?) към евреите с техните „богатства“ – предположение, което се потвърждава от характеристиките на всяка отделна общност, дадени в свободни отговори.

Преди да направим категоричен оптимистичен извод за толерантното отношение на мнозинството към малцинствата, би трябвало да вземем предвид разбираемото нежелание на респондентите откровено да афишират омраза. Това предположение се подкрепя от изразеното недоверие към някои общности, както и от приемливите/неприемливи граници на близостта, констатирани в други въпроси.

Недоверието към различните общности варира от 80,2% за циганите до 7,6% за католиците (мюсюлмани – 25,8%, протестанти – 10%, турци – 20,2%, помаци – 11,8%, арменци – 8%, евреи – 10,4%).

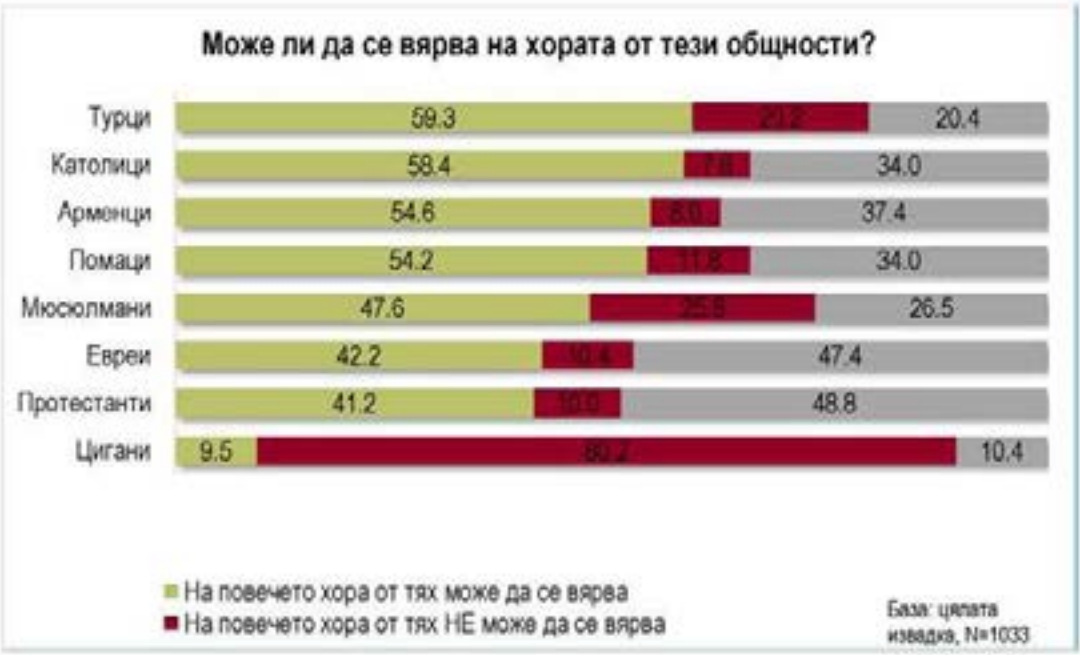

Вие лично бихте ли приели всяко от следните:							
	Да живеете в една държава с	Да имате за съсед	Да работите заедно с	Да имате за началник	Да имате за приятел	Да сключите брак с	Нито едно от изброените
	%	%	%	%	%	%	%
мюсюлманин	76,9	47,2	46,3	17,3	29,5	3,2	18,2
католик	87,3	59,7	58,6	34,0	42,4	11,7	8,3
протестант	78,7	45,8	42,8	24,7	26,5	8,0	17,7
турчин	79,9	55,5	56,6	22,7	37,9	3,2	14,2
циганин	51,2	17,7	17,8	3,0	9,4	0,8	47,5
помак	84,4	52,6	50,0	25,4	37,7	7,2	11,3
арменец	85,9	54,2	49,5	31,9	39,9	11,5	9,5
евреин	78,9	48,0	44,7	26,2	30,9	6,3	15,7

Прави впечатление, че най-високи са териториално-националните нива на приемане – съгласието да се живее в една държава с представителите на тези малцинствени групи – около 80%, с изключение на циганите. Следващата степен на приемане е включването в един по-близък микрокръг, но все пак относително формален – да се работи заедно с представител на тези групи и да се живее в съседство с тях. Не са много високи разликите в две други роли и позиции – началник и приятел. Не може да не направи впечатление обаче, че за почти всички приятелството се мисли като по-желано, отколкото подчиненото положение спрямо тях. (виж таблицата по-горе).

Най-ниски, и то многократно, са най-интимните зони на близост – готовността да се сключи брак с представител/ка на малцинствените общности. Степените на приемане тук са много ниски – между 0.8% и 11.7%, което е симптоматично за запазващите се дистанции между отделните общности. Няма съществени социално-демографски разлики в изразяването на тези нагласи, което също потвърждава тяхната устойчивост.

Ако сравним тези отговори с декларираното в първоначалния въпрос отношение на най-общо приемане, ще се окаже, че нивата на толерантност не са чак толкова високи, колкото изглежда на пръв поглед.

Симптоматични са свободните отговори на въпроса: *„Как бихте характеризирали тази общност?“*. По отношение на религиозните общности, за които се пита в изследването (мюсюлмани, католици, протестанти), доминира отговорът *„не знам“* – констатация, която се потвърждава и от затворените въпроси, насочени към познанието за малцинствените ре-

лигии. По отношение на мюсюлманите отрицателните характеристики *(фанатици, склонни към насилие* – общо 20,8%) доминират (с малка разлика) над положителните *(добри, дружелюбни, работливи* – общо 17,8%). Не ги харесват 5,8%. При католиците и протестантите категорично доминират положителните характеристики. Не харесват католиците 0,7%, а протестантите – 6,5%. Този резултат потвърждава изводите, направени по-горе.

По отношение на етническите общности разпознаването става по-отчетливо. Най-категоричната (23,1%) характеристика на турците е определението *„работливи“.* Едва 3,2% ги свързват с „турското робство“ – въпреки отстояването на този клиширан термин от различни по ориентация сегменти от българското общество. За разлика от отношението към мюсюлманите, тук преобладават положителните характеристики. Не ги харесват 6,1%.

Точно обратната е основната характеристика на циганите – *„мързеливи, използвачи“* (26,7%). Мнозинството характеристики за тази група са отрицателни. Сумираните единични положителни характеристики са едва 2,5%.

Арменците са характеризирани на първо място като *„добри хора“* (7,9%). При тях категорично преобладават положителните характеристики. Не ги харесват 0,3%.

Приблизително същият процент (0,2%) е нехаресването и на евреите. На първо място (8,9%) те са определени като *„банкери, търговци, бизнесмени“.* При тях също преобладават положителните характеристики.

Очевидно е – след прегледа на повечето въпроси – че най-болезнен е проблемът с циганите. Дори най-толерантните групи – хора с доход над 1 000 лв. и интелигенция – не афишират по отношение на циганите нагласи, много различни от тези на мнозинството. Наистина, на въпроса – *„Какво трябва да е отношението на държавата към различните малцинствени общности?“* – само 4,6% отговарят *„трябва да бъдат изолирани в специални места или изселени“,* като 89,6% от тях прецизират, че това трябва да се отнася за циганите. (16,7% твърдят това за турците, 4,2% – за протестантите, останалите са в рамките на грешката.)

Малкият процент обаче на желаещите гетоизация или изселване не би трябвало да ни успокоява. Защото – при отговорите на други въпроси – като вече цитирания *„Бихте ли приели да живеете в една държава с цигани?“*- 47,5% отговарят отрицателно. (За мюсюлманите този процент е 18,2%, за католиците – 8,3%, за протестантите – 17,7%, за турците – 14,2%, за помаците – 11,3%, за арменците – 9,5%, за евреите – 15,7% – вж. таблицата по-горе) Тези резултати потвърждават изводите за скрита нетолерантност – особено към мюсюлманите, протестантите и евреите – и за открита, откровено афиширана нетолерантност към циганите.

Според преценката на мнозинството, отношенията му с малцинствата не са се променили съществено в сравнение с периода на комунизма: това твърдят 34,9%. (Според 21,7%, те са се подобрили, а според 22,8% са се влошили). Прогнозите за развитието им в бъдеще са съвсем малко по-оптимистични: 24,3% очакват подобрение, а 16,7% – влошаване. И в отговорите на този въпрос доминира мнението *„Няма да има промяна“* – 38,9%. Възможно е тези нагласи – освен като липса на особен оптимизъм – да бъдат тълкувани и като липса на интерес към пробле-

матиката. (Други 20% отговарят и на двата въпроса с *„Не мога да преценя1,* което потвърждава такава хипотеза.)

Силно впечатление прави високата степен непознаване на малцинствените религии. Не познават религиозните вярвания на мюсюлманите 68,2%, на католиците 73,3%, на протестантите 88,8%, на арменците 85,2%, на евреите 87%. Мнозинството (76,4%) от онези, които твърдят, че ги познават, знаят за тях *„от познати и приятели“. „От литература“* се осведомяват 40,9%, от *„медиите и интернет“* – 36,4%. Едва 4% отговарят – *„от богослужебните им книги“.*

Посещавали са храм на друга религия само 20,2% (половината от тях – на „мюсюлманска“), участвали са в празник на друга религия 13% (половината от тях – на „мюсюлманска“).

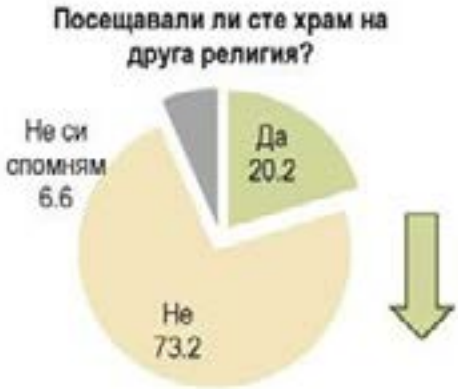

Очевидни са повърхностните познания за вярванията на „другите“ – ситуация, която лесно би създала възможност за злонамерени манипулации.

Най-висока степен на нетолерантност проявяват групите, които най-малко познават религиозните вярвания на различните общности: младите и привържениците на националистическите партии. Последните – по принцип (и това е напълно разбираемо) – показват най-ниски нива (често пъти достигащи до 0%) на толерантност. (Например: 0% съгласни на брак с мюсюлманин, турчин, циганин, евреин. Нито един човек от „Воля“ не е посещавал храм на друга религия. Нито един от „Атака“ не е участвал в празник на друга релития.)

Другият важен фактор, извън познаването, който определя равнището на толерантност, е наличието на лични взаимоотношения с представители на съответната малцинствена група. Както познаването на религиозните вярвания, така и наличието на близки, приятелски отношения с представители на малцинствени групи рязко повишава равнището на толерантност, като вторият фактор има дори отчетливо по-силна роля. Не случайно всички форми на изолация водят до повишаване на равнището на подозрителност и дистанции към дадена общност, докато съжителството повишава толерантността и приемането.

	Може ли да се вярва на:							
	Мюсюлмани	Католици	Протестанти	Арменци	Евреи	Турци	Цигани	Помаци
Средно (сред всички)	47,6%	58,4%	41,2%	54,6%	42,2%	59,3%	9,5%	54,2%
Сред имащите приятели/познати от съответната общност	71,8%	89,4%	79,8%	87,2%	79,8%	75,0%	15,5%	82,8%
Сред познаващите религиозните вярвания на съответната общност	62,5%	81,9%	68,1%	83,7%	57,5%			

Обвързаността между познаване и толерантност беше очакван резултат, констатиран и от повечето досегашни изследвания.

Не толкова очаквана би могла да изглежда зависимостта между религиозността и толерантността. Оказва се, че по-високата степен на религиозност дава и по-високи стойности на толерантност. Обратно –

най-силна е омразата при атеистите. Тази – на пръв поглед – парадоксална зависимост също има своето обяснение: религиозните хора уважават религията на другите – дори, когато тя *не съвпада с тяхната.*

		Отношение към различните групи в зависимост от степента на религиозност				
		Дълбоко вярващ съм, спазвам християнските канони и ходя редовно на Църква	Вярващ съм, но не следвам всички канони (пост, молитви и пр.) и ходя на Църква главно на големи празници	Православен християнин съм, но не ходя на Църква и не познавам каноните	Атеист съм	Не се определям
		Col %	Col %	Col %	Col %	Col %
Отношение към: Мюсюлмани	Уважавам ги	20,4%	16,6%	17,2%	17,4%	
	Приемам ги	48,1%	54,1%	39,7%	32,6%	61,1%
	Безразличен съм	14,8%	18,2%	22,7%	26,1%	11,1%
	Страхувам се от тях	5,0%	4,4%	5,0%	2,2%	5,6%
	Мразя ги	5,0%	1,9%	3,0%	15,2%	15,7%
	Не мога да преценя	5,6%	4,9%	7,6%	6,5%	5,6%
Отношение към: Католици	Уважавам ги	20,4%	21,9%	18,6%	17,4%	
	Приемам ги	55,6%	58,9%	45,6%	43,5%	72,2%
	Безразличен съм	14,8%	11,9%	23,1%	28,3%	22,2%
	Страхувам се от тях		0,9%			
	Мразя ги		0,2%	1,1%	2,2%	
	Не мога да преценя	9,3%	6,1%	11,2%	8,7%	5,6%
Отношение към: Протестанти	Уважавам ги	13,0%	13,9%	12,3%	13,0%	6,6%
	Приемам ги	50,0%	49,4%	36,6%	45,7%	72,2%
	Безразличен съм	20,4%	19,1%	25,3%	30,4%	5,6%
	Страхувам се от тях	1,9%	2,0%	4,7%		
	Мразя ги		1,6%	1,4%	2,2%	
	Не мога да преценя	14,8%	13,9%	19,6%	8,7%	15,7%
Отношение към: Турци	Уважавам ги	25,0%	17,4%	17,7%	19,0%	15,7%
	Приемам ги	50,0%	61,0%	47,7%	37,0%	60,0%
	Безразличен съм	11,1%	11,9%	18,8%	30,4%	11,1%
	Страхувам се от тях	3,7%	3,1%	4,7%	2,2%	
	Мразя ги	3,7%	3,6%	5,6%	15,2%	15,7%
	Не мога да преценя	5,6%	3,0%	5,4%	4,3%	5,6%
База: целата извадка, N= 1333						

		Отношение към различните групи в зависимост от степента на религиозност				
		Дълбоко вярващ съм, спазвам християнските канони и ходя редовно на Църква	Вярващ съм, но не следвам всички канони (пост, молитви и пр.) и ходя на Църква главно на големи празници	Православен християнин съм, но не ходя на Църква и не познавам каноните	Атеист съм	Не се определям
		Col %	Col %	Col %	Col %	Col %
Отношение към Цигани	Уважавам ги	3,7%	4,5%	3,2%	6,5%	
	Приемам ги	27,8%	30,7%	20,2%	17,4%	38,9%
	Безразличен съм	22,2%	26,8%	30,0%	26,1%	16,7%
	Страхувам се от тях	29,6%	13,6%	17,0%	6,7%	5,6%
	Мразя ги	16,7%	19,9%	22,7%	39,1%	33,3%
	Не мога да преценя		4,4%	6,9%	2,2%	5,6%
Отношение към Помаци	Уважавам ги	14,8%	17,8%	15,9%	13,0%	
	Приемам ги	55,6%	56,1%	42,2%	39,1%	77,8%
	Безразличен съм	11,1%	13,6%	19,9%	28,3%	5,6%
	Страхувам се от тях	5,6%	0,0%	1,0%		
	Мразя ги	1,9%	2,4%	4,0%	4,3%	5,6%
	Не мога да преценя	11,1%	9,4%	15,2%	15,2%	11,1%
Отношение към Арменци	Уважавам ги	11,1%	19,7%	22,7%	15,2%	
	Приемам ги	58,0%	55,2%	41,2%	60,9%	77,8%
	Безразличен съм	13,0%	12,2%	20,2%	15,2%	5,6%
	Страхувам се от тях	3,7%	0,6%	1,1%		
	Мразя ги	1,9%		0,4%		
	Не мога да преценя	20,4%	12,2%	14,4%	6,7%	16,7%
Отношение към Евреи	Уважавам ги	14,8%	14,6%	14,4%	17,4%	
	Приемам ги	48,1%	53,1%	41,2%	47,8%	77,8%
	Безразличен съм	16,7%	14,9%	22,4%	15,2%	5,6%
	Страхувам се от тях		0,2%	0,4%	2,2%	
	Мразя ги	1,9%	1,4%	4,0%		
	Не мога да преценя	18,5%	15,7%	17,7%	17,4%	16,7%

В отговорите на много важния въпрос – *„Какво прави хората да се чувстват по-близки?“* – доминират гражданските нагласи: на първо място са общите ценности (65,3%). Общата националност обаче също достига високо ниво (45,7%). Общата религия получава 29,6%, общият етнос – 27,2%. Толерантността събира едва 0,2% (при интелигенцията – 3,1%). Националността се оказва по-важна от общите ценности за

гражданите на София (64,4%) и за привържениците на „Атака“ (64,3%) и „Воля“ (41,7%).

Гражданските нагласи категорично доминират и при отговорите на друг важен въпрос – *„Съгласен ли сте, че само източноправославните християни имат право да се чувстват истински българи?“.* С „да“ отговарят 17,6%, с „не“ – 59,7%.[1] Стойностите са разменени единствено при привържениците на „Атака“: „да“ – 42,9%, „не“ – 35,7%.

1 За сравнение – според изследване на Pew Research Center, проведено през 2015-2017 г. в повечето европейски държави – 66% от българите твърдят, че източноправославното вероизповедание е важно условие да се чувстваш българин.

		Съгласие с твърдението, че „само източно-православните християни имат право да се чувстват истински българи“ в зависимост от политическите ориентации		
		Съгласен съм	Не съм съгласен	Не мога да преценя
		Row %	Row %	Row %
Коя политическа партия/коалиция усещате като най-близка?	Атака	**42,9%**	35,7%	21,4%
	БСП	25,6%	**48,3%**	26,1%
	ВМРО	31,8%	**45,5%**	22,7%
	Воля	16,7%	**66,7%**	16,7%
	ГЕРБ	15,5%	**67,3%**	17,3%
	Демократична България	12,9%	**67,7%**	19,4%
	ДПС		**100,0%**	
	НФСБ	27,3%	**63,6%**	9,1%
	СДС	13,6%	**68,2%**	18,2%
	Друга	20,8%	**61,1%**	18,1%
	Не мога да преценя	8,1%	**62,1%**	29,8%
	Нито една от изброените	13,9%	**61,7%**	24,4%
Total		17,6%	59,7%	22,7%

Една от най-мрачните страници в най-новата история на България – смяната на имената на българските мюсюлмани и фактическото прогонване на големи групи от тях – влязла в обществено обръщение като „възродителен“ процес, продължава да бъде противоречиво тълкувана и възприемана.

Националното представително проучване включваше два въпроса, които пряко касаят това деяние – *„Запознати ли са днешните българи с това какво е представлявал т.нар. „възродителен“ процес от края на комунистическия режим?“ и „Каква е тяхната оценка за него?“*

Повече от тридесет години след трагичните събития, 59.9% от пълнолетните българи твърдят, че знаят *„какво е представлявал този процес“.* 28.8% заявяват, че са *„чували израза, но не го свързват с нищо конкретно“* и 11.3% не знаят за какво става въпрос.

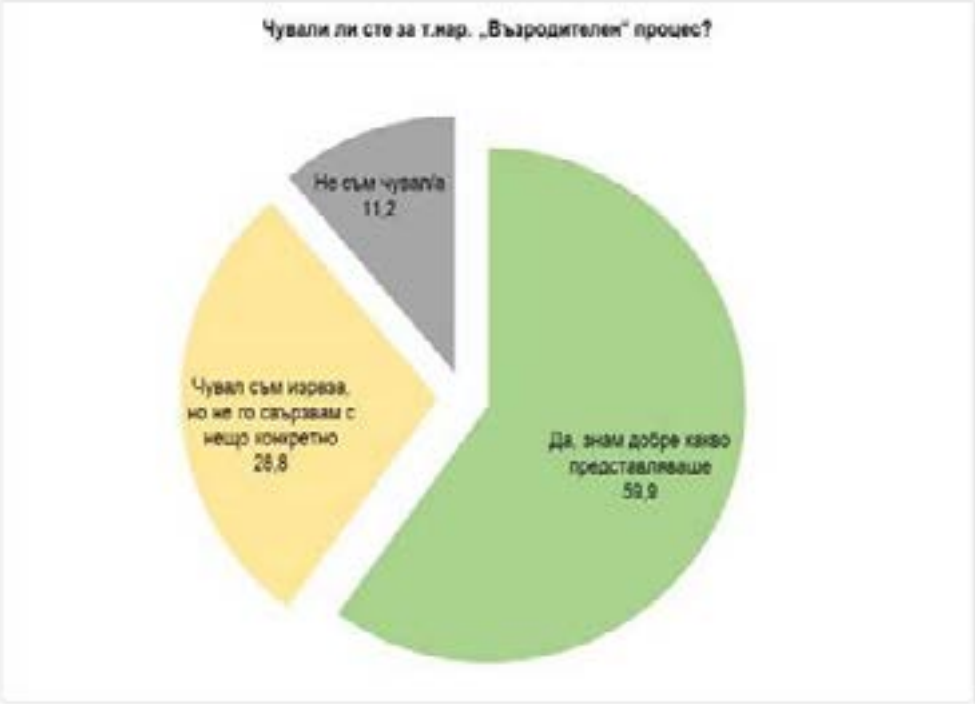

Няколко подгрупи сред представителите на етническото и религиозно мнозинството в България се открояват със самооценката, че са *„добре запознати“:*

- столичани (70% от тях при средно 59.9% за цялата извадка);
- поколението над 50 г. (между 79% и 84% от тях);
- представителите на интелигенцията и частните собственици (66% – 69%).
- От гледна точка на политическите ориентации, най-информирани се оказват симпатизантите на БСП (84% от тях – при само 3%, които не са чували за този акт). Тук трябва се има предвид решаващата роля на фактора „възраст“. Тъй като БСП се отличава с най-възрастния електорат в страната, логично това поколение е по-запознато със събитията от края на 90-те. Въпреки това,

> възрастните симпатизанти на БСП са по- запознати, отколкото просто възрастните хора, което по всяка вероятност е свързано с особеното внимание към тези събития от страна на актива на БКП в края на комунистическия режим. При всички останали информираността е около средната, като по-младите като профил симпатизанти на „Демократична България“ най-често заявяват (45%), че са чували най-общо понятието, но не знаят подробности. С подобна степен на неяснота (около 40%) се характеризират също симпатизантите на „Воля“, ВМРО и НФСБ.

Имайки предвид, че почти 60% от анкетираните българи твърдят, че *„знаят какво е представлявал „възродителният“ процес,* е много важно да се установи какъв образ за него, оценки и нагласи имат те. Важно е както с оглед на историческата памет, но в не по-малка степен – и заради нагласата, с която те биха подходили към евентуални нови разломни събития в рамките на днешния ден.

Най-общо може да се каже, че позициите относно т.нар. „възродителен“ процес се разделят на две големи групи – малко под една пета (17.8%) изцяло подкрепящи осъществяването му – с аргумента, че това е *„правилно действие за създаване на единна българска нация“,* и общо 40 на сто неподкрепящи – от тях 15.2% го квалифицират като *„престъпление на комунистическия режим“,* а 26.2% – използват по-мекото определение *„неприемливо“* действие. По средата между тези позиции стои относително широко конформистко мнозинство (34.2%), което описва тези събития посредством една широко лансирана през годините на прехода формула *„правилно действие, извършено по неправилен начин“.*

Въпреки превеса на критиците на „възродителния" процес сред информираните за неговото протичане (40%:18%), фактът, че са налице сериозни по обхват групи, които споделят противоречиви оценки за него и че те могат да бъдат с лекота пренесени върху незапознатите с процеса по-млади поколения (около 30% от целевата група) изисква по-внимателно да се вгледаме в профила на хората, споделящи всяка една от трите основни позиции:

- **Категорични противници на „възродителния" процес** - жителите на столицата, представителите на десните партии, или на десните течения в партиите център-дясно. Особено силно впечатление прави фактът, че – за разлика от други въпроси, свързани с етническите взаимоотношения, където интелигенцията и висшистите се открояват по правило като по-толерантни – в този случай те са със силно поляризирани мнения – почти половината смятат „действията" за правилни, другата половина – за неприемливи, или престъпни. Повече от очевидно е, че и двете тези имат своите образовани защитници и говорители, които

поддържат „живи“ различните тези в обществото, а при евентуални кризи също биха заели противоположни позиции.

- **Категорични привърженици на „възродителния“ процес** - доминират сред живущите в областните градове и сред част от най-младите българи, основно симпатизанти на националистически партии. Не случайно профилът на одобряващите „възродителния“ процес е най-релефен, когато се разгледат политическите ориентации – между един и половина и два пъти по-високо одобрение от средното има сред симпатизантите на БСП, ВМРО, НФСБ, „Атака“, „Воля“. За всички тях може да се очаква, че „политиките на идентичност“ ще вземат превес и ще се радват на много по-висока подкрепа спрямо политиките на етнически и религиозен плурализъм, характерни за демократичните общества.

- **Конформистка позиция** - „правилно действие по неправилен начин“ – характерна е за по-слабообразованите българи, живеещи в селата, с ниски доходи, горна средна възраст, пенсионерите, заетите с ръчен труд. Най-слабо присъства тази позиция в оценките на интелигенцията и частния бизнес, които се оказват най-силните поддръжници на една от двете крайни тези.

Общият извод, който може да се направи на база на настоящото проучване, е, че българското общество е все още силно белязано от спомена за тези драматични събития. Доминиращите оценки за него са негативни, като тяхната сила е още по-значима предвид факта, че са изказани от етническото и религиозно мнозинство в страната. Същевременно, личната памет започва да избледнява, а младите поколения се характеризират или с доста по-слабо познание, или пък с известна „символна реабилитация“ на тези събития, продиктувана от промяната в геополитическия контекст и активизацията в световен план на някои радикални религиозни движения. Дори и да приемем, че това е временен ефект, повече от необходимо е в училищните програми този период да бъде достатъчно ясно и задълбочено разгледан, защото той формира не само историческо познание, но и ценностни ориентации.

Заключение

Изводът, който би могъл да се направи от резултатите на изследването, е за сравнително високата степен на приемане на малцинствените религиозни и етнически общности – с изключение на циганите. Непоносимостта към тях достига опасно високи нива – във всички изследвани социални групи. Към останалите малцинства се проявява обща толерантност, като нивата по отношение на мюсюлмани, протестанти и евреи са в малка степен занижени в сравнение с другите общности (католици, арменци, турци, помаци).

При по-диференцирано вглеждане в резултатите ясно се открояват границите на близост между мнозинство и малцинства: сравнително високи са нивата на доверие към всички общности, както и на съгласие да се живее близо до тях, да се работи с тях (включително, макар и в по-ниска степен, са съгласни да имат началник от тези общности), допуска се и приятелство. Тук отново изключението са циганите. Когато обаче стане дума за най-високата степен на близост – сключване на брак – нивата рязко спадат. Т.е. мнозинството допуска по-периферни степени на близост, но се капсулира при последната.

Очакваните разлики в отношението към мюсюлмани, турци и помаци по-скоро липсват, но все пак негативността към мюсюлманите преобладава в сравнение с турците и особено с помаците. Това, по всяка вероятност, се дължи на нарастващата в глобален мащаб ислямофобия, но стойностите са много по-ниски в сравнение с показаните в други държави. Очевидно, традициите на съжителство – въпреки „турското робство“ – дават своите положителни резултати.

Висок е процентът на онези, които познават мюсюлмани и турци, но по отношение на познаващите религиозните им вярвания процентът намалява. Въпреки почти тоталното незнание за другите религии, все пак най-голямото познание – сред 20-те процента „познаващи“ (или мислещи, че „познават“) – е на ислямската религия.

Почти навсякъде мъжете са два пъти по-нетолерантни от жените, както и младите до 30 г. в сравнение с останалите възрастови групи. Значително по-висок е процентът на младите и учащите се, които твърдят, че във всички малцинствени групи има крайни религиозни проявления. Този резултат може да се дължи както на непознаването на „другите“

с техните религиозни вярвания и традиции, така и на свойствената на младостта категоричност и понякога крайност в преценките.

Значителна е нетолерантността в София. Този резултат напомня първоначалното зараждане на национализма в зората на индустриализацията, когато откъснатите от привичната си патриархална среда нахлуващи в градовете селяни се чувстват самотни и отхвърлени. Затова избират нова колективна идентификация – с нацията.

Най-нетолерантните не са чували за „възродителния“ процес. Може би сред немногото, отговорили, че той е престъпление на комунистическия режим (предимно привърженици на десни партии, например, а също – и столичани), отговорите са дадени повече от омраза към комунизма, а не заради уважение на човешките права.

Най-общо толерантността нараства при богатите и интелигентните, но от това не може да се изведе правило. По отношение на циганите всички групи са единодушни.

Общата картина на отношението към малцинствените общности може да се определи като сравнително спокойна. Основната нетолерантност се носи от кресливи малцинства (достатъчно е да проследим ниските проценти на националистическите партии[1]). Обезпокоителни са резултатите при младите и при гражданите на София. Тази най-обща толерантност обаче може да бъде уязвима в зависимост от конкретни събития и социални или политически конюнктури. Именно конкретните ситуации биха могли да извадят на повърхността скрития заряд от национализъм, констатиран от диференцирането на някои отговори и взаимозависимостите между тях.

Съдържащо най-много опасности е отношението към циганите – откровено националистическо, всъщност (не би трябвало да се притесняваме да го заявим) – расистко. Конкретните ситуации и конюнктури, които биха могли да предизвикат изблици на агресия, отдавна са налице по отношение на тази общност. В случая с циганите агресията се носи не само от кресливи националистически малцинства, но обхваща все по-широки сегменти от българското общество, почти една четвърт от което открито заявява, че ги мрази. Вероятно скритият процент омраза

1 С изключение на ГЕРБ (21,9%) и БСП (20%), привържениците на останалите партии, включително – националистическите, попаднали в извадката, са под 4%. (Само ВМРО – 4,3%.) Най-висок процент (25,8%) събират отговорилите „не съм привърженик на нито една партия“.

е още по-висок, което се потвърждава от нежеланието на близо половината респонденти да живеят в една държава с тях. Отхвърлянето на циганите, чиято категоричност надхвърля границите на поносимостта, е най-сериозният проблем за междуетническите отношения в България.

Проф. Д-р Евгения Иванова (род. 1952) е българска изследователка и авторка на множество публикации в областта на етнологията.

Коментари (3)

- **06-04-2020|Златко**

Епидемията ще си отиде, вероятно скоро, но дълбоките проблеми на сегашното българско общество ще си останат. Това изследване, осъществено от екип под ръководството на проф. Евгения Иванова от НБУ, се занимава именно с тези проблеми. Не го пропускайте от единия стрес и фиксация върху проблемите на деня...

- **12-04-2020|сухи**

„българи – православни християни, неопределящи се в религиозно отношение, или атеисти“. Ето оттук почват и грешните изводи, заради неправилно зададен въпрос. Защото въпросът има оценъчен характер, което недопустимо за едно обективно изследване. Атеистите, които са мнозинство, са се оказали малцинство, православните (скотове) сравнително малко, са мнозинство(а на база на подобни анкети БПЦ си пълни джоба с държавни субсидии, които колаб. ББ налива);

- **27-04-2020|Любопитен Коментатор**

Понеже в България живеят и Българи, бих се радвам, ако знам Госпожа Иванова би ли направила проучване какво е отношението към етническите Българи атеисти и (поне формално) православни, при това сред тези, които поне формално са им сънародници (Точно така-за немалко нашенци единственото, което ги свързва с Българската им същност е все по-англизиращият се език и няма духовно-психологически причини да бъдат считани за такива!)-защото ние сме единствената група в България, която е допустимо публично да бъде обиждана безнаказано в България, Господин Енев, като целите ѝ история, култура, традиции, характер и език са сатанизирани!? Типичен пример за това е колежката ви Юлияна Методиева, която нерядко се държи откровенно подигравателно с Народа ни-изказа злорадство от Военните поражения на България от юли 1913-та и септември 1918-та година и от Бомбардировките над Страната ми през Втората Световна, оправдавайки ги като чисто НАКАЗАТЕЛНА операция, без да се опита да си изсмуче от пръстите някаква „Военна необходимост“ поне от едната Кумова срамакоето не го правят интелектуалци с нейният обществен статут дори в Германия, нарече денят на Светите Кирил и Методии „създаващ нетърпимост към Чуждите езици и Култури“, тросна се да сме се молили за повече „Историци“ като Емил Джасим, който нарече Левски „Комиксов Герой“ и „Л…но“, пита защо не сме крещели „Долу „Майце си“ „, нарече Възродителният процес „Събитие, по-важно от всички останали „в Съвременната Българска история, взети Заедно, злорадстваше, че след смъртта на Божидар Димитров нямало историци, които да дадат силен отпор на Македонизмът, и най-важното-обяви, че се бори против „враждебността“, изпитвана към цигани, турци,“помаци“ и мюсюлмани от страна на БЪЛГАРСКИЯТ ЕТНОС-така обявявайки война на близо 7 милиона Българи, пръснати по света-в това число и Бесарабските, живеещи близо 2 века извън България, Банатските, тези от западните Покрайнини, живеещи под век Сръбска окупация, и всички тези в Съседните ни Държави, които над век са подложени да денационализация, и тези дори от най-малките ни и отдалечени диаспори по Света! При атенатът в Крайстчърч миналият март ляво-либералната общественост заради няколко Български надписа и кратко пътуване през България на извършителят беше на път да съчини Доброволно Втора Българска Следа-с разликата, че през 80-те години беше един от пиковите пери-

оди на Студената война, в която бяхме най-верният Съветски сателит, а сега България е изпълнила почти всички условия пред Запада-последното значимо, отказът от Националната ни Валута, ще бъде изпълнено след няколко години.Освен това, гарантирано е, че ако поне четирима Български Туристи се държат неадекватно на най-третостепенен Чужд Курорт ще се намери поне един друг присъстващ Българин, който ще напише материал по темата, в който ще изкара поведението им за резултат от „Българската народопсихология“, напълно пренебрегвайки това на останалите Български туристи -ако е имало такива, разбира се, ще изкара за „препоръчително“ Криенето, че си Българин, и ще изпрати пасквила си до сериозна национална и/или регионална медия, където ще го препечатат, доразкрасявайки го! Аз попаднах на два такива Материала-а единият от тях, от миналият юли, поместен в „Блиц“-един от най-четените сайтове в България, описващ държанието на неколцина наши тузари на Тайландски курорт, даже завършваше с Пожелание за изчезването на Целият Български народ! Да ви попитам, Господин Енев, авторът на гореспоменатата статия нямаше ли да бъде пратен на съд за Език на Омразата, ако описваше тъпо държание на Цигани (не „роми“, защото не наричаме гърците „елини“, албанците „шиптари“, немците „дойчер“ и така нататък) от Столипиново и накрая беше поискал те да изчезнат като Народ!? Все пак вече се прикрива етническият произход на Престъпниците именно заради тази група, на чиито представители съдилищата приемат като „Смекчаващи обстоятелства“ примерно събирането на пари за сватбата на Малолетно Дете-което всъщност би трябвало да доведе до повдигане на ново съдебно обвинение! Има една немалка прослойка Нашенци, които дебнат който и да е наплюе Народът им и веднага скачат, да се присъединят и те-миналата година един представител на гореспоменатият от мен етнос ни наричаше „мърши“, и му пригласяха почти до един етнически Българи! Няма организирана обществена съпротива дори срещу откровенно екстрпемистки действия, насочени против Българският етнос-на феминистко шествие в Столицата на миналият Осми Март една участничка мина с лозунгът „Жени, спрете да раждате БЪЛГАРЧЕТА“, и никоя медия или политическа организация не Коментираха това-дори самоопределящите се за „националистически“!

Заглъхващото ехо на неударилия гръм
Автор(и): Златко Енев

И така, в началото на края на епидемията, нека обобщим нещата, които изглеждат като факти: хората в България избраха да въведат ненужно строги мерки при изключително нисък брой както на заболелите, така и на починалите от болестта. В страната се възцари дух на параноя и полицейщина, икономиката беше блокирана напълно. Нещо повече: пред лицето на множество примери за далеч по-спокоен обществен климат и липса на подобни крайни ограничения, мнозинството продължава да упорства, че друг начин не е имало, изхождайки от убеждението за вечната българска изостаналост и липса на отговорност, без да си дава сметка, че по този начин я увековечава.

Крайно време е тези нагласи да бъдат подложени на по-сериозно и по-критично обмисляне. Заявявайки „При нас другояче не може“, ние си отказваме правото на развитие и бъдеще. Цялата стихийна кампания, облечена в „гражданско-отговорни“ призиви към дисциплина, трябва да бъде преосмислена като онова, което всъщност е: израз на тоталната несигурност и неуверенст на повечето хора в страната, че днешните българи са способни да се справят със сериозни предизвикателства и БЕЗ моментално завръщане към навиците от тоталитарното минало.

Крайно време е за излизане от страхливия ступор. Крайно време е за преоценка и признаване на поредната колективно-параноична грешка. В противен случай при всяко следващо предизвикателство ще вършим отново и отново същото. За да прогледнем, най-първо е необходимо нещо много простичко: да отворим очи, колкото и притеснителна да е мисълта, че онова, което ще видим, може би ще ни изглежда срамно.

Друг начин няма. Показва го историята на ония, които вече са минали по този път. Показва го и *собствената* ни история. Най-близкото по дух до сегашния момент време беше онова от годините 1984-89.

Прочее, нека за миг поемем дъх и се опитаме да размислим...

Берлин, началото на април 2020

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (10)

- **08-04-2020|Valpet**

Точни факти и научни обяснения, съзвучни с гледищата, изказвани от г-н Златко Енев по повод на COVID-19, могат да се намерят на следния интернет-адрес

swprs.org/a-swiss-doctor-on-covid-19/

Съдържанието на сайта се актуализира ежедневно и е преведено на множество езици, в това число и на руски.

  - 12-04-2020|**Даниел**

Сайтът който цитираш се списва от „Анонимна група“ от Изследователи в Швейцария (смях), която, видиш ли, я било страх да каже коя е, щото се опасявала от репресии (смях). Не се цитират научни изследвания, а интервюта в онйайн вестници, които ако си направиш труда да прочетеш сам, между другото, съвсем различни неща показват. Разбира се, изследванията, които казват противното на мнението на списващия, се игнорират.

Между другото, преди да започне да ни „просветлява“ за Корона-вируса, сайтът се е занимавал с конспирационни теории за „педофилски кръгове в английските тайни служби, „еврейското лоби“ и т.н.

Моето пресдположение е, че дори не става дума за руски тролове или някакво платено лоби. Новините, които четеш се списват от някое мазе в немскоговорящата провинция.

При самото име на сайта „Swiss Propaganda Research“ трябваше да ти светне нещо ...

Преди да се засилиш да препоръчваш нещо по форумите, чети внимателно. Do your homework.

- **15-04-2020|Valpet**

В препоръчания сайт има множество директни препратки към сериозни научни източници, които ти игнорираш. Предпочел си да се подиграваш с авторите само защото са „анонимни“ и били някакви си, по твое предположение. При това пренебрегваш напълно проверяемите факти по COVID-19, които авторите посочват. И всичко това го правиш вероятно защото не съответства на твоята вяра в по-голямата заразност и по-високата смъртност на COVID-19 спрямо сезонния грип.

Помисли си, дали литературните източници които са ти внушили тази твоя вяра са били научно безупречни!

- **15-04-2020|Даниел**

Не е въпроса кой в какво вярва, а какви са фактите. Ако искаш да ги знаеш, чети научни списания и публикации, под които хората слагат имената си, а не анонимни сайтове, изобличени вече от германските медии като дяснопопулистка пропаганда:

www.tagesschau.de/faktenfinder/ausland/s…information-101.html

Има още много такива статии за този сайт, потърси си ги сам, ако наистина искаш да знаеш.

Разбра ли въобще какво казвам в моя пост? Няма учен, който да прави анонимни публикации. И няма учен в Швейцария, особено в природните науки, който да се страхува от репресии. Сайтът лъже за авторите си и представя събитията едностранчиво. Никой линк койтоо натиснах на сайта не ме доведе до оригинална научна публикация в peer-reviewed научно списание. Може би не съм бил достатъчно търпелив за да ги натисна вскчките до един? Прости ми, имам си и друга работа.

Знам че няма да те убедя, и че такива разговори обикновено са безсмислени. И тъй като ти, без да ме познаваш, предполагаш някакви неща за мен, какво чета и в какво вярвам позволи ми и на мен едно

предположение: Явно не си наясно с науката и с журнализма, защото иначе щеше да знаеш да не вярваш на селекцията на анонимни сайтове.

Аз лично мога за кратко време да ти спретна сайт с линкове към новинарски недии, който безспорно да доказва, че земята се управлява от извънземни гущери, живеещи в пещери под Витоша които хипнотизират световните лидери с гущеровата си телепатия.

Нямам нищо против теб. Надявам се че си здрав и добре. Но е жако като гледам как хората се подвеждат.

- **21-04-2020|Valpet**

„Знам че няма да те убедя, и че такива разговори обикновено са безсмислени.“ (Даниел)

Това твое изречение изглежда разумно. Благодаря ти за отделеното време и бъди жив и здрав!

- **21-04-2020|Златко**

С търпение изслушах спора ви, момчета. Хайде сега, нека се заемем с нещо друго.

- **21-04-2020|Даниел**

Ха ха, наистина, това е един от малкото спорове на този сайт, в който ти не участваш. It must feel weird for you;-)

Не съм фен на корона-ескейпизма тук, никак даже. Но този сайт е много повече от това. Радам се че продължаваш да го правиш. Сили и здраве за по-нататък!

- **12-04-2020|Кунев**

Има една уникална мисъл на Емилиян Станев в „Антихрист“: Без свобода няма ни Бог, ни народ. Тази хармонична граница между свободата и сигурността, това /не/търсене на хармонията отведе либерално мислещите в хаоса. Същата мисъл на Станев може да се изкаже и по обратен начин: Без народ, без Колективизъм няма свобода. Затова и хората в Милано и Бергамо, отначало, търсейки свободата на личността, без да мислят за единството на колектива, се заразиха масово. Точно идеята за сигурността е идея за живота, без който пък няма НИЩО, няма ЧОВЕЦИ. Няма никаква параноя, когато става въпрос за съществуването на човека, няма личност без народ.

- **12-04-2020|Златко**

И на църква, и на църква престанаха да ходят, бай Кунев. Антихристи ниедни!

- **16-04-2020|доц.Николай Колев, MD, PhD**

Г-н Енев, изцяло подкрепям тезата Ви за възцарилия се „дух на параноя и полицейщина (според мен на незабравена милиционерщина), икономиката беше блокирана напълно и т.н.“ Не съм съгласен с изключително ниския ръст на заразени и починали. Така изглежда, ако гледаме абсолютните числа. Сравняването на т.нар стандартизирани показатели показва друго.Т.напр. данните за смъртността от COVID-19 на 15 април 2020 г. (по публикацията на Wordometers към 05:52 GMT на 16 април 2020) е както следва:1.В % към броя на починали+оздравели: Средно за света – 20,72%; Държавата Израел – 4,89%; България – 23,27%. 2.В % към броя на заразените: Средно за света – 6,62%; Държавата Израел – 1,05%; България – 4,72%. Това не прави по-малко отвратително поведението на правителството, т.нар. НОЩ (нац. оперативен щаб) – основният сеяч на страх сред населението, както и опитите на (каскето)ратурата да заглуши всяко различно професионално мнение по темата!

Дневник на чумата — част 2
Автор(и): Гонсало М. Тавареш

01.04.2020

Само лекарите доближават болните.

Само свещениците доближават мъртвите.

Два вида смелост.

„електричеството освети примирените неща“, стихът на Друмонд[1].

Един лекар в Испания казва: никому не пожелавам това.

И се разплаква.

В Испания блуждаят старци, не знаят къде да идат. Нямат близки.

Линейки и ковчези.

Силен звук, а после тих звук.

На ледената пързалка в Мадрид – неподвижни тела.

И понякога свещеник.

Той единствен се приближава.

Някакво тайнствено пространство около мъртвците сякаш не позволява други човеци да пристъпят в тази окръжност.

Но пространство има и около живите.

Сещам се за филма на Бунюел, Ангелът унищожител.

1962.

Няма никаква физическа преграда.

Но внезапно една група разбира, че не може да излезе от едно помещение.

И че също така никой не може да влезе.

Без да знаят защо.

Станали са заложници на едно пространство.

Страхът бързо се промъква под костюмите и роклите.

Така е с всички.

1 Карлос Друмонд де Андраде (1902-1987) – бразилски поет, един от най-видните представители на бразилския модернизъм. – Б. пр.

Ангелът унищожител е и това.

Толкова ангел, че не се вижда.

Влизането и излизането стана почти решаващо.

Преходите.

Писането.

Години, обсебени от писане на една обемиста книга.

Тези дни тъкмо привършвах, когато внезапно – грубата действителност.

Озаглавена е „Чумата в Съединените Американски Щати“.

Странно чувство.

След дни или седмици ще огледам пак книгата.

Сега е невъзможно.

Върхът на вулкана Тупангато в Чили: 6570 метра.

На границата с Аржентина.

Индианците казвали, че оттам се виждат по-добре планетите.

И не се изкачвали до там, когато били отчаяни от нещо долу в ниското.

Качвали се само когато се чувствали спокойни долу в ниското.

Човек не бива да гледа звездите, когато е уплашен.

Уплахата е своеобразен облак пред очите.

Своеобразно лошо време.

Молят ме да говоря за вярата.

Трудна работа, когато си уплашен.

Трудна работа, когато не си уплашен.

Една приятелка ми казва, че заминава на север, защото е починал бащата на най-добрия ѝ приятел.

Трябва непременно да ида, казва.

Ако ме спрат, имам оправдание.

Ще стоя само в дома на моя приятел, казва.

Няма да има погребение, казва.

„Азорските острови. Литийните шествия с Христос Чудотворец няма да се състоят за пръв път от 320 години.“

В затворите още не са отделили по-старите от по-младите.

Маските не стигат за наличните лица.

Шанхайската борса почти не помръдва: 0,11%.

Чета: „възрастните хора в Испания молят да не ги дискриминират в интензивните отделения.“

Сдруженията на възрастни хора и хора с увреждания „настояват научната общност да преразгледа протоколите и наръчниците, за да се премахне всякакъв признак на неравенство и да се осигури пълното зачитане на човешките права“.

Когато един човек не е равен на друг човек.

Когато 1 не е равно на 1.

За миг насочи ума си другаде. Едно, две.

Никанор Пара[1].

Отпускам се; слънчево навън – бугенвилия, една, лимонов храст, един.

Една е почти равно на един. Един почти равно на една.

Никанор Пара.

„Истинският философски въпрос
Е кой да измие чиниите
Нищо отвлечено
Бог
истината
ходът на времето
да, разбира се,
но първо кой да измие чиниите“.

Това е.

02.04.2020

Някой казва, че върхната точка ще бъде достигната еди-кога си.

Законите на физиката и скоростта на материалните обекти се прилагат в биологията.

Равноускорително движение на злото.

Но злото не е като доброто.

Доброто е предвидимо.

Злото е непредвидимо.

Това е сигурно.

Говори се за върхната точка на заразата, все едно е връх на планина.

С времето числата се превръщат в линии, а линиите се превръщат в планини.

1 Никанор Пара (1914-2018) – чилийски поет и учен, „бащата на антипоезията”. – Б. пр.

Високи планини, ниски планини.

Говори се за изравняване на лошата планина, планината на чумата.

Жива планина, която се образува пред очите ни.

Всеки ден допринася за крайното оформяне на планината.

Представям си как някой изкачва планината на чумата.

Фалшива планина, не остава в пространството.

Остава във времето.

Пометена планина: от смъртта, медицината, изолацията.

Да се изравни планината.

Трябва да се удря главата на планината, докато се смали и стане почти безобидна или безпомощна.

Казва Роберто, едно момче.

Да се превърне планината в килим.

Да се простре на слънце, далеч от хората.

„Ще направим революция в затвора – казва група затворници, след като разбрали, че един от пазачите в затвора е заразен.“

„Добре съм в рамките на тревогата си“, каза „бодро“ един бразилски приятел.

Един анголски приятел препоръчва затваряне вкъщи, търпение и масло от канабис.

Един бивш президент на Републиката казва: „ние, възрастните, първи ще дадем пример.“

Заявява: „ако трябва, ще предоставим нашия респиратор на мъжа с жена и деца.“

Възрастните учат по-младите как да проходят.

„Вече има над един милион заразени в целия свят“.

Винаги е имало глупави състезания.

Бягане с превързани очи.

Например на 5 септември 1952 г. в Лоутън, Есекс, Англия.

Греъм Хенри Солмън пробягал сто метра за 11,4 секунди с превръзка на очите.

Опитваме се да бягаме колкото може по-бързо, но с превръзка на очите.

Това е. Скорост и слепота.

Да пробием поне дупка в превръзката.

Да виждаме с едно око, да виждаме някакъв отрязък, да проумяваме някаква част.

Починали в Испания, САЩ, Италия: страхът става страховит, страховитото – навик.

Вкъщи – ужасен апетит.

Ние сме стомах и две очи.

Една възрастна жена получава вкъщи супа и храна, донесени от великодушен човек с маска на лицето и жълта жилетка.

Прилича на произшествие. Всички са с жълти жилетки.

Едно повсеместно произшествие, но без местопроизшествие в която и да е точка на града.

Един огромен сблъсък, но без сблъсък, без регистрационен номер, без материя.

Трафикът замря, изпари се.

Колите са прибрани – като твари, избягали в пашкулите си поради страх от циклон.

Цената на бензина спада, толкова са мили.

САЩ тестваха преди по-малко от седмица свръхзвукова ракета, по-бърза от скоростта на звука.

Звукът вече е твърде бавен за XXI век.

Скоростта на звука е ниска в дните на чумата.

Звукът трудно достига до този, който може да те спаси.

Опитай да викаш, ако се нуждаеш от помощ.

В Бразилия, в Бело Оризонте, военната полиция, която понякога плаши не само престъпниците, предупреждава по високоговорител хората да се прибират вкъщи.

„Внимание, гражданино, тук е военната полиция. Вървете си вкъщи.“

Изведнъж се сещам за лешояди.

В един филм Жоао Онофре[1] снима лешояд в стая.

Лешоядът е объркан, иска да яде, а няма храна.

Всичко е твърдо, нищо не е меко и не става за ядене.

„Въздухът има навсякъде тръбопроводи и тук достига шепотът на парите“, Мигел Кардозо[2].

Англия: говорят за глобяване на който излиза да си купи боя за коса.

Отварям един сайт.

Веднага ми казва: отпуснете се с Моцарт.

Не бях напрегнат.

1 Съвременен португалски режисьор, художник и фотограф. – Б. пр.

2 Съвременен португалски писател, журналист и литературен критик. – Б. пр.

Трябва да затворим лешояда в стая.

Да му даваме да кълве само твърди неща.

Да заключим вратата отвън и най-после да излезем.

03.04.2020

Борис Джонсън казва всички да си останат вкъщи този уикенд. Дори времето да е хубаво и всички вече да се побъркват, по-добре да си останат вкъщи, казва Борис Джонсън.

Повтаря Please, please.

В Бразилия някои маски вече се раздават със стихове.

Вид съпротива, казват.

На една маска е изписано: „вярвам на света като маргаритка“ и инициалите Ф.П. (Фернандо Песоа).

Сещам се за инициалите, избродирани върху чаршафите на внуците от треперливите ръце на бабите.

Беше обичай по селата.

Инициал, изразяващ едновременно обич и притежание.

Но мисля, че правилният стих е „вярвам на света като на маргаритка“.

Дребни разлики.

Бабата, зашила фразата на маската, е допуснала хубава печатна грешка.

Всички грешки на бабите и дядовците ще бъдат простени.

Цвете, трева, дърво.

Интересна е идеята човек да вярва, както вярва дърво.

Вярвам на дърветата или вярвам като дърветата.

Дърветата не мърморят и не умуват.

Да вярваш като дърво изглежда е една възможност.

В Washington Post и в Estadão, вестник на щата Сао Пауло – въздушна снимка на най-голямото гробище в Латинска Америка.

В това гробище Вила Формоза в Сао Пауло вече подготвят стотици изкопи с подходящи човешки размери.

Наели са 250 гробари.

Гледано отгоре, прилича на земеделска площ за най-странните плодове на света. Най-нежеланите.

На подходящо разстояние, не много близо един до друг, сякаш още могат да се заразят.

Изкопи с формата, с която се прибира накрая едно тяло.

В съзнанието ми изниква представата за оная игра за едногодишни дечица.

Да пъхнат кубчето в празното място с кубична форма.

Да пъхнат сферата в празното място със сферична форма.

Паралелепипеда в празното място със съответна форма.

След две и половина годинки дечицата започват да го правят спокойно.

Но гледана отгоре, подготовката на гробището в Сао Пауло прилича на труднопоносима игра за твърде зряла възраст.

Няма по-голяма тежест от тежестта на мъртво тяло, писал веднъж Хайдегер.

Представям си каква тежест са пренесли вече гробарите.

Washington Post, снимката.

Отваря се празно място, за да се вкара там формата на едно тяло.

Всички игри са преустановени.

Нямо нищо друго освен сериозност – в тази празна форма, която очаква съответния пълнеж.

Вила Формоза има 763 хиляди квадратни метра площ.

763.175 m^2.

Сещам се за скулпторката Рейчъл Уайтрийд[1].

Тя запълва с бетон вътрешните празни пространства.

Напълнила е с бетон вътрешността на мемориала на Холокоста във Виена.

Не може да влезем, може само да стоим отвън.

Не може да преживеем стоенето вътре.

Обратното на дните на Чумата.

Сега външният свят е завзет от невидим бетон, който не ни позволява да излезем.

Отварям линк, в който сред забележителностите на Виена се появява Мемориалът на Рейчъл.

Говорят за времетраенето на един тур, който включва посещението (отвън) и прочее, и прочее.

1 Съвременна английска скулпторка, авторка на монументални паметници с геометрични форми. – Б. пр.

Как трябва да си облечен за място, където не можеш да влезеш?

Не знам.

Реплика на героинята в един филм:

„Казват, че цъфналите сливи не бива да продават уханието на цветовете си“.

Корейски филм.

Записах фразата в тетрадката си с карирани листове.

Кралица Елизабет II ще говори на страната следващата неделя от Бъкингамския дворец.

Тя е 93-годишна.

В едно интервю Амир Клинк казва, че предпочита акулите пред скуката.

Търся кой е Амир Клинк.

Интернетът не работи, опитвам веднъж, втори път, после забравям.

Трябва да продължа да работя по вярата.

Да ставам рано, че да имам време да работя по вярата.

04.04.2020

Хей, тук съм!

От Франция един есемес сутринта. В Париж няма жълти жилетки.

Новини от разстояние.

Много респиратори ще пристигнат в неделя на летищата.

Тръм предупреждава, че няма да носи маска.

Ману Чао[1] изпраща песни по канала си в Youtube.

Coronarictus Killer Sessions. И се смее.

В Ел паис говорят за завръщането на певец, крил се години наред.

Няма мобилен телефон.

Зарязал е концертите.

„Не искам да се чувствам като чучело в бурята“.

Пее скришом в малки барове.

Вече пя в Лисабон, в бар BUS.

Рома, бернската ми овчарка, е добре.

Присъстваща и близка.

Животните постъпват по-добре от хората.

1 Френски певец и музикант от испански произход. – Б. пр.

Или спят, или присъстват.

Жери, голдън ретрийвъра, я посреща с радост и удивление.

Ветеринарят разчисти около раната на крака ѝ, за да се вижда.

Разчистване, за да се разкрие проблемът по-добре.

Урок по медицина и биография.

Разчистване за започване начисто.

В Лондон дронове почти произнасят речи от височината на ниското небе.

Ниското небе е онова, до което машините имат достъп.

Дроновете разнасят запис:

Трябва да излизате вън от къщи само във връзка със здравословни проблеми, храна и т.н.

Доста дълъг запис с препоръки за безопасност.

Напомня упътванията за работа с машина.

Но в случая са упътвания на една машина за работа с хората.

Представям си как дронове дават указания за работата на хората в прости дейности.

Дрон над дърводелец дава указания за ползване на сечивата.

Дрон над някой министър му дава напътствия за подходяща реч.

Дрон над някой художник му подсказва багри, щрихи, линии.

Забрави какво е навън.

Преди няколко дни гледах филма „Опиянен от жени и живопис“ на Им Куон Тек[1].

Художникът – готов да рисува, платното на пода, но жена му прошепва нещо на ухото му.

Сякаш му дава указания за рисуване.

Жена, не дрон.

Такъв пърформанс трябва.

Мисля си, че жената има тайна, която кара художника да рисува.

Той би продал една любима картина „само когато морето пресъхне“, се казва във филма.

Уроците в клас да се заменят с уроци от дронове.

По един дрон над всеки ученик, докато ученикът научи всичко.

От А до Я и от нула до безкрайност.

1 Южнокорейски кинорежисьор. – Б. пр.

Ако ученикът не усвоява, дронът го поразява със слаб електрически удар, казва някой.

Разумна идея, но технически трудноосъществима – казва друг.

Извратени идеи за нов век, който бърза преждевременно да започне.

В САЩ за две седмици – два милиона нови безработни.

Ханс Магнус Енценсбергер[1].

„че нещо трябва да се направи още сега
това вече го знаем
но че още е рано да направим нещо
но че е твърде късно да направим нещо
това вече го знаем.“

Нека изискаме в обществения живот дроновете да предават музика.

По улиците на Лондон, Париж, Рим, Ню Йорк, Буенос Айрес и Мадрид.

Някой ми препоръчва twist and shout на Бийтълс, но без да си отлепям краката от пода.

Един мъж танцува салса с партньор пред високо огледало. Огледало с двукрака височина и подходяща ширина.

Танцува със себе си, но е въодушевен.

Докосва огледалото, сякаш и огледалото има ръка.

Без огледала стоенето вкъщи би било много по-тежко.

Гръцката ми приятелка ми праща съобщение.

„Баща ми (разрешено посещение на родител) ме посреща всеки ден в двора си (вече не влизам вкъщи) с чашка ракия.“

Родителите умеят дори и така да посрещат децата си.

05.04.2020

Днес размених съобщения с много хора.

Мнозина от тези много хора се пречупват.

Мнозина от тези много хора след пречупването ще станат отново силни.

Но някои от тези много хора – не.

Тези неколцина ще се пречупят и ще останат скършени и трудно ще се върнат в изходната точка.

1 Немски поет, белетрист, есеист, драматург и преводач (1929-1967). – Б. пр.

Вече няма изходна точка.
Някой съсипа възможността за започване отначало.
Борис Джонсън е постъпил в болница, а Кралицата припомни раздялата на родители и деца през Втората световна война.
Баскетболната лига NBA обмисля прекратяване на сезона, а горски пожар увеличава радиацията в Чернобил.
Казват ми, че край пристанището в Лисабон бездомните се втурват, щом видят някого.
Защото много рядко виждат някого.
И просят пари или храна.
Дилърите, които продават калпава дрога, сега също хукват подир клиентите, за да им покажат стоката си.
Вече не шепнат, понякога викат.
Но носят маски.
Един ентусиаст, Филип Клайн, снима в стаята си късометражен филм, на който уж изкачва огромна бяла планина, скалъпена от чаршафи.
Едни частни Хималаи.
В града може да си отвориш прозореца, но няма чекръкчии както едно време на село.
Народните лечители, които със сила намествали счупено или изкълчено.
Много хора отварят прозореца да викат чекръкчия или да молят за връщане в изходната точка, но вън няма никого.
Изходната точка е бащиният дом.
Струва ми се, че във всички игри трябва да е така.
Някоя и друга глава вътрешно ще се счупи.
Никоя спешна душевна ортопедия не ще успее да намести отново парченцата от пъзела.
„Русия иска да затегне борбата с допинга“, гласи една днешна новина.
Овчарката Рома е добре, но сега с яка около врата.
Нарича се елисаветинска яка заради шикозните яки, носени по времето на кралица Елизабет I.
В новоговора, навлязъл в животинския свят, една прозрачна фуния се нарича яка.
Ужасна гледка, куче с пластмаса на главата.

Прилича на рупор.
Сякаш Рома ще произнесе реч пред света.
Но ако го направи, само Жери, голдън ретрийвърът, ще я разбере.
Или пък това нещо е домашен уред за налагане на пълна концентрация.
Трябва ми също такава фуния, за да не гледам встрани.
Бразилия е „земя, по която стъпват Божиите нозе“.
Но и там ги е страх.
Нямам маска у дома, замислям се за това.
Ако се налага, човешка маска може да се открадне от муцуната на животните, на които е забранено да си ближат лапите.
Аз съм човек и трябваше също да съм под забрана да си ближа лапите.
Лапите може да използваш само за да пълзиш.
На 5 април 2020.
„Отново ще бъдем с нашите приятели, отново ще бъдем със семействата си, отново ще се срещаме“, каза днес кралица Елизабет I.
Съвсем безпричинно започвам да изучавам устройството на един телескоп.
И се замислям как през последните седмици този уред изведнъж беше изоставен.
Надали ще ти се прииска да гледаш през леща някоя планета или съзвездие.
Токио регистрира най-големия брой нови случаи за един ден, а милиони индийци загасиха лампите в 21 часа и застанаха на „прозорците, верандите, терасите“ със свещ в ръка.
Светлината като онова, което събира и спасява, но любопитно е, че не електрическата светлина, а светлината на огъня.
Моля за извинение, че днес съм тъжен.
Утре със сигурност ще бъде друг ден.
Галя Рома и Жери, близки същества редом до други човешки близки.
Пак филмът „Опиянен от жени и живопис“ на Им Куон Тек.
„Какви вази искаш?“ – пита художникът собственика на грънчарската работилница.
Двамата гледат пещта, докато изделията се изпичат.
Собственикът отговаря:

„художниците от твоята величина искат стружките да се захванат,
та рисунките да оживеят;
Стъклари желаят глечта да се разнесе равномерно;
Собствениците на грънчарниците очакват от тях да получат един-два шедьовъра.
Но нещата не се получават непременно според желанията ни.
Подвластни сме на прищевките на огъня.“
Много хора искат много различни неща, ала огънят решава.
Огънят е онова, което не управляваме.

Превод от португалски: Даринка Кирчева

„Аутизъм“ е дума, която предизвиква дискомфорт у повечето хора…
Автор(и): Десислава Желева

„Аутизъм“ е дума, която предизвиква дискомфорт у повечето хора. Забелязала съм го и донякъде го разбирам – човек се притеснява от непознатото, от ситуации, в които не знае как да се държи и какво да прави, от хора, с които не знае как да общува и които се държат по неразбираем за него начин. Сякаш по естествен път идва отхвърлянето на това непознато и съзнателното странене от него.

Преди няколко години издателството, в което работя, издаде „Нещата, които трябваше да знам“ – история за две сестри (едната тийнейджърка, другата малко по-голяма), едната от които е диагностицирана с аутизъм. Сюжетът на романа беше слънчев, тонът му – приятелски, а като цяло идеята на книгата, а и на това да я издадем, беше да обърнем повече внимание на аутизма, да помогнем на читателите да научат повече за него, за да го разбират по-добре и по-важното – да разбират малко повече хората от аутистичния спектър. По моя преценка книгата не постигна нищо от това. Изглежда, че на хората просто не им се четеше за момиче аутист.

Емпатията и нуждата от информираност за света, в който живеем, са неща, които всеки на теория знае, че са от витална необходимост за формирането на нормално общество. Добре, де. Защо тогава не ги подхранваме с четене, общуване и разширяване на познанията?

Преди известно време прочетох първата статия от поредицата на Златко Енев „Възхвала на Ханс Аспергер“. По онова време знаех, че синдромът е част от аутистичния спектър, но нищо повече. Бях виждала снимки на дъщеря му Леа, но за мен бяха просто снимки на момиче, което е дъщеря на мой виртуален приятел. Нямах идея, че Леа Енев е аутист, но след въпросната първа статия Златко Енев отвори широко вратата на живота си като баща за последните 20 години и ме пусна вътре. След това текстовете продължиха, а аз продължих да чета, защото бяха

написани с болезнена искреност, но и казваха много. Все неща, които не знам. Все неща, които не искам да ми се наложи да прилагам на практика.

„Възхвала на Ханс Аспергер“ е историята за семейство, в което се ражда невроспецифично дете. Дете, което от самото начало „не е като останалите“ и има нужда от специални грижи и отношение. Дете с аутизъм. Какво означа това? Златко Енев описва синдрома на Аспергер като по-високо функциониращия братовчед на аутизма. Проявите и формите на аутизма могат да бъдат много различни, а в книгата всичко споделено и написано е плод на личния опит на автора. А от това по-ценно няма.

Всичко от раждането на Леа до живота ѝ днес е описано спокойно, мъдро и много, много честно. Книгата не е наръчник за живот с дете с аутизъм, тъй като случаите са различни. Но със сигурност историята, която Златко Енев разказва, може да бъде безобразно полезна за всеки родител, който е изправен пред същата ситуация. Както, разбира се, и за всеки човек, който иска да научи повече. Това е откровена история. Изстрадана, премислена стотици пъти. Болезнена. Приета. Възхищавам се на топлотата, мъдростта и човечността, с която е написана книгата.

„Възхвала на Ханс Аспергер“ съчетава личната история с изчерпателна и добре обяснена информация за синдрома. Това е единствената такава книга на български език. Единствената.

Докато четях, не можех да спра да се удивлявам на нещата, през които Златко Енев и бившата му съпруга Дорийн са преминали. Не само защото се изискват нечовешки количества търпение, спокойствие и сила, но и защото, за да напишеш такава книга, се изискват и емпатия, любов и социална ангажираност. Може би повечето читатели сега стоят и си мислят, че темата не ги засяга особено, обаче ще сгрешат. Това, че в семейството или приятелския си кръг нямате човек с тип невроспецифичност, не означава, че не трябва да знаете какво представлява. Това е като да научиш как да общуваме (поне малко) с човек, който говори друг език.

Благодарна съм на Златко Енев, че е написал тази книга. Благодарна съм, че споделя опита си по такъв начин и знам колко важна стъпка е издаването на „Възхвала на Ханс Аспергер“. Измеренията на човешката психика са безкрайни, а ние парченце по парченце събираме частите от този пъзел. Картината може би никога няма да е пълна, но това не означава да се откажем.

В борбата с безразличието и апатията най-силните оръжия са информираността и човечността. Научи повече са близкия, за да го разбираш. Аутизъм не е дума, на която можем да обърнем гръб.

Десислава Желева е българска журналистка и сътрудничка на софийското издателство Orange Books.

Германското изключение? Защо смъртността от коронавирус в Германия е толкова ниска…

Автор(и): Катрин Бенхолд

Наричат ги корона-таксита: Медици, облечени в защитна екипировка, които обикалят празните улици на Хайделберг, за да наблюдават пациентите, които са вкъщи, пет или шест дни след като са заболели от Covid-19.

Те вземат кръвни проби, чиято цел е да се установи дали пациентът е на път да изпадне в рязко влошаване. Могат да предложат хоспитализация дори на пациенти, които имат само леки симптоми; шансовете да оцелеят след евентуалното влошаване се повишават значително, ако пациентът се намира в болница още от самото му начало.

„Това е повратната точка в края на първата седмица“, казва проф. Ханс-Георг Кройслих, ръководителят на вирусологичното отделение в Университетската болница в Хайделберг, една от водещите изследователски болници в Германия. „Ако сте човек, чиито бели дробове може да откажат, именно това е моментът, в който ще започнете да се влошавате.“

Корона-таксита на Хайделберг са само една отделна инициатива в един град. Но те илюстрират нивото на ангажираност и сериозност при разпределянето на публичните ресурси в борбата с епидемията, които помагат да се обясни една от най-интригуващите загадки на сегашната пандемия: Защо смъртността в Германия е толкова ниска?

Вирусът и произтичащата от него болест Covid-19 достигнаха Германия с голяма сила: Според университета Джонс Хопкинс, към началото на април в страната е имало над 100 000 лабораторно потвърдени инфекции, повече от която и да е друга държава с изключение на САЩ, Италия и Испания.

Но със 1584 смъртни случаи [в момента -18 април, вече 4,352, бел. пр.] смъртността в Германия е само 1,6 процента, в сравнение с 12 процента

в Италия, около 10 процента в Испания, Франция и Великобритания, 4 процента в Китай и почти 3 процента в САЩ. Дори Южна Корея, моделът при всяко наблюдение за изравняване на кривата, има по-висока степен на смъртност, 1,8 процента.

„Говори се за германска аномалия“, казва Хендрик Щреек, директор на Института по вирусология в Университетската болница Бон. Професор Щреек получава множество обаждания от колеги в Съединените щати и на други места.

„Какво правите по-различно [от останалите]?“ питат ме те – казва той. „Защо смъртността ви е толкова ниска?“

Има няколко отговора, казват експертите, които представляват комбинация от статистически изкривявания и много реални различия в начина, по който страната е приела епидемията.

Средната възраст на заразените е по-ниска в Германия, отколкото в много други страни. Много от ранните пациенти са се заразили с вируса в австрийски и италиански ски курорти, и са били сравнително млади и здрави, казва проф. Кройслих.

„Започна се като епидемия сред скиорите“, казва той.

Но в хода на разпространението на инфекциите вече са били засегнати повече възрастни хора и смъртността, едва 0,2 процента допреди две седмици, също се е повишила. И все пак средната възраст на заразяване с болестта си остава сравнително ниска – 49 години. Във Франция тя е 62,5, а в Италия — 62, според последните им национални отчети.

Друго обяснение за ниската смъртност е, че Германия е тествала много повече хора, отколкото повечето държави. Това означава, че тук се откриват повече хора с малко или никакви симптоми, което увеличава броя на известните, но не и онзи на смъртните случаи.

„Това автоматично понижава статистическата смъртност“, казва професор Кройслих.

Но освен това са налице и важни медицински фактори, които поддържат броя на смъртните случаи в Германия сравнително нисък, казват епидемиолозите и вирусолозите. Главен сред тях е ранното и широко разпространено тестване и лечение, изобилието от легла за интензивно лечение и надеждното правителство, чиито указания за социално дистанциране се спазват широко.

Тестване

В средата на януари, много преди повечето германци още да са помислили за вируса, болницата Шарите́ в Берлин вече е разработила тест и е публикувала формулата му онлайн.

По времето, когато Германия регистрира първия си случай на Covid-19 през февруари, лабораториите в цялата страна вече са изградили запаси от тестови комплекти.

„Причината, поради която в Германия имаме толкова малко смъртни случаи, в сравнение с броя на заразените, може да се обясни до голяма степен чрез факта, че правим изключително голям брой лабораторни диагнози“, казва д-р Кристиан Дростен, главен вирусолог в Шарите́, чийто екип е разработил първия тест.

В момента в Германия се правят около 350 000 тестове за коронавирус седмично, много повече от всички други европейски страни. Ранното и широко разпространено тестване е позволило на властите да забавят разпространението на пандемията, като изолират вече известните случаи, докато те са заразни. Освен това то е позволило животоспасителните лечения да бъдат прилагани по-навременно.

„Когато имам ранна диагноза и мога да лекувам пациентите отрано – например да ги поставя на дихателен апарат преди да се влошат – шансът за оцеляване е много по-висок“, казва професор Кройслих.

Медицинският персонал, който подлежи на особен риск от заразяване и разпространение на вируса, се тества редовно. За да се опрости процедурата, някои болници са започнали да правят блокови тестове, при които се използват тампони на 10 служители, а индивидуални тестове следват само ако има положителен резултат.

Освен това в края на април здравните власти планират да изготвят мащабно проучване за антитела, като всяка седмица тестват случайни проби от 100 000 души, за да преценят къде се изгражда имунитетът.

Един от ключовите фактори за осигуряване на широко базирани тестове е пациентите да не плащат нищо за тях, казва професор Щреек. Това, отбелязва той, е важна разлика в сравнение със САЩ от първите няколко седмици на избухването. (Законопроектът за облекчаване на последиците от коронавируса, приет от [Американския] Конгрес миналия месец, вече също предвижда безплатно тестване.)

„За един млад човек без здравна застраховка и сърбеж в гърлото е малко вероятно да отиде при лекаря, а следователно рискува да зарази повече хора“, казва той.

Проследяване

В един петък в края на февруари професор Щреек получил новината, че за първи път в болницата му в Бон пациент е бил тестван положително за коронавирус: 22-годишен мъж, който нямал симптоми, но от чиято месторабота – едно училище – го помолили да си направи тест, след като научили, че е участвал в карнавално събитие, където друг човек бил тестван положително.

В повечето страни, включително и в САЩ, тестването е до голяма степен ограничено до вече болните пациенти, така че там на мъжа вероятно би бил отказан тест.

Но не и в Германия. Веднага след като резултатите от теста били оповестени, училището било затворено и на всички деца и служители било разпоредено да останат за две седмици вкъщи със семействата си. Били тествани около 235 души.

„Тестването и проследяването е стратегията, която беше успешна в Южна Корея и ние се опитахме да се поучим от това“, казва професор Щреек.

Освен това Германия още отрано се е поучила от грешките си: Стратегията за проследяване на контакти трябваше да се използва още по-агресивно, казва той.

Например всички, които са се завърнали в Германия от Ишгл, австрийски ски курорт, където е имало огнище, е трябвало да бъдат проследявани и тествани, казва проф. Щреек.

Стабилна система за обществено здравеопазване

Преди пандемията на коронавируса да пристигне в Германия, Университетската болница в Гисен е разполагала със 173 легла за интензивно лечение, оборудвани с дихателни апарати. През последните седмици болницата се бори да въведе допълнителни 40 легла и да увеличи с цели 50 процента персонала, който е в режим на готовност да работи в интензивно лечение.

„Сега имаме толкова голям капацитет, че приемаме пациенти от Италия, Испания и Франция“, казва Зузане Херолд, специалистка по белодробни инфекции в болницата, която е ръководила преструктурирането. „Ние сме много силни в интензивната зона.“

В цяла Германия болниците са разширили капацитета си за интензивно лечение, при което вече са започнали от високо ниво. През януари Германия разполагаше с около 28 000 легла за интензивно лечение, оборудвани с дихателни апарати, или 34 на 100 000 души. За сравнение, в Италия този процент е 12, а в Холандия – 7. Към момента в Германия има 40 000 легла за интензивно лечение. Някои експерти са предпазливо оптимистични, че мерките за социално дистанциране могат да изгладят кривата достатъчно, за да може германската здравна система да издържи пандемията, без да се стигне до недостиг на спасителни съоръжения като дихателни апарати. „Важно е да имаме указания за лекарите как да практикуват триаж между пациентите, ако се наложи [избор на най-нуждаещите се, за сметка на по-малко болните, бел. пр.]“, казва професор Щреек. „Но се надявам, че никога няма да се стигне до там.“

Времето, през което броят на инфекциите се удвоява, вече е забавено до около девет дни [в настоящия момент то вече е достигнало около 20, бел. пр.]. Ако успеем да го забавим още повече, между 12 и 14 дни, казва професор Херолд, според моделите това означава, че триажът може да бъде избегнат. „Кривата започва да се изглажда“, казва тя.

Катрин Бенхолд е кореспондентка на *The New York Times* в Лондон. Германка, която е прекарала по-голямата част от кариерата си във Франция, тя е писала по най-различни теми — от терористически атаки в Алжир до младежки бунтове в етнически смесените предградия на Париж и незаконни сделки, извършвани в една от най-големите френски банки.

Коментари (3)

- **19-04-2020|Георги Пейчинов, София**

„...болницата Шаритé в Берлин вече е разработила тест и е публикувала формулата му онлайн.“ – има ли линк?

- **19-04-2020|Даниел**

Тук:
www.eurosurveillance.org/content/10.2807…ES.2020.25.3.2000045

- **26-04-2020|Иван Иванов**

Германия е изключение само, ако я сравнявате с 10 други страни на север, запад и юг от нея. В сравнение с Полша, например не е никакво изключение и не разбирам защо тази статия не е посветена на Полша! Нека отгатна – мисълта ни е канализирана до степен при която фактите нямат значение. Има значение каналът, който условно може да се нарече „западът се справя добре“. Този канал обаче е позапушен и единственото което може да процъцъри от него е Германия. Но Германия не е изключение и дори не е най-добре представящата се страна по отношение на епидемията. antipropaganda.eu/PandStra2.html

Защо броят на случаите на коронавирус в Русия е толкова нисък?
Автор(и): Джошуа Яфа

През последните две седмици наблюдавах отдалеч как различни места по света, с които имам лична връзка, регистрираха мрачно нарастване на коронавирус-случаите, а след това в отговор по същество се затваряха. В Южна Калифорния майка ми беше първият човек, за когото знаех, че се самоизолира; следващите бяха приятели в Париж, които в разстояние от четиридесет и осем часа преминаха от обеди в парижки кафенета и планиране на пътуването им до Германия към затваряне в апартамента, заедно с малките си деца; след това дойде ред на различни приятели и колеги в Ню Йорк, където живях близо десетилетие. А през това време Москва, градът, в който живея от осем години насам, изглеждаше като някакво много малко вероятно изключение. Животът тук определено стана по-странен, но е много далеч от пълно заключване. Към средата на март в Русия имаше четиристотин деветдесет и пет официални случая на Covid-19, нищожно малко в сравнение с цифрите в големите европейски страни или в Съединените щати.

Владимир Путин предлага най-общи уверения, че ситуацията в Русия е „под контрол“, и въпреки че кметът на Москва, лоялист на Путин, е затворил училищата и е отменил публичните събития, ежедневните приливи и отливи на градския живот не са се променили чак толкова драстично. Самият аз си стоя вкъщи през по-голямата част от времето, но метрото все още работи, а магазините и ресторантите също са отворени. Луксозният универсален магазин ЦУМ има една от най-добрите си години за последно време. Половината ми приятели спазват някаква форма на самоизолация; другата половина не може да разбере за какво точно е цялата шумотевица – или по-скоро не го правят работодателите им.

Не е ясно дали руската държава е имала късмет, била е умна с превантивните мерки или опасно некомпетентна – а най-вероятно някаква комбинация от трите. В случай на некомпетентност, привидно

малките цифри на Русия скоро ще бъдат заменени с колосални. През последните дни разговарях с лекари, епидемиолози и пациенти, за да се опитам да разбера дали Русия ще бъде следващата Италия със смазана система на обществено здравеопазване, или по-скоро Япония – със сравнително равна и стабилна крива на растеж на епидемията.

Възможно е, без да е планирало всичко това, руското общество, което не е толкова мобилно, колкото са много от европейските, да има някои предимства при удържането на ранната фаза на пандемията. Русия има около три хиляди километрова граница с Китай, но най-населените ѝ градове имат по-слаби връзки с Китай, отколкото с много места в Европа. (През миналата година руско-китайската търговия надхвърли сто милиарда долара, но голямата част от тях идват от доставките на нефт и газ – един много по-различен тип контакт, отколкото е, да речем, онзи в много фабрики от Северна Италия, където работната сила е предимно китайска.) Русия е огромна, но със сравнително по-слабо развита инфраструктура в сравнение с европейските страни с подобен брой население. Може би поради всичко това Михаел Фаворов, лекар и експерт по обществено здраве, който преди това е надзиравал програмите на различни Центрове за заразни болести в Източна Европа и Централна Азия, ми каза, „Не очаквам едно-единствено избухване в Русия, а по-скоро няколко, всяко от тях със собствена география и различни фази на развитие.“

Но освен това е възможно Русия да се е отнесла към първите фази на пандемията с възхитителна степен на предвидливост и грижа. През януари страната затвори сухопътната си граница с Китай. В началото на февруари пътниците, пристигащи в Москва със самолети от горещи точки на вирусно разпространение, като Китай, Иран и Южна Корея, бяха посрещани от фаланга медицински работници в защитни костюми, които прилагаха тестове на място. На хората, които идваха от Европа – преди тези полети да бъдат отменени – беше измервана температурата и те бяха изпращани у дома за задължителна четиринадесетдневна карантина. Разговарях с трима души, които бяха проявили симптоми, докато са изчаквали у дома резултатите от тестовете и които бяха настанени в изолационното отделение на болница в московско предградие – мярка в съответствие с препоръките на Световната здравна организация за тестване и изолиране. (Чух смесени отзиви за тази болница, в предградието Комунарка, което междувременно се превърна в основния център на коронавирус в града. Един пациент ми каза, че е

„много впечатлен“; друга се оплака, че памучната намазка, която е дала на летището, е била изгубена и че трябва да чака дни, за да даде друга.)

На теория, тежко полицейските авторитарни системи като Русия имат определени предимства при проследяването на гражданите – един мъж в Москва, който се е завърнал от Италия в същия самолет с друг, който по-късно бил тестван положително, беше глобен наскоро, след като камери, оборудвани с технология за разпознаване на лица, го хванаха да нарушава задължителната карантина, докато изнасял боклука. Както миналата седмица един политолог каза по независимата, либерална радиостанция „Ехо Москвы“, „Фактът, че даден режим се е насочил в дългосрочен план към задънена улица, не означава, че той не може да има и някои предимства на тактическо ниво.“ Мелита Вуйнович, представителка на Световната здравна организация [СЗО] в Москва, наскоро каза пред CNN, „Тестването и идентифицирането на случаи, проследяването на контакти, изолацията – всичко това са мерки, които СЗО предлага и препоръчва – и те се провеждат тук през цялото време.“

Към този момент Русия, страна със сто четиридесет и четири милиона души, твърди, че е извършила общо сто шестдесет и пет хиляди коронавирусни теста, което е около половината от броя, извършен в Съединените щати. Русия има по-малко признати случаи от Люксембург – и въпреки това са налице данни за много по-голямо огнище на коронавирус, отколкото изглежда според официалната статистика. Според собствената статистическа агенция на Русия, броят на случаите на пневмония в Москва е нараснал с тридесет и седем процента този януари, в сравнение със същото време от миналата година. Анастасия Василиева, ръководителка на независимия синдикат на Алианса на лекарите, каза: „Невъзможно е да се знае реалната ситуация, но едно знаем със сигурност: държавата е готова да манипулира медицинската статистика за политически цели.“ През 2015 г. Путин обяви инициатива за намаляване на смъртността от сърдечно-съдови заболявания, след което болниците отчетоха забележим спад в броя на тези заболявания, в сравнение с предишната година – и почти също толкова голямо увеличение на смъртните случаи от редки или некласифицирани заболявания. Подобни манипулации може да са в ход и днес.

На 10 март в болницата в Комунарка е починал седемдесет и пет годишен мъж. Бил е там за лечение с химиотерапия и наскоро се е завърнал от Италия. Причината за смъртта му е записана като „надбъбречен

кръвоизлив“ – което означава, че тя не е била официално отчетена като резултат от коронавирусно заболяване. „Никога няма да разберем истината“, казва Василиева. „Можем само да предполагаме.“ На 19 март седемдесет и девет годишна професорка от Москва е починала от пневмония; първоначално руските служители свързваха причината за смъртта ѝ с коронавируса, но по-късно я промениха на „кръвен съсирек“.

През последните дни в руските социални медии се разпространяват истории за болнични отделения, препълнени с пациенти с пневмония. Както посочи Василий Власов, епидемиолог и преподавател от Висшето училище по икономика в Москва, дори ако няма нищо, което да подсказва, че Русия прикрива едно много по-широко огнище, то кривата на заразяване в страната едва започва да се развива. „Засега сме вляво“ [по координатната система], каза той. „Въпросът е, докато се развива надясно, дали кривата ще бъде линейна или експоненциална?“ Власов отбелязва също, че въпреки че официалните статистики за случаите си остават сравнително ниски, те нарастват с тревожна скорост, удвоявайки се на всеки два дни, в сравнение с всеки три или повече дни в Европа. Освен това той обясни, че наскоро Русия са започнали да използват почувствителен тест и се позволява тестовете да се извършват от по-голям брой лаборатории в страната; ето защо възходящата крива може да отразява не само новите случаи, но и истинския мащаб на вече съществуващите. Все по-често публични личности тук изказват предположението, че официалната статистика на Русия вероятно е силно занижена. Кметът на Москва, който ръководи кампанията на Русия срещу коронавируса, е казал на Путин във вторник: „Никой не знае каква е реалната картина. В действителност има много повече заразени хора.“

Докато епидемията продължава да се разраства, Русия може да има трудности с проследяването на хората, които са се заразили по време на работа, в метрото или от роднини. Сергей Нетесов, ръководител на лабораторията по бионанотехнология, микробиология и вирусология към Новосибирския държавен университет, който преди беше изследовател във „Вектор“ – държавната лаборатория, където беше разработен първия тест за коронавирус в Русия, ми каза: „Това са най-опасните носители, и се притеснявам, че този контингент изобщо не е хванат, поне засега.“

Срещу всяка история, в която става дума за задълбочен, дори прекалено параноичен подход (един приятел ми разказа например за своя съседка, която била тествана, след като други жители в тяхната сграда я

чували многократно да кашля по стълбището и се обадили на директния номер за съобщаване на случаи на коронавирус) – аз чувах друга история, която представя една далеч по-малко окуражаваща картина – като онази за деветнадесетгодишна студентка в Москва, на която бил отказан тест, въпреки че имала треска и упорита кашлица, дори след като общежитието ѝ било затворено поради страх от коронавирусна инфекция.)

Разговарях с мъж във Волгоград, град в Южна Русия, който ми каза, че се е разболял от пневмония в края на миналия месец. В болницата лекарите му казали, че процентът на пневмония в града е десет пъти по-висок, отколкото през предишните години – всеки втори или трети пациент изглежда страда от заболяването, казали те. „Не можех да престана да кашля“, каза ми мъжът. „Оставах без дъх на всеки сто метра – а това ми напомня за нещата, които всички говорят.“ Лекарите го попитали дали е бил в контакт с някой, който наскоро е бил в Китай или Европа – и като чули отрицателния отговор, не го тествали за коронавирус. Истории като тази, казва Василиева, могат да предполагат или целенасочено прикриване, или просто липса на подготвеност, оборудване и възможности за тестване, особено в по-малките градове и по-отдалечените региони.

На глава от населението Русия има по-голям брой дихателни апарати в сравнение с много западни страни, което предполага, че страната може и да не е в най-лошото положение, що се отнася до разпространението на епидемията. В същото време, според многобройни съобщения в руската преса, лекарите в цялата страна се притесняват от липсата на обучение как да се справят с предполагаемите болни, а също и от дефицита на основни запаси, включително маски и ръкавици. По-нагоре по веригата, руската бюрокрация има склонността да избира послушанието и лоялността пред компетентността.

Първият covid-19 пациент в Ставрополския окръг се оказала тамошната главна лекарка по инфекциозни болести, която пренебрегнала карантинните изисквания след завръщането си от Испания по-рано този месец. Тя посетила няколко болници и преподавала многобройни лекции в местния медицински университет, преди да демонстрира симптоми и да бъде тествана положително. Що се отнася до обществеността като цяло, сред много руснаци аз наблюдавам един вид уморено изтощение по отношение на държавата. Страната има толкова много строги

и излишни закони, в които незначителното е приравнено със значимото, че надхитрянето или игнорирането им е напълно разбираема реакция. Това може да ограничи способността на държавата да действа достоверно и с реално въздействие, докато се въвеждат мерки, предназначени за защита на населението.

А докато броят на заразите нараства, зад гърба на всички дебне въпросът за конституционния референдум, насрочен за 22 април. Както писах по-рано този месец, това „болкоуспокоително“ гласуване има за цел да направи възможно за Путин да се кандидатира за пети, а вероятно и за шести мандат. Кремъл искаше възможно най-малко шум около референдума, но сега коронавирусът усложнява нещата. Ако инфекциите се покачат експоненциално, публичното гласуване все повече ще изглежда като лудост, поради което Кремъл започна да намеква, че вотът може да се отложи за юни. Освен това властите подсказаха, че може би ще разширят възможностите за гласуване от дома, което звучи разумно, като се изключи факта, че едно такова гласуване би било дори още по-податливо на измами и манипулации, в сравнение с обичайните руски избори. Както при технологията за разпознаване на лица, внедрена за намиране на карантинни нарушители, през следващите години подобни нововъведения, първоначално предназначени да се справят с коронавируса, могат да се превърнат в редовни функции за наблюдение и контрол на обществения живот.

Прекарах последните дни в очакване на новини дали, докато броят на случаите непрекъснато расте, Москва ще бъде поставена под обща карантина. Може би Путин ще изчака с приложението на такава мярка докато не получи конституционния печат, който ще му позволи да удължи управлението си с още едно десетилетие или повече. Внезапният спад на цените на петрола този месец, както и последвалият спад на рублата, вероятно ще тласнат Русия в рецесия; широкото затваряне на обществения живот може да доведе до допълнителен икономически спад, който Кремъл би считал дори за политически по-скъп от влошаващата се епидемия. Ясното е, че реакцията на Русия към covid-19 е неумолимо обвързана с политическите нужди на момента – и, както ми каза Власов, докато правителството претегля двете неща „вирусът остава на второ място“.

Джошуа Яфа е американски журналист, който работи в Москва. Той е редовен сътрудник на списание *The New Yorker* **и е писал за множество други реномирани издания като** *The Economist, The New York Times, Bloomberg Businessweek, Foreign Affairs, The New Republic*, **и др. Стипендиант е на фондацията** *New America*.

Коментари (5)

- **19-04-2020|Кунев**

Иска им се на амеликанците Русия и Китай да са зле. Но голямата зараза и смъртност прии пандемията очевидни са резултат на неолиберална глобализация. Русия се справя, единствено Мооква и Санкт Петербург, като глобални центрове са зле. И това е очевидно, защото в повечето отдалечени провинции губернаторите пускат свободен режим на живот.

- **19-04-2020|Златко**

Бедничкият, в детството му сигурно дори Пипи дългото чорапче не е имало, сал едни Павлик Морозовци и младогвардейци...

- **19-04-2020|Георги Пейчинов, София**

„Фактът, че даден режим се е насочил в дългосрочен план към задънена улица, не означава, че той не може да има и някои предимства на тактическо ниво.“;)

- **19-04-2020|Златко**

А, това е абсолютно вярно. В дългосрочен план всички ще се пържим в Геенната огнена. Ма поне дотогава ще се налудуваме, като мишки в къща без котка, господин Пейчинов.

- **26-04-2020|Иван Иванов**

Абсолютно тенденциозна статия с догадки, недомлъвки, и фактоиди от рубриката „една жена каза“. Хайде сега сменете Русия с Беларус, Москва с Минск и пак печатайте. Клише до клише без никаква стойност.

Имунизацията на Камю срещу омразата
Автор(и): Лора Марис

Към края на януари започнах да забелязвам странно съзвучие между работата ми и новините. Мистериозен вирус беше се появил в китайския град Ухан и макар болестта, която той причиняваше, отчасти да приличаше на някои предишни, в нея имаше нещо ново. Но аз не съм лекар, епидемиолог или експерт по обществено здраве; аз съм литературен преводач. Обикновено работата ми се движи по-бавно от събитията на момента, тъй като преводът се върти най-вече около търсене на най-удачните форми на дадено изречение или конотациите на определена дума. Но този път ходът на работата ми и онзи на разпространението на вируса се намираха в зловещ унисон. Това е така, защото превеждам „Чумата“ на Албер Камю.

Една сутрин се занимавах с преработването на сцена, в която младият лекар Рийо, осъзнавайки, че в алжирския град Оран е избухнала чумата, се опитва да убеди бюрократичните си колеги, че трябва да вземат заразата сериозно. Той знае, че ако не го направят, половината град ще умре. Но градският кмет не иска да тревожи хората. Той би предпочел да избягва да нарича тази болест с някакво име. И когато някой изрича думата „чума“, политикът поглежда към вратата, за да се увери, че слухът за тази дума не е избягал по подредените административни коридори. Драматичната ирония е прелестна – сякаш наблюдаваме как героите разискват думата „бомба“, когато тя вече тиктака под масата. Д-р Рийо е нетърпелив. „Гледате на проблема грешно“, казва той. „Това е въпрос не на речник, а на време.“

Докато превеждах това изречение, почувствах как между страницата и света се отваряше пролука, подобно на завеса, повдигната пред двупосочно огледало. Когато погледнах текста, видях света зад него – сирените на линейките в Бергамо, карантината на провинция Хубей, странният дисонанс между пролетните цветя на пазара и корабите-болници в новините. Беше много трудно – и все още е – да се фокусирам, да

навигирам между всяко от изреченията и неговото реално съответствие навън, да откривам размитите ръбове, по които тези размисли се пресрещат.

„Чумата“ не се е удала лесно на Камю. Той е написал романа в Оран, по време на Втората световна война, докато живеел в апартамент, нает от сватове, които не обичал, а след това във военновременна Франция, болен от туберкулоза и самотен, разделен от жена си, след като е изпуснал последния кораб обратно към Алжир. За разлика от по-кратките, по-сурови изречения на „Чужденецът“, над които Сартр с удоволствие се е глумил, твърдейки, че те биха могли да бъдат озаглавени „Преведено от мълчанието“, изреченията на „Чумата“ свидетелстват за напрежението и монотонността на болестта и карантината: те се простират протяжно-монотонно, за да отразяват засмукващата сила на тревожно очакване. По времето, когато книгата е публикувана през 1947 г., други писатели също са търсили начини да освидетелстват нацистката окупация на Франция, но „Чумата“ е възприета като *романа* на окупацията и Съпротивата. За Камю болестта е както отражение на личния му житейски опит, така и метафора за войната, за пълзящото разпространение на фашизма и ужаса от колаборационизма на [окупационния френски режим] Виши при масовите убийства.

Но за разлика от много от съвременниците си, Камю възприема дългосрочна перспектива. Героизмът на Съпротивата е за него по-малко важен, отколкото това как човечността може да бъде възстановена след войната. В речта си „Човешката криза“, изнесена в Колумбийския университет през 1946 г., той настоява за следвоенно завръщане към човешкия мащаб, наричайки омразата и безразличието „симптоми“ на тази криза. Той отказва да освободи страната си от отговорност за ролята ѝ при разпространението на тази болест: „В настоящия момент е прекалено лесно просто да обвиним Хитлер за всичко и да си кажем, ‚змията е унищожена, отровата е изчезнала‘. Защото отлично знаем, че отровата не е изчезнала, че всички ние я носим в собствените си сърца.“

Макар да знае, че хората все още носят следи от омразата, той се надява тези следи да бъдат обезвредени като културни антитела. В същата реч той призовава към създаване на „общности на мисълта извън партии и правителства, които да започнат диалог през националните граници; членовете на тези общности ще потвърдят чрез живота и думите

си, че този свят трябва да престане да бъде свят на полицията, войниците и парите, и да стане свят на мъжете и жените, на ползотворна работа и дълбокомислена игра.“ В отговор на симптомите, оставени от войната, Камю вижда като лечебна сила споделеното съзнание, като се интересува особено от това как хората могат да развият глобална колективност, която да ги предпази от национализъм и фашизъм. Написването на „Чумата“ под формата на историческа „хроника“ е жест на обнадеждаване, предполагащ човешка приемственост, средство за запазване на паметта за войната като имунизация срещу бъдещите въоръжени конфликти.

Това гледище се сблъсква с определени реакции. През 1970 г. Сартр казва в интервю: „Когато се сетя как Камю твърдеше, *години по-късно*, че германското нашествие било като чумата – то идело без причина, отивало си без причина – *quel con*, какъв глупак!“

Но докато Камю пише за момента, той пише и за бъдещето. Той прави изкуство от онова, което се случва между антителата и микробите, произвеждайки метафори от молекулното ниво. Въпреки че мнозина правилно тълкуват „Чумата“ като роман за колективния дух на съпротива, тук е налице и една по-задълбочена колективност: нашите споделени антитела, стадният имунитет.

Истината е, че като метафора преводът е неприятно близък до [радио]предаването. Преводачите пренасят през границите думи; ние отваряме врати между един език и следващия. Но има значение *какво точно* се предава. По цялото протежение на „Чумата“ старият д-р Кастел се опитва да разработи серум, който да съдържа антителата на оцелелите пациенти.

Все още се надявам, че книгите от миналото могат да бъдат един вид серум за бъдещето, както Камю е възнамерявал да бъде романът му. Той е знаел, че книгата му ще бъде нужна отново и отново, далеч след смъртта му, в контекст, който той не би могъл да предвиди или да си представи. Защо иначе би завършил романа си по този начин:

„И наистина, докато слушаше радостните викове, които се издигаха над града, Рийо си спомни, че тази радост винаги е била заплашена. Защото той знаеше онова, което тази радостна тълпа не знаеше, и което човек може да прочете в книгите – че зародишът на чумата никога не умира или изчезва, че той може да лежи спящ в продължение на десетилетия в мебели и спално бельо, че търпеливо може да чака в стаи, мазета, сандъци, сред носни кърпи и документи, и че може би отново ще дойде

денят, в който за скръб и поучение на хората, чумата ще съживи отново плъховете си и ще ги изпрати да умират в един щастлив град.“

Лора Марис е американска поетеса и преводачка, редовна сътрудничка на различни издания като *YaleReview, CortlandReview, NorthAmerReview* и др.

Коментари (1)

- **02-05-2020|М. Мондешки**

Албер Камю смята „Чумата“ за най-големия си литературен провал. Склонен съм да се при-съединя към мнението му, въпреки че не осъзнавам напълно защо. „По вътрешно убежде-ние“ би казал, предполагам, самият мосьо Ка-мю. „Не знам как е, ама не е така“, съгласи се Барба Ганиос, който се чуди кога да отмени чумата.

Ситуацията с ромите: всичко е на ръба. Разговор с Дора Петкова

Автор(и): Марин Бодаков, Дора Петкова

„Факултета“ – София
Снимка: Анета Василева

Интервю на Марин Бодаков със социоложката Дора Петкова

Дора Петкова е експерт по развитие на гражданското общество и политиките за социално включване. Социолог по образование, тя работи професионално като консултант и ръководител на проекти по национални и международни програми, насочени към ромската общност. Член е на Етичната комисия на Сдружение „Национална мрежа на здравните медиатори“. Работи и в Германия, община Хам.

Да започнем с въпроса, с който приключихме разговора с проф. Ивайло Търнев: как стигнахме дотук? Как дефинирате отношението на централните и общинските власти към ромските общности и техните квартали преди началото на карантината?

От няколко години работя пряко с местните власти в различни български общини във връзка с политиките за социално включване. Правя уговорката, разбира се, че нямам поглед върху всички общини. До момента съм наблюдавала три типа отношение – дискриминативно, формално/имитационно и неподправено социално отговорно поведение.

Коя е най-масовата реакция?

От векове някои ромски общности са изключени от обществото ни. Повечето, но не всички, живеят в обособени, отдалечени, изолирани гета, квартали, махали – и това не е по тяхно желание. От географското разделение се стига и до по-дълбокото – на „ние“ и „те“, на „наши“ и „чужди“. Да, така ще бъде, докато децата ни не започнат да играят и учат заедно, докато не започне някаква дегетоизация, докато в учебниците не се преподава история на ромите, докато безразлично приемаме обръщението между младежи „мръсен циганин“, „мангал“ и т.н. за нещо нормално, докато допускаме политици да обиждат с езика на омразата, а прокурори и съдии да ги оправдават.

Много роми в България работят, плащат данъците си, квалифицират се, образоват децата си, студентите се увеличават всяка година. Но има и социално изключени групи, които трудно оцеляват – и така е от години. Социалното приобщаване на маргинализираните групи и наблюдението на процесите на изключване присъстват в редица документи и стратегии, но на практика рядко попадат във фокуса както на местните, така и на националните институции. Няма представителни и актуални данни колко точно са маргинализираните, социално изключени групи у нас и къде се намират на географската карта, каква точно е тяхната специфика. Затова бедността и изключването у нас се унаследяват.

За съжаление, все още значителна част от общините предпочитат удобно да не забелязват проблемите на ромските квартали, да не се занимават и да не планират никакви или почти никакви подобрения, особено по въпросите на жилищната политика и жилищните условия – регулирането на земята, узаконяването на домовете, подобряването на инфраструктурата. В общинските планове за интеграция повече мерки

се предвиждат в областта на образованието, здравеопазването. Има махали и квартали или части от тях, в които условията за живот са сравними с тези в най-бедните страни по света.

Тук бих искала да поясня, че въпросите, свързани с жилищната политика и незаконното строителство, са доста сложни и в някои случаи изискват освен желание за промяна, и средства, с каквито общините не разполагат. Ако искаме подобрение, е необходимо да се предприемат мерки на национално ниво – промени в законодателството, да се улеснят процедурите за узаконяване, да се реши проблемът с адресните регистрации, да се облекчи работата на местната власт и ромите, които искат и имат възможност да си плащат данъците, да имат собственост, да живеят в законни жилища. Поставям за пореден път въпроса за жилищната политика, защото той е пряко свързан с общественото здраве и със създалата се извънредна обстановка.

Ситуацията на социално изключените групи е динамична и неясна, те живеят върху земя извън регулация, в незаконни постройки, някои – без адресна регистрация, без ток и вода, без здравни осигуровки, отдалечени от самите ромски квартали; някои пътуват и често сменят местоживеенето си, търсейки препитание и работа. Живеят в паянтови постройки или бараки, дори в землянки, семействата са многодетни, хората са неграмотни или с ниско образование, наблюдават се повече ранни бременности и раждания, има хора без лични документи, децата не посещават детска градина, а понякога и училище, възрастните са безработни. С тези хора не желае да общува никой – нито институциите, а понякога и останалите роми от общността, от квартала.

Моят кратък отговор на въпроса Ви защо се стигна дотук, е следният: защото не приемаме ромските квартали като част от цялото – от нашия град, от нашата община; защото не приемаме ромите като наши съграждани, като равноправни граждани на страната ни. Защото не осъзнаваме, че ние всички сме един организъм.

Струва ми се, че коронавирусът е само катализатор за видимостта на кризата в гетата?

Националните и местните институции добре познават проблемите в ромските квартали и в същото време дават препоръки, неадекватни и неизпълними за хората, които нямат вода, живеят много по-нагъсто, а понякога в близост до сметища, заедно с бездомните кучета. След обявяването на извънредното положение описаните проблеми започнаха

да изплуват на повърхността един по един. Повечето от тях бяха идентифицирани от здравните медиатори, подпомагани от активни хора от общността, които на много места са единствените, работещи на терен ежедневно – както по време на епидемията, така и преди нея.

Юлия Билянова от Николаево

Марияна Зърбова от Айтос

Липсата на вода по време на епидемия е огромен проблем, посланията на здравните власти и институции да се спазва хигиена и да се мият често ръцете звучат неадекватно за хората, които от години живеят без вода. С наближаването на лятото там, където няма вода, има риск да възникне и епидемия от хепатит А. Такива места насред махалите и кварталите има доста, например в Николаево, Луковит, Царево, Ябланица, махали в Ловеч, Казанлък, селата около Карлово – Певците, Христо Г. Даново, Розино и много други.

Продължавам с боклука и сметосъбирането – в махалите и кварталите от години няма достатъчно контейнери, боклуците преливат, образуват се нерегламентирани сметища, които не се почистват нито от местната власт, нито от живеещите там. Като добавим липсата на асфалт и уличните кучета, които разнасят боклука, за каква хигиена изобщо можем да говорим?

Адресните регистрации: затруднява се поставянето под карантина на контактните лица, чиято адресна регистрация по лична карта не съвпада с реалния адрес. Този проблем лъсна във „Факултета“ и „Филиповци“. Затруднява се обхващането именно на най-маргинализираните семейства при раздаването на продукти от първа необходимост – храни, дезинфектанти и т.н. Те не са в традиционните списъци на социалните институции за помощи именно защото често нямат адресни регистрации по местоживеене, а има и хора без лични карти. Обикновено това са млади многодетни семейства, изключени за пореден път от системата. Засилва се обедняването на децата – получаваме сигнали за гладуващи бебета и деца именно от социално изключените групи.

Следващ проблем е увеличаващата се безработица на доскоро работещите у нас и в чужбина, особено на тези в сивата икономика. Както и липсата на здравни осигуровки – всички знаем, че около 70% от хората в уязвимо положение нямат здравни осигуровки. Промененият преди 5 години Закон за здравното осигуряване, според който осигуровки са дължими за 5 години назад, за много хора води до отказ или отлагане на посещение при лекар.

Не ми се мисли и какво ще стане с образованието на децата от такива семейства...

Това са само част от нерешените проблеми, които би трябвало да светнат като червена лампа, да накарат местни и национални власти дълбоко да се замислят и да започнат да действат. Защото ако не се при-

тесняват за ромите, то би трябвало да се притеснят за себе си. Ако Общината си свърши работата поне за хигиената в квартала, то това ще е по-добре и за живеещите в центъра; ако има по-малко болни в махалите, това ще е добре и за другите. Логиката е напълно ясна.

Наблюдавате ли днес расистки реакции - и в институциите, и на терен? И как могат те да бъдат типологизирани?

Затварянето на кварталите „Филиповци“ и „Факултета“ в София са дискриминативни действия, плод на нерешените дългогодишни проблеми, на неглижиране и безсилие. Вече е подадена жалба в Комисията за защита от дискриминация и аз подкрепям този акт. Не разбирам защо цяла България беше уведомена колко са болните във „Факултета“, „Филиповци“, „Буковлък“, пещерския квартал „Луковица“, а не ни информират за болните в софийските квартали „Младост“, „Люлин“, „Лозенец“, в идеалния център. Пред тях дали ще има КПП-та?

Свидетели сме на доста непоследователни действия и послания, които объркват гражданите, но въпреки това бях приятно изненадана, когато чух и призиви да не се посочват болните с пръст, да не се стигматизират отделните групи. Това беше разумно, обнадеждаващо, демократично послание. Но уви – за кратко. КПП-та бяха поставени в много ромски квартали още при първите завърнали се от чужбина заради неспазването на дисциплината. Много от ромите се съгласиха с тези мерки. Здравните медиатори, образователните медиатори, активните хора от общностите – всички те съдействаха на полицията, районните здравни инспекции, общините. И ще продължават да го правят.

Красимир Ботев от Ихтиман

С огромните усилия на хора от общността, здравни медиатори, добронамерени полицейски служители, представители на районните здравни инспекции като че ли напрежението към момента е овладяно.

Но вниманието трябва да е изключително изострено, защото всичко е на ръба. А както и проф. Търнев посочи, заедно с вируса настъпва обедняването. Здравните медиатори все по-често повтарят, че „гладът е по-силен от страха“. При тези обстоятелства, отворим ли кутията на Пандора, няма връщане назад.

Кои са проявите на дискриминация и нарушаване на права във „Факултета“ според хората от общността и здравните медиатори, с които контактувате?

Работодатели освободиха или оставиха в неплатен отпуск хора от квартала само защото живеят там. Не се допускат хора да излизат извън „Факултета“, до хранителни магазини и аптеки в съседство. В квартал с население от 30 000 души дали са достатъчно хранителните магазини и аптеките на неговата територия? Има и оплаквания, че полицията проявява лошо отношение към хората. Здравните медиатори там са три жени, които работят ежедневно под стрес и напрежение, въпреки че се страхуват. Ресурсът от хора на терен не е достатъчен.

Добре е, че в такива моменти общността се мобилизира, самоорганизира, самоподпомага и някак успява да се справи. Все още. Навсякъде има дарителски акции в ромските махали – най-вече от роми роднини в чужбина. Солидарността с обедняващите е факт, но това е така само защото общността добре познава глада и мизерията. А може би и защото знаят, че на някои хора просто няма кой друг да помогне!

Разкажете ни за конкретен здравен медиатор. Как минава един негов ден?

Ще ви разкажа за Мануш. Той е от село Глава, община Червен бряг, и е здравен медиатор от миналата година. Споделя, че е на терен още от първия ден на извънредното положение. В селото живеят около 600 души, повечето от които социално слаби и без здравни осигуровки, нямат и социални помощи. Казва, че е на разположение на хората 24 часа. Обикаля и помага на общността от селата Радомирци, Реселец, Ракита, Горник, където бедността е още по-голяма. Вода от ВиК тук няма, но хората са се приспособили както могат и имат сонди и герани. Е, не е ясно какво е качеството на тази вода...

Мануш е отдаден на работата си. Семейството му – също. Разказва ни за една трагедия, която сполетяла селото. На 31 март момче на 18 години, в 12-ти клас, помага на възрастна съседка да си осигури дърва за огрев. Качва се на дърво, за да отсече клон – и пада. Счупва си гръбнач-

ния стълб. В софийска болница за операция и поставяне на импланти искат 6800 лв., което е непосилно за бедното четиричленно семейство. Всички в селото уважават дванайсетокласника, той е добро момче, помага на хората. Цялото село дарява средства. Мануш ръководи акцията: дарява почти цялата си минимална заплата, средства дават и много хора от общността – семействата на 11 негови съученици, пенсионери, общински съветници, земеделски производители, евангелската църква. За три дни парите са събрани. Операцията е успешна, но не е ясно дали и кога момчето ще стъпи на крака. Нуждае се от средства за рехабилитация. Днес заварих Мануш пред Общината с молба за еднократна помощ за семейството.

После денят му продължава – обхожда карантинирани, 150 души са се върнали от чужбина, а и още ще се връщат. Информира, разяснява, попълва документи, купува лекарства на хората от селата, защото там няма аптека. Общината му е гласувала пълно доверие.

Мануш разказва, че в началото ромите отричали съществуването на коронавируса. Не всички спазвали указанията. От няколко дни обаче е различно – усеща се страх заради заразените в Плевен. Рядко се излиза от вкъщи. Парковете и градинките са празни. Мануш получи предпазни средства от Националната мрежа на здравните медиатори, но в аптеките в Червен бряг няма маски, спирт и дезинфектанти. В обществените сгради не пускат пенсионерите без маски. Мануш им дава от своите, колкото има.

От глада Мануш се притеснява най-много. За селата казва, че там хората са забравени от Бога. Дори и да са имали работа, тя е била в сивата икономика. Тук още няма помощи и хората са от онези, дето ги няма в списъците. Дето са невидими, но живи...

Сигурно не знаете, но на ромски името Мануш означава „човек“.

Марин Бодаков е български поет и журналист. Автор е на стихосбирките „Девство“ (1994), „Бисквити“ (1998) и „Обявяване на провала“ (2002). Литературен редактор на вестник „Култура“ (2000-). Преподавател в НБУ и СУ „Св. Климент Охридски“.

Коментари (3)

- **01-05-2020|Историческо напомняне**

И как искате да бъдат приети от Българското общество, след като те са дошли с обозите на Османските завоеватели, за да плячкосват сред тях, и понеже в мнозинството си в повечето пъти от историята си в България са били Мюсюлмани, векове наред са били привилегировани над Християнското Българско Население, което е било по-работливо, по-образовано, а след 18-ти век-и по-богато от него!? Дори само заради този факт циганите (Не „ромите“, все пак, както ви казах преди дни, не наричаме гърците „елини“, арменците-“хай“, грузинците-“картвели“, унгарците-“маджари“, финландците-“суоми“, албанците-“шиптари“, а немците-“дойчер“.) би трябвало да са ни благодарни, че изобщо сме ги оставили в България след Освобождението като пълноправни по Конституция Български поданици /Български граждани след 46-та, а не са били изклани и/или прогонени, или не са били оставени като Неподаници/Неграждани-както европейските Латвия и Естония 113 години по-късно направиха спрямо руското си население, заселило се в Съветският период, който не може да се сравнява и на една стотна с нашите мъки по време на Петте века, прекарани под хомота на Османската империя! За това трябва да са ни блгодарни и всички значими небългарски народностни групи без арменците и евреите, а не турците и туркофилите като вас да ограничават 7 века турски отношения с народа ни до 5-те години

на Възродителният процес! Фактът, че циганите са единственият голям етнос, който никога не е имал идеи за създаване на собствени държава и висока култура също не говори добре за тях! Учил съм в пети клас „Легенда за Рома“-митологизирана представа за ромският етногенезис, която показва след внимателно обмисляне, че тя проповядва неуважение към семейството-главният герой пристъпва волята на Баща си, безотговорност към обществото -той бяга от двореца, въпреки че знае, че ще донесе нещастие на хората, с които се срещне, чисто плътско -а следователно, и презрително и развратно, отношение към Жените-харесва жена си просто защото е красива, а не защото е и нежна, грижовна, съсдрадателна, добра домакиня и други подобни положителни качества, хиперанархистично отхвърляне на чуждата воля, без обмисляне за начини за дългосрочно самостоятелно успешно осъществяване-той изобщо няма представа как да се осъществи сред хората след бягството от двореца на баща си, цар Баба, и на тях винаги другите им били виновни за съдбата, която не могли да променят-ту Боговете, които дори не са назовани поименно, ту „злият“ Баща! И тази легенда е вкоренен в генетичната памет поведенчески модел на десетки поколения цигани! Те имат и специална дуа за нециганин-“гаджо“, означаваща „дивак, варварин“, докато в Българският език няма спеиални думи за „Небългарин“! Има и пословици като „Гаджо никога не казва Истината“! Сред циганите асимилираният циганин се третира по-добре, отколкото нециганинът, напълно проникнат от циганският етно-културен код! А в Любимата ви Западна Европа циганите са били „интегрирани“ с геноцид, каторга, етническо прочистване и кастрация, като „интеграцията“ е завършена от Хитлер! Докато в Източна Европа освен по време на Втората Световна гонения над циганите няма-а в България дори тогава не са били изтребвани! Господин Енев, кажете за насилствените преименувания на циганите-мюсюлмани в България по време на комунизма на който и да е цигански активист на Запад, помнещ на какво са били подлагани Братята и Сестрите ми през вековете, и той, ако сте насаме, ще ви се изсмее! Всъщност никоя циганска общност в Европа не е била толкова привилегирована, колкото тази в България, никоя не е била токова малко и толкова меко преследвана, и никоя през толкова дълго време на съществуването си не е тъпкала местното население!

- **01-05-2020|Историческо напомняне**

Имах предвид „Братята и Сестрите им“!

- **01-05-2020|Историческо напомняне**

И кой друг етнос в България масово строи къщите си незаконно, проявявайки демонстративно неуважение към Държавата ни!? Кой друг етнос в България зверства над Старци, Бабички и жени групово, и изнасилва дори Майки пред мъжете и децата им в собствените им Домове!? Кой друг етнос в България има представители, убиващи за отказана им Цигарка или пребиващ до смърт жени за 5 стари лева, с които тогава не е могло да се купи и хляб !? Кой друге етнос поругава гробовете на Етнически Българи!? И има ли представители на друг етнос сред жертвите му, освен Етнически Българи!? Има ли цигански гробове, осквернени от Българи!? Има ли циганки и циганчета, изнасилени от Българи!? Има ли стари цигани и циганки, убити от Българи!? Могат ли да се посочат през последните 5 години повече от 5-10 случая максимум на цигани, убити от Българи-и поне един, когато причините не са битови!? Не, разбира се! И вие нямате морално право да съчувствате на този етнос повече, отколкото на Собствените си сънародници, а направо е Кощунство обявяването им за „мъченици“ от страна на приятелката ви Юлияна Методиева-на тази „логика“ поробваните през 19-ти век Цигани в Румъния, и особено-подлаганите на Геноцид цигани в Скандинавия, Франция, Германия и останалите страни в Западна Европа би трябвало да са „равноапостоли“!

Време е да пенсионираме национализма. И националистите

Автор(и): Димитър В. Атанасов

(отговор на отговора[1] на статията на Ивайло Дичев „Вземете Македония от историците!“[2])

Резюме

Историкът Димитър Атанасов се включва в дискусията между проф. Ивайло Дичев и доц. Георги Николов, чиито тектове придобиха популярност в мрежата в последно време. Авторът начева с щрихи около несъстоялата се дискусия относно национализма у нас. Независимо от отдавна артикулираните позиции, ефективен обмен на съобщения между двата лагера няма. Това се дължи на специфичните механизми, по които работи българската академична публичност: всеки очаква услуга от всекиго, бидейки в готовност да отвърне със същото.

До днес едните говорят за версии на историята, а другите поддържат неоромантизма с настояването си върху „исторически истини“ и „лъжи“. Срещу намеренията за алтернативни подходи се възправя безкрайно клишираният „гранд наратив“ – метод, който все още подсигурява уютни службици и приличен социален престиж. Същото важи и за „робството“, чиито употреби водят до стабилизиране на статуквото в обичайните знаци на господство и подчинение дори в партийно-политически смисъл.

Историческият извор е медия, а не времеви кладенец. Самуилова България не е ханството на Аспарух и Крум, а друг политически замисъл, снабден с престиж чрез цитати от плисковско-преславската тра-

1 Николов, Г. 2018. „Вредна ли е историята?“ – http://www.mni.bg/2018/11/vredna-li-e-istoriata.html

2 Дичев, Ив. 2018. „Вземете Македония от историците!“ – Deutsche Welle, 6.08.2018, https://www.dw.com/bg/вземете-македония-от-историците/a-39946040

диция. Княжество България не е пряк наследник на средновековната държавност – референцията е начин за набавяне на авторитет. Свръхакцентът върху директния континуитет явява ненаучен подход, силно обикнат от Людмила Живкова и историците на късния социализъм, в чиито трудове връзката между въстанието на Спартак и 9-и септември, е физическа. Ако повярваме на това, какво ни кара да се съмняваме в Дядо Коледа? – това са част от тезите на Д. Атанасов, разгърнати в следващите редове.

Неслучилата се научна дискусия за национализма

У нас дебатът, посветен на национализма, все още не се е състоял – публично известен факт, приеман от мнозина без безпокойство, но с известна доза гордост. За разлика от други национални исторически школи, българската не се била огънала под натиска на съвременните тенденции и останал вярна на „автентичното четене на историята“, завещано от „бащите-основатели“. Казано съвършено направо, сред нашего брата няма място за разни „лигави либерали“, а само за нетърпящо възражения самовъзвеличаване от типа на Бай-Ганьовското „Болгар, болгар!“.

По всичко личи, че в България все още надделява мисленето на културата и историята в националистически категории. Господства изолационистко-почвеническият прочит – „нашето“ притежава всичко позитивно в превъзходна степен. Сами сме изобретили и отгледали ценностите си. Историята ни е уникална, нея не може да разумее нито един чужденец, доколкото вложените в нея културни кодове „проговарят“ на равнището на биологията. На „кръвта“. Миналото на България е шеметно дълбоко, героично и трагично, но всякога българско. От Ранното средновековие до Късната постмодерност върви един и същи времеви континуум, в който се обръщат и преобръщат българи с неугасим дух, непобедими от обратите на съдбата и историческите превратности. „Хиляда и триста години минало незабравимо!“[1].

Само homo bulgaricus е в състояние да се съобщи без остатък с българската есенциалност – един мистериален процес, обичайно описван в множество клиширани метафори от кръга на спиритуално-надредно-

1 Живкова, Л. 1981. Да пребъде през вековете нашата древна и млада Родина. София: Партиздат, 1981, с. 8.

то, в който националната принадлежност е инициация. По думите на Людмила Живкова „в сърцето на всеки българин живеят духът на Орфей, на Крали Марко, безсмъртният подвиг на Димитров!“[1]. Фолклорът ни е истинско богатство, а наше задължение е всякога да говорим за народното с интимно-присвояващото „ни“: народът „ни“, историята „ни“, традициите „ни“, менците „ни“. Земята – разбира се! И тя е същинска прелест. „Това е земя... на горди траки, земя на Самуиловите българи, земя, забулена в легенди, видяла пепелища и възродена в социалистическа България“[2]. „Така или иначе нещо е останало в генетичния ни фонд.“[3]. Става дума за „ние“ днес, а не за някакво колективно назоваване на група от хилядолетие-хилядолетие и половина назад във времето.

На всичкото това се гледа не като на ретрограден, безвкусен национализъм, чиято годност отдавна е изтекла, способен днес да провокира не повече от дребнави съседски свади. Големият дял от академичните лица, посветени професионално на историята, продължават да не виждат проблем в тази конструкция, доколкото за тях тя е напълно естествена. Естествена толкова, колкото са крушите на дървото, небето, езерото, дивият звяр в гората. За тях наистина днешните българи са генетически свързани с българските ханове, „защото ние сме потомци на Кубратовата държава и Кубратовия род. Държавата е била онзи фактор, който е сплотил и формирал народа ни. И това се е случило не само с българския народ, но и с почти всички народи, възникнали в ранносредновековна Европа“[4]. Съвременникът е нещо като екстракт от най-доброто от историята. У бай Пешо и у кака Мара са концентрирани мощни културни енергии, облагородявани повече от хиляда и триста години. „Днешната наша държава като обществено-политически организъм е стъпила върху тази повече от 13-вековна история, независимо дали това се харесва на някого.“[5]. България е „една от най-старите държави в Европа...“[6].

У специалистите-историци с научни титли в мнозинството им липсва и осъзнаване на факта, че налагането на подобни версии на ис-

1 Живкова, Л. 1981. „Революционен и легендарен български край“. В: За усъвършенстване на човека и обществото. София, с. 84.

2 Пак там.

3 Николов, Г. цит. съч.

4 Пак там.

5 Пак там.

6 Живкова, Л. Да пребъде във вековете нашата древна и вечно млада родина, София: Партиздат, с. 7.

торията обслужва политически каузи. Ненапразно публикацията на доцента в Софийския университет, заместник-декан на историческия му факултет – една от най-утвърдените в общественото съзнание фабрики за производство на исторически разказ – е поместена на уеб страницата на т. нар. Македонски научен институт. Организация, претендираща за научност, част от състава на парламентарна политическа партия, окупирала говоренето за нацията в екстремни тонове като своя идейна платформа, благодарение на която се радва на най-високо представителство. Партия, чиито непочтени практики, противоречащи и на закона, и на морала, са публично известни, а съвсем неотдавна излъчения от нея екип начело на Агенцията за българите в чужбина се оказа вкупом с обвинения за търговия с българско гражданство в големи мащаби. Из медиите бяха изнесени и сведения за плътната обвързаност на председателя ѝ с това, а в разказа си бивша служителка настояваше, че тези незаконни действия продължават години наред. Голяма част от обяснението на небивалата търпимост на компетентните институции към всичко това се укрива в мрежите на Държавна сигурност, чийто активен член въпросният председател е бил под псевдонима агент Иван.

По всичко личи, че Карл Ясперс[1] е надценил ролята на проблемната ситуация като подтик за мисловно задълбочаване. Дори подобно разклащане на картината на света не е в състояние да подрони основите на онова лековато, романтическо възприятие, според което минало и сегашно са слети в едно, а ние сме есенцията на предците си и нищо повече или по-малко. Подтикът е налице, но реакция липсва – обстоятелство, което поставя под въпрос почтеността на националистическата нагласа изобщо.

Ако търсим отговора на въпроса защо национализмът все още има верни последователи, следва да си зададем въпроса Ciu bono? (в свободен превод: „Кому стореното принася полза?“). Няма съмнение, че става дума за повече от инцидент – за система с много нива, в която са включени множество играчи от различен обществен калибър (партии, министри, депутати, лобисти, кръгове от фирми, факултети, преподаватели, учители, членска маса и др.), в която всички остават с впечатление, че са спечелили, че за тях национализмът придава на битието им, а не отнема. Тъкмо на това статукво, възпроизвеждащо се върху платформа

1 Ясперс, К. 1995, Малка школа по философско мислене, София: Гал-Ико, с. 46-47.

на антиинтелигентност и антимисловност, основано на клиентелистки връзки, сляпо подчинение и агресия при нужда, но никога – на култура на диалога и честна игра, твърдя, че трябва да се тури край. Да, национализмът и неговите носители отдавна са за пенсия.

„Историята като истина“ – основата на националистичския дискурс

Дискурсът на есенциално-националното настоява по особен начин на „истината“, привиждана като „историческата истина“ – всякога с членна форма, тъй като разказът за миналото не търпи плурализъм на гледните точки. Ненапразно в текста на Г. Николов, обект на настоящия опит за разсъждение, тя е повторена цели три пъти директно и още няколко – чрез думи със същото или сходно значение. „Истината“ се изговаря само от устата на професионални историци: „Господа, историята е наука!“[1]. Тази формула, прочее, трябвало да повтарят изследователите при всяка среща с „общественото мнение“ (навярно доцентът в СУ има предвид популярния потребител на исторически разказ).

Припомнянето на научния статус на историята и притеглянето ѝ към дисциплините, базирани на мисловни настройки, положени над реда на ежедневния разум, има няколко цели. Едно – да установи ясна дистанция между производителите на историческо знание и неговите консуматори. Историята е не само наука, тя е още сериозна работа. „Тя има свои изследователски закони, свои правила и други научни постулати. Професионалистите ги знаят.“[2]. Изглежда, че в неговата логика вярно е и обратното на последното цитирано съждение – непрофесионалистите не са осведомени за нормите на научното изследване. Наративът за миналото не е поезия или друг тип художествена изява, а игра с ясно очертан периметър на позволено и забранено. История се разказва хладно-безстрастно, подобно на изписването на химична формула. Покръстването на българите е факт толкова, колкото е твърдо установено взаимодействието между натрий и хлор до получаването на готварска сол.

Второто намерение – да бъдат стабилизирани знаците на престиж и да се бетонира овластената позиция на говорителя. Обладаващият специално знание е всякога обект на уважение. Него следва да слушат непросветените. Вещият владее умовете на слушателите си. И телата им. Знанието е не само сила, но и власт. Символична, но и реална.

1 Николов, Г., цит. съч.

2 Пак там.

Изравняването на историческото и истината е дефект, създаден още от позитивната историопис. Така, както в естествените науки съществуват безсъмнително установими фактически ядра, така и в знанието за миналото следва да бъде изнамерена някаква аналогична основа. Историята е всякога „отвъд“ и никога „тук“. Тя е била „някога“, а сега е неналична, недостъпна, изчезнала яко дим, оставила следи. Драски, по които съдим какво и как е станало. „Миналото е чужда страна“ – както заявява Лоуентал[1]. Трансцендентният характер на миналото създава проблем с достъпността му, но за тази апория бързо е открито решение – историческите източници биват логически уеднаквени с тези на емпирично познание. Следствие от налагането на това схващане е осмислянето на автентичния материал като прозорец към миналото в буквалния смисъл на думата, а историята – като сетивно достъпна „тук и сега“.

Тази философска идея поставя в скоби: едно – ролята на историческия извор като медия. Като носител на информация, който сам по себе си оформя-деформира нейните смисли. Две – позицията на изследователя, чиято функция бива редуцирана до установяване на хронологически ред в изворните свидетелства, преразказването им на съвременен език и кредитирането на онези сведения, които изглеждат най-слабо манипулирани. Приоритет се дава на домашните извори, защото се смята, че те няма как да опишат разгръщането и историческия живот на всевечните културни кодове на общността по начин, въвеждащ съвременния им читател в заблуждение.

Навярно така трябва да се обясни особеното ударение на Георги Николов по посока на „древните български летописи“[2] – те задължително са древни, защото древна и дълбока е националната „ни“ култура; няма начин да не са български – всички други лъжат, а една от причините е, защото ни завиждат. Поради това българинът, герой на бойното поле, е бил и жертва. Роб. На комшии и велики сили, които все нещо ни дължат.

Заличаването на разликата между понятията „история“ и „истина“ приближава историята на опасно разстояние от ежедневната мисловност. По този начин заявката за научност бива сериозно дебалансирана. Превратът, който извършва Имануел Кант в полето на епистемологията, е свързан именно с общия контур на онази принципна систематизация на „чистия разум“, която до днес е в употреба, когато става дума за

1 Лоуентал, Д. Миналото е чужда страна, София: Критика и хуманизъм, 2002.

2 Пак там.

дефиниция на научното и поставянето на граници между него и паранауката. Става дума за осъзнаването на света като феноменален по природа, като плод на взаимодействие между познаващия, ограниченията на сетивата му (и измервателните уреди в по-ново време), и света-като-такъв[1].

Стихийно-безкритичното съгласие с природата на историческия извор като процеп във времето, осигуряващ физически емпиричен достъп до отдавна отминалото, уни(що)жава конвенцията за света като феноменален. Като явяващ-се, а не като сам-по-себе-си. Схващане в абсолютни категории, характерно не за научния метод, а за всекидневно-битовия хоризонт на живеене, където личността се оказва потопена в най-голяма степен в света на вещите и видимото, където фините дистинкции на академичното не са от първа необходимост.

Деликатно настроените понятийни конструкции са безспорно нужни тогава, когато е в ход научната логика. Когато стане ясно, че историческият извор е информационен посредник, в който е утаена по необходимост нечия гледна точка. Именно зрителната позиция създава образа на света. Дори материалните обекти, съзерцавани от различни точки на наблюдение, изглеждат различни. Понякога до толкова, че получените резултати трудно биха могли да бъдат сведени до един и същ предмет, а с това – и до споделен смислов център, позволяващ битието да бъде разсъдъчно подредено с цел адекватната ориентация на индивида в първичния хаос на естеството.

Мисленето в твърди категории и без калкулиране на относителността на света във всичките ѝ превъплъщения отпраща към Женския пазар. Към бакалията. Към кръчмата. Към площада и лозунга. То няма нищо общо с конвенциите на науката. Свежда се лесно до формат на уличен крясък. Културата на диалога, почиваща върху размяната на аргументи и взаимното зачитане на достойнството, няма място в тази парадигма. Това е и вероятната причина доцентът-историк да избере за мото на текста си подмятане относно почтеността на опонента му, чиято мяра е „отделното заплащане“[2] на научния труд – вън от законната му заплата,

1 Кант, И. 2013. Критика на чистия разум. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

2 Николов, Г., цит. съч.

отпращащо към деятели като призрачните соросоиди и евро-либерали. Същите, които „пишат проекти“ и „ходят даром до Брюксел“[1].

Историческата картина се оформя от гледната точка на изследователя. Едно и също събитие, преразказано от неколцина зрители и участници, би могло да се разпръсне в множество образи, зад които трудно се провижда, че наблюдаваното е било едно и също. Версиите на историята са безкрайно много. Например, за онези, които са успели да направят кариера и да получат облаги от социалистическия режим, той е суров, но справедлив, тъй като от техните позиции изглежда, че усилията, инвестирани в партийно строителство и сричане на Маркс и Ленин, се отплащат. За хората, чиито имоти са отнети, а родините им са пратени в затвори и лагери, за да изплатят стойността на инакомислието си, петте десетилетия след Втората световна война са време на властови бабаити с аграрен профил, причиняващи нестихващ кошмар и съществуване в постоянна тревога за живота и честта.

Метаразказът — власт, господство, подчинение

Ето защо съвременната историография настоява не на „истина“, а на разкази за историята. Много на брой. Разбиране, вкоренено още във философията на Кант, преминало през Виенския кръг и дори през теориите за относителността на Алберт Айнщайн. На тази база възниква и микроисторията – набор от изследователски техники, прилагани във фокуса на индивидуалното, родовото, на одребненото, на достъпното на най-ниското социално равнище. Същата платформа се оказва плодородна и за направление като историята на всекидневието – парадигма, настояваща на разбягващите се варианти на историческо разказване, които не биха могли да се сведат до единен, паметникоподобен наратив за миналото. Поле, в което ролята на „големите разкази“ като идеологически построения се поставя под натиск, а платформите им се разграждат до незначещи елементи.

Гледано от тази позиция производството на „метаразказ“[2] изглежда ненужно. Едно – гранд наративните конструкции са непрецизни, доколкото съдържат по необходимост обобщения, които не издържат на критика. Две – чрез тях се създават и утвърждават неравенства, до-

1 Пак там.

2 Лиотар, Ж. Ф. 1996. Постмодерната ситуация. София: Наука и изкуство, с. 40.

колкото представянето на миналото винаги фаворизира дадена група. Три – метаразказът не докосва никого. Лишен от емоции, от човешкост, маркиран от свръхчовешка героика и свръхмерзка подлост, той изглежда далечен, студен, различна емоционална вселена в пълна неспособност да вълнува.

Не на последно място: създаването на наратива за историята и формулирането на истината се осъществяват по различни логически процедури. Признавам, че когато за първи път в началото на студентството си попаднах на неугледното сборниче с текстове на Пол Рикьор, озаглавено „История и истина“[1], очаквах четиво, което с възторг и аристократично високомерие ще утвърди положението на историята като ултимативна истина. Като истина на истините. О, каква изненада преживях, когато още в първата студия френският философ показа като на екран как историческото и истината са парадигмално разделени до такава степен, че нямат допирни точки. Че реториката, основана на пакетното „историческа истина“, е безсмислица, логически провал и невъзможна конструкция, доколкото става дума за понятия от различни редове, чието функциониране стъпва на коренно различни принципи: историята е плод на гледна точка и предполага множество истини за един и същи обект, които не си противоречат.

Работата върху създаването на разказ за отминалото не предполага „исторически лъжи“ на нивото на изворните сведения – всяко от тях, дори най-чудатото, пресъздава нечия гледна точка, която няма причина да бъде сблъсквана с останалите. За разлика от истината, която обикновено е единствена, подобно на знанието за Бог – платформа, която съществува като единствено истинна и екзистенциално непримирима към вариантите, предлагани от религиозни системи.

Романтическият националист у мен загина, след като бе побутнат от Рикьор. Пенсионира се сравнително рано. По всичко личи, че текстовете на френския философ, макар и публикувани в превод на български, са останали на невизуално разстояние спрямо мнозинството лица на съвременната историческа наука и нас. На космическа дистанция се намират и автори като Бенедикт Андерсън, Ерик Хобсбом, Ърнест Гелнър, Антъни Смит, Ан-Мари Тиес, Роджърс Брубейкър, Мария Тодорова, Весна Голдсуърди и много други. Нищо чудно, след като непознати за

1 Рикьор, П. 1993. История и истина, София: АГРЕС.

историците-медиевисти, сред които се числи и Николов, са българските философи-медиевисти, от които ги дели един етаж.

Антиевропеизмът — стратегия за скоростно монетаризиране на историята

Доцентът в Историческия факултет на Софийския университет е позволил голяма част от традицията на европейската мисловност да премине покрай него, без да го докосне. В неговите разбирания теоретичната историческа и общохуманитарна литература изглежда като непотребно празнословене. По същия начин този тип книжнина и мисленето, заложено в нея, е тълкувано от негов колега-националист, претендиращ и за статус на професионален историк, за когото теоретизирането е смислово изравнено с „пристрастие“, укрепено в логиката на „постмодерна конструкция“[1]. Тук е възможна и още една връзка – в книгата си „Македонийо възжелана: армията, училището и градежът на нацията в Сърбия и България (1878-1912)“[2] друг националист – Наум Кайчев, активен член на ВМРО, дипломат тъкмо благодарение на близостта си до председателя на тази партия, преподавател в Историческия факултет на Софийския университет, нарича Ерик Хобсбом, не „модернист“, какъвто той несъмнено е, а „постмодернист“[3] – понятие, което функционира като дискредитиращ етикет в речника на национализма, взрян всякога в традицията.

Обект на идеализация в явен ущърб на философското осмиляне е изворната простота, граничеща откровено с аграрната домодерност, оценявана от съвременно образованите историци еднозначно като чиста проба простащина. Към подобно тълкуване навежда свръхоценностяването на „нашите селяни, ... нашите граждани, ... хората извън институциите, ... хората, които не пишат проекти, не ходят даром до Брюксел“[4]. Става дума за автентичните българи, а те, както става ясно от авторовия текст, са „нашите селяни и граждани“ (защо ли селяните са споменати

1 Димитров, А. „Дано в Македония разберат, че науката ни задължава да бъдем отговорни“ – http://www.focus-news.net/news/2018/12/01/2597015/prof-angel-dimitrov-dano-v-makedoniya-razberat-che-naukata-ni-zadalzhava-da-badem-otgovorni.html

2 Кайчев, Н. Македонийо възжелана: армията, училището и градежът на нацията в Сърбия и България (1878-1912), София: Парадигма, 2003, с. 277.

3 Пак там, с.

4 Николов, Г. пак там.

на първо място?!). Истинският българин не пътува из Европа, особено в Брюксел, и не пише проекти. За него изолацията в тясната рамка на собственото невежество е удовлетворителна. На Европата няма какво да ѝ се гледа – тя е сведена до „хора, къщи, салтанати“. Разширяването на кръгозора е безсмислено начинание – така или иначе всеки остава при собствената си култура, а чуждата не разбира, доколкото във вените му тече кръвта на неговото си. „Ние сме потомци на (...) Кубратовия род.“.

Антиевропейският речник е значеща част от арсенала на национализма. Медиите днес дават ясно да се разбере, че геополитическата ориентация на българските националисти силно се отклонява от курса на цивилизацията, демокрацията и правата на човека в посока към Азия – терен на варварски нрави, тирания, незачитане на достойнството на индивида, бодряшко погазване на всякакви правила, когато целта е разправа с носителите на алтернативни мнения. Обстоятелство, което иде да посочи, че публикуването на текст със заявка за научен дебат редом до една от емблемите на политическата манипулация днес, е срамен ход, който издава или фундаментална наивност, или користно невежество.

Тук е мястото на свой ред да се усъмня в почтените намерения на Георги Николов. За мото на текста си той е избрал думите на бай Митьо от филма „Двойникът“: *„Много Ви е интересна статията, доцент Денев. Отделно ли Ви плащат за нея?“*[1]. Транспарентната криптограма сочи автора на алтернативното становище за платен – едно почти конспиративно предположение, смислово равно на обвинителните неологизми като *„джендър“, „соросоид“ и други понятия, отпращащи по негативен път към либералния спектър, озовали се в споделен дискурсивен език по силата на стремежа към дисквалифициране на всичко, чиито източници се намират оттатък държавните граници на България. Защото същинският българин живее в България и не се скита по европейските столици. Подобна зле прикрита недобронамереност с идеологическа подплата, посочваща евентуална финансова мотивация на писането, би могла далеч по-аргументирано да бъде отправена към самия Г. Николов, а причина за това е арогантното мислене на историята като единствена и релевантна към категорията „истина“*. Обстоятелство, от което следват тежки изкривявания на познанието за миналото

1 Пак там.

по посока на национализма и политическата злоупотреба, основана на все още непреодоления стихиен, ежедневен романтизъм.

Употребата на западноевропейски реалии, особено на такива като „Брюксел“, както личи по всичко, има за цел не действителен дебат относно сърцевината на българската култура и мястото на европейския хоризонт в нея. Напротив – Западът е плашещ, той е невидима мощ, която обезбългарява, превръща културно своеобразния българин в зависим, в потребител на „проекти“ – понятие, което активира атавистичния страх от посегателство върху своето, доколкото новостите за проектния механизъм, приспособен като средство за легален грабеж и бързо, но нечестно забогатяване, са почти всекидневие.

Истина е, че в последните години прочути с алтернативното си мислене преподаватели от Софийския университет застанаха на страната на безсолния национализъм, а като причина за това би могла да се посочи мотивацията, изброима във финикийски знаци. Имена като Пламен Митев, Валери Стефанов, Георги Марков са само част от смятаните за емблемите на хуманитаристиката, будещи съмнения от подобен порядък. Време е към непълния списък да бъде добавено и това на Георги Николов.

„Робството“ като политически инструмент

Особено видимо място в несбъднатия дебат за национализма у нас има митологемата „турско робство“. Подобно на разказа за „здравия хански период“[1], сюжета „България на три морета“, „злополучно завършилото Освобождение на България“[2] и много други, наративът за робството също е белязан от видими политически интенции под повърхността на инак благовидното заявление за „освобождение на роба българин“[3].

Маркирането му тук намирам за съществено, въпреки фактът, че доводите срещу този тип говорене са отдавна произнесени. Първо – повтарянето им от академична трибуна налага напомняне. Второ – моментите на същински сблъсък с митологемите на национализма са почти навиждана рядкост, доколкото българският академичен живот се реализира по мярата на „аз – на теб, ти – на мен“ и на „колеги, нека да

1 Мутафчиев, История на българския народ, София: Петър Берон, 1998, с. 117-118.

2 Николов, Г., цит. съч.

3 Пак там.

няма обидени“. Перманентното очакване на взаимни услуги, подправено с разбирането, че всеки опит за същностен дебат води до разсърдени на лична основа, блокира действителния обмен на съобщения между двете страни. Ето защо – следващите редове.

До днес употребата на „робския наратив“ е част от кода на професията, упражнявана от историците-националисти, а техните научни позиции служат за легитимация на властовите домогвания на група политически партии. За някои от тях вече бе споменато: понастоящем са част от Парламента на България. Имаме работа с класическа дискурсивна стратегия – разказаната история (пре)потвърждава високите места в обществото на онези, които го създават и по-скоро – предъвкват-разпространяват за пореден път без кой знае каква оригиналност, цитирайки покорно онези, спрямо които са влезли в дълг, попадайки в академичен контекст. Словото поражда отношения на власт, господство и подчинение.

Тъкмо такъв е случаят с доцент Георги Николов и неговия учител – познатият националист Васил Гюзелев, оформил се като изследовател в период, в който националният ключ на историческо разказване е разглеждан като алтернатива на доминиращия маркс-ленинизъм. Позицията на Николов като преразказвач на отдавна овехтелите разбирания на академика Гюзелев е съвършено обяснима. Толерантността на системата към него е забележителна: става дума за учен, чийто докторат се появява повече от десетилетие след попадането му в Софийския университет. Период, през който той пребивава в роля на един от изтъкнатите лидери на частно-урочната паралелна образователна система. Навярно не би било пресилено да се заяви, че академичната му позиция в това време функционира като властова подплата, като реклама от името на университетската марка, на неговите занимания като частен учител по история на кандидати за студенти. Обстоятелство, което лесно може да се провери в неговата академична биография, където публикациите преди 2002 г. са оскъден брой и изпълнени в смисловите рамки, отдавна начертани, изпълнени и в огромна степен банализирани от медиевистиката[1].

1 За жалост тук източник не може да бъде посочен – цитираният е един от малцината, чиито имена на сайта на Историческия факултет на СУ не водят към академични биографии.

Да се върнем на логиката на текста му. Дори насилието не успява да изтрие национално присъщото – то е генетически кодирано на нивото на ДНК, чиято спирала навярно е нагъната по български. В статията му робството и производните му са видим идеологически смислов център. „Роб“ и „робство“ са повторени два пъти, единият случай – в знаковото съчетание „турско робство“. Към този семантичен хоризонт би могло да се приобщи и „унищожаването“ на българската държава от Василий II Българоубиец. „Царството“ е мислено като птица феникс – разбиването му води до изчезване от картата на мира сего, но не и до ликвидиране на неговата романтическа есенция. Подобна платформа прозира и изад „държавата на духа“[1] на съветския есеист Дмитрий Лихачов, който се оказва в особена мисловна близост с неколкократно цитираната Людмила Живкова.

Няма съмнение, че българите като общност не са имали статут на роби. Робът е ходеща вещ, движима собственост. Той не плаща данъци и няма право да притежава имущество. Нищо от това не е валидно за българите или за който и да е подвластен на Османската империя народ. Османската литература създава образ на идеалния владетел, а сред първите му черти е способността да омиротворява. Да тушира съществуващите конфликти и да осигурява спокойствие и благоденствие. Модел, който никак не се вписва в апокалиптичните картини на масови кланета, реки от кръв и българи, сменили насила вярата си, изклани, избесени или избягали в далечни земи. Тази представа не е наследена дори от Възраждането – значим брой от българите, живели през XIX в., оценявайки османската власт като неприемлива, не са лишавали себе си от статута си на субекти, редуцирайки се до роби. За мнозина български възрожденци „робството“ не е повече от метафора.

Тя се буквализира от национал-комунистическия прочит на възрожденски автори като Любен Каравелов[2]. Богатите къщи в подбалканските градчета, например, едва ли са строени от роби, а средствата за

1 Лихачов, Д. „Държава на духа“ – доклад, изнесен на I Международен конгрес по българистика, 23 май – 3 юни 1981. Текстът е публикуван под заглавие „Държава на духа: нови съветски изследвания върху българската история“ – Пантелей Зарев и др. (ред.) Първи международен конгрес по българистика, София, 23 май - 3 юни 1981, т. 1 – Доклади, София, 1982.

2 Каравелов, Л. 1965. Страници из книгата за страданията на българския народ. – Избрани съчинения в девет тома, т. 1, София: Български писател.

тях трудно биха могли да се отделят от сиромашията, на която би се очаквало да са подхвърлени българите.

Робският речник създава смалени хора, сведени до абстрактното страдание на своите предци, живеещи в перманентна фрустрация, доколкото щети от подобен порядък не подлежат на овъзмездяване. Национализмът ражда проекти за господство – над малцинства, комшии и други. Абсурд, който усилва агресията и поражда ново насилие, доколкото не предоставя шанс нито една от въвлечените страни да се окаже удовлетворена. Властта на мнозинството, подсторена от идеите за превъзходство на национална основа и историческа вина на другия, лесно се превръща в тирания на мнозинството, дори в управление на тълпата.

Вината, гледана като понятие, елемент от реторически състав, присъщ на научното мислене, а не като част от битовия речник, е всякога приложимо към конкретен виновник – личен или колективен. Виновността не подлежи на трансфер.

Ето защо говоренето за вина на „турците“ въобще, смесващи някогашните османци и днешните граждани на Република Турция в колективен виновен, натоварен с всички негативи на разказа за османското владичество от нашествието до началото на XX век, че дори до днес, е логически нелегитимно. От научна гледна точка. За стореното преди пет или шест века са отговорни вършителите, а не онези, които си представяме, че ги наследяват днес. Османската империя и Турция днес са коренно различни държавни проекти, ето защо дори политическият генезис се оказва скъсан и несглобим обратно.

Съвременното законодателство в света на разума се базира именно на тази предпоставка и прави възможното, за да ограничи унаследяването на отношения. Пример в това отношение е практиката за застраховане на крупните получатели на кредити с цел взетото да се възвърне дори при случай на смърт, избягвайки по този начин претоварването с чужди задължения на наследници, които по всички правила на логиката са отделни личности, често пъти несъпричастни към финансовите дела на родителите си. Ако приемем, че дамгата, турена върху османците от абстрактното „някога“ от страна на националистите днес, следва да бъде прехвърлена върху днешните турски граждани, то трябва да признаем, че малцина от нас биха се отървали от наказателно преследване, защото няма род, в който в ретроспекция да не се намери поне едного, изпадал в неразрешими противоречия с правосъдната система.

В този ред на мисли бих запитал доц. Г. Николов дали би се съгласил да гледа света на квадратчета през прозореца на затворническа килия, защото далечен братовчед на негов прародител е бил уловен в престъпление. Някога.

Една истинска национална драма: Самуилова България между соца и поп-фолка

Дискусията за националното минава по особено болезнен за националистите начин през сюжета за националната принадлежност на България по времето на владетеля Самуил. Сблъсъкът по този въпрос е особено активен през втората половина на социалистическия режим у нас, когато националният елемент се оказва обратно в състава на груповата идентичност, а „българи“ започва да се мисли все повече не класово-интернационално, а етно-национално. В този контекст свадата между българските и югославските историци за символичната власт над Македония изглежда особено важен.

На тази струна решава да свири и Георги Николов. Видял се засегнат от твърдението на Ивайло Дичев, че „българското царство се измества на запад“[1], той поема отговорността да отговори от името на научния авторитет, зад който застава цялата академична марка на Софийския университет. Навярно така следва да се тълкува и известната надменност на автора към съждението на своя колега – докато Дичев заявява безлично, че държавата „се измества“, в референцията на Николов тази формула вече е лична – според него колегата му настоява, че „Самуил нищо не е изместил на запад“[2]. Доводът му би могъл да послужи като учебникарски пример за абсурд, сторен с цел манипулация: „Българската държава владеела Балканския югозапад още от средата на IX в., а пък още преди това Куберовите българи и славяните са се заселили там“[3]. Навярно на всички трябва да е ясно, че посочените Куберови българи са племе, различно от това на хан Аспарух, видимо наченало друг политически замисъл, който по всичко личи, че не е оцелял достатъчно, за да намери публикация в изворите, ако не смятаме няколко далечни отгласа на наличието им в земите на днешна Македония. Етнонимът

1 Дичев, Ив. цит. съч.

2 Николов, Г. цит. съч.

3 Пак там.

„българи“ не служи за означение на група разнородни племена, мистично тежнеещи към Плиска и нейния господар.

Още по-ирационален изглежда аргументът относно македонските славяни като легитимация на една съвременна научна гледна точка. Тази стратегия почива на един не особено сръчен детерминизъм, според който след идването на българите на Балканите славянските племена очаквали в блажено вцепенение момента, в който войските на хановете ще пристигнат в пълен блясък и ще ги обявят за част от тяхната държава. Остава крачка до това да си представим как славяните обикалят с гордо вдигнати глави селищата си и сплашват легатите на василевса, тикайки пред очите им възторжени речи как те са „от българската група“ – клише, особено мощно налагано именно по времето на национал-комунистическата историопис на късния социализъм[1].

Славяните няма как да бъдат от която и да е група, доколкото: едно – при появата им в Европейския Югоизток никой не знае кои държави ще възникнат в региона, още по-малко – на кои владетели те ще се окажат поданици; и две – споделените им културни елементи и твърде близките им наречия, включвайки и литературните им езици през Средните векове, са не просто близки, а практически варианти с малки локални разлики на един и същ език. Все обстоятелства, които поставят под съмнение изобщо опитите за национализация на групи население по подобен начин.

Изглежда, че заместник-деканът на Историческия факултет на СУ възпроизвежда една романтическа представа, повикана на живот през XIX век и широко употребявана по време на спора между социалистическа България и Югославия за Македония, имаща за цел да докаже преднината на българската позиция, а оттам – законността на претенциите на българите към териториите на югозапад.

Самуиловата държава без съмнение се опира на българската политическа традиция от периода до 970-те години. Владетелят открито се позовава на тази връзка, а неговият племенник заявява, че е „родом

1 Тъкмо тази стратегия за разказване, включваща терминология оттатък ръба на смисловата катастрофа, налага планът за написване на академична история на България, който до днес не е довършен. За случая специално вж. История на България, т. 2, София: Издателство на БАН, 1981.

българин“, от майка и баща българи, „самодържец български“[1]. Пряката приемственост на държавата обаче се доказва чрез институциите ѝ, чрез законите и посредством континуитета в управленските практики. Няма сведения за наличие на администрация с титли, отговарящи на тези в плисковско-преславската традиция. Самуил не е имал ичиргу боил, кана боила коловър, канартикин и др. Макар да е познат поне един кавхан от времето на последната ранносредновековна българска династия, то не е ясно какъв точно е бил обхватът на неговата власт. Знае се, че такава титла е носил Дометиан[2], но името е подозрително неприсъщо за политически лица, бидейки дълбоко вкоренено в църковната именна система. Не е изключено да става дума за духовно лице или фигура, съчетаваща светска и духовна власт, назована по този начин в цитатен режим и с цел легитимиране на позицията на държавата чрез изобретяване на културно-историческа дълбочина.

Бих заложил на същото тълкуване и относно кавханската титла на Георги Войтех – претендентът за власт залага на идеята за реставрация на затритото царство, а тежест на плановете му придава присъединяването към вече отдавна неактуалната титуларна система на Ранносредновековна България. Не е изключено и друго – умишлената архаизация на изложението от страна на византийския историк, оставил цитираното сведение, да е довела до употребата на едно изветряло политическо понятие, което служи за смислов ключ на нивото на византийската рецепция: българин ли е, трябва да носи нещо от регистъра на екзотичноезическото.

Не е известно дворът на Самуил изобщо да е бил скроен по модела на тези в старите български столици. Дори концепцията за столичен град навярно не му е била позната. Обяснението, че агресивната политика на Василий II го принуждава да сменя местоположението на столицата си не звучи сериозно, особено на фона на практиката сръбските владетели след 1166 г. изобщо да нямат постоянен център, излъчващ властови им-

1 **Тъпкова-Заимова, В.** *„Българи родом...": Комитопулите, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиция*, София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2014, с.

2 Гюзелев, В. *Кавханите и ичиргу боилите в българското канство-царство (VII-XI в.)*, Пловдив, 2007, с. 79-80; Андреев, Й.; Лазаров, Ив.; Павлов, Пл. *Кой кой е в Средновековна България*“, София, 1994, с. 99-100.

пулси, а набор от резиденции, обслужващи различни епизоди от управлението им и въвлечени в различни функции на властта им.

Ето защо твърдението на доц. Георги Николов, че „цар Самуил (...) е установил своята столица в Охрид“, е фактологически невярно. Дори повече – то се сглобява с мита за Охрид като български град, изфабрикуван десетилетия след края на Възраждането, актуализиран с политически намерения отново по времето на късния социализъм – период, с който е свързано формирането на неговия интелектуален отпечатък. Признанието, че Охрид е бил само един от градовете, в които Самуил временно е резидирал, а наравно с него той и потомците му са използвали и други топоси за представително обиталище, то това би размило представата за географията на националното.

Популярните идеологии като национализма се нуждаят от конкретни и назовими точки във времето и пространството, служещи като своеобразни котви, удържащи в единство актуалното „тук и сега“ и трансцендентното „някъде и някога“ на хоризонта на романтическото „навсякъде и всякога“. Паметта, освен символични измерения, има и своя физическа текстура[1], която картографира нейния дискурс. Ето защо Охрид е така нужен като част от стратегическия замисъл на автора. Макар видима част от учебниците по география от XIX век да посочват недвусмислено града като албански[2], за съвременния български историк посочването му като единствена столица на България през няколкото десетилетия в края на X и началото на XI век е довод той да бъде мислен като обитаван от „роба българин“. Изглежда, че така следва да бъде интерпретирана и съвременната македонска държава – като средство за законно заробване на българи.

Сходен е и случаят със Срем (дн. Сремска Митровица) – последната крепост от владенията на Самуил, завладяна от ромеите. Уместен изглежда въпросът дали това, че едно селище е станало част от българската държава, го прави автоматично „български град“. Дали там е установена българска администрация, част от стройна управленска система, каквато Самуилова България изглежда, че не успява да развие до самия си край? Означава ли включването на града в държавата и побългаряване

1 Young, J. E. *The Texture of Memory*, Yale University Press, 1993.

2 Лилова, Д. „Балканите като родина? Версии за териториалната идентичност на българите под османска власт“. Във: Вачева, Ал.; Чобанов, Г. Култура и критика, ч. 3: Краят на Модерността?, Варна: LiterNet, 2003.

на населението? Или и тук, подобно на сюжета със славяните „от българската група“, следва да си представим, че големи групи хора са живели в очакване предначертаното от съдбата, за което всички те са били информирани, просто да се сбъдне? – Сценарий от този тип възлиза към конструкциите на езотериката за домакини, която на свой ред се корени в значителна степен в пропагандираните от Людмила Живкова учения за духовно просветление, в чиято рамка тя привиждаше българската култура като световен доминант в близка перспектива.

Не успява дори надменната самоирония на автора, назовал себе си „жалък националист“[1]. Едва ли има съмнение, че национализмът от този тип не е повече от неловък опит за връщане на едно отживяно статукво, основан изцяло на цитати от „бащите-основатели“, на един от които самият той дължи мястото си на университетски преподавател, макар голяма част от професионалния му път да е бил отдаден на съвсем друга кауза. Както личи, и днес не е кой знае колко по-различно, тъй като заявилият пълна развързаност от политически зависимости хабилитиран преподавател се оказва втъкан в патронно-клиентелистки отношения с могъщи академични покровители и партийни централи, чиито сайтове приютяват писанията му.

От Спартак до Дядото — идеологии на континуитет

По всичко личи, че в доста неумелото си боравене с географията на българското, обърквайки напълно реалните политически предели на държавите и имагинерните граници на общностите в различните им проекти, авторът заличава границите между наука и паранаука. Между академично и ежедневно-битово.

Особено впечатление прави усилието на Георги Николов за прокарване на ярко разграничение между траки и българи. В неговата логика дори тракологията, инициирана и лично подкрепяна от Людмила Живкова, нямала за цел да удължи времевата протяжност на българската национална идентичност, а представлявала просто показ на културни богатства: „Дори когато Людмила Живкова показваше тракийските съкровища, никой не е твърдял, че ние сме техни преки потомци. И сега

1 Николов, Г. цит. съч.

археолозите показват тракийските богатства, открити в нашите земи, но никой не се изкарва пряк наследник на тази култура.“[1].

Убедителността на подобно твърдение клони към точката на замръзване. Дори повече – не бих дръзнал да предположа, че причастен към научното мислене субект е способен да се произнесе по такъв начин, бидейки автентично съпричастен към казаното. Не бих искал да смятам, че доцент Николов сам вярва на това писание и му придава смисъл повече от намерението си просто да надделее над опонента си в дискусията. В клишето „1300 години България“ и замисленото от самата Л. Живкова грандиозно честване на юбилея стои разбирането, че „в сърцето на всеки българин живеят духа на древния Орфей, на непокорния Спартак...“. Изреждането завършва чак с Димитър Благоев, назован в интимно-родствена терминология „Дядото“, като по този начин се изгражда пълната генеалогия на нацията, завършваща в авторитетното име на социалистическия родоначалник. Така фундаментите на общността се сливат с тези на партията-държава, явявайки преврата от есента на 1944 г. като истинска „народна революция“, чието случване е шифровано в дълбините на историята още от тракийски времена. Детерминизъм, който – както вече видяхме, определя значим дял от мисловния релеф на Николов като учен.

Изглежда, че тази двойственост у самата Живкова намира израз и у нейните съвременни експоненти – разполовена между славянобългарската държава на Аспарух и честването на 13 века от създаването ѝ, тя въвежда и тракийското удължение на българския етногенезис, придавайки му езотерична форма чрез терминология, гравитираща около духовното в една негова популярно-еклектична форма. Същото раздвоение е белязало и текста на Георги Николов, ученик на близкия до нея Васил Гюзелев: макар според него българската нация да трябва да се мисли като вкоренена в българско-славянската политическа симбиоза от края на VII век, то от тракийския субстрат „така или иначе нещо е останало в генетичния ни фонд, но то никога не е било водещо“.

Научната етика изисква, когато се определя приоритет, това да става чрез ясно проследими разсъдъчни процедури. Изказване относно това кое е водещо, за кого, кога и как, може да бъде удържано единствено на базата на логически обоснована работа с научни понятия. Изтресено

1 Пак там.

просто ей така и без никаква доводна подплата, подобно съждение споделя реторически ред не с научното, а с битово-кръчмарското. С онзи модус, в който всеки е свободен да твърди каквото му е на сърце (джигер и други соматични метафори с претенция за примитивно психологизиране), бидейки напълно освободен от отговорността да се аргументира – изтеклото слово остава в механата, а на следващия ден изслушалите го помнят бегло или никак, защото на трапезата са се завъртели куп сюжети, кой от кой по-емоционален и весел. На софрата тракийският разказ в българския идентичностен код изглежда като малка ракия от кофти марка, за разлика от славяно-българските сюжети, които са еквивалент на голяма сливова, двойно препечена. Излиза, че настояващият на научност се проваля за пореден път пред заявения от самия него стандарт.

На същото мнение е и самият Първи. Според него в нашите вени също така тече и тракийска кръв[1] – версия, която по всяка вероятност е възприел от далеч по-образованата си дъщеря, отговаряла за културата, част от която е и историческия разказ.

Тенденцията, плод на късносоциалистическия романтичен национализъм, се вижда ясно в настояването за континуитет между българските държави през Ранното и през Късното средновековие. Вече бе отбелязано, че режимът на наследяване може да бъде не само буквален, подобен на имуществото, получено като бащин дар от сина след кончината на родителя, а и символично, като престижен цитат, целящ легитимация чрез удължение на културния хоризонт на политическия замисъл. Държавата на Асеневци, Шашмановци и Тетреревци няма нищо общо с тази на Аспарух, Борис и Симеон. Нито с тази на Самуил и Иван Владислав. Администрацията следва изцяло византийски модели, отчитайки не особено радикално някои местни особености. Данните за нравите в двора в Търново също нямат нищо общо с тези, с които разполагаме относно периода VII – XI век. Изненадани от разликата са и самите ромеи – факт, който иде да рече, че християнизацията далеч не е единственото условие за прием в семейството на цивилизованите

1 Живков, Т. „Някои основни проблеми на работата с младежта и Комсомола. Тезиси, развити на заседанието на ЦК на Политбюро на БКП на 12 октомври 1967 г., утвърдени от пленума на ЦК на БКП (26 и 27 декември 1967 г.) като основа за работата с младежта“. В: Живков, Т. Избрани съчинения, т. 14, София: Партиздат, 1976, с. 300-362. За този цитат специално благодаря на доц. Стефан Дечев.

народи. Прочее, приемането на Христа е само вход в цивилизацията, а пътят до постигането ѝ трае векове.

Поведението на политическите лидери копира директно авторитетните образци, скроени по модата на Византия, а завладяването ѝ от рицарите от Четвъртия кръстоносен поход през май 1204 г. не намалява влиянието ѝ като източник на модели за устройството на българската държава. По подобие на Империята, местни първенци се отделят в самостоятелни княжества с претенции за собствена държавност. Появяват се паралелни политически центрове в конкуренция, изразходващи ценни ресурси в борба помежду си – практики, които Ранносредновековна България не познава в тази форма.

Нищичко от България на велемощните ханове, князе и царе, освен престижният цитат, не остава, за да бъде инкорпорирано в модерната българска държава. В конституционната монархия няма коловър, канартикин, севастократори, севасти, протовестиарии. Няма и следа от данъчната система на Средновековна България, значим дял от която е копирана от византийското данъчно законодателство и бива усвоена тъкмо през тази трансмисия пълноценно не от кого да е, а от османските „поробители“.

Историята като нестихваща тревога. Заключение

Събралите се в Търново през 1879 г. не възстановяват България на Аспарух, Симеон, Самуил, Асен или Иван Шишман. Те създават нов политически организъм, избрал за свой престижен прародител средновековното ханство, княжество и царство, битувало по тези земи.

Катедралата в Аахен, където е императорската прогласа на Карл Велики, станала на Коледния ден на предела между VIII и IX век, пази фреската, на която лично Иисус Христос полага короната на владетелската глава. Изобразена е цялата династия на Каролингите, които според средновековната политическа традиция господарват, имайки властта си лично от Божия син. В Печката патриаршия в Косово все още личи на цяла стена сюжетът „Света лоза Неманића“ – свещената генеалогия, в която основателят на динстията Стефан Неманя е коронясан отново от Христа. Двете изображения се различават, тъй като според учението на Запада Иисус наистина е извършил жеста, той е сторен буквално и физически, докато според тълкуването на източните богословски автори-

тети става дума за енергийна заедност, при която третата Божия ипостас делегира власт на управляващата династия.

Навярно никой днес не твърди, че Сърбия (през Средните векове и/или днес) или Франция (тогава и/или сега) са държави, в които светската власт има божествен източник, а владетелят е неприкосновен, защото Иисус Христос собствено го е избрал и помазал. Няма рационален ум, който да се уповава на факта, че физическият баща на светския господар е от отвъдното – това е реторическа стратегия за набавяне на авторитет, която съгражда света на традиционния човек. Упорстването върху друго рамково тълкуване изглежда ирационално решение, в което не би могло да се съзре нищо научно.

Присвояването на престиж е символичен жест, който няма нищо общо с биологията. Национализмът в най-агресивните си проявления и тогава не е бил приеман от всинца с възторг. Не са били малко онези, които са настоявали за разумно прокарване на границата между османското минало и българското настояще, без тупане по космати гърди. Тези хора са били съвършено наясно, че държавното строителство и общественият проект са невъзможни в своята дълготрайност и смисленост в условията на разпищолен тарикатлък и бабаитлък. Скърцането със зъби към комшии и бивши сюзерени не е от полза никому.

Не си правя илюзии, че настоящото писание е отекнало с критическа убедителност в съзнанието дори на един националист. Не спирам да наблюдавам: обменът на подобни съобщения е възможен, когато езиците на диалогичните партньори са идейно близки. Когато има общност в нагласите. Например – общо убеждение относно непримеливостта на насилието. И на високомерието. В това число – и на горделивия отказ от идентичност, език и нация на съседите. Обстоятелство, което вгорчава отношенията между хората и причинява щети. Да, национализмът е вреден. Ето защо смятам, че този тип идеологии, чужди на научното обяснение на света, възприемани от своите адепти като религиозни системи, в които се вярва безкритично, следва да се оттече в заслужена пенсия. Или незаслужена, но въпреки това задължителна. Това трябва да се случи най-вече с техните носители. Не по генерационни принципи, а като резултат от обществено съгласие: да бъдеш националист е валиден, но неприличен избор. Национализмът е минало и тъкмо там трябва да остане, за да се изследва компетентно.

Полагането на българските политици от Учредителното събрание в модел, при който България от 1878 г. нататък е пряк наследник на българските владетели и народа им от Средните векове, днес би причинило идентичностна катастрофа. Първостроителите са важна фигура, имаща ключово място в разказа, отговарящ на въпроси като „Кои сме ние?“ и „Защо сме такива?“. Ако буквализираме метафората на приемствеността, това би било равносилно да заявим, че Търновската конституция е дар от Дядо Коледа. След като предците се възпроизвеждат след пет, шест или десет века, защо белобрадият, шкембест старец, който лети със своята магическа шейна и влиза тайно през комините, да не съществува?!

Димитър В. Атанасов е историк, работи в ИЕФЕМ-БАН и преподава история в столична гимназия. Интересите му са в средновековна история, история на идеите и понятията, публични образи на историята, историографски анализ, историческа антропология, употреби и злоупотреби с миналото, „живият архив“.

Коментари (19)

- **29-04-2020|Любопитен Коментатор**

Господин Енев, представеният от вас автор иска „пенсиониране“ само на БЪЛГАРСКИЯТ НАЦИОНАЛИЗЪМ-той не само че не атакува клишетата на Македонизма, но и внушава, че държавата на цар Самуил не била Българска-докато сръбският медиевист професор Среджан Пириватрич в труда си „Самуиловата държава-обем и характер“ от 1997-ма година (написан по времето на Милошевич) пише, цитирам, че „...несъмнен е Българският характер на държавата.Очевиден е от владетелската институция, наследена от царството, унищожено през 971-ва година, също и у

църковната, която във възстановяването на Българското царство изиграва нужната роля.Споменати са и две прабългарски инстуции, Кавхан и Ичиргу Боил, показващи Българската традиция и по-ниските инстанции от върховните, църковните и владетелските.Последно, и Битолският надпис показва че Иван Владислав е считал себе си и поданиците си за Българи."Но господин Атанасов пренебрегва тези „маловажни" подробности, защото тезата му е преходен етап към налагането в България на тезите на Блаже Ристовски, бившият югославски кралски генералщабен майор Михайло Митич (Апостолски), Драган Ташковски и други историчари за „македонският" характер на Самуил и държавата му, както и за небългарският характер на населението в Георгафска Македония-при това доста преди Втората Световна, Втората Балканска и дори преди Берлинският конгрес! И защо почти никой край Вардара не е против държавата на Стефан Душан, чиито столици са били Скопие и Сяр, да бъде наричана сръбска от историците по света!? И за какво „заробване" на Македония от Българи пише господина-Македонските партизани бяха най-слабите в Югославия, мнозинството от които бяха сърби, сърбомани, власи, албанци, турци, избягали съветски военнопенници, а част от тяхкомунистически дезертьори от войските ни там, родени и израстнали в Стара България (спомнете си за батальонът „Христо Ботев"), а освен това в немалка степен партизаните са се борили против Италианските окупатор в Западната част-там е създадена Македонската компартия, там е проведено Преспанското съвещание, на което се решава да се масовизира Въоръжената борба, там е щабът на Партизаните, там е първият овладян град-опразненото от войски и администрация след Италианската капитулация Кичево и там е сформиран първият партизански батальон! Главнокомандващият на македонските партизани, госепоменатият Митич (Апостолски) сам признава, че „След Капитулацията на България Народоосвободителната борба придобива Общонароден Характер"! А „спорът" с Югославия е акт на Югославска политико-пропагандна агресия против България, когато всичко Българско в Миналото и Настоящето е било безогледно сатанизирано, в централните югославски вестници са се печатали хиляди противобългарски материали годишно, а някой югославски агитатори са призовавали Българите да бъдем цитирам „изтребени до крак", само заради отказът ни да отстъпим Пиринска Македония! И още преди Съветско-югославският разкол министър-председателят на НР Македония Колишевски ни обвинява в териториални пре-

тенции към Югославия, без да бъде наказан от Белград-което значи, че е станало по заповед или с одобрението на Тито! С изкарването на позицията ни по Македонският въпрос за „живковистка“, на практика господин Атанасов подкрепя безумно наглите лъжи на Скопие и македонстващите маргинали Пиринският край, че националната ни позиция по Македонският въпрос била „Последната Тоталитарна политика в ЕС“, а наложеният с Комитерновска резолюция по времето на Убиецът на Народите Сталин Македонизъм едва ли не за символ на „демокрация“! Вие провеждате пълзяща реабилитация на Македонизма с такива пропагандни статии, и накрая хора като Атанасов, агент Алберт (Георги Коритаров) -който имаше наглостта да се подитрава на Николай Овчаров за това, че не сме успели да „убедим в правотата си“ Скопските фалшификатори на Историята ни (Вие бихте ли убеждавали в правотата си човек, за който знаете, че е мошенник?), Стефан Дечев -искащ да сме празнували заедно със Скопие Самуил, воюващ с православната Източна Римска империя и Георги Пърличев, запалил искрата на бунта против православната Цариградска патриаршия от „християнска и хуманна перспектива“ и твърдял, че материалите на ВМОРО/ВМРО се пишели на „македонски диалект“ -независимо, че дори след Коминетрновската резолюция 34-та даже комунистите от Македония са пишели материалите си на книжовен Български, Стефан Влахов Мицов, роден в Габрово, Мизия, Сърцето на България, който е бил Историк в Софийският университет и след 42-рата си година стана Македонист, и за който е по-лесно да кажа какви противобългарски тези НЕ Е подкрепил-Либийският случай и обвиненията срещу България при Атаките в Крайстчърч, но който е хвърлил в кладенец с изпражнения цялата Българска история-наричани ни „предатели“ още от падането ни под Ромеите през 12-ти век, въпреки че сме се освободили сами от тях, поне 80% от ПОЛОЖИТЕЛНОТО в Историята ни – „Патриотична измислица“, поне 90% от Будителите ни – „платени Руски Пропагандисти“, Българският език според него възникнал от правописната реформа през 45-та, премахнала две непроизнасящи се букви, а нас самите-“ненормален и нецивилизован етнос“, дясната му ръка в ръководеният от него Съюз на Свободните Писатели Владимир Луков, цитирал извън контекста Ботев, за да лъже, че имало „Македонци“ преди Берлинският конгрес, Красьо Кънев, обвиняващ покойният Божидар Димитров в „Език на Омразата“ към „Македонците“, Юлияна Методиева, Иван Калчев, оглавил дружество за „Българо-Македонско приятелство“,

и казал, че не бил против, ако Пиринска Македония била отцепена ненасилствено и други ренегати България може да приеме най-унизителната капитулация в Историята си-пред враг, когото тя превъзхожда в пъти в човешки и стопански ресурси, и абсолютно-в морално отношение, натрапвайки ни Скопски учители в Пиринска Македония като при Георги Димитров и обявявайки Македонската българщина за „комунистическо престъпление“!

- **30-04-2020|Любопитен Коментатор**

Да, господин Енев, имали сме собственост от 14422-ра до 1878-ма-а в Македония и Одринско до 13-та година, но тя е могла да бъде отнета от най-пропадналият „правоверен“ Лумпен, Българите сме били облагани с пословично тежки данъци за кажи речи всичко, освен за умирането, ако родителите са отказвали да дадат децата си за еничари, са ги бесели на прага на Вратата (Нищо чудно някой от последователите ви да си мисли, че те са били „прости хора, неразбиращи от Кариерно развитие.“), а от данъците два са били особено унизителни-Зъбният данък, или с други думи-да плащаш на нахраненият от теб мюсюлманин, че си бил „изтъркал зъбите“, и Хизметът-слугуването на немюсюлманките в сараите с всички произтичащи „романтични“ с.....уални последици. Последните сведения за търговия в Истанбул са от Американски дипломати от 1913-1916-та-след Младотурската революция, превърнала султана в марионетка! Докато Франция премахва робството на територията си през 1794-та година, Британската империя го забранява в колониите си през 1833-та година, а Русия отменя Крепостното право-през 1861-ва! И Испанският свещенник Доминик де Лас Калас през първата половина на 16-ти век във своето „Есе за Покоряване на Индиите“ осъжда испанските жестокости над езичниците коренни американци, както и английските протестантски пастори, подкрепящи робството през 18-ти век, са осъждали робовладелците, държащи се жестоко със робите си-можете ли да кажете поне един мюсюлмански шейх, осъдил кланетата над Българи, Арменци, Гърци, Сърби и другите християнски народи в Империята, и призовал агите да се държали добре с гяурските раи!? И като споменах за писмени текстове-независимо, че Османските език в основата си е съчетание от два от най-красивите езика на света-арабският и персийският, Османската империя е единствената Велика сила в Европа, несъздала световно значимо литературно произведение! Не

е дала и световно значимо научно откритие или изобретение! И най-важното, Златко-в навечерието на падането ни под нейното робство Българите сме по-многобройни от Англичаните, а през 1878-ма година сме 8 пъти по-малко-дори да махнем заселниците в колониите и доминионите! При това на наша етническа територия до Освобождението са се водили само 5 пъти бойни действия, за около 3 години-но Германия, загубила в Трийсетгодишната война една трета от населението си, при Освобождението ни има над 40 милиона жители, не сме били мобилизирани в Армията, нямало е мащабни природни катаклизми или глад, а Епидемиите са засягали предимно населените с Мюсюлмани градове и не са били толкова тежки, колкото на Запад! Така че за това обезкървяване е виновна единствено и само политиката на Османската империя към Българският народ! Преди падането ни под робство грамотността е 50%, а през 18-ти век пада до 10%, като няма Книжовници! През Средновековието сме една от най-богатите страни в Европа, а при Освобождението сме най-бедни след Албания, независимо че сме били най-богатата Имперска провинция, а до началото на миналият век настигаме и изпреварваме Сърбия, Португалия и Гърция! Стенописите от Боянската църква предшестват Ренесансовите с век! Така че след като е забранено отричането на Холокоста в близо половин Европа, трябва да се забрани и отричането на факта, че Турското робство е най-голямата катастрофа, сполетявала Народа ни в Хилядолетната ни История!

- **02-05-2020|Петров**

Бих искал да добавя някои факти за Балканските генетични кланета. Не само от времето на цар Самуил.

Не оспорвам въпросите от някои коментатори. Всичко си има своята тяжест. Че кланетата са срам е повече от ясно.

Но нека добавя още нещо.

Доскоро имаше и някои сърби, които смятаха за свое право и задължение, че трябва да изколят всички несърби, поради неоспоримото доказателство, че тези осквернители ходят по същата земя по която е стъпвал цар Лазар. Нека спомена само Сребреница. А някои от тях имаха имена с корени от турски думи. Преследването винаги носеше обещанието за лесни печалби, колкото и съмнителни да бяха. Знаем го много добре.

Но нека се върнем само преди около един век, когато българите не бяха единствените които живееха в България. В всяко село или град имаше махали – български, турски, еврейски, арменски, ромски и т.н. Българския език на Балканите се говореше в разни махали на много места. И хората когато пътуваха в влака се разпознаваха кой от къде е по пазличния български език. По това време българите от махалите на Кукуш и Охрид говореха много близко до езика на Търново. А шопите веднага се отделяха. А имаше и небългарски махали. Езика в Турция бе различен от българския „турски“.

Но нека да погледнем и другаде.

Когато турците се отделят от Тесалоники и го предават на гърците, населението е било различно според статистиката. Верно е, че гърците са доминирали, но са били само около 35% от данни по това рвеме. Останалото са били турци, албанци, италианци, евреи, българи, сърби, ливанци и какви ли не. А и сега в Солун има улица Via Romana. Даже името значи „Победа в Тесалия“, която изглежда не е била съвсем гръцка. А на западния бряг на Търция се е говорело предимно на гръцки. Сега Солун е 99% гръцки, а Измир 99% турски.

Преди всяка махала си имаше своите условия според говоримия език. Разликата е, че с лесния траспорт и съощения, езиковите области сега са много по интегрирани и хомогенни. От махали те придобиха управление на отделни държави. Те бяха създадени преди повече от век. Но това съвсем не може да скрие, че почти всички ние живеем в нови условия, съвсем различни от миналото. Провала на Германия да наложи една държава само според езика е съвсем пресен.

Сега ние сме донякъде нещо като в една голяма българска махала на Европа. Това е същото и с съответните други 27 народи говорещи своите езици.

Не можем да се сравняваме с миналото, където контакта между хората беше почти съвсем незначителен, сравнен с днешното време. Трябва да унищожим самолетите, автомобилите, радиото, телевизията, банките и какво ли не, за да можем да се върнем към времето на старите спорове от преди един век, кой на кого е бил цар и кой къде трябва да управлява сега.

- **02-05-2020|Историческо напомняне**

Петров писа:

> *Не можем да се сравняваме с миналото, където контакта между хората беше почти съвсем незначителен, сравнен с днешното време. Трябва да унищожим самолетите, автомобилите, радиото, телевизията, банките и какво ли не, за да можем да се върнем към времето на старите спорове от преди един век, кой на кого е бил цар и кой къде трябва да управлява сега.*

Напротив-след като дори в Австрия се възмутиха, когато през 2003-та година предаването на немската телевизи ZDF „Най-добрите от нас“ роденият в Залцбург, тогава в Свещенната Римска империя Моцарт бе обявен за 20-тият най-велик немец.

- **02-05-2020|Историческо напомняне**

Петров писа:

> *Не оспорвам въпросите от някои коментатори. Всичко си има своята тяжест. Че кланетата са срам е повече от ясно. Но нека добавя още нещо.*
>
> *... нека се върнем само преди около един век, когато българите не бяха единствените които живееха в България. В всяко село или град имаше махали — български, турски, еврейски, арменски, ромски и т.н. Българския език на Балканите се говореше в разни махали на много места.*

Още по-срамно е, че Турция е единствената значима бивша метрополия в Европа, която не само не се е разкаяла за поне част от жестокостите си, не само е криминализирала оповестяването им сред Народонаселението с членовете 142-ри и 301-ви от Наказателният кодекс – „За извършване на пропаганда, която има за цел отслабване на националните чувства.“ и „За обида на турската нация“ съответно, но и осъществява международна ревизионистка пропаганда, изкарваща Османската империя, разрушила Източната Римска империя и България, двата субекта на Православната цивилизация за осигурила „Златната ера“ на Балканите, и-по принципът „Крадеца вика „дръжте Крадеца“ „, стигаща до обвиняване на Християните в Близкият изток и на Балканите в „геноцид“ над „Османските мюсюлмани“, като най-позорното е, че Бълга-

рия е единствената Християнска държава в този Регион, където на тази пропаганда приглася цял интелигенстващ Еничарски корпус, като най-силно проявилите негови представители са Георги Коритаров-единственият журналист в Източна Европа, поискал в собствената му държава да бъде въведен втори официален език заради оттеглена партийна позиция отпреди 28 години (На ДПС, а те едва ли са искали английският като официален.) и нарекъл почтиполовин хилядолетие чуждестранен гнет над народа му „Престой в състава на разширена държавност“ в която ние, Българите сме били „Държавнообразуващ етнос“, и е единственият журналист извън Турция и Азербайджан, не само отричащ Арменският геноцид, но и оправдаващ го с наличието на арменски колаборационисти с Хитлер 26 години след Геноцида-той би ли оправдал окупацията на Прибалтика от СССР с факта, че Латвия и Естония са били държавите с най-масов колаборационизъм в Европа!?, Юлияна Методиева, нарекла Турците, Циганите (има множество народи по света, наричани от другите народи с различни от използваните от тях самите имена, така че няма да ги нарека „роми“) и Българо-Мохамеданите „Мъченици“, заради 5 години Възродителен процес, при който загубиха не повече от една дузина свои представители, а 40 хиляди от тях се върнаха необезпокоявани по Родните им земи преди да изтече 90 дневният срок на паспортите им, чието значение тя разду до по-голямо от всички събития в Историята ни от Освобождението насам взети заедно, и разбира се, за нея това е предтекст да бъдат максимално омаловажавани и премълчавани Турските престъпления над Българите, младите Българи да бъдат насъсквани поголовно срещу Родителите им заради техният „морален колаборационизъм“ -независимо че тя също няма дисидентска биография преди 10-ти Ноември (а изразът „Колаборационизъм“ се използва за сътрудничество с Окупатор, така че тя ни обявява за „окупирана турска ЗЕМЯ“), основа, на който трябвало да бъде изграждана така наречената „гражданска идентичност“ (Как с насаждане на враждебност към Мнозинството от населението, мачкането му, насаждането му на комплекс за Вина, унищожаването на Миналото му и и унижаването му в Собствената му страна ще се научи на „сплотеност“ и „високо самочувствие“), подкрепи искането на посланник Улсой отпреди година за изучаване на Турски от Българските граждани, извинявайки му се и подигравайки се с Денят на Кирил и Методий и се трогна от заличаването на кръстовете от рекламите на гръцкият „Лидъл“, защото така гърците „УГАЖДА-

ЛИ“ на мигрантите, Веселин Ангелов-превел книгата на американският преподавател в Босфорският университет Джъстин Маккарти „Смърт и Изгнание“, обвиняваща ни в „геноцид“по време на Априлското въстание, редакторът на „Вагабонд“ Антони Георгиев, излъгал, че труповете на турският гарнизон на Плевен след Освободителната война били „продадени и изровени за Тор“, която бе демаскирана от Историци в книга, и той не само не се извини, но и каза да приемем тази лъжа единствено и само защото „не ни величаела“, Мартина Балева, отрекла Баташкото клане (Сигурен съм, че ако гръкиня беше отрекла в Хиос въз основата на Картина, то след няколко месеца щяха да я убият под ръкопляскания на гръцкият народ.), Цветанка Кьосева, която в „Неудобните истини за Априлското въстание“ ни обвини, че сме си били „провокирали“ кланетата, Георги Зеленгора, сравнил Балканските войни с Холокоста, за които, разбира се, обвини България, нарече Кърджали преди тях „100% турски град“ и поиска разгрома на Българският национализъм, за да не предизвикала нашата деморализирана, обезкървена и разорена държава „Тета Балканска война“, и още стотици и хиляди ляво-либерални интелигенти! А и до ден днешен в Българи има много Турци, Цигани, Арменци, въпреки че след 48-ма по-голямата част от тях, водени от естественият стремеж към притежаване на свое Отечество, отидоха в Израел-евреи, а до 1927-ма, когато под натиска на Атина се заселиха във Гърция-и гърци, като и до ден днешен има материални следи от тях (В Поморие примерно има булевард „Смирна“, а на църквата във Варна, където съм бил кръстен, има надпис на Гръцки език.)докато в съседните ни държави значим брой Българи са признати само в Царибродско и Босилеградско-и то, защото тази територия преди окупацията ѝ от Сърбия е била над 4 десетилетия част от България и откъсването от естественият хинтерланд позволи Сърбизацията да бъде мека-чрез прогонване във вътрешността на Югославия и смесени бракове, и това е форма на самореклама от страна на Сърбия, но Българите във Вардарска Македония са провъзгласени за „Македонци“, във Беломорска-за „славяногласни гърци“, като в краен случай им е разрешено да бъдат по желание и „македонци“, българо-мохамеданите във Югозападна Тракия-за „помаци“, като Атина се опитва да изнесе този сръбски похват и на наша територия, Турция обявява по конституция гражданите си за „Турци“, а Румъния признава само няколкохиляди Банатски Българи, но има и до ден днешен Български села във Вътрешността на Влахия! А Материалните следи от Българщина се

унищожават-дори помирителната обща костница изградена във Цариброд по повод освобождението на града през Сръбско-Българската война е обявена за „вражески паметник“ и е оставена да се руши, а „приятелят“ на Тодор Живков Чаушеску вдига скандал на Културната си Министърка, докарвайки я до плач, след като тя се съгласява с Людмила Живкова за спасяване на Български културни паметници в страната!

- **02-05-2020|Петров**

Съвсем не очаквах такава буйна реакция на „спасителите“ на България.

Някога децата от махалите хвърляха камъни и се биеха едни с други, а възрастните ходеха в съседните махали и си купуваха шарденчита или малеби или чорапи в другите махали.

Не искам да опровергавам дългия списък на „спасителите на България“, които намериха толкова много обиди с списъка на жестокостите извършени от същите „спасители“ на Сърбия, Гърция или Турция. Може и да е било така.

И примера на такива „спасители“ не е малък. Хитлер някога искаше да спаси Германия от тези, които имаха еврейско име, като ги печеше. А „великия“ Сталин погреба кулаците, които обработваха земята си и искаха да нахранят хората. Примера за успеха на такива хора колкото щеш.

И за нас българите, сега резултата от коментарите е, че трябва да наточваме ножовете и единственото спасение е да набутаме сърбите в Дунава, гърците в морето или да запалим Истанбул. Но като не можем да го направим, ще обесим всеки грък, турчин или сърбин на първия стълб, който виждаме. Или ще ги заколим. Това е повика на „спасителите“.

Но ако толкова много се грижим за българските нещастия, защо тези спасители не виждат как София бе разрушена и запалена и как около 20,000 българи бяха избити от наемни убийци. Или как цяла българска армия от 130,000 души помагаше девет месеца на съюзниците, а после бе обявена за победена и „мирът“ за несъшествуващата война бе подписан за България от съветския поданник Васил Коларов. Къде са сълзите на „спасителите“.

Нека да не ровим миналото, а да погледнем настоящото. И то не е в Балканските недоразумения и кланета.

Статията на Г-н Атанасов е действително добра и належаща. За съжаление не са много тези, които го разбират.

- **04-05-2020|Любопитен Коментатор**

Петров писа:

> *Нека да не ровим миналото, а да погледнем настоящото. И то не е в Балканските недоразумения и кланета.*
> *Статията на Г-н Атанасов е действително добра и належаща.*
> *За съжаление не са много тези, които го разбират.*

Не мога да се съглася-независимо че Унгарците са вградили Трианойският диктат от 1920-та година в гръбнака на Националната си идентичност-и девизът „Не, не, Никога!“, и обявеният до 1938-ма Национален траур, и започването в междувоенният период на Учебните часове с молитви за ревизията на Договора, и Трианонските паметници из цялата страна, и обявяването на датата на подписването на диктата за „Ден на Националното единство“ през 2012-та, и открито ревизионистичната политика започната към Закарпатието след Кримската криза, и това, че през Втората Световна беше най-верният съюзник на Хитлер в Европа след Хърватска Унгария има добри отношения със съседите си, с изключение на Украйна-иначе нямаше да създаде Вишеградската четворка заедно със Словакия, чиято столица по-дълго е била по-дълго такава на Унгария, отколкото на Словакия, и за която след Първата Световна Чехословашки политици са предлагали да остане в Унгария, а от 90-те има добри отношения и със Сърбия, като за защита на своите цели се е обединявала и с Румъния-относно сънародниците им в Украйна.А и никой не иска да къса още плът от Унгария.И ние не трябва да забравяме миналото, понеже настоящето и донякъде-бъдещето, са негови резултати-особено след като Западните покрайнини още са незаконно са окупирани от Сърбия-тя не се е определила за държава-приемник на Югославия, която е подписала Ньойският диктат, така че тази клауза по него е невалидна вече близо 30 години, и продължават да гаснат, като малкото жители на покрайнините, направили кариера в Сърбия, крият Българската си принадлежност-примерно турбо-фолк певицата Елена Костов, родена в Цариброд, която е единствената Сръбска звезда с фамилно окончание „ов“, показващо Българският ѝ произход, не обявява публично произхода си

и в обществото е „сръбкиня“-би ли крила една унгарска певица или актриса в Румъния своите корени по такъв начин?, а преди 6 години тогавашният сръбски премиер Дачич спомена за така нареченият „шопнски език“пред Български политици, без изобщо де реагират, и това е върхната точка на започналото от Милошевич сръбско етноинжинерство, целящо по образец на Македонизацията на Българите край Вардара да създаде „Шопска нация“ от братята и сестрите ни в Западните Покрайнини, а след това-от Западните части на Република България-и вече има такива в сърбия, декларирали се като „Шопи“ но национално самосъзнание на последното им преброяване! Македония от своя страна ни изнудва да сме ѝ признаели така нареченото „Македонско малцинство“, резултат от престъпният експеримент на сталинистите Димитров, Коларов и Червенков, спрян от провинциалният еснаф Тодор Живков, който навреме се усети, че това ще го лиши от територия, която да управлява, но не ликвидира двата фундамента на Македонизмът-Тюрко-Алтайската доктрина и митът за „Българският фашизъм“, нито пък заглуши радиопредаванията от Югославия, и не успя да доликвидира Македонизацията, чрез международно доносничество с помощта на една партийка, чието име е сепаратистка декларация – позовава се на титовският АНСНОМ от 2-ри август 44-та година, което според югоскопската митология ознаменувало „освобождението“ на Македония от „Бугарскиот фашистички окупатор“, и която е единствената партия в България, която клевети страната ни, че едва ли не провеждала „поголовен терор“ над небългарските етноси, и набеждава родолюбиви артисти в отправяне на заплахи за „убийство“ -оклеветиха група „Войвода“, че уж пеели песен на Английски, в която желаели гибелта на роденият в Габрово Стефон Влахов-Мицов, който първоначално бе Български историк, а след 42-рата си година стана „македонец“, а към България се отнася откровенно свръхшовинистично-даже поиска преди 3 години да сме били заселени, с, цитирам „Нормални и цивилизовани етноси“-прецедент в свърмененна Европа (Но националистически музиканти биха ли писали песни на чужди езици, в които излагат етноса си, споменавайки за Родоотстъпник, с толкова еничарска злост към етносът си, надминаваща омразата на всичките ни съседи?), украсиха думите на Валери Симеонов, коментиращи скандалът в Бухенвалд като „признание“, че бил „правил“ нацистки поздрави, изкравайки за „обичай“ на Българската държава да назначавала „нацисти“ да се грижат за малцинствата, и изкараха за такава и една

журналистка от националният вестник „Труд“, поддръжничка на Индо-Иранската теория и противославистка, споменавйки извън конеткста думата „арийка“-а в днешна Европа обявяването на една държава за „нацистка“ е синоним на обявяване на война! Също така македонистите в Пиринско третират държавата ни с презрение, казвайки, че тя трябвало да имала „добри отношения“ с миниатюрна Македония, нямаща дори своя Авиокомпания, по пословицата за Преклонената Главица и Сабятатоест, да ѝ признаела така наречените „език“ и „малцинство“ и да обявила над 200 хиляди българи за „манкрути“ в собствената им страна, а пък няколкостотин застарели македонисти се изкарват за ключът за „демократизирането“ и „декомунизирането“ на България-а държавицата им дори не е сменила комунистическият си герб, а досиетата на УДБА край Вардара ще бъдат отворени в Шестък,32-ри! Имат и наглостта да „доказват“ съществуването на „македонското малцинство“ с липса на репресии на Македонистите в България! А да не говорим за това, че миналият Септември водачът на македонистката партийка в България Стойков, който е държавен служител на чужда страна (Но не са му забранили да стъпва в България, нито пък са го лишили от Гражданство!) участваше в кръгла маса, където имаше Държавни служители, организирана от Хелзинският комитет и „Амалипе“, където правеше за „десетки хиляди“ македонци и твърдеше, че местните власти не се борили с Македонизмът-именно областните медии и власти в Благоевградско са най-нетолерантни срещу тази секта в цяла България, както косвено признават и самите македонисти в докладите си, и, въз основа на тази лъжа, изкара косвено за „македонци“ хиляди, или дори десетки хиляди жители на областта! На всичкото отгоре си позволяват да принизяват значението на етнонимът „Българин“ до „необразован селянин“ в собствената ни държава, и да искат в руското списание „Сравнителен Конституционен преглед“ да сме махнели от Преаюмбола на Конституцията Текста за Националното единство, защото това водело до „асимилация“ на малцинствата в България!? Гърция пък чрез създаваната от нея „помашка нация“ се надява да отцепи Родопите-крепостта към Бяло Море, като на тези планове засега ѝ пречи възходът на Неоосманистка Турция, която още окупира устието на река Резовска-1.5 квадратни километра, и е единствената държава, чиито управници открито си позволяват да ни отправят териториални претенции-Ердоган през септември 2016-та поиска дори родната ми Варна, и е единствената държава в света, възприела реваншизмът като На-

ционална Доктрина-Испания се иска да създава примерно федерация с Аржентина, Парагвай, Чили, Куба и Пуерто Рико, Великобритания не смята да си връща Индия, и дори обмисляният след Бризходът КАНЗЪК ще е единствено и само Конфедерация, нито пък Франция смята да се връща в Алжир, Италия-в богатата на Нефт и разоряваната от гражданска война Либия, или пък във владените от Венеция Истрия и Далмация след разпада на Югославия, Холандия не иска Индонезия, Германия не смята да си вземе дори Австрия, чиято столица Виена векове е била нейната столица, част от сръбските националисти са съгласни дори с предаване на по-голямата част от Вардарска Македония на България, като сръбското общество не иска отново да владее Хърватска и Словения, а се ограничава до Косово, Босна и Черна Гора и дори Руснаците не искат пълно възстановяване на Руската империя-не просто се отказват от Полша и Финландия, но и от Централна Азия, Азербайджан, по-голямата част от Прибалтика, а някой-и от западна Украйна! Да не говорим пък за „възраждане“ на Чехословакия-най-безличната европейска Империя! И дори Румъния има към нас „малцинствени претенции“ – през март 2016-та година евродепутатката Моника Маковей поиска да защитава „правата“ на цигани от „румънски“ произход-пак без официална реакция от наша страна! Следователно, политиката на съседите към нас е застинала в 90-те години на 19-ти, първата половина на 20-те години на миналият век, докато нашата към тях е такава, все едно ако не са създадени Съединените Европейски Щати, то Балканските страни до една са освен в ЕС и в Еврозоната и Шенген, а сърбите изведнъж са започнали проекти по модернизация на Западните Покрайнини, пуснали обратно са Българската църква и са създали в тях автономия под формата на Съюз на Българските Общини в Сърбия, Македонците вече се считат за Бивши Българи само от 44-та-и само край Вардара, не ни наричат „татари“ и „фашисти“, не третират партизанското си движение, в което бяха свръхпредставени, по начин, различен от гражданска война, нито пък ни клеветят по света, използвайки скалъпените „преброявания“ от 46-та и 56-та, Гърция пък е разрешила изучаване на Български език в Училищата в северните си територии, пуснала е медии и е създала културни институции на Български, спряла е помакисткият проект, а андартите като Каравангелис и Павлос Мелас са заклеймени като терористи-както в Щатите днес са анатемосани американските офицери, избиващи индианците, а Турция отново е станала ортодоксално кемалистка след

някой успешен преврат, Партията на Справоедливостта и Развитието е Забранена, водачите ѝ са хвърлени по затворите, като е неутрализиран цветът на Ислямизмът в Турция, и е признала геноцидите над Арменците, Понтийските Гърци, Тракийските Българи и Асирийците, за които е платила огромни обезщетения на тези народи-както Германия изплати десетки милиарди след 45-та година, и, разбира се, във всичките ни останали съседни страни ако жестокостите, които са извършили над нас, не са признати политически и академично, то не е табу да се пише за тях от инакомислещи учени – но това не е така.Доколкото има органичен брой честни инакомислещи, те са преследвани-единствената съвременна гръцка историчка, признала Беломорска Македония за исторически Българска, подложено на гръцки етническо прочистване, асимилация и периодичен геноцид-Анастасия Каракасиду, и издала по въпроса книгата „Житни Поля, Кървави Хълмове“, е персона нон грата в Родината си, гръцкото външно министерство е спирало превода на книгата на Английски, а Гръцките шовинисти са ѝ отправяли Смъртни закани-добре че не е туркиня, писала за Разорението на Тракийските Българи, иначе, както сочи убийството на журналистът Грант Динк заради разкриването на арменският произход на Сабиха Гьокчен, заплахите за смърт щяха да бъдат изпълнени! При сърбите донякъде е по-добре, но само до периода преди Първата Световна, когато през Втората Балканска (за която те предварително напечатаха манифест за обявяването на Война, чиято дата написаха ръчно) уж сме били извършвали „вазимни зверства“-но ние не сме изколвали поголовно сърбоманите, гъркоманите и гърците на подконтролните ни територии, още по-малко пък сме го правили заедно с турци, нито пък сме разстрелвали или пращали в Концлагери военнопленнници, но те са го правили- последното е дело на гърците, създали „Трикери“ -първият лагер на Смъртта в Европа, където половината затворени българи умират! А за Първата световна и след нея ние пак сме „абсолютното зло“, като дори в Българските Западни покрайнини има паметник, посветен на тяхното „освобождение“ от „Българският фашизъм“! И само Румъния не е водила срещу нас пропаганда на ужасите, и, макар че отчасти признава, че Южна Добруджа е била окупирана от нейна страна в периода 1913-1940-та година, принизява максимално жестокостите над Българското население в областта през посоченият период, и сатанизира като „комунистически терористи“ борещите се за свобода борци на ВДРО-Вътрешната Добруджанска Революционна

Организация! За съжаление във съседните страни не съществуват обективни условия, които да позволят да се държим толкова космополитно и либерално с тях и общите периоди от Историята ни!

- **06-06-2020|Kirk Simon**

„както сочи убийството на журналистът Грант Динк заради разкриването на арменският произход на Сабиха Гьокчен, заплахите за смърт щяха да бъдат изпълнени!“

Споменатото име „Грант Динк“ е показателно за..., да не уточнявам, и се онагледява с популярната фраза „Грую гвани ме за гуя“. Арменецът се казваше Хрант и беше убит не по посочената причина, а по ред други причини. Трябва да се четат не само жълти статии от руската преса и да се робува на опорните точки от тяхната хибридна война срещу цяла Европа и Америка. В момента в криминално внесената и приета през 1991 г. Конституция на вашата страна е налице дискриминационен алогичен и смислово абсурден текст за забрана да бъдат регистрирани политически партии на етническа и верска основа, който е в крещящо противоречие с преписания от Хартата за защита на правата на човека текст за правото на гражданите да се сдружават и обединяват на каквито си искат основания. И всъщност на практика този текст забранява само арменски и македонски партии, доколкото „спасихте“ и евреите, и гърците... А иначе турците и циганите си имат по няколоко регистрирани партии. Аграрфишистите, а след тях и аграркомунистите ликвидираха арменската колония в България, а агрардемократите доамериканизираха нацията ви. Къде отивате???

- **05-05-2020|Историята**

Искрено съжелавам, че се обадих. Идеята ми дойде от книгата *Balkan genocides – Holocaust and ethnic cleansing in the twentieth century* by Paul Mojzes, professor at Rosemont college.

Колебая се дали да продължа. Но още няколко реда ако има кой да не разбере. Съвсем не оспорвам богатия исторически материал на Любопитния коментатор. Той изглежда има богат достъп до информация. Моя коментар е, че сега не е време за това. И че времето за такива коментари е отминало. Но изглежда греша.

Вярвах и се надявах, че обикновените хора на Балканите са се поучили от миналите си страдания и ще заживеят някакси заедно, когато

е съвсем лесно да минават от една страна в друга и да общуват. Но това не става за всички, въпреки, че стените ги няма и хората виждат и отиват да видят къде какво наистина става. Вярвах, че зловещото фашистко или комунистическо или каквото и да е минало и пропаганда са отминали и забравени.

Верно е, че говорим различни езици. Имаме различни донякъде обичаи и празници, но сме хора, а не животни да се хапем и ядем едни други.

За разлика от яростните спасители на Сърбия, аз помня хубави дребни моменти с обикновени хора там. Изядох едни от най хубавите кебапчета код Буре в Лесковац, които ми ги дадоха изобилно като специален жест като българин. Опитах сладките дини на Пеко Тае, които той ги напояваше с вода от Дунава. Той щедро ме почерпи като български приятел с сливова, която лично бе опекал и дистилирал. Един хлебар беше свършил хляба, но ми даде неговия. И ми каза – ти си на път, а аз ще го изкарам някакси.

Пиша това за обикновените балкански хора. Не за тези с генералски пагони, титли и тлъсти заплати, въпреки, че и между тях понякога има хора.

Но изглежда разрових пожара, който погълна в пламъците си всякаква надежда, че кръволожките издевателства над изстрадалните народи на Балканите ще се забравят и хората ще заживеят някакси в мир погълнати от европейската общност.

Явно Любопитния Коментатор е на съвсем друго мнение. Едно мнение, което ни връща към времето когато от такива изобилни исторически коментарии се правеха пари и някои добавяха звезди на пагоните.

Но той не смопенава, че тогава алчните за лесни печалби бяха готови да правят всичко. И то даже към собствения си народ. По същия начин с редица „исторически“ събития се оправдаваха много неща отречени сега.

Не ни ли учеха, че брадати философи от повече от един век са „научно“ доказали, че е напълно оправдано на хората да им се отнемат, и то даже „доброволно“, нивите, дюкяните, парите в банките, занаятите, професиите, образованието, движението в страната и даже живота. Както и агнетата, които са отгледали, за да хранят децата си. Много от тези, които го знаят добре мълчаха тогава, но ги няма и сега.

И така аз трябва да затворя моята страница. Не е времето дошло за това.

- **07-05-2020|Любопитен Коментатор**

Историята писа:

> *Вярвах и се надявах, че обикновените хора на Балканите са се поучили от миналите си страдания и ще заживеят някакси заедно, когато е съвсем лесно да минават от една страна в друга и да общуват. Но това не става за всички, въпреки, че стените ги няма и хората виждат и отиват да видят къде какво наистина става. Вярвах, че зловещото фашистко или комунистическо или каквото и да е минало и пропаганда са отминали и забравени.*

Обикновенните хора в Централна Европа, Сърбия и Румъния (Украйна и без туй вече седма година воюва против руските жители на Донбас и стана най-бедната в Европа, въпреки че има потенциал да живее по-добре от Полша, така че я отписвам) нима са заплашени от война, след гореописаните от мен прояви на Унгарски Национализъм, оплакващ разпъването на кръст на Унгария, и то след като много от отнетите на Маджарите територии-Хърватска, Бугреланд, Северна Словакия, Южна Войводина, Източна Трансилавния и до голяма степен-Закарпатието, са били с неунгарско мнозинство, когато са били отнети от Унгария!? Дори по времето на Милошевич Маджарите не водеха въоръжена съпротива против Белград, каквато водеха Албанците, и, с изключения на сблъсъците в Таргу Муреш през 90-та година по повод на създаването на Унгарска партия в Румъния, не е имало ексцесии с човешки жертви между Маджарите и титулните етноси в Унгарските съседи.А Маджарите, заради развитата им съвременна култура, това, че не само векове са живеели в Унгарска национална държава, но и са господствали над разкъсалите ги съседи, си, поради което подсъзнателно са ги презирали, и заради непреодолими културно-етнически бариери-религиозни, писмени и езикови спрямо сърбите, а след Втората Световна-към украинците, религиозни и езикови -спрямо румънците, и само езикови-към словаците и словенците, беше невъзможно да бъдат отречени и претопени, а и не можеха да бъдат подлагани Централноевропейци на кървави кланета, както бяхме изтребвани ние от 90-те години на 19-ти век! И

даже е създала Вишеградската четворка заедно със Словакия, чиято столица над 120 години е била страта маджарска столица „Пожон“! За езиците-в Македония говорят сърбизиран в областта на азбуката и до голяма степен в научните, техническите, медицинските, правните и другите термини и думи, възникнали заради модернизацията на обществото Западнобългарски говор, разстоянието между който и изграденият на основата на Североизочният Търновски говор и възвърнал Старобългарските си форми чрез Руският книжовен нас Език е второто най-ниско след тези между езиците от Сърбохърватският кръстер, и е по-ниско от това между езикът ни и говорите в Шоплука и Родопите (Които в Скопие също обявяват за „езици“!)-примерно в шопските говори за той и тя се използват думите „он“ и „она“-като във Руският, но в „македонският“ е „тој“ и „таа“, а Охридският говор през 1878-ма е на косъм да стане основа на книжовният ни език-не достигат няколко гласа в Учередителното събрание, а Румънският е креолски език, смес от френски и Българскигледал съм по AXN една Румънска реклама, където се каза думата „наш хотел“, виждал съм капитан на отбор за пожарникарски спортове с фамилия Василе и съм слушал в YouTube песен на име „Докторице“.И всички други обикновенни Балкански хора, наши съседи, са по-родолюбиви от нас-само 25% от Българите са готови да отбраняват България, което е средният процент за невоювалата на своя земя 75 години Западна Европа-най-слабородолюбивият регион в Света, и е най-ниският процент за славянска страна след Чехия, а армията ни има по-малко доверие в Обществото от по-слаби в Европа, които ще се изправят с посилни противници от Турция, като Естонската и Латвийската.Докато във Вардарска Македония и Румъния, като нито една от тези държави нямат Собствени военни традиции, а последната-и големи Национални трагедии, готови да воюват са 38% от жителите, Сърбия, въпреки че спечели отчасти единствено войната във Босна, ще бъде защитена от 46% от синовете си, Гърция, най-застарялата на Балканите-от 54%, а Турция-от 73%, най-родолюбивата държава в Европа след Финландия-и една от най-родолюбивите в Света! Над 70% от Турците предпочитат своята Родина, докато най-харесваната чужда държава-Саудитска Арабия, е предпочитана само от 26%, и всички останали са повече мразени, отколкото предпочитани! Само 12% от Турците имат добро отношение към християните,10%-за евреите, и 7%-за атеистите.Независимо, че Турция е в НАТО от 1954-та година и е подпомагана активно от Щатите

при защитата на интересите ѝ в Централна Азия, в Близкият Изток и на Балканите 37.5% считат тази страна за основен геополитически противник, а 69% не харесват американците.Между 50 и 70% от турците не искат за съседи американци, евреи илил християни.И независимо, че 55% от турците искат да са членове на ЕС,59% не го обичат! Никъде другаде по света не се вее на толкова много места националният флаг, като в Турция, и никой култ към Личността не е толкова проникнал в сърцата и душите на един народ, колкото Турският към Ататюрк! Никога Турците няма да напишат за приносът от Балканските и Близкоизточните християни към Културата им в Материален и Духовен план, Езика и Историята им някъде другаде извън Академичните издания, които се четат от Малко хора. В Сърбия миналата година на Денят на Държавността на прозорците на Студентските общежития из цялата страна масово се вееха Национални флагове, а при нас 25% от младежите са готови да се разделят с Националните символи, и войнстващите Българофоби сред обикновенното Народонаселение са именно сред тези, родени от 1992-ра нататък-един от тях казал публично по време на подписката на „Възраждане“ за спасяване на лева, че бил против „Лева, България и Българите, защото са тъп и мързелив народ“, а той самият бил „Европеец“.А до миналата година по „Човек и Общество“ се учеше от учебници, изкарващи за Златно време Турското робство и възпитаваща българчетата като Биомаса без Самосъзнание-хвалеше примерно Източна Румелия заради трите ѝ официални езика-15 години стояха тези учебници! Един Казанлъшки вестник нарече този петвековен катастрофален период „Земесподеляне“, а Коритаров- „Престой в Състава на Разширена държавност“ на която сме били „държавнообразуващ етнос“! Такива опити за ревизия на Историята няма в нито една Балканска страна! И, разбира се, Стефан Влахов-Мицов, който е един от най-големите родоотстъпници в Човешката история, но който почти не среща съпротива от членовете на своят Писателски съюз, който той не споменава във Фейсбука си, като един от тях-Владимир Луков, цитира извън контекста думи на Ботев за „Нашите Братя Македонци“, въпреки че той в статията си „До Редакцията на вестник „Исток“ „защитава Македонската Българщина от Сръбските претенции, и дори третира критиките срещу този субект като проява на „Българска злоба“, и който независимо от това, че третира Българският народ като Некадърна Паплач (Той нарече „платени руски пропагандисти“ поне 90% от Възрожденският

ни политически, културен, духовен и дори Стопански елит, а останалите ги третира като „сръбски агенти“-дори Ботев, писа, че поне 80% от положителното в Историята ни било „Патриотична измислица“, и че още от ромейското владичество героите били „5 пъти по-малко от предателите“-но се освобождаваме сами от Ромеите.) и митологизира Македонците като едва ли не „втори богоизбран Народ“ след Евреите, той принизява Следосвобожденската ни монархия до Комунистическата и демократичната републики, и като основа на Свободата на Съюза сложи отхвърлянето на национализмът, защото „опартизанявал писателят“-тоест, един чужд националист налага на бившият си народ безродие въз основата на чист снобизъм, защото на теория всеки може да стане християнин, мюсюлманин или будист, милиарди хора по света са или се превръщат в Пролетари, а активните граждани са между 5 и 10% от Световното Население, докато писалите някога нещо едва ли са над 2%-и никой в Съюза не гъкна против този двоен стандарт. Което доказва заключението на гореспоменатото проучване, че ние сме една от най-безродните! Миналата година Ердоган в Берлин бе посрещнат с Вълчият поздрав-потурчен римски салют, при който с пръсти се изобразява вълча муцуна, а масовостта на турските националистически организации в Германия е сравнима или може би по-голяма от тази на немските! Можем да сме сигурни, че ако някой беше казал при идване на немски политик „Хайл Хитлер“, на Италиански-“Вива Дуче“, на Хърватски-“За Дом Спремни“ и дори на Испански-“Франко Фаланга“ щяха да го арестуват, а Украйна е във война! Ние сме единствената държава в Европа, чиито интелигенти 3 пъти за под 40 години и 2 пъти за по-малко от 20 бяха готови да ни припишат огромни международни престъпления срещу държави и народи, които не са ни съперници-“Българската следа“ в стрелбата по Папата, съчинена от нашенският редактор на „Рийдър Драйджест“ Джон Паницапочетен с минута мълчание от парламента и, на който миналата година кръстиха улица в София,“Либийският случай“ от краят на 90-те- нулевите на 21-ви век, която беше подкрепена от тогавашната редакторка на списанието на Хелзинският комитет „Обектив“ Юлияна Методиева, нарекла възмущението от скалъпените обвинения „Медиен Обскурантизъм“, и подкрепила ги със същите доводи, използвани за Европейските граждани, залавяни като „мулета“ на наркотици в различни неевропейски страни и региони по света-при това без да попита кой ги е „използвал“, или още по-малко-да може да прило-

жи медицински доводи, защото тя е била Учителка по литература преди 89-та, и Атаките в Крайстчърч миналият март, когато се насочиха само към Българските надписи върху оръжията и пътуването на Атентаторът през България, пренебрегвайки надписите на други езици, пътуванията му в Други Балкански страни и Сръбската Четническа песен, да не говорим пък за това, че няма надписи на Кланета от Мюсюлмани на Християни, каквито би имало, ако наистина „отмъщаваше"-нямаше нито Батак, нито Хиос, нито Смирна, нито Стара Загора, нито Перущица, нито Булгаркьой, нито Степанакерт, и само тук направиха Извънредна пресконференция и Разследване-докато Сръбските политици веднага казваха да не намесват страната им, а върхът беше, когато една наша изследователка от Централноевропейският унвиреситет свърза Крайстчърч с разгрома на цар Самуил при Ключ.И вижте Албанците-въпреки че Албанците в Югославия имаха повече политически, верски, стопански и културни права и по-високо жизнено равнище от това на братята им в Майката Родина, и се плодяха с по-голяма скорост от тях-албанците в Югославия до 91-ва нарастнаха над 4 пъти, докато самата Албания нарастна с под 2.5 пъти-а тя беше затворена за Емиграция, а в Косово имаха и своя квазидържава, но първо отделиха Косово, което стана третата най-бедна държава в Европа, и редовите Косовари живеят по-зле от колкото, ако бяха останали в Сърбия, но въпреки това сега те са по-големи албански националисти от тези в самата Албания и искат да отцепят и Западните части на Македония, със същите негативни стопанско-културни последици.И Албанците, въпреки че държавите им са най-пропаднадалата на Балканите по почти всички материални показатели, са невероятно горди с корените си-когато сръбската възпитаничка Адела Пеева снимаше филма „Чия е Тази Песен" и отиде в Албания, музикалната педагожка сияеща от Гордост, чувствана дълбоко в Душата ѝ, каза, че Албанците са една от най-древните нации. Край Вардара няма да престанат с натиска над нас, целящ първо да ни отнеме Историята в Македония, после-Свободният Пирински дял, а накрая да ни разбие в преспектива на съставните ни части, които ще бъдат поделени от съседите, и тогава Скопският Мавър ще си е свършил Работата и ще го Сърбизират направо! В Турция пък открито се обсъжда как да ни погълнат стопански, има карти, на които половин България е окупирана, а посланникът им миналата година поиска да сме въвели Турският в задължителните учебни програми, което е стъпка към Превръщането

му във Втори Официален! Сърбия пък ни обвинява в Шпионаж, плюе Малцинството ни в Западните Покрайнини, Босненските сърби търсят такова в България, пишат и за „Вардарска Сърбия“ и укрива Цветан Василев, за който има международна заповед за Арест! И двамата „Брадати философи“ бяха изградили идеологията си на основа на враждебността към Религията, Семейството и Отечеството-на което е изграден и днешният Европейски Либерализъм, който така е тръгнал по Историческият път на Учението на „Брадатите“!

- **07-05-2020|Златко**

Отпушихме темата за краставицата, а, Мирча Кришан?

- **07-05-2020|Петров**

Златко, внимавай!

Изглежда либералите също са врагове на „Любопитния коментатор“.

И нещата не са като шегите на Мирча Кришан.

Ако този „добре осведомен историк“ си обяви името, можем да го наредим наред с Еделбард Гауланд, който води „Алтернатива за Германия“. Или също той съвсем не е далеч от Мари льо Пен от „Френската Национална партия“. Остава да видим, кога с гръмотевици и фойерверки тази партия ще се появи и в България. И вярвай хората, които ще го четат, и които ще вярват и ще точат ножовете си, за да спасяват България, няма да са малко. И някои ще са от тези, които в далечното минало вярваха, а сега не вярват на двата брадати философи. Може би само суматохата с вируса ги спира за сега.

Като чакаме да чуем за „Алтернатива за България“, можем да помислим, как изобилната информация на Любопитния се доставя от щаб, който може би ще направи това, което не стана в Франция и Германия.

Аз нямам нищо общо с сляпата баба, чийто предсказания се сбъдваха.

- **08-05-2020|Златко**

Аз съм тук достатъчно отдавна, господин Петров, за да се впечатлявам от подобни бърборковци. А че за бърборенето им ще се намерят слушатели навсякъде по света... Ми то и за вирусни заболявания, плюс всичко свързано с тях, има достатъчно мераклии. Какво да направя сега,

главата си ли да посипвам с пепел? Наслушах се на глупости, нямам повече време.

- **08-05-2020|Златко**

А това момче, младо или не чак толкова, ще трябва да намери друго място, където да продава гнилите си мушмули.

- **22-08-2021|Гого**

Великият историк от ИЕФЕМ Димитър Атанасов спори с Йоан Скилица.

Това означава, че е вече само на крачка от академичната титла в МАНУ.

Дано на някого да не се налага да пише рецензия на академичните трудове на господина, че стилът му е доста скучноват.

- **22-08-2021|Васил Колев**

Гого писа:

> *Великият историк от ИЕФЕМ Димитър Атанасов спори с Йоан Скилица.*

Както спореше и Компартията, докато македонизираше Пиринска Македония – тогава през периода 44 – та – 47 – ма наричаха Самуиловото царство „безнационална феодална държава“, а после стана „Царство на Македонските славяни“! През проучване, направено през миналата есен, се разкри, че 10,2% народностни садомазохисти подкрепят македонизацията в Пиринският край, при все че само 4% вярват, че има „македонски език“, и следователно, над 80% от подкрепилите това искане знаят, че Пиринска Македония е Българска, но са готови да я отродятявно съжаляват, че омразните им Байганьовци не са се съкратили с още около 200000.

Гого писа:

> *Това означава, че е вече само на крачка от академичната титла в МАНУ.*
> *Дано на някого да не се налага да пише рецензия на академичните трудове на господина, че стилът му е доста скучноват.*

Може и да я е получил още преди да напише този пасквил – все пак Стефан Влахов – Мицов няколко години беше и скопски, и „български „историк“„, без никой да подозира, и ако не се изтъпанчил по БНР, че

„поне 80% от положителното в Българската история е било патриотична измислица“, до ден днешен щеше да си преподава „История“ в Софийският университет, както Дина Станишева преподаваше славянска фиология в университета, независимо че изкарваше Българския език за „произлязъл от македонския“! И както има многобройни „български“ „историци“, последователи на нидерландеца Майкъл Кийл, изкарващ нас, народа създал Славо – Православната цивилизация за „най – некултурен на Балканите“, и „неспособен да създаде свои култура и държавност“ – а следователно и „неслужаващ ги“, и представящ Добруджа за „турска“, а Македония за „небългарска“, на всичкото отгоре цинично признавайки, че се отнася толкова негативно към нас, Българите, единствено заради ниското ни самочувствие като народ, въпреки че би трябвало да гният по затворите за Държавна измяна! И ще се наложи да му пишат рецензии, защото няма да се учудя, ако по примера на Джасим си позволи да сипе обиди по Българският народ – сърбоманите край Вардара ще го научат да псува на „майка българска“ и да се отнася с българките като с „леки жени“, и тогава ще е гнусен, но няма да е „скучен“!